

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLO PĒTĪJUMU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
*“Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija:
problēmas, risinājumi, perspektīvas”* materiāli
(2011. gada 3.–5. novembris)

II DAĻA. VALSTS UN TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
*“Social and Economic Dimension of European
Integration: problems, solutions, perspectives”*
(3rd–5th November, 2011)

PART II. CURRENT PROBLEMS OF STATE AND LAW

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2012

Apstiprināts DU SZF Sociālo pētījumu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2012. gada 27. aprīlī, protokols Nr. 3.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Eiropas integrācijas sociālā un ekonomiskā dimensija: problēmas, risinājumi, perspektīvas" materiāli. II daļa. Valsts un tiesību aktuālās problēmas.* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2012. 452 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. V. Meņšikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors

Asoc. prof., Dr. oec. E. Jermolajeva (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)

Asoc. prof., Dr. iur. A. Baikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)

Prof., Dr. hab. paed., Dr. habil. psych A. Vorobjovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)

Doc., Dr. phil. L. Gorbaceviča (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)

Doc., Dr. oec. J. Stašāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. oec. M. Kvarchelya (Ekonomikas institūts, Gruzija)

Prof., Dr. sc. soc. G. Sokolova (Socioloģijas institūts, Nacionālā Zinātņu akadēmija, Baltkrievija)

Prof., Dr. sc. soc. M.J. Schouten (Koviljas Universitāte, Portugāle)

Recenzenti:

Asoc. prof., Dr. iur. A. Baikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Asoc. prof., Dr. iur. J. Teivāns-Treinovskis (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Prof., Dr. iur., Dr. psych. V. Justickas (Mikolo Romerio Universitāte, Viļņa, Lietuva)

Prof., Dr. habil. AP. J. Zelinski (Akadēmija Podlaska, Siedlce, Polija)

Prof., Dr. iur. V. Zahars (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences (2011. gada 3.–5. novembris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātniskie raksti tiesību nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

GESIS SocioGuide <http://www.cee-socialscience.net/journals/index.asp?stock=journals&cselect=Latvia&slice=1#11474>

SATURS

<i>R. Fila</i> (Latvija) Subsidiaritātes principa īstenošanas tiesiskie aspekti	6
<i>C. Дерука</i> (Латвия) Международно-правовые основы механизма межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза	14
<i>R. Gulbis</i> (Latvija) Programmatūras tiesību harmonizācijas process Eiropas Savienībā un tā ietekme uz Latvijas tiesību sistēmu	25
<i>T. Džibuti</i> (Latvija) Eiropas Savienības dalībvalstu sadarbība ceļu satiksmes jomas administratīvo pārkāpumu lietās	34
<i>V. Brediķis</i> (Latvija) Ārzemnieku, kas ieguvuši legālu statusu Latvijas Republikā, integrācijas problēmas	42
<i>I. Kalniņa</i> (Latvija) Nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības salīdzinājums Baltijas valstīs	49
<i>J. Zielīnski</i> (Polija) Augstākās izglītības reformēšana Polijā	57
<i>A. Makštutis, V. Tumalavičius</i> (Lithuania) Management of Legal Knowledge Theory and Practice: Lithuanian Experience	76
<i>I. J. Mihailovs</i> (Latvija) Augstskolu autonomijas attīstība: vēstures un tiesību aspekti	102
<i>Ī. Kovaļa</i> (Latvija) Izvairīšanās no nodokļu nomaksas kā Eiropas Savienības attīstības kavēklis	109
<i>A. Kriviņš</i> (Latvija) Iepirkumu komisija pretkorupcijas skatījumā: ES un ASV tiesiskās pieredzes integrācija	116
<i>L. Mazure</i> (Latvia) Informācijas pacientam sniegšanas veids ārstniecības tiesiskajās attiecībās	123
<i>A. Байков</i> (Латвия) Правовое регулирование электронных сделок в ЕС и Латвии: проблемы теории и правоприменительной практики	133
<i>J. Rozenfelds</i> (Latvija) Aktuālas īpašuma tiesību realizācijas problēmas ES kontekstā	150
<i>I. Gvilsiniani</i> (Georgia) The Concept of “Intestate Succession” in Georgian, Latvian and Russian Legislations (According to “The Civil Code of Georgia”, “The Civil Law of the Republic of Latvia” and “The Civil Code of the Russian Federation”)	158
<i>E. Stankeviča</i> (Latvija) Līgumsoda piemērošanas problēmas praksē	167
<i>O. Шкут</i> (Латвия) Отличие договора факторинга от смежных договоров	174
<i>U. Skrastiņa</i> (Latvija) Iepirkuma komisijas atbildība	182

V. <i>Ļemenova</i> (Latvija) Cesija jaunos ekonomiskos apstākļos, problēmas un risinājumi Latvijā	189
L. <i>Krezevska</i> (Latvija) Saistību izpilde brīdinājuma kārtībā Latvijā un Eiropas Savienībā	197
L. <i>Krezevska</i> (Latvija) Kreditora un parādnieka tiesību samērīgums saistību bezstrīdus piespiedu izpildē	209
J. <i>Zivarts</i> (Latvija) Patērētāju tiesību aizsardzības specifika izglītībā Latvijas Republikā	220
D. <i>Ose</i> (Latvija) “Onus probandi” nozīme un daudzējādā izpratnē civilprocesā	226
N. <i>Jefimovs</i> (Latvija) Mediācijas institūta modeļi civiltiesību strīdos	234
G. <i>Makarova</i> (Latvija) Advokāta loma cilvēktiesību īstenošanā	247
L. <i>Damane</i> (Latvija) Notāra lietvedībai pieļaujamie pierādījumi	255
I. <i>Kudeikina</i> (Latvija) Personas pamattiesību ievērošana mantojuma masā esošā nekustamā īpašuma sadales procesā	261
I. <i>Nikolājeva</i> (Latvija) Laulāto mantisko attiecību institūts – pūrs, Eiropas Savienības ģimenes tiesību un Latvijas Civillikuma kontekstā	268
J. <i>Radionovs</i> (Latvija) Laulības izbeigšanas un ar to saistītās problēmas Latvijā	280
J. <i>Zīle</i> (Latvija) Vardarbība ģimenē	289
A. <i>Баїков</i> (Латвия) Проблемы унификации и гармонизации законодательства Латвии со стандартами ЕС в контексте развития производственной демократии	295
B. <i>Мукуцкui</i> (Латвия) Проблемы расторжения трудового договора по инициативе работодателя	309
J. <i>Teivāns-Treinovskis</i> (Latvija) Noziedzīga nodarījuma subjekta vecuma ierobežojumi	320
V. <i>Zukule</i> (Latvija) Pretrunas pieskaitāmības kritēriju pielietošanā, piemērojot medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus	327
R. <i>Pojaks</i> (Latvija) Asistētā pašnāvība – cietušās personas pamattiesības vai noziedzīgs nodarījums Latvijas, Beļģijas un Nīderlandes krimināltiesību skatījumā	332
V. <i>Kalašņikovs</i> (Latvija) Pārmaiņu laiks soda noteikšanas jautājumos un to vērtējums	340
M. <i>Gabrāns</i> (Latvija) Kriminālprocesuālās aizturēšanas loma un vieta procesuālo piespiedu līdzekļu sistēmā	349

<i>A. Saforostovs</i> (Latvia) State-Ensured Legal Assistance in Criminal Procedure in Latvia	358
<i>Ē. Krutova</i> (Latvija) Īpašas krimināltiesiskās sadarbības formas	364
<i>A. Evardsons</i> (Latvija) Habitoloģijas nozīme noziedzīgu nodarījumu atklāšanā, problēmas	372
<i>A. Zile</i> (Latvija) Papillārlīniju rakstu pēdu uz liķa atrašanas, vizualizēšanas un izņemšanas praktiskie aspekti	381
<i>A. Matvejevs</i> (Latvija) Policijas zinātnes attīstība Eiropā	387
<i>A. Velšs</i> (Latvia) The Novelty and Opportunities for Improvement of Schengen Cooperation. Latvian Outlook	396
<i>R. Kviestītis</i> (Latvija) Kriminālpolicijas starpvalstu sadarbības problēmas Eiropas Savienības ietvaros	405
<i>K. Bite</i> (Latvija) Sociālo garantiju tiesiskais regulējums policijas darbinieku labklājībai	414
<i>K. Kuzņecova</i> (Latvija) Fiziska spēka pielietošana policijas darbībā – tiesiskie aspekti un aktuālās problēmas	424
<i>K. Kuzņecova</i> (Latvija) Sabiedriskā kārtība kā sabiedrības drošības priekšnoteikums sociāli ekonomisko pārmaiņu apstākļos	432
<i>A. Kīpāne</i> (Latvija) Tiesiskā sadarbība noziedzīgos nodarījumos pret personas dzimumneaizskaramību	439
Ziņas par autoriem	449

SUBSIDIARITĀTES PRINCIPA ĪSTENOŠANAS TIESISKIE ASPEKTI

Anotācija

Ar Lisabonas līguma spēkā stāšanos, Līgums par Eiropas Savienību papildināts ar 3.b pantu, kas aizstāj Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 5. pantu, kas savukārt Līguma par Eiropas Savienību un Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētajā versijā ir 5. pants, kas saglabā atceltā panta nosacījumus. Bez tam, arī 1997. gada protokols "Par subsidiaritātes un proporcionalitātes principa piemērošanu" tika aizstāts ar jaunu protokolu, ar kuru noteikts pienākums nacionālajiem parlamentiem, kontrolēt subsidiaritātes principa īstenošanu. Tātad būtu pietiekoši pamatoti uzskatīt, ka līgumslēdzējas puses ir izpratušas subsidiaritātes saturu, un atzīst noteikto kontroles mehānismu par pietiekami pietuvinātu katras dalībvalsts pilsonim, kā Eiropas Savienības pilsonim.

Atslēgas vārdi: Lisabonas līgums, Eiropas Savienība, kompetence, subsidiaritāte.

Subsidiaritātes princips tika definēts kā Eiropas Savienības darbības organizācijas pamatprincips, savukārt Lisabonas līgumā noteiktais kompetenču sadalījums un jaunā protokola "Par subsidiaritātes un proporcionalitātes principa piemērošanu" mērķis bija novērst atšķirības subsidiaritātes principa piemērošanas skaidrojumos. Jāatzīmē, ka šīs atšķirības skaidrojumā varētu būt saistītas ar subsidiaritātes principa definējumu, kas sākotnēji tika iekļauts Māstrihtas līgumā: "Jomās, kas nav ekskluzīvā Kopienas kompetencē, tā rikojas saskaņā ar subsidiaritātes principu un vienīgi tad, ja dalībvalstis nespēj pilnībā sasniegt paredzētos darbības mērķus un ja paredzētās darbības apjomu vai rezultātu dēļ tos vieglāk sasniegt Kopienai". Saskaņā ar šo definīciju principa pamatmērķis ir noteiktas patstāvības pakāpes noteikšana zemāka līmeņa institūcijai attiecībā pret augstāka līmeņa institūciju. Tai pat laikā, šo principu tulko daudz plašāk – tā mērķis ir "nodrošināt lēmumu pieņemšanas procesa *saikni ar sabiedrību, regulāri pārbaudot* (Autora atzīme), vai Kopienas līmenī veiktās darbības ir attaisnojamas, ņemot vērā valsts, reģionālā un vietējā līmeņa iespējas. Saskaņā ar šo principu Savienība veic tikai tās darbības, kuru veikšanai Savienības līmenī *ir lielāka efektivitāte* nekā valsts, reģionālajam vai vietējam līmenim (izņemot jomas, kas pilnībā

atbilst tikai un vienīgi Savienības kompetencei). Subsidiaritāte ir cieši saistīta ar proporcionalitātes un nepieciešamības principiem, kas nosaka, ka Savienības darbības nedrīkst pārsniegt līgumā noteikto mērķu sasniegšanai nepieciešamās darbības (Glossary of the 1996 Intergovernmental Conference).

Ir pietiekošs pamats uzskatīt, ka laika periodā, kad divpadsmit dalībvalstis vienojās gan par Vienotā tirgus nosacījumiem, gan Eiropas Monetārās Savienības izveidi, tās apzinājās savu vietu un iespējas vienotā integrētā starptautiskās sadarbības sistēmā, t.sk. argumentācijas iespējas Eiropas Kopienu institūcijās un Eiropas Kopienu tiesā, un atbilstīgi pieņēma (vai atturējās pieņemt) turpmākās sadarbības nosacījumus. Autore uzskata, ka viens no priekšnosacījumiem turpmākā sadarbības modeļa izveidei bija kompromiss starp valstu tradicionālo izpratni par valstu starptautisko sadarbību, atbilstīgi ANO statūtos definētajiem juridiskajiem principiem un izpratni par katras valsts ekonomisko attīstību, sadarbības iespējām un kopīgo drošību vienotā sistēmā kā kopējo “sabiedrisko labumu”. Būtiski atzīmēt, ka “sabiedriskai labums” nav juridisks vai tiesību filozofijas jēdziens, bet gan ekonomisks jēdziens, un jautājumi par taisnīgu ienākumu sadali, ar ko pamatā asociējās “sabiedriskā labuma” koncepcija, parasti tiek definēti atbilstoši Ādama Smita (*Adam Smith*) idejai “Ekonomikai nevajag būt taisnīgai, tai ir jābūt efektīvai un tās efektivitāte nodrošina taisnīgumu” (Смит, Рикардо 1935: 7–8). Iespējams, respektējot sava tautieša uzskatu, ka “Katras nācijas ikgadējais darbs ir pamats, kas apgādā to ar visu dzīvei nepieciešamo un ko veido gan tieši darba gaitā radītais, gan ar to ietirgotais no citām nācijām”, Apvienotā Karaliste izdarīja atsevišķas atrunas Eiropas Savienības līgumos. Šī raksta ideja nav analizēt valstu motīvus izdarītajām atrunām noslēgtajos līgumos, bet viennozīmīgi, ka arī citu dalībvalstu izdarītās atrunas neveicina politiski pozicionēto dalībvalstu integrāciju, bet ir tiesiski interpretējama kā tirgus fragmentācija noteiktos jautājumos.

Bez tam, ekonomiskās integrācijas jautājumu saasinājumu veicināja Eiropas Savienības, iepriekš arī Eiropas Kopienu, iesaistīšanās sociālās politikas jautājumos. Viens no nosacījumiem, kuram nepieciešams tiesisks noregulējums, lai atzītu, ka dalībvalstu sadarbība noris starptautiskās organizācijas ietvaros, ir saistīts ne tikai ar tiešo maksājumu robežas un netiešo maksājumu veidu noteikšanu, bet arī ar kompetenču apjoma detalizāciju, jo “sabiedriskā labuma” izpratne vairāk ir saistīta ar valsts darbības pamatu sociālās politikas jomā. Panākt tādu sadarbību, kādu ir

definējis itāļu ekonomists E. Barone attiecībā pret valsts subjektiem – izmaiņas, kas dod labumu vienai indivīdu grupai, bet nerada apgrūtinājumu citām, ir pietiekoši pamatoti uzskatīt kā sabiedriskā labuma pieaugumu, ja vien vinnētāji var kompensēt nodarīto zaudētājiem tādā mērā, lai zaudētāji labprātīgi pieņemtu šos grozījumus, un izdarot kompensējošos maksājumus būtu iespējams konstatēt, ka tiešām vinnētājiem ir kļuvis labāk, bet uzvarētājiem nav kļuvis sliktāk, – iespējams attiecināt uz valsti, kā starptautisko tiesību subjektu tikai tādā gadījumā, ja atzīstot dalībvalstu ekonomisko nevienlīdzību un atkarībā no tās iedibinot noteiktu lēmumu pieņemšanas sistēmu, tiek veidots atbilstīgs kompensējošs mehānisms, kas ir normatīvi noteikts (regulēts), lai mazinātu (nonivelētu) ekonomisko nevienlīdzību, t.sk. pārdalot materiālos labumus un pakalpojumus. Tomēr Lisabonas līguma noslēgšana tika pozicionēta ar stingru un nepārprotamu kompetenču noteikšanu, un, piemēram, jautājumi, kas saistīti ar sociālo tiesību īstenošanu, tika noteikts kā dalītās kompetences jautājums, kura īstenošana tiek veikta piemērojot subsidiaritātes principu.

Bez tam, otrs diezgan aktuāls jautājums saistīts ar Eiropas Savienības mērķi nodrošināt konkurenci uzņēmumu starpā, nevis nodrošināt dalībvalstu konkurenci, tātad jautājumus par vienlīdzīgu konkurenci, nodrošinot četras pārvietošanās brīvības, var īstenot, ja nav pieļauta tirgus fragmentācija, bez tam ne tikai attiecībā uz atsevišķām valstīm, bet arī atsevišķiem reģioniem. Eiropas Komisija atzina, ka ES vienotā tirgus potenciāls ne tuvu nav pilnībā realizēts, jo būtiskas problēmas sagādā tirgus fragmentācija, kuras novēršanai un nacionālo tirgu tālākai integrēšanai ir nepieciešams visu *ES valstu ieguldījums*. Tika novērota tendence Eiropas Savienības valstu centieniem realizēt valstu nacionālo tirgu protekcionisma pasākumus, kas negatīvi ietekmēja iedzīvotāju un uzņēmēju uzticību. Eiropas Komisija norādīja, ka lai panāktu uzlabojumus Eiropas Savienības vienotā tirgus funkcionēšanā un sasniegtu kopējā tirgus izveides mērķus, ir nepieciešama kolektīva apņemšanās un gatavība (*ES valstīm, ES iedzīvotājiem un uzņēmējiem* (Autores atzīme) vienoties par pasākumiem, kas nestu ieguldījumu Eiropas Savienības *kopējai* izaugsmei un nodrošinātu plašāku uzticēšanos vienotajam tirgum no uzņēmēju un iedzīvotāju puses (Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai: “Ceļā uz Vienotā tirgus aktu – par augsti konkurētspējīgu sociālo tirgus ekonomiku – 50 priekšlikumi, lai uzlabotu mūsu darbu, uzņēmējdarbības vidi un savstarpējai apmaiņai”).

Tomēr, lai turpinātu izprast nosacījumus kopīgai sadarbībai, iespējams būtu izvērtējami arī līgumos iekļautie nosacījumi, kuru tiesiski-filozofiskā interpretācija no dalībvalstu puses ir tradicionāla un, iespējams, pat konservatīva. Piemēram, ieviešot Eiropas Savienības pilsonības jēdzienu, veidojot atsauci uz Pamattiesību Hartu, kuras mērķis veidot nosacījumus, kas nodrošinātu Eiropas Savienībā katram indivīdam cieņīgus dzīves apstākļus, minēto garantiju *minimālās* realizācijas iespējas ir atkarīgas nevis no Eiropas Savienības, bet citu konkrētu starptautisku rādītāju izpildes, kuru pamats ir nabadzības izskaušana. Šie minimālie standarti paredz:

1. noteikt patēriņa grozu uz visu iedzīvotāju skaitu, dotajā gadījumā, piemērojot tradicionālo izpratni par garantijām, attiecinot to uz visu Eiropas Savienības iedzīvotāju skaitu;
2. noteikt patēriņa grozu katrai ģimenei Eiropas Savienībā;
3. noteikt patēriņa struktūru atkarībā no kvantitatīvo un kvalitatīvo rādītāju attiecībām.

Papildus iepriekš minētajam, jāatzīmē, ka 2010. gada 10. decembra Eiropas Savienības Konkurētspējas ministru padomes sanāksmē tika akceptēts Eiropas Komisijas paziņojums “Ceļā uz Vienotu tirgus aktu par augsti konkurētspējīgu *tirgus sociālo ekonomiku*” un tā pamatelementi, kā arī Eiropas Komisijas politiskā apņemšanās sniegt vienotajam tirgum kā ES konkurētspējas stūrakmenim jaunu izaugsmes impulsu. Padome atbalstīja vienotajam tirgum piešķirto prioritāru statusu un Vienotā tirgus akta kopējo pieeju, saskaņā ar kuru vienotajam tirgum ir jābalstās un stingriem ekonomiskiem un *sociāliem* pamatiem “*augsti konkurētspējīgas sociālās tirgus ekonomikas*” veidošanā.

Tātad, ņemot vērā iepriekš norādīto, būtu loģiski, ka minēto standartu kritēriju izstrāde un kompensāciju nosacījumu ieviešana būtu uzskatāma par Eiropas Savienības institūciju kompetenci. Bez tam, tas nekādā gadījumā nebūtu pretrunā arī ar Līguma par Eiropas Savienību un Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētās versijas 4. panta otrās daļas nosacījumiem, kas noteic, ka Savienība respektē dalībvalstu vienlīdzību saistībā ar Līgumiem, kā arī to nacionālo identitāti, kas raksturīga *to politiskajām un konstitucionālajām pamatstrukturām*, tostarp reģionālajām un vietējām pašvaldībām. Tā respektē valstu galvenās funkcijas, tostarp nodrošinot valsts teritoriālo integritāti, uzturot likumību un kārtību un aizsargājot valsts drošību. *Jo īpaši valsts drošība paliek vienīgi katras dalībvalsts atbildībā* (Autora atzīme).

Līdz ar to, ir pietiekošs pamats izdarīt secinājumu, ka Eiropas Savienība neiejaucas dalībvalstu kompetencēs, kuras tās var nodrošināt ar lielāku efektivitāti, ņemot vērā dalībvalsts *politiskās un konstitucionālās* ievirzes savu pilsoņu interesēs.

Mērķis, kuru izvirzīja Autore Eiropas Kopienų un Eiropas Savienības pamatlīgumu izvērtēšanas procesā, noskaidrot vai kompetenču sadalījums ir viennozīmīgi skaidri definēts, jo subsidiaritātes principu var definēt arī kā varas un atbildības dalījumu starp centrālo varu un federācijas subjektiem, un līdz ar to var izdarīt atbilstīgus secinājumu par Eiropas Savienības darbības strukturālo formu.

Jāatzīmē, ka autoresprāt, atšķirīga interpretācija par dalībvalstu sadarbības procesiem, jomām un Eiropas Savienības pilnvaru apjomu, arī ir pamats tirgus fragmentācijai noteiktās jomās. Piemēram, tēze, ka “Vides aizsardzību daudz efektīvāk var realizēt Eiropas Savienības līmenī, tai pat laikā izglītības sistēma, kas parasti balstās uz tautā pastāvošajām tradicionālajām vērtībām, ir katras dalībvalsts primārais pienākums” (Mazie un vidējie uzņēmumi Latvijā. ES likumdošana, <http://www.mvu.lv/pub/?id=8>), nav viennozīmīga. Vides aizsardzības jautājumi ir līdzekļu kopums, kas paredzēts, lai novērstu cilvēka darbības negatīvo rezultātu ietekmi uz dabu. Šajā līdzekļu kopumā ir iekļauti gan globālie jautājumi, piemēram, izmešu samazināšana un kopējās ekoloģiskās situācijas uzlabošana, gan reģionālie, piemēram, nozvejas samazināšana, lai saglabātu konkrētā reģionā esošus zivju resursus, gan lokālie, piemēram, nacionālo dabas parku vai rezervātu radīšana. Saskaņā ar šādu interpretāciju, ir pietiekošs pamats atzīt, ka divi beidzamie nosauktie jautājumi vides aizsardzības jomā ir atkarīgi no tautā pastāvošām tradicionālajām vērtībām. Tātad, lēmums varētu būt tikai par to, vai šie divi jautājumi politiski būtu atbilstīgi iekļaujami dalītajā vai atbalsta kompetencē.

Savukārt, izglītība ir viens no mērķiem un līdzekļiem, kas nodrošina personu mobilitāti Vienotajā tirgū. Ņemot vērā Lisabonas stratēģijas noteikto mērķi, veidot uz zināšanām balstītu ekonomiku un attīstīt nodarbinātību, ir pietiekošs pamats izdarīt secinājumu par to, ka izglītības saturu būtu jānoteic vienoti, ekskluzīvās kompetences robežās, nevis lēmumu pieņemšanai šajos jautājumos Eiropas Savienībai jāatstāj tikai atbalsta kompetence.

Ja pieņem, ka katrs organizācijas līmenis ir atbildīgs par to, lai palīdzētu zemākā līmeņa organizācijai sasniegt tās mērķus, un tas pārkāps šādas attiecības, ja augstākais līmenis nepamatoti piesavinās sev uzdevumus, kas varētu būt efektīvāk paveikti tuvāk individam, tad definēto

vispārīgi, subsidiaritātes princips izpaužas vienkārši – lēmumiem *nav jābūt pieņemtiem augstākā līmenī, ja tie var būt tāpat pieņemti subsidiaritātes līmenī. Šeit varētu būt nozīmīgs tikai sadalījums starp tiem, kuri ir “augstākā” līmenī un “zemākā” līmenī; un principu nevajadzētu apvienot ar vienkāršu lēmumu pieņemšanu bāzes līmenī* (*Subsidiarity: A preliminary Discussion Paper British Institute of International and Comparative Law*). Saskaņā ar Vietējo pašvaldību hartas nosacījumiem, subsidiaritāte tiek skaidrota, kā publiskās atbildības īstenošanā priekšrokas nodošana tām varām, kuras ir *tuvāk pilsonim*, tad atbildības uzlikšanai *citai varai jāatbilst gan uzdevumu apjomam un dabai, gan efektivitātes un ekonomijas nosacījumiem*.

Tomēr, pat neskatoties uz to, ka konceptuāli jautājums par subsidiaritātes principa ieviešanu un darbību tika skatīts Eiropas Savienības līmenī, jāpiekrīt A. Estellas (*Estella*) viedoklim, ka *neskaidrības cēlonis ir meklējams pašās subsidiaritātes koncepcijā, nevis subsidiaritātes principā, kā tās ir formulēts līgu mā, jo esošā definīcija nedod izpratni par pašu subsidiaritātes jēdzienu* (Estella 2002: 2101). Nododot Eiropas Kopienas Tiesai deleģējumu izskatīt jautājumus par subsidiaritātes principa pārkāpumu, nodrošinot juridisku kontroli pār šī principa ieviešanu, praktiski tika noteikts, ka par subsidiaritātes principa saturisko daļu, jeb jēdziena izpratni, skaidrojumu sniedz tiesa (Lieta C-233/94 Vācija/Eiropas Parlaments un Eiropas Savienības Padome), savukārt, tālāko subsidiaritātes principa jēdzieniskās interpretācijas pieļāvumu ir izdarījusi Eiropas Komisija.

Savukārt, atziņa, ka *subsidiaritātes princips izskatās, kā antiintegrācijas princips, un tāpēc ir pretrunā ar līgumu integrācijas loģiku* (Estella 2002: 2101), ir atsevišķas diskusijas vērts, jo saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību un Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētās versijas preambulā noteikto valstu kopīgo vienošanos, t.sk., “*iezmēt jaunu posmu Eiropas integrācijas procesā, kas sācies, nodibinot Eiropas Kopienas*”, tiek nodibina Eiropas Savienība, kura, teorētiski sasniedzot ar šo Līgumu noteiktos mērķus, varētu sasniegt vēl kādu jaunu integrācijas posmu, piemēram, atzīst, ka sasniegto mērķu rezultātā uz esošo līguma pamata ir izveidojusies jauna valsts. Līdz ar to, nav izprotams, kādas dotajā gadījumā būtu pretrunas ar integrācijas loģiku, ja gan iepriekš noslēgtie līgumi, gan esošais līgums vērsts uz varas sadalījuma principu noteikšanu.

Ņemot vērā iepriekš norādīto, ir iespējams izdarīt secinājumu, ka subsidiaritātes princips lielākoties ir uztverams kā politiska tendence, un

šā principa piemērošana juridiskajā nozīmē ir sarežģīta, tās neskaidrās juridiskās dabas dēļ un nepietiekoši noteiktiem kritērijiem. Lai izstrādātu subsidiaritātes principa piemērošanas kontroles mehānismu, ir nepieciešams visus kompetences jautājumus skatīt kopējā vienotā sistēmā, izvērtējot katras politikas ietekmi uz Eiropas Savienības definēto vienoto mērķu sasniegšanu.

Bibliogrāfija

1. Amsterdamas līgums // Starptautiskais līgums, 02.10.1997., stājies spēkā 01.05.1999. // *Official Journal*, C 340 of 10 November 1997.
2. Estella A. The EU Principle of Subsidiarity and Its Critique (2002) Oxford University Press.
3. Case C-233-94, Germany v. Parliament and Council, 1997 E.C.R. I-2405. [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX: 61994CJ 0233: EN: PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61994CJ0233:EN:PDF).
4. LR Ekonomikas Ministrijas 2011. gada 13. janvāra pozīcija Nr. 1 “Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai: “Ceļā uz Vienotā tirgus aktu – par augsti konkurētspējīgu sociālo tirgus ekonomiku – 50 priekšlikumi, lai uzlabotu mūsu darbu, uzņēmējdarbības vidi un savstarpējai apmaiņai”.
5. Lisabonas līgums // Starptautiskais līgums, 13.12.2007., stājās spēkā 2009. gada 1. decembrī // *Oficiālais Vēstnesis*, C 306, 2007. gada 17. decembris.
6. Māstrihtas līgums // Starptautiskais līgums, 07.02.1992., stājies spēkā 01.11.1993. // *Official Journal*, C 191 of 29 July 1992.
7. Harrison V. Subsidiarity in Article 3b of the EC Treaty, Gobbledygook of Justicable principle? *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 45. Part I, 1996.
8. Vienotais Eiropas akts // Starptautiskais līgums, 17.02. un 28.02. 1986, stājies spēkā 01.07.1987, // *Official Journal*, L 169 of 29 June 1987.
9. Капустин А.Я. (2000) Европейский союз: интеграция и право Москва: РУДН.
10. Смит А., Рикардо Д. (1935) *Начала Политической экономики и податного обложения*. Сочинения. Москва: Огиз Соцэкгиз.

Правовые аспекты осуществления принципа субсидиарности

Резюме

Мастрихтским договором изначально, а на данном моменте, Лиссабонским договором установлен принцип субсидиарности, который должен способствовать единому пониманию об уровне принятия решений стран-участниц по вопросам вне эксклюзивных полномочий Европейского Союза. Но и на данный момент установлены проблемы применения принципа в Европейском Союзе, потому что концептуально разное толкование, не соответствует основной сути принципа — разделению государственных полномочий, согласно которым власть должна быть как можно ближе к гражданам, а государство должно проявлять инициативу только в тех вопросах, где возможностей независимых частных лиц и организаций оказывается недостаточно. Тем не менее, это не единственная проблема — оговорки стран-участниц к договору, экономическая и политическая разность способствует фрагментации общего рынка и, соответственно, в полном объёме не способствует достижению единой цели общественного благосостояния.

Ключевые слова: Лиссабонский договор, Европейский Союз, компетенция, субсидиарности.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ МЕХАНИЗМА МЕЖГОСУДАРСТВЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ В РАМКАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация

Экономические и политические процессы, происходящие в мире в последние десятилетия отражают тенденцию к политической и торгово-экономической интеграции государств, их стремление к созданию различного рода региональных союзов. Сегодня Европейский Союз представляет собой специфический политико-правовой феномен, играющий важную роль в процессе европейского и мирового развития. Исследование международно-правового механизма регулирования процессов межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза в науке ведутся достаточно интенсивно. Однако, процесс этот вряд ли когда-нибудь можно будет считать завершенным в силу динамичности развития Европейского Союза, поэтому всегда интересен для изучения.

Необходимость формирования единого подхода к пониманию и содержанию понятия «интеграция» и сущности механизма межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза, так же заставляет обращаться к исследованию в данной сфере.

Цель. Проанализировать взгляды и теории, лежащие в основе международно-правового механизма межгосударственной интеграции в рамках ЕС.

Задачи: исследовать теоретические основы процесса европейской интеграции; проанализировать понятие «интеграция» и раскрыть его сущность; изучить мнения различных авторов о механизме межгосударственной интеграции в рамках Европейской интеграции; обратиться к международно-правовой основе интеграционного процесса в рамках Европейского Союза; сформулировать собственные выводы и представления о межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза.

Исследуя пришли к выводу, что вплоть до настоящего времени среди исследователей европейской интеграционной тематики так и не сложилась единая точка зрения относительно содержания понятия «интеграция» и сущности международно-правового механизма межгосударственной интеграции в рамках Европейского региона. Но все точки зрения подтверждают правило, что интеграция ассоциируется с определенными политическими или экономическими процессами, либо их совокупностью.

Исследовав теоретические основы (взгляды и теории) на процесс интеграции в рамках Европейского Союза, пришли к выводу о существовании нескольких академических дисциплин и направлений, в том числе: полити-

ческая наука, право, социология, экономика, история и ряд других. При этом следует отметить, что представители каждой упомянутой ранее дисциплин исследовали, анализировали и продолжают это осуществлять и на современном этапе, используя свои собственные, присущие только данной дисциплине, специфические методы и приемы. И все же, несмотря на имеющиеся различия, можно говорить о существовании ряда междисциплинарных связей и подходов. Имеющееся разнообразие подходов к исследованию и анализу механизма межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза вполне закономерно. Необходимость анализировать интеграционные взаимоотношения государств с самых различных позиций и точек зрения представляется совершенно очевидной. Безусловно, каждый из представленных подходов имеет право на существование, каждый по-своему индивидуален и содержит определенно рациональное начало. Что же касается юристов-международников, то для них, естественно, наибольший интерес и значимость представляет именно правовой подход, ибо он закладывает тот необходимый фундамент, который чрезвычайно важен для осуществления серьезного комплексного исследования, позволяющего установить собственные внутренние законы, по которым развивается европейский интеграционный процесс, а также выявить те многочисленные особенности, которые этому процессу присущи, что и сделано по возможности в рамках данного исследования.

Ключевые слова: понятие «интеграция», механизм межгосударственной интеграции, теоретические основы европейской интеграции.

Европейский Союз — интеграционное объединение особого рода. В наши дни ЕС представляет собой организацию многоотраслевой интеграции, действующей не только в экономической и социальной областях, но активно участвующую в решении проблем международной безопасности, защиты прав человека, решения других актуальных вопросов межгосударственной жизни. Процесс интеграции Европейского Союза прослеживается на протяжении последних десятилетий. Следует отметить, что важным вопросом является процесс интеграции новых государств в Европейский Союз.

Исследованию интеграционных процессов, олицетворяющих особый тип взаимоотношений между суверенными государствами, посвящено немало трудов ученых и специалистов в области международного права, как, впрочем, и других научных дисциплин. Не стал исключением и европейский региональный интеграционный процесс, послуживший благодатной почвой для появления множества разнообразных взглядов и теорий, на процесс интеграции. И это неудивительно, ибо прежде всего через анализ теоретических моделей

развития можно проанализировать как непосредственно саму интеграционную динамику, так и результат интеграционного процесса Европейского Союза. Знание теоретических основ позволяет не двигаться вслепую, а предусмотрительно оценивать и анализировать каждый последующий шаг. Стоит заметить, что многочисленная критика тех экономических и политико-правовых процессов, которые ныне протекают на просторах Европейского Союза, во многом обусловлена именно отсутствием достаточной теоретической базы, необходимой для их осуществления.

Углубленное изучение и исследование теоретических основ европейской интеграции обнаруживает богатый и разнообразный спектр интеллектуальной человеческой деятельности в этой сфере. При этом стоит отметить, что такое богатство и разнообразие во многом обусловлено множеством различных аспектов (элементов), которые принимались за основу и рассматривались в качестве наиболее существенных, первостепенных при исследовании и анализе европейского интеграционного процесса.

Попытка объяснить уникальность ЕС как международного образования, играющего доминирующую роль в общеевропейском интеграционном процессе, инициировали появление «неофункционализма» (Хаас, Линдберг, Этциони), придававшего важное значение деятельности различного рода политических элит и организованных групп, которые выступали центрами разработки и принятия наиболее важных решений, а также фокусировавшего свое внимание на наднациональных чертах институциональной системы ЕС и различных стадиях интеграционного процесса (создание зоны свободной торговли, таможенного союза, единого внутреннего рынка, экономического и валютного союза и т.п.).

Представители «федерализма», в свою очередь, рассматривали в качестве одного из основополагающих и принципиальных вопросов необходимость четкого распределения компетенции и властных полномочий между государствами-членами ЕС, с одной стороны, и Европейским Союзом, с другой, одновременно настаивая на важности продвижения европейских государств по пути все более тесной политической интеграции (Спинелли, Хэй, Уистрич, Маккэй).

Не следует забывать и об идее «конфедерализма» в рамках Европейского Союза, которая с точки зрения автора представляется интересной и основополагающей в дальнейшем процессе интеграции государств в Европейском Союзе.

Результаты, достигнутые в рамках отдельных направлений деятельности Европейского Союза, прежде всего в экономической сфере (создание единого рынка и дальнейшее продвижение государств-членов к экономическому и валютному союзу, экономическая помощь и не следует, конечно, забывать и об некоторой экономической зависимости государств в рамках ЕС), привела к появлению экономико-теоретического подхода к изучению европейской интеграции (Молле, Баласса, Дентон, Сванн).

Стремительное развитие и интернационализация мировой экономики, расширении сфер сотрудничества и усиление взаимозависимости государств обусловили необходимость осознания новой глобальной роли Европейского Союза в системе современных международных отношений, в особенности международной торговли, что, в свою очередь, способствовало возникновению так называемого глобально-системного подхода к исследованию европейской интеграции (Пентланд, Лорсен, Капорасо).

Эволюция Европейского Союза в институциональной, политической и правовой сфере, наметившаяся после принятия Единого Европейского акта и еще более ускорившаяся со вступлением в силу Маастрихтского, Амстердамского и Ниццкого договоров, а также с принятием в состав Европейского Союза новых государств, привела к необходимости переосмысления дальнейшей стратегии европейской интеграции, существенной перестройке всей системы межгосударственных отношений в рамках ЕС (Коффи, Кеохане, Родс).

Основываясь на вышеизложенном, можно сделать вывод о существовании нескольких академических дисциплин и направлений в изучении процессов интеграции Европейского Союза. В их числе политическая наука, право, социология, экономика, история и ряд других. При этом важно отметить, что представители каждой из упомянутых ранее дисциплин исследовали и анализировали и продолжают это осуществлять и на современном этапе, европейский региональный интеграционный процесс, используя свой собственный, присущий только данной конкретной дисциплине, специфические методы и приемы. И все же, несмотря на имеющиеся различия, можно говорить о существовании ряда междисциплинарных связей и подходов, наиболее четко прослеживающихся в работах таких известных теоретиков европейской интеграции, как Э. Хаас, А. Спинелли, К. Дойч, А. Этzioni, Д. Митрани, каждый из которых стремился использовать самые различные методологические средства и приемы

с тем, чтобы максимально убедительно аргументировать свою точку зрения.

Обращаясь к современным тенденциям и взглядам на процесс межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза следует уделить внимание правовой природе механизма. Понятие «интеграция» уже давно стало привычным в европейском лексиконе. Его появление явилось неизбежным влиянием времени, своеобразным ответом на вопрос о том, как и в каком направлении следует двигаться дальше в целях построения «новой» Европы. Безусловно, нельзя не согласиться с академиком Б.Н. Топорнин, который утверждает, что сегодня государствам-участникам Европейского Союза стало значительно труднее «оперировать прежними понятиями, подобными «международному сотрудничеству» или даже «европейскому сотрудничеству», поскольку они не отражали суть новых явлений... Интеграция понимается прежде всего как выход за пределы такого сотрудничества...» (Топорнин, 1998: 14). Аналогичная точка зрения высказывается Ю.М. Юмашевым, утверждающим, в частности, что «Сообщество являет собой пример того, как в новых условиях государства-члены вкладывают более широкое содержание в понятие межгосударственного сотрудничества, и это диктует модель их поведения и определяет характер их взаимоотношений с созданной ими организацией» (Юмашев 1992: 83).

Понятие «интеграция» происходит от латинского «*integratio*», что дословно переводится как «воссоединение, восполнение». Применительно к сфере межгосударственных отношений оно означает добровольное и взаимовыгодное объединение отдельных частей (субъектов) в некую самостоятельную целостность (общность). При этом последняя представляет собой не просто арифметическую сумму составляющих ее частей, ибо по своему объему она гораздо больше и содержательнее. Как справедливо отмечает В. Бобков, «интеграция позволяет получить такие материальные, интеллектуальные и иные средства, каких ни один из участников не имел бы, действуя он автономно» (Бобков 1998: 5).

Интересно отметить, что вплоть до настоящего времени среди исследователей европейской интеграционной тематики так и не сложилась единая точка зрения относительно того, что же представляет собой интеграция государств в рамках Европейского региона. Хотя, пожалуй, в одном практически все они оказались едины, а именно — в признании того факта, что интеграция сама по себе рассматривается

сегодня как «процесс, с необходимостью обусловленный получением преимуществ всем участвующим в нем сторонами» (Кизима, Бакин 1997: 106). По терминологии А. Этzioni, понятие «сообщество» и «интеграция» являются субъектом и предикатом (Etzioni 1965: 329). При этом «сообщество» представляет собой некую «общность или даже систему, обладающую самодостаточными интеграционными механизмами», в то время как «интеграция» является своеобразной «способностью данной системы поддерживать себя саму в результате воздействия и влияния как внутренних, так и внешних изменений» (Etzioni 1965: 330). По мнению А. Этzioni, понятие «интеграция» включает в себя целый ряд необходимых и существенных элементов, а именно: а) наличие эффективного контроля за использованием принудительных мер воздействия; б) существование единого центра, отвечающего за принятие и исполнение решений; в) наличие доминирующего центра политического единства основной массы политически активного населения (Etzioni 1965: 329). Тогда как П. Якоб и Дж. Тоскано рассматривает интеграцию прежде всего как реальную возможность обеспечить мирное сосуществование государств, что может быть достигнуто посредством таких мер, как расширение торговли, свободного перемещения людей, развития культурного обмена, активное проведение политических консультаций и т.п. (Jacob, Toskano 1964: 83). Известный правовед Э. Харисон определяет интеграцию как процесс возникновения нового центра политического влияния, притягивающего к себе главных действующих лиц национального масштаба (Harrison 1974: 21). Современный подход к исследованию и анализу понятия «интеграция» характеризуется тем, что определяет ее как «процесс, посредством которого определенные государства передают часть своих суверенных прав в пользу создаваемой и единой для них всех институциональной структуры с тем, что бы обеспечить учет и реализацию их общих интересов» (Gorbeу 1995: 255).

Следует отметить, что вышеуказанные точки зрения точно и полно отражают современную тенденцию развития процесса интеграции европейских государств. Особо следует обратить внимание на правовые основы механизма межгосударственной интеграции в рамках Европейского Союза. В традиционном восприятии межгосударственная интеграция, как правило, ассоциируется с определенными политическими или экономическими процессами либо с их совокупностью. Вместе с тем, нельзя забывать и о той важной роли, которую играет право в области регулирования интеграционных взаимоотно-

шений государств. По мнению М. Каппеллетти, М. Секкомбе и Дж. Уэйлера, именно право определяет статус и сферу деятельности главных действующих лиц в условиях интеграции, контролирует, а при необходимости и ограничивает их действия, выполняет роль своеобразного нормативного регулятора во взаимоотношениях между участниками интеграционного процесса. (Усенко 1992: 27). Наглядным примером тому является деятельность Европейского Союза, чьи основополагающие цели и задачи (создание основ для все более тесного союза европейских народов, экономический и социальный прогресс, непрерывное улучшение условий жизни и труда, устойчивое развитие, стабильность и т.д.) не могут быть достигнуты и реализованы вне рамок правового поля, без реального и эффективного регулирующего воздействия со стороны правовых норм. Как справедливо отмечают некоторые специалисты, интеграция в Западной Европе, начавшись с права, и на всех последующих своих этапах характеризовалась достаточно высоким уровнем правового регулирования (Топорнин 1998: 15).

Одной из наиболее характерных особенностей Европейского Союза, по мнению представителей правового подхода, является уникальность их юридического статуса, которая заключается в том, что, с одной стороны, ЕС созданы государствами и функционируют на основе международно-правовых норм (учредительные договора), а с другой, в рамках ЕС сформировался собственный специфический автономный правопорядок, существенно отличающийся от национального правопорядка какого-либо из государств-членов ЕС. В числе наиболее важных и серьезных вопросов, исследуемых и анализируемых представителями данного подхода, в первую очередь стоит отметить следующие: какова роль и значимость основополагающих институтов (органов) Европейского Союза в процессе интеграции и как осуществляется их взаимодействие; существует ли юридическая перспектива у Евросоюза и каково его нынешнее место в рамках Европейского континента, а также в системе всего мирового сообщества; в чем специфика автономного правопорядка Европейского Союза и какова его роль в углублении интеграционных взаимоотношений между отдельными государствами; в чем важность и значение фундаментальных принципов права и какова роль Суда ЕС в их развитии и нормативном закреплении?

Другим важнейшим аспектом, который на протяжении нескольких десятилетий дискутируется в среде представителей правового

подхода к исследованию и анализу европейской интеграции, является проблема соотношения права Европейского Союза, международного права и национальных правовых систем государств – членов ЕС. Право Европейского Союза развивается на стыке международного права и национального права государств-членов Союза. Свои истоки право ЕС черпает из международного права и имеет большое влияние на национальное право государств-членов ЕС, осуществляя его унификацию и гармонизацию (Кашкин 2002: 52). Необходимо отметить, что очевидной и несомненной заслугой в создании такой системы является роль Суда ЕС, в центре находится именно норма права и которая является наглядной иллюстрацией того, сколь эффективной может быть деятельность международного судебного органа в реальном закреплении и практической реализации правовых норм, регулирующих взаимоотношения между суверенными, независимыми государствами. Некоторые представители данного подхода в связи с этим рассматривают Суд ЕС в качестве одного из главных действующих лиц (актеров) на интеграционной сцене. И это не удивительно, ибо сегодня практическая деятельность Суда ЕС «служит эффективным инструментом для применения стран – участниц «малой» Европы принципа примата права Союза в национальных правовых порядках» (Юмашев 1981: 90). Столь важная роль Суда ЕС в рамках интегрирующийся Европы во многом объясняется тем, что с самого момента учреждения в 1952 году он был наделен беспрецедентной по своим масштабам и разнообразию юрисдикцией, выходящей далеко за рамки той, которой традиционно обладают судебные учреждения. Некоторые специалисты отмечают, что Суду ЕС присущи черты и международного, и конституционного, и административного, и уголовного судов одновременно (Pollard, Ross 1994: 197–198).

Таковы существующие на сегодняшний день основополагающие подходы к исследованию и анализу европейской интеграции, при этом их имеющееся разнообразие вполне закономерно. Необходимость анализировать интеграционные взаимоотношения государств с самых различных позиций и точек зрения представляется совершенно очевидной. Безусловно, каждый из представленных подходов имеет право на существование, каждый по-своему индивидуален и содержит определенно рациональное начало. Что же касается юристов-международников, то для них, естественно, наибольший интерес и значимость представляет именно правовой подход, ибо он закладывает тот необходимый фундамент, который чрезвычайно важен

для осуществления серьезного комплексного исследования, позволяющего установить собственные внутренние законы, по которым развивается европейский интеграционный процесс, а также выявить те многочисленные особенности, которые этому процессу присущи.

Библиография

Монографии:

1. Бобков В. (1998) *Баланс терпения и нетерпения*. Минск: Республика.
2. Кашкин С.Ю. (2002) *Основы права Европейского союза: схемы и комментарии*. Учебное пособие. Москва: ИНФРА-М.
3. Топорин Б.Н. (1998) *Европейское право: Учебник*. Москва: Юристъ.
4. Etzioni A (1965) *Politikcal unification: a comparative study of leaders and forces*. New York.
5. Jacob P., Toscano J. (1964) *The integration of political Communities*. Philadelphia: Lippincott.
6. Cappelletti M., Seccombe M., Weiler J. (1986) *Integration through law: Europe and the American federal experience* (3 vol). New York: De Gruyter. Vol. 1. Book 1.
7. Pollard D., Ross M. (1994) *European Community law: text and materials*. London: Butterworths.
8. Harrison R. (1974) *Europe in question: theories of regional international integration*. London: George Allen & Unwin Ltd.

Статьи в сборниках:

9. Кизима С.А., Бакин А.И. (1997) Системные аспекты организации и функционирования Европейского Союза. Европейский Союз: история, политика, экономика, право: Международная практическая конференция.

Статьи в журналах:

10. Усенко Е.Т. Интеграция как всемирно-исторический процесс и международное право. *Московский журнал международного права*. №1. 25—49.
11. Юмашев Ю.М. (1981) Внешнеэкономические связи ЕЭС и идея «национальности» в международном праве. *Сов. государство и право*. № 11.
12. Юмашев Ю.М. (1992) Правовая эволюция Европейских сообществ: до и после Маастрихта. *Московский журнал международного права*. № 3.
13. Corbey D. (1995) Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration. *International Organization*. Vol. 49, Nr. 2.

Starptautu integrācijas Eiropas Savienības ietvaros mehānisma starptautiski tiesiskie pamati

Kopsavilkums

Starptautu integrācijas procesu Eiropas Savienības ietvaros regulēšanas starptautiski tiesiskā mehānisma zinātniskā izpēte tiek veikta visai efektīvi. Taču Eiropas Savienības attīstības dinamisma dēļ šo procesu diez vai kādreiz varēs uzskatīt par pabeigtu, tādēļ to vienmēr ir interesanti pētīt.

Pētot integrācijas jēdzienu un tā būtību, tika nonākts pie secinājuma, ka līdz pat šim laikam Eiropas integrācijas tematikas pētnieku vidū tā arī nav izveidojies vienots viedoklis attiecībā uz to, ko sevi ietver integrācijas jēdziens un kas ir starptautu integrācijas Eiropas reģiona ietvaros starptautiski tiesiskais mehānisms. Taču visi viedokļi apstiprina noteikumu, ka integrācija asociējas ar noteiktiem politiskiem vai ekonomiskiem procesiem vai to kopumu.

Pētot integrācijas procesa teorētiskos pamatus (uzskatus un teorijas) Eiropas Savienības ietvaros, tika nonākts pie secinājuma, ka pastāv vairākas akadēmiskās disciplīnas un virzieni, tai skaitā: politiskā zinātne, tiesības, socioloģija, ekonomika, vēsture un virkne citu. Turklāt ir jāatzīmē, ka katras iepriekš minētās disciplīnas pārstāvji pētīja, analizēja un joprojām turpina to darīt mūsdienās, izmantojot savas, tikai šai disciplīnai piemītošas specifiskas metodes un paņēmienus. Un tomēr, neraugoties uz pastāvošajām atšķirībām, var teikt, ka pastāv virkne starpdisciplīnu saikņu un pieeju. Atšķirīgās pieejas starptautu integrācijas Eiropas Savienības ietvaros mehānisma izpētei ir visnotaļ likumsakarīgas. Nepieciešamība analizēt valstu integrācijas attiecības no visdažādākajām pozīcijām un viedokļiem šķiet acīmredzama. Protams, katrī no minētajām pieejām ir tiesības uz pastāvēšanu, katra par sevi ir individuāla un satur noteiktu racionālo pamatu. Runājot par starptautiskajiem juristiem, viņiem, dabiski, visvairāk interesanta un nozīmīga šķiet tieši tiesiskā pieeja, jo tā liek tos nepieciešamos pamatus, kas ir ārkārtīgi svarīgi, lai īstenotu nopietnu kompleksu pētījumu, kurš ļauj noteikt savas iekšējās zonas, pēc kurām attīstās Eiropas integrācijas process, kā arī noteikt tās daudzās īpatnības, kas piemīt šim procesam. Tas arī tika izdarīts iespēju robežās šī pētījuma ietvaros.

Atslēgas vārdi: jēdziens “integrācija”, starptautu integrācijas mehānisms, teorētiskie Eiropas integrācijas pamati.

Internationally Legal Basics of the Mechanism of Interstate Integration in the European Union

Summary

Studies of international legal mechanism through which the processes of international integration are regulated within the European Union have been carried out quite actively in science. However, it is doubtful whether this process could be ever completed since the European Union is developing very dynamically and therefore is a really interesting subject for the research.

Studying the concept “integration” and its main points we have concluded that up to now there has not been one common viewpoint for the concept “integration” and the international legal mechanism of international integration within the European Union. But all the viewpoints prove the rule that the integration is associated with the specific political and economic processes, or with their combination.

Studying the theoretical fundamentals (view and theories) of the integration process within the European Union, we have concluded that there are some academic disciplines and directions, including: political science, law, sociology, economics, history and others. Herewith it should be mentioned that representatives of each of the abovementioned disciplines have studied, analyzed and currently they are still performing their studies applying their own distinctive methods and techniques. Nevertheless, in spite of all the differences we can speak about the existence of interdisciplinary connections and approaches. The existing variety of approaches towards the research and analysis of the international integration mechanism within the European Union is naturally determined. It is obvious that it is necessary to analyze the integration relations of states from different positions and points of view. Undoubtedly each of the presented approaches has right to existence, each of them is specific and has rational reasonable point. What concerns international jurists, it is evident that the legal approach is the most interesting and significant for them, because it lays the foundation, which is extremely important for the serious complex research of internal laws in accordance of which the European integration process is developing. It can also reveal a lot of peculiarities inherent in this process. That has been performed in the context of this research.

Key words: the concept “integration”, mechanism of international integration, theoretical fundamentals of European integration.

PROGRAMMATŪRAS TIESĪBU HARMONIZĀCIJAS PROCESS EIROPAS SAVIENĪBĀ UN TĀ IETEKME UZ LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMU

Anotācija

Programmatūras tiesību harmonizācijā Eiropas Savienībā visbūtiskāko lomu līdz šim ir spēlējusi Padomes direktīva 91/250/EEK “Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību” un Eiropas Savienības Tiesas judikatūra. Vienlaikus minētās direktīvas ieviešana nacionālajos tiesību aktos ne vienmēr ir noritējusi pietiekami precīzi. Šajā rakstā tiek analizētas iepriekš nosauktās direktīvas ieviešanas neprecizitātes Latvijas Autortiesību likumā, nosaucot konkrētas tās ieviešanas kļūdas, kuras būtu jānovērš turpmākajā normatīvajā jaunradē. Tāpat rakstā ir piedāvāts risinājums datorprogrammu licenču līgumu noslēgšanas problemātikai gadījumos, kad tie tiek slēgti starp klāt neesošiem līdzējiem.

Atslēgas vārdi: autortiesības, programmatūras tiesības, direktīva 91/250/EEK.

1. Programmatūras tiesību harmonizācija ES

Ņemot vērā to, ka autortiesību joma Eiropas Savienībā (ES) ir pakļauta gan harmonizācijai, gan arī unifikācijai (Eiropas tiesības 2004, 497. lpp., sk. arī: EU Communication 2011, p. 2), tad likumsakarīga ir datorprogrammu kā viena no autortiesību darbu veidiem tiesiskās aizsardzības harmonizācija ES līmenī. Programmatūras tiesību regulējums ES noteiktas aprises ieguva 1988. gadā pieņemtajā Zaļajā grāmatā par autortiesībām un tehnoloģijas izaicinājumu (turpmāk – Zaļā grāmata), kurā notika izvēle par labu autortiesībām kā datorprogrammu tiesiskās aizsardzības un ekonomiskās aprites vadošo regulēšanas metodi. Šāda nostāja atbilda arī Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) pozīcijai minētajā jautājumā (sk. Zaļās grāmatas 5.4.1. pkt.).

Detalizēts programmatūras tiesību regulējums tika ietverts Padomes direktīvā 91/250/EEK “Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību”, kas tika pieņemta 1991. gadā un tikai formāli tika grozīta 2009. gadā (turpmāk tās kodificētā versija – Direktīva). Saturiski minētā direktīva ir palikusi praktiski nemainīga no tās pieņemšanas brīža, un līdz ar to tajā netiek tieši regulēti tādi jautājumi, kas radušies, attīstoties programmatūras tehniskajām un ekonomiskajām izplatīšanas formām. Tā Direktīvā nav tieši regulēta datorprogrammu izplatīšana, nodrošinot to lejupeilā-

dēšanas iespēju, šādi nenovēršot ar to saistīto neskaidribu par izplatīšanas tiesību izbeigšanos.

2. Programmatūras tiesību ģenēze Latvijā

Latvijā jau 1993. gada tika pieņemts likums “Par autortiesībām un blakustiesībām” (turpmāk – 1993. gada Autortiesību likums), kura 4. p. 1. d. 1. pkt. pirmo reizi Latvijas normatīvajos tiesību aktos datorprogrammas tika minētas kā literāri darbi, uz kuriem attiecas autortiesības. Minētais likums (ar pārtraukumu no 1998. gada 15. augusta līdz 3. novembrim, kad spēkā bija Satversmes 81. p. kārtībā izdoti Ministru kabineta noteikumi Nr. 297 “Par autortiesībām un blakustiesībām”) bija spēkā līdz 2000. gada 11. maijam, kad stājās spēkā Autortiesību likums (turpmāk – AL), kurā jau bija iekļauts Direktīvā noteiktais regulējums datorprogrammu tiesiskās aizsardzības jomā (Platpere 2000, 1. lpp.; sal. Smolka 2009, S. 136). Autortiesību attiecināšanu uz datorprogrammām nosaka arī Pasaules Tirdzniecības organizācijas nolīgums “Par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālajām īpašuma tiesībām” (turpmāk – TRIPS nolīgums), kuram Latvija pievienojās 1998. gadā, un WIPO Autortiesību līgums, par kura dalībvalsti Latvija kļuva 2002. gadā.

Neraugoties uz to, ka datorprogrammu izstrāde no valsts eksportspējas viedokļa tiek atzīta par perspektīvu Latvijas apstākļos (Rozenfelds 2010: 103), šis jomas tiesiskais regulējums ir vien samērā lakoniski un ne vienmēr precīzi pārņemtas Direktīvas normas.

3. ES regulējuma pārņemšana nacionālajā tiesību sistēmā

Vērtējot datorprogrammu tiesiskās aizsardzības un civiltiesiskās apgrozības regulējumu, atkarībā no regulēšanas priekšmeta var izšķirt četras tā kategorijas. Pirmkārt, tas ir regulējums, kas determinē aizsargājamo objektu, no kura precīzas noteikšanas ir atkarīga turpmāk piemērojamo normu izvēle. Otrkārt, izšķirams regulējums, kas nosaka autorības jautājumu. Treškārt, tas ir tiesiskās aizsardzības apjoms, ar to saprotot tādu darbību noteikšanu, kuru veikšana ir datorprogrammas autora vai tā tiesību pārņēmēja ekskluzīvā kompetencē. Visbeidzot, ceturta regulējuma kategorija ir normu kopums, kas nosaka tiesiskos instrumentus, kuri ļauj īstenot datorprogrammu civiltiesisko apriti un šādi tās izmantot ekonomiskā nozīmē. Visas iepriekš minētās kategorijas ir jāņem vērā, apskatot datorprogrammu civiltiesiskās apgrozības problemātiku. Minēto kategoriju regulējumā ir novērojama atšķirīga harmonizācijas pakāpe

ES tiesību telpā un līdz ar to arī ES regulējuma ietekme uz Latvijas nacionālo regulējumu.

3.1. Aizsargājamais objekts un tā autorība

Datorprogramma kā aizsargājams autortiesību darbs AL tuvāk netiek skaidrota. Šāda pieeja atbilst ES likumdevēja nostājai, kas nostiprināta Direktīvā, jo arī tajā nav ietverta datorprogrammas definīcija. Šāda pozīcija tiesību doktrīnā tiek pamatota ar to apstākli, ka datorprogrammas legāļdefinīcija tehniskā progresa rezultātā strauji novecotu (Dreier, Vogel 2008: 43). Latvijā publiski pieejama diskusija par legāļdefinīcijas nepieciešamību nav notikusi, un samērā lakoniskā definīcija, kuru saturēja 1993. gada Autortiesību likums, AL netika pārņemta. Domājams, šāda atteikšanās no legāļdefinīcijas notika jau minētās ES likumdevēja pozīcijas dēļ.

Apsverot datorprogrammas jēdziena likumiskā skaidrojuma nepieciešamību, no vienas puses, jāņem vērā apskatāmā tiesību objekta sarežģītums, kuru nosaka tā tehniskā daudzveidība. Minētais apstāklis rosina noteikt skaidras vadlīnijas, kas ļautu tiesību piemērotājam precīzi noteikt, kādas komponentes būtu atzīstamas par datorprogrammas kā patstāvīga autortiesību darbu veida sastāvdaļām un kādas būtu vērtējamas patstāvīgi, piemēram, kā literāri vai grafikas darbi. No otras puses, legāļdefinīcija varētu novecot samērā strauji, kas nosaka nepieciešamību pēc elastīgākiem tiesiskajiem risinājumiem, piemēram, definējot datorprogrammu judikatūrā un tiesību doktrīnā. Doktrīnai, ņemot vērā nepietiekamo tiesu praksi datorprogrammu autortiesiskās aizsardzības jomā, vajadzētu būt visnozīmīgākajam datorprogrammas jēdziena izpratnes avotam Latvijā.

Pašreiz AL pretstatā Direktīvai nesatur tiešu norādi uz to, ka datorprogrammas jēdziens aptver arī tās projekta materiālus, uz kuru pamata to var izveidot. Tiesiski pamatota rezultāta sasniegšanai AL jāinterpretē kopsakarā ar Direktīvas 1. p. 1. pkt., kas atzīst projekta materiālus par datorprogrammas sastāvdaļu. Par nozīmīgu judikatūras avotu datorprogrammas jēdziena interpretēšanā ir kļuvušas Eiropas Savienības Tiesas (EST) izdarītās atziņas. Tā lietā *Bezpečnostni softwarová asociace – Svaz softwarové ochrany v. Ministerstvo kultury* EST atzina, ka datorprogrammas grafiskā lietotāja saskarne nav atzīstama par datorprogrammas sastāvdaļu un var baudīt tiesisku aizsardzību tikai kā neatkarīgs autortiesību darbs.

Datorprogrammu autorības jautājuma risināšanai AL 12. p. 2. d. paredz speciālu regulējumu, kas nosaka, ka gadījumos, kad datorprogrammu izstrādājis darbinieks, pildot darba uzdevumu, “visas šādā veidā

radītās datorprogrammas autora mantiskās tiesības pieder darba devējam, ja vien līgumā nav paredzēts citādi”. Minētajā normā ir pārņemts Direktīvas 2. p. 3. pkt. ietvertais regulējums. AL 12. p. 2. d. ietvertā norāde uz darba uzdevumu var radīt maldinošu iespaidu, ka minētais regulējums attiecināms tikai uz tiem gadījumiem, kad ir konstatējams darba devēja norādījums izstrādāt konkrēto datorprogrammu. Tas neatbilst minētajam Direktīvas regulējumam, kurš paredz tiesību pāreju gan tad, kad datorprogramma radīta, pildot vispārīgi noteiktos darba pienākumus, gan konkrētos darba devēja norādījumus.

Norāde uz autora mantisko tiesību “piederību” darba devējam raisa jautājumu, vai darba devējs atzīstams par sākotnējo autora mantisko tiesību subjektu, vai arī ir konstatējama autora mantisko tiesību pāreja no darba ņēmēja darba devējam. Juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka autora mantiskās tiesības uz darba uzdevuma izpildei izstrādātu datorprogrammu datorprogrammas autoram rodas tikai tādā gadījumā, ja tas īpaši paredzēts līgumā (Rozenfelds 2008: 53). Šāds viedoklis norāda uz iespējamu autora mantisko tiesību rašanos darba devējam. Apskatot AL 12. p. 2. d. nostiprināto regulējumu kopsakarā ar AL 15. p. 2. d., kurā par autora mantisko tiesību subjektu tiek minēts tikai autors, secināms, ka autora mantiskās tiesības arī AL 12. p. 2. d. regulētajā gadījumā sākotnēji rodas darba autoram un tikai tad pāriet darba devējam. Turklāt minētajai tiesību pārejai piemīt liettiesisks raksturs, un darba līgums ir tikai priekšnosacījums šādas pārejas notikšanai, nevis tās pamats.

3.2. Datorprogrammu tiesiskās aizsardzības apjoms

Ņemot vērā to, ka svešu ideju lietošana pamatā ir brīva un autoritīviskā aizsardzība ir izņēmums no minētā principa (Hoeren 2010: 666), darbības, kuru veikšanai ir jāsaņem autortiesību subjekta atļauja, ir tieši jānosaka attiecīgajā normatīvajā regulējumā. Tā kā WIPO Autortiesību līgums, TRIPS nolīgums un arī Direktīva atzīst datorprogrammas par literāriem darbiem un šāda pieeja ir ietverta arī AL, datorprogrammas autora tiesību apjoms ir līdzīgs literāra darba autora tiesību apjomam. Tomēr tās funkcionālā daba un izmantošanas specifika ir noteikusi nepieciešamību datorprogrammas autora tiesību apjomu regulēt papildus.

Primāri ekonomisko jautājumu risināšanai izstrādātā Direktīva neapver autora nemantisko tiesību regulēšanu. Tas paver iespēju nacionālajam likumdevējam pielāgot personisko tiesību regulējumu katra autortiesību darba specifikai. Vērtējot atsevišķu personisko tiesību nozīmi dator-

programmu gadījumā, konstatējams, ka to attiecināšanā uz datorprogrammām noteiktos gadījumos var rasties grūtības, kuru cēlonis ir datorprogrammu utilitārā daba un radīšanas īpatnības, salīdzinot ar citiem literārajiem darbiem. Tomēr Latvijas likumdevējs nav paredzējis izņēmumu gadījumus, kad autora personiskās tiesības nebūtu attiecināmas uz datorprogrammām.

Datorprogrammas autora mantisko tiesību regulējums ir noteikts AL 15. p. 2. d., respektīvi, nošķirti no citu autortiesību darbu autoru tiesību uzskaitījuma, un tas pamatā atbilst Direktīvas 4. p. uzskaitītajām izņēmuma tiesībām. Šāda nošķiršana ir vērtējama pozitīvi, jo tā mazina utilitāras dabas autortiesību darbu regulējuma ietekmi un pārējo autortiesību darbu tiesisko likteni.

Apskatot datorprogrammas autora mantisko tiesību regulējumus AL, secināms, ka tie ne vienmēr pietiekami precīzi ievieš Direktīvas atbilstošās normas. Tā Direktīvas 4. p. 1. pkt. a. apakšpunktā noteiktais reproducēšanas tiesības regulējums AL 15. p. 2. d. 4. pkt. ir pārņemts neprecīzi, datorprogrammas lietošanai eventuāli nepieciešamās reproducēšanas darbības dubulti saistot ar nepieciešamību saņemt atļauju no tiesību subjekta. Vienu reizi – iekļaujot minēto gadījumu izņēmumu tiesību uzskaitījumā, bet otru reizi – tajā pašā vietā tieši nosakot nepieciešamību saņemt atļauju. Vienlaikus, līdzīgi kā Direktīva, AL nesniedz skaidrojumu, kādos gadījumos datorprogrammas izmantošanas darbības ir vērtējamas kā autortiesiski nozīmīga reproducēšana. Gan Direktīvas 4. p. 1. pkt. a. apakšpunktā ietvertais regulējums, gan AL 15. p. 2. d. 4. pkt. ļauj secināt, ka vispārīgais noteikums ir tāds, ka datorprogrammas lietošanai nepieciešamās darbības, t.sk. to ielādēšana datora operatīvajā atmiņā, nav atzīstamas par reproducēšanas darbībām tiesiskā izpratnē un ka reproducēšana ir vēl atsevišķi jākonstatē. Trūkst pamatojuma AL regulējumam, kas nosaka rakstveida formu iepriekš minētajai atļaujai. Atbilstošais Direktīvas regulējums atļaujas izsniegšanas formu nekonkretizē. AL ietvertā prasība pēc rakstveida formas neatbilst datorprogrammu civiltiesiskās apgrozības praksei, kur nereti licences līgumi tiek slēgti elektroniski, nevis rakstiski.

Datorprogrammu izplatīšanas tiesības saturs nosakāms, apskatot izplatīšanas jēdziena normatīvo skaidrojumu, kas ir ietverts AL 1. p. 11. pkt. Jāatzīmē, ka AL izplatīšanas jēdziens aptver tikai darba vai tā kopiju atsavināšanu, respektīvi, tikai īpašuma tiesību pāreju, bet ne darba eksemplāra nodošanu turējumā. Latvijas likumdevēja izvēlētais regulējums atbilst EST viedoklim, kas tika pausts lietā *Peek & Cloppenburg KG v. Cassina SpA*. No izplatīšanas tiesībām nošķiramās tiesības padarīt autor-

tiesību darbu pieejamu sabiedrībai, kas ir nostiprinātas t.s. Informācijas sabiedrības direktīvā, ir attiecinātas uz datorprogrammām AL 15. p. 2. d. 2. p. Ar kādu saturu piepildāms sabiedrības jēdziens, AL netiek noteikts.

Tiesības izīrēt datorprogrammu ir atzītas par datorprogrammas autora patstāvīgajām izņēmuma tiesībām AL 15. p. 2. d. 3. pkt., kas atbilst Direktīvas 4. p. 1. pkt. c. apakšpunktā noteiktajam. Pretēji WIPO Autortiesību līgumā un TRIPS nolīgumā ietvertajam regulējumam AL neparedz, ka apskatāmā tiesība nav attiecināma uz datorprogrammām, kad tās kā tādas nav īres pamatobjekts.

Saistībā ar autora mantisko tiesību ierobežojumu jautājumu būtisks trūkums ir tas, ka Latvijā trūkst polemikas un tiesu prakses, kurā tiktu vērtēta izplatīšanas tiesību izbeigšanās principa attiecināšana uz datorprogrammu civiltiesisko apgrozību. AL 32. p. nepārprotami ir norādīts, ka izbeigšanās princips tiek attiecināts tikai uz “konkrētajiem materiālos objektos ietvertiem darbiem vai to kopijām”. Ņemot vērā normas vārdisko jēgu, jāsecina, ka interpretācijas rezultātā tā nav atzīstama par piemērojamu datorprogrammu kopiju tiešsaistes izplatīšanai. Tāpat ir noliedzama iespēja piemērot analogiju. Ņemot vērā, ka Direktīvā šāda kategoriska nostāja tiešā veidā nav ietverta, AL 32. p. ietvertais regulējums vismaz attiecībā uz datorprogrammu tiešsaistes izplatīšanu varētu tikt atzīts par neatbilstošu Direktīvai.

Direktīvas noteiktie datorprogrammas autora mantisko tiesību ierobežojumi ir pārņemti AL salīdzinoši precīzi. Tomēr AL lietotais formulējums attiecībā uz datorprogrammas lietošanas mērķim atbilstošas lietošanas atļaušanu tās eksemplāra likumīgajam ieguvējam ir neveiksmīgs, jo pretēji Direktīvā noteiktajam AL 29. p. 1. d. tiek pieļauta šāda izmantošana, ja tā nepieciešama datorprogrammas lietošanai, nevis tiek prasīts vērtēt, vai datorprogrammas lietošana notiek atbilstoši mērķim, kuram datorprogramma ir paredzēta.

Pretēji Direktīvas regulējumam AL tieši neparedz, ka līguma noteikumi, kas aizliedz veikt datorprogrammas darbības pētīšanu un sadarbības nodrošināšanai nepieciešamās darbības, nav spēkā. Šāds Direktīvas regulējums tā mērķa sasniegšanai ir jāiekļauj AL tiešā veidā.

4. Datorprogrammu licenču līgumi

AL datorprogrammu licenču līgumi īpaši regulēti netiek, kas, ņemot vērā civiltiesiskās apgrozības praksē nostiprinājušās to noslēgšanas īpašās formas, raisa jautājumus par šādu līgumu spēkā esamību. Datorprog-

rammu tipveida licenču līgumu spēkā esamība ir apšaubāma (sal. Schuhmacher 2000: 642–643), un, ņemot vērā to, ka Civillikums neparedz iespēju noslēgt līgumu starp klātneesošiem līdzējiem, nenosūtot akceptu licenciāram, šāda veida līgumi (piem., programmatūras iepakojuma licenču līgumi, t.s. ENTER–vienošanās) parasti nav atzīstami par noslēgtiem. Izņēmumi ir tikai tie gadījumi, kad licenciāram tiek darīts zināms licenciāta akcepts noslēgt attiecīgo licences līgumu (piem., nosūtot to tiešsaistes režīmā). Apskatāmās problēmas atrisināšanai AL būtu ietverams 42.1 pants šādā redakcijā:

“42.1 pants. Licences līguma noslēgšana

Licences līguma noslēgšanai piemērojami Civillikuma noteikumi, ciktāl šis likums nenosaka citādi.

Ja puse, kurai izteikts uzaicinājums noslēgt licences līgumu, to ir pieņēmusi un savu piekrišanu nav darījusi zināmu otrai pusei, licences līgums uzskatāms par noslēgtu gadījumā, kad šādas piekrišanas nosūtīšana priekšlikuma piedāvātājam nav sagaidāma atbilstoši civiltiesiskajā apgrozībā pastāvošajām paražām.”

AL datorprogrammu licenču līgumi īpaši regulēti netiek, kas, ņemot vērā civiltiesiskās apgrozības praksē nostiprinājušās to noslēgšanas īpašās formas, raisa jautājumus par šādu līgumu spēkā esamību. Datorprogrammu tipveida licenču līgumu spēkā esamība ir apšaubāma (sal. Schuhmacher 2000: 642–643), un, ņemot vērā to, ka Civillikums neparedz iespēju noslēgt līgumu starp klātneesošiem līdzējiem, nenosūtot akceptu licenciāram, šāda veida līgumi (piem., programmatūras iepakojuma licenču līgumi, t.s. ENTER–vienošanās) parasti nav atzīstami par noslēgtiem. Izņēmumi ir tikai tie gadījumi, kad licenciāram tiek darīts zināms licenciāta akcepts noslēgt attiecīgo licences līgumu (piem., nosūtot to tiešsaistes režīmā). Apskatāmās problēmas atrisināšanai AL būtu ietverams 42.1 pants šādā redakcijā:

“42.1 pants. Licences līguma noslēgšana

Licences līguma noslēgšanai piemērojami Civillikuma noteikumi, ciktāl šis likums nenosaka citādi.

Ja puse, kurai izteikts uzaicinājums noslēgt licences līgumu, to ir pieņēmusi un savu piekrišanu nav darījusi zināmu otrai pusei, licences līgums uzskatāms par noslēgtu gadījumā, kad šādas piekrišanas nosūtīšana priekšlikuma piedāvātājam nav sagaidāma atbilstoši civiltiesiskajā apgrozībā pastāvošajām paražām.”

Bibliogrāfija

1. Dreier, Th., Vogel, R. (2008) *Software- und Computerrecht*. Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wirtschaft GmbH.
2. Eiropas tiesības. Otrais papildinātais izdevums. (2007) Blūzma V., Buka A., Deksnis E.B. u.c. Red. T. Jundzis. Rīga: Juridiskā koledža.
3. Hoeren, Th. (2010) "Der Erschöpfungsgrundsatz bei Software – Körperliche Übertragung und Folgeprobleme." *GRUR*, Heft 8: 665–673.
4. Platpere, I. (2000) Ar jauno likumu – par skaidrākām autortiesību normām *Jurista Vārds*, Nr. 18: 1.–2. lpp.
5. Rozenfelds, J. (2008) *Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC.
6. Rozenfelds, J. (2010) "Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā." *Juridiskā zinātne: Latvijas Universitātes žurnāls = Law: Journal of the University of Latvia*, Nr. 1: 101.–124. lpp.
7. Schuhmacher, D. (2000) "Wirksamkeit von typischen Klauseln in Softwareüberlassungsverträgen." *Computer und Recht*, Heft 10: S. 641–651.
8. Smolka, M. (2009) "Das Urheberrecht in Lettland – Grundlagen." *WiRO*, Heft 5: S. 133–138.
9. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. Annex 1C of the Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organisation, signed in Marrakesh, Morocco on 15 April 1994. http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm (2011.31.10.).
10. WIPO Copyright Treaty. Text adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996 in Geneva. http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/trtdocs_wo033.html (2011.31.10.).
11. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. OJ, L 122, 17.05.1991, p. 0042–0046. Direktīvas versija latviešu valodā pieejama: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0250:LV:HTML> (2011.31.10.).
12. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs, OJ, L 111/16 EN, 5.5.2009.
13. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in information society. OJ, L 167, 22.06.2001, p. 0010–0019.
14. Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 27. aprīlis, Nr. 148/150.
15. Par autortiesībām un blakustiesībām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 29. maijs, Nr. 31.
16. Par autortiesībām un blakustiesībām: MK noteikumi Nr. 297. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 14. augusts, Nr. 235/236.
17. Eiropas Savienības tiesas 2010. gada 22. decembra spriedums lietā: C-393/09 Bezpečnostní softwarová asociace – Svaz softwarové ochrany v. Ministerstvo kultury. <http://curia.europa.eu> (2011.31.10.).

18. Eiropas Savienības (bij. Kopienas) tiesas 2008. gada 17. aprīļa spriedums lietā: C-456/06 Peek & Cloppenburg KG v. Cassina SpA. <http://curia.europa.eu> (2011.31.10.).
19. Communication COM (2011) 287 of 24 May 2011: A Single Market for Intellectual Property Rights – Boosting creativity and innovation to provide economic growth, high quality jobs and first class products and services in Europe. http://www.cep.eu/fileadmin/user_upload/Kurzanalysen/Geistiges_Eigentum/COM_2011_287.pdf (2011.31.10.).
20. Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology – Copyright Issues Requiring Immediate Action. COM (88) 172 final, 7 June 1988. http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/docs/com-88-172_en.pdf (2011.31.10.).

Software Law Harmonization Process in the EU and Impact on Latvian Legal System

Summary

This paper addresses the issue of the development of software law in Latvia. The mentioned matter is strongly affected by implementation of corresponding EU legal regulations in Latvian law system, especially by transposition of the Directive on the legal protection of computer programs. Therefore, the main purpose of this paper is to examine, whether the above-named directive was fully and correctly implemented into Latvian Copyright Law. In this article the author proves that there are several considerable incompatibilities between the directive and the Latvian Copyright Law, which leads to some extent of legal uncertainty regarding legal treatment of protection and civil turnover of software.

Beyond the drawbacks of the above-mentioned implementation process there are some insufficiencies of Latvian Copyright Law regarding legal regulation of those licence agreements, which are made *inter absentes*. The author offers his solution to this problem, namely new explicit law's provision that would allow exception for those circumstances, when there are customary practice established agreements to conclude without sending an acceptance.

Key words: Copyright, Software Law, Directive 91/250/EC.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

*Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.*

*This work has been supported by the European Social Fund within
the project “Support for Doctoral Studies at University of Latvia”.*

*Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда
в рамках проекта “Поддержка развития докторантуры ЛУ”.*

EIROPAS SAVIENĪBAS DALĪBVALSTU SADARBĪBA CEĻU SATIKSMES JOMAS ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU LIETĀS

Anotācija

Apzinoties augošo ceļu transporta un autovadītāju skaitu, ņemot vērā civiltiesiskās atbildības problemātiku, drošības prioritātes un starptautiskās satiksmes paplašināšanos, starp pasaules valstīm tika noslēgti vairāki līgumi, kas standartizēja ceļu satiksmes noteikumus, satiksmes organizācijas tehniskos līdzekļus un to uzstādīšanas normatīvus, tuvinot un vienādojot nacionālās prasības šajā jomā. Līgums par ES darbību nosaka, ka ES un dalībvalstu dalītā kompetence attiecas tostarp uz transporta, brīvības, drošības un tiesiskuma telpas jomām. ES tiek realizētas vairākas nozīmīgas satiksmes drošības iniciatīvas. Tomēr ES jāizvērs šādas dalībvalstu ciešāka sadarbība arī ceļu satiksmes jomas administratīvo pārkāpumu lietās ar pārrobežu dimensiju, pamatojoties uz policijas, tiesu un citu tiesībsargāšanas iestāžu nolēmumu savstarpējas atzišanas un izpildes principu, kas sevi ietver pasākumus, kuri pastiprina transporta drošību un nodrošina normatīvo aktu tuvināšanu, t.sk. piemērojamo tiesību saderību kolīziju normu un jurisdikcijas jautājumos.

Atslēgas vārdi: ceļu satiksmes drošība, administratīvais pārkāpums, pārrobežu dimensija.

Ievads

XX gadsimts ienesa lielas pārmaiņas satiksmē. Lai iznīcinātu vai lai samazinātu attālumus un ietaupītu laiku, cilvēki pielieto dažādas mašīnas, ar kuru palīdzību viņi spēj tikt ātri uz priekšu (Čakste 2011: 333). Automobilizācijai ir arvien nozīmīgāka loma sabiedrības sociālekonomiskajā attīstībā (Kirikovs u.c. 2000: 7). Apzinoties augošo ceļu transporta un autovadītāju skaitu, ņemot vērā civiltiesiskās atbildības problemātiku, drošības prioritātes un starptautiskās satiksmes paplašināšanos, starp pasaules valstīm tika noslēgti vairāki līgumi, kas standartizēja ceļu satiksmes noteikumus, satiksmes organizācijas tehniskos līdzekļus un to uzstādīšanas normatīvus, tuvinot un vienādojot nacionālās prasības šajā jomā.

Tomēr spēkā esošs normatīvais regulējums, ceļu satiksmes dalībnieku izglītošana un līdz šim īstenotās drošības programmas nav devušas pietiekošu efektu. Ik pēc 6 sekundēm uz pasaules ceļiem kāds iet bojā vai smagi

ievainots. Tā ir globāla epidēmija ar 1,3 milj. satiksmes negadījumos bojā gājušo skaitu, kas ir salīdzināms ar malāriju vai tuberkulozi, kā arī 20–50 milj. ievainoto ik gadu. Taču atšķirībā no citiem pasaules izsaukumiem un problēmām, ceļu satiksmes negadījumu profilakse ir atstāta novārtā. Lai uzlabotu situāciju, pamatojoties uz pirmajā globālajā ceļu satiksmes drošības konferencē 2009. gada 20. novembrī apstiprināto Maskavas deklarāciju, ANO Ģenerālā asambleja 2010. gada 2. martā proklamējusi Rīcības desmitgadi par ceļu satiksmes drošību 2011 – 2020.

Starptautiskā sadarbība

Eiropas Savienībā (turpmāk tekstā – ES) ir valstis, kurās ir spēkā tikai 1949. gada 19. septembra Ženēvas Konvencija par ceļu satiksmi un Protokols par ceļa zīmēm un signāliem (Nīderlande, Īrija, Kipra, Malta). Pārsvārā ES darbojas daudz jaunākas un vairakkārt modernizētas 1968. gada 8. novembra Vīnes Konvencija par ceļu satiksmi un Konvencija par ceļa zīmēm un signāliem (jāpiebilst, ka ar zināmām novirzēm: piemēram, Spānija, Portugāle un Lielbritānija labojumus Vīnes Konvencijai par ceļu satiksmi parakstīja, bet neratificēja; tāpat Lielbritānija nav pievienojusies Vīnes Konvencijai par ceļa zīmēm un signāliem, taču praksē to ievēro). Abas Vīnes konvencijas ir spēkā Latvijā no 1993. gada 19. oktobra.

Pēdējo gadu laikā globalizācijas ietekmē iezīmējas arī pretējas tendences – vairāk attīstīt individuālas, katrai tautai, zemei, valstij raksturīgas īpatnības, kas pasvīturo un apvieno pasaules sistēmas atsevišķu elementu priekšrocības un vērtības, un vienlaicīgi palīdz kopīgi pārvārtēt vājumus un trūkumus.

Vistuvāk zinātniskajā literatūrā šo stratēģiju aprakstīja Džareds Diamonds, nosaucot to par “optimālās fragmentācijas principu”, kad zemes reģioni “ne pārāk viengabalaini un ne īpaši sadrumstaloti”. “Ne pārāk viengabalaini” nozīmē politiski neatkarīgi. Eiropas Savienības valstu dažādībā un savdabībā ir tās spēks, ne velti līdzīgs modelis veiksmīgi ilgstoši darbojas Amerikas Savienotajās Valstīs – federācijā, kas sastāv no neatkarīgajiem štatiem, kuru ietvaros darbojas patstāvīgas grāfistes. “Ne īpaši sadrumstaloti” nozīmē savstarpēji saistīti ar visa veida komunikācijām un ceļiem, kas ļauj cilvēkam, kas nevar atrast sevi vai piedāvāt kādu inovatīvu ideju vienā vietā, brīvi doties uz citu un tur pilnībā atklāties (Diamond 1997).

Tajā pašā laikā satiksmes jomā, lai paaugstinātu tās efektivitāti un nostiprinātu drošību un kārtību, vajadzētu iet tieši unifikācijas ceļā.

ES politika

ES tiesiskās politikas pamats ceļu satiksmes drošības jomā ir Eiropas Komisijas 2001. gadā publicētā Transporta Baltā grāmata “Eiropas transporta politika līdz 2010. gadam: laiks pieņemt lēmumu”, 2003. gadā paziņotā “Eiropas Ceļu satiksmes drošības rīcības programma: divkārša ceļu satiksmes negadījumos cietušo skaita samazināšana Eiropas Savienībā līdz 2010. gadam, īstenojot kopējas atbildības principu” un tai pievienotā 2004. gada 29. janvāra Eiropas Ceļu satiksmes drošības harta, 2003. gada 24. oktobra Veronas deklarācija par ceļu drošību, kuru parakstījuši visu Eiropas Savienības valstu satiksmes un transporta lietu ministri, kā arī 2004. gada 25. un 26. oktobra Otrās Veronas konferences slēdzieni un no tiem izrietošās saistības attiecībā uz satiksmes drošību kā prioritāti.

Līgums par ES darbību nosaka, ka ES un dalībvalstu dalītā kompetence attiecas tostarp uz transporta, brīvības, drošības un tiesiskuma telpas jomām. ES tiek realizētas vairākas nozīmīgas satiksmes drošības iniciatīvas: Eiropas Reģionālās attīstības fonda programmas satiksmes drošības uzlabojumiem, Eiropas Ceļu satiksmes drošības harta, Eiropas Ceļu drošības atlants, kā arī direktīvas, kas attiecās uz vadītāju kategoriju saskaņošanu, aktīvāku informācijas apmaiņu starp dalībvalstīm, riepju spiediena mēritāju uzstādīšanu jaunajās automašīnās, avārijas “eCall” (“eZvana”) un elektroniskās braukšanas stabilizācijas sistēmu ieviešanu utt.

Lai autovadītāji (ar vai bez transportlīdzekļiem) varētu paredzami un viegli braukt no vienas valsts un otru, vismaz ES ietvaros vajadzētu maksimāli standartizēt:

- 1) ceļu satiksmes noteikumus;
- 2) ceļa zīmes un citus satiksmes organizācijas tehniskos līdzekļus;
- 3) transportlīdzekļu un to vadītāju pielāgšanas prasības;
- 4) dokumentus, kas nepieciešami ceļu satiksmē, tostarp tādus, kas apliecina vadīšanas tiesības un transportlīdzekļu reģistrāciju;
- 5) ceļu satiksmes jomas administratīvo pārkāpumu normatīvos aktus, formalizējot šādu lietu izskatīšanu, informācijas apmaiņu, lēmumu pieņemšanu, apstrīdēšanu un izpildi.

Piemēram, Lietuvā nav tramvaju, līdz ar to nacionālajos ceļu satiksmes noteikumos nav paredzēta prasība pēc noklusējuma autovadītājiem dot ceļu sliežu transportlīdzekļiem, kas iekļauta 1968. gada 8. novembra Vīnes Konvencijas par ceļu satiksmi 18. panta 7. punktā, un noteiktos gadījumos izmantot tramvaja sliedes, tādējādi Lietuvas vadītāju apliecību turētājiem citās valstīs varētu būt problemātiska tramvaja priekšrocību saņemšana

un ievērošana, kā arī attiecīga malējā stāvokļa ieņemšana pirms dažiem manevriem. Tā, Latvijas Republikas Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumu Nr. 571 “Ceļu satiksmes noteikumi” 82., 141., 148. punkts nosaka tramvaja priekšroku, bet 84. punkts – tramvaja sliežu ceļa klātnes izmantošanu.

ES Padome 2011. gada 17. martā pieņēma nostāju pirmajā lasījumā, kurā noteica Eiropas Komisijai pienākumu tās mājas lapā visās ES oficiālajās valodās darīt pieejamu dalībvalstīs spēkā esošo ceļu satiksmes noteikumu kopsavilkumu.

Soda neizbēgamība

Ceļu satiksmes drošības politikas svarīgs elements ir konsekventa sankciju piemērošana par ES izdarītiem ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem, jo īpaši par tādiem, kas būtiski apdraud cilvēku dzīvību, veselību un sabiedrisko kārtību.

Sankcijas naudas sodu veidā par dažiem pārkāpumiem ceļu satiksmes jomā bieži vien netiek izpildītas, ja šie pārkāpumi izdarīti ar transportlīdzekli, kas reģistrēts citā ES dalībvalstī.

Eiropas Parlaments 2011. gada 6. jūlijā apstiprināja jaunās Direktīvas par pārrobežu informācijas apmaiņu par ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpumiem projektu. Līdz ar to ES tiks radīta sistēma, kas ļaus atrast un sodīt atbildīgo personu arī tad, ja pārkāpums veikts kādā citā ES dalībvalstī, neatkarīgi no automašīnas reģistrācijas valsts. Par pieņemtās direktīvas redakciju jau ir panākta iepriekšēja vienošanās ar ES Padomi, kurai gan vēl teksts vienbalsīgi jāapstiprina, un dalībvalstīm divu gadu laikā būs jāievieš vai jāgroza savi normatīvie akti šīs direktīvas īstenošanai.

Direktīvas mērķis ir uzlabot ceļu satiksmes drošību visā ES, paaugstināt izmeklēšanas efektivitāti, un nodrošināt vienādu attieksmi pret indivīdiem un identiskas iespējas piemērot sodu, neatkarīgi no tā, vai autovadītājs izdara satiksmes noteikumu pārkāpumu savā mītnes zemē, kurā reģistrēts auto, vai citā dalībvalstī.

Tiks izveidots mehānisms, kā ar elektroniskas datu apmaiņas programmas (piemēram, Eiropas Transportlīdzekļu un vadītāja apliecību informācijas sistēmas “Eucaris”) palīdzību starp dalībvalstīm notiks transportlīdzekļu reģistrācijas datu pārbaude un nodošana. Līdzko ES valsts, kurā izdarīts pārkāpums, iegūs nepieciešamos datus no valsts, kurā automašīna reģistrēta, transportlīdzekļa turētājam vai īpašniekam tiks

nosūtīts paziņojums ar informāciju par fiksēto pārkāpumu, tā juridiskajām sekām un sodu. Dalībvalstij būtu jāapsver iespēja nosūtīt paziņojumu par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu valodā, kas lietota reģistrācijas dokumentos, vai valodā, ko, visticamāk, zina attiecīgā persona, lai nodrošinātu to, ka adresāts skaidri saprot, kāda informācija tam tiek sniegta. Dalībvalstīm būtu jāpiemēro pienācīgas procedūras, lai nodrošinātu, ka informāciju saņem tikai attiecīgā persona, nevis kāds cits, atbilstīgi dalībvalstīs pieņemtiem līdzīgiem noteikumiem šādu pārkāpumu gadījumos. Būtiski, ka sods tiks piemērots saskaņā ar tās ES valsts likumiem, kurā pārkāpums noticis.

Direktīvas sākotnēja priekšlikuma juridiskais pamats bija Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 71. panta 1. punkta c) apakšpunkts (transports), kas atbilst tagad spēkā esošajam Līguma par Eiropas Savienības darbību 91. panta 1. punkta c) apakšpunktam. Izvērtējot dažādas Līgumā par Eiropas Savienības darbību paredzētās juridiskās iespējas, šobrīd izvēlēts cits juridiskais pamats – Līguma par Eiropas Savienības darbību 87. panta 2. punkts (policijas sadarbība).

Pamatprojektā bija domāts minētās direktīvas darbības jomā ietvert četrus pārkāpumu veidus: atļautā braukšanas ātruma pārsniegšana, transportlīdzekļa vadīšana alkohola reibumā, drošības jostas nelietošana un luksofora aizliedzošā gaismas signāla neievērošana.

Attīstot ierosinājumu, direktīvas redakcijā tika iekļauti četri papildus pārkāpumu veidi: transportlīdzekļa vadīšana narkotisko vielu ietekmē, aizsargķiveres nelietošana, ceļa braucamās joslas neatļauta izmantošana un mobilā tālruņa vai citas sakaru ierīces neatļauta izmantošana, vadot transportlīdzekli. Vienlaicīgi noteikts, ka šo sarakstu nākotnē varēs papildināt, veicot direktīvas pārskatīšanu.

Diemžēl saskaņā ar 1. un 2. pantu 21. protokolā par Lielbritānijas un Īrijas nostāju saistībā ar brīvības, drošības un tiesiskuma telpu, un 1. un 2. pantu 22. protokolā par Dānijas nostāju, kuri pievienoti Līgumam par Eiropas Savienību un Līgumam par Eiropas Savienības darbību, minētās trīs dalībvalstis nepiedalās šīs direktīvas pieņemšanā, un tām šī direktīva nav saistoša un nav jāpiemēro.

Secinājumi

Direktīvā par pārrobežu informācijas apmaiņu par ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpumiem pamatoti norādīts, ka būtu jāveicina ES iedzīvotāju izpratne par ceļu satiksmes un drošības noteikumiem, kas

ir spēkā dažādās dalībvalstīs, un par šīs direktīvas īstenošanu, jo īpaši rīkojot piemērotus pasākumus, kuri nodrošina pietiekamu informāciju par ceļu satiksmes noteikumu neievērošanas sekām, ceļojot citā dalībvalstī. Tas var palielināt preventīvo iedarbību un veicināt to vadītāju piesardzīgāku uzvedību, kuri vada transportlīdzekļus, kas ir reģistrēti citā dalībvalstī, tādējādi novēršot cilvēku upurus un materiālos zaudējumus saistībā ar ceļu satiksmes negadījumiem.

ES jāizvērsē dalībvalstu ciešāka sadarbība ceļu satiksmes jomas administratīvo pārkāpumu lietās ar pārrobežu dimensiju, pamatojoties uz policijas, tiesu un citu tiesībaizsardzības iestāžu nolēmumu savstarpējas atzišanas un izpildes principu, kas sevī ietver pasākumus, kuri pastiprina transporta drošību un nodrošina normatīvo aktu tuvināšanu, t.sk. piemērojamo tiesību saderību kolīziju normu un jurisdikcijas jautājumos.

Bibliogrāfija

1. *Ceļu satiksmes likums*. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=45467> [2011. 10.28.].
2. Čakste, K. (2011) *Civiltiesības. Lekcijas. Raksti*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC. 333. lpp.
3. Diamond, J. (1997) *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W.W. Norton & Company.
4. *Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas par pārrobežu informācijas apmaiņu par ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpumiem projekts*. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0325&language=LV&ring=A7-2011-0208#BKMD-23> [2011. 10.28.].
5. Kirikovs, P., Pommers, J., Blivis, J., Brass, J., Smilga, J., Siliņš, A. (2000) *Auto vadītāja ABC*. Rīga: Jumava. 7. lpp.
6. *Konvencija par ceļa zīmēm un signāliem*. <http://www.csdd.lv/documents/normativedokumenti/starptautiskie/kcz.pdf> [2010.01.06.].
7. *Konvencija par ceļu satiksmi* http://www.csdd.lv/documents/normativedokumenti/starptautiskie/k_cs.pdf [2010.01.06.].
8. Litvins, G., Aperāne, K. (2010) *Administratīvā pārkāpuma lietvedība ceļu satiksmē*. Rīga: Sabiedriskās politikas centrs Providus.
9. *Līgums par Eiropas Savienības darbību*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:lv:PDF> [2011. 10.28.].
10. Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 571 "Ceļu satiksmes noteikumi". <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90585> [2011. 10.28.].
11. Seerden, R., Stroink, F. (2002) *Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States. A Comparative Analysis*. Antwerpen-Groningen: Intersentia Uitgevers.

12. Максимов И., Мисуловин Л., Радзинский Ю. (2005) *Правила дорожного движения Латвийской Республики с комментариями и рисунками*. Рига: JUMI.
13. *Правила дорожного движения Литовской Республики* (2008). Вильнюс: SV13.
14. *Globālās ceļu satiksmes drošības komisijas pamatjautājumi*. <http://www.makeroadssafe.org/about/Pages/Issues.aspx> [2011. 10.28.].
15. *Pirmajā globālajā ceļu satiksmes drošības konferencē 2009. gada 20. novembrī apstiprinātā Maskavas deklarācija*. http://www.makeroadssafe.org/Documents/final_declaration_en.pdf [2011. 10.28.].
16. ANO *Ģenerālās asamblejas 64. sesijas rezolūcija Nr. 64/255 "Uzlabojot pasaules ceļu satiksmes drošību"*. <http://www.unece.org/trans/roadsafe/docs/A-RES-64-255e.pdf> [2011.10.28.].
17. *Eiropas Komisijas 2001. gada Transporta Baltā grāmata "Eiropas transporta politika līdz 2010. gadam: laiks pieņemt lēmumu"*. http://ec.europa.eu/transport/strategies/doc/2001_white_paper/lb_com_2001_0370_en.pdf [2011. 10.28.].
18. *Eiropas Komisijas 2003. gada "Eiropas Ceļu satiksmes drošības rīcības programma: divkārsa ceļu satiksmes negadījumos cietušo skaita samazināšana Eiropas Savienībā līdz 2010. gadam, īstenojot kopējas atbildības principu"*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0311:FIN:EN:PDF> [2011. 10.28.].
19. *Eiropas Komisijas 2004. gada 29. janvāra Eiropas Ceļu satiksmes drošības harta*. http://www.erscharter.eu/sites/default/files/10%20principles_LV.pdf [2011. 10.28.].
20. *Padomes nostāja (ES) Nr. 8/2011 pirmajā lasījumā, lai pieņemtu Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu, ar ko veicina pārrobežu informācijas apmaiņu par ceļu satiksmes drošības noteikumu pārkāpumiem (pieņemta Padomē 2011. gada 17. martā)*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:136E:0001:0014:LV:PDF> [2011. 10.28.].

Сотрудничество стран-членов Европейского Союза в делах об административных правонарушениях в области дорожного движения

Резюме

Осознавая растущее количество автомобильного транспорта и водителей, в свете проблематики гражданско-правовой ответственности, приоритетов безопасности и расширения международного сообщения, между странами мира было заключено несколько договоров, которые стандартизировали правила дорожного движения, технические средства организации движения и нормативы их размещения, сближая и выравнивая национальные требования в данной сфере. Договор о функционировании ЕС устанавливает, что совместная компетенция ЕС и государств-членов относится, в том числе к

области транспорта, пространству свободы, безопасности и правосудия. В ЕС осуществляется ряд важных инициатив по безопасности дорожного движения. Однако в ЕС необходимо достичь более тесного сотрудничества между странами-членами также в делах об административных правонарушениях в области дорожного движения с трансграничным измерением, основываясь на принципе взаимного признания и исполнения решений полицейских, судебных и других правоохранительных органов, что включает в себя меры по повышению безопасности движения и обеспечивает сближение нормативных актов, в т.ч. совместимости применяемого права в вопросах коллизии норм и юрисдикций.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, административное правонарушение, трансграничное измерение.

ĀRZEMNIEKU, KAS IEGUVUŠI LEGĀLU STATUSU LATVIJAS REPUBLIKĀ, INTEGRĀCIJAS PROBLĒMAS

Anotācija

Raksta “Ārzemnieku, kas ieguvuši legālu statusu Latvijas Republikā, integrācijas problēmas” galvenais mērķis ir vērst interesentu uzmanību uz problēmām, ar kurām saskarās ārzemnieki realizējot savas tiesības integrēties Latvijas sabiedrībā. Pētījumā apskatāmā galvenā problēma ir tā, ka legālu statusu saņēmušu ārzemnieku sekmīgai integrācijai sabiedrībā nav izveidota komplicēta valsts līmeņa apmācības programma, kas ļautu viņiem reāli integrēties sabiedrībā. Šādas programmas trūkums rada situāciju, ka ārzemnieks, kurš ir izgājis tādu vai citādu legalizācijas procesu Latvijas Republikā, kas prasa ne mazums līdzekļu no valsts budžeta, vienalga nespēj realizēt savu potenciālu šeit, un kļūst par slogu sabiedrībai. Ir skaidrs, ka bez pietiekamas valodas un profesionālās apmācības cilvēks, kas nāk no citas vides un kultūras nav gatavs iesaistīties darba tirgū. Rezultātā izveidojas paradoksāla situācija, ka iztērējot ievērojamus naudas līdzekļus uzturot ārzemniekus aizturēšanas iestādēs, nodrošinot viņu medicīnisko aprūpi laikā, kamēr viņi atrodas valsts iestādēs, izskatot viņu iesniegumus legāla statusa saņemšanai Latvijā, maksājot viņiem pabalstus normatīvajos aktos noteiktajā apmērā un laikā mēs iegūstam rezultātu, kas ir tuvs tam, kāds iestātos gadījumā, ja mēs par ieceļojušajiem ārzemniekiem neliktos ne zinīs.

Pētot apskatāmo jautājumu, raksta autors ir nonācis pie secinājuma, ka vienotas ārzemnieku integrācijas programmas Latvijā nav, esošie valsts pabalsti dzīvokļa īrei, iztikas līdzekļu iegādei, valodas minimuma apgūšanai un profesionālajai apmācībai ir nepietiekami.

Būtu nepieciešams veikt pētījumu par to, cik lielu migrantu skaitu Latvija vispār var atļauties uzņemt neapdraudot savu nacionālo identitāti un kādu profesiju pārstāvji visvairāk būtu nepieciešami Latvijas tautsaimniecībai.

Laicīgi jārisina jautājums kur ārzemniekus izmitināt, ja ieceļotāju skaits pārsniedz esošo izmitināšanas centru kapacitāti.

Pēc autora domām ir jāizveido valsts līmeņa ārzemnieku integrācijas programma, kurā būtu jāparedz elastīga, terminēta pabalstu un apmācības sistēma, kas garantētu valsts valodas apguves iespējas līdz tādām līmenim, kad cilvēks var valodu reāli lietot, veselības aprūpes minimumu integrācijas procesa laikā un profesionālo apmācību tautsaimniecībai svarīgās nozarēs.

Atslēgas vārdi: ārzemnieku integrācija, valsts programma integrācijas procesa īstenošanai.

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā Latvija ir guvusi ievērojamus panākumus integrējoties starptautiskajā apritē. Mēs esam iestājušies virknē nozīmīgu starptautisku organizāciju, kļuvuši par Eiropas Savienības un NATO dalībvalsti un, visbeidzot, 2007. gada 21. decembrī Latvija pievienojās Šengenas līguma dalībvalstu saimei, kurā uz doto brīdi ietilpst 25 valstis. Pievienošanās Šengenas līgumam galvenā priekšrocība ir iespēja brīvi, bez robežkontroles uz dalībvalstu iekšējām robežām, pārvietoties dalībvalstu teritorijā, kas atvieglo Latvijas pilsoņu un nepilsoņu iespējas ceļot, iegūt izglītību un atrast savām spējām un izglītībai atbilstošu darbu. Tomēr jāsecina, ka brīva pārvietošanās pār valstu robežām nes sev līdzī arī negatīvas parādības, tādas kā nelegālā migrācija, nelikumīga personu pārvadāšana uz Eiropas Savienības dalībvalstīm un organizētā noziedzība. Kā norādīts Eiropas migrācijas un patvēruma paktā, Starptautiskā migrācija ir realitāte, kas pastāvēs tik ilgi, kamēr dažādos pasaules reģionos labklājības un attīstības līmeņi būs dažādi. Tomēr ir jāņem vērā fakts, kas arī ir akcentēts Eiropas migrācijas un patvēruma paktā, ka Eiropas Savienībai nav resursu, lai godam uzņemtu visus migrantus, kas cer uz labāku dzīvi Eiropā. Slikti pārvaldīta imigrācija var graut galamērķa valstu sociālo kohēziju. Tālab, organizējot imigrāciju, ir jāņem vērā Eiropas spējas uzņemt migrantus no darba tirgus, mitekļu pieejamības, veselības aizsardzības, izglītības iestāžu un sociālo dienestu jaudu viedokļa. Pēc autora domām šīs Eiropas migrācijas un patvēruma paktā paustās atziņas ir tiešā veidā attiecināmas arī uz Latviju. Ņemot vērā faktu, ka Latvija ir maza valsts ar nelielu iedzīvotāju skaitu no kura tikai nedaudz vairāk par pusi ir Latvijas pamatnācija – latvieši, mums ir jā rūpējas par savas nacionālās identitātes saglabāšanu un tādēļ būtu jāveido ļoti pārdomāta un valsts interesēm atbilstoša ārvalstnieku integrācijas politika.

Ārzemnieka tiesības legalizēties, jeb iegūt uzturēšanās atļauju Latvijas Republikā garantē Latvijai saistošie starptauriskie normatīvie akti un Latvijas republikas normatīvie akti – Latvijas Republikas Satversme, Imigrācijas likums un Patvēruma likums. Satversmē ir nostiprināta cilvēka pamattiesību un brīvību aizsardzība, kā arī tiesības visiem, kas likumīgi atrodas Latvijas Republikas teritorijā brīvi izvēlēties dzīves vietu. Imigrācijas likums nosaka samērā plašu ārzemnieku loku, kuriem, pastāvot dažādiem nosacījumiem, ir tiesības iegūt termiņa vai pastāvīgās uzturēšanās atļaujas un, tādējādi, ilgstoši un likumīgi uzturēties Latvijas teritorijā. Šajā ārzemnieku kategorijā ietilpst ārzemnieki, kuri ieceļo Latvijā studēt, veikt zinātnisko darbību, strādāt, kā arī pamatojoties uz laulību

vai radnieciskām saitēm. Patvēruma likums garantē tiesības uz uzturēšanās atļauju ārzemniekiem, kuri ir saņēmuši bēgļa vai alternatīvo statusu Latvijas Republikā. Uz doto brīdi Latvijā nav vērojama ārzemnieku masveidīga pieplūduma tendence, tomēr, ja aplūko Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (turpmāk tekstā PMLP) apkopoto statistiku par laika posmu no 2002. līdz 2011. gadam, tad ir redzams, ka to ārzemnieku skaits, kas uzturās Latvijā ar termiņa un pastāvīgajām uzturēšanās atļaujām gadu no gada aug. Ja 2002. gadā ārzemnieku skaits, kas uzturējās Latvijā ar termiņa un pastāvīgajām uzturēšanās atļaujām bija 30 203 personas, tad 2011. gadā tādu jau ir 55 611. Pēdējos gados ir vērojama tendence augt arī patvēruma meklētāju skaitam. PMLP statistikas dati liecina, ka stabila, augšpejoša tendence patvēruma meklētāju skaitam redzama pēdējos četrus gadus, tas ir, laika posmā no 2007. līdz 2010. gadam, lai gan jāatzīst, ka tas joprojām ir niecīgs salīdzinājumā ar citām Eiropas Savienības valstīm. Laika posmā no 1998. līdz 2010. gadam, patvērumu Latvijā ir pieprasījuši 367 ārzemnieki, no kuriem bēgļa statusu ir saņēmuši 29 ārzemnieki, bet alternatīvo statusu 45.

Kā jau minēts iepriekš, raksta galvenais mērķis ir aplūkot ārzemnieku integrācijas problēmas Latvijā. Ārzemniekus, kas likumīgi uzturas Latvijas Republikā nosacīti var iedalīt divās kategorijās – tādos, kas uzturas Latvijā ar uzturēšanās atļaujām un patvēruma meklētājos. Ja ārzemnieki, kas uzturēšanās atļaujas ir saņēmuši saistībā ar darbu, mācībām vai uz laulību vai radniecīgo saišu pamata, saskarās ar integrācijas problēmām mazākā mērā – salīdzinoši augstāks izglītības līmenis, nav valodas barjeras vai tā ir minimāla, viņus mazāk skar materiālās, mitekļa un veselības aizsardzības problēmas, jo ir radniecīgas saites ar Latvijas iedzīvotājiem, tad personas, kas ir ieradušās Latvijā kā patvēruma meklētāji, integrācijas problēmas skar visai smagi. Ar kādām problēmām tad saskaras ārzemnieki integrācijas procesā? Apmeklējot PMLP Patvēruma meklētāju izmitināšanas centru “Mucenieki” un intervējot tur izmitinātos ārzemniekus raksta autors nāca pie secinājuma, ka galvenās problēmas, ko savā integrācijas procesā saskata kā bēgļa vai alternatīvo statusu ieguvušie ārzemnieki tā patvēruma meklētāji, ir nepietiekamā valsts valodas apmācība, kas principā izslēdz iespējas nākotnē atrast darbu, profesionālās apmācības trūkums, kā arī veselības aprūpes problēma pēc izmitināšanas centra atstāšanas. Ārzemniekiem, kuri Latvijā ir ilgāku laiku pavadījuši Patvēruma meklētāja statusā ir pilnīgi skaidrs, ka ar valsts garantēto pabalstu Ls 180 mēnesī gada garumā, bet alternatīvo statusu ieguvušajiem 9 mēnešu garumā, bez pietiekamām valodas zināšanām un tautsaimniecībai nepie-

ciešamām profesionālajām iemaņām, ņemot vērā faktu, ka valstī ir reāls bezdarbs – 11,6% no darbaspējīgajiem iedzīvotājiem (dati uz 30.09. 2011, dzīve Latvijā praktiski nav iespējama. Viņi, pilnīgi pamatoti, paredz sev kļaidoņa perspektīvu.

Eiropadome, apzinoties, ka, lai paktu īstenotu pilnībā, dažās jomās, iespējams, būs jāievieš pārmaiņas tiesiskajā regulējumā, un jo īpaši pamatlīgumos, uzņemas piecas pamatsaistības, kuras izvērsīs konkrētās darbības programmā. Viena no šīm pamatsaistībām ir organizēt legālu imigrāciju, ņemot vērā katras dalībvalsts konstatētās prioritātes, vajadzības un spējas uzņemt migrantus, kā arī veicināt integrāciju. No teiktā izriet, ka katras dalībvalsts kompetence ir, saskaņojot savas vajadzības un intereses ar pārējām dalībvalstīm, veidot savu ārzemnieku integrācijas un bēgļu uzņemšanas politiku. Skaidrs, ka, ja mēs gribam kādu uzņemt mūsu sabiedrībā, tad ir laicīgi jādomā par uzņemto ārzemnieku integrāciju un tam nepieciešamo finansējumu, lai nerastos situācija, kad ārvalstnieku pieplūdums palielinās, bet darbības programmas nav un finansējuma arī nav. Skaidrs ir arī tas, ka pie neliela ārzemnieku skaita ir vieglāk noskaidrot kas tieši un kādā mērā ir vajadzīgs viņu sekmīgai integrācijai sabiedrībā. Ir laiks un lielākas iespējas diskutēt, eksperimentēt un pieņemt pārbaudītus lēmumus. 2005. gada decembrī, Eiropas Kopienas iniciatīvas EQUAL projekta “Soli pa solim” ietvaros tika veikts pētījums “Latvijas iedzīvotāju, valsts amatpersonu un Nevalstisko organizāciju (turpmāk tekstā NVO) attieksme pret patvērumu meklētājiem”. Pētījums ir veikts sešus gadus atpakaļ, bet tā ietvaros izdarītie secinājumi pēc autora domām ir gana aktuāli un sasaucas ar raksta problemātiku. Pirmkārt aptaujāto ekspertu vērtējumā, Latvijā kopumā patvēruma meklētājiem tiek nodrošināti labi apstākļi un viņu pamatvajadzības tiek apmierinātas – ir nodrošināti medicīniskie pakalpojumi, uzturs un dzīves vieta (tiem, kas izmitināti Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā “Mucenieki”, turpmāk tekstā PMIC “Mucenieki”), kā arī sniegtas izglītības iespējas. Vērtējumam var piekrist, jo, kamēr parvēruma meklētājs atrodas PMIC “Mucenieki” un patvēruma pieteikums atrodas izskatīšanas stadijā, viņa elementārās vajadzības tiek nodrošinātas. Otrkārt, jau minēto ekspertu vērtējumā, būtisks faktors, kas nosaka patvēruma meklētāju vajadzību nodrošinājumu un viņu tiesību ievērošanu, ir līdz šim samērā mazais patvēruma meklētāju skaits Latvijā. Tomēr nav zināms, vai šādu nodrošinājuma līmeni būs iespējams uzturēt un saglabāt, pieaugot patvēruma meklētāju skaitam, jo patvēruma sistēmas kapacitāte nav pārbaudīta. Raksta autors var tikai piekrist ekspertu vērtējumam, jo iespēju, ka patvēruma meklētāju

skaits varētu būtiski pieaugt nevar izslēgt. Patvēruma pieprasījumu skaits 2011. gada pirmajā pusē jau ir pārsniedzis 2010. gada līmeni. 2011. gadā pirmajā pusē Valsts robežsardze ir reģistrējusi 94 patvēruma pieteikumus, kamēr pērn šajā laika periodā tikai 23. Var tikai minēt, kāds patvēruma pieteikumu skaits būs 2012. vai 2013. gadā. Minēto tendenci pastiprina fakts, ka kopējais patvēruma pieprasījumu skaits Latvijā ir mazs salīdzinājumā ar valstīm, kas pēc iedzīvotāju skaita ir nosacīti tuvas Latvijai. Saskaņā ar PMLP statistiku 2010. gadā Latvijā patvērumu pieprasīja 61 ārzemnieks, bet, kā jau iepriekš minēts, laika posmā no 1998. gada līdz 2010. gadam, Latvijā ir reģistrēti 367 patvēruma pieteikumi. Tajā pašā laikā, piemēram, Lietuvā, laika posmā no 2000. līdz 2007. gadam, ir reģistrēti 2025 patvēruma pieprasīšanas gadījumi, Slovēniju – 15965 gadījumi, Somiju – 21205 gadījumi. Šķiet loģiski, ka palielinoties darba apjomam kaut vai divas reizes, ar esošajiem cilvēku un tehniskajiem resursiem to vairs kvalitatīvi veikt nebūs iespējams. Tāpat ir maz ticams, ka esošajos ekonomiskajos apstākļos, kad gadu no gada tiek samazināti valsts budžeta izdevumi, tiks būtiski palielināts imigrācijas kontrolē iesaistīto darbinieku skaits un imigrācijas kontrolei paredzētais materiālais nodrošinājums. Tāpēc būtu vitāli svarīgi veidot Valsts ārzemnieku integrācijas programmu laicīgi, kamēr integrējamo ārzemnieku skaits ir nosacīti neliels, un ir laiks veikt nepieciešamos pētījumus un diskusijas starp ieinteresētajām organizācijām un sabiedrību tiešām efektīgas intrgrācijas programmas radīšanai. Ņemot vērā, ka šādas programmas, finansējums, vismaz daļēji, tiks ņemts no valsts budžeta, ir jāpievērš pietiekama uzmanība sabiedrības informēšanai par patvēruma meklētāju un ārzemnieku vispār, integrācijas problēmām Latvijā. Kā izrādās, Latvijas sabiedrība ir vāji informēta par parādību – patvēruma meklētājs, kā tādu. Jau pieminētā EQUAL pētījuma “Soli pa solim ietvaros” tika veikta sabiedrības aptauja par ar patvēruma meklētājiem saistītām problēmām. Latvijas iedzīvotāju asociācijas vai asociāciju trūkums ar vārdu savienojumu “patvēruma meklētājs” liecina, ka 60% Latvijas iedzīvotāju vispār nav priekšstata, kas ir patvēruma meklētāji, vai arī ir grūti to formulēt. Veidojot ātzemnieku integrācijas programmu būtu jāņem vērā sešdesmito, septiņdesmito un astoņdesmito gadu negatīvā pieredze, kas bija vērojama Padomju varas gados, kad Latvijā tika mākslīgi iepļudināti simti tūkstošu cilvēku no citām Padomju Savienības republikām, tādejādi izmainot Latvijas nacionālo sastāvu, tiktālu ka Latvijas pamatnācija – latvieši teju kļuva par minoritāti savā zemē. Otra problēma, kas būtu jāņem vērā radot ārzemnieku integrācijas programmu ir situācija Latvijas

darba tirgū. Kā jau iepriekš minēts, Latvijā ir augsts bezdarba līmenis. Dzīves dārdzības un salīdzinot ar attīstītājām Eiropas Savienības valstīm, zemo algu dēļ arvien vairāk cilvēku dodas darba meklējumos uz ārvalstīm. Saskaņā ar Latvijas Centrālā statistikas biroja datiem migrācijas saldo Latvijā 2009. gadā bija 4700 cilvēku, 2010. gadā – 7912 cilvēku, bet 2011. gada 9 mēnešos jau 13320 cilvēku. No statistikas datiem ir redzams, ka trīs gadu laikā aizbraucēju skaits ir trīskāršojies. Tas liek domāt, ka esošās darba vietas vai darba nosacījumi (pirmkārt jau atalgojums) nepmierina potenciālos darba ņēmējus. Rodas jautājums, vai Latvijai vispār uz doto brīdi ir vajadzīgs ārzemnieku darba spēks? Savukārt, ja Latvijā, piemēram uzņēmēju interesēs, tiks iepludināts liels skaits mazkvalificēta ārvalstu darba spēka, tas vēl vairāk veicinās Latvijas iedzīvotāju izceļošanu. Kā tad paliek ar mūsu nacionālo identitāti, kuru sargādami mēs, Latvijas neatkarības atjaunošanās brīdī, nedevām pilsonību visiem iedzīvotājiem, kuri uz neatkarības atjaunošanas brīdi dzīvoja un bija pastāvīgi pierakstīti Latvijā? Pēc autora domām uz visiem šiem jautājumiem ir jārod konkrētas atbildes, jānoskaidro prioritātes, jāizveido valsts līmeņa programm šo prioritāšu realizēšanai, nu tad tā konsekventi jārealizē dzīvē. Darboties spējīgas integrācijas programmas izveides nolūkos būtu lietderīgi konsultēties ar citām Šengenas līguma dalībvalstīm, kurās jau ir izstrādāta ārzemnieku integrācijas programma, kā piemēram Somija vai Lietuva, un izmantot viņu pieredzi un metodes, lai risinātu komplicēto ārzemnieku integrācijas jautājumu.

Bibliogrāfija

1. Eiropas Migrācijas un patvēruma pakts. Eiropas Savienības Padome 13440/08 Briselē, 2008. gada 24. septembrī.
2. ANO Ģenerālā Asambleja. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. 1948. gada 10. decembris.
3. 15.02.1922. likums “Latvijas Republikas Satversme”. “Latvijas Vēstnesis” 43, 01.07.1993.
4. 31.10.2002. likums “Imigrācijas likums” (“Latvijas Vēstnesis, 169 (2744), 20.11.2002.; Ziņotājs, 24, 27. 12.2002.), 07.09.2011. redakcijā.
5. 15.06.2009. likums “Patvēruma likums” (“Latvijas Vēstnesis”, 100 (4086), 30.06.2009.; Ziņotājs, 15, 13.08.2009.).
6. 12.01.2010. MK noteikumi Nr. 23 “Noteikumi par pabalstu bēglim un personai, kurai piešķirts alternatīvais statuss” (“Latvijas Vēstnesis”, 8 (4200), 15.01.2010.).
7. Gromovs J. (2009). *Patvēruma likuma komentāri*. Rīga.

8. Eiropas migrācijas tīkla Statistikas ziņojums par migrācijas un starptautiskās aizsardzības jomu Latvijā 2009. gadā Rīgā, 2011. gada jūlijā, 6.3. Legālā migrācija un integrācija.
9. Baltic Institute of Social Sciences pētījums "Latvijas iedzīvotāju, valsts amatpersonu un NVO attieksme pret patvērumu meklētājiem" 6. lpp. Eiropas Kopienas iniciatīvas EQUAL projekts "Soli pa solim" 2005. gada decembris.
10. <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/uzturesanas.html>.
11. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyctz&lang=en.
12. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaji-galvenie-raditaji-30260.html>.
13. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/nodarbinatiba-un-bezdarbs-galvenie-raditaji-30263.html>.
14. <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=6#bezdarbs>.
15. <http://www.rs.gov.lv/index.php?id=1031&sa=&top=1031&rel=1846>.

Integration Problems of Foreigners, Which Got Legal Status in Latvian Republic

Summary

Researching the article describes the integration of foreigners problems the author concludes:

1. In Latvia is not a single governmental program for the integration of foreigners;
2. Latvian Republic to the European Union mandatory laws and regulations provide for the establishment of such programs, subject to national and other Member States;
3. The need for such a program exists, evidenced by the article referred to studies by outside experts and the conclusions made at the time of writing, the information obtained in interviews, as well as legislative analysis;
4. The successful solution to the problem of integration of foreigners to acquire the necessary specialists in the Latvian economy and improve the image of the Latvian immigrant in the eyes of foreigners and international level.

Key words: integration of foreigners, National Programme for the implementation of the integration process.

NACIONĀLO MINORITĀŠU TIESĪBU AIZSARDZĪBAS SALĪDZINĀJUMS BALTIJAS VALSTĪS

Anotācija

Neskatoties uz līdzīgu sociālpolitisko vēsturi, katrā no Baltijas valstīm nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības tiesiskais regulējums ir atšķirīgs. Raksta mērķis ir konstatēt, kādas atšķirības pastāv nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības regulējumā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, un noskaidrot, kāds ir atšķirīgā regulējuma pamatojums. Izvirzītie uzdevumi ir izpētīt statistiskos datus to vēsturiskajā attīstībā, analizēt Baltijas valstīm saistošās starptautiskās tiesību normas, kā arī izpētīt tiesisko regulējumu nacionālo tiesību sistēmu ietvaros. Pētījuma problēma ir noskaidrot – vai Baltijas valstīs pastāvošais atšķirīgais tiesiskais regulējums nodrošina to, ka nacionālo minoritāšu tiesības tiek ievērotas atbilstoši starptautiskajām prasībām. Raksta novitāte izpaužas tajā, ka pirmo reizi triju Baltijas valstu nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības nodrošinājums tiek pētīts salīdzinoši, izmantojot cilvēktiesību tvēruma noteikšanas metodi, ar kuru var konstatēt katras valsts īpašas iezīmes attiecībā uz nacionālo minoritāšu tiesību subjektiem un tiesību apjomu. Secinājums: Baltijas valstīs pastāvošās atšķirības nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības nodrošināšanai ir tiesiski pamatotas un izriet no katras valsts faktiskās situācijas, nepārkāpjot nacionālo minoritāšu tiesības.

Atslēgas vārdi: nacionālās minoritātes, tiesību apjoms, Baltijas valstis, Vispārējā nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības konvencija.

Baltijas valstis vienmēr ir bijušas pastiprinātas uzmanības lokā saistībā ar nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības nodrošinājumu. Gan 20. gadsimta sākumā, kad tika nodibinātas neatkarīgas valstis Latvija, Lietuva un Igaunija, gan 20. gadsimta beigās līdz ar neatkarības atjaunošanu no Baltijas valstīm tika gaidīta starptautisko prasību ievērošana nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības jautājumos.

Papildus ārējiem uzstādījumiem, nepieciešamība sakārtot nacionālo minoritāšu tiesību jomu izriet arī no objektīviem valstu iekšējiem apstākļiem, lai būtu iespējams panākt drošību un attīstību valstī. Demokrātija Latvijā var labi funkcionēt tikai tad, ja visi Latvijas iedzīvotāji neatkarīgi no nacionālās piederības uzņemas atbildību par savu valsti un ar demokrātisku institūciju starpniecību piedalās sabiedrības problēmu racionālā risināšanā (Ziemele 2004: 192).

Baltijas valstīs ir liels nacionālajām minoritātēm piederīgo personu skaits. Īpaši jāizceļ Latvija un Igaunija, kurās šobrīd attiecīgi 40,5% (LR Centrālā statistikas pārvalde, 4) un 31,7% (Eesti Statistika, 56) no valsts iedzīvotāju kopējā skaita ir nacionālās minoritātes saskaņā ar 2010. gada datiem. Tie ir lielākie nacionālo minoritāšu īpatsvara rādītāji Eiropā (CE, 2).

Laikā, kad, realizējot tautu pašnoteikšanās tiesības, tika nodibinātas neatkarīgās valstis, to robežas tika noteiktas, vadoties pēc valsts pamatnācijas teritoriālā izvietojuma, kas neizslēdza to, ka par valsts iedzīvotājiem kļuva arī personas ar citu nacionālo vai etnisko piederību. Saskaņā ar 1923. gada datiem (Lietuvos Statistikos Departamentas, 43) Lietuvā lietuvieši bija 67,7% un lielākās nacionālo minoritāšu grupas bija poļi 15,3%, ebreji 8,3%, vācieši 3,4% un krievi 2,5%. 1922. gadā Igaunijā igauņi bija 92,5%, krievi 3,7% un vācieši 1,7% (Eesti Statistika, 56). Latvijā latvieši bija 72,76% (Valsts statistikas pārvalde, 4), krievi 7,82%, ebreji 4,99%, vācieši 3,64% un poļi 3,64% kā liecina 1920. g. dati.

Jaundibinātajām valstīm, tajā skaitā arī Latvijai, Lietuvai un Igaunijai, kā iestāšanās nosacījumu Tautu Savienība izvirzīja prasību pasludināt vienpusējā kārtā Deklarāciju par nacionālo minoritāšu tiesību ievērošanu. Līdzīga prasība tika izvirzīta arī Albānijai un Somijai. Tautu Savienība pārņēma Antantes noslēgtos līgumus par nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzību ar Poliju, Čehoslovākiju, Serbu-horvātu-slovēņu valsti, Rumāniju un Grieķiju. Vēl arī 4 Antantes noslēgtajos miera līgumos bija iekļautas nodaļas par nacionālo minoritāšu aizsardzību (ar Austriju, Bulgāriju, Ungāriju un Turciju). (Dribins 2004: 43, 44). Tādējādi Tautu Savienības ietvaros izveidojās pasaulē pirmā starptautiska līmeņa sistēma nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzībai. Tomēr šī sistēma nebija visaptveroša, nacionālo minoritāšu tiesību ievērošana tika prasīta tikai no jaunizveidotajām valstīm un 1. pasaules kara zaudētājvalstīm, bet neskāra lielās valstis (Muižnieks 2000: 115).

Laika posmā starp abiem pasaules kariem, visās Baltijas valstīs tika izveidotas nacionālās sistēmas minoritāšu tiesību nodrošināšanai. Lietuvas un Igaunijas konstitūcijās bija iekļautas tiesību normas nacionālo minoritāšu tiesību aizstāvībai, savukārt Latvijā tika pieņemti atsevišķi likumi, ar mērķi nodrošināt nacionālo minoritāšu pilnvērtīgu pastāvēšanu un attīstību.

Latvijas Tautas padomes 1918. gada 17. novembra politiskajā platformā un 1918. gada 2. decembra valdības deklarācijā tika atzīta nacionālo minoritāšu pastāvēšana Latvijā, solot, ka kultūras un nacionālās

tiesības tiks nodrošinātas pamata likumos. 1919. gada 8. decembrī tika pieņemti likumi “Par Latvijas izglītības iestādēm” un “Par mazākumtautību skolu iekārtu Latvijā”, kuri nodrošināja nacionālajām minoritātēm tiesības uz izglītības iegūvi dzimtajā valodā pēc vecāku izvēles (Muižnieks 2000: 201).

Lietuvas 1922. gada konstitūcijas 8. nodaļa bija veltīta nacionālo minoritāšu tiesībām, nosakot to tiesības uz kultūras un sociālās aprūpes autonomiju. Nacionālajām minoritātēm bija tiesības uz kopienas nodokļu pašaplikšanos, lai segtu kultūras, izglītības, sociālās nodrošināšanas izdevumus, ja valsts un pašvaldību piešķirtie līdzekļi ir nepietiekami.

Igaunijas 1920. gada 15. jūnija konstitūcijā bija nostiprinātas nacionālo minoritāšu tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā un sazināties ar galvenajām valsts pārvaldes institūcijām savā valodā. 1925. gadā tika pieņemts likums “Par nacionālo minoritāšu kultūras autonomiju”, kurā paredzēta kārtība, kā tiek reģistrētas nacionālajām minoritātēm piederošās personas un to tiesības vākt līdzekļus savas dzīves un kultūras dzīves un izglītības vajadzībām.

Pēc 2. pasaules kara Apvienoto Nāciju Organizācija nepārņēma un neatjaunoja Tautu Savienības veidoto nacionālo minoritāšu tiesību sistēmu, atzīstot to par neveiksmīgu. Apvienoto Nāciju Organizācija izvirzīja jaunu uzstādījumu – aizsargāt visus cilvēkus, balstoties uz cilvēktiesību ievērošanu, nevis atsevišķas nacionālo minoritāšu grupas (Muižnieks 2000: 115). 1948. gada Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 2. pants nosaka, ka visi ir vienlīdzīgi savu tiesību realizācijas iespējās, neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai citas izcelsmes, mantiskā stāvokļa, kārtas vai cita stāvokļa. Tomēr jau 1966. gada Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 27. pantā ir noteikts, ka personām, kas pieder pie mazākumtautībām, nedrīkst atņemt tiesības kopā ar citiem tās pašas grupas locekļiem baudīt savu kultūru, nodoties savai reliģijai un izpildīt tās rituālus, kā arī lietot dzimto valodu (Hofmann 2005: 590).

Pēc Padomju Savienības sabrukuma un sociāli politiskajām pārmaiņām citās Eiropas valstīs, kad Latvija, Lietuva un Igaunija atjaunoja neatkarīgu valstu statusu, nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības jautājums atkal bija kļuvis aktuāls starptautiskajā līmenī. Baidoties par saasinātu konfliktu riskiem, un konkrēti, Balkānu valstīs, Apvienoto Nāciju Organizācijas ietvaros 1992. gadā tika pieņemta Deklarācija par to personu tiesībām, kuras pieder pie nacionālām vai etniskām, reliģiskām un lingvistiskām minoritātēm. Tas ir pirmais starptautiskais dokuments,

kurš pilnībā ir veltīts tieši nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzībai, tomēr šī deklarācija ir uzskatāma par “soft law”, jo tai ir rekomendējošs raksturs (Jackson Preece 2005: 17).

Laika posmā no 2. pasaules kara līdz Baltijas valstu neatkarības atgūšanai 1991. gadā būtiski mainījās valstu pamatnācijas un nacionālo minoritāšu proporcionālās attiecības. Atgūstot neatkarību pamatnācijas savā valstī bija attiecīgi – latvieši 52%, igauņi 61,2% un lietuvieši 79,6%. (1989. gada dati). Taču divdesmit gadu laikā pēc neatkarības atjaunošanas pamatnāciju proporcija visās valstīs ir pieaugusi, šobrīd latvieši ir 59,3% (2010), igauņi – 68,67% (2010), lietuvieši – 80% (2009).

Lielākās mazākumtautību grupas 2010. gadā: Latvijā – krievi 27,4%, baltkrievi 3,5%, Igaunijā – krievi 25,2%, ukraiņi 2,1%, Lietuvā – poļi 6,7%, krievi 6,3%. Iedzīvotāji ar nepilsoņu statusu Latvijā ir 15,9%, Igaunijā 8%.

Visu Baltijas valstu konstitūcijās ir nostiprinātas nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzība. Ar 1998. gada grozījumiem Satversmē arī Latvijā konstitucionālā līmenī ir noteikts, ka personām, kuras pieder pie mazākumtautībām, ir tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību (114. pants). Papildus tam katrā valstī ir pieņemti speciālie likumi nacionālo minoritāšu tiesību nodrošināšanai.

Latvijā darbojas 1991. gada likums “Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju”, likums “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”, kā arī citi likumi, kuros ir nodrošinātas nacionālo minoritāšu tiesības uz savu kultūru, izglītības iegūšanu mazākumtautību skolās un savas valodas lietošanu. Lietuvā 1995. gada Valsts valodas likums un 1989. gada likums “Par nacionālajām (etniskajām) minoritātēm” nosaka tiesības lietot savu valodu, uzturēt savu kultūru, izglītību. Igaunijā 1993. gadā tika pieņemts likums “Par nacionālo minoritāšu kultūras autonomiju”.

Starptautiskajā līmenī pirmais saistošais rakstura starptautiskais līgums ir Eiropas Padomes 1995. gadā pieņemtā Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību (turpmāk – Konvencija). Latvija parakstīja šo Konvenciju 1995. gadā un 2005. gadā ratificēja, Lietuva attiecīgi – 1995. gadā un 2000. gadā, bet Igaunija 1996. gadā (FCPNM, 73). Šī Konvencija atbilstoši 28. pantam stājās spēkā 1998. gada 1. februārī. Konvencija ir saistošais rakstura nolīgums, kurā ir noteikts pasaulē plašākais tiesību nodrošinājums nacionālajām minoritātēm. (Hofmann 2005: 598) Turklāt tā izpilde tiek uzraudzīta, veicot monitoringu un saņemot no

valstīm regulārus ziņojumus. Tā kā Konvencija ir ietvaru dokuments, tā pamatā nosaka minoritāšu aizsardzības principus un mērķus, atstājot valstīm pietiekami plašu rīcības brīvību izvēlēties savai situācijai atbilstošākos līdzekļus Konvencijas normu ieviešanai (Kučs 2006: 22).

Starptautiskajā limenī neviens no dokumentiem, arī šī Konvencija, nesniedz nacionālās minoritāšu tiesību subjekta definīciju, tādējādi pašu valstu ziņā ir tulkot jēdzienu nacionālās minoritātes, nosakot to personu loku, kas bauda nacionālo minoritāšu tiesības (FCPNM, 20). Ratificējot Konvenciju, Latvija un Igaunija ir sniegušas savas definīcijas. Lietuva nevienā no dokumentiem nav definējusi šo jēdzienu.

Igaunijas Konvencijas ratifikācijas likumā ietvertā nacionālās minoritātes definīcija pēc satura ir identiska likuma “Par nacionālo minoritāšu kultūras autonomiju” 1. pantā noteiktajai definīcijai. Saskaņā ar to, nacionālās minoritātes ir Igaunijas pilsoņi, kuri pastāvīgi dzīvo Igaunijas teritorijā, uztur ilglaicīgu un noturīgu saikni ar Igauniju, atšķiras no igauņiem ar etniskām, kultūras, reliģiskām vai lingvistiskām pazīmēm, vēlas saglabāt savas kultūras tradīcijas, reliģiju vai valodu kā savas grupas identitātes pamatu (FCPNM, 78). Latvijas noteiktā definīcija likumā “Par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību” ir ļoti līdzīga Igaunijas formulējumam. Nacionālās minoritātes ir Latvijas pilsoņi, kuri kultūras, reliģijas vai valodas ziņā atšķiras no latviešiem, paaudzēm ilgi tradicionāli dzīvojuši Latvijā un uzskata sevi par piederīgiem Latvijas valstij un sabiedrībai, vēlas saglabāt un attīstīt savu kultūru, reliģiju vai valodu (2. pants). Atšķirībā no Igaunijas, Latvija ir papildinājusi tekstu ar norādi par to, ka arī nepilsoņi ir tiesīgi baudīt nacionālo minoritāšu tiesības.

Lietuva nedod minoritātes definīciju un nenosaka grupas, kurām tiek sniegta Konvencijas aizsardzība. Vadoties pēc valsts ziņojuma, izriet, ka jebkura lingvistiskā vai etniskā grupa automātiski tiek atzīta par nacionālo minoritāti un līdz ar to saņem arī Konvencijas aizsardzību. Saskaņā ar Lietuvas likumdošanu par nacionālai minoritātei piederīgiem tiek atzīti tikai Lietuvas pilsoņi. Tā kā Lietuvas Pilsonības likumā tika pieņemts “0 variants”, t.i., Lietuvas pilsonību ieguva visi pastāvīgie iedzīvotāji, tad nekādi citi kritēriji, tādi kā uzturēšanās ilgums Lietuvā, vēsturiskās saites ar valsti vai ģeogrāfisko vidi, nav izvirzīti (Zankovska-Odiņa 2006: 43).

Konvencija ietver plašu nacionālajām minoritātēm noteikto tiesību apjomu – diskriminācijas aizliegumu (4. pants); tiesības uz līdzdalību (15. pants); tiesības uz kultūras, reliģijas, valodas un tradīciju saglabāšanu un attīstību (5. un 8. pants); tiesības uz mediju pieejamību un izmantošanu (9. pants); tiesības izmantot minoritātes valodu privātā saskarsmē un

sabiedrībā, kā arī saziņā ar varas iestādēm (10. pants); tiesības izvietot topogrāfiskos apzīmējumus minoritātes valodā (11. pants); tiesības apgūt minoritātes valodu vai iegūt izglītību šajā valodā (12. pants); tiesības izveidot izglītības iestādes (13. pants), uc.

Ratificējot Konvenciju, Latvija ir izmantojusi atrunas tiesības, nosakot, ka tai nav saistošs Konvencijas 10. panta 2. punkts par tiesībām sazināties ar varas iestādēm mazākumtautību valodās tajās teritorijās, kuras tradicionāli vai lielā skaitā apdzīvo personas, kuras pieder pie nacionālajām minoritātēm. Tieši tāpat atruna ir izteikta attiecībā arī uz 11. panta 3. punktu par tradicionālo vietvārdu, ielu nosaukumu un citu topogrāfisko apzīmējumu izvietošānu minoritātes valodā teritorijā, kurā lielā skaitā dzīvo nacionālās minoritātes. Tomēr normatīvie akti paredz un prakse tiek ievērots tas, ka izņēmumu gadījumos personai ir tiesības vērsties institūcijās, nelietojot latviešu valodu, proti, policijas un ārstniecības iestādēs, glābšanas dienestos un citās iestādēs steidzamos medicīniskās palīdzības izsaukuma gadījumos, noziegumu izdarīšanas vai citu likumpārkāpumu gadījumos, kā arī tad, kad tiek izsaukta neatliekamā palīdzība ugunsgrēka, avārijas vai citos nelaimes gadījumos (Latvijas komentāri, 22).

Igaunija saistībā ar Konvenciju atrunas nav izteikusi. Nacionālajām minoritātēm piederošām personām Igaunijā ir tiesības lietot savu valodu saziņā ar varas iestādēm pašvaldībās, kur minoritāšu pārstāvji sastāda vismaz pusi no attiecīgās teritorijas pastāvīgo iedzīvotāju skaita. Šādās pašvaldībās ikvienam ir tiesības saņemt atbildi no valsts institūciju un attiecīgās pašvaldības ierēdņiem un darbiniekiem ne tikai igauņu, bet arī tās nacionālās minoritātes valodā, kura veido vairākumu šajā teritorijā (Kučs, 85).

Igaunijā ir paredzēta iespēja ieviest vietvārdus un izvietot topogrāfiskos apzīmējumus minoritāšu valodās ar nosacījumu, ka šādi apzīmējumi tiek atveidoti latīņu alfabētā. Izvērtējot topogrāfisko apzīmējumu izvietošānas pamatotību divās vai vairākās valodās attiecīgajā pašvaldībā, ir jāņem vērā to attiecīgās teritorijas pastāvīgo iedzīvotāju valoda, kuri dzīvojuši šeit ilgstoši (Kučs, 115).

Lietuvā paralēli lietuviešu valodai var lietot minoritāšu valodu saziņai ar varas iestādēm tajās teritorijās, kur minoritātēm piederīgās personas dzīvo ievērojamā skaitā. Praksē tajos reģionos, kur minoritātēm piederīgās personas veido vairākumu, īpaši saziņā ar vietējām vēlētajām varas institūcijām, minoritāšu valoda tiek lietota un šajā sakarā nopietnas problēmas nepastāv (Kučs, 87).

Lietuvā ir pieļaujama apzīmējumu izvietošana divās valodās tajās teritorijās, kurās pie minoritātēm piederošās personas dzīvo ievērojamā skaitā. Tomēr minoritātes valodas lietošana ir iespējama tikai uz nacionālās minoritātes pārstāvošo organizāciju nosaukumiem vai apzīmējumiem, paredzot, ka visiem citiem publiskiem apzīmējumiem jābūt valsts valodā (Zankovska-Odiņa 2006: 109).

Salīdzinot triju Baltijas valstu īstenoto politiku attiecībā uz Konvencijā ietvertu tiesību nodrošināšanu, kopumā ņemot, būtiskas atšķirības nav konstatējamas. Atšķirīga pieeja ir vērojama tikai attiecībā uz tiesībām saziņā ar varas iestādēm, izmantot minoritātes valodu, un tiesībām izvietot topogrāfiskos apzīmējumus minoritātes valodā. Latvijas pamatojums izriet no tā, ka, ņemot vērā politiskos un demogrāfiskos procesus reģionā latviešu valodai ir noteikts konstitucionāls statuss (Latvijas komentāri, 1).

Bibliogrāfija

1. Muižnieks Nils (2000) Mazākumgrupu (minoritāšu) tiesības, Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā, Rīga.
2. Ziemele Ineta (2004) Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā. Rīga.
3. Dribins Leo (2004) Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Rīga.
4. Jackson Preece Jennifer (2005) Minority rights: between diversity and community. Cambridge, Polity Press.
5. Hofmann, Rainer, Menschenrechte und der Schutz nationaler Minderheiten 2005, Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Pieejams: <http://www.zaoerv.de> (skatīts 15.09.2011).
6. Kučs Artūrs (2006) Konvencijas īstenošanas mehānisma apskats: Konsultatīvās komitejas izveides kārtība, funkcijas un darbības veidi, kompetences dalījums ar EP Ministru komiteju, Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijai, Eiropas Padomes Informācijas birojs.
7. Kučs, Artūrs (2006) Tiesības sazināties ar varas iestādām minoritāšu valodās, Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijai, Eiropas Padomes Informācijas birojs.
8. Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCPNM), Collected texts, Council of Europe Publishing Strasbourg, Cedex 2005.
9. Eesti Statistika, Eesti statistika aastaraamat 2011. Statistical Yearbook of Estonia, Published by Statistics Estonia, July 2011.
10. Lietuvos Statistikos Departamentas, STATISTICAL YEARBOOK OF LITHUANIA 2011, Vilnius, 2011.
11. Valsts statistiskās pārvalde, Latvijas Republikas statistikas datu krājums par laika periodu no 1934. līdz 1939. gadam (1939). Rīga.
12. Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, Demogrāfiskās statistikas galvenie rādītāji 2010. gadā, 2011.

13. Zankovska-Odiņa Sigita (2006) Nacionālās minoritātes definīcija, Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijai, Eiropas Padomes Informācijas birojs.
14. Zankovska-Odiņa Sigita (2006) Tiesības izvietot izkārtnes, uzrakstus un citu personiska rakstura informāciju minoritātes valodā sabiedrībai redzamās vietās, Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijai, Eiropas Padomes Informācijas birojs.
15. Council of Europe (CE), Protection of national minorities, Factsheet, 2008.
16. Latvijas komentāri par Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību konsultatīvās komitejas viedokli (Latvijas komentāri), Strasbūra, GVT/COM/I (2009) 001.

Comparison of Legal Rights Protection of National Minorities in the Baltic States

Summary

Despite of similar social and political history, each of Baltic States (Latvia, Lithuania, Estonia) has it's own different regulation on protection of national minorities rights. After comparing these regulations using method of determination of scope of human rights, it is concluded that each state has specific features characterizing subjects of rights of national minorities and different scope of application. However identified differences are justified, therefore it must be concluded that the protection of national minorities in all Baltic States complies with international standards.

Key words: national minorities, scope of rights, Baltic States, Framework Convention for the Protection of National Minorities.

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS REFORMĒŠANA POLIJĀ

Anotācija

Demokrātiskās izglītības sistēmas veidošana Polijā, bija viena no svarīgākajām pārvērtībām valstī, kas sākās pēc 1989. gada. Materiāla mērķis ir izsekot augstākās izglītības reformas virzieniem, tostarp 2011. gada grozījumiem, izanalizēt likumdevēja darbības ietekmi un izmantoto līdzšinējo pieredzi, lai parādītu dažus augstākās izglītības elementus no juridiskā skatupunkta, kā arī ar to saistītās praktiskās un teorētiskās dilemmas. Autors to panāk, pievēršot savu uzmanību tādiem jautājumiem kā izglītības programmas reformas, izmaiņas universitātes darbībā un ministra pilnvarās, kā arī docētāju zinātniskajā karjerā un studiju finansēšanā.

Atslēgas vārdi: augstākās izglītības reformēšana, valsts kvalifikācijas sistēma, izglītības ietekme/efekti, akadēmiskā izglītība, praktiskā izglītība, pasniedzēju zinātniskā karjera.

Ievads

Augstākās izglītības reformēšana lielākoties saistīta ar pārmaiņām Polijā, kuras tika uzsākta 1989. gadā. Šī likuma funkcionēšanas pēdējās izmaiņas stājās spēkā no 2011. gada 18. marta *izmaiņas likumā par tiesības uz augstāko izglītību, likumā par zinātniskajiem grādiem un zinātniskajiem tituliem, kā arī par zinātniskajiem grādiem un tituliem mākslas nozarē, kā arī dažu citu likumu izmaiņas* (Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy). Likums ir stājies spēkā no 2011. gada 01. oktobra, saistībā ar to, ka puse no pieņemtajiem lēmumiem, tai skaitā tie, kas skāra apmācību programmas, kuras ir kļuvušas par galveno jauninājumu, stāsies spēkā tikai no 2012/2013 akadēmiskā gada. Inovāciju mērogs dod tiesības runāt par to, ka patiesībā mēs esam saņēmuši jaunu likumu, kurš ievieš jaunu filozofiju par poļu augstākās izglītības organizēšanu un funkcionēšanu. Darbības dramaturģija, slēpjas tajā, ka pieņemtā likumdevēja rīcība runā pati par sevi, jo no jauna tiek izskatītas izmaiņas likumprojektā, līdz ar to tiek turpināts pieņemtā 2005. gadā pamatlikuma teksta uzsāktās izmaiņas, tās šobrīd tiek pārskatītas, lai veiktu kārtējās sistēmātiskās izmaiņas. Līdz ar to ir vērts aizdomāties par to cik likumdevējs ir uzstājīgs/pakāpenisks savās darbībās un kādā mērā ir izmantojis savu pieredzi, kura tika uzsākta no praktiskās funkcionēšanas sākuma līdz

šim brīdim. Būtība nav tajā, lai dotajā materiālā parādītu konkrētu likumu saturu, bet gan tajā, lai parādītu dažus modeļa elementus, kurus rada likums un ar to saistītas dilemmas, bieži vien teorētiskā un potenciālā rakstura. Vēl jo vairāk, ka šobrīd parādās izpildvaras tiesību akti un likuma panti, kuri tiek pakļauti biežiem skaidrojumiem /interpretācijām gan no ministrijas juristu puses, gan no juristu-profesoru puses. Daļēji tas ir saistīts ar ātriem likuma pieņemšanas tempiem, ne vienmēr pēc jautājuma būtības, nosacīti pārspriestiem. Daļēji arī tāpēc, ka tiek ieviesta sveša poļu augstākās izglītības sistēma darbības filozofija, paredzot izmaiņas un saistot tās ar pagātnes pieredzi pašas augstskolas sevi ir nodrošinājušas no ministrijas administrācijas soļiem un akreditācijas kolektīviem. Polijas augstākās izglītības sistēma līdz šim brīdim pamatā funkcionē uz vēsturiski izveidotā modeļa, stabilām, gadiem nemainīgo uzvedību un paradumiem. Neapstrīdami, ka augstākai izglītībai ir jābūt saistītai un sagatavotai, tam lai nodrošinātu plašas sabiedrības intereses. Tātad, tai ir jāattīstās kopā ar sabiedrību. Nepieciešamas izmaiņas un progress. Par stimulu tam var būt izglītības tiesības, kuras nosaka funkcionēšanas nosacījumi. Veiksme mūsdienu nosacījumu izpildīšanā, pieprasa zināšanas, kā arī jāņem vērā potenciāls un iespējas, vēsturiski izveidojušās sabiedrības personīgās intereses.

I. Demokrātiskās augstākās izglītības veidošanās pamati

Augstākās izglītības sistēmas reformēšana bija viens no galvenajiem jautājumiem, kurš tika apspriests pie tā saucamā apaļā galda (no 1989. gada 5. februāra līdz 5. aprīlim), kaut kad programmētais virziens un demokrātiskās valsts satura celšana. Tiekšanās pēc jaunā izglītības satura bija tiks spēcīga, ka 1990. gadā 12. septembrī, tātad gandrīz gadu vēlāk pēc vēlēšanu dienas jaunajā parlamentā (vēlēšanas bija 1989. gada 4. jūnijā) ar tagadējo opozīcijas spēku līdzdalību tika pieņemts likums *par augstāko izglītību* (Ustawa z 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym). Par patiesību palieka tas, ka kādreizējie domubiedri bija noskaņoti negatīvi, tādā ziņā, ka bija parādījusies iznīcināšanas nepieciešamība, jo tos nesaturēja konkrēts rīcības plāns. Opozīcijas koncepcijas jaunajā organizācijā bija pamatā izveidota uz austrumu modeļa, taču nekad nav bijis iespēju to pārbaudīt praksē. Tās autori, apzinājās, ka tā nāca kā no amerikāņu pieredzes, tā arī no dažādu Eiropas valstu pieredzes. Ieviestās izmaiņas toreiz būtiski skāra divas galvenās lietas, kuras sociālisma izglītības periodu pārvērtā vēsturē. Pirmkārt, atzīt zinātniskos pētījumus par

brīviem un atzīt augstskolai zinātniski daļēji organizētu autonomiju. Kopš tā laika, tie varēja patstāvīgi izvēlēties savu priekšniecību – rektoru, senātu, dekānus un akadēmisko padomi. Otrkārt, tika pieļauts, ka kopā ar valsts augstskolām, pastāvētu privātās augstskolas.

Dažus gadus vēlāk, 1997. gadā tika pieņemts vēl vien likums *par augstākajām profesionālajām skolām* (Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych). Diezgan īsa laikā augstākās izglītības sistēmu formāli sadalīja četrās daļās, bet praktiski trijās daļās (neskaitot tā saucamās pārskata izglītības sistēmas – karavīrus, jūrniekus, policistus, medicīniskās koledžas tipa izglītību). Tika sadalīts: akadēmiskā izglītība, kura tika sadalīta uz valsts un privāto, un augstākā profesionālā izglītība, kura pārsvarā tika pārstāvēta kā privātā struktūra. Akadēmiskā un profesionālā izglītības iestāde tika izveidota administratīvā lēmuma rezultātā, kurš galīgi izlēma (fiziska vai juridiska personas) ieviest mācību procesu un izdot diplomus no valsts vārda un ar tās ģerboni. Tas ir novedis pie organizatoriskās zinātnes daudzveidības. To arī ir veicinājusi tikko izveidojušais tirgus ekonomikas pamats, ne tikai lai saglabātu, bet arī lai paplašinātu augstākās izglītības pieejamību sabiedrībai. Privātās augstskolas, neskatoties uz to, ka tajās pastāvēja maksas apmācības, tās savu darbību organizēja arī reģionos un vietējās pilsētīnās, vietās kur studenti dzīvoja un pamatā koncentrējās neklātienes mācību procesa studenti. 2005/2006 akadēmiskajā gadā, Polijā tika uzskaitītas 445 augstskolas, no kurām 130 bija valsts (šobrīd tās sauktos par sabiedriskajām) un 315 privātās (nesabiedriskās) no kurām 302 tika nodibinātas ar organizāciju, fondu vai fizisko personu palīdzību, bet 13 – baznīcu vai draudzes palīdzību (1997/98. gadā visu augstskolu skaits bija 146, 1998/99 – 158, 1999/00 – 174, 2000/01– 195, 2001/02 – 221, 2002/03 – 252, 2003/2004– 274, 2005/06 – 315. Raport GUS: Szkoły Wyższe i ich finansowanie w 2005 r.). Daudzuma apjoma ziņā, tas kļuva par pozitīvu parādību. Kvalitātes ziņā, tas tā nekad nav bijis. Akadēmisko profesoru esošais potenciāls bija koncentrēts šī brīža zinātniskajos centros. Zinātnisko pasniedzēju mobilitāte faktiski skāra tieši asistentus (maģistrus) un zinātņu kandidātus. Vēl šausmīgāka situācija izskatījās zinātniski pētnieciskajā bāzes pamatam.

Situācija sāka mainīties pēc tam kad Polijai parādījās velēšanās tiekties uz to lai kļūtu par Eiropas Savienības dalībvalsti un izmantot visā Eiropā atzītos diplomus. ES toreiz tika runāts par vienotu izglītības sistēmu, tagad pazīstamu kā Boloņas process.

Bez ārējiem faktoriem lietas gaitu ietekmēja arī tādi nozīmīgi iekšējie faktori, ka potenciālās studentu grupas tuvojās demokrātiskajam kritie-

nam. Tas viss noveda tie tā, ka 2005. gada 27. jūlijā tika pieņemts jaunais likums – *tiesības par augstāko izglītību* (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r.). Šobrīd nerunājot par konkrētiem pantiem, tā kā likums ir spēkā (ar izmaiņām) līdz šai dienai, viņš ir ieviesis inovācijas trijās svarīgajās jomās:

Pirmkārt, unificēts augstākās izglītības vienotais likumiskais pamats. Likums zaudējis spēku no 1990. gada, bet likums par profesionālo izglītību no 1997. gada. Ir likvidēti izglītības sistēmas departamenti. Visi subjekti sāka darboties balstoties uz vienādiem kritērijiem, kaut gan noteiktajās nozarēs, ļāva atvērt jaunus mācību virzienus, valsts augstskolām bija savas priekšrocības.

Otrkārt – zinātnisko programmu unificēšana (Tā rezultātā izglītības ministrs un augstākās izglītības pārvalde izdeva (no 2006. gada 27. jūlija) rīkojumu, kurā noteica prasības, kuras ir jāizpilda augstskolas struktūrvienībām, lai varētu ieviest apmācību noteiktajos virzienos un noteiktajā līmenī. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 lipca 2006 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać jednostki organizacyjne uczelni, aby prowadzić studia na określonym kierunku i poziomie kształcenia). Tajā laikā ministrs ar savu rīkojumu noteica tā saucamos izglītības standartus, virziens, kurš bija jāpielieto visām augstskolām, kas apmācīja pēc šiem standartiem (Zinātnes un augstākās izglītības ministrs noteica standartus 118 virzieniem, savā rīkojumā no 2007. gada 12. jūlija, *apmācību standartu lietā, noteiktos izglītības virzienos un līmeņos, kā arī apmācības kārtību un nosacījumus, kurus augstskolai ir jāievēro, lai varētu ieviest starp virziena izglītību un makro virzienus*; Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 r. *W sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia między kierunkowe oraz makrokierunki*). Šie standarti neskār apmācības procesa tiesības virzienā, kurš tika ieviests Ā. Miceviča Universitātē Poznaņā un Eiropas VIADRINA Universitātē Francijā, Oderā (& 2.). Standarti saturēja mācību stundu kopējo skaitu, kā arī nepieciešamos priekšmetus, viņu saturu un minimālo apmācību stundu skaitu (Kā piemērs: “administrācijai”: bakalauram – 1800 stundas, 180 ECTS, tai skaitā pamat priekšmeti: 360 stundas (49 ECTS), virziena priekšmeti – 195/27; maģistratūrā: 800 stundas, 120 ECTS, tai skaitā pamatpriekšmeti – 120/16, virziena priekšmeti 150/21.). Augstskolām bija tiesības paplašināt priekšmeta saturu, paredzēto tiem stundu skaitu, kā arī ieviest savus – pastāvīgi izveidotos priekšmetus. Tika aprēķināts klātienē un neklātienē stundu skaits. Praksē šī sistēma

ir balstīta uz stundu daudzumu, taču realitāte ministrija nolēma visu nepieciešamo stundu saturu ietvert līdz 60% no apmācībām, taču augstskola autonomijas rezultātā to izmainīja līdz 40% stundām. ECTS kredītpunktiem bija tīri formālā nozīme un to daudzums pārsvarā parādīja pasniegšanas nozīmību, nevis priekšmeta sarežģītību.

Trešais jauninājums skāra, augstākās izglītības paaugstināšana/saņemšana sistēmas reformēšanu ieviešot trīs pakāpju sistēmu: bakalaura, maģistrantūra, aspirantūra. Tas viss notika piespiedu kārtā, gan studenti, gan pasniedzēji negribēja šāda veida reformas (Droba 2008: 59) (uz dažiem virzieniem, piemēram, juridiskajās zinātnes, medicīnā tika atstātas divas pakāpes). Galvenā problēma bija tieši bakalaura ieviešanā, kurš bija nezināms jau pastāvošajā poļu tradīcijām (Pie mums bija labi zināma nepilnās augstākās izglītības augstskola. Viss tika novests uz to, ka kāds kā minimums ir pabeidzis trīs izglītības gadus augstskolā, bet neuzsāka diplomdarba eksāmenu, līdz ar to viņam netika piešķirta maģistra pakāpe. Bija pazīstamam arī inženiera pakāpe). Bažas nāca arī par to, ka varbūtējs darba devējs nesapratis kvalifikācijas pakāpi pēc diploma saņemšanas. Pie tam lasot likumu varēja nonākt pie secinājuma, ka bakalaura ir kļuvis par *de facto* par pamatizglītību, tā kā par maģistrantūru runāja tieši kā par papildus izglītību. Šāda veida pārspiešanu varēja iznest uz apspriedi tā kā izpalika turpinājums mehānismam uz apmācības līnijas: bakalaura–maģistrantūra (Agrāk iestājoties bakalaura vai maģistra programmās tika rīkots pārbaudes eksāmens vai kvalifikācijas pārrunas). Situācija, kas izvēloties bakalaura virzienu tika izvēlēts identisks maģistrantūras virziens (vai tamlīdzīgs virziens) – nebija nekādu problēmu, tālākai izglītībai. Bet, ja lauksaimniecība bakalaura vēlējās iestāties maģistrantūrā politikas zinātnē, līdz ar to viņam maģistrantūra nebija savas zinātniskās pakāpes pilnveidošana, bet kļuva par patstāvīgu jaunu apmācību, kas bija jāuzsāk bez iepriekšējās sagatavošanās. Liekas, ka šī problēma nav atrisināta, ne tikai Polijā. Pieņemot, ka mēs negribam atkāpties no sistēmas, kuras galvenā vērtība (ar kuru mēs lepojamies), ir daudzpusīga abiturienta attīstība un tā sagatavotība piedalīties sabiedriskās dzīves procesos, šāda veida sistēmai ir jābūt likumīgi apstiprinātai. Augstskolām bija tiesības arī patstāvīgi izveidot personīgo apmācības virzienu (tam bija nepieciešam ministra piekrišana, pēc Augstākās Izglītības Galvenās padomes viedokļa uzklaušīšanas Padome uzskata par augstāko izglītību (*Rada Główna Szkolnictwa Wyższego*)).

Drīz tika uzsākta gatavošanās kārtējai augstākās izglītības reformai. Tā tika sadalīta divās daļās. Pirmā no viņām attiecās uz izglītības reformē-

šanai, otrā augstākās izglītības. Ministru padome 2. decembrī 2008. gadā pieņēma programmu “Būvējam uz zināšanām – zinātnes reforma Polijas attīstībai” (“*Budujemy na Wiedzy – Reforma Nauki dla Rozwoju Polski*”). Viņas sniegums bija ietverts piecos likumprojektos (), kas pēc priekšdētāja parakstīšanas stājās spēkā no 1. oktobris 2010. gada. Otrais posms tika īstenots gadu vēlāk. Ministru padomes 28. oktobrī 2009. gada pieņēma programmu “Partnerattiecības zināšanām” (“*Partnerstwo dla Wiedzy*”), ar piedāvājumiem reformēt augstāko izglītību un 18. martā 2011. gada parlaments ieviesa grozījumus par tās darbības tiesisko regulējumu.

II. Augstākās izglītības reformēšanas priekšmetu loks 2011. gadā

Ieviestās kopš 2011. gada reformas inovācijas var apkopot četros blokos:

1. Reforma zinātnisko programmu jomā
2. Reforma ministra pilnvaru jomā attiecībā uz valsts augstskolām
3. Reforma valsts augstskolu funkcionēšanas jomā
4. Reformapētnieku zinātnisko karjeru jomā

Šī brīža programmā ir jābalstās uz Novadu Kvalifikācijas Rāmjiem (NKR) augstākajā izglītībā. NKR pirmsākumi ir meklējami Eiropas kvalifikācijas rāmjos. Viņi ir apvienoti ar izglītības līmeni, kurš tika izlemts Eiropas padomē (Chmielecka, Marciniak 2010: 7).

Eiropas Savienības izvirzītajos izglītības rāmjos, no sestā līdz astotajam līmenim ieņem augstākā izglītība (Sestajās līmenis – bakalauru un inženieru izglītošana, septītajās – maģistratūra un astotajās – aspirantūra). Līdz ar to pieņemtie Polijā NKR augstākajai izglītībai attiecās uz sesto un septīto līmeni (NKR astotajam līmenim lemj augstskolas senatori, kuri ir saņēmuši atļauju vest aspirantūru). Viņu saturu nosaka par augstāko izglītību atbildīgā ministra rīkojums (Ministrs no 2011. gada 02. septembra izdeva rīkojumu par reģionu augstākās izglītības kvalifikācijas lietā; Rozporządzenie MNiSzW z 2 września 2011 r.). NKR tiek veidotas izglītības sfērām, kas ir identiskas ar zinātnisko virzienu, kas tiek izdalīti lai saņemtu zinātniskos grādus un titulus. Izglītības sfērā papildus ir precizētas tiešās zinātnes, kuras tika izdalītas no visas zinātnes kopā. Pēc rīkojuma ministrs nosauca astoņas izglītības sfēras: humanitārās zinātnes, sabiedriskās zinātnes, tiešās zinātnes, dabaszinātnes, tehniskās zinātnes, medicīnas zinātnes, lauksaimniecības un meža zinātnes, veterinārās zinātnes un zinātnes, kuras ir saistītas ar mākslu (Rozporządzenie MNiSzW z 2 września 2011 r.).

Ir jāpievies uzmanība likumā izdalītajiem diviem izglītības nozarojumiem: akadēmiskajam un praktiskajam. Liekas, ka likumdevēju centieni bija risinājums jau izveidojušai problēmai: vai absolventam ir jābūt (un kādā mērā) gatavam konkrētām darba tirgus vajadzībām. Praktiskais nozarojums ir jāveicina augstskolas parakstīt līgumus ar uzņēmumiem (un ar darba tirgus subjektiem) lai daļēji ieviestu izpēti (un profesionālo praksi), lai izmantotu šo subjektu potenciālu, kā arī atļaut ieskaitīt pasniedzēju minimumā (tikai bakalaurā) personas ar zinātņu kandidāta pakāpi vai ar profesionālo titulu maģistru, kuriem ir leģitimēta profesionālā pieredze ārpus augstskolas.

Izglītības efekti noteiktajās izglītības sfērās, ir jābūt aprakstītām šādos līmeņos: abiturienta zināšanas, prāta spējas un sabiedrisko pilnvaru kompetencē. Aprakstītās zināšanas un intelektuālās spējas ir diezgan saprotamas un parastas, līdz ar to tajā nav nekādas inovācijas. Tā tas ir bijis līdz šim brīdim. Par problēmu ir noteikšana, kas ir sabiedrisko pilnvaru kompetence. Liekas (lasot rīkojumu projektu NKR lietā rodas arvien jauni jautājumi, nevis atbildes uz tiem), ka lietas būtība ir noteiktos sabiedrības, pilsoņu un profesionālās uzvedības, tā lai katrs varētu zināt uz ko ir spējīgs šī diploma īpašnieks (Stachowicz 2011: 71).

Par piemēru izglītības efektu aprakstam humanitārajām zinātnēm, akadēmiskajam un profesionālajam bakalaura un maģistra grādam. Pieņemtais modelis nenes atbildi uz konsultāciju laikā uzdotajiem jautājumiem uz kādiem pamatojumiem students var pāriet no akadēmiskā apmācības ceļa uz profesionālo apmācības ceļu (un otrādi) kā arī (šāda veida problēma ir parādījusies arī iepriekš) – kā students var pāriet no viena apmācību sfēras uz citu. Liekas, ka likumdevējs kārtējo reizi, atdot administrācijai izšķirošo lēmumu, atbildību par problēmas risināšanu kārtējo reizi pārcēla uz augstskolu pleciem.

Daudzajos komentāros pie likuma (ministriju un ekspertu) tiek pievērsta uzmanība, ka izmainīts likums ne tikai garantē, bet arī palielina augstskolas neatkarību (Kraśniewski, bez publikācijas vietas un datuma). Ar izglītības efektu aprakstu redzams, ka tiek paredzēts četri izglītības pamat virzienu ceļi augstskolās un efektu apraksti par apmācībām tajās.

Līdz 30. septembrim 2011. gadam akadēmiskās valsts augstskolas varēja patstāvīgi atvērt apmācību virzienus. Tas skāra tā saucamās valsts virzienus, nozīmē to, kuriem ministrs ir noteicis apmācību standartu. Programmu autonomijas kā tādas nebija.

Visas pārējās augstskolas (dažas vienības) tādā pat situācijā kā līdz šim brīdim. Viņiem ir divas iespējas apmācības un programmu virziena

būvēšanā: pirmā, kā likumdevējam ir atvērtā virziena deklarēšana ar efekta piemēru aprakstīšanas izmantošanu, kuru ir ieviesis ministrs. Otrā – personīgā plānošana autorvirziena kura ieviešana pieprasa saskaņojumu no ministra, kurš tika izvirzīts saskaņā ar administratīvo kārtību.

Šāda veida lēmumu izdot ministrs pēc koncepcijas virzienu apspriešanas ar Polijas Akreditācijas Komisiju (Polska Komisja Akredytacyjna) programmas un organizācijas sfērā. Bez tam (ceturtdaļas ceļa):

1. Uz virzieniem kur tiek apmācīts tā saucamais regulētās profesijas būs spēkā standarti, kurus ir apstiprinājis ministrs. Te tiek runāts par virzieniem, kuriem jābūt unificētiem Eiropas Savienības rāmju ietvaros, pēc tipa: ārsts, stomatologs, farmaceits, medmāsas, ginekologi, veterināri un arhitekti (Kā piemērs no 2011. gada 29. septembra ministrs izdeva rīkojumu lietā par izglītības standartiem – veterinārās un arhitektūras izglītības virzienos; Rozporządzenie MNiSzW z 29 września 2011 r. *W sprawie standardów kształcenia dla kierunków studiów: weterynaria i architektura*, DzU 207, 1233.).
2. Uz virzieniem, kuri sagatavo profesijai skolotāju ir spēkā noteikti standarti, kuri ir spēkā līdz šim brīdim (Rīkojuma projekts lietā par izglītības standartiem sagatavojot skolotāja profesiju, ministrijas interneta mājas www.nauka.gov.pl, izlasīts 2011. gada 8. novembrī).

III. Apmācības programmas un plāni

Apmācība tāpat kā līdz šim brīdim notiks pēc virziena. No juridiskā viedokļa, likvidēts tika centrālais, vienotais ministra apmācības virziena saraksts. Taču tas nenozīmē vienu, ka turpmāk nebūs saraksta. Jaunā likuma redakcijā 9. panta 2. punktā rakstīts, ka uz likuma pamata ministrs noteiks paraug aprakstu izglītības efektu izvēlētajiem izglītības virzieniem. Attiecībā uz jebkuru likumu vārdam “izvēlētajiem” rada jautājumus (Ministra rīkojums no 2011. gada 4. novembra, lietā par izglītības izglītojošiem efektiem, sagatavoja piemērus pieciem virzieniem: pedagogija, filozofija, matemātika, instrumentālistika, elektronika. Rozporządzenie MNiSzW z dnia 4 listopada 2011 r.). Šajā gadījumā tā pielietojumu var izskaidrot ar to, ka vēl nav zināms, kādos virzienos nākotnē apmācība būs universitātes, tātad vārds “izvēlētajiem” uzsver atvērto kataloga raksturu. Jautājums tomēr paliek, kāpēc uz šodienu tika izvēlēti tieši šie virzieni. Liekas, ka ir jāpiekrīt tiem, kas saka, ka visoptimālākais variants būtu, ja ministrs uzreiz noteiktu piemērus visiem jau pastāvošiem virzieniem. Tad, tomēr jautājumu – kur ir inovācija. Otrā izeja, liekas, ka uz

to arī tiecas likumdevējs, izmantojot iespēju samazināt virzienu skaitu (pagaidām to ir 118). Runājot no praktiskā viedokļa, ja nav piemēra ir jālūdz ministra piekrišana, ja netiek saņemta piekrišana tad labāk šo virzienu neatvērt. Polijas politikas skatuves funkcionēšana, saka priekšā, ka interest groups ietekmē ministra viedokli, kurš nākamajos rīkojumos regulāri paplašinās izvēlēto virzienu katalogu.

Par vienu no galvenajiem, ja ne par pašu galveno problēmu izglītības plānā ir izstrādātais apmācības laika rādītājs, kurš ir nepieciešams, lai saņemtu zināšanas, kā arī ar to saistītas dažāda veida nodarbības (lekcijas, semināri, konversatorii, lektorāti u.t.t.). Līdz šim tāda veida rādītājs bija sniegtais minimālais lekcijas stundu daudzums, ministra noteiktajos standartos. Tas saturēja:

1. minimālo lekcijas stundu daudzumu konkrētās izglītības līmeņim;
2. minimālo lekcijas stundu daudzumu galveno mācību priekšmetu īstenošanai un novirziena priekšmetu īstenošanai;
3. ministrijas ieteiktais (īstenībā, obligātais), minimālo stundu daudzums tā saucamo citu priekšmetu, piemēram, svešvalodas, fiziskā izglītība, u.t.t.

Reformas ietvaros tika pieņemts, ka par šādu radītāju būs ECTS kredītpunkti, izņemot virzienus, kuriem paliks spēkā līdzšinējie standarti, jo tajos paliks arī minimālo stundu daudzums. Patiesība ir tāda, ka ECTS ir faktiski tās pašas stundas, kuras ir nepieciešamas lai piešķirtu nepieciešamās zināšanas (25–30 stundas attiecīgi 1 punkts). Praksē, apmācību plānos joprojām tiks norādīts visu paredzēto stundu skaits.

Lieta tajā, ka likumdevējs ieviešot par pamatu ECTS pasniedzējiem atstāja minimālo lekcijas stundu daudzumu, lai tie izpildītu līguma nosacījumus. Inovācijai šajā situācijā ir nosacīts raksturs. Kā līdz šim, tā arī nākotnē, pasniedzēji (katedras) centīsies nodrošināt maksimālo lekcijas stundu skaitu.

Tā ir viena lieta. Otrkārt, pilna laika mācības tika definētas kā izglītības forma, kurā ne mazāk, ka 50% no nodarbības notiek klātesot pasniedzējam, tātad arī 50% punkti tiek piešķirti viņiem. Atlikušos punktus students nopelna veicot patstāvīgo darbu (Tika ieviestas arī izmaiņas tālmācības nosacījumos. Rozporządzenie MNiSzW z 22 listopada 2011 r.). Formulējums “ne mazāk” nozīmē, ka lekcijas skaita daudzums paliks nemainīgs. Nenožīmīgas atšķirības var skart tikai klātienē pilna laika studijas. Līdz šim, stundu daudzums neklātienē laika studijām tika noteikts divējādi. No vienas puses neklātienē stundu skaits nedrīkst būt mazāks kā 60%, kas paredzētas klātienē pilna laika studijās. No otras

puses – tā saucamie programmas pamat priekšmetu un virziena priekšmetu apjomi, jāsteno paredzētajos ministra standartos. Liekas, ka ministrs arī tagad noteiks minimālo ECTS skaitu. Turklāt likums nosaka augstskolu nodrošināt studentam iespēju pašam patstāvīgi izvēlēties daļu no apmācības programmas saturā.

Konkrētas prasības tika atrastas ministra rīkojumā saistītā ar apmācību ieviešanā konkrētā virzienā un izglītības līmenī (Rīkojums no 2011. gada 5. oktobra noteikumu lietā par noteiktā virziena un līmeņa apmācības ieviešanu; Rozporządzenie MNiSzW z 5 października 2011 r.). No rīkojuma izriet, ka 30% no kopējā programmas ECTS skaita. Studentam ir jābūt iespējai izvēlēties arī starp cita virziena priekšmetiem un priekšmetiem, kuri kļūst pat tā saucamajiem augstskolas kopējais piedāvājums. Šo pēdējā prasību ir vienkārši izpildīt, tie ir šāda tipa priekšmeti: sports, socioloģija, filozofija, loģika, cilvēktiesības, intelektuālā īpašuma tiesības. Priekšmetu īstenošanas organizēšana citos virzienos ir sarežģīts jautājums. Ideja pati par sevi nav jauns. Joprojām likums norāda uz studentu izvēles brīvību 30% no visām nodarbībām. Pārsvārā tas tiek īstenots, ieviešot specialitātes virziena ietvaros.

Liela uzmanība tiek pievērsta no likumdevēja puses tieši apmācības efekta pārbaudei. Svarīgi, lai noteiktie efekti būtu ne tikai mērķi, bet arī sasniedzām realitāte. Kārtējais jautājums – kas patiesībā ir sabiedriskās pilnvaras. Tā nav juridiska kategorija. Liekas, ka lieta ir noteiktās uzvedības veidošanā, kas ir saistīts ar nākotni, potenciālajām abiturienta lomām sabiedrībā. To visu akcentē Ministru kabinets, par patstāvīgas izglītošanas nepieciešamību, tiekšanās pēc kvalifikācijas paaugstināšanas, intelektuāli formulējot problēmu, saistītu ar profesionālo darbību, to argumentēt un risināt (Kraśniewski: bez datuma, 32). Šāda veida pieejas īstenošanu apliecina izglītības sadalīšana uz akadēmiskajā un profesionālajā modeli, tādējādi lai to saistītu ar darba tirgu. Tas nozīmē, ka ir nepieciešams izmainīt eksāmenu formas un saturu, ka arī izstrādāt rādītāju sistēmu, kura palīdzētu aprēķināt sabiedrības zināšanas un pilnvaras.

Neatbilstības problēma saasinājās kopā ar praktiski nekontrolējamo augstskolu skaita un bezdarbnieku “ražošanas” pieaugumu. Pārspīlētā humanitārā apmācība (pat politehnikumā sāka piedāvāt humanitāro apmācību). Samazinājās matemātikas un citu līdzīgu priekšmetu apmācības līmenis (tikai 2010. gadā matemātika tika atgriezta kā obligātais priekšmets zināšanu pārbaudē). Parādības apjoms pārsniedza ministrijas iespējas, kura nebija parūpējusies par juridiskajiem ietekmes institūtiem uz to. Šāda veida risinājumu ir sarežģīti uzskatīt par tā saucamo norā-

dijumu pēc pieprasījuma, darba tirgus nespēj noteikt savas vajadzības pat ilgtermiņā uz nākamajiem 3. gadiem.

IV. Izglītības kvalitāte

Galvenais jauninājums – valsts atkāpšanās no diploma kvalitātes nodrošināšanas. Līdz šim jebkuras augstskolas students (valsts un privātas) saņēma valsts diplomu. Galvenā inovācija – valsts atkāpjas no garantētas diploma kvalitātes. Tagad students saņems augstskolas diplomu. Augstskolas nodrošinās kvalitāti. Izglītības kvalitāti, kura ir noteikta ar daudziem faktoriem, tad ir jāizskata kā noteikto institūtu un procedūru sistēmu, kuriem ir jāgarantē noteiktos sagaidāmos mācību rezultātus. Saskaņā ar jaunajiem noteikumiem, augstskolās ir jābūt savai iekšējai kvalitātes nodrošināšanas sistēmai. No rīkojuma projekta izriet, ka īpaša nozīme šajā gadījumā ir organizatoriskās pamatvienības vadītājam-dekānam. Sistēmai ir jāaptver:

1. efekta procedūru pārbaude, to funkcionēšanas apmācīšanas un pārbaudes mehānisms;
2. periodiska mācību programmu satura novērtēšana,
3. sadarbībā ar darba tirgus pārstāvjiem, mācību programmu satura jomā.

Īpaša nozīme ir pievērsta efektu pārbaudes procedūrām. Tas ir saprotami, bet sarežģīti sagaidīt jebkādas būtiskās izmaiņas, izņemot studentu vērtēšanas sistēmas paplašinājumu. Būtībā prasības sadarbībā ar darba devējiem ir racionālas, lai gan norādītie realizācija ceļi – sistēmiskie pētījumi par absolventu likteņiem, liecina par neizpratni attiecību būtībā starp absolventu un augstskolu, nemaz nerunājot par ierobežojumiem, kuri izriet no personas datu aizsardzības likuma. Tajā pašā laikā augstskolas izglītības kvalitāti turpinās pārbaudīt iekšējā valsts struktūra – Valsts Akreditācijas komisija (Państwowa Komisja Akredytacyjna, (PaKA)), kuru saskaņā ar jauno likumu sauc par Polijas Akreditācijas komisiju (Polska Komisja Akredytacyjna). PaKA līdz šim brīdim nodrošināja augstskolas apmācību procesa komplekso kontroli. Par pamatu kontroles veikšanā bija augstskolas pašvērtējuma ziņojuma sagatavošana un inspekcijas pārbaudes rezultāti, ko veica augstskolā komisijas pārstāvji. Patiesībā, var uzdot jautājumu: par pārbaudes priekšmetu bija izglītības kvalitātes vai augstskolas izpildīto formālo prasību īstenošana, tai skaitā atsevišķo dokumentu esība. Saskaņā ar jauno likumu komisijai būs jāastāda divi ziņojumi: programmas novērtēšanā un institucionālajā novērtējumā (Sikaka

informācija publicēta no 2011. gada 29. septembra rīkojuma lietā par programmu un institucionālo novērtējumu; Rozporządzenie MNiSzW z 29 września 2011 r.). Pirmajam ir jāatbild uz jautājumu kādā mērā augstskolas programma atbilst izglītības efektu aprakstam (ja augstskolās ir sastādītas privātās programmas, tiks pārbaudīts cik pareizi tās ir sastādītas). Citiem vārdiem sakot, atkarībā no virziena, pamat vērtējums būs:

1. atbilstībai apmācības efektu aprakstam ar dotās nozares izglītības mācību virziena efekta apguvi, kura skars vienības ar tiesībām piešķirt tām doktora grādu tādad, kurām ir autonomās programmas (neatkarīgas / patstāvīgas).
2. apmācības programmas satura atbilstību ar apmācības efekta paraugu aprakstiem (vienības bez patstāvīgām programmām).
3. apmācības programmas satura atbilstību standartiem (vienības, kuras sagatavo skolotājus un virzienus, kuriem ir citi standarti)

Institucionālais novērtējums attieksies uz izpildītajām vienību prasībām, kuras ir nepieciešamas, lai vadītu apmācības konkrētā virzieniem un profila, noteiktā apmācību līmenī (Prasību sīkāk apraksts ir aprakstīti rīkojumā no 2011. gada 5. oktobra, noteikumu lietā par noteiktā virziena un līmeņa apmācības ieviešanu; Rozporządzenie MNiSzW z 5 października 2011 r.). Līdz šim par galveno rādītāju ir bijis personāla minimums. Pie tam, kā es jau iepriekš rakstīju, tika ieviests jauns risinājums bakalauriem – praktiskais mācību modeli. Pusi no, pamatā nepieciešamā profesoru un doktoru skaita var aizvietot ar divkāršu personu skaitu, kam ir zinātņu kandidāta grāds, kuriem ir dokumentāls apstiprinājums par iegūto praksē profesionālo pieredzi ārpus augstākās izglītības sistēmas.

V. Izmaiņas augstskolu struktūrā

Polijā no daudziem pastāvēšanas gadiem ir vēsturiski izveidojies augstskolu modelis, kuru saknes tiecas pat līdz viduslaikiem. Pasniedzēji, studenti un pārējie augstskolas darbinieki veido augstskolas akadēmisko, hierarhiski izveidoto korporāciju, kura izvēlas savas privātās un koleģiālās institūcijas, kuriem pārsvarā ir reprezentatīvs raksturs. Katrai grupai, kura veido korporācijas ir noteikts to pārstāvju skaits vēlēšanu kolēģijā un/vai iestādes struktūrā, sākot no rektora, kurš tiek ievēlēts (kopš 1990. gada) (sākotnēji viņš tika ievēlēts uz trim gadiem, tagad uz četriem gadiem, ar tiesībām palikt amatā divas reizes pēc kārtas) un ir sui generis primus inter pares starp profesoriem. Viņš arī skaitās ex lege senāta priekšsēdētājs (identisks modelis ir fakultātes līmenī: Dekāns – akadēmiskā padomē).

Šis modelis izdzīvoja krīzi, kura bija saistīta ar likumā noteiktās organizatoriskās struktūras nesakritību un augstskolu pārvaldes struktūras pilnvarām. Daudzi likumi nav saistīti tieši ar augstākās izglītības jomu, tādējādi liek viņam izpildīt kārtējas jaunas funkcijas pieprasot lai kļūtu faktiski nevis par augstskolas vadītāju, bet gan uzņēmuma menedžeri. Agrāk bija dažādas vēlmes ieviest izmaiņas sistēmā, augstskolu pārvaldībā. Piemēram, likumā par augstākajām profesionālajām skolām, un pēc tam likumā kopš 2005. gada. Tiesības par augstāko izglītību, valsts pārvaldes direktora vietā tiek organizēts kanclers. Šajā var saskatīt aizgūtās pieredzes sapni par Vācijas augstākās izglītības struktūru. Patiesībā, tā kā agrāk tā arī tagad kanclers pilnībā pakļaujas rektoram un pilda savus uzdevumus saskaņā ar saņemtām pilnvarām no rektora. Privātajās augstskolās, kanclera vietu piesavināta sev kopējie augstskolu īpašnieki, kam saskaņā ar likumu ir tikai augstskolas dibinātāja statuss. Likums ir stājies spēkā no 2005. gada sniedz iespējas – inovācijas – ieviest, bez senāta (akadēmiskās padomes) un citu, institūti lēmēj neprecizētās tiesības uz nosaukumu un sastāvu. Praksē tas galvenokārt būs privātās augstskolas, institūti, kuri mēģinās apiet senāta lēmumus, kuros pēc likuma vajadzētu būt studentu pārstāvniecībai un augstskolu administrācijai. Pēdējā jauninājumā vērojama arī vēlme mainīt universitāšu pārvaldības sistēmu. Pirmkārt, tas attiecas uz rektora atlases procedūru, kuru tagad ir iespēja izvēlēties arī, pamatojoties uz konkursu (lēmumu pieņem augstskola savā nolikumā). Pieteikties var esošais zinātnis kandidāts. Droši vien taisnība ir tiem, kas atturas no šī lēmuma runādami, ka jaunā rektora funkcija pieprasa jaunas zināšanas. Tēma, par kuru varētu nepārtraukti diskutēt ir tāda, ka pēc poļu augstskolu tradīcijām, zinātnis kandidātu spēja vadīt doktorus vai profesorus. Saskaņā ar izmaiņām, vēl var norādīt:

1. ierobežojums, kurš garantē likumiskās Senāta pilnvaras (zinātniskā padome);
2. noteikto rektora (dekānu) pilnvaru vairākumu pārceļšanu uz augstskolas nolikumu;
3. balsstiesību ierobežojums. Augstskolu varas institūcijās var tikt ievēlēts līdz pat 65 dzīves gadiem, izņemot tās personas, kurām ir profesionālais profesora grāds (līdz 70 dzīves gadiem);
4. ierobežot dalība Senātā līdz divām sasaukšanām pēc kārtas, izņemot situācijas, kad persona ir bijusi Senāta *ex lege* loceklis.

Var uzminēt, ka likumdevēja tieksme bija pastiprināt rektora pozīcijas un palielināta velēšanu institūciju sastāva mobilitāti.

Inovācija valsts augstskolas organizācijas jomā ir iespēja organizēt fakultāti (augstskolas pamat struktūrvienība), vienīgi lai veiktu zinātniskos pētījumus (bez studentu apmācības/pasniegšanas aktivitātēm). Norāda likumdevēja centienus, veicināt augstskolu zinātniski pētniecisko darbību. Tomēr lēmums ir apstrīdama, jo galvenais pasniedzēju pienākums paliek saistīts tieši ar lekciju pasniegšanu studentiem.

Nozīmīgas izmaiņām, tika ieviestas pasniedzēju zinātniskās karjeras sfērā un darba laika jomā. Ieviesa pantu, kas ierobežo iespējamo darba ilgumu maģistra asistentam un zinātņu kandidātam, līdz 8. gadiem. Par to likumā tika runāts jau iepriekš, bet galīgais lēmums bija augstskolai. Praksē šim elementam bija profesoru politiskā nozīme, to ietekmēja viņu vara augstskolā un pasniedzēju lojalitāte, nevis viņu akadēmiskās spējas. Tagad ierobežojums izriet tieši no likuma. Tas paver avansa iespējas jaunajiem un spējīgajiem lasīt lekcijas un veikt zinātniskos pētījumus.

Augstskolas pasniedzēja profesija ir viena no nedaudzajām profesijām Polijā, kad var strādāt daudzās štata vienībās (uz darba līguma pamata). Šāda veida modelis bija nepieciešama XX gs. 90. gados, kad privātajās augstskolās radikāli palielināt studentu skaitu. Šobrīd tas ir novedis līdz tāda veida konkurences situācijai, kad privātajām augstskolām ir labāka situācija (nav algas apmēra budžeta ierobežojumu). Pastāv arī konkurence starp augstskolām šajā kategorijā un jomā. Tomēr prasību ieviešana, lai darba devējs piekristu ieviest otro darba štata vienību (līdz šim brīdim trešo) ir grūti izvērtēt kā problēmas risinājumu (izņemot štatu vienības, kuras ir nepieciešamas, lai augstskola nezaudētu apmācības tiesības). To palielina augstskolu rektora neatkarība personāla politikas jautājumā, tai pat laikā šāda veida politika patvaļīgi pasniedzējus iedala “savos” un “svešu”. Apspriedes laikā, bieži vien skanēja priekšlikums, lai rektora atļauju saistītu ar darbu augstskolās un konkurences rakstura virzienos (pēc principa, politoloģija valsts augstskolā un privātajā augstskolā, tajā pašā pilsētā vai voivodē).

Jauni risinājumi paredz: (1) pasniedzēju centrālā reģistra izveidi (Rikojums no 2011. gada 18. augusta. Akadēmisko pasniedzēju un zinātnes darbinieku centrālā saraksta izveides lietā; Rozporządzenie MNiSzW z dnia 29 września 2011 r.); (2) nepieciešamību deklarēt pasniedzējam vietu, kur tas vēlas, lai tas tiktu pieskaitīts pie pasniedzēju minimuma; (3) nepieciešamo kadru gadījumā, paredz iespēju rektoram būt nodarbinātam papildus pasniegšanas darbā (Praksē lieta skar tikai tāda veida situāciju. Citās jomās visbiežāk pasniedzēji paraksta līgumu par faktiski nostrādātām stundām).

Uzmanību būtu jāpievērš vēl finanšu jautājumiem. Ir palielinājies studentu skaits valsts augstskolās, kuri mācas klātienē. Ir palielinājies arī augstskolu skaits. Ir palielinājies darbību skaits, kuras ir jāapmaksā valstij. Ir palielinājusies apmācības maksa. Par nepieciešamiem ir kļuvuši jauni mehānismi, kuri kontrolētu valsts līdzekļu izmantošanu. Šī visa ietvaros sākot ar 2012/2013 akadēmisko gadu valsts augstskolā ir ieviesti divi jaunie mehānismi. Pirmais no viņiem – valsts augstskolai, kura gribēs palielināt pieņemto studentu skaitu, tā lai klātienes studentu skaits palielinātos par 2%, tai būs jāiegūst ministrijas apstiprinājums (Rīkojums no 2011. gada 18. augusta. Lēmumu kārtības pieņemšanas lietā par klātienes studentu kopējā skaita palielināšanu sabiedriskajā augstskolā, augstāk par 2% no kopēja studentu skaita, kuri mācījās klātienē iepriekšējā akadēmiskajā gadā. Rozporządzenie MNiSzW z dnia 18 sierpnia 2011 r.). Skatoties uz augstskolas iesnieguma paraugu varēs spriest, ka lieta nav tikai saistīta ar to, lai kontrolētu studentu skaitu, bet arī ar pašas apmācības struktūru. Augstskolas visdrīzāk mēģinās saņemt apstiprinājumu, lai paaugstinātu limitu valsts atbalstītajam virzienam, līdz ar to atsakoties no liekā. Pirmā acu uzmetienā liekas, ka likumdevēju lēmums ir pareizs un paredzams. Tā kā tas ir saistīts ar administratīvo atbildību un visu ar to saistīto praktisko raksturojumu. Otrais no mehānismiem – iespēja bezmaksas mācīties viena no klātienes mācību virzieniem. Studentu skaits kuriem ir atļauts mācīties bez maksas otrajā virzienā nevar pārsniegt 10% no visiem pilna laika klātienes studentiem, kuri mācās valsts augstskolās. Tam ir nepieciešams organizēt valsts centrālo augstskolu studentu reģistru Rozporządzenie MNiSzW z dnia 22 września 2011 r.).

Noslēguma vietā

Reformas īstenošanai pēc iniciatoru idejas ir jākļūst par nākamo soli, lai mainītu poļu augstākās izglītības sistēmu, tas var kļūt par tādu soli, kas pievienos Poliju pie vienotās Eiropas apmācības sistēmas. Sākotnējie mērķi ir pelnījuši pozitīvu vērtējumu. Likums vienmēr kļūst par vienotu parlamentāri politisko grupējumu lēmumu. Parlamentārajās debatēs, kā arī galvenokārt ārpus parlamentārajām debatēm notiek konfrontācija starp dažādu grupu un partikulāru (privāto, domāts partiju) interesēm. Problēma ir tajā, ka no malas liekas, ka nav vienotas saskaņas par to kurp mēs tiecamies. Nav šīs vienotības, ka valsts, tā arī Boloņas procesa vadītāju līmenī. Tiesības ir jāorganizē reālajai situācijai, kuru varētu pilnveidot dzīvē ar paredzamajām vērtībām un uzvedību. Tamdēļ ir ne-

pieciešama programma, otrkārt ir labi jāpārzina vides raksturojumu, kuru gribam apstrādāt. Augstākās izglītības vide ir īpatnēja, piemēram, juristu, ārstu īpatnējā vide, lai neteiktu klana vai feodāla. Šāda veida struktūras ir ļoti sarežģīti reformēt, lai gan reformēšanas mērķi atbalsta visi. Tāda veida struktūras ir ar savu, vēsturiski izveidojušos, uzvedību. Taisnība, ka izmainītais projekts bija izgājis cauri daudzām konsultācijām, taču nav nekāds noslēpums, ka likumprojektus veido administrācija, bet pārvēš tos likumā politiķi. Administrācija un politiķi izlemj par likuma saturu. Administrācija ir aizmirsusi, ka viņai ir izpildvara, bet nevis lēmēj, politiķi, neskatoties uz to, ka tā ir viņu profesija, viņi pirmkārt ir tautas pārstāvji. Liekas, ka no cēliem nodomiem ir palikuši tikai lozungi, kuriem noteiktā kontekstā bija savs saturs, tie likumā, kā tādā kļuva par labiem, taču nereāliem nodomiem. Ir sarežģīti nepieņemt visiem, kas runā, ka reforma ir process un grūti to izvērtēt uz viena juridiska akta pamata. Grūti ir nepieņemt arī tiem, kas saka, ka ir zaudēta iespēja, lai veiktu nozīmīgas reformas poļu augstākās izglītības jomā, par kura nepieciešamību neviens neatrīdās. Taču šis nav pirmais piemērs, kad demokrātiskie institūti, kas ir sabiedriskās konsultācijas un daudzpakāpju likumdošanas process, tiek izmantoti, lai realizētu situāciju, kura ne vienmēr sakrīt ar izvirzītajiem mērķiem.

Bibliogrāfija

1. Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. nr 84, poz. 455. Normatīvo aktu teksts ir pieejams poļu valodā šajā interneta mājas lapā: www.bip.nauka.gov.pl.
2. Ustawa z 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym, DzU. 65, 385 ar izmaiņām.
3. Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych // DzU nr 96,590 ar izmaiņām.
4. Raport GUS: Szkoły Wyższe i ich finansowanie w 2005 r., GUS, Warszawa 2006 // www.stat.gov.pl/gus. tika izlasīts 17 XII 2011.
5. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. // *Prawo o szkolnictwie wyższym*, DzU nr 164, 1368 ar izmaiņām.
6. Likums no 30. aprīļa *par Nacionālo Zinātnes centru*, ustawa z 30 kwietnia 2010 r. // *O Narodowym Centrum Nauki*, DzU. 96, 617.
7. Likums no 2010. gada 30. aprīļa *par zinātnes finansēšanas principiem*, ustawa z 30 kwietnia 2010 r. // *O zasadach finansowania nauki*, DzU. 96, 615.

8. Likums no 2010. gada 30. aprīļa par pētniecības institūtiem, ustawa z 30 kwietnia 2010 r. // *O instytucjach badawczych*, DzU. 96, 615.
9. Likums no 2010. gada 30. aprīļa par Polijas Zinātņu Akademiju, ustawa z 30 kwietnia 2010 r. // *O Polskiej Akademii Nauk*, DzU. 96, 619.
10. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 lipca 2006 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać jednostki organizacyjne uczelni, aby prowadzić studia na określonym kierunku i poziomie kształcenia, Dz.U. 144, 1299 ar izmaiņām.
11. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 r. // *W sprawie standardów kształcenia dla poszczególnych kierunków oraz poziomów kształcenia, a także trybu tworzenia i warunków, jakie musi spełniać uczelnia, by prowadzić studia między kierunkowe oraz makrokierunki*, Dz. U. 164, 1166.
12. Rozporządzenie MNiSzW z 2 września 2011 r. *W sprawie Krajowych Ram Kwalifikacyjnych Szkolnictwa Wyższego* // DzU. 253, 1520.
13. Rozporządzenie MNiSzW z 2 września 2011 r. // *W sprawie Krajowych Ram Kwalifikacyjnych Szkolnictwa Wyższego*, Dz.U. 253, 1520.
14. Rozporządzenie MNiSzW z 29 września 2011 r. // *W sprawie standardów kształcenia dla kierunków studiów: weterynaria i architektura*, DzU 207, 1233.
15. Rozporządzenie MNiSzW z dnia 4 listopada 2011 r. // *W sprawie wzorcowych efektów kształcenia*, DzU 253, 1521.
16. Rozporządzenie MNiSzW z 22 listopada 2011 r. *zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków jakie muszą być spełnione, aby zajęcia dydaktyczne na studiach mogły być prowadzone z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość*, DzU. 246, 1470.
17. Rozporządzenie MNiSzW z 5 października 2011 r. // *W sprawie warunków prowadzenia studiów na określonym kierunku i poziomie kształcenia*, DzU. 243, 1445.
18. Rozporządzenie MNiSzW z 29 września 2011 r. // *W sprawie warunków oceny programowej i oceny instytucjonalnej*, DzU 207, 1232.
19. Rozporządzenie MNiSzW z 5 października 2011 r. // *W sprawie warunków prowadzenia studiów na określonym kierunku i poziomie kształcenia*, DzU. 243, 1445.
20. Rozporządzenie MNiSzW z dnia 29 września 2011 r. // *W sprawie centralnego wykazu nauczycieli akademickich i pracowników naukowych*, DzU. 207, 1236.
21. Rozporządzenie MNiSzW z dnia 18 sierpnia 2011 r. // *W sprawie trybu podejmowania decyzji o zwiększeniu ogólnej liczby studentów studiów stacjonarnych w uczelni publicznej powyżej 2% ogólnej liczby studentów studiów stacjonarnych studiujących w poprzednim roku akademickim*, DzU. 191, 1137.

22. Rozporządzenie MNiSzW z dnia 22 września 2011 r. // *W sprawie danych zamieszczanych w ogólnopolskim wykazie studentów*, Dz.U. 204, 1201.
23. Chmielecka E, Marciniak Z. (2010) Wprowadzenie do Krajowych ram kwalifikacji dla szkolnictwa wyższego, w: *Autonomia programowa uczelni. Ramy kwalifikacji dla szkolnictwa wyższego // Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego*. Warszawa 2010.
24. Droba R. (2008) Jakość kształcenia w szkole wyższej – wątpliwości i dylematy / / *Dylematy edukacyjne współczesnego człowieka a jakość kształcenia w szkole wyższej*, zinātniskā redakcija B. Sitarska, R. Droba, K. Jankowski, Siedlce.
25. Kraśniewski A. (bez publikācijas vietas un datuma) *Jak przygotować programy kształcenia zgodnie z wymaganiami wynikającymi z Krajowych Ram Kwalifikacji dla Szkolnictwa Wyższego?*, MNiSzW.
26. Stachowicz J. (2011) Krajowe ramy kwalifikacji dla szkolnictwa wyższego w Polsce- nadzieje i obawy // *Jakość kształcenia w szkolnictwie wyższym wobec wyzwań współczesności*, šā. B. Sitarska, K. Jankowski, R. Droba, Siedlce.

Reforming of Higher Education in Poland

Summary

Higher education is one of the most difficult-to-reform areas of state functioning. Historically shaped patterns and behaviour have been decisive here. At the same time that is an area where, as nowhere else, openness to the world and integrity with a dominating European education model are needed. In this context, the guidelines of the implemented education reform ought to be considered proper. This concerns the standardization of qualification frameworks, the issue of education effects comparability, education and labour market integrity, as well as enabling gifted lecturers to continue their research and promotion. Nowadays it already seems that the process will be long-lasting and burdened with numerous difficulties. It results from the scope of planned reforms and from the fact that some solutions have been dominated by the interest of ministerial administration and particular interests of political groups that have finally shaped the legal framework of the reform.

Key words: reformation of higher education, national qualifications system, influence/effects of education, academic education, practical education, scientific career of lecturers.

Реформа высшего образования в Польше

Резюме

Высшее образование одной из более сложно реформируемых сфер функционирования государства. Решают об этом исторически зародившиеся образцы поведения. Одновременно, это свера, от которой требуется открытия на окружающий мир и интеграции с доминирующей в Европе моделью образования. В этом плане основные цели проводимой реформы надо считать правильными. Касается это как унифицирования квалификационных рамок, проблем приравняемости эффектов обучения, так и интеграции обучения с рынком труда. Построения молодым, умным преподавателям возможности продолжения исследований и профессионального аванса. Однако уже сейчас кажется что будет это длинный и довольно сложный процесс. Связано это так с масштабами вводимых новации, как и доминированием в некоторых решениях интереса министеральной администрации и частных интересов политических группировок, которые придали окончательный облик правовым рамком реформы.

Ключевые слова: реформа высшего образования, краевые квалификационные рамки, эффекты обучения, академическое обучение, практическое обучение, научная карьера преподавателей.

A. Makštutis, V. Tumalavičius (Lithuania)

MANAGEMENT OF LEGAL KNOWLEDGE THEORY AND PRACTICE: LITHUANIAN EXPERIENCE

Annotation

The work provides an analysis of the national security, political and social environment in Lithuania, the role of environmental factors for national security at the present moment, presents the future changes in the national security, describes the military security strengthening tendencies in Lithuania under the conditions of European Union (EU), NATO space and the urgent issues in the management of legal knowledge development of military men of the national security, political and social environment in Lithuania, this being of special importance in the training of the future officers-leaders under the conditions of globalization and strengthening the military security at a national and private security level in Lithuania under the conditions of globalization in the world. The generalized results of theoretical studies and research for strengthening national security now and in future are presented; conclusions and recommendations for improving the management of legal knowledge development under the conditions of Lithuania are formulated (Lithuanian experience).

Key words: globalization, development, law, knowledge, organization, personnel, national security, military security, economic, social, environment, state, society, progress, democracy, management, efficiency.

Introduction

Scientific problem innovation and importance of the paper. The problem is that globalization processes are developing so rapidly, and it becomes still more difficult for the individual, his family and personnel of organizations to understand their surrounding environment, how to change life and activity, how to implement their goals at the level of the state and society in the world community under the 21st century global economy and market conditions. Those processes in the world community change the political, economic and social environment of the states, the factors whereof have an impact on the internal and external environment of the states; therefore, the tasks in the development of the state and society for developing of democracy and progress become still more complicated. To tackle those tasks still more national resources are needed, and they are strictly specified by the ratio of the optimization of human, natural, material and financial resources. Under the 21st century condi-

tions, the results of the state and society development become revealed, the state vision and its implementation mission to satisfy the social needs for strengthening national security under the conditions of globalization undergo changes.

Globalization unites the world community but it splits their communities, since in the 21st century the rapid processes of democracy and progress development take place, and they result in the global economy and market, the development whereof is directly related to the natural, material and financial resources of the world and people (Bauman 2002: 87). Currently, the global market in the world is noted for the lack of natural resources, surplus of goods and services, it is hard to invest financial resources, and, on the other hand, a rapid increment of people is observed, this having a highly negative effect on the rational use of human resources, identification of the real value of labour in the national economy and the market, thus weakening the national security of the states (Modern 2008: 178). Under the global economy and market conditions, the real labour value, the low labour value and high labour value exist, this influencing the human labour assessment system at the state and society level at a certain time and a certain place, while the index of living standards and life quality indicator results depend on the labour value, thus witnessing the private security limits at the level of national security (The Security 2005: 215).

The problem of research the work. The interlinking of the state and society developmental factors is regulated by the political, economic and social environment, which is affected by the globalization factors from outside and inside the state (Buzan 1997: 227). Human fear relating to the private safety in the world is dependent on the changes in the life quality of people and state development strategy, i.e. on the political decision-making and implementation drafting, aimed at improving the economic development and the social environment of the society (Indriūnas, Makštutis 2008: 118). The basis of the national security in the development of the state and society is the human labour activity pertaining to the rational use of national natural, material and financial resources (LR Nacionalinio 2011).

During research it was established that at the present moment the internal threats in the country are stronger than external threats; of special importance therefore is to weaken those threats by political decisions, i.e. to improve the legislation relating to the development of the state and society (Makštutis 2010: 219). This legislation is the basis for the

development of economy and improvement of the national market, namely, increasing the state budget funds and strengthening the financial stability of the state, which makes the foundation for military budget formation to strengthen military security. Therefore, currently, a necessity comes forth to strengthen the links between the society and the army, which would improve in the essence the legal understanding of young people about the security in the development of the state and society, since globalization goes on developing, and its factors (Makštutis 2010: 128): “*free movement of people, property and money*” have an effect on the external and internal environment of the national educational institutions, on which the self-determination of young people and their preparedness to choose the way of life in selecting a profession, including the profession of military men, depend in the essence (LR Karo 2011). In this case, also of importance is the political-legal decision of the state governance institutions, what strategy at the state and society level we choose as regards the preparation of military men and strengthening of military security under the conditions of the European Union (EU) and NATO in the future.

Various alternatives of the strategy are possible: the mandatory military service of young and healthy people in accordance with the State Constitution (LR Konstitucija 2011), alternative service, and the army organized on the basis of contracts (LR Krašto 2011). However, it is necessary to remember that military security is just one of the component parts of national security, and young people are the foundation of national security at present and in the future.

The legal basis of other states and implementation experience show that all the referred forms of organization of the armies exist, but for the implementation of all the forms, the conscription of young people is mandatory (Constitution 2006, 48 p.), and for that purpose the training of officers, also existing in Lithuania, is necessary. The main base for training of officers-leaders is the General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, wherein the studying cadets are also provided with legal knowledge (Bachelor studies), which is mandatory under the conditions of globalization in the common EU and NATO space (Studijos 2011). The mission of the Academy (Generolo 2011) is to train the officer by developing his leader qualities, intellect, providing professional knowledge and practical skills, which are necessary for a commander in the Lithuanian army (Master studies), who is motivated and ready to command the units at the time of war and peace, serving the State of Lithuania.

The problem is that all military men in the future army should orient perfectly in the constantly changing global, regional and national environment in accordance with its legislation, which has not been analysed in the essence and described in the modern management literature.

The object of research: Lithuanian security environment and the level of management of legal knowledge development of military men in the country.

The objective of research: to assess the Lithuanian security environment and to propose measures for its improvement and to analyse the factors and management tendencies of legal knowledge instruction to the country's military men at the Academy.

Research tasks:

1. To describe the role of the economic–social environment in the national security.
2. To provide the national security enhancement theoretical and practical tendencies.
3. To identify the national security conditions.
4. To analyze the national security environment factors and to propose measures for their improvement.
5. To make an analysis of the environment related to the management of military men legal knowledge development.
6. To evaluate the tendencies of management of military men legal knowledge development.

Research methods: theoretical studies, scientific literature analysis, analysis of legal documents, statistical data analysis, logical analysis, systemic analysis, seeking to determine the principal tendencies of changes, observation, conversation, data collection, systematization, analysis and synthesis.

References and other sources – the authors' published works, the normative acts of the Academy, national legal acts, and other material of Lithuanian experience.

Methodology of effective management is expressed by comparative efficiency computations with the application of mathematical model (Makštutis 1999: 286): $k_E = A_R / A_N$, here: k_E – coefficient of comparative efficiency, the value of which is 0 – 1; A_R – real labour result of the use of human potential; A_N – real labour normative of the use of human potential.

In terms of theory and practice, this is the basis of the harmonious development of the state and society, since the individual may actually sell only his manual and mental labour on the national market, and in

the 21st century organization as the good or service – manual and mental labour – and together receive the remuneration, the size of which in the calendar year would be higher than the value of the product actually consumed by that individual according to the calculated average normative of consumption in the state and society (Ulrich, Brockbank 2007: 251-273). The index of living standards analyzed under those conditions would be higher than the unit, this corresponding to the economic theoretical and practical provisions of property accumulation and development, used as guides by the national markets for the increase of their competitiveness under the conditions of global economy in the 21st century (Makštutis, Vijeikis 2008: 78-81). Thus it is possible to specify the scientific problem described in the work and hypothesis of its solution, that after applying modern management for activity optimization and experience of other states it is possible to prepare a project of the harmonious development of the state and society only together with a new Constitution of the Republic of Lithuania, which would guarantee the real implementation of the project in the country as the basis for strengthening of the national security in the European Union (EU), NATO and the world (Makštutis 2010: 195-202).

1. Tendencies for the development of Lithuania today

Globalization result is the harmonious development of the political, economic and social environment of the national state and society (Indriūnas, Makštutis 2008, p. 250-255), where political and economic factors are closely associated, and social factors recede still more further from the former ones, this showing the non-conformity of the national economic development programmes of the state institutions to the 21st century modern management theory and results of the development of other states (Evolution 2008: 785-791).

The basis of modern management theory consists of consideration of organizational structure and personnel management. The activity of those subjects is predetermined by the following factors: objective, programmes, tasks, evaluation criteria, resources, normatives, results obtained at a certain time and a certain place. Time and place (*sphere of activity*) are of special importance in forecasting the factors of operational (*calendar year*), perspective (*two years from the present day*), and strategic (*three-five years after the two years from the present day*) success of the modern organization (Makštutis 2001: 215-231). The activity programme de-

scribed also covers the projecting of activity processes; therefore each programme is being implemented according to a specific project; since these are inseparable processes for optimization of the activity in the organization (Lessel 2007: 83-88). Optimization of the activity is a process inseparable from progress and democracy development to ensure the harmonious development of the state and society, however, at present we face the standard situation when the planned activity and strategy of the organization are not oriented to the project for the development of the state and society, the implementation whereof should be guaranteed by the Constitution, since such a project does not exist in fact and is absent. The developmental project should be based on the national regional strategic projects of development, and the latter on the rational use of local resources to create a national product (*good or service*) to be placed on the national and foreign markets for strengthening national security (Makštutis, Paulauskas 2007: 2-6).

Under those national economy and market development conditions practically we do not possess opportunities for establishing new organizations and creating modern jobs (Makštutis 1 2008: 2-8). It is necessary to underline that the present representatives of national economy and market business make the investment opportunities more difficult (Makštutis 2005: 16-22), since the national import and export balance in 2008 made a difference of € 5.8 billion, this mainly consisting of imported goods from Asia. In fact, the national product constitutes a very small portion, since the basis is re-export (Makštutis 2 2008: 2-5). A situation on the national market is being explained by a labour efficiency and wages problem, that in 2008 wages increased more rapidly as compared to labour efficiency, which is estimated in percentage, this completely not complying with the common EU economy development tendencies in monetary expression, as compared to the real situation in Lithuania, thus in the essence weakening private and national security (Future 2003: 211-225).

Total employment is the objective of the national state and its economic policy. In actual fact, Lithuania's economy and national market move away from that objective to a greater extent, since there no jobs created for all those willing to work and earn. Unemployment is an important problem in the development of global economy and national economies, which must be solved by the state governments in pursuing their policy that losses caused by unemployment in the 21st century should diminish (Makštutis, Malovikas, Smaliukienė, Vijeikis, Domarkas 2008: 666-672).

Unemployment reduces real income, changes human life attitudes and day rhythm, increases psychological tension and distrust of society in the policy of the state institutions, which is the basis for national, military and private security. These consequences are experienced by the major part of Lithuania's population, whose everyday life is greatly affected by unemployment, which reduces their social, economic and political activity, thus also predetermining social exclusion – poverty, which is incompatible with the nature of the individual and his family in the 21st century under conditions of the global economy in Lithuania, the EU and the world (Makštutis 2006: 151-158). At the beginning of the 21st century, the competitiveness of organizations has become the key problem on the domestic and international market of the country, since the competitiveness of the national product is conditioned by the national market demand, supply, competition, conditions and employment scale of residents, their real monthly and annual income (Modern 2008: 315-321). It is possible to state that the labour value of young people and the general tendencies of wages under the conditions of the national economy and the market depend on the policy of state institutions and the management of organizations. Those conditions predetermine the opportunities for competitiveness of organizations, which depend on investments and progress of technology, optimum labour, work quality and quantity of the individual and the machine, activity development that are stimulated by the EU and world (Makštutis, Kotliar, Maj, Aliaev 2006: 335).

Experience of foreign states shows that the minimum wage policy of € 232 in Lithuania in 2008 stimulated emigration of young and qualified people, whereas minimum wage in the EU (Statistics 2 2008) states in 2008 was: in the United Kingdom € 1362, Luxembourg € 1571, whereas the hourly rate for work in Norway in 2007–2009 was from NOK 70 to NOK 160 (1 NOK H ≈ 0.12 €), and the working day duration is 7.5 hr. This is guaranteed by the Norwegian state institutions (Makštutis 2 2007, 2009) rather than by the large capital (as is the case in Lithuania) (Indriūnas, Makštutis 2008: 264). After coming back for work to Norway the average amount of monthly wage per each worked month will be paid and an hourly rate for work will be increased, which after signing the employment contract for 3–5 years will be permanently increased to a maximum (Makštutis 2009). Due to that reason, the living standard of Lithuania's population according to Eurostat research results, in 2007 accounted for only 53.2 percent of the EU average (100 percent), whereas in the centre of London it made correspondingly 303 percent. In the

research, a survey was made of the condition in 271 European regions, as compared to the average EU indicators. (Statistics 1 2007).

Currently, we already have the mature society and the guaranteed external security (Makštutis 1 2007: 63-68). We have the real conditions for the development of democracy and progress; however, the contradictory political, economic and social environment is being formed, the factors thereof weaken the national security, and the internal threats have become more dangerous than external threats (Makštutis 3 2008: 67-71). Following that way we must seek that the system of normative acts (*SNA*), the control mechanism of the management of state institutions (Constitution 2006, 48 p.) would be enforced, amendments to the Law on Financing of Political Parties, ensuring that while distributing state budget money to the parties the major influence would belong to the society, that the laws on public interest advocacy, the direct appeal of citizens and other legal persons to the Constitutional Court of Lithuania as well as recalling of the members of the Seimas, which would make the basis for strengthening national security (Makštutis 2 2009: 55-65), would be prepared and adopted. Pursuant to strategic management methodology, absolute equality exists really only between equal values, thus equality between separate individuals of the world community, families, bodies of organizations, labour activity results cannot actually exist, and the wishes of people always remain, even though their theoretical and practical opportunities always differ, this weakening national security (Regional 2005: 141). For that purpose, the world community has created the System of Normative Acts (*SNA*) for the control of state institutions and the system of normative acts of self-government (*sna*) for strategic maintenance of social equality in the society, as well as strengthening of private security (Makštutis 2001: 124-146). The activity of Lithuanian institutions in this sense should be strategically, strictly and purposefully governed, since they are responsible for *SNA* modernization, taking into account the real conditions of activity, which are regulated by *sna* and the objective of the optimum activity of the personnel, tasks, evaluation criteria, resources, normatives, planned results, the obtained real results, which are expressed by the national product of the country under the market conditions for strengthening national security. The objective of the management of the optimum progress and purposeful activity is to timely ensure the development of the national economy and the national market taking into account the demand and supply, to fully satisfy the needs for labour activity development of Lithuanian people which are the basis of the

full-valued life of the individual, family development, the optimum activity of personnel in the organization and private security (Modern 2008: 350-361). Those factors would really ensure the development of democracy and progress, the harmonious development of the state and society in the world community, would abolish the confrontation between the individual, family, personnel of the organization, i.e. the confrontation between the society and the state, and the living standards of Lithuanian people would equal the average living standards of the EU people, thus guaranteeing national security in Lithuania (Strategic 2002: 23). Theory and practice of modern management proved that no ideal state exists in the world, since each state has its own history, culture, language, habits, human life and family development traditions, faith, different natural conditions in each state and different natural resources, other impact of the neighbouring countries, etc. (Schuman 2002: 88-91). *All the states* possess their own bureaucratic system, which is mandatory and is operating on the basis of SNA, maintains the development of democracy and progress factors (Constitution 2006, 48). That system actually also exists in Lithuania, and the democracy and progress enhancement in strategically creating conditions for the optimum activity of the individual, family, and personnel in the organization in the national economy and the national market depends on the SNA efficiency of the operation of the state institutions (Schultz 1998: 117-129).

Today, the system of Lithuania's institutions confronts the real problem in the management of the national economy and market factors: development and use of human intellect, determining the competence, necessary for a specialist working at a certain workplace, thus predetermining the normative of competence under the real conditions of progress enhancement in the individual state institutions and organizations, which exercise a direct effect on the objects and subjects of microsystems and macrosystems at a political, economic and social environment level. *As a matter of fact*, those conditions in the development of Lithuania have been formed for a long time while pursuing the incorrect policy of capital investments, evaluating improperly the labour activity of the individual, family, and personnel in the organization and real labour results, which depended on Lithuania's management-self-management system. Therefore, neither theoretically, nor practically we shall overcome in the short term the deformations in the development of social, economic, and political factors in Lithuania's economy and society, since the individual, his family, and personnel in the organization has its own narrow interests,

as compared to the harmonious development of the state and society, the importance thereof comes above the Lithuania's future perspectives in the EU and the world. It is possible to formulate the problem-solving steps in the harmonious development of the state and society and national social security in the 21st century (Makštutis 2010: 111-119).

1. It is necessary to grant the freedom of activity in the society for the individual, family, personnel in the organization under equal rights and equal opportunities, envisaged by modern management methodology, methodics, and their implementation methods, applied under the existing external and internal environmental factors, which are based on the management-self-management factors of Lithuania's system for strengthening of private security.
2. In developing the management-self-management factors of Lithuania's system, they should be realistically assessed. If those factors in the course of national economy and national market development are ignored by the system of the state institutions, the self-management principles of the individual, family and of the personnel in the organization are violated and thus private security is being weakened. Therefore the system of the state institutions cannot ensure the freedom of action, the unity of development and required enhancement for the individual, family, and personnel in the organization, since the effect of governance factors of the state institutions may vary – from the dictate to anarchy, thus increasing internal threats (Tendency 2006: 118-127).
3. In this case, the optimum activity of the individual, family, and personnel in the organization in the national economy and the national market is impossible, and the developmental processes of the society in the creation and augmentation of the national assets are distorted, therefore the work results also cannot ensure the prospects of the harmonious development of the individual, family, and personnel in the organization at the level of the state-society and national security (Future 2003: 218-231). Then the human interrelations get diverted from progress and democracy development evaluation criteria and normatives, which are specified by theory and practice of modern management as the unity of political, economic and social factors for strengthening national, regional, continental and global security (The Security 2005: 121-131).

Results. In Lithuania, human life is improving slower and lags behind the EU average (*which is assessed at 100 percent*), since the developmental

processes of the national economy and the national market, which do not comply any more with the principles of optimization of the activity of organizations, get disturbed, when possessing minimum national resources it is sought for the optimum national result of the activity at a certain time and place (Lithuania, the EU, the world) (Kotabe, Helsen 2007: 371-384). While making an analysis of the labour relations of the society – of the individual, family, personnel in the organization – in the national economy and national market, it is necessary to evaluate how the efficiency of the key branch administrative management system (by the principle of the pyramid or vertical management) becomes manifest and what is the efficiency of the common human labour of the single organization in the national economy and the national market within the calendar year (*during one cycle of the activity*), and the opportunities for strengthening of the national security in Lithuania, the EU, NATO and the world depend on the real work results (Buzan 1997: 250-268).

It was identified during research (Makštutis 1 2009) that currently methodology, methodics and methods for calculation of the activity efficiency of the personnel in the organization do not comply with the factors of the progress and democracy development in the national economy and on the national market, which were determined by modern management (Makštutis 2010: 77-89). This shows that now the self-management processes of the society in the Republic of Lithuania are not coordinated and do not comply with the management of the system of the state institutions, therefore it is not possible to expect the rapid development of the national economy which is the basis of national, military and private security (The Security 2005: 98-111).

The present situation in the economy of the Republic of Lithuania and on the national market shows the incompatibility of the system of the state institutions and their contradictions, arising from seeking to satisfy the needs of the society (Makštutis 2005: 61-72), and these are incompatibilities in the evaluation of the work results of the personnel in the organization, family and the individual for strengthening private security today and in future (Indriūnas, Makštutis 2008: 7-11).

Observations showed that the efficiency of strategic management (and management in general) of objects and subjects of macro-systems and global systems is low, therefore modern management methodology, methods and its application methods are directed towards micro-systems and their subjects and objects, which are affected by the national security factors, manifesting with the development of macro-systems and global systems.

Tendencies in the legal knowledge management. Nowadays, the state territory borders have an insignificant impact on the progress development at a level of the EU and NATO, therefore with the rapid development of progress and democracy in the world, with their enhanced impact on human life, family development, and the personnel activity in the military organization, the interrelations between countries, regions, states, nations, etc. in the world community changed in the core. This collaboration has an effect on the development of internal and external factors of the state environment, thereupon today depend and will depend in the future the development of social, economic and political factors under globalization and integration conditions (Makštutis 2010: 115).

One of the most important governance tasks in the world and Lithuania is to ensure the development of the effective activity of society, democracy and progress, this creating conditions for raising the living standards of people and forecasting of life quality prospects under the national, EU and NATO development conditions, as well as for implementing the rational trends in the welfare progress and military security.

It is possible to formulate the steps of problem solution relating to legal knowledge development that characterize the tendencies of legal knowledge development. *Firstly*, the freedom of action shall be granted to the individual in the society under equal rights and equal opportunities that are envisaged by governance and self-government methodological issues under the real environmental opportunities and conditions existing in practice, which are based on the harmonious development factors and progress development. *Secondly*, in developing governance and self-government factors, they should be evaluated realistically: if those factors in the national economy and market development are ignored by the state institutions, it means that the self-government principles of the individual in the society are violated. For that reason, the system of state organizations cannot ensure for the individual the freedom of action, harmony and speed of progress development, since the governance factors are distributed within the limits from the dictate to anarchy. *Thirdly*, in this case, the human labour activity in the national economy and the market becomes of not full value, and the processes of society's development in developing the property are distorted; therefore, the labour results cannot actually ensure the harmonious development of society. Only the harmonious development of the state and society creates the prospects for the formation of the state budget and strengthening of military security under the conditions of NATO. On the other hand, those conditions

ensure the foundation for national security, consolidate the perspectives for communication and cooperation of society and the army, so that young people would be motivated to carry out the mandatory military service, and then would better understand the directions in their life choices (Constitution 2006: 48).

To-date, youth is oriented towards the individual needs, which do not satisfy the future development strategy of the state and society, since motivation for young people in this field is not guaranteed by the system of normative acts, legalized by the state policy strategy; therefore, the profession of a military man is selected by young people, who so far have not evaluated well the tendencies of legal knowledge development, how they will predetermine the personal life of future military men and of their families (Buzan 1997: 117).

Work practice at the Academy showed that at the first level of studies (Bachelor studies) the squads of cadets are neither of the same level nor identical by their composition. This difference becomes expressed by numerous factors (Studijos 2011): motivation; age, life experience, education before the Academy; the individual psychological qualities of a cadet, his preparation for studies at the military institution of higher education (university with the double-load study process: tactical and university studies); other factors, which are characteristic of the modern military organization. This shows that all those factors have an impact on the development of legal knowledge of future officers. Disposition of a would-be officer to improve his skills in the field of law predetermines his behavioural model and position for achieving that goal and implementing the tasks, set in a military organization. Therefore, whilst organizing the process of legal knowledge development for future officers, it is necessary to take into account the professional orientation of tactical and academic studies of the future officers (*Personnel Management, International Relations, Transport Engineering Management*), which is related to the strategy and tactics of personnel formation in the military organizations of the Lithuanian army, while training at the Academy the lower (Bachelor) and higher (Master) level commanders of military organizations in accordance with the Lithuanian military security and NATO perspective (Studijos 2011). Aiming to effectively improve knowledge of the future officers in the field of law, an important place belongs to the creativity, activity and systematic individual work of the students (Морозов 2000: 417). It is evident that the Academy teacher while resolving that task shall formulate

the legal improvement needs of future officers and trends in their development, and maintain and stimulate that work comprehensively.

It is possible to maintain that identification of a degree of legal preparation of the entrants to the Academy and its analysis create conditions for orientation whether this process should be conducted under the conditions of the Academy, at the expense of activation of their internal approach. All that is related to the formation of motivation for school graduates and their positive disposition to acquire as much as possible legal knowledge prior to their studies in the Academy; the compulsory military service of young people in the army and only the subsequent studies in the Academy would be of help in implementing those opportunities. The long-term observations and their analysis show that conditions for disposition of first-year students of the Academy, future officers, to improve their knowledge in the field of law consists of: the systematic, purposeful and planned work and the capacities of the future officer, seeking to create and develop the legal culture of the individual; the purposeful formation of the individual traits; striving to organize the self-improvement for ensuring the long-term perspective and further professional activity of the officer. The formation of the legal knowledge needs foresees the necessity to take into account the diversity of interrelations and opportunities between the different elements of this process, to forecast the change, which would arise due to the emergence of new factors: reduction or increase of the needs of legal knowledge development of the individual cadet; reduction or increase of the needs of legal knowledge development of the corps of cadets.

The process of legal knowledge development is complex and contradictory. The following stages in the formation of the process of legal knowledge development may be distinguished (Морозов 2000: 215): the necessity of self-improvement in law in the consciousness of a cadet and its development; transformation of the needs, formulated theoretically and comprehensively, into the stimulation of legal self-improvement. Those stages characterize the natural interaction between the need and activity, where the need at the initial stage becomes manifest as a condition for starting the work for self-improvement of the individual. It is noted that the major part of future military men are aware that to develop their individuality they should perfect and improve legal knowledge, but not always they fully understand the importance of this study. The future military men distinguish the commandment skills; leadership; endurance; legal knowledge.

After performance of the analysis of the factors, it was clarified that an especially important role in the practice of first-year cadets belongs to the concretization of the legal self-improvement process and its purposeful formation, this being one of the most important trends of this process, ensuring the implementation of the set goal. Interest of cadets in acquiring maximum legal knowledge is based on their interest in the future military profession; however, simultaneously they manifest it in a special way, displaying their interest in the development of legal knowledge. It was identified that the higher the interest of cadets, the more diverse and demanding their study process, the more active and more initiative-full their individual work (Malovikas 2004: 20-27). In the process of university studies, the development of legal knowledge is constituted of the following elements (Malovikas 2002: 16): rational (*allowing a student to perceive the significance and importance of that process*); emotional (*enhancing positive emotions to the student, confidence and self-satisfaction*). It is possible to state that interest of cadets in self-improvement in the field of law is being formed through the development of the afore-mentioned elements: at first to stimulate interest, which later turns into the needs. The necessity of the development of legal knowledge, perceived in the process of the Bachelor studies, manifests during the process of the Master studies by the efficiency and effectiveness of this work in preparing the top-level commanders of military organizations. This process simultaneously acquires its distinctive two-level individual qualities: it becomes much more stable in terms of its external future factors. With this being taken into account, legal knowledge development acquires new tendencies as regards the development of military organizations in Lithuania, implementing the NATO obligations, by its contents and forms (Strategic 2002: 23).

The observation analysis of university studies and professional education processes enables the generalization to be made that mastering of legal knowledge in the process of Bachelor studies of cadets starts from the tackling of practical legal problems, this giving them a stimulus and forming a new element in this process management, whereas the observation of that process demonstrated that the development of the officers involved in Master studies depended on the overall scale of research of problem factors in preparing and making decisions. In the process of Master studies at the Academy, the type and content of legal knowledge development stimulation of officers already depend on the further self-improvement work content structure and its forms (Studijos 2011).

The trends in the legal knowledge management. The global economy and market factors changed in the core the internal and external environment in the harmonious development of the state and society, even though the structure of that environment remained typical, this is the political environment, economic environment, and social environment. The researchers established that globalization factors have the major impact on the political environmental factors of the harmonious development of the state and society through the economic environmental factors, whereas the social environmental factors are subject to changes at the level of the individual, family and organization. In the real life, the political environment of the harmonious development of the state and society is closely related with the economic environment, and the social environment still more “*moves away*” from the trends of harmonious development and therefore “*presents*” to a young person still more difficult conditions of life and labour, for the change of which the society has no any opportunities. In the 21st century, the new public management responds to these issues. The development of public management theory and practice are inseparable processes, since their factors are forecast by methodology and methodics, and they are checked by methods in practice. The development of the factors of public management theory and practice is intended to enhance the effectiveness of the harmonious development of the state and society, which is described by the general development result. (Indriūnas, Makštutis 2008: 15).

The general development result embodies the modern man, society and the state with complex internal and external relations, very distinctive micro- and macrosystems, though in general making an impact on the military security present and future development processes and progress development.

The training-educational process of the future officers-leaders, the strict military discipline and the manifestation of legal culture of the participants of all those processes have a positive impact on the management of legal knowledge development of the Academy cadets. However, in order to implement the modern management trends, the psychological and pedagogical conditions of legal self-improvement shall be followed. Those conditions are characterized by the thorough understanding of the problem on the part of the managers of all types and the general perception of its subject-matter and objective; the rational use of the stimulation opportunities of the system participants throughout the

training-educational process; optimization of the self-improvement process and formation of adequate individual evaluation criteria.

The background for legal knowledge development of future officers, senior students, is most often positive and individual disposition to improve and perfect theoretical knowledge, educational skills, to correctly understand the requirements, set for an officer-leader in his future profession, and to develop the legal culture qualities in the individuality of the officer. The solution of the issue relating to the improvement of the management process of legal knowledge development is specific and responsible for commanders and teachers of all levels at the Academy. One of the conditions of impact for tackling the problem is the explanation and provision of the appropriate requirements, improving the formation of the quality of vocational-university studies (Studijos 2011). Ability to permanently present those requirements constantly as new and comprehensive is one of the conditions for successful implementation of the set goal, and one of the most effective requirements for this presentation is the striving for achievement of the work results in the process of studies during exercises. The evaluation of the individual work of the cadets creates conditions for the commanders and teachers of the units to objectively identify the efficiency of the management process of all the participants of the system, to evaluate the individual results of leadership and to determine the trends in the management improvement of this process. Teachers, requiring the appropriate professional preparation of the cadets, have broad virtual and not virtual collaboration opportunities, which are not used optimally at present. The work efficiency of the teachers will improve, if the study process requirements in terms of quantity and quality are coordinated with the future officer's career, and the process management trends are perfected and systematically implemented. Officers-leaders must not only master well theoretical knowledge, but also possess leader abilities to develop and adopt decisions at their service. The same methodical requirements shall be applied by the teachers to the Academy students and they would stimulate to constantly improve the process of management of studies, since the intensive development of personal qualities is achieved by creating optimum internal and external conditions (Malovikas 2004: 20-27). In the continuous education process at the Academy, new methodical requirements for study subjects and programme components come forth (Puzinavičius 2001: 97): for abstracts; written works; course works; course projects; Bachelor graduation works; Master studies graduation works. One the other hand, all the participants

of the system should be involved in the research work process; however, for that purpose in all units of the Academy the comprehensive research system, in conformity with the present-day and future tendencies of military security strengthening, should be created and implemented. The participation in the research work creates favourable conditions for educating the officer-leader. The unity of science and studies speeds up progress, improves the conditions for implementing theoretical knowledge in the realistic projects, which are lacking today; therefore, the trends in the management of legal knowledge development will speed up in the core the solution of these problems. It is possible to state that research work stimulates the improvement of all the participants of the system at the existence of favourable conditions of studies and science, which become manifest by the active creative approach to the research work, striving to improve the available theoretical-practical knowledge and willingness to apply them; the ambitious requirements of research work participants; close links of the research work performed with military activity and army formation.

Lithuania in the world is not an exclusive country; therefore, the national army formation policy shall be based on the exhaustive research under the conditions of the harmonious development of the state and society in the common EU and NATO system, which we do not have today.

This problem is the area of state policy formation, adoption and implementation, requiring the improvement of legal normative acts in strengthening the links between the society and the army, on the implementation thereof the formation of the future army in our country will be dependent.

2. Trends in enhancing Lithuania in future

Theory of modern management has been developed on the basis of classical management schools. Only while implementing the fundamental theoretical provisions of those schools it is possible to apply modern management methodology, methodics and methods under the globalization conditions in the 21st century (Management 2006: 910-923).

Those conditions create the changing environment of management objects and subjects, which link macro-systems with micro-systems, guaranteeing the harmonious development of the state and society. The harmonious development is the rational use of natural, human, material and financial resources in the world community.

The results obtained, however, witness that management and self-management institutions of the individual states are not able to tackle the tasks of the harmonious development of the state and society, which were set to achieve the optimum development results of the national economy and the market that would create the conditions for the development of progress and democracy, which are the basis of modern management theory (Evolution 2008: 717-735). Modern management theory is oriented to further harmonious development of the states and societies that the efficiency of the activity would be increased and global, continental, regional and national security would be constantly optimized (Makštutis 2001: 146-160).

Activity optimization methodology is applied so that it would be possible with minimum resources to achieve in the state and society the optimum planned result of the activity in all organizations for strengthening national security (Global 2005: 1015-1027). The main problem of activity optimization is that globalization result (Harri, Schroeder 2003: 311-327) “*free movement of people, goods and services, money*” makes a still higher impact on the national security of the state and society, and under those conditions it is necessary to strengthen political, economic and social security. According to modern management theory, the solution of this problem depends on the level of efficiency of the management of the state and self-management of the society (Modern 2008: 77-82), therefore it is necessary to analyze the effect of globalization factors on national security. A model of modern management of national security is provided in Fig. 1 (Makštutis 2010: 18-19).

The modern theory basis consists of the satisfaction of the society need, which depends on activity efficiency (satisfaction and content: sales) and new activity optimization needs (purchases). Activity optimization is based on national resources (*people, natural, material and financial resources, main funds*), necessary for guaranteeing the national security of the state and society in Lithuania, the EU, NATO and the world (Makštutis, Kotliar, Maj, Aliaev 2006: 335).

The social needs are satisfied when the average income of society members ensures the average consumption normative for each individual in Lithuania, when the living standards of the society members go up; the life quality and private security improve. Society's content is characterized as the condition when all the citizens of Lithuania, participating in the activities of the organizations, are satisfied with the secure internal and external environment (organization–home, home–organization) (Mak-

štutis 2005: 51-67). Theoretical provisions of modern management, which are used as guides in seeking to satisfy the needs of the individuals, raise new problems, which are to be solved by the leaders of the state and institutions under the constantly changing conditions of global security (Buzan 1997: 290-315).

It is necessary to analyze the globalization factors, making an impact on the national security processes, the changes of which are presented in Fig. 1.

The vectors show an impact of temporal and spatial factors on national security. After implementing a modern management model of national security (Fig. 1.), we will create the optimum internal and external political, economic, social environment of Lithuania in the EU, NATO and the world.

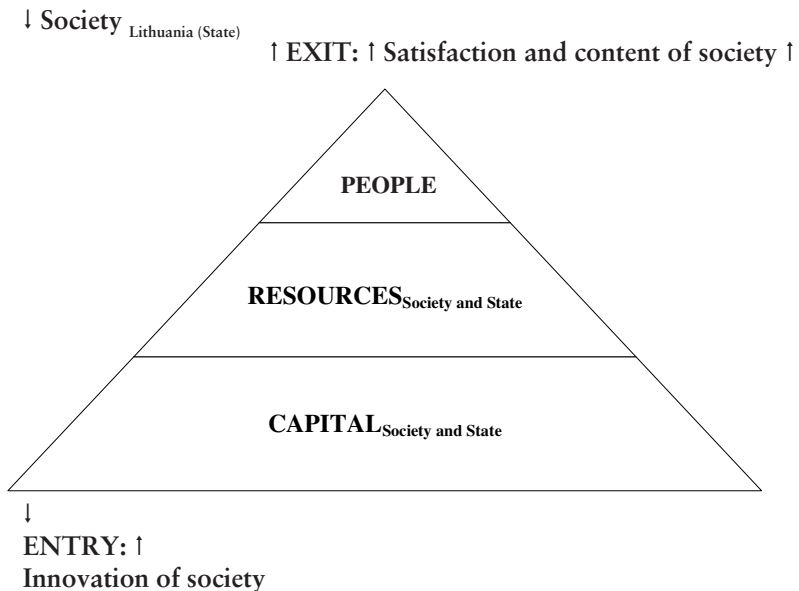

Fig. 1. Model of modern management of national security

Abbreviations and definitions, used in Fig. 1.:

Society_{Lithuania (State)} – Lithuania’s society;

ENTRY_{Lithuania (State)} – procurement of resources for the development of human activity, strengthening of the national security of the state and society;

Innovation of society – new qualitative and quantitative requirements for the development of the activities of the organizations, harmoniously strengthening of the national security of the state and society;

PEOPLE – human resources for the development of the activities of the organizations, harmoniously strengthening the national security of the state and society;

RESOURCES_{Society and State} – all available resources for the development of the activities of the organizations, harmoniously strengthening the national security of the state and society;

CAPITAL_{Society and State} – the main constituent of the assets of the organization for the development of activity, harmoniously strengthening the national security of the state and society;

EXIT Satisfaction and content of society – the results of human activity, intended for satisfaction of social needs and content of people with the political, economic and social environment, strengthening of the national security of the state and society.

Military security is a constituent of national security. Here we shall restrict ourselves to the future tendencies for military security strengthening in Lithuania. For this purpose, it is necessary to achieve the six-month obligated military service for young (only healthy) people in the national army, the creation of equal opportunities for the service of women. The system of the service: three months of training and three months of service. This system must ensure the qualitative and quantitative factors for the selection of the Lithuanian army formation personnel, since only the soldiers of obligated service will be able to select their way of life: professional military studies and service in the army or the public studies as the specialists and work in the society.

After generalization of the national security present-day results and future tendencies, it is possible to formulate and present the following conclusions.

Conclusions

1. Globalization with its positive and negative factors changes in the essence the cooperation opportunities in the world community on the Earth, those changes are subject to rapid variations in the national state, therefore still more new national security problems are being formed and their content and manifestation form is becoming more complicated.

2. The number of the population on the Earth increases at a quicker pace as compared to the renewal of natural resources, therefore this problem is global and requires new discoveries in science to assist in developing fundamental, applied and experimental sciences, since only practical scientific results will help the world community to rationally tackle the national security problems of the continents, conflict regions, unions of states, and individual states through the private security of the life and activity of people.
3. Scientific and practical activity results now in the essence weaken the global security of the world community, the security of continents, conflict regions, unions of states, and of the individual people, therefore due to the globalization results, the internal threats of the individual states increase more rapidly than the external threats, and the strengthening of the military security alone does not ensure national security.
4. Globalization strengthened the role of the state in the world and this role will develop fast, therefore the political, economic and social tasks for the national state will become more complicated as regards their subject matter and manifestation form, thus the implementation of modern management is a necessity.
5. In the national state, the vision and mission of the bureaucratic system should be reviewed to the core, and the implementation thereof would increase constantly the efficiency of the management system, which would ensure the development of public self-government and would improve the private security of the life and activity of people, as the basis of national security.
6. The period is approaching when for the guarantee of the harmonious development of each state and society the strategic *Project* shall be prepared and its implementation would be ensured by the *Constitution*, as the fundamental guarantee of national security in the future.
7. The importance of the implementation of the vision and mission of a modern organization becomes still more highlighted in guaranteeing the private security of the individual and his family, which is the basis for the satisfaction of social needs and content with one's own state, its key mission being the strengthening of national security.
8. Upon generalization of theoretical and practical work results, the following recommendations may be formulated: improvement of the legal basis is the background for the formation of the future national

army; education of officers-leaders is the perspective for the development of the Academy activities; implementation of the perspective activities of the Academy is the unity of studies and science.

Bibliography

1. Bauman Z. (202) *Globalization: The Human Consequences*. Vilnius: Stroma.
2. Buzan B. (1997) *People, States and Fear*. Vilnius: Eugrimas.
3. *Constitution of the Republic of Lithuania*. (2006) Kaunas: Mažoji poligrafija.
4. *Evolution and Revolution in Global Knowledge Economy: Enhancing Innovation and Competitiveness Worldwide*. (2008) Readings Book/Editors: L. Fuxman, N. Delener, V. Lu, L. E. Rvera-Solis. Madrid: GBATA, USA.
4. *Future Lithuania in the World Context: Experts' View*. (2003) /Compilers: A. Makštutis, V. Jasiulevičius. Vilnius: Mokslo aidai.
5. *Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos misija*. <http://www.lka.lt/index.php/lt/194823/> (2011 03 15).
6. *Global Markets in Dynamic environments*. (2005) Readings Book/Delener N., Chao Ch. New York, Lisbon/Leiria: GBATA.
7. Harri M., Schroeder, R. (2003) *Six sigma*. Moscow: Eksmo.
8. Indriūnas A. V., Makštutis A. (2008) *Public Management Strategy in Lithuania*. Vilnius: Firidas.
9. Kotabe M.; Helsen K. (2007) *Global Marketing Management*. USA: John Wiley&Sons Inc.
10. Lessel W. (2007) *Management of Projects*. Vilnius: Alma littera.
11. *LR Karo prievolės įstatymas*. http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=32330 (2011 03 15).
12. *LR Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas*. http://skelbimas.lt/istatymai/krasto_apsaugos_sistemos_organizavimo_ir_karo_tarnybos_istatymas.htm (2011 03 15).
13. *LR Nacionalinio saugumo pagrindu įstatymas*. http://www.skelbimas.lt/istatymai/nacionalinio_saugumo_pagrindu_istatymas.htm (2011 03 15).
14. Makštutis A. (1999) *Activity Management: Theory and Practice*. Vilnius: ESM PH.
15. Makštutis A. (2001) *The Principles of Strategic Management*. Klaipėda: KU PH.
16. Makštutis A. (2005) *Total Quality Management under Conditions of Globalization*. Vilnius: MAL.
17. Makštutis A. (2006) *Strategic Planning under Conditions of Globalization*. Vilnius: MAL.
18. Makštutis A. (2007, 2009) *The Results of Research*.
20. Makštutis A. (2008) *Efficiency of Work at Lithuania*. Personnel Management. Nr. 2 (84). Vilnius: EMC, P. 2-8.

21. Makštutis A. (2008) *Harmonious Development of National State under Conditions of Globalization*. Contemporary Problems of Freedom, Human Rights, and Identity. East-West Studies. Journal of Social Sciences of University Nord. EWS, Number 2 (39), April. Tallinn: Akademia Nord, p. 67-71.
22. Makštutis A. (2008) *The Problems of Youth Work at Lithuania*. Personnel Management. Nr. 5 (87). Vilnius: EMC, P. 2-5.
23. Makštutis A. (2009) *Problems of National Security in the Conditions of International Cooperation in Europe*. Between Europe and Russia. Problems of Development and Tranborder Co-operation in North-Eastern Borderland of the European Union. The research work financed by scientific funds 2005–2008 as a research Project No. H02C08829. Editors A. Ignasiak-Szulc, W. Kosiedowskiej. Toruń: WN UMK. – P. 55-65.
24. Makštutis A. (2010) *Modern Management*. Vilnius: MAL.
25. Makštutis A., Kotliar V., Maj I., Aliaev A. (2006) *Management and Globalization in XXI Century*. (In Russian). Moscow: Kanon.
26. Makštutis A., Paulauskas S. (2007) *Harmonious Development of State and Society*. Personnel Management. Nr. 3 (79). Vilnius: EMC, P. 2-6.
27. Makštutis A., Vijeikis J. (2008) *The Problems of Youth Integration into Labour Markets at Lithuania*. Journal of Management. West Lithuania Business College. Klaipėda, Lithuania. Nr. 2 (13). P. 78-81.
29. Makštutis, A. (2007) *The Problems of Development of National State*. Journal of Business Economics and Management. Vol VIII, No 1. BRD, Stralsund: North-German Academy of Informatology e.V. P. 63-68.
30. Malovikas, A. (2002) *Karinių vienetų kasdieninės veiklos valdymo psichologiniai aspektai*. Vilnius: LKA.
31. Malovikas, A. (2004) *Karinių vienetų valdymo tobulinimas*. Personalo vadyba. Vilnius: LKA.
32. *Management and Technology in the Global Economy: Nurturing Innovations and National Heritage*. (2006) Readings Book/Editors: L. Fuxman, N. Delener, H. Elihoglu, Ch. Wankel, I. Abel. – New York, Moscow: GBATA.
33. *Modern tendencies of management*. (2008) *A Collection of Scientific Works.* Editor and Compiler A. Makštutis. Vilnius: MAL.
34. Puzinavičius, B. (2001) *Bendrosios ir karo psichologijos pagrindai*. Antroji dalis. Vilnius: LKA.
35. *Regional security and development: international and national context*. (2005) /Editor and Compiler L. Zaiko and A. Makštutis. – Minsk: AC “Strategy“.
36. Schultz W. T. (1998) *Investing in People*. Vilnius: Eugrimas.
37. Schuman R. (2002) *Pour L'Europe*. Vilnius: Eugrimas.
37. *Statistics 1, 2, 3*. “Eurostat”. (2007, 2008, 2009).
38. *Strategic of National Security*. (2002) – Vilnius: SDM PH.
39. Sudijos. <http://www.lka.lt/index.php/lt/100961/> (2011 05 28).

40. *Tendency of National Security in Baltic Sea Region.* (2006) /Compilers: A. Makštutis, D. Prakapienė. Vilnius: MAL.
41. *The Security of Regional Cooperation.* (2005) *A Collection of Scientific Works.*/Complier A. Makštutis. Vilnius: MAL.
42. Ulrich D., Brockbank W. (2007) *Personnel Management.* Vilnius: Veslo žinios.
43. Морозов, А. В. (2000) *Деловая психология.* Санкт-Петербург: РГСУ.

Теория и практика менеджмента правовых знаний: опыт Литвы

Резюме

В данной работе анализируется правовая среда национальной безопасности, политическая и социальная обстановка в Литве, оказываемое ею сегодня влияние на национальную безопасность, изменения в сфере национальной безопасности в будущем, тенденции военной безопасности в Литве, на пространстве Евросоюза, НАТО и развитие менеджмента правовых знаний военнослужащих в сфере военной безопасности, воспитывая офицеров-лидеров в условиях глобализации, а также факторов военной безопасности в Литве на уровне национальной и частной безопасности в условиях мировой глобализации.

Научная проблема и новизна работы заключается в том, что в научных публикациях не исследовано и не описано влияние развития менеджмента правовых знаний на современную национальную, региональную, континентальную и глобальную безопасность, а также грядущие тенденции военной безопасности в воспитании офицеров-лидеров с применением современной методологии, методики менеджмента правовых знаний и методов претворения ее в жизнь в целях оптимизации деятельности военных организаций в Литве, на совместном пространстве Евросоюза и НАТО в условиях мировой глобализации.

Проблема исследования состоит в том, что в армии будущего все военные должны прекрасно ориентироваться в постоянно меняющейся глобальной, региональной и национальной обстановке сообразно с ее правовой базой, которая по существу не проанализирована и в литературе современного менеджмента не описана.

Объект исследования — безопасная обстановка в Литве и уровень развития менеджмента правовых знаний военнослужащих страны.

Цель работы — оценить безопасность обстановки в Литве и проанализировать факторы обучения военнослужащих страны правовым знаниям в Военной академии и тенденции развития менеджмента правовых знаний.

Задачи работы: исследовать влияние социально-экономической среды на национальную безопасность; оценить правовые тенденции менеджмента теоретических и практических изменений национальной безопасности; установить условия развития правовых знаний национальной безопасности;

проанализировать факторы среды; провести анализ среды менеджмента развития правовых знаний военнослужащих; оценить тенденции менеджмента развития правовых знаний военнослужащих; представить выводы об улучшении менеджмента развития правовых знаний военнослужащих в условиях Литвы.

Методы исследования: студия теории и практики опубликованных работ, систематизирование, наблюдение, беседа, сбор данных, прогнозирование, анализ и синтез, графический и др.

В работе использована литература и иные источники: опубликованные работы зарубежных и литовских авторов, нормативные документы Военной академии, правовые акты страны, иные статистические и исследовательские материалы.

При оценивании эффективности современного менеджмента применялся метод сравнительный экономической эффективности.

В работе представлены современные тенденции развития Литвы: результаты глобализации, данные их оценки, тенденции эффективности деятельности, оценка нормативных актов правления и самоуправления, практические проблемы идентифицированной деятельности и способы их решения, направления улучшения менеджмента развития правовых знаний.

В работе исследуются тенденции улучшения будущего Литвы: улучшение правовой базы теории и практики современного менеджмента, направления оптимизации общественной деятельности; анализируется модель современного менеджмента национальной безопасности, укрепление военной безопасности, развитие правовых знаний в армии и обществе в условиях Литвы.

Результаты исследования обобщены, сформулированы теоретические и практические направления развития Литвы в будущем, представлены способы их воплощения в жизнь в целях улучшения менеджмента развития правовых знаний на примере Литвы в условиях глобализации. Материалы теоретических и практических исследований обоснованы представленной литературой.

Ключевые слова: глобализация, развитие, право, знание, организация, персонал, национальная безопасность, военная безопасность, экономика, общественность, окружающая среда, государство, общество, прогресс, демократия, управление, эффективность.

AUGSTSKOLU AUTONOMIJAS ATTĪSTĪBA: VĒSTURES UN TIESĪBU ASPEKTI

Anotācija

Augstskolu autonomija ir viens no mūsdienu austākās izglītības iestādi raksturojošiem komponentiem, kas tiek uzskatīts par pamatu, veidojot augstskolas un valsts / sabiedrības attiecību sistēmu, pieņemot lēmumus un plānojot augstskolas attīstību.

Tomēr šis princips ir nostiprināts normatīvajos aktos (arī Latvijā), augstskolu autonomijas principa saturs joprojām ir diskutabls (kas arī apgrūtina vairāku būtisku augstākās izglītības problēmu risināšanu).

Ievērojot minēto, rakstā ir mēģināts izsekot augstskolu autonomijas principa attīstībai, analizējot šī principa vēsturiskos un tiesiskos aspektos, attiecīgi parādot augstskolu autonomijas principa izpratnes transformāciju un izsakot priekšlikumus tā interpretācijai Latvijā.

Rakstā ir konstatēts, ka šobrīd Latvijā faktiski darbojas četri dažādi augstskolu autonomijas modeļi.

Atslēgas vārdi: augstskolu autonomija, augstskolas autonomijas modelis, Boloņas process, akadēmiskās brīvības.

Augstskolu (arī universitāšu, augstākās izglītības iestāžu) autonomija (grieķu valodā – iespēja pašiem pieņemt savus likumus, burtiski pats likums) ir viens no mūsdienu demokrātisku atklātu austākās izglītības sistēmu raksturojošiem komponentiem, kas ir uzskatāms par pamatu, veidojot augstskolas, valsts un sabiedrības attiecību sistēmu, pieņemot lēmumus, piešķirot finansējumu un plānojot augstskolas attīstību, kā arī izveidojot demokrātiski vēlētas augstskolas pašpārvaldes institūcijas.

Tomēr, neskatoties uz apstākli, ka šis princips ir nostiprināts starptautiskajos un nacionālajos tiesību aktos, augstskolu autonomijas principa izpratne ir diskutabla, kas arī apgrūtina vairāku būtisku augstākās izglītības problēmu risināšanu.

Ievērojot minēto, raksta mērķis ir izsekot augstskolu autonomijas principa attīstībai, analizējot šī principa vēsturiskos un tiesiskos aspektos, attiecīgi parādot augstskolu autonomijas principa izpratnes transformāciju, tādējādi veidojot priekšnoteikumus tā aptverošai interpretācijai Latvijā.

Augstskolu autonomijas filozofiskās saknes ir meklējamas jau Antīkajā Grieķijā, Platona filozofu apmācības un vienlīdzības tradīcijās, veidojot brīvu, no valsts / pilsētas varas neatkarīgu izglītības iestādi, kuras darbības formu un saturu lielā mērā noteica tās pasniedzēji (Волосникова 2005).

Savukārt mūsdienu augstskolu autonomijas institūts sāka veidoties līdz ar pirmajām universitātēm Viduslaikos – aptuveni 11. – 12. gadsimtā, universitātēm cīnoties par savu neatkarību, dažādām privilēģijām un tiesībām, t.sk. tiesībām brīvi īstenot studiju programmas un noteikt to saturu, kā arī panākot iegūtās izglītības / akadēmisko grādu atzišanu.

Tā imperatora Fridriha Barbarosas privilēģija – Authentica Habita (Boloņa, 1158) atbrīvoja pasniedzējus un studentus no nodokļu maksāšanas un no senjoru tiesas, attiecīgi ļaujot universitātēm veidot savu iekšējo tiesu, savukārt Romas Pāvesta Grigorija IX bulla – Parens Scientiarum (Parīze, 1231) vispārīgi atzina universitātes tiesības piešķirt zinātniskos grādus (Грююз).

Laika gaitā, Viduslaiku tiesībām un privilēģijām transformējoties, ir izveidojies klasiskais augstskolu (universitātes) autonomijas princips, kas, lai gan vairs neatbrīvo universitāti no nodokļu maksāšanas un nepieciešamības pakļauties valsts varas prasībām (arī valsts tiesai), vairāk ir vērsti uz universitātes darbības un pašpārvaldes brīvību / autonomiju.

Saskaņā ar Ženēvas Universitātes profesora Berita Olsona atziņu: “ideālajā neatkarīgajā universitātē ir jābūt: vadītāja izvēles brīvībai; vadības modeļa izvēles brīvībai; zinātnes pētījumu objektu izvēles brīvībai; studentu uzņemšanas brīvībai; sociālā pasūtījuma izvēles brīvībai; īpašumam un tiesībām rīkoties ar to; brīvībai izvēlēties līdzekļus no papildus avotiem” (Citēts pēc Волосникова, 2005). Šī doktrīna pamatā balstās uz t.s. Vilhelma fon Humbolta universitātes modeli: mācīšanas / pasniegšanas brīvība (Lehrfreiheit), mācīšanās / studiju brīvība (Lernfreiheit), mācību un pētniecības vienotība (Einheit von Forschung and Lehre) (Borhan 2009).

Ar augstskolu autonomiju ir cieši saistītas arī akadēmiskās brīvības, kas arī tiek uzskatītas par neatņemamu augstākās izglītības sistēmas / augstskolas darbības komponentu, un zināmā mērā nosaka augstākās izglītības procesa saturu un formu, kā arī akadēmiskā personāla un studējošo attiecības (Karran 2007).

Mūsdienās augstskolu autonomija tiek atzīta par vienu no Boloņas procesa īstenošanas pamatprincipiem – jau 1988. gada 18. septembra Lielajā universitāšu hartā tā ir uzsvērtā kā priekšnoteikums universitātes

attīstībai un neatkarībai no politiskās varas un ekonomiskajiem spēkiem (Lielā universitāšu harta). Arī *Berlīnes komunikē* uzsvērts, ka būtisks priekšnoteikums Boloņas mērķu sasniegšanai ir reāla universitāšu autonomija, kura ir viens no kvalitatīvas darbības garantiem un pamats augstākās izglītības iestāžu atbildībai sabiedrības priekšā (Realizējot Eiropas augstākās izglītības telpu. Augstākās izglītības ministru Komunikē).

Augstskolu autonomija ir nostiprināta arī vairākos citos starptautiskajos dokumentos, t.sk., Augstākās izglītības 21. gadsimtā Pasaules deklarācija (1998.), Universitāšu akadēmisko brīvību un autonomijas deklarācija (Lima, 1990.) u.c.

Mūsdienās augstskolu autonomija galvenokārt tiek saprasta kā augstskolas pašpārvaldes un darbības brīvības mehānisms – patstāvība vadītāju, akadēmiskā un tehniskā (vispārējā) personāla izvēlē, kā arī patstāvība akadēmiskā, pētnieciskā, saimnieciskā un cita darba īstenošanā (akadēmiskās brīvības) atbilstoši valstī noteiktajam normatīvajam regulējumam un augstskolas pieņemtajiem aktiem. Vienlaikus augstskolu autonomijas princips uzliek augstskolas dibinātājam, pildot savas administratīvās un finansiālās saistības, pienākumus nodrošināt augstskolas darbībai nepieciešamos apstākļus, neiejaukties augstskolas izglītības saturā, metodikas, kadru izvēles un citos jautājumos (Plašāk sk. Felt, Glanz; Nyborg).

Tādējādi augstskolu autonomijas institūts, piešķirot augstskolām plašas pilnvaras un tiesības, nebūt neatrodas ārpus starptautiskās un nacionālās tiesību aktu sistēmas, kas regulē augstāko izglītību, un pēc būtības uzliek pienākumus respektēt valsts noteikto augstākās izglītības iestāžu darbības modeli, ievērot akadēmiskā personāla un studējošo tiesības un pienākumus, izstrādāt savas studiju programmas atbilstoši valsts un starptautiskajiem standartiem, saņemt atļaujas, maksāt nodokļus un nodevas, kā arī ļaut ne tikai pārvaldīt, bet arī licencēt un uzraudzīt augstākās izglītības iestāžu darbību un tās rezultātus, kā arī nosaka nepieciešamību īstenot studiju procesu valstī noteiktajā formā / veidā un ievērot augstākās izglītības / augstskolu pedagogijas principus. Zināmā mērā augstskolu autonomiju ierobežo arī Boloņas process, izvirzot augstskolām stingras (kvalitātes) prasības, kas attiecas gan uz augstskolu darbības formu, gan uz studiju procesa saturu un piešķiramo grādu sistēmu, gan arī uz akadēmiskā personāla izvēli utt.

Kā ir atzinis Krievijas izglītības pētnieks Romāns Abramovs, mūsdienu augstākās izglītības “birokratizācijas, standartizācijas, pārlietu akadēmizācijas un masovizācijas”, kā arī pārtapšanas par biznesa subjektu apstākļos, augstskolu autonomija “izplūst”, tās robežām kļūstot arvien mazāk

nosakāmām, tādējādi faktiski pārņemot mūsdienu sociālo attiecību “materializētās” tendences (Абрамов).

Tātad augstskolu autonomijas princips pamatā ir vērsts uz augstskolu darbības “iekšieni”, augstskolu darbības ārējās izpausmes pakļaujot nevis pašpārvaldes principiem, bet valstī noteiktajai kārtībai.

Kā norāda Latvijas Universitātes pētniece Ilona Kunda, augstskolu autonomija allaž, kopš pašiem pirmsākumiem ir bijusi “relatīva”, balstoties uz nosacītu “valsts-augstskolas-sabiedrības vienošanos”, bet šobrīd īstenojas pāreja uz “sabiedriskās iesaistes” (engagement) modeli, arvien plašāk iesaistoties valsts un sabiedrības pārstāvjiem (darba devēji, sociālie partneri, citas ieinteresētas mērķgrupas) augstskolas darbībā un pārvaldē, kas arī prasa augstskolu autonomijas principa jaunas izpratnes veidošanu (Kunda 2011).

Arī analizējot mūsdienu Latvijas augstākās izglītības iestāžu darbību un to (atšķirīgus) statusus, kā arī attiecības ar augstākās izglītības iestādes dibinātāju, var konstatēt, ka tie tiešā veidā ietekmē augstskolu autonomijas principa saturu / izpratni un īstenošanu, faktiski veidojot četrus dažādus augstākās izglītības iestāžu darbības / pārvaldes (autonomijas) modeļus, kas arī izpaužas atšķirībās augstākās izglītības iestāžu ikdienas darbībā, lēmumu pieņemšanas mehānismos, pārvaldes un pašpārvaldes institūciju darba organizācijā, personāla attiecību hierarhijā, studenta statusa īpatnībās, dibinātāju mērķos, uzdevumos un interesēs, finansēšanā utt. Līdz ar to, neskatoties uz apstākli, ka Augstskolu likumā 4. pantā noteiktais augstskolu autonomijas princips it kā de iure attiecas uz visām augstskolām (bez izņēmumiem), var konstatēt (sk. arī Stankevičs, Mihailovs 2010), ka:

1. Lielākā daļa valsts (dibināto) Latvijas augstskolu ir atvasinātas publisko tiesību personas, t.i., ar likumu vai uz likuma pamata izveidotas publiskas personas, kurām ar likumu piešķirta sava autonoma kompetence, kas ietver arī sava budžeta veidošanu un apstiprināšanu. Pie tam valsts dibināto augstskolu un koledžu darbību ietekmē arī apstākļi, ka tās ir dažādu ministriju – Izglītības un zinātnes ministrijas, Kultūras ministrijas, Aizsardzības ministrijas u.c. padotībā. Līdz ar to atsevišķos gadījumos atšķiras gan politiskie uzstādījumi un prioritātes, gan augstskolu un atbildīgo ministriju sadarbības principi, gan finansēšanas (finanšu līdzekļu apjoma) noteikšanas (un arī attiecīgi samazināšanas krīzes laikā) pamatnostādnes, gan augstākās izglītības iestādēm izvirzītie uzdevumi (plašāk sk. Jarinovska 2006);

2. Atsevišķas valsts augstskolas darbojas uz īpaša likuma / līguma pamata un tām trūkst tradicionālo augstskolu pašpārvaldes pazīmju un citu komponentu, piemēram, Rīgas Ekonomikas augstskola, kur nav Senāta un rektors tiek iecelts, nevis ievēlēts;
3. Atsevišķas valsts (dibinātās) Latvijas augstskolas un koledžas ir valsts iestādes (piemēram, Nacionālā aizsardzības akadēmija, Policijas koledža, Robežsardzes koledža). Līdz ar to šajās iestādēs ir specifiski augstskolas pārstāvības un studējošo pašpārvaldes izveides, rektora / direktora apstiprināšanas, studējošo komplektēšanas un studiju programmu apstiprināšanas mehānismi, kas izriet no šīs augstākās izglītības iestādes militārās vai profesionālās specifikas. Šajās iestādēs pastāv specializētā valsts vai militārā dienesta attiecības, nevis darba vai līgumattiecības kā citās valsts vai privātajās augstākās izglītības iestādēs. Šī specifika tiešā veidā ietekmē arī studiju procesa īstenošanu, ietekmē vairāku akadēmisko brīvību īstenošanu, piemēram, tiesības patstāvīgi noteikt studiju programmu saturu un formu, kā arī mazina sabiedrības iesaistes iespējas šo augstskolu darbībā;
4. Fizisko un juridisko personu dibinātās augstskolas, kas ir komercsabiedrības vai nodibinājumi un darbojas saskaņā ar Komerclikumu vai Biedrību un nodibinājumu likumu, cik tāl tas nav pretrunā ar Augstskolu likumu. Ir skaidrs (ko atzīst arī šo augstskolu pārstāvji), ka šo augstskolu dibinātāji salīdzinoši “aktīvāk” iesaistās augstskolu ikdienas darbībā un pašpārvaldē, nosakot augstskolas uzdevumus utt. (Ar atplestām rokām gaida ārvalstu studentus).

Minētā situācija ir pamats, lai secinātu, ka augstskolu autonomijas principa īstenošanas saturs un robežas Latvijā līdz šim ir salīdzinoši vāji noteiktas, attiecīgi apgrūtinot šī principa piemērošanu un interpretāciju praksē, atsevišķos gadījumos kļūstot par pamatu arī (politiskajām) spekulācijām un pārratumiem.

Tas nozīmē, ka 21. gadsimta sākumā faktiski ir meklējams jans augstskolu autonomijas principa saturs, kam arī jākļūst par pētniecisko objektu, meklējot risinājumus, kā samērot sabiedrības, valsts un augstskolu intereses pašreizējā sabiedrības attīstības posmā, attiecīgi meklējot jaunas pieejas varas un atbildības sadalē starp valsts institūcijām un augstskolām arī Latvijā, īpaši risinot jautājumus, kas ir saistīti ar augstākās izglītības reformām, resursu koncentrāciju, augstākās izglītības studiju satura un formas attīstību, kā arī ar augstākās izglītības iestāžu darbības modeļiem.

Noslēdzot šo rakstu, būtu jānorāda, ka mūsdienās arvien aktuālāks kļūst jautājums arī par citu izglītības iestāžu, piemēram, vidusskolu, dar-

bības autonomiju, tās vadībai kopīgi ar pašpārvaldes institūcijām (pedagoģiskā padome, izglītības iestāžu padome, izglītojamo pašpārvalde) risinot daudzveidīgos izglītības satura un organizācijas jautājumus, jo “modernā skolvadība ir vērsta uz skolu autonomiju: gan personāla, gan finanšu vadībā, gan metodoloģijā” (Ozola 2009). Tomēr izglītības iestāžu autonomijas attīstība, risinot attiecīgus pedagoģiskus, vadības, politiskus un tiesiskus jautājumus, ir iespējama, ja tiks risinātas, vismaz pētnieciskajā līmenī, augstskolu autonomijas izpratnes un īstenošanas problēmas un noteikti šī principa ietvari Latvijā.

Bibliogrāfija

1. Ar atplestām rokām gaida ārvalstu studentus. http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/3773-ar_atplestam_rokam_gaida_arvalstu_studentus (2011. 20.05.).
2. Borhan, Ch. (2009) *Exploring the Concepts of Academic Freedom and Institutional Autonomy*. Universitetet i Bergen.
3. Felt, U., Glanz, M. University autonomy in Europe: Changing paradigms in higher education policy. http://www.magna-charta.org/pdf/Documento_Felt.pdf (2011.30.10.).
4. Jarinovska, K. (2006) Augstskolu jaunais tiesiskais stāvoklis. *Latvijas Vēstnesis*. 30. maijs.
5. Karran, T. (2007) Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis. Higher Education Policy. Nr. 20.
6. Kunda, I. (2011) Augstskolu lomas 21. gadsimta sākumā: no autonomijas līdz sabiedrības iesaistei. In: *Augstskolas reģionos: zināšanu un prakses mijiedarbe*. Zin. red. Tisenkopfs T., Bela B., Kunda I. Rīga: Zinātne.
7. Lielā universitāšu harta. http://www.aic.lv/bolona/Bologna/maindoc/magna_LV.pdf (2011.12.07.).
8. Nyborg, P. “Institutional autonomy and higher education governance”. http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/instit_auton_high_educ_gover-oth-enl-t02.pdf (2011.18.09.).
9. Ozola, Z. (2009) Modernā skolvadība un skolu autonomija. Par ko runa pasaules izglītības inovāciju forumā, un kā Latvija izskatās uz šī fona. Latvijas Avīzes ielikums Izglītības un karjera. 25. novembris.
10. Realizējot Eiropas augstākās izglītības telpu. Augstākās izglītības ministru Komunikē. http://www.aic.lv/bolona/Bologna/maindoc/Berl_kom_Lat.pdf (2011.12.07.).
11. Stankevičs A., Mihailovs I. J. (2010) Augstākās izglītības iestāžu autonomijas specifika Latvijā. *Sabiedrība, integrācija, izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: RA izdevniecība.

12. Абрамов Р. Академическая автономия и трансформация университетов: социальный аспект. http://conf.rudn.ru/internalization/res/abramov_3.pdf (2011.18.09.).
13. Волосникова Л. (2005) О принципе академической автономии. *Университетское управление*. № 5/6.
14. Гурюз К. Автономия университете и академическая свобода: исторические перспективы. <http://ihe.bk.kz/archive/67/389/> (2011.30.10.).

The Development of Higher Education Autonomy: Historical and Legal Background

Summary

Higher educational establishment (university) autonomy, which is closely connected with academic freedoms, is an important institute for each modern higher educational establishment, providing self-government rights, freedoms in management, academical and scientific work etc. At the same time the content and frames of this institute comparatively aren't fixed.

The topic actualises the specific and historical development of university autonomy, providing the analysis of university autonomy in Latvia. It shows that autonomy content and frames aren't precisely defined, making problems in the field of collaboration between higher educational establishments and it's founders, state, state institutions and other subjects of higher education.

According to the national legislation and higher educational establishment's statuses, university autonomy is mostly centred to the "inside" of the university, bringing in "outside" duties to respect and comply with state regulation and standards etc.

Key words: university autonomy, university autonomy models, Bologna process, academic freedoms.

IZVAIRĪŠANĀS NO NODOKĻU NOMAKSAS KĀ EIROPAS SAVIENĪBAS ATTĪSTĪBAS KAVĒKLIS

Anotācija

Raksts ir veltīts tādai tēmai kā izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas (turpmāk tekstā – arī izvairīšanās no nodokļu nomaksas) Eiropas Savienības attīstības kontekstā. Ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas problēmu saskaras visas Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) dalībvalstis. Ņemot vērā problēmas aktualitāti, raksta mērķis ir izpētīt izvairīšanos no nodokļu nomaksas ES attīstības kontekstā, analizējot tās jēdzienu, priekšnosacījumus, sekas un ES nodokļu politiku.

Raksta sākumā autore ir pētījusi izvairīšanās no nodokļu nomaksas jēdzienu, priekšnosacījumus un sekas, analizējot statistikas datus par situāciju Latvijā un citās ES valstīs. Raksta noslēgumā autore apskata ES nodokļu politiku un problēmas risināšanas mehānismus. Autore sniedz savus secinājumus par to, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas negatīvi ietekmē gan dalībvalstu, gan visas ES ekonomiku un kavē ES attīstību. Autore secinājusi, ka problēmas risināšanai nepieciešams ne tikai pilnveidot ES normatīvo bāzi un attīstīt dalībvalstu sadarbību šajā jomā, bet arī katrai dalībvalstij optimizēt valsts fiskālo interešu aizsardzības mehānismu.

Atslēgas vārdi: izvairīšanās no nodokļu nomaksas jēdziens, priekšnosacījumi un sekas, izvairīšanās no nodokļu nomaksas Latvijā un ES dalībvalstīs, ES nodokļu politika.

Jēdziens

Visas ES dalībvalstis dažādā mērā saskaras ar izvairīšanās no nodokļu nomaksas problēmu. Brīva cilvēku pārvietošanās, preču, pakalpojumu un kapitāla aprīte iekšējā tirgū dalībvalstu iespēju pašām apkarot izvairīšanos no nodokļu maksāšanas padara aizvien mazāku. Nodokļu nemaksāšana bieži ir saistīta ar organizētās noziedzības struktūrām. Ienākumi no noziedzīga rakstura darbībām nodokļu jomā parasti tiek izmantoti citu prettiesisku darbību finansēšanai.

Eiropas Kopienų (turpmāk tekstā – EK) komisija savā lēmumā skaidro, ka “izvairīšanās no nodokļu maksāšanas un sociālā nodrošinājuma iemaksu izdarīšanas ietver tādu statistikas datu iesniegšanu nodokļu un sociālās nodrošināšanas iestādēm, kuros ir izlaidumi vai kuri ir viltoti,

un ietver obligāto nodokļu vai sociālās nodrošināšanas pārskatu neiesniegšanu, piemēram, slepenām ražošanas vienībām”. (EK komisija 1994: 51.–58)

Zinātniskajā literatūrā ir vairākas dažādas izvairīšanās no nodokļu nomaksas definīcijas. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas tiek definēta kā “vainīgi izdarīts sabiedriski bīstams nodarījums, kas pārkāpj nodokļu reglamentējošas tiesību normas un, par kuru draud kriminālatbildība” (Кучеров 2000: 23). No šīs definīcijas grūti saprast izvairīšanās no nodokļu nomaksas būtību un jēgu. Definīcijā tiek uzsvērts izvairīšanās no nodokļu nomaksas prettiesisks raksturs.

Citās juridiskajā literatūrā sniegtajās definīcijās līdzīgi EK komisijas definīcijai tiek atspoguļotas darbības, kas var būt atzītas par izvairīšanos no nodokļu nomaksas. “Nodokļu pilnīgā vai daļējā nemaksāšana ir nodokļu summu neieskaitīšana valsts budžetā nodokļu bāzes samazināšanas, citas nodokļu summu nepareizas aprēķināšanas vai citu prettiesisku darbību vai bezdarbību rezultātā” (Энциклопедический словарь-справочник руководителя предприятия 2000: 207).

Ārzemju literatūrā izvairīšanās no nodokļu nomaksas dažreiz tiek skaidrota kā “prettiesiska, vainojama darbība vai bezdarbība, kas izpaužas pienākumu nepienācīgā izpildīšanā vai neizpildīšanā un nodokļu attiecību dalībnieku tiesību un likumīgu interešu pārkāpšanā, par ko ir noteikta juridiskā atbildība” (Соловьев 2000: 8).

Latvijas Republikas likumā “Par nodokļiem un nodevām” ir sniegta izvairīšanās no nodokļu nomaksas legālā definīcija. Izvairīšanās no nodokļu vai nodevu maksāšanas ir apzināta nepatiesas informācijas sniegšana nodokļu deklarācijās, nodokļu deklarāciju, informatīvo deklarāciju vai nodokļu administrēšanai un kontrolei nepieciešamās pieprasītās informācijas neiesniegšana, nelikumīga nodokļu atvieglojumu, priekšrocību un atlaīžu piemērošana vai jebkura cita apzināta darbība vai bezdarbība, kuras dēļ nodokļi vai nodevas nav samaksātas pilnā apmērā vai daļēji. (Latvijas Republikas likums “Par nodokļiem un nodevām” 1995).

Rezumējot augstāk teikto, var izsecināt, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir apzināta prettiesiskā rīcība, kas vērsta uz nodokļu normatīvajos aktos noteiktās kārtības pārkāpšanu ar mērķi nesamaksāt nodokļus daļēji vai pilnā apmērā.

Situācija Latvijā un citās Eiropas Savienības dalībvalstīs

Racionāli domājot, saprotams, ka ne tikai ES un dalībvalsts attīstība nav iespējama bez nodokļu iekasēšanas, bet nodokļu nemaksāšana apdraud arī pašu iedzīvotāju sociālo nodrošinājumu. Tomēr iedzīvotāju vidū valda neuzticība nodokļu sistēmai un nodokļu izlietojumam.

Saskaņā ar Sabiedriskās domas pētījumu centra “SKDS” veikto pētījumu datiem Latvijas iedzīvotāji ir neapmierināti ar valdības darbu, pie kā neapmierinātības līmenis pieaudzis. Atbilstoši 2010. gada augustā veiktā pētījuma “DnB NORD Latvijas barometrs” datiem apmierinātību ar Latvijas valdības darbu pauda tikai 16%, bet ar valdības darbu neapmierināti bija 78% iedzīvotāju (Sabiedriskās domas pētījumu centrs “SKDS” 2010, 6. lpp.). Savukārt šā gada augustā pēc “DnB NORD Latvijas barometrs” datiem jau 84% Latvijas iedzīvotāju bija neapmierināti ar valdības darbu un tikai 10% iedzīvotāju pauda apmierinātību ar valdības darbu (Sabiedriskās domas pētījumu centrs “SKDS” 2011: 6).

Neapmierinātība ar valdības darbu izraisa neuzticību valdībai. Sabiedrībā vēsturiski izveidojās viedoklis, ka nodokļu maksāšana ir bezjēdzīga tāpēc, ka nodokļu iekasējumi tiek iztērēti nepareizi. Nevisai veiksmīgas un nekonsekventas nodokļu politikas, nodokļu normatīvo aktu pastāvīgas grozīšanas un nodokļu likmju paaugstināšanas rezultātā iedzīvotāju vidū izveidojās neuzticība valsts nodokļu sistēmai kopumā. Hroniskas neuzticības nodokļu politikai un valdības darbam kopumā Latvijas sabiedrībā izveidojas bīstama tendence attaisnot izvairīšanos no nodokļu nomaksas. Tā saskaņā ar Latvijas Darba devēju konfederācijas apkopoto informāciju 49,8% Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka ir attaisnojama daļēja nodokļu nemaksāšana (Latvijas Darba devēju konfederācija 2011).

Izvairīšanās no nodokļu nomaksas problēma ir aktuāla visās ES dalībvalstīs. Atbilstoši pētījuma datiem Itālija ieņem pirmo vietu ES dalībvalstu vidū pēc izvairīšanās no nodokļu nomaksas apjoma, otro vietu ieņem Rumānija, trešo – Bulgārija. Itālijā 51% ar nodokļiem apliekamo summu paliek nedeklarētas, Rumānijā – 42%, bet Bulgārija – 38%. Pirmajā piecīnīkā ietilpst arī Igaunija ar 37% nedeklarēto ienākumu un Slovākija ar 32%. Šie dati iegūti, apkopojot ES dalībvalstu finanšu un ekonomikas policijas sniegto informāciju. Salīdzinājumam, Zviedrijā ir zemākais izvairīšanās no nodokļu nomaksas līmenis ES, tajā paliek nedeklarēti tikai 8% no ienākumiem, otrs zemākais rādītājs ir Beļģijai – 10%, trešā vieta ir Apvienotajai Karalistei – 12%. (Sofia News Agency 2011).

Efektīvā nodokļu iekasēšana ir viens no nozīmīgākajiem valsts ekonomikas attīstības priekšnosacījumiem. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas izraisa valsts budžeta samazināšanos, jo netiek saņemti iepriekš ielānotie līdzekļi un veidojas budžeta deficīts. Budžeta deficīts izraisa pensiju, pabalstu un budžeta sfēras darbinieku algu neizmaksāšanas priekšnoteikumus, kā rezultātā valstī var izveidoties krīze sociālajā sfērā. Situācijas destabilizācija sociālajā sfērā izraisa politisko spriedzi valstī.

Izvairīšanās no nodokļu nomaksas ne tikai negatīvi ietekmē dalībvalsts budžeta ieņēmumus un ekonomiku kopumā, bet arī rada spriedzi ES dalībvalstu attiecībās. Atsevišķu valstu ekonomiskās problēmas negatīvi ietekmē ES kopīgu ekonomisko telpu. Savukārt ekonomiski attīstītākās ES dalībvalstis ekonomikas nestabilitātes apstākļos nevēlas finansiāli atbalstīt dalībvalstis ar zemo iedzīvotāju finanšu disciplīnu.

Nodokļu nemaksāšana deformē arī konkurenci ES kopējā tirgū starp godīgiem nodokļu maksātājiem un tiem, kas nemaksā nodokļus. Konkurences deformācija izraisa sociālā taisnīguma principa pārkāpšanu un tās rezultātā tirgū vinnē nevis labākā prece, bet tā prece, kuru piedāvā finansiāli nodrošinātāks un attīstītāks.

Kopumā secināms, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas izraisa negatīvās sekas gan dalībvalstu, gan visas ES ekonomiskajā, sociālajā un politiskajā sfērā, kā arī kavē ES attīstību.

Eiropas Savienības nodokļu politika

Eiropas Komisija uzsvērusi, ka ekonomikas straujākas atlabšanai dalībvalstīm nepieciešams cītīgāk samazināt parādu līmeni un pārmērīgu starpību starp izdevumu un nodokļu ieņēmumu apjomu, lai valstu budžets atbilstu ES mērķiem. Tātad, valsts budžets jāplāno tā, lai valsts budžeta izdevumi nebūtu nesamērīgi ar ieņēmumiem. Pretējā gadījumā, ja viena dalībvalsts līdzekļus pārtērē un tai veidojas pārāk lieli parādi, tas var apdraudēt citu ES valstu ekonomisko izaugsmi.

Valsts budžeta ieņēmumus galvenokārt veido nodokļi. Ir svarīgi ne tikai precīzi paredzēt iespējamus valsts budžeta ieņēmumus, bet arī spēt nodrošināt valsts budžetā iekasējamo nodokļu administrēšanu un plānoto summu iekasēšanu. Katrai dalībvalstij jāoptimizē valsts fiskālo interešu aizsardzības mehānisms, lai spētu iekasēt valsts budžetā plānotos ieņēmumus.

Atbilstoši ES nodokļu politikas nostādņēm nodokļu sistēmas izvēle un izveide ir pakļauta dalībvalstu autonomai gribai. Galvenais nosacījums

ir, lai dalībvalstu nacionālās nodokļu sistēmas būtu savietojamas ar ES mērķiem un lai tās netraucētu preču, kapitāla un pakalpojumu brīvu pārvietošanos ES iekšējā tirgū. ES nodokļu politika nodrošina vienotā tirgus un brīvas kapitāla aprites pastāvēšanu. ES nodokļu politiku var nosacīti sadalīt divos blokos: tiešo nodokļu politika un netiešo nodokļu politika.

ES nodokļu politika attiecībā uz tiešajiem nodokļiem ir vērsta uz to, lai nepieļautu dubulto aplikšanu ar nodokļiem un nerastu pārmērīgus šķēršļus transnacionālās uzņēmējdarbības veikšanai. ES nodokļu politika nereglamentē ne tiešo nodokļu veidus, ne arī nodokļu likmes.

Savukārt netiešie nodokļi (pievienotās vērtības nodoklis, akcīzes nodoklis) ES ietvaros tiek reglamentēti ar izstrādātajiem ES normatīvajiem aktiem. Tā piemēram, ar 28.11.2006. ES direktīvu Nr. 2006/112/EK ir izveidota kopēja ES pievienotās vērtības nodokļa sistēma. (ES Padome 2006) Šis nodoklis prasa zināmu ES iesaisti, jo no tā ir atkarīga vienotā tirgus darbība un godīga konkurence visā ES. Tāpēc visā ES ir paredzēti vienoti noteikumi par pievienotās vērtības nodokļa (turpmāk tekstā – PVN) sistēmas darbību un zemākajām pieļaujamajām PVN likmēm. Līdzīga situācija ir arī ar akcīzes nodokli, jo tā likmju izmaiņas un atšķirības var izkropļot konkurenci ES tirgū.

ES ietvaros notiek pasākumi, lai mazinātu iespēju izvairīties no nodokļu maksāšanas pāri robežām, noguldinot savus ietaupījumus ārzemēs un nedeklarējot tos. ES dalībvalstis nesaņem ieņēmumus budžetā, ja to iedzīvotāji nedeklarē ienākumus procentu veidā no uzkrājumiem, kas tiek glabāti ārzemēs. ES valstis ir vienojušās dalīties informācijā par ārvalsts nodokļu maksātāju ietaupījumiem, lai nepieļautu izvairīšanos no nodokļu nomaksas.

Eiropas Komisijas 28.04.2009. paziņojumā “Labas pārvaldības veicināšana nodokļu lietās” tika izklāstīti konkrēti pasākumi labas pārvaldības principu ievērošanas uzlabošanai nodokļu jomā gan ES, gan attiecībā uz trešajām valstīm. Rekomendēto pasākumu, tas ir, pārredzamības, informācijas apmaiņas un godīgas nodokļu konkurences, vispārīgais mērķis ir uzlabot sadarbību nodokļu jomā un novērst nodokļu nemaksāšanu ģeogrāfiski pēc iespējas plašākās teritorijās.

ES dalībvalstis cīņai ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas veicināšana informācijas apmaiņas starp dalībvalstīm un ievieš kopējo kontroles mehānismu. Cīņai ar PVN krāpšanu, ES un tās nodokļu maksātāju finanšu interešu aizsardzībai ir izveidots Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF).

Nodokļu krāpšana un nemaksāšana negatīvi ietekmē iekšējo tirgu, radot ievērojamus konkurences izkropļojumus starp nodokļu maksātājiem. Ņemot vērā izvairīšanās no nodokļu nomaksas negatīvās ietekmi Eiropas Komisija izvirzīja priekšlikumus administratīvās sadarbības starp dalībvalstīm uzlabošanai:

- 1) stiprināt ne tikai ES tiesību aktu bāzi, bet arī attīstīt praktisko sadarbību starp dalībvalstu institūcijām tiešo un netiešo nodokļu administrēšanā un nodokļu piedziņā;
- 2) uzlabot riska pārvaldību, lai dalībvalstis varētu koncentrēt kontroles pasākumus uz uzņēmējdarbības jomām un uzņēmumiem, kas tiek pakļauti lielākiem nodokļu nemaksāšanas riskiem;
- 3) Kopienas līmenī izveidot pastāvīgu forumu administratīvās sadarbības stiprināšanai.

Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un nodokļu krāpšanas gadījumu mazināšanai Eiropas Komisija uzsākusi pārrunas par iespējamiem grozījumiem pastāvošajās ES kopējās PVN un akcīzes nodokļa sistēmās. Eiropas Komisija arī ierosināja pieņemt Kopienas kopējo pieeju sadarbībai ar trešajām valstīm.

Analizējot visus augstāk minēto, secināts, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas problēmas risināšanai nepieciešams ne tikai pilnveidot ES normatīvo bāzi un attīstīt dalībvalstu sadarbību šajā jomā, bet arī katrai dalībvalstij optimizēt valsts fiskālo interešu aizsardzības mehānismu.

Bibliogrāfija

1. Par kopējo pievienotās vērtības nodokļa sistēmu. / ES direktīva Nr. 2006/112/EK. Pieņemts ES Padomē 28.11.2006. // Eiropas Kopienu Oficiālais Vēstnesis, 11.12.2006., Nr. L 347.
2. Par nodokļiem un nodevām. / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 02.02.1995. // Latvijas Vēstnesis, 18.02.1995., Nr. 26.
3. Par pasākumiem, kas jāveic, lai īstenotu Padomes Direktīvu 89/130 /EEK, Euratom par to, kā saskaņot nacionālā kopprodukta noteikšanu pēc tirgus cenām. / Komisijas lēmums. Pieņemts Eiropas Kopienu komisijā 22.02.1994. // Eiropas Kopienu Oficiālais Vēstnesis, 19.03.1994., Nr. L 077.
4. Sabiedriskās domas pētījumu centrs "SKDS" "DnB NORD Latvijas barometrs Nr. 29" <http://www.dnb-nord.lv/files/dnb-nord-latvijas-barometrs-29.pdf> (2011.01.11.).
5. Sabiedriskās domas pētījumu centrs "SKDS" "DnB NORD Latvijas barometrs Nr. 40" <http://www.dnb-nord.lv/files/dnb-nord-latvijas-barometrs-petijums-nr40.pdf> (2011.01.11.).

6. Sofia News Agency “Bulgaria Ranks 3rd in EU in Tax Evasion – Italian Poll” http://www.novinite.com/view_news.php?id=130760 (2011.01.11.).
7. Ziņu portāls FINANCENET “Puse iedzīvotāju nodokļu nemaksāšanu vērtē kā attaisnojamu” http://www.financenet.lv/viedokli/395060-puse_iedzivotaju_nodoklu_nemaksasanu_verte_ka_attaisnojamu (2011.01.11.).
8. Кучеров И.И. (2000) *Налоги и криминал. Историко-правовой анализ*. Москва.
9. Соловьев И.Н. (2000) *Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов*. Москва.
10. *Энциклопедический словарь-справочник руководителя предприятия* (2000) Санкт- Петербург.

Уклонение от уплаты налогов как препятствие развития Европейского Союза

Резюме

Статья посвящена исследованию такой проблемы, как уклонение от уплаты налогов в контексте развития Европейского союза. В начале статьи автор исследует понятие, предпосылки и последствия уклонения от уплаты налогов. Далее автор рассматривает предусмотренные в нормативных актах Евросоюза механизмы борьбы с уклонением от уплаты налогов. В завершении статьи автор заключает, что неуплата налогов негативно влияет на экономику Евросоюза в целом и стран участниц в частности, а также тормозит развитие Евросоюза. Автор также приходит к выводу, что для улучшения ситуации необходимо не только усовершенствовать нормативную базу ЕС и развивать сотрудничество между странами, но и каждому правительству государства Евросоюза оптимизировать механизм защиты фискальных интересов своего государства.

Ключевые слова: термин уклонение от уплаты налогов, предпосылки и последствия, уклонение от уплаты налогов в Латвии и странах участницах ЕС, налоговая политика ЕС.

IEPIRKUMU KOMISIJA PRETKORUPCIJAS SKATĪJUMĀ: ES UN ASV TIESISKĀS PIEREDZES INTEGRĀCIJA

Anotācija

Raksta mērķis – pievērst uzmanību jautājumiem, kas saistīti ar iepirkumu komisijas (kas pasūtītāja vārdā realizē minēto varas monopolu) rīcības brīvības ierobežošanu, darbības kontroli un ētiskumu. Pētījuma problēma ir korupcijas riska publiskajos iepirkumos mazināšana. Šis aspekts ir būtisks, jo tieši iepirkumu komisijai ir uzticētas pilnvaras noteikt paredzamo līgumcenu un piemērojamo procedūru, sagatavot tehniskās specifikācijas, izvirzīt kvalifikācijas prasības pretendentiem, izsludināt iepirkumus, atlasīt pretendentes, vērtēt piedāvājumus un noteikt iepirkuma uzvarētāju. Raksta uzdevumi ir analizēt dažus no vispārējiem un speciāliem pretkorupcijas pasākumiem attiecībā pret iepirkumu komisijām.

Galvenie secinājumi. Latvijas Republika korupcijas novēršanai publisko iepirkumu jomā var plašāk piemērot ES un ASV pozitīvo pieredzi tādos jautājumos kā iepirkumu dokumentācijas pirmspārbaudes un pēcpārbaudes, tipveida iepirkumu dokumentācijas izstrāde, elektroniskās iepirkumu sistēmas plašākā izmantošana, iepirkumu centralizācija, kā arī iepirkumu komisiju locekļu ētiskuma veicināšana.

Atslēgas vārdi: iepirkumu komisija, korupcija, ētiskums.

Atbilstoši vairāku ES valstu normatīvajam regulējumam, iepirkumu komisijām ir pietiekoši plaša rīcības brīvība: tieši iepirkuma komisija nodrošina iepirkuma procedūras dokumentu izstrādāšanu, protokolē iepirkuma procesa gaitu un ir atbildīga par iepirkuma procedūras norisi, atlasa kandidātus un vērtē pretendentes un to iesniegtos piedāvājumus saskaņā ar normatīvajiem aktiem un iepirkuma procedūras dokumentiem. Iepirkuma komisijas lēmums ir saistošs pasūtītājam, ja tiek slēgts iepirkuma līgums. Ierobežojot iepirkumu komisijas rīcības brīvību, izdosies mazināt arī korupcijas riskus publisko iepirkumu jomā.

Pēc autora domām, galvenie virzieni iepirkumu komisiju locekļu rīcības brīvības ierobežošanā, kuru plusus un minusus būtu pamatīgāk jāizvērtē Latvijas apstākļos, ir: iepirkumu dokumentācijas pirmspārbaudes, tipveida iepirkuma dokumentācijas izstrāde un obligātā piemērošana, elektroniskās iepirkumu sistēmas piemērošanas obligātums valsts un pašvaldību sektorā, kā arī iepirkumu centralizācija.

Iepirkumu dokumentācijas pirmspārbaudes. Nodrošināt ES fondu projektu iepirkuma dokumentācijas un iepirkuma procedūras norises izlases veida pirmspārbaudi Latvijas Republikā ir viens no Iepirkumu uzraudzības biroja uzdevumiem. Ministru kabineta noteikumu projekta “Grozījumi Ministru kabineta 2007. gada 26. jūnija noteikumos Nr. 419 “Kārtība, kādā Eiropas Savienības struktūrfondu un Kohēzijas fonda vadībā iesaistītās institūcijas nodrošina plānošanas dokumentu sagatavošanu un šo fondu ieviešanu”” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumā (Anotācijā) ir apstiprināts, ka Iepirkumu uzraudzības birojs, balstoties uz Eiropas Savienības fondu finansējuma saņēmēja iepirkumu plāniem, līdz iepirkuma līguma noslēgšanai izlases veidā veic iepirkuma dokumentācijas pirmspārbaudes un iepirkuma procedūras norises pirmspārbaudes.

Pirmspārbaudēs galvenais akcents ir likts uz neattiecināmām izmaksām, tomēr autors uzskata, ka šādas pirmspārbaudes mazina arī korupcijas riskus, neļaujot iepirkumu komisiju locekļiem patvaļīgi iekļaut iepirkumu dokumentācijā netaisnīgus, konkurenci ierobežojošus nosacījumus. Atbilstoši situācijai 2011. gada vidū, iepriekšminētās pirmspārbaudes tiek veiktas izlases veidā – tikai aptuveni 3% no iepirkumiem (sk. Anotācijas pirmās sadaļas otro punktu), pie tam, tikai iepirkumos, kas tiek veikti Eiropas Savienības fondu projektu ietvaros.

Autora skatījumā minētais rīcības brīvības ierobežošanas modelis ir pietiekoši efektīvs iespējamās korupcijas novēršanā. Šo ES pieredzi ir jāizmanto pēc iespējas plašāk, attiecinot arī uz ārpus projektu iepirkumiem.

Tipveida iepirkumu dokumentācija. Pārņemot ES iepirkumu organizācijas praksi – līgumu bāzes noteikumus ar tipveida iepirkumu dokumentāciju un līgumu standartu, var tikt izstrādāta standartizēta iepirkuma dokumentācija, kurā ietilpstu iepirkuma nolikums un tā pielikumi (tai skaitā specifikācijas paraugi, iepirkuma līguma projekts).

Eksperti Kaspers Šmits (*Casper Schmidt*) un Sorens Nilsens (*Søren Nielsen*) projektā “Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja institucionālās un profesionālās kapacitātes celšana” ir sagatavojuši ziņojumu par valsts un pašvaldību finanšu līdzekļu un mantas izlietošanu un ES likumdošanu un praksi. Jau 2005. gadā, Ziņojuma sadaļā “Iepirkumu un nomas komponente”, eksperti ir izvirzījuši ieteikumu izstrādāt konkursu nolikumu paraugus preču, būvdarbu un pakalpojumu iepirkumam, kuros jāiekļauj vismaz standarta un obligātos nosacījumus, kas palīdzētu sagatavot konkursa nolikumus (Schmidt, Nielsen, 2005: 4).

Autors uzskata, ka pretkorupcijas kontekstā tipveida dokumentācija (kuru ir vieglāk pārbaudīt un kontrolēt) ir viens no iespējamajiem papildu risinājumiem. Vienlaicīgi, autors norāda, ka tipveida dokumentāciju objektīvi nav iespējams izstrādāt atsevišķo iepirkumu kategorijām (konsultācijas pakalpojumi, metu konkursi utml). Jāņem vērā arī tas, ka standartizētā dokumentācija, kuras obligātā piemērošana nav noteikta normatīvajā aktā, no Latvijas pasūtītāju puses, visticamāk, tiks ignorēta.

Elektroniskā iepirkumu sistēma. ES valstu pozitīvā pieredze Latvijā tiek izmantota, īstenojot Eiropas Komisijas direktīvās paredzēto e-iespējamību.

Saskaņā ar Ministru kabineta 2009. gada 1. aprīļa rīkojumu Nr. 220 “Par Īpašu uzdevumu ministra elektroniskās pārvaldes lietās sekretariāta reorganizāciju”, no 2009. gada 1. jūnija Elektronisko iepirkumu sistēmas darbību organizē un vada Valsts reģionālās attīstības aģentūra.

Elektroniskās iepirkumu sistēmas darbības rezultātā valsts un pašvaldību iestādes tiek daļēji atslogotas no iepirkumu organizēšanas – daži iepirkumi tiek veikti centralizēti, nodrošinot preču pasūtīšanu ar Elektroniskās iepirkumu sistēmas starpniecību. No korupcijas risku viedokļa vairāku iepirkumu komisiju korupcijas riski tiek centralizēti, jo centralizētas iepirkumu procedūras, lai noslēgtu vispārīgās vienošanās, rīko Valsts reģionālās attīstības aģentūrā izveidotais Elektronisko iepirkumu departaments.

Pozitīvo pretkorupcijas efektu (vienu departamentu ir vieglāk kontrolēt) mazina fakts, ka departamenta funkcijās ietilpst arī noslēgt vispārīgās vienošanās par piedalīšanos standartizētu preču un pakalpojumu iepirkumos, kā arī uzraudzīt vispārīgo vienošanos izpildi – t.i. funkciju klāsts pārsniedz klasisko iepirkumu komisiju funkciju apjomu un neatbilst varas dalīšanas principam.

Pasaules pieredze liecina, ka valsts iepirkumu koncentrācija Elektroniskajā iepirkumu sistēmā, ir viens no risinājumiem, lai novērstu iespējamās korupcijas riskus. Piemēram, ASV elektronisko iepirkumu sistēma valsts vajadzībām sāka darboties 1994. gadā. Savukārt Meksikā, jau 2005. gadā, elektroniski tika veikti aptuveni 50% no visu iepirkumu apjoma (Макулбеков 2010: 1).

Iepirkumu elektroniskā veikšana mazina korupcijas riskus, jo potenciāli liels pretendentu loks būtiski apgrūtina korumpantu nelikumīgās darbības un praktiski izslēdz iespēju vienoties. Šī sistēma var izrādīties efektīva cīņā ar korupciju, pie nosacījuma, ka sistēma pati būs atklāta un caurspīdīga (Кулик 2010: 11), jo korumpēto ierēdņu rokās šā instrumenta efektivitāte mazinās (Габестро 2010: 8).

Iepirkumu centralizācija. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīvas 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru, dod pasūtītājiem izvēles brīvību – veikt iepirkumus patstāvīgi vai izmantojot centralizēto iepirkumu institūcijas starpniecību. Centralizēta iepirkuma gadījumā iepirkuma procedūru citu pasūtītāju vajadzībām organizē centralizēto iepirkumu institūcija. Kā norāda Iepirkumu uzraudzības birojs (IUB 2010: 4), veicot iepirkumus centralizēti, tiek samazinātas administratīvo resursu izmaksas, preces un pakalpojumi tiek iepirkti lētāk (apjoma atlaides), kā arī tiek atvieglota iepirkuma procesa uzraudzība (mazāks iepirkumu skaits). Centralizējot vienvēidīgus iepirkumus, pasūtītājs var piesaistīt profesionālākos iepirkumu speciālistus, samazināt administratīvo slogu gan savām iestādēm, gan uzņēmējiem, kas piedalās publiskajos iepirkumos. Jāņem vērā, ka Publisko iepirkumu likuma 16. panta trešās daļas regulējums attiecībā uz centralizēto iepirkumu institūciju darbību, nosaka pasūtītāja tiesības nepiemērot Publisko iepirkumu likuma prasības, ja iepirkumu tā vajadzībām veic centralizēto iepirkumu institūcija, kas atrodas citā Eiropas Savienības dalībvalstī, un, veicot attiecīgo iepirkumu, tā piemēro tādu normatīvo aktu prasības, kuras atbilst Eiropas Savienības tiesībām publiskā iepirkuma jomā.

Iepirkumu centralizācijas pretkorupcionālā iedarbība ir diskutabls jautājums. Pēc Iepirkumu uzraudzības biroja viedokļa, palielinoties iepirkumu apjomam, pieaug arī piegādātāju interese par līguma slēgšanas tiesību iegūšanu (IUB 2010: 8). Tomēr, autors nepiekrīt Iepirkumu uzraudzības biroja secinājumam, ka veicot iepirkumus centralizēti, palielināsies korupcijas un interešu konfliktu risks. Šajā sakarā autors norāda, ka piegādātāju interese ir un būs pietiekoši liela visos iepirkumu segmentos, līdz ar ko iepirkumu centralizācija teorētiski palielinās iespējamā kukuļa lielumu. Vienlaicīgi, jo skaitliski mazāk ir iepirkumu veicēju, jo vieglāk tos kontrolēt: gan to profesionālo darbību, gan arī īpašumus un uzkrājumus.

Iesniegto piedāvājumu skaits lielajos un mazajos iepirkumos neliecina par to, ka uzņēmēju interese iegūt konkrēto līgumu ir proporcionāli saistīta ar līguma summu. Autora pieredze publisko iepirkumu veikšanā liecina par to, ka katram iepirkumam, atkarībā no tā apjoma, ir sava auditorija. Tiesa gan, iepirkumu centralizācija varētu palielināt konkurenci lielo spēlētāju vidū un izslēgt no dalības mazus spēlētājus, bet šo procesu ietekme uz koruptīvo fonu Latvijā Republikā pagaidām nav pienācīgi pētīta.

Pēc autora domām, papildus iepirkumu riskus var izraisīt pretējais process – iepirkumu decentralizācija un segmentācija – jo tad liela pasūtījumu daļa tiktu veikta zem iepirkumu sliekšņiem. Iepirkumu centralizācija visticamāk neietekmēs korupcijas riskus, jo iespējamās negatīvās parādības tiks kompensētas ar pozitīvām tendencēm (kvalitatīvāks iepirkumu process, ziņošākie speciālisti ar plašāku praksi, efektīvāka kontroles veikšana).

Iepirkumu komisiju locekļu darbības kontrole. Šāds pretkorupcijas risinājums parasti ir vērsts uz iekšējās un ārējās kontroles stiprināšanu ar mērķi izslēgt iespēju veikt koruptīvās darbības. Amatpersonu kontroles pastiprināšana var tikt realizēta, paredzot ļoti spēcīgus iekšējos un ārējos kontroles mehānismus, piemēram, ieviest pilnu pieņemto lēmumu pēcpārbaudi un veidot divpakāpju lēmumu pieņemšanas struktūru, kad zemākā līmeņa darbinieks nesagatavo lēmumu projektus bez augstākā līmeņa uzrauga akcepta (KNAB 2010: 31). Šeit jāatzīmē, ka metodes, kas ir plaši izplatītas komerciālajā sektorā, piemēram, pārrunu istabu un speciālistu, kas nodarbojas ar publiskajiem iepirkumiem, darba vietu aprikošana ar kontroles sistēmu un videonovērošanu, kā arī dienesta pasta sarakstes monitoringa (Храмкин 2007: 3), ir apšaubāmas no juridiskā viedokļa un personas pamatbrīvību nodrošināšanas viedokļa.

Koncepcijas par korupcijas risku samazināšanu valsts pārvaldes iestādēs un pašvaldībās 1. variants “Spēcīga iekšējā un ārējā kontrole”, lai arī dotu zināmu ieguvumu (mazinot rīcības brīvību un diskrecionāro varu, mazinātos korupcijas riski; iepirkumu komisiju locekļu darbība būtu ērti kontrolējama un caurskatāma), tomēr Latvijas apstākļos izrādītos ekonomiski nelietderīgs (laikietilpīgas kontroles funkcijas sadārdzina iepirkumu procesu un padara šo sistēmu birokrātiskāku un smagnējāku).

Kontroles izmaksas ir salīdzinoši dārgas un grūti realizējamas tajos publiskās pārvaldes sektoros, kur darba rezultāti ir ļoti grūti statistiski precīzi izmērāmi. Līdz ar to korupcijas risku mazināšanā bieži vien būtiskākais ir nevis kontroles sistēmas stiprināšana, bet gan pamatdarbības funkcijas īstenošana pēc iespējas augstākā kvalitātē (KNAB 2010: 4).

Otrais aspekts, kuram būtu jāpievērš uzmanība, ir pašu kontrolētāju loks. Nav jēgas uzticēt kontroli par darbinieku pieņemtajiem lēmumiem pasūtītāja vadībai, jo tāda vadības funkcija ir pašsaprotama un preventīvi realizējama. Kontrolētājiem ir jābūt atkarīgiem tikai un vienīgi no likuma, nevis no iespējamās politiskās ietekmes. Arī viens no ekspertu ieteikumiem attiecībā uz Iepirkumu uzraudzības biroju ir tāds, ka IUB ir jābūt no Finanšu ministrijas neatkarīgai institūcijai (Schmidt, Nielsen, 2005: 4).

Iepirkumu komisiju locekļu ētiskums. Jāpiekrīt, ka ētiskums ir efektīvākais līdzeklis pret korupciju, jo amatpersonai, kas nepārkāpjot ētiskos principus, nav nepieciešama ārējā uzraudzība un pat vislielākā korupcijas riska apstākļos tā neiesaistīsies prettiesiskos darījumos.

Ētika un korupcija ir viens otru izslēdzoši pretstati, tomēr paļaušanās uz nerakstīto ētikas normu ievērošanu valsts amatpersonu rīcībā ir nepietiekama. Nevar gaidīt, lai visi darbinieki zinātu un saprastu, kādi rīcības standarti jāievēro, ja viņi nav informēti, kādi tie ir. Tāpēc vienkāršākais un efektīvākais veids, kā panākt amatpersonu informētību par ētikas normām, ir izstrādāt atsevišķu dokumentu – ētikas kodeksu (KNAB, VAS 2008: 11).

Ārzemēs ētikas kodeksi ir uzskatāmi par vienu no pamatelementiem cīņā ar korupciju (Храмкин 2007: 3). Piemēram, saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 325. pantu, Savienība un dalībvalstis apkaro krāpšanu un citādu nelikumīgu rīcību, kas apdraud Savienības finanšu intereses. Līdz ar to krāpšanas novēršana un atklāšana ir visu Komisijas dienestu vispārējs pienākums, veicot ar resursu izmantošanu saistītas ikdienas darbības (Komisijas paziņojums Eiropas parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo jautājumu komitejai, Reģionu komitejai un Revīzijas palātai par komisijas stratēģiju krāpšanas apkarošanai).

Itālijā darbojas Iepirkumu un loģistikas speciālistu Asociācija, kuras biedriem ir izvirzītas diezgan stingras prasības profesionālajā jomā. Asociācija ir izstrādājusi un ieviesusi iekšējās kontroles funkcijas un asociāciju locekļu pienākums ir ievērot ētikas kodeksu, kā arī noteiktajā laikā iziet sertifikāciju (Кикавец, Маковлев 2010: 1). ASV ētikas jomā kopš 1978. gada darbojas “Akts par ierēdņu uzvedības ētiku” (Ethics in Government Act, 1978).

Citi iespējamie problēmas risinājumi. Atsevišķajos rakstos ir vērts apskatīt tādus korupcijas novēršanas paņēmienus, kā iepirkumu komisiju locekļu atbildība par pieļautajiem pārkāpumiem publisko iepirkumu jomā, to izglītošana, sertifikācija, algu palielināšana, rotācija, motivācija, kukuļa provokācija u.c.

Bibliogrāfija

1. Iepirkumu uzraudzības birojs. “Vadlīnijas pašvaldību centralizēto publisko iepirkumu organizēšanai” http://www.iub.gov.lv/files/upload/Vadlinijas_centra_310111.pdf (2011.10.10).
2. Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs “Konceptija par korupcijas risku samazināšanu valsts pārvaldes iestādēs un pašvaldībās (informatīvā

- daļa)» http://www.knab.gov.lv/uploads/free/koncepcijas/koncepcija_korupcijas_risku_samazinana.pdf (2010.03.03.).
3. Корупcijas novēršanas un apkarošanas birojs, Valsts administrācijas skola (2008) “Ētika valsts amatpersonu darbībā”. Rīga.
 4. Šmits, K. Nilsens, S. (2005) “Ziņojums par valsts un pašvaldību finanšu līdzekļu un mantas izlietošanu un ES likumdošanu un praksi”. http://www.knab.lv/uploads/free/iepirkumi_noma.pdf (2011.09.10).
 5. Табестро С. Стенограмма онлайн-конференции «Госзакупки: коррупция или прозрачность?» 2010, <http://torg94.ru/stat.php3?nID=83> (2011.10.10).
 6. Кикавец В, Маковлев А (2010) «Особенности правового регулирования в сфере государственных закупок за рубежом». *Госзаказ в вопросах и ответах №1, 2010.*
 7. Кулик Я. Стенограмма онлайн-конференции «Госзакупки: коррупция или прозрачность?» 2010. <http://torg94.ru/stat.php3?nID=83> (2011.10.10).
 8. Макулбеков М. «Электронные государственные закупки позволяют исключить возможность коррупционных правонарушений» <http://www.karazhat.kz/news/detail/957> (2010.03.03.).
 9. Храшкин А. (2007) «Противодействие коррупции в госзакупках». *Журнал “Бюджет” № 4.*

Закупочная комиссия в противокоррупционном аспекте: интеграция правового опыта ЕС и США

Резюме

В статье автором рассматриваются отдельные механизмы предотвращения коррупции в сфере публичных закупок.

Особое внимание уделяется вопросам лимитирования свободы действий закупочной комиссии путем предварительной проверки закупочной документации, применения типовых конкурсных положений, централизации закупок госсектора. Кроме того, в статье рассмотрены вопросы, касающиеся организации контроля за проведением закупок и за соблюдением этических норм членами закупочных комиссий.

Ключевые слова: закупочная комиссия, коррупция, этичность.

INFORMĀCIJAS PACIENTAM SNIEGŠANAS VEIDS ĀRSTNICĪBAS TIESISKAJĀS ATTIECĪBĀS

Anotācija

Pētījuma mērķis ir analizēt informācijas pacientam sniegšanas veidu, konstatējot pastāvošās tiesiskās problēmas un piedāvājot to risinājumu. Vadoties no darba mērķa, pētījumam izvirzīti sekojoši uzdevumi: 1) definēt informācijas pacientam sniegšanas veida jēdzienu; 2) izvērtēt pacienta spējas saprast ietekmi uz atbilstoša informācijas sniegšanas veida izvēli; 3) analizēt pacienta informācijas sapratnes līmeni pēc tās sniegšanas, kas liecina par to, vai informācijas sniegšanas veids ir pacientam saprotamā veidā; 4) analizēt informācijas pacientam sniegšanas formu; 5) aplūkot prasību fiksēt ārstniecības personas sniegtās informācijas saņemšanu. Likumā nav iestrādāta kompleksa pieeja informācijas sniegšanas veida noteikšanā, tādējādi nepietiekami aizsargājot netieši arī pašu pacienta gribas izteikumu. Neatbilstoša informācijas sniegšanas veida pielietojums var radīt pacienta neinformētību, kam iestājas noteiktas civiltiesiskas sekas (t.i., tiesas kārtībā pacientam tiesības prasīt, lai viņa gribas izteikumu atzītu par spēkā neesošu, un tiesības prasīt apmierinājumu par tiesību aizskārums). Ņemot vērā minētās tiesiskās sekas, autore piedāvā normatīvajā regulējumā nostiprināt trīs principus, lai nodrošinātu informācijas sniegšanu pacientam saprotamā veidā.

Atslēgas vārdi: pacients, informētība, informācijas sniegšanas veids.

Informācijas pacientam sniegšanas veids ir paņēmieni kopums, kas tiek izmantots, lai noteiktu atbilstošu informācijas sniegšanas formu un lai konstatētu pacienta informācijas sapratnes līmeni pēc tās sniegšanas, ar mērķi nodrošināt pacienta informētību. Savukārt informācijas pacientam sniegšanas forma ir līdzekļi, kas tiek izmantoti, lai nodotu ziņas, datus (informāciju) pacientam. Tādējādi informācijas sniegšanas veids ietver sevī informācijas sniegšanas formas izvēli. Informācijas sniegšanas veids ir atkarīgs no diviem apstākļiem. Pirmkārt, informācijas sniegšanas mērķis ietekmē veidu, kādā informācija tiek sniegta, t.i., no vienas puses, tas ir virzīts galvenokārt uz pacienta gribas izteikumu; no otras puses, atsevišķos gadījumos informācijas sniegšanai pacientam ir tikai informatīvs raksturs, ja pacientam nav medicīniskās rīcībspējas ārstniecībā, bet tomēr netiek zaudētas tiesības uz informāciju. Otrkārt, informācijas sniegšanas veidu ietekmē arī kritēriji, kas tiek izvirzīti sasniedzamajam mērķim, t.i., no vienas puses, lai pacienta gribas izteikums būtu spēkā;

kā arī, no otras puses, lai pacients, kuram nav medicīniskās rīcības spējas, tiktu pēc iespējas informēts par jautājumiem saistībā ar viņa ārstniecību. Informācijas sniegšanas veidu pacientam nosaka ārstniecības persona. Līdz ar to secināms, ka ārstniecības personas izraudzītajam informācijas sniegšanas veidam ir jābūt tādā, lai pacients saprastu viņam sniegto informāciju, t.i., būtu informēts, pieļaujot pacientu sapratnes līmeņu atšķirības, bet ar nosacījumu, ka tiek sasniegts ar informācijas sniegšanu paredzētais mērķis.

Ārstniecības personai ir jākonstatē divi apstākļi, kas liecina, ka informācija ir sniegta pacientam saprotamā veidā. Pirmkārt, ārstniecības personai ir jāņem vērā konkrēta pacienta spēju saprast un tās iezīmes, līdz ar to, piemeklējot atbilstošāku individuālajam gadījumam informācijas sniegšanas veidu. Pacienta spēju saprast informāciju var ietekmēt divējādi kritēriji. No vienas puses, subjektīvi kritēriji, kas saistīti ar pašu konkrēto pacientu un kas izriet no paša pacienta personības. Latvijas normatīvajā regulējumā kā pacienta subjektīvie kritēriji tiek minēti pacients: 1) vecums, 2) briedums, 3) pieredze (Pacientu tiesību likuma 4. p. 5. d.). Tomēr rodas šaubas, vai šo subjektīvo kritēriju uzskaitījums ir pietiekams. Pacienta veselības traucējumi ietekmē vai var ietekmēt pacienta spēju saprast informāciju. Pacienta psihisko traucējumu gadījumā iespējamās divējādas sekas attiecībā uz pacienta spēju saprast informāciju: 1) ārstniecības personai jāizvēlas atbilstošs informācijas sniegšanas veids, ņemot vērā psihisko traucējumu īpatnības, lai pacients faktiski saprastu informāciju; 2) pacientam psihisko traucējumu dēļ zaudējot medicīnisko rīcības spēju ārstniecībā, mainās informācijas sniegšanas mērķis, kur tomēr ārstniecības personai ir jāizvēlas tāds informācijas sniegšanas veids, lai pacients pēc iespējas saprastu sniegto informāciju. Pacienta fiziskie traucējumi: 1) var būt par pamatu pacienta medicīniskai rīcības spējai (piemēram, pacienta bezsamaņas stāvoklis), kas līdz ar to izslēdz iespēju sniegt pacientam informāciju; 2) var radīt šķēršļus informācijas sniegšanā pacientam, kur minētie šķēršļi ir novēršami, ārstniecības personai izvēloties atbilstošu informācijas sniegšanas veidu, jo pacienta veselības fiziskie traucējumi nerada pacienta rīcības spēju šī brīža izpratnē. Pie tam ārstniecībā pacienta veselības traucējumi ir prioritāri ņemami vērā, izvērtējot pacienta spēju saprast informāciju. Pacientu tiesību likuma 4. panta piektajā daļā ir neskaidra pieeja attiecībā uz minēto aspektu, jo, no vienas puses, jebkuri subjektīvie kritēriji ņemami vērā, nosakot informācijas sniegšanas veidu, lai tas būtu pacientam saprotamā veidā; no otras puses, tomēr tiek sniegts atsevišķu kritēriju izsmeļošs uzskaitījums, kas ir strīdīgs,

jo tādējādi tiek ierobežots citu subjektīvo kritēriju pielietojums informācijas sniegšanas veida noteikšanā.

No otras puses, pacienta spēju saprast informāciju ietekmē arī objektīvi kritēriji, t.i., ārēju apstākļu, kādos atrodas pacients, ietekme. Viens no galvenajiem objektīvajiem kritērijiem ir medicīnas zināšanu trūkums pacientam, kas rada faktisko jeb materiālo nelīdztiesību pacienta un ārstniecības personas tiesiskajās attiecībās, pie tam, attīstoties medicīnai, ar tendenci palielināties minētajai nelīdztiesībai. Līdz ar to, ārstniecības personai, sniedzot informāciju pacientam, ir jārēķinās ar šo atšķirīgo zināšanu līmeni, kā arī, īpašu uzmanību pievēršot medicīnas terminu lietojumam. Vēl viens objektīvs kritērijs ir valodas prasme, kas kļūst aizvien aktuālāka arī Latvijā, paplašinoties personu pārrobežu kustībai. Līdz ar to ir secināms, ka ārstniecības personai, nosakot informācijas pacientam sniegšanas veidu, jāizvērtē pacienta spēja saprast informāciju, ņemot vērā gan subjektīvo, gan objektīvo kritēriju ietekmi uz to. Pie tam atbalstāms ir abstraktas metodes pielietojums šo kritēriju noteikšanai normatīvajā regulējumā, sniedzot nepieciešamības gadījumā pieturas punktus, bet, izvairoties no izsmeloša ietekmes kritēriju uzskaitījuma, ņemot vērā dažādu iepriekš neprognozējamu nozīmīgu kritēriju ietekmes iespējamību ārstniecībā.

Otrkārt, pacienta informācijas sapratnes līmenis pēc tās sniegšanas, t.i., vai un cik daudz no informācijas pacients ir sapratis, liecina par to, vai informācijas sniegšanas veids ir pacientam saprotamā veidā. Pastāv divas pieejas minētā līmeņa konstatācijā: 1) ārstam saprātīgi ir jāpārlicinās, vai konkrētais pacients ir sapratis informāciju, nepieciešamības gadījumā izskaidrojot neskaidros jautājumus; 2) ir pietiekams, ja ārstniecības persona sniedza atbilstošu informācijas apjomu tādā veidā, lai to saprastu vidusmēra pacients (Miņiā). Izejot no Latvijas un citu valstu normatīvajā regulējuma, secināms, ka netieši tiek atbalstīta individuālā pieeja, t.i., ārstniecības personai saprātīgi ir jāpārlicinās, vai konkrētais pacients ir sapratis informāciju. Samērā rezervēta attieksme ir attiecībā uz otro pieeju, kas balstās uz hipotētisku vidusmēra, saprātīga pacienta institūtu, kas ir vairāk raksturīga anglo – amerikāņu tiesību loka valstu tiesu praksei. Latvijas pieeja pamatojama ar to, ka pārsvaru gūst princips, ka “pacientam savs lēmums ir jābalsta uz patiesi esošas” (Сальников, Стеценко 2002: 36-42) nevis prezumējami esošas informācijas pamata.

Tomēr ir konstatējams gadījums, kad apelācijas tiesu instance atzina, ka nav pierādījumu par to, ka ārstes sniegtā informācija pacientei nav bijusi saprotama, balstoties uz diviem apstākļiem: 1) pacientei ārstniecības

laikā nav bijušas komunicēšanās problēmas ar ārsti; un 2) pacients atzinusi, ka viņai tobrīd nav bijis pamats izvirzīt kādas pretenzijas pret ārsti (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 26. septembra spriedums lietā Nr. SKC-635). Ņemot vērā, ka pacientam nav nepieciešamo zināšanu ārstniecībā, visai apšaubāms, ka minētie apstākļi liecina, ka pacients ir sapratis vai sapratis pareizi sniegto informāciju. Tiesa minētajā gadījumā vairāk balstījās uz hipotētiska, saprātīga pacienta pieeju, jo lietā netika vērtēts, vai ārstniecības persona saprātīgi bija pārliecinājusies par konkrētā pacienta informācijas sapratni. Fiksējot ārstniecības personas pienākuma sniegt informācijas iznākumu, tas ļautu izvairīties no šādas lietas apstākļu strīdīgi vērtējamas interpretācijas.

Informācijas sniegšanas veidu ietekmē arī laika kritērijs, kad un cik ilgā laikposmā pirms vai pēc darbības ir sniedzama informācija pacientam. Brīdis, kad rodas ārstniecības personai pienākums sniegt informāciju pacientam, ir atkarīgs no sniedzamās informācijas rakstura (piemēram, informācija par ārstniecības pieejamību; ārstniecības personu identifikācijas informācija; par pacienta veselības stāvokli; par ārstniecības procesu; informācija par veikto ārstniecību), kur pacienta lēmuma pieņemšanas gadījumā, informācija ir sniedzama pirms minētā pacienta gribas izteikuma (Pacientu tiesību likuma 6. p. 1. d.). Rodas jautājums, cik ilgā laikposmā pirms gribas izteikuma ārstniecības personai ir jāsniedz informācija pacientam. Valstu vairākumā tiek pielietots abstrakts termins minētā laikposma apzīmēšanai, lai gan, piemēram, Šveicē tiek noteikts arī konkrēti – vismaz 24 stundas pirms lēmuma pieņemšanas (Schweizer Patienten-Charta (2 Teil Art. 7)). Ārstniecībā ir samērā problemātiski noteikt konkrētu termiņu, kurā ir sniedzama informācija pacientam pirms gribas izteikuma, it īpaši gadījumos, kad nepieciešama neatliekama pacienta ārstniecība. Tomēr ir atbalstāma vismaz abstraktu kopējo principu noteikšana šī laika posma konstatācijai, piemēram, saprātīgā termiņā pirms gribas izteikuma, izņemot neatliekamos gadījumus.

Informācijas sniegšanas veidu ietekmē arī pacientam sniedzamās informācijas raksturs. Pacientam labvēlīgas jeb pozitīvas informācijas gadījumā tas rada pacientam pozitīvas emocijas, kas ir nenoliedzami pacienta interesēs un parasti labvēlīgi ietekmē pacienta veselību, lai arī šajā gadījumā ir nepieciešama piesardzība no bīstami galējām emociju izpausmēm. Negatīva informācija var nelabvēlīgi ietekmēt pacienta veselību, kuras gadījumā ir nepieciešams īpaši pievērst uzmanību informācijas sniegšanas veidam, lai mazinātu minētās informācijas negatīvo ietekmi

uz pacienta veselību. Tiek minēts, ka informācija noteiktos gadījumos ir sniedzama pacientam saudzīgā veidā (Timby 1996: 39), norādot, ka praksē tas varētu izpausties divējādi: 1) dodot pacientam tikai mājienu; vai 2) jebkurā gadījumā pacientam atstājot cerību (Пищита, Житный, Каменская 2003: 21). Pilnībā nevar piekrist šādai pieejai, jo, no vienas puses, nav atbalstāma neskaidras informācijas sniegšana pacientam, dodot tikai mājienu par noteiktiem informācijas aspektiem; no otras puses, nav pieļaujama nepatiesas informācijas sniegšana, kas rada pacientam nepamatotas cerības, jo tas ietekmē arī daudzas citas tiesiskās attiecības, kurās ir vai var iesaistīties pacients kā tiesību subjekts, radot arī attiecīgas tiesiskās sekas. Tādēļ jāpiekrīt, ka informācija pacientam ir sniedzama neitrāli, objektīvi un lietišķi (Einsicht und Information Ergebnisse des Bremer Diskussionsforums “Charta der Patientenrechte”), kā arī pēc iespējas saudzīgāk, detalizētāk un atbalstošāk, ja sniedzamās informācijas raksturs var radīt pacientam krasas emocionālas izpausmes, tādējādi būtiski ietekmējot pacienta veselību.

Rodas jautājums, vai informācijas sniegšanas veids ir atkarīgs arī no tā, kam informācija tiek sniegta – pacientam vai viņa vietniekam. Ja informācija tiek sniegta pacienta vietniekam, tad galvenais, lai viņš saprastu sniegto informāciju un pieņemtu lēmumu pacienta interesēs. Informācijas sniegšanas veida kopējie principi būtu attiecināmi arī uz minēto gadījumu, neparedzot būtiskas atšķirības. Vienīgi jāņem vērā tas apstāklis, ka starp vietnieku un ārstniecības personu nepastāv pacienta un ārstniecības personas tiesiskās attiecības. Līdz ar to informācijas sniegšanas veids var nebūt tiesiski tik niansēts (piemēram, pacienta vietniekam saudzīgā veidā), kas tomēr neizslēdz ārstniecības personas ētisko kritēriju ietekmi informācijas sniegšanas veida izvēlē pacienta vietniekam, lai tomēr tiktu sasniegts informācijas sniegšanas tiesiskais mērķis.

Latvijas normatīvajā regulējumā nav noteikts, kādā formā ir sniedzama informācija pacientam. Izejot no citu valstu pieejas, informācija pacientam galvenokārt tiek sniegta mutiski. Ja pacients objektīvu apstākļu dēļ nespēj sazināties mutiski ar ārstniecības personu, tad ir jānodrošina alternatīvs saziņas veids (piemēram, pieaicinot zīmju valodas speciālistu (Act on Health of Hungary (s. 13 (8))). Informācijas sniegšanas pacientam rakstiska forma būtu izmantojama tad, ja to pieprasa kāda no tiesisko attiecību pusēm: no vienas puses, pacients (Law of Obligations Act of Estonia (§766 (1))), ja tas ir viņa interesēs (piemēram, ja tiek saņemta informācija par sarežģītu paredzamo invazīvo iejaukšanos); kā arī, no

otras puses, pēc ārstniecības personas pieprasījuma (piemēram, lai fiksētu, kāda informācija tikusi sniegta pacientam). Tādējādi atsevišķos gadījumos ir atbalstāma arī pastiprinātas, t.i., rakstiskas, formas izmantošana informācijas sniegšanā pacientam, ja tas objektīvi nepieciešams kādas puses tiesiskajai aizsardzībai.

Attīstoties tehniskajām iespējām, vēl viena no informācijas sniegšanas formām ir, izmantojot telekomunikācijas līdzekļus vai sarakstes veidā. Latvijas normatīvajā regulējumā ir noteikts, ka minēto līdzekļu izmantošana nav pieļaujama pacienta ārstniecībā. Analizējot pacienta ārstniecības saikni ar informācijas sniegšanas formu pacientam, jāsecina, ka, no vienas puses, nav speciālas atrunas par minēto līdzekļu izmantojuma aizliegumu informācijas sniegšanā. Bet tā kā šis aizliegums attiecas uz pacienta ārstniecību kopumā, tad nav izslēgts, ka tas attiecināms arī uz informācijas sniegšanas formas izvēli ārstniecībā. No otras puses, attīstās telemedicīnas ideja, kur pacienta ārstniecībā, kā arī informācijas sniegšanā pacientam, tiek izmantoti telekomunikācijas līdzekļi. Līdz ar to secināms, ka nākotnē ar telemedicīnas attīstību ir iespējama pieejas maiņa arī attiecībā uz informācijas sniegšanas formu pacientam, pieļaujot un paplašinot telekomunikācijas līdzekļu izmantošanu, kur tomēr personiskai mutiskai sarunai ir jābūt primārai pacienta un ārstniecības personas tiesiskajās attiecībās, sniedzot informāciju pacientam.

Likumā netiek noteikta prasība fiksēt tieši un vienmēr ārstniecības personas/iestādes sniegtās informācijas saņemšanu. Pabeidzot informācijas sniegšanu pacientam, būtu nepieciešams fiksēt ārstniecības personas pienākuma sniegt informāciju iznākumu. No vienas puses, tas ir ārstniecības personas/iestādes interesēs, jo tādējādi tiktu apliecināta to pienākuma sniegt informāciju izpilde. No otras puses, arī pacienta interesēs ir fiksēt informācijas saņemšanu, it īpaši attiecībā uz tās apjomu. Rodas jautājums, kādā formā būtu fiksējama informācijas saņemšana. Universālā forma būtu ietvert pacienta apliecinājumu par saņemto informāciju, tās apjomu rakstveida formā, ko pacients arī parakstītu. Tas būtu iespējams tajos gadījumos, ja informācija pacientam tiek sniegta rakstveidā. Pārējos gadījumos to būtu lietderīgi sasaistīt ar pacienta gribas izteikuma formu.

Piekrist ārstniecībai, pacients var: 1) mutiski vai ar konkludentajām darbībām (Pacientu tiesību likuma 6. p. 1. d.) – tādā gadījumā ir prezumējama normatīvajos aktos noteiktā minētā informācijas apjoma saņemšana pacientam; 2) rakstveidā, ja to pieprasa pacients vai ārstējošais ārsts (Pacientu tiesību likuma 6. p. 2., 3. d.) – tādā gadījumā rakstveidā tiek fiksēta arī informācijas saņemšana. Bet šāda pieeja neder, ja pacients,

piekrirot ārstniecībai, atsakās jebkurā formā no informācijas saņemšanas (Pacientu tiesību likuma 4. p. 8. d.). Tomēr tiesiskās stabilitātes un skaidrības aspektā ir atbalstāma pastiprinātas formas prasības, ja pacients, piekrirot ārstniecībai, atsakās no informācijas, kas būtu fiksējama rakstveidā. Pacients atteikties no ārstniecības var rakstveidā, kur iespējami divi varianti: 1) šajā atteikuma formā tiek izdarīta norāde par informācijas saņemšanu (Pacientu tiesību likuma 6. p. 5. d.); 2) pacients, atsakoties no ārstniecības, var tomēr atteikties arī no informācijas saņemšanas (Pacientu tiesību likuma 4. p. 8. d.), kas būtu apliecināms rakstveidā, veicot attiecīgu norādi. Pacientam atsakoties rakstveidā apliecināt atteikumu no ārstniecības, ārstējošais ārsts pieaicina divus pilngadīgus, rīcībspējīgus lieciniekus, kas ar savu parakstu apliecina pacienta gribas izteikumu, t.i., atteikumu (Pacientu tiesību likuma 6. p. 6. d.). Šajā gadījumā lieciniekiem būtu jāapliecina arī fakts saistībā ar informācijas saņemšanu – vai pacients saņēma informāciju, vai pacients atteicās no informācijas saņemšanas. Secināms, ka ir nepieciešams fiksēt arī informācijas sniegšanas pacientam iznākumu, t.i., informācijas saņemšanu, precizējot normatīvajā regulējumā formas prasības minētajam apliecinājumam, sasaistot to arī ar pacienta gribas izteikuma formu.

Bibliogrāfija

1. Act on Health of Hungary (1997). www.eum.hu/english/CLIV/CLIV-main.html (2010.03.06.).
2. Austrijas Augstākās tiesas 2004. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. 7Ob15/04p. http://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Justiz&Dokumentnummer=JJT_20040213_OGH0002_0070OB00015_04P0000_000 (2010.11.12.).
3. *Biomedicīnas ētika* (2006). Ķilkuts G., Mežinska S., Neiders I. u.c. Sast. V. Sīle. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
4. Deklarācija par pacientu tiesību veicināšanu Eiropā (1994. gada 28.–30. marts). Grām.: *Biomedicīnas ētika* (2006). Ķilkuts G., Mežinska S., Neiders I. u.c. Sast. V. Sīle. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 207.-219. lpp.
5. Deutschlands Patientencharta (2003). www.krankenkassen.de/gesundheit/arzt-patient/TODO-29/ (2010.03.06.).
5. Einsicht und Information Ergebnisse des Bremer Diskussionsforums “Charta der Patientenrechte” (Institut für Gesundheits- und Medizinrecht). <http://www.datenschutz-bremen.de/pdf/Patientenrechte.pdf> (2010.03.06.).
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 21. decembra spriedums lietā: Jasinskis v. Latvia. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=human> (2011.08.01).

7. Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (2010. g. 23. decembris). www.sustento.lv/uploads/Konvencija/konvencija%20lv.doc (2011.11.01.).
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 26. septembra spriedums lietā Nr. SKC-635.
9. Law of Georgia on the rights of patient (2000). http://aitel.hist.no/~walterk/wkeim/files/Georgia_Patients_Rights_Law.htm (2010.03.06.).
10. Law of Obligations Act of Estonia (2002). <http://www.legaltext.ee/indexen.htm> (2010.03.06.).
11. Law on patients' rights of Denmark (1999). <http://waml.haifa.ac.il/infex/reference/legislation/denmark/denmark.htm> (2010.03.06.).
12. Law on the rights of patients and compensation of the damage to their health (Lithuania, 03.10.1996). www3lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=111935 (2010.03.06.).
13. Law to provide for the safeguarding and protection of the patient's rights and for related matters of Cyprus (nr. 1 (I)/2005; 07.04.2005.). <http://apps.who.int/idhl-rils/idhl/Cypr.05002.pdf> (2010.03.06.).
14. McClellan, F.M. (1994). *Medical Malpractice: Law, Tactics and Ethics*. Philadelphia: Temple University Press. <http://books.google.lv> (2011.21.06.).
15. Nürnberger Kodex (1997). <http://www.medizinundgewissen.de/archiv/kodex97.html> (2010.03.06.).
16. Pacientu tiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 30. decembris, nr. 205.
17. Par prakses ārstiem: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 8. maijs, nr. 113.
18. Patient's Bill of Rights (USA, 1995). Grām.: Timby, B.K. (1996) *Fundamental skills and concepts in patient care*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company, p. 40.
19. Patient's Rights Act of Israel (1996). <http://waml.haifa.ac.il/infex/reference/legislation/israel/israel.htm> (2010.03.06.).
21. Patient's Rights Act of Norway (nr. 63, 02.07.1999). www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/eur/lxweno0.htm (2011.21.06.).
22. Schweizer Patienten-Charta (Januar 2005). <http://www.patienten.ch/PatientenCharta030505.pdf> (2010.03.06.).
23. Timby B.K. (1996) *Fundamental skills and concepts in patient care*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company.
24. Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas 2004. gada 18. novembra lēmums lietā Nr. BVerfG, 1 BvR 2315/04. www.bundesverfassungsgericht.de (2011. 11.04.).
25. Гурочкин Ю.Д., Дерягин Г.Б., Яценко Е.Ю. (2007) *Медицинское право*. Сборник нормативных актов. Москва: Экзамен.
26. Мотов, В.В. "Информированное согласие и добровольная психиатрическая госпитализация в США." <http://www.npar.ru/journal/2005/3/hospitalization.php> (2010.03.06.).

27. Основы законодательства Российской Федерации об охране здоровья граждан: Федеральный закон от 22 июля 1993 г. №5487-1. Гвм.: Гурочкин Ю.Д., Дерягин Г.Б., Яценко Е.Ю. (2007) *Медицинское право*. Сборник нормативных актов. Москва: Экзамен.
28. Пишита А.Н., Житный М.В., Каменская Н.А. (2003). Правовые аспекты информационного обмена в медицине. *Медицинское право*, nr. 1 (1).
29. Сальников, В.П., Стеценко, С.Г. (2002). Доктрина информированного согласия. *Новая правовая мысль*. №1, С. 36-42. <http://www.law.edu.ru/magazine/document.asp?magID=13&magNum=1&magYear=2002&articleID=1169577> (2010.03.06.).

Вид получения информации пациентом во врачебно правовых отношениях

Резюме

Использование несоответствующего способа предоставления информации может повлечь за собой неинформированность пациента вследствие чего наступает соответствующая гражданско-правовая ответственность (т. е., в порядке судебного иска у пациента возникает право требовать, чтобы его волеизъявление было признано недействительным, и требовать удовлетворения за нарушение его прав). В законе не выработан комплексный подход оценки способа предоставления информации, таким образом, недостаточно защищая косвенно и само волеизъявление пациента. Чтобы обеспечить способ предоставления информации в виде понятном пациенту, в нормативном регулировании необходимо закрепить три принципа:

- 1) уточнить критерии, которые влияют на способность пациента понять информацию;
- 2) установить обязательным условием лечащей персоне удостовериться, что конкретный пациент понял предоставляемую ему информацию;
- 3) в законе оговорить форму для способа предоставления информации и требование фиксировать получение информации от лечащей персоны. Это достижимо следующими изменениями нормативного акта. Дополнить Закон о правах пациента статьёй 4.¹ в следующей редакции:
“(1) Лечащая персона предоставляет информацию понятном для пациента способом, учитывая субъективные и объективные факторы влияющие на способность пациента понять информацию.
(2) Если информация не предоставляется в понятном для пациента способом, в результате чего пациент не получает должный объём информации, то в судебном порядке волеизъявление пациента признаётся недействительным, и пациент вправе требовать удовлетворение.
(3) Информация пациенту предоставляется устно или, если это требует пациент или лечащая персона, в письменном виде.
(4) Лечащая персона обязана соответствующим образом удостовериться, что конкретный пациент понял предоставляемую ему информацию.

(5) *Лечащий врач делает письменную отметку в истории пациента, если:*

- 1) *пациент выявляет свою волю в письменном виде и он получил информацию; или:*
- 2) *пациент отказывается от получения информации.”*

Ключевые слова: пациент, информированность, способ предоставления информации.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

*Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.*

*This work has been supported by the European Social Fund within
the project “Support for Doctoral Studies at University of Latvia”.*

*Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда
в рамках проекта “Поддержка развития докторантуры ЛУ”.*

ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ И ЭЛЕКТРОННЫЕ СДЕЛКИ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию актуальной, новой и практически значимой проблемы понятийно-категориального аппарата и юридической природы электронной коммерции и электронной торговли, конститутивных признаков электронных сделок. В работе проанализированы сформулированные международными организациями имеющиеся в научной литературе подходы и точки зрения по вопросам содержания, юридической природы и характерных черт, присущих электронной коммерции и электронной торговли, рассмотрены основные виды и направления развития электронной торговли и существующие отличия между электронной и традиционной торговлей.

Принимая во внимание, что электронная коммерция и торговля воплощаются в заключаемых электронных сделках, в статье значительное внимание уделено исследованию формы электронных сделок, проблем, связанных с электронно-цифровой подписью, идентификации сторон и установлению их местонахождения, соблюдения предписаний нормативного характера, правового статуса субъектов электронной торговли, исполнения обязательств, порожденных электронными сделками, о передаче электронным способом прав на материальные объекты.

На основе, проделанной в статье аналитической работы, автор высказывает собственное мнение по существу затронутых в статье вопросов и формулирует предложения по дальнейшему совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: электронная коммерция, электронная торговля, электронные сделки, торговый оборот, международная унификация, региональная унификация, заключение электронных сделок, форма электронной сделки, электронные сообщения, электронная подпись.

Понятие электронной коммерции. Осуществляемые в сети Интернет (киберпространстве) электронная коммерция (electronic commerce или сокращенно e-commerce) и электронная торговля являются одной из составных частей процесса глобализации. Именно в продвижении товара, используя информационные и коммуникационные технологии и, прежде всего, через Интернет, заключается прин-

ципиальное различие между традиционной и электронной торговлей (Балабанов 2001: 191).

Общепризнанного определения понятия «электронная коммерция», а равно понятия «электронная торговля» до сих пор нет. Существуют отдельные дефиниции, разработанные различными международными организациями, предлагаемые исследователями данной проблематики. Так, например, Всемирная торговая организация (ВТО) в понятие «электронная коммерция» вкладывает производство, рекламу, продажу и распространение товаров, осуществляемых с помощью телекоммуникационных сетей. Организация экономического сотрудничества и развития под электронной коммерцией понимает все виды и формы коммерческих сделок с участием как физических, так и юридических лиц, в основе которых лежит обработка и передача данных в цифровой форме. В Типовом законе «Об электронной торговле» («Model Law on Electronic Commerce»), разработанном Комиссией по праву международной торговли ООН (ЮНСИТРАЛ) в 1996 году, предлагается данный термин трактовать широко, не ограничиваясь договором купли-продажи, с тем, чтобы охватить им все вытекающие, как из договорных, так и внедоговорных отношений торгового оборота, аспекты. Соответственно, этим понятием охватывается практически весь образуемый коммерческими сделками коммерческий оборот, в числе которых: купля, поставка, агентские соглашения, коммерческое представительство, соглашения о распределении продукции, факторинг, лизинг, консалтинг, инжиниринг, проектирование, инвестиционные контракты, страхование, банковские услуги, соглашения об эксплуатации и концессиях, совместной деятельности, другие формы промышленного и делового сотрудничества, перевозка пассажиров и грузов различными видами транспорта и др.

В научной литературе сформировалось несколько подходов в понимании электронной коммерции. Первый подход характеризует электронную коммерцию как особую форму совершения сделок, в которой их заключение и исполнение осуществляется с помощью электронных средств коммуникации, не изменяющих сущности взаимоотношения сторон, а лишь затрагивающих только форму этих сделок и не оказывающих влияния на их правовую природу, которая остается неизменной, и, соответственно, они должны регулироваться правовыми нормами, регламентирующими соответствующие отношения (купля, подряд и др.). Во втором, более широком подходе

электронная коммерция рассматривается как новая отрасль хозяйственной деятельности, осуществление коммерческих операций в которой специфично использованием современных технологий коммуникации. Сторонниками этого подхода к электронной коммерции причисляются не только коммерческие сделки, совершенные и исполняемые с использованием электронных информационных и коммуникационных технологий, но и иные обеспечивающие их реализацию действия (деятельность провайдеров доступа в сеть, операторов поисковых систем, размещение информационных ресурсов в Интернете). В третьем, еще более широком подходе электронная коммерция понимается как всесторонняя система хозяйственной деятельности предприятий, включающей в себя все стороны их деятельности, основанная на применении электронных средств коммуникации.

Многими специалистами понятие «электронной коммерции» раскрывается через определения электронного обмена данными, электронного перевода денежных средств и электронной торговли. Наконец, Европейская комиссия определяет электронную коммерцию уже, как дистанционные услуги, предоставляемые обычно электронным способом и по индивидуальному требованию получателя услуг.

Представляется оправданным подход к электронной коммерции как к способу ведения коммерческой деятельности, при котором обмен информацией, заключение и/или исполнение сделок, а также совершение иных юридически значимых действий осуществляется в особой форме – с помощью обмена электронными сообщениями (Зажигалкин 2005: 6, 11).

В международной практике чаще всего электронная торговля понимается как составная часть электронной коммерции, в которую включаются также: электронный обмен сообщениями, электронный обмен данными (EDI), электронный перевод денежных средств (EFT), электронная почта, факсимильная связь, электронные каталоги, электронные доски объявлений (BBS), совместно используемые базы данных, мобильная связь и т.д. Именно такой подход представляется оправданным. В этой связи вряд ли можно согласиться с Ю.Е. Булатецким и С.А. Филиным, ограничивающими электронную торговлю лишь осуществляемыми через электронные сети сделками по купле-продаже товаров или услуг (Коммерческое (торговое право): Учебник / Под ред. Ю.Е. Булатецкого и В.А. Язева 2002: 860).

Далее следует остановиться на вопросе об отличиях электронной и традиционной торговли. Чаще всего на него отвечают, указывая в качестве специфической черты на применение электронных средств для взаимодействия субъектов. В Руководстве по принятию Типового закона ЮНСИТРАЛ к числу средств, охватываемых понятием «электронная торговля», относятся следующие способы передачи данных, основанные на использовании электронных методов: передача данных путем электронного обмена данными (Electronic Data Interchang) в узком смысле этого понятия как передача данных стандартизованного формата между компьютерами; передача электронных сообщений с использованием либо общедоступных, либо патентованных стандартов; передача текста свободного формата с помощью электронных средств, например, Интернета. Представляется, что перечень способов коммуникации контрагентов в киберпространстве не является закрытой системой, он неизбежно будет расширяться под влиянием достижений научно-технического прогресса. Но уже сегодня он должен быть дополнен передачей информации по телексу, факсу, телефону, использующими цифровые технологии.

Применительно в электронной коммерции и электронной торговле насущной потребностью является решение вопроса определения юрисдикции и применимого к возникающим отношениям права и законодательства. Другими словами, обладают ли возникающие в киберпространстве общественные отношения такой спецификой, которая дает основание говорить о формировании новой отрасли права, или же таких оснований нет. По существу данной проблемы в научной литературе высказаны различные взгляды.

Виды электронной коммерции и электронной торговли. В мировой практике электронная торговля развивается по двум направлениям. Первое направление предполагает заказ нематериальных товаров и услуг, их оплату и доставку потребителю в режиме реального времени (электронные средства массовой информации, обучение, различные услуги, например, развлечения (фильмы), компьютерные программы, исполнение которых осуществляется через цифровые средства коммуникации. Это направление может быть названо прямой электронной торговлей (Паперно 2005: 11). Второе направление, которое можно назвать косвенной электронной торговлей, предполагает заключение электронных сделок, а их исполнение в силу физических свойств товаров осуществляется традиционными способами и по

привычным для потребителя каналам (почтовые отправления, доставка товара покупателю и т.д.).

В электронной коммерции применяется несколько бизнес-моделей: (1) компания – компания (B2B); (2) компания – заказчик (B2C); (3) компания – сотрудник (B2E); (4) компания – партнер (B2P).

В Латвии в настоящее время получили более или менее широкое распространение первые две из вышеперечисленных моделей электронной коммерции: компания – компания (B2B) и компания – заказчик (B2C).

Форма электронной сделки. Одним из условий действительности сделок, согласно ст. 1404 ГЗ, является ее форма. Как известно выбор формы сделки – прерогатива ее участников за исключением случаев, прямо предусмотренных законом (ст. 1473 ГЗ). Говоря о разграничении сделок по форме, Д.И. Мейер отмечал: «Как все существующее имеет свои пределы, которые отделяют данное существующее от других предметов и которых очертания составляют форму, так и юридические сделки являются в известных формах и без них неудобомыслимы. Но формы эти не одинаковы, а различны соответственно тому, как различными способами выражается воля» (Мейер 1997: 182 – 183).

Сделки могут совершаться как в устной, так и письменной форме; при этом каждая форма имеет свои разновидности. Разновидностями устной формы являются: собственно устная, молчание, конклюдентные действия. В свою очередь разновидностями письменной формы являются: простая письменная, квалифицированная письменная (нотариально удостоверенная), электронная форма.

Оценивая возможность заключения «электронных» сделок сквозь призму действующего законодательства, прежде всего, следует обратить внимание на два момента: (1) недопустимо отождествление письменной формы сделки с ее бумажным оформлением, т.е. нельзя смешивать сделку - юридический факт и сделку – документ. Как отмечается в ст. 1492 ГЗ, изложенные письменно акты по сделкам составляются в такой форме, в какой этого пожелает каждый; при этом не требуется соблюдения каких-либо особых формальностей, и участники сделки не связаны никакими образцами; (2) исходя из смысла ст. 1493 ГЗ, устанавливающей, что для действительности акта в качестве его существенной принадлежности при односторонних сделках нужна подпись обязанного лица или его представителя, а при совершении остальных, т.е. двусторонних сделок – подписи всех участников сделки

или их представителей. Таким образом, не утверждая форму подписи, закон тем самым допускает ее цифровой аналог.

Нельзя не упомянуть о Законе ЛР от 31 октября 2002 года «Об электронных документах», в соответствии с которым электронный документ понимается как созданные в электронном виде, хранимые, отправляемые и получаемые данные, обеспечивающие возможность их использования для выполнения определенного действия, осуществления или защиты прав. Электронный документ, выполненный на машинном носителе, приравнивается к письменному документу на бумажном носителе и в этой связи обладает одинаковой с ним юридической силой при соблюдении двух условий, предусмотренных ч. 1 ст. 3 Закона ЛР от 31 октября 2002 года «Об электронных документах»: (1) если электронный документ будет снабжен электронной подписью; (2) если электронный документ соответствует другим, установленным нормативно-правовыми актами требованиям. О том, что законодатель руководствуется этой исходной посылкой свидетельствует и сформулированная в ч. 1 ст. 6 данного закона норма, в которой говорится о том, что на электронные документы распространяются те же правила разработки и оформления, которые установлены для разработки и оформления бумажных документов. В этой связи уместно вспомнить о принципе технологической недискриминации, закрепленном в ст. 5 Типового закона ЮНСИТРАЛ «Об электронной торговле», согласно которому информация не может быть лишена юридической силы, действительности и исковой силы на том основании, что она имеет форму сообщения данных.

Применительно ко второму условию сразу следует оговориться, что далеко не все электронные документы будут соответствовать требованиям Гражданского закона (далее — ГЗ) и других нормативно-правовых актов. Изъятия из общего правила предусмотрены ч. 6 ст. 3 Закона ЛР от 31 октября 2002 года «Об электронных документах», в которой указываются случаи, когда положения названного закона не применяются. Из сказанного вытекает, что ставить знак равенства между договорами, совершенными в письменной и электронной форме, учитывая предусмотренное законом ограничение сферы действия электронных договоров, определенную специфику и порядок их заключения, все же не совсем корректно. Хотя ныне количество электронных сделок в общем объеме сделок незначительно, но на перспективу следует подумать о выделении электронной формы, в особую форму сделок, предусмотрев ее в новом ГЗ.

Следует подчеркнуть основополагающее положение: совершение сделки в простой письменной форме либо в электронной форме не изменяет ее сути как выражения воли субъектов, то ли с помощью письменного документа, выполненного на бумажном носителе, то ли в виде электронного документа, закрепляющего и выражающего волю одного или нескольких лиц, участвующих в этой сделке либо уполномоченных ими лиц на ее совершение. Таким образом, в целом, оставляя за скобками отмеченные мало значимые сегодня различия, обусловленные нынешним состоянием технического обеспечения, можно заключить, что электронная форма сделки в целом соответствует требованиям, предъявляемым действующим законодательством к простой письменной форме сделок.

При электронной торговле сделка заключается путем обмена, с помощью электронной связи, выполненными в электронном виде документами, позволяющими достоверно установить, что они исходят от соответствующего контрагента по договору. При совершении электронных сделок используется либо электронная подпись, либо аналог собственноручной подписи. В соответствии с ст. 7 Типового закона об электронной торговле аналог собственноручной подписи должен соответствовать следующим требованиям: (1) достоверно идентифицировать участника электронной сделки; (2) указывать на то, что он одобрил информацию, содержащуюся в сообщении данных; (3) является надежным для соответствующей цели, для которой была осуществлена передача данных, в свете всех обстоятельств, включая любое уместное соглашение.

Естественно, что наиболее надежным способом идентификации участников сделки является электронная подпись.

Электронно-цифровая подпись. Термин «электронная подпись» используется для обозначения приложенных к электронному документу или логически связанных с ним электронных данных, обеспечивающих аутентичность электронного документа и подтверждающих идентичность владельца подписи.

Директивой Европейского парламента и Совета 1999/93/ЕС от 13 декабря 1999 года «О единых условиях использования электронной подписи» в Европейском Сообществе электронная подпись понимается как данные в электронном формате, прилагаемые к другим электронным данным или логически ассоциируемые с ними, которые служат в качестве метода установления аутентичности. Нормы этой директивы, призванной содействовать не только расширению

сферы применения электронных подписей, но и их юридическому признанию, подлежали имплементации в национальное законодательство государств-участниц ЕС до июля 2001 года.

В этом же ключе определяет электронную подпись ст. 2 Типового (Модельного) закона ЮНСИТРАЛ «Об электронных подписях» 2001 года, в которой она определяется как данные в электронной форме, присоединяемые или логически ассоциируемые с сообщением данных, которые могут использоваться, чтобы идентифицировать подписавшего в отношении сообщения данных, и указывает на одобрение данных подписывающим документ лицом.

Указанная Директива не ограничивается этим определением и предлагает также применять квалифицированную форму электронной подписи – расширенную электронную подпись (*advanced electronic signature*), отвечающую следующим критериям: (a) уникально связана с подписывающим лицом; (b) является достаточной для идентификации подписывающего лица; (c) создается с использованием средств, которые подписывающее лицо может держать под своим исключительным контролем; (d) связана с данными, к которым она относится, таким образом, что любое последующее изменение данных будет обнаружено.

В Швеции пошли дальше и в Законе от 2000 года № 832 «О квалифицированных электронных подписях» выделили три разновидности электронной подписи: простая, расширенная и квалифицированная (Шамраев 2003: 972). В Общих обычаях для удостоверения цифровым способом международной коммерции 1997 года (*General Usage for International Digitally Ensued Commerce*), принятых МТП используется термин цифровая подпись (*Digital signature*), под которой понимается преобразование сообщения с использованием ассиметричной криптосистемы таким образом, что лицо, обладающее удостоверенным сообщением и открытым ключом удостоверителя, может точно установить: (a) было ли преобразование результатом использования закрытого ключа, который соответствует открытому ключу подписавшего лица; (b) было ли подписанное сообщение изменено с момента преобразования.

Тем не менее, в международной практике отсутствует единое понятие электронной подписи. В описание электронной подписи практически каждое государство, международная организация стремится внести свои коррективы. Кроме понятия «электронная подпись» используются понятия «электронная цифровая подпись», «цифровая

подпись», что, конечно же, не придает стабильности международно-правовому регулированию электронной подписи. Мировая практика свидетельствует о том, что, обеспечивая большую степень надежности и скорость обработки, электронные записи обеспечивают не меньший уровень безопасности, чем документы, выполненные на бумажном носителе. Если средняя теоретическая вероятность заключения эксперта по вопросу о подлинности подписи составляет 65—70%, то для электронной подписи она достигает 1 к 10, если, конечно, не получен доступ к конфиденциальному коду (Сергеев К). Из этого следует, что электронная подпись, во-первых, не только снимает вопрос об авторстве и в этой связи позволяет надежно идентифицировать его автора, но и обеспечивает целостность документа, предотвращает его от возможных последующих искажений (Макаров 2003: 8); во-вторых, придает документу юридическую силу и обеспечивает использование электронного документа для защиты нарушенных прав.

Электронная цифровая подпись, являющаяся средством защиты информации обладает двумя свойствами: (1) может быть воспроизведена только одним лицом (владельцем подписи), а ее подлинность может быть проверена многими лицами; (2) будучи неразрывно связанной с конкретным документом, электронная цифровая подпись жестко увязывает в единое целое содержание документа и секретный ключ подписывающего документ лица и делает невозможным изменение документа без нарушения его подлинности. Таким образом, электронная цифровая подпись обеспечивает более высокую степень защиты документа, чем собственноручная подпись, которая не в состоянии гарантировать его целостность и неизменность.

В этой связи на совершение и исполнение «электронных сделок» распространяется тот же правовой режим, что и на сделки, совершенные в привычных формах, включая возможность защиты интересов заинтересованной стороны, в т.ч. и потребителя в соответствии с Законом ЛР от 18 марта 1999 года «О защите прав потребителей», в суде. Вместе с тем, при заключении международных договоров купли-продажи защита интересов договаривающейся стороны, являющейся резидентом Латвии, более чем сомнительна. Это вызвано тем, что при ратификации Конвенции 1980 «О международных договорах купли-продажи» Латвия воспользовалась оговоркой, в соответствии с которой действительными являются международные договоры, совершенные в письменном виде на бумажном носителе. Если

нормативно-правовыми актами действующего законодательства предусматривается, что в дополнение к другим реквизитам документа необходим оттиск печати, то по отношению к электронным документам это требование считается выполненным, если электронный документ имеет не только надежную электронно-цифровую подпись, но и печать времени. Последняя, согласно ст. 1 Закона ЛР от 31 октября 2002 года «Об электронных документах», представляет собой в электронном виде подписанное подтверждение того, что электронный документ в определенные дату и время обозначен у поставщика услуг сертификации.

Нельзя не учитывать, что юридическая сила электронной сделки может удостоверяться не только электронной подписью. На рынке ценных бумаг, в банковской практике используются также иные аналоги удостоверения электронного документа и придания ему юридической силы.

Включение Латвии в международное экономическое пространство актуализирует вопрос о юридической силе документа, подписанного электронной подписью резидентом другого государства. В этой связи необходимы процедуры признания юридического значения иностранных документов.

Заключение «электронных» договоров. В научной литературе понятия «электронный договор», «электронная сделка» упоминаются довольно часто (Вершинин 2000: 66).

Заключение договоров во всемирной сети Интернет — одна из наиболее острых, рожденных научно-техническим прогрессом проблем, всестороннее решение которой послужит дополнительным стимулом интернационализации экономики, ускорению гражданского оборота. В этой связи необходимо с юридических позиций решить такие вызывающие затруднение вопросы, как: (1) является ли размещенное на сайте предложение офертой, и если да, то с какого момента; (2) когда оферта может считаться акцептованной; (3) каким образом определяется аутентичность оферты и акцепта; (4) могут ли совершаться в сети Интернет сделки, для заключения которых предусмотрена письменная форма и т.д.

Представляется, что содержащее в себе элементы коммерческого предложения, размещенное на сайте или с помощью электронных средств направленное другим лицам электронное сообщение, может рассматриваться только, как предложение выдвигать оферту. В качестве оферты следует трактовать сообщение потенциального покупа-

теля и, соответственно, ответ продавца (лица, разместившего коммерческое предложение) о принятии им заказа — как акцепт. При этом, согласно ст. 11 Директивы ЕС об электронной коммерции 2000/31/ЕС отправленная продавцом информация не должна направляться конкретным лицам и в ней не должно быть указания на то, что она является офертой.

Для действительности электронных сделок немаловажным является вопрос о месте и времени ее совершения, который определяется вступлением в силу акцепта. Очевидно, что, как и в случае совершения традиционных сделок, следует руководствоваться принятой в ГЗ системой получения, вполне определенно выраженной в ст. 1537 ГЗ (хотя применительно к отдельным договорам, например, к дистанционным договорам, не отрицается и система получения) (Байков 2005: 144–145), а также в ст. 24 Венской конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 года. Правовые последствия, которые в состоянии породить оферта, возникают только в связи с ее получением адресатом. Именно с этого момента она вступает в силу (ст. 15 Венской конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 г., ст. 2.3 Принципов международных коммерческих договоров) (Принципы международных коммерческих договоров 2003: 32), а акцепт вступает в силу с момента получения его оферентом (ст. 2.6 Принципов международных коммерческих договоров). Таким образом, электронные сообщения должны считаться полученными в момент, когда они достигли информационной системы адресата и в формате, позволяющем ему извлечь и обработать сообщение.

Все шире в сетевом режиме применяются, так называемые, формуляры для третьих лиц, представляющие собой договоры со стандартными условиями, заполнение которых осуществляется либо обоими контрагентами одновременно, либо одной стороной, действующей по поручению другой стороны договора. В этой ситуации договор считается заключенным по окончании сеанса. Одним из стандартных условий таких договоров является условие об оплате за оказанные консультационные услуги разработчика соответствующего формуляра.

Ведущий принцип правового регулирования электронной коммерции формулируется как невозможность сторон «...ставить под сомнение законность и действительность сделки на том основании, что она совершена электронным способом» (Соловяненко 1997: 54). В

тоже же время, очевидно, что возможности применения исключительно договорного способа для обеспечения реализации данного принципа ограничены. Это связано с тем, что в национальном законодательстве ряда стран предусмотрено право контрагентов договора оспаривать законность передачи тех или иных сообщений, поскольку для этого требуется письменный, заверенный подписями сторон документ. Таким образом, договорной метод регулирования электронного обмена данными, несмотря на его гибкость и разнообразие условий, не в состоянии преодолеть правовых препятствий использования электронного обмена данными, создаваемых императивными нормами законодательства. Кроме того, нельзя не учитывать роли независимых поставщиков услуг, системных служб, являющихся участниками «электронной коммерции» или сетей. С целью устранения этих препятствий ЮНСИТРАЛ в 1995 году был разработан типовой Закон «О правовых аспектах электронного обмена данными», предназначенный к использованию в качестве своеобразной модели для решения в национальном законодательстве вопросов, связанных с признанием юридически значимыми записей в компьютерной памяти, требованиями соблюдения письменной формы, удостоверением подлинности, общими условиями распределения рисков и ответственности при несоблюдении сторонами обязательств, вытекающих из заключенного при помощи электронных средств договора. Цель данного типового Закона – создание одинакового правового режима документарной и компьютеризированной информации, установление их функционального эквивалента на основе нейтрального подхода к оценке соответствующих носителей информации. Годом позже была утверждена новая редакция типового Закона с новым, измененным названием: «О коммерческих операциях с применением электронных средств». 16 декабря 1996 года резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН №51/162 был принят Типовой закон по электронной торговле, установивший общие нормы об электронной торговле в отдельных областях экономической деятельности, в частности – при перевозке грузов. ЮНСИТРАЛ разработала также Руководство по принятию Типового закона, которое предназначалось для использования заинтересованными государствами в процессе нормотворческой деятельности, а также для толкования данного закона. Вопросы подписей в цифровом формате стали предметом принятых ЮНСИТРАЛ Единых правил об электронных подписях, а в феврале 2000 года был представлен про-

ект Типового закона об электронной подписи (Draft Uniform Rules on Electronic Signatures 2000).

В деле развития электронной коммерции весьма значительна роль разрабатываемых многочисленными международными организациями субправовых документов. Наибольших успехов в регламентации электронной экономической деятельности добилась МТП (Международная торговая палата). Одним из видов этих документов являются Типовые условия по совершению электронных сделок МТП 2004 года.

Процесс заключения и исполнения «электронной сделки». Процесс заключения и исполнения «электронной сделки» включает в себя: (1) выбор покупателем с помощью компьютера адреса электронного магазина – web-страницы; (2) ознакомление со списком находящихся в наличии (на складе) товаров, объединенных в отдельные группы; (3) выбор группы товаров, а далее необходимой покупателю подгруппы или вида товара, который, конечно же доступен для визуального (с помощью компьютера) осмотра; (4) выбор товара и отправление его в потребительскую корзину; (5) передача команды «выполнить заказ» и выбор удобной для покупателя формы доставки и оплаты товара.

Покупатель должен себя идентифицировать и, если он впервые посещает магазин электронной торговли (интернет-магазин), ему присваивается идентификационный номер. В момент фактического вручения товара покупателю его кредитная карта «прокатывается», а он закрепляет своей подписью совершенную сделку на слипе. В завершение сделки слип передается в банк, а деньги списываются со счета покупателю и переводятся на счет продавца.

Так как одной из тенденций развития гражданского права является региональная и международная унификация, нормативное обеспечение электронной торговли должно учитывать положения Типового закона об электронной торговле, принятого 16 декабря 1996 года Комиссией ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ) и утвержденного рекомендацией Генеральной ассамблеи ООН А/51/628 от 30 января 1997 года. В 1997 году Европейская комиссия выступила с «Европейской инициативой в области электронной торговли». Несколько позднее была принята Директива 2000/31/ЕС от 8 июня 2000 года «Директива о некоторых правовых аспектах услуг информационного общества и, в частности, электронной торговли на внутреннем рынке».

При совершении электронных сделок возникает ряд сложных, дискуссионных вопросов, в числе которых можно назвать: (1) идентификация сторон и установление их местонахождения. На международном уровне предлагается решение этой проблемы путем признания презумпции истинности заявления контрагента с указанием им соответствующих сведений; (2) проблема соблюдения предписаний нормативного характера; (3) субъекты электронной торговли; (4) проблема исполнения обязательств, порожденных электронными сделками.

В этой связи представляет интерес вопрос о передаче электронным способом прав на материальные объекты. Очевидно, права Рабочая группа ЮНСИТРАЛ, признавшая недостаточным унификацию правовых механизмов, позволяющих использовать цифровые субституты товарораспорядительных и оборотных документов. Практика функционирования таких систем, как «Болеро» (сокращенное от англ. Bill of Lading for Europe – коносамент для Европы), подтверждает потребность в увеличении надежности электронных средств фиксации прав на материальные товары.

Особую значимость в доктрине стран Запада приобрела проблема исполнения электронным способом денежных обязательств. Все функционирующие системы могут быть подразделены на виды в зависимости от привлечения/непривлечения третьих лиц к исполнению денежных обязательств.

Самого пристального внимания заслуживает вопрос о сетевой специфике гражданско-правовой ответственности, который, например, в немецкой доктрине сводится к ответственности операторов услуг связи (service provider) (Hoeren 2004).

Библиография

1. Типовой закон об электронной торговле Комиссии Организации Объединенных наций по праву международной торговли. Принят на 29-й сессии Комиссии Организации Объединенных наций по праву международной торговли. Рекомендован резолюцией 51/162 Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1996 года // Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, пятьдесят первая сессия, Дополнение №49 (A/51/49). С. 332–346. См. также: Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронной торговле и Руководство по принятию 1996 год с дополнительной статьей 5 bis, принятой в 1998 году. Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 2006 год .

2. Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях и Руководство по принятию 2001 год. Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк, 2002 год (Типовой закон – часть первая; Руководство по принятию – часть вторая).
3. Eiropas Parlamenta un Padomes 2000/31/EK (2000. gada 8. jūnijs) par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšējā tirgū (Direktīva par elektronisko tirdzniecību) // OV L 178, 17.7. 2000., 1./16. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 13 Sējums 25 Lpp. 399 – 414.
4. Draft Uniform Rules on Electronic Signatures (2000). *United Nations Commission on International Trade Law. Working Group on Electronic Commerce. Thirty-sixth session. New York, 14 – 25 February.*
5. Hoeren T. Internetrecht. Muenster, 2004 // http://www.unimuenster.de/Jura.itm/hoeren/marerial/Skript/skript_juli2004.pdf.
6. Директивой Европейского парламента и Совета 1999/93/ЕС от 13 декабря 1999 года «О единых условиях использования электронной подписи» // Текст на англ. языке по адресу: <http://www.ict.etsi.org/EESSI/Documents/e-sign- directive.pdf>.
7. 31.10.2002. likums “Elektronisko dokumentu likums” // Latvijas Vēstnesis, 169 (2744), 20.11.2002.; Ziņotājs, 23, 12.12.2002. [stājas spēkā 01.01.2003.] ar grozījumiem līdz 24.09.2009.
8. 18.03.1999. likums “Patērētāju tiesību aizsardzības likums” // Latvijas Vēstnesis, 104/105 (1564/1565), 01.04.1999.; Ziņotājs, 9, 06.05.1999. [stājas spēkā 15.04.1999.] ar grozījumiem līdz 09.06.2011.
9. Байков А.М. (2005) *Обязательственное право. Часть I. Общие положения об обязательствах*. Рига: JUMI.
10. Балабанов И.Т. (2001) *Электронная коммерция. Учебное пособие для вузов*. СПб.
11. Вершинин А.П. (2000) *Электронный документ: Правовая природа и доказательство в суде*. Москва.
12. Доклад Рабочей группы по электронной торговле о работе ее 44-й сессии (Вена, 11–22 октября 2004 года). Комиссия ООН по праву международной торговли, 38-я сессия (Вена, 4–22 июля 2005 года). С. 32 // http://www.uncitral.org/uncitral/ru commission/ working_groups/4Electronic>Commerce.html.
13. Зажигалкин А.В. (2005) *Международно-правовое регулирование электронной коммерции*: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб.
14. Зеркалов Д. *Международное торговое право. Справочник*. Киев, 2006. С. 163–169.
15. *Коммерческое (торговое право): Учебник* / Под ред. Ю.Е. Булатецкого и В.А. Язева (2002). Москва: ГД ФБК-ПРЕСС.
16. Макаров О. Электронный документ как средство доказывания // *ЭЖ ЮРИСТ*. 2003. Февраль, № 7. С. 8.

17. Мейер Д.И. (1997) *Русское гражданское право (в 2-х ч. Часть I).* По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. Москва: Статут (в серии «Классика российской цивилистики).
18. Общих обычаях для удостоверения цифровым способом международной коммерции 1997 года (General Usage for International Digitally Ensued Commerce), принятых МТП // Текст документа по адресу: http://www.iccwbo.org/home_guides_one/guidec.asp.
19. Паперно Е.Л. (2005) Регулирование отношений электронной торговли в частном праве. *Современное право.* № 5. С. 11.
20. Принципы международных коммерческих договоров (2003). Москва: Международные отношения.
21. Сергеев К. Компьютерная экзотика или электронный договор www.russianlaw.net.
22. Соловяненко Н. (1997) Совершение сделок путем электронного обмена данными: Принципы правового подхода. *Хозяйство и право.* № 6. С. 52.
23. Шамраев А.В. (2003) *Правовое регулирование информационных технологий (анализ проблем и основных документов). Версия 1.0.* Москва: Статут, Интертех, БДЦ-пресс.

Electronic Commerce and Electronic Bargains: Problems of Theory and Law Enforcement

Summary

1. Electronic commerce is one of ways to perform commercial activity, in which the information interchange, concluding and/or fulfilment of bargains, and also other judicially significant actions are performed in a special way – with the help of interchange of electronic messages.
2. Electronic commerce is fulfilled in a following way – by electronic message interchange, electronic data interchange (EDI), electronic funds transfer (EFT), electronic mail, facsimile communication, electronic catalogues, bulletin board system (BBS), mutually used data bases, mobile connection, etc.
3. Electronic trade is a constituent part of electronic commerce, whose relationships are those of a type and variety.
4. Identifying agreements concluded in a written form with those in an electronic form is not correct.
5. In the new State Law it is necessary to separate out the electronic form of bargains into a special form of bargains.
6. The same legal regime, as for bargains concluded in common ways, is valid for conclusion and fulfilment of “electronic bargains”, including the possibility to protect interests of interested party, including those ones of consumer, according to the Law of Republic of Latvia, on March 18th, 1999 “On the protection of consumers’ right”, in the court.

7. In the national legislation, adopting Swedish experience, it is reasonable to select out three varieties of electronic signature: (1) common, (2) expanded and (3) qualified.

Key words: electronic commerce, electronic trade, electronic bargains, trade turnover, international unification, regional unification, conclusion of electronic bargains, form of electronic bargain, electronic messages, electronic signature.

Elektroniskā komercija un elektroniskie darījumi: teorijas un tiesību piemērošanas prakses problēmas

Kopsavilkums

1. Elektroniskā komercija ir viens no komercdarbības vadīšanas veidiem, kad informācijas apmaiņa, darījumu slēgšana un/vai īstenošana, kā arī citu juridiski nozīmīgu darbību veikšana tiek īstenota īpašā formā – ar elektronisko ziņojumu apmaiņas palīdzību.
2. Elektroniskā komercija tiek īstenota šādā veidā: ziņojumu elektroniskā apmaiņa, datu elektroniskā apmaiņa (EDI), naudas līdzekļu elektroniskais pārvedums (EFT), elektroniskais pasts, faksu sakari, elektroniskie katalogi, elektroniskie sludinājumu dēļi (BBS), kopīgas lietošanas datu bāzes, mobili sakari, u.t.t.
3. Elektroniskā tirdzniecība ir elektroniskās komercijas sastāvdaļa, kuru savstarpējās attiecības ir kā starp veidu un dzimtu.
4. Līgumu, kas ir slēgti rakstiskā formā, pielīdzināšana līgumiem, slēgtiem elektroniskajā formā, ir nekorekta.
5. Jaunajā CL ir nepieciešams izdalīt elektronisko darījumu formu kā īpašo darījumu formu.
6. Uz “elektronisko darījumu” slēgšanu un īstenošanu izplatās tāds pats tiesību režīms kā uz tiem darījumiem, kas tiek slēgti parastajās formās, ieskaitot iespēju aizstāvēt ieinteresētas puses intereses, tai skaitā patērētāju, saskaņā ar LR Likumu no 1999. gada 18. marta “Par patērētāju tiesību aizsardzību”, tiesā.
7. Būtu prātīgi, aizņemoties zviedru pieredzi, nacionālajā likumdošanā trīs elektroniska paraksta paveidus: (1) vienkāršu, (2) paplašinātu un (3) kvalificētu.

Atslēgas vārdi: elektroniskā komercija, elektroniskā tirdzniecība, elektroniskie darījumi, tirdzniecības aprīte, starptautiskā unifikācija, reģionālā unifikācija, elektronisko darījumu slēgšana, elektroniskā darījuma forma, elektroniskie ziņojumi, elektronisks paraksts.

AKTUĀLAS ĪPAŠUMA TIESĪBU REALIZĀCIJAS PROBLĒMAS ES KONTEKSTĀ

Anotācija

Ēka kā zemes daļa (*Superficies solo cedit*) ir ES atzīts princips. Tai pašā laikā jebkurā tiesību sistēmā pastāv atsevišķas tiesības uz ēkām. Latvijas situācija šajā aspektā tiek raksturota no diviem pretējiem skatu punktiem: 1) esam līdzīgā situācijā “kā visi” (“uniformas pozīcija”); 2) “tā, kā ir Latvijā, nav nekur citur” (“unikālā pozīcija”). No “uniformistu” viedokļa nav vajadzīgs neko mainīt, no “unikālistu” viedokļa raugoties, tieši otrādi, šādas pārmaiņas ir nepieciešams un neizbēgams tiesību unifikācijas priekšnoteikums.

Vēl dramatiskāka situācija ir saistībā ar zemes grāmatu publiskās ticamības principu. Pastāv pretruna starp Civillikumā (CL) deklarēto principu, ka par nekustamā īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas ierakstīts zemes grāmatās, un juridisko praksi, kur šāds ieraksts var tikt dzēsts, atsaucoties uz apstākļiem, ko labticīgs ieguvējs nespētu konstatēt, vienīgi iepazīstoties ar zemes grāmatu akta saturu.

Visbeidzot, tiesību integrācijai ļoti svarīgi ir nodrošināt skaidru ķīlas tiesību pirmtiesības mehānismu.

Atslēgas vārdi: superficies, gaisa telpa, zemes dzīles, ad coelum, dalītais īpašums, apbūves tiesības, mantojamā noma, virsīpašums, īpašumtiesīgs lietojums, servitūts, publiskās ticamības princips, nodošana, ieilgums, ķīlas tiesības, izsole, hipotēka, komercķīla.

Ēka kā zemes daļa (*Superficies solo cedit*) ir ES atzīts princips (European University Institute 2005: 14). *Superficies solo cedit* savukārt ir daļa no plašākā īpašuma vienotības principa, kas savukārt tiek aplūkots no īpašuma fiziskās un tiesiskās nedalāmības viedokļa (Parisi 2007: 27–29). Ar īpašuma legālo vienotību parasti saprot pozīciju, kas neatzīst netipiskas tiesības, kā piemēru minot vācu civillikuma BGB §90. Lietas likuma izpratnē ir tikai ķermeniski priekšmeti (*körperliche Gegenstände*) pretstatā viduslaikos sastopamai plašākai izpratnei, kas vairāk atbilst CL regulējumam (Kalniņš 2008). Ar īpašuma fizisko vienotību saprot ierobežojumus īpašuma fragmentēšanai (t.s. īpašuma fiziskās vienotības entropijai), ar ko savukārt lielākoties saprot likumā paredzētos ierobežojumus nekustamā īpašuma horizontālai dališanai. Kā piemēri šādiem ierobežojumiem norādīti Francijas Civillodekss (FCK), kā arī Itālijas 1865. g. Civillodekss

(ICK), konstatējot, ka vēlākā laika likumdošana, piemēram, BGB un Itālijas 1942. g. kodekss, atteikusies no šīs prasības (Parisi 2007: 28).

Latvijas tiesības arī šajā jomā ieņem konservatīvāko pozīciju, paredzot, ka īpašniekam ir neierobežotas tiesības gan uz gaisa telpu, gan uz zemes dziļēm (CL 1042.–1043. p.), respektīvi, sekojot viduslaikos izstrādātajai *ad coelum* doktrīnai, ko piedēvē glosatoram Accursius, kas savukārt netieši izsecināta no kāda romiešu tiesību fragmenta par to, ka gaisa telpa virs kapenēm ir neaizskarama (D., 43., 24., 22, 4), uz ko cita starpā norādīts arī kā uz CL 1042. p. prototipa – 1864. gada Vietējo likumu kopojuma (VLK) 877. p. pirmavotu (Konradi, Valters 1935: 164).

No iepriekš aprakstītās īpašuma vienotības teorijas viedokļa atsevišķās īpašuma tiesības uz ēkām ir atkāpe no īpašuma fiziskās vienotības un horizontālās nedalāmības principa jeb īpašuma fiziskās vienotības entropijas izpausme.

Tai pašā laikā jebkurā tiesību sistēmā pastāv atsevišķas tiesības uz ēkām. Latvijas situācija šajā aspektā tiek raksturota no diviem pretējiem skatu punktiem: 1) esam tādā pašā situācijā, “kā visi” (“uniformistu pozīcija”) (ZAB “Sorainen” 2008); 2) “tā, kā Latvijā, nav nekur citur” (“unikālistu pozīcija”). No “uniformistu” viedokļa nav vajadzīgs neko mainīt, no “unikālistu” viedokļa raugoties, tieši otrādi, šādas pārmaiņas ir nepieciešams un neizbēgams tiesību unifikācijas priekšnoteikums. Par to, ka dalītā īpašuma problēma nav unikāla, liecina gan tas, ka daudzās valstīs (bet ne šobrīd Latvijā) kā lietu tiesību paveids paredzētas apbūves tiesības un mantojamās nomas tiesības, gan tas, ka reāli tiek pieļauta situācija, kad pastāvīgas tiesības uz ēkām realizē persona, kas nav apbūvei izmantotās zemes gabala īpašniece. Periodiski gan šī situācija tika arī koriģēta tādā veidā, ka zemes īpašuma tiesības tika labprātīgi vai piespiedu kārtā atsavinātas apbūvētajam vai lauksaimnieciskās zemes apsaimniekotājam par labu. Šādu situāciju raksturo nekustamā īpašuma sistēma ASV 19. gs. sākumā (De Soto 2000: 107–148), Apvienotajā Karalistē 20. gs. sešdesmitajos gados, arī Latvijā pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu beigās. Šis, pēdējais process pelna īpašu ievēribu, jo tas demonstrē principiālo atšķirību starp vispār sastopamo dalītā īpašuma problēmu, un Latvijas pašreizējā tiesiskā regulējuma unikālo sistēmu, kas raksturojama nevis kā dalītā īpašuma sistēma, bet gan kā saskaldītā īpašuma sistēma. Dalītais īpašums pirmskara Latvijā saskaņā ar koncepciju, kas VLK pārņemta no pandektu tiesībām (Барон 1908: 39), sastāvēja no virsīpašuma, ko V. Bukovskis (Буковский 1914: 406), kā arī F. Konradi un A. Valters (Konradi, Valters 1935: 211) dēvē par *dominium directum*;

Ober-Eigentum, un īpašumtiesīgā lietojuma (*dominium utile*; *Unter-Eigentum*), ko noteic VLK 945. p. (CL nav pārņemts).

Atšķirībā no pašreiz pastāvošās sistēmas, ko paredz likuma “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. p., pirmskara tiesiskais regulējums paredzēja, ka gan ēka, gan zeme ierakstāma vienā un tai pašā zemes grāmatu nodalījumā (Konradi, Valters 1935: 212). Pašreizējais tiesiskais regulējums ir atšķirīgs. Saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma 29. p., zemesgrāmatā katram patstāvīgam nekustamam īpašumam atklāj atsevišķu nodalījumu.

Iespējamam problēmas risinājumam ir divi aspekti: 1) pašreizējās situācijas novēršanas mehānisms; 2) dalītā īpašuma juridiskā konstrukcija. Pēdējā ir vieglāk risināmā problēmas daļa nekā pirmā. Mehānismi dalītā īpašuma regulēšanai ir labi zināmi: a) virsīpašuma tiesības (pēc VLK parauga); b) servitūts (Šveices CL), c) mantojamā noma jeb *ephyteusis* (Lietuvas CK); d) apbūves tiesības (Lietuvas, Igaunijas likums) (Rozenfelds 2008). Praksē noslēgtie attīstītāju līgumi, kas paredz tiesības apbūvēt svešu īpašumu (ZAB “Sorainen” 2008), ir ļoti tuvi citvalstu likumdošanā pazīstamajām apbūves tiesībām. Savukārt, par neapmierinātību ar esošā dalītā īpašuma sistēmu liecina konstitucionālā sūdzība “Par likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta trešajā daļā un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta pirmajā un otrajā daļā lietotā vārda “noma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 105. pantam” LR Satversmes tiesas lietā nr. 2008-34-01, kurā pieteicēja paudusi viedokli, ka uzskata servitūta tiesības par labvēlīgākam, salīdzinot ar esošajām atsevišķajām īpašuma tiesībām uz ēkām un no tām izrietošajām piespiedu nomas attiecībām, liecina, ka, organizējot dalītā īpašuma tiesības kā servitūtu, likumdevēja centieni atbilstu stihiski tapušajai tiesiskajai apziņai. Daudz sarežģītāk par tiesiskā mehānisma izvēli dalītā īpašuma tiesību risināšanai ir izbeigt esošā dalītā īpašuma tiesības. Jebkurš mēģinājums izbeigt atsevišķās īpašuma tiesības uz ēkām, piemēram, izmantojot kā paraugu pirmskara likumu, būtu iegāns nebeidzamai tiesvedībai Satversmes tiesā.

Zemesgrāmatu publiskās ticamības principa pilnvērtīgu darbību kavē neskaidrība par zemesgrāmatu ierakstu stabilitāti. Pastāv pretruna starp Civillikumā deklarēto principu, ka par nekustamā īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas ierakstīts zemes grāmatās, un juridisko praksi, kur šāds ieraksts var tikt dzēsts, atsaucoties uz apstākļiem, ko labticīgs ieguvējs nespētu konstatēt, vienīgi iepazīstoties ar zemes grāmatu akta

saturu. Gan tiesu praksē, gan publikācijās pēdējā laikā pausts pietiekami daudz argumentu gan par labu publiskās ticamības principam, kas būtu respektējams pat tādā gadījumā, ja pastāv atsavināšanas darījuma trūkumi (Torgāns 2010; Rozenfelds 2010; Rozenfelds 2010: 49.–51; Rozenfelds 2011), gan arī – ka šādi ieraksti nav atstājami spēkā (Laviņš 2010).

No vienas puses, neviens it kā neapšaubā zemesgrāmatu ieraksta publisko ticamību (Grūtups, Kalniņš 2002: 125). No otras puses, pieļaujot iespējamību, ka ieraksts var tikt anulēts, publiskās ticamības princips tiek vājināts. Viens no šīs pretrunas cēloņiem ir tas, ka gan tiesību zinātnē, gan tiesu praksē nepamatoti maz uzmanības pievērsts būtiskajai atšķirībai, kas pastāv starp atsavināšanas darījumu, no vienas puses, un uz šī darījuma pamata veikto ierakstu zemesgrāmatā, no otras. Pirmais attiecas uz darījuma dalībniekiem, otrs – uz jebkuru personu. Anulējot pirmo, tiek skārtas tikai attiecīgā darījuma slēdzēju tiesības un intereses. Anulējot otro, tiek skartas arī tādu personu intereses, kuras attiecīgā darījuma slēgšanā nav piedalījušās un, kuras nekādā ziņā nevarētu darīt atbildīgas par šī darījuma noslēgšanas gaitā pieļautajiem trūkumiem. Tāpēc to sekas nekādā gadījumā nedrīkst pārnest uz personām, kuras darījuma slēgšanā nav iesaistītas. Tajos gadījumos, kad atsavinātāja negodprātīgas rīcības sekas tiek pārnestas uz ieguvēju, kurš nezināja un arī nevarēja zināt, ka “šāds atsavinātājs nevar tikt uzskatīts par personu, kura darbojas saskaņā ar savām tiesībām”, pretēji literatūrā paustajam uzskatam (Grūtups 1996: 76; Grūtups, Kalniņš 2002: 128.–129), kas spriedumu pamatošanai izmantots arī tiesu praksē, trešo personu intereses nedrīkst ciest.

Viens no argumentiem, ar kuru pamatota atkāpšanās no publiskās ticamības principa gadījumos, kad zemesgrāmatu ieraksts neatbilst tiesībām, tiek skaidrota ar nodošanas un ieilguma savstarpējo saistību (Laviņš 2010). Šis arguments balstīts uz pieņēmumu, ka persona, kas atsauca uz ieilgumu, savas tiesības ieguvusi uz likuma pamata (*ipso iure*), tātad, atzīstama par īpašnieku arī tad, ja tās tiesības nav ierakstītas zemesgrāmatā, pie tam, šīs tiesības pretstatāmas pat tās personas tiesībām, kura, tieši otrādi, ir ierakstīta zemesgrāmatā kā īpašnieks (“divu īpašnieku problēma” (Rozenfelds 2011: 105.–108)).

Taču arguments, ka ar ieilgumu pamatotām īpašuma tiesībām dodama priekšroka pret zemesgrāmatā ierakstītām tādas personas tiesībām, kam īpašums nodots uz darījuma pamata, balstīts nevis uz minēto CL 1024. p., bet gan uz tā priekštecī – VLK 855. p. (Konradi, Valters 1935: 142), kas būtiski atšķiras no tagadējā regulējuma. Šī iemesla dēļ kļūdaini ir atsaukties uz šo priekšroka komentāru, “ekstrapolējot” F. Konradi un

A. Valtera komentētā VLK 855. p. vietā CL 1024. p. (Grūtups, Kalniņš 2002: 158).

Publiskas ticamības princips literatūrā aplūkots arī kontekstā ar kauzalitātes principu, kurš tiek atvasināts no Dīgestos ietvertās (D. 50. 17. 54) romiešu tiesību maksimas *Nemo plus iuris ad alium trasfere potest, quam ipso haberet* (neviens nevar nodot otram vairāk tiesību, kā pašam ir), kļūdaini secinot, ka labticīga ieguvēja aizsardzība izriet no kauzalitātes principa (Rudāns 2006). Patiesībā ir tieši otrādi – publiskas ticamības princips nozīmē, ka visos tajos gadījumos, kad notikusi tādas lietu tiesības ierakstīšana uz ieguvēja vārda, kuras atsavinātājam nemaz nav bijis, kauzalitātes princips nevis apstiprina labticīgā ieguvēja atsaukšanos uz zemes grāmatu ierakstu, bet gan atrodas ar to pretrunā.

Tiesību integrācijai ļoti svarīgi ir nodrošināt skaidru saistību nodrošināšanas mehānismu. Tajā nozīmīgu lomu spēlē ķīlas tiesības. Viena no problēmām ir ķīlas tiesību realizācijas prioritāte. Jānodrošina vienotu ķīlas tiesību regulējumu, kas izslēgtu situāciju, kad vieni un tie paši objekti tiktu ieķīlāti un reģistrēti atšķirīgi (Rozenfelds 2008). Akūta ir ķīlas tiesību realizācijas procedūra. Teiktais attiecas gan uz labprātīgu pārdošanu izsolē, gan arī ar publisko hipotēku vai komercķīlu nodrošināto saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas problēmām (Jonikāns 2011; Osis 2011; Rudevska 2011; Pešudovs, Vītovskis 2011).

Bibliogrāfija

1. De Soto H. (2000) *The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books.
2. European University Institute (2005) *Real Property Law and Procedure in the European Union. General Report*. Final Version 31.05.2005, p. 14. <http://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/Law/ResearchAndTeaching/ResearchThemes/ProjectRealPropertyLaw.aspx> (04.03.2011.).
3. Grūtups, A., Kalniņš, E. (2002) *Civillikuma komentāri. Īpašums (927.–1129. p.)*. Rīga: TNA.
4. Jonikāns V. (2011) Dažas piezīmes par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas problēmām. *Jurista Vārds* Nr. 7 (654) Otrdiena, 2011. gada 15. februāris.
5. Kalniņš E. (2008) *Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību* (TM pētījumi) <http://www.at.gov.lv/lv/resources/research/> (29.05.2011).
6. Konradi F., Valters A. (1935) *Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopoījuma trešās daļas skaidrojumi*. Rīga: Grāmatrūpnieks.

7. Laviņš A. (2010) Senatora Alda Laviņa atsevišķās domas lietā Nr. SKC–11/2010. *Jurista Vārds* Nr. 39 (634) Otrdiena, 2010. gada 28. septembris.
8. Osis M. (2011) Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas institūta būtība. *Jurista Vārds* Nr. 6 (653) Otrdiena, 2011. gada 8. februāris.
9. Pešudovs A., Vitovskis V. (2011) Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas problēmas. Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta izpratni. *Jurista Vārds* Nr. 5 (652) Otrdiena, 2011. gada 1. februāris.
10. Parisi F. (2007) *The fall and rise of functional property, in Property Rights Dynamics: A law and economics perspective*. Edited by Porrini Donatella and Ramello Giovanni Battista. London and New York: Routledge.
11. Rozenfelds J. (2011) Augstākās tiesas Senāta judikatūras veidošanās lietu tiesību strīdos. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens* Nr. 1/2010 Novembris.
12. Rozenfelds J. (2011) *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. Rozenfelds J. (2011) Lietu tiesību normu piemērošana tiesu praksē. Aktuālas problēmas. *Jurista Vārds* Nr. 16 (663) Otrdiena, 2011. gada 19. aprīlis.
14. Rozenfelds J. (2008) *Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību* (TM pētījumi), <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> (07.10.2011).
16. Rozenfelds J. (2010) Tiesu prakse lietu tiesību jomā. *Jurista Vārds* Nr. 43 (638) Otrdiena, 2010. gada 26. oktobris.
17. Rudāns S. (2006) Nekustamā īpašuma labticīga iegūšana. *Jurista Vārds* Nr. 21, 30.05. 006, (nobeigums 06.06.2006).
18. Rudevska B. (2011) Arī saistību bezstrīdus piespiedu izpildei jābūt taisnīgai. *Jurista Vārds* Nr. 6 (653) Otrdiena, 2011. gada 8. februāris.
19. Torgāns K. (2010) Prettiesiski iegūta īpašuma tālākpārdošanas sekas. *Jurista Vārds* Nr. 49 (644) Otrdiena, 2010. gada 7. decembris.
20. ZAB “Sorainen” (2008) *Nekustamā īpašuma tiesību regulējums pēc zemes reformas pabeigšanas* – Civillikuma zemes un ēku nedalāmības koncepta pilnīgas ieviešanas problēma <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> (27.09.2011).
21. Барон Ю. (1908) Система Римского Гражданского права. Выпуск второй. Книга II. Владение. Книга III. Вещное право. Перевод Л. Петражицкого. Третье издание. С.-Петербург: Склад издания в книжном магазине Н.К. Мартынова.
22. Буковский В. (1914) Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. и с разъяснениями в 2 томах, Т. I. Рига: Тип. Г. Гемпель и Ко.

Normatīvie akti:

23. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. gada 1. jūlijs, Nr. 43.

24. Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību: LR likums. Ziņotājs, 1992. gada 30. jūlijā, Nr. 29.
25. Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Trešais iespiedums. Rīga: Valsts tipogrāfija Rīgā, 1938.
26. 22.12.1937. Zemesgrāmatu likums: LR likums (stājas spēkā 05.04.1993).
27. Ministru Kabineta 1938. g. 8. dec. Likums par dalītu īpašuma tiesību atcelšanu: LR likums. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 1938, 46. Burtnīca.

Tiesu prakse:

28. Latvijas Republikas Satversmes tiesas lieta nr. 2010-08-01 <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19&smode=1> (07.10.2011).
29. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. 2008-34-01 http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2008-34-01.htm (27.09.2011).
30. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā nr. SKC-435/2001. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 2002, 164.–170. lpp.
31. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā nr. SKC-568/2000. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2000. Rīga: Tiesnešu mācību centrs, 2001, 384.–390. lpp.
32. The European Court of Human Rights. Case nr. 3/1984/75/119 James and Others, 1984, p. 40–43. <http://www.javier-leon-diaz.com/property/James%20and%20others.pdf> (27.09.2011).

Interneta resursi:

33. Wikipedia http://en.wikipedia.org/wiki/Cuius_est_solum_eius_est_usque_ad_coelum_et_ad_inferos (23.09.2011).

Actual Property Rights Realization Issues in the Context of EU

Summary

A building as a part of the land (*superficies solo cedit*) is a well-known principle in the EU. At the same time there exist separate rights to the building in any legal system. Situation in Latvia is characterised from two opposite viewpoints: 1) we are in the same situation “as others” (“uniform position”); 2) “the way it is in Latvia, is nowhere else” (“unique position”). From the point of view of the “uniform position” there is no need to change anything while the “unique ones” declare that such changes, on the contrary, are necessary and should be an inevitable pre-requisite for the law unification.

The situation with the public credibility principle of land registers is even more dramatic. There is a conflict between the Civil law principle, on the one hand, that only the one who has been recorded in the land register shall be regarded as the owner of the immovable property, and the legal practise, on the other hand, where such record may be deleted by reference to the circumstances which a good-faith acquirer could not establish from the sole content of the record in the land register.

Finally, for integration of rights, it is very important to ensure a clear mechanism of priority rights for pledges.

Key words: superficies, air space, earth entrails, ad coelum, divided property, building rights, inheritable rent, super-property, ownership usage, easement, principle of public credibility, transfer, prescription, pledge rights, auction, mortgage, commercial pledge.

THE CONCEPT OF “INTESTATE SUCCESSION”
IN GEORGIAN, LATVIAN AND RUSSIAN LEGISLATIONS
(ACCORDING TO “THE CIVIL CODE OF GEORGIA”,
“THE CIVIL LAW OF THE REPUBLIC OF LATVIA” AND
“THE CIVIL CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION”)

Annotation

The right of ownership is the broadest real right. It allows its holder to exclusively determine the nature and the use of property and confers a complete economic dominion over it. The legal capacity of the owner can be described through the use of the “triad” of legal powers: possession, use and disposal. The disposition of the property can be done through the law of succession, which is usually regarded as a complex of rules regulating a legal fate of a deceased person’s property. Contemporary law differentiates two types of succession: “intestate succession” and “testate succession”. Therefore, the subjects and the objects of testate and intestate successions are singled out and revealed.

Nowadays, the transference of property acquires the greatest importance in the countries, which “undergo” a transitional period from socialism to capitalism. Therefore, the given paper discusses the concept of “intestate succession” on the basis of comparative analysis of the Latvian, Georgian and Russian legislations.

Key words: compulsory portion, estate, intestate succession, thing.

Inheritance has long played an important role in human societies. It is usually regarded as a complex of rules regulating a legal fate of a deceased person’s property. The rules of inheritance differ between societies and have changed over time. Therefore, problems associated with the transference of property acquire pressing urgency in today’s world, especially, in those countries, which “undergo” a transitional period from socialism to capitalism.

The given paper deals with the institution of “intestate succession”, which is presented in the legal systems of the countries of the former USSR: Georgia, Latvia and Russia.

It’s worth mentioning, that the death of an individual never causes an automatic termination of his (her) rights of property. They are transferred to their descendants. Therefore, Georgia’s Constitution nominates the right of inheritance as one of the main rights of an individual and

differentiates two types of succession: “testate succession” and “intestate succession”. The emergence of intestate succession is connected with the absence of successors indicated in the will (or “if the testator has not left a will, or the will concerns a share of the estate, or the will is declared void fully or partially” (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 301)). Therefore, the transference of property according to the rules of intestacy takes place and the ownership is distributed among the successors according to the following hierarchy:

1. First order successors – the deceased person’s child, spouse and parents. Grandchildren are considered to be intestate successors if by the time of opening of the estate their parent is not alive. They succeed in equal shares that portion of the estate to which their deceased parent would have the right;
2. Second order successors – the decedent’s sisters and brothers (their descendants);
3. Third order successors – the decedent’s grandfather, grandmother and their parents. The parents are considered as intestate successors if by the time of the opening of the estate grandparents are not alive;
4. Fourth order successors – the deceased person’s uncles and aunts;
5. Fifth order successors – the decedent’s cousins.

The existence of successors (at least one) of the previous order excludes the succession of the following order. Moreover, some persons indicated in the hierarchy have rights of inheriting property in case of the existence of the testator’s valid will.

According to Article 1371 of “The Civil Code of Georgia”: “Notwithstanding the content of a will, the decedent’s children, spouse and parents are eligible to a compulsory portion from the estate, which is equal to one half of the share received by them in case of intestacy (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 314). The total amount of a compulsory portion is determined on the basis of the entire estate including the property which is envisaged for the execution of a testamentary obligation or for performance of any action indicated in the will. Moreover, “a person eligible to a compulsory portion is obliged to include into it everything that has been received from the testator in his/her lifetime...” (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 314).

In the Georgian legal system the devolution of a “compulsory portion” is regulated by the so-called “hereditary succession”. Therefore, compulsory successors (the persons, who inherit compulsory portions) can be “placed” in the circle of “intestate successors”.

Inheritance law occupies an important position in “The Civil Law of the Republic of Latvia”. It is concerned with the devolution of a deceased person’s property after his (her) death. The distribution of an estate-leaver’s ownership may occur either in accordance with the provisions of his/her will or under the applicable rules related to intestacy (i.e. when a person dies without having made a will). These rules set out the order of priority applied during the distribution of the estate among the possible successors.

Therefore, the Latvian legal system makes distinction between two types of succession: “intestate succession” and “testate succession”. “Intestate succession” implies the disposition of the property in accordance to a specific order, which is based partly on the type of kinship and partly on the degree of kinship. Therefore, in contrast to the Georgian legislation, “The Civil Law of the Republic of Latvia” differentiates four classes of the “heirs by intestacy”:

- 1) in the first class inherit, without distinction as to degree of kinship, all those descendants of the estate-leaver between whom, on the one part, and the estate-leaver on the other part, there are no other descendants who would be entitled to inherit;
- 2) in the second class inherit the ascendants of the nearest degree of kinship to the estate leaver, as well as the estate-leaver’s brothers and sisters of the whole blood and the children of those brothers and sisters of the whole blood who had predeceased the estate-leaver;
- 3) in the third class inherit the estate-leaver’s half-brothers and half-sisters and the children of those half-brothers and half-sisters who had predeceased the estate-leaver;
- 4) in the fourth class inherit the remaining collateral kin of the nearest degree of kinship, without distinction between full and partial consanguinity” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2010, p. 54).

It’s worth mentioning, that the Latvian legislation distinguishes a category of “forced heirs”. According to Article 423: “Forced heirs are the spouse and descendants, but if there are no descendants, then ascendants of the nearest degree of kinship” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2010, p. 16). The so-called “forced heirs” inherit “preferential shares”. Each “preferential share” comprises “one half of the value of that share of the estate which an heir would inherit pursuant to law” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2010, p. 16). Moreover, it “includes that which the testator has left to an heir as an inheritance or a legacy, as well as that which has been received while the testator was

alive, if the duty to add such in the estate applies... the preferential share will be calculated on the basis of the net assets of the testator, having subtracted all the testator’s debts” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2010, p. 16). Therefore, the category of “forced heirs” can be regarded as a sub-category of the “heirs by intestacy”.

Like the contemporary Georgian and Latvian legal systems, “The Civil Code of the Russian Federation” differentiates two ways of devolution of the property (“Intestate Succession” (“наследование по закону”) and “Testate Succession” (“наследование по завещанию”)) after an individual’s death. “Testate succession” considers the disposition of the property according to the provisions of a will, while in case of an “intestate succession”, the property is transferred to the descendants via the degree of kinship with the deceased person.

The subjects of an “intestate succession” are: an “estate-leaver” (“наследодатель”) and “intestate successors” (“наследники по закону”). The term “наследодатель” denotes a physical person who leaves the estate, while “наследники по закону” receive the property via the so-called “rule of an intestate succession”. According to Article 532 of “The Civil Code of the Russian Federation”, successors with the equal shares succeed in the following order:

1. First category heirs – a deceased person’s children (adopted children), spouse and parents (adopting parents). The decedent’s grandchildren and their issue inherit by right of representation;
2. Second category heirs – a deceased person’s full and half sisters and brothers and grandparents (either from paternal, or from maternal side). The children of full and half brothers and sisters inherit by right of representation;
3. Third category heirs – uncles and aunts of the testator. Cousins inherit by right of representation;
4. Fourth category heirs – decedent’s relatives of the third degree of kinship – great grandfathers and great grandmothers of the decedent;
5. Fifth category heirs – “relatives of the fourth degree of kinship – children of full nephews and nieces of the testator (grandsons and granddaughters once removed) and brothers and full sisters of their grandfathers and grandmothers (grandsons and granddaughters once removed) and full brothers and sisters of their grandfathers and grandmothers once removed (The Civil Code of the Russian Federation, 2003, article 532);

6. Sixth category heirs – “relatives of the fifth degree of kinship – children of grandsons and granddaughters of the testator once removed (grand grandsons and grand granddaughters once removed), children of his cousins (nephews and nieces once removed) and children of his grandfathers and grandmothers once removed (uncles and aunts once removed)” (The Civil Code of the Russian Federation, 2003, article 532);
7. Seventh category heirs – stepsons, stepdaughters, the stepfather and the stepmother of the decedent.

Besides the existed seven categories of successors, the circle of “intestate successors” comprises the so-called “compulsory successors” (“необходимые наследники”). According to Article 535 of “The Civil Code of the Russian Federation”: “Notwithstanding the provisions of a will, decedent’s minor and incapable children (adopted children), also incapable spouse, parents (adopting parents) and other dependent persons inherit two thirds from the portion transferred to them in case of intestacy” (The Civil Code of the Russian Federation, 1997, p. 3). The inherited portion is denoted by the term “обязательная доля” (“compulsory portion”) and it limits a testator’s freedom of disposition in favor of his (her) incapable relatives.

It’s worth mentioning, that the study of the concept of an “intestate succession” deals with the characterization of the subjects and the objects of hereditary relationships. Therefore, an “estate” as the main object of the law of succession can be singled out and revealed. Generally, an “estate” can be regarded as the sum of a person’s assets – legal rights, interests and entitlements to “property” of any kind.

In legal terms, the word “property” means anything that can be owned. A distinction can be made between “real property” and “personal property”:

1. “Real property includes land and all corporeal and incorporeal hereditaments. Corporeal hereditaments are tangible items of property such as buildings. Incorporeal hereditaments are intangible rights in land capable of being passed to an heir...” (Haigh, 2006, p. 45).
2. Personal property includes all other kinds of property, e.g. chattels (physical items of personal property that can be moved) and choses in action (an intangible personal property right recognized and protected by the law, which has no existence apart from the recognition given by the law, or which confers no present possession of a tangible object).

“The Civil Code of Georgia” nominates “estate” as the main object of hereditary relationships. It includes: “all things and non-material

property values which can be possessed, used and alienated by natural persons or legal entities and can be acquired unrestrictedly, unless it is prohibited by the law or contradicts moral standards” (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 48).

Generally, the distinction between “things” and “non-material property values” is made. A “thing” may be “movable” or “immovable”. The latter cannot move without material damage and reduction in value. Article 149 of “The Civil Code of Georgia” specifies the concept of “immovable property” and states, that: “a land plot with its mineral resources, plants grown on it, as well as buildings and structures that are solidly attached to the land belong to immovable things” (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 48).

Unfortunately, “The Civil Code of Georgia” gives only the definition of “immovable things”. Therefore, the movable thing can be considered as everything, that is not immovable.

In contrast to “things”, the concept of “non-material property” unites all those requirements and rights “which may be passed from one person to another or are intended for yielding a material profit to their owner, or entitling him (her) to demand anything from others” (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 49).

In certain cases, the “estate” remains non-succeeded. According to Article 1343 of “The Civil Code of Georgia”: “If there are no testate or intestate successors, or none of the successors received a succession, or all the successors have been withdrawn the right to succeed, the non-succeeded property is transferred to the treasury” (The Civil Code of Georgia, 2002, p. 308). A non-succeeded estate is called an “escheated property”.

Like “The Civil Code of Georgia”, the Latvian legal system nominates “estate” as the main object of hereditary relationships. An estate is a legal person, which may acquire rights and assume obligations. It “comprises all immovable and movable property, as well as transferable rights and obligations, which may be transferred to others and which, at the actual or legally presumed time of death, were owned by the deceased or a person legally presumed dead” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2007, p. 52).

The property may be tangible and intangible. “Intangible property consists of various personal rights, property rights and rights regarding obligations, insofar as such rights are constituent parts of property” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2007, p. 106). In contrast to “intangibles”, the “tangible property” “is either moveable or immovable,

depending on whether it may or may not be moved without external damage from one location to another” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2007, p. 106).

In certain cases, the “estate” remains non-succeeded. “If, following the death of an estate-leaver, there are no surviving heirs or such heirs have failed to appear or have not proven their right to inherit within the term after the publication of the opening of succession specified by law, then the property shall escheat to the State” (The Civil Law of the Republic of Latvia, 2010, p. 14). The property remained after the winding up of legal persons (except for-profit companies) is also treated as property without heirs. It escheat to the State if the law, the founding documents or the articles of association do not specify otherwise.

Like the Georgian and Latvian legal systems, the contemporary Russian law nominates an “estate” (“наследство” (“наследственное имущество”)) as the object of hereditary relationships. The term “наследство” denotes decedent’s property and non-property rights, which are not ceased at his (her) death, but are transferred to the successors under the legal norms of the law of succession.

The devolution of the property is a universal process, which implies the delegation of decedent’s estate and responsibilities for his (her) debts. The hereditary relationships always consist of active and passive elements. Therefore, “наследство” comprises “актив” (assets) and “пассив” (liabilities). “Assets” are presented by movable (“движимое имущество”) and immovable (“недвижимое имущество”) property, while “liabilities” include decedent’s debts.

A non-succeeded estate is transferred to the state. It is usually called “выморочное имущество” (escheated property), while the portions of the estate which are transferred to the testate or intestate successors are denoted by the term “наследственная доля” (estate portion). The category of “estate portions” comprises a “compulsory portion” (“обязательная доля”). Article 1149 of “The Civil Code of the Russian Federation” states, that “the minor or disabled children of the testator, his disabled spouse and parents and also the disabled dependants of the testator... will inherit irrespective of the content of the will at least half of the share each of them is entitled to in the case of succession by operation of law (compulsory share)” (The Civil Code of the Russian Federation, 2003, article 1149).

All the above mentioned can be summarized in the following way:

The institution of “intestate succession” occupies an important position in the contemporary law. The comparative analysis of Georgian, Latvian and Russian legal systems reveals the main subjects and objects of hereditary relationships. Therefore:

1. The subjects of an “intestate succession” are an “estate-leaver” and an “heir by intestacy”. The Civil Code of Georgia differentiates five orders of successors, the Latvian legislations makes distinction between four classes, while the legal system of the Russian Federation presents a precise description of seven categories of the “heirs by intestacy”;
2. The Georgian and Russian legislations distinguish the so-called “compulsory portion” (“обязательная доля”), which is inherited by decedent’s children, spouse and parents (disabled dependants of the testator – in the Russian law) notwithstanding the provisions of the will. A “compulsory portion” can be identified with the so-called “preferential share”, which is presented in the Latvian Civil Law. This share is given to the testator’s spouse, descendants and ascendants of the nearest degree of kinship. Like a “compulsory portion”, it comprises one half of the value of that share of the estate which an heir would inherit pursuant to law;
3. The object of an “intestate succession” is an “estate”, which consists of “assets” and “liabilities”:
 - a) “assets” are presented by the decedent’s rights to “material property” (“things”) and “non-material property”. “Material property” can be “movable” or “immovable”;
 - b) “liabilities” are presented by the decedent’s “obligations” – successors’ responsibilities for the decedent’s debts.

Finally, it’s worth mentioning, that the comparative analysis of contemporary Georgian, Latvian and Russian legal monuments revealed the similarities and differences of the institution of “intestate succession”. The existence of the similarities can be explained by the fact, that the legal systems of Georgia, Latvia and Russia are based on the legislation of the former USSR. Nowadays, these countries are on their way from socialism to capitalism. Therefore, further appearance of differences is facilitated.

Bibliography

1. Haigh R. (2006) – Oxford Handbook of Legal Correspondence. Oxford University Press.

2. The Civil Code of Georgia (2000) Tbilisi: “Bona Causa“.
3. The Civil Code of the Republic of Latvia (2007). www.ur.gov/faili/ENGLISH%20Normative%20akti/civillikums.doc.
4. The Civil Code of the Republic of Latvia, Part II (2010) Firm “AFS“.
5. The Civil Code of the Russian Federation (2003). <http://www.russian-civil-PartIII/SectionV/Subsection1/Chapter63.html>.
6. The Civil Code of the Russian Federation, Volume I (1997) Moscow.

Понятие “Наследование по Закону” в грузинском, латвийском и российском праве (по “Гражданскому Кодексу Грузии”, “Гражданскому Закону Латвийской Республики” и “Гражданскому Кодексу Российской Федерации”)

Резюме

В статье рассмотрен вопрос о понятии «наследование по закону» в Грузинском, Латвийском и Российском правах. Выявлены субъекты и объекты наследственных отношений. Определены следующие закономерности:

1. «Наследование по закону» действует в тех случаях, когда умерший не оставил завещания или все наследники лишены права наследования;
2. Субъектами «наследования по закону» являются: «наследодатель» и «наследник по закону». «Наследодателями» являются физические и юридические лица. «Наследники по закону» наследуют имущество по «праву наследования», которое основано на родстве с наследодателем. Грузинское законодательство выделяет пять категорий наследников по закону, тогда как Латвийское право представляет четыре основные группы. В отличие от законодательств Грузии и Латвии, Гражданский Кодекс Российской Федерации представляет более точную иерархию, которая состоит из семи категорий;
3. Объектом «наследования по закону» является «наследство» («наследственное имущество»), которое состоит из активных («активы») и пассивных («пассивы») элементов. «Активы» представлены материальным и нематериальным имуществом. «Пассивы» являются долгами наследодателя.
4. «Обязательная доля» — “compulsory portion” (представленная в правах Грузии и России) — идентифицируется с понятием “preferential share”, которое представлено в Латвийском праве и передаётся супругу (супруге), детям и родителям несмотря на содержание завещания.

Изучение института «наследования по закону» показало сходства и различия законодательств Грузии, Латвии и России. Наличие сходства можно объяснить тем фактом, что гражданские кодексы вышеуказанных стран основаны на законодательстве бывшего СССР. Сегодня Грузия, Латвия и Россия стоят на пути «от социализма к капитализму», что может способствовать появлению различий.

Ключевые слова: обязательные части, имущество, наследование при отсутствии завещания, вещь.

LĪGUMSODA PIEMĒROŠANAS PROBLĒMAS PRAKSĒ

Anotācija

Līgumsods ir viens no izdevīgākajiem saistību pastiprināšanas veidiem, jo izplatītākais līgumpārkāpums, ar kuru nākas saskarties uzņēmējsabiedrībām, ir nokavējums. Galvojumu vai ķīlas tiesību var piemērot līgumos, bet šādu saistību pastiprināšanas veidu pielietošana līgumos (piemēram, pirkuma – pārdevuma līgumā; piegādes līgumā) atbaidītu klientus un sarežģītu visu uzņēmējdarbības procesu.

Referāta mērķis ir analizēt problēmjautājumus saistībā ar līgumsoda piemērošanu praksē, kas saistīti ar līgumu un līdzēju izteiktās gribas pareizu tulkošanu un atbilstošu saistību pastiprināšanas veida piemērošanu.

Referātā izdarīti šādi secinājumi:

1. Civillikums kā līgumsoda galveno funkciju atzīst sodīšanu nevis radīto zaudējumu atlīdzināšanu. Par to liecina tas, ka līgumsoda apmērs nekādi netiek ierobežots. Kā arī jāpievērš uzmanība tam, ka līgumpārkāpējam ir jāmaksā viss līgumsods, nevis samērīgā daļa, ja viņš ir izpildījis tikai kādu daļu no saistības.
2. Latvijā līgumsodi nereti tiek noteikti nesamērīgi lieli, iespējams augļošanas nolūkā, parādniekam nav tiesību prasīt līgumsoda atcelšanu arī tajos gadījumos, kad skaidri redzams, ka kreditoram gan līguma izpilde, gan līgumsoda samaksa ir nesvarīga.
3. Apzīmējot sodu ar līgumsoda raksturu, Latvijā netiek lietota vienota terminoloģija, gan normatīvajos aktos, gan praksē. Līdz ar to rodas nevajadzīgi pārpratumi izšķirot, kurš saistību tiesību pastiprināšanas veids piemērojams.

Atslēgas vārdi: līgumsods, nokavējuma procenti, sodīšana, zaudējumu atlīdzība.

Vienotas terminoloģijas nelietošana – neviennozīmīgu un nekonekventu tiesas spriedumu pieauguma pamats

Pieauguma neierobežošana procentos noteiktam līgumsodam, kurš pieaug proporcionāli nokavējuma periodam, rada būtiskas problēmas tā pielietošanai praksē.

Krievijas tiesas jau pagājušā gadsimta otrajā pusē konstatēja, ka līgumsoda institūtu plaši izmanto augļotāju aprindās, kur tiek slēgti līgumi ar nesamērīgi lieliem periodiski pieaugošiem līgumsodiem, kuri tikai ārēji

kalpo saistības nodrošināšanai, bet faktiski šādi līgumi vērsti uz to nepildīšanu un likumā noliegta peļņas iegūšanu.

Krievijas tiesu prakse mēģināja precedentu radīšanas ceļā regulēt šo parādību, nosakot, ka darījumos, kur paredzēts tikai viens termiņš, iespējams tikai viens nokavējums un tātad arī tikai viens līgumsods. Tomēr bijušais Krievijas Senāts šos mēģinājumus noraidīja, aizrādot, ka likums līgumsodu noteikšanā neparedz nekādus ierobežojumus. (Brīvmanis 1939: 24).

Līdzīgs mēģinājums līgumsoda noteikšanu ierobežot ar vienas konkrētas procentu summas noteikšanu sastopams arī Latvijas Senāta praksē, kad izskatot lietu Nr. 12 1935. gada 08. maijā, Senāts to noraidīja un paskaidroja, ka līgumsoda definīcija, tas ir, Civillikuma 3371. p. arī neprasa, lai pašā līguma noslēgšanas momentā līgumsoda summa jau iepriekš tiktu fiksēta vienā kopējā summā un ka līgumsodu var noteikt proporcionāli aizdota kapitāla summai un atkarībā no laika, kādā aizdotais kapitāls, pretēji līguma noteikumiem, atrodas debitora rokās.

Neskatoties uz to, vēl dažus gadus atpakaļ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāts pieņēma virkni visai neviennozīmīgu spriedumu lietās, kuras saistītas ar līgumsodiem, kuri noteikti procentos no nokavēto maksājumu summas.

Tā, piemēram, LR Augstākās tiesas Civillietu departaments 1996. gada 11. septembrī, taisot spriedumu lietā Nr. SKC-127, konstatēja, ka strīds ir par prasījumu, kurš līgumā nosaukts par “soda naudu”. No lietas apstākļiem izriet, ka prasītājs (soda naudas maksātājs) ar soda naudu domājis nokavējuma procentus, bet atbildētājs (soda naudas prasītājs) ar soda naudu domājis līgumsodu. Senāts nosprieda, ka šajā gadījumā soda nauda ir uzskatāma par nokavējuma procentiem. Tā vietā, lai pamatotu šo savu spriedumu ar Civillikuma 1509. panta normu, kura paredz, ka šaubu gadījumā pienākumi jāiztulko par labu parādniekam, tiesa apgalvo, ka soda nauda nav uzskatāma par līgumsodu, jo vispārīgā Civillikuma 1717. panta norma par līgumsoda pievienošanu katram līgumam regulējot attiecības starp līdzējiem līguma neizpildīšanas gadījumā.

Taisot spriedumu lietā Nr. SKC-17 1996. gada 27. novembrī LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments konstatē, ka strīds ir par līgumsodu, kurš tieši tā ir nosaukts līgumā. Tā vietā, lai apmierinātu prasību viennozīmīgi, jo līgumsods noteikts pusēm vienojoties, vai lai pielietotu Civillikuma 1415. pantu un mēģinātu lietā konstatēt, ka tik liela līgumsoda summas pieprasīšana ir pretrunā ar labiem tikumiem, Senāts, pirmkārt, patvarīgi, pretēji līguma tekstam, terminu “līgumsods”

turpmāk lasa par “nokavējuma procenti” un uz šī terminu aizvietošanas pamata nosaka, ka piemērojama jau minētā Civillikuma 1763. panta norma par procentu pieauguma ierobežošanu. Otrkārt, izveido jaunu normu un nosaka, ka procentu pieauguma apstāšanās attiecas arī uz līgumsodu.

LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments 1997. gada 08. janvārī, izskatot lietu Nr. SKC-7 par parāda un ar to saistītās soda naudas, kura noteikta procentos par katru maksājuma nokavēto mēnesi, nosauc soda naudu par nokavējuma procentiem, skaidrojot to šādi: Civillikuma 1718. pants nosaka, ka kreditors var prasīt tikai līgumsoda samaksu vai līgumsoda izpildi. No lietas materiāliem redzams, ka kreditors prasa abus, un lietā nav apstiprinājuma, ka būtu nodibināti Civillikuma 1720. pantā paredzētie izņēmumi, kuri paredz tiesību prasīt gan līgumsoda samaksu, gan līguma izpildi. Senāts atzīst, ka līgumā noteiktā soda nauda nav uzskatāma par līgumsodu. Sprieduma pamatojums ir nekorekts (būtu piemērojamas Civillikuma 1509. panta normas).

Lai izbeigtu nebeidzamos likuma normu neveiksmīgos tulkošanas mēģinājumus, LR Augstākā tiesa ar savu 1997. gada 22. decembra plēnuma lēmumu Nr. 7 “Par likumu piemērošanu, izšķirot strīdus par saistību izpildi”, deva izsmeltošu un pamatotu skaidrojumu augstāk minētajiem Augstākās tiesas Senāta spriedumiem:

1. līgumsoda aprēķināšanas metodiku nosaka paši līdzēji, tā ne ar ko nav ierobežota un tātad var būt tāda pati kā aprēķinot nokavējuma procentus (Plēnuma lēmuma 7. punkts);
2. līgumsoda apmēra noteikšana ir atkarīga vienīgi un tikai no līdzēju vienošanās, un tās apmēru likums neierobežo (Plēnuma lēmuma 7. punkts);
3. ja līgumā maksa par saistību neizpildīšanu noteikta procentos, bet no līguma satura droši neizriet, ka domāts līgumsods, tad tiesai jānoskaidro pušu patiesais nodoms, bet ja to viennozīmīgi nevar noskaidrot, tad piemērojami Civillikuma 1509. panta noteikumi, kas nosaka tiesai pieņemt tādu iztulkojumu, kurš vismazāk saista parādnieku (Plēnuma lēmuma 9. punkts);
4. lemjot jautājumu par līgumsoda samaksas pienākumu, tiesai būtu jāpārbauda, vai nav iestājušies Civillikuma 1657. un 1774. pantā minētie gadījumi, tas ir, vai saistību pārkāpums radies bez atbildētāja vainas (tam par pamatu nav bijis ne uzmanības trūkums, ne vieglprātība, ne nolaidība), nepārvaramas varas dēļ vai nejauša šķēršļa dēļ. Ja augstāk minētais tiek konstatēts, tiesai jāapsver iespēja atbrīvot

7. Skuja V. (1998). *Līgumsodam nav piemērojami nekādi procentu aprobežojumi*. Rīga: Dienas bizness.
8. Šķembergs R. (2002) *Parāda procenti un līgumsods*. Rīga: Neatkarīgā Rīta Avīze.
9. Torgāns K. (1996) *Saistību tiesības un komentāri pie Civillikuma Saistību tiesību daļas nodaļām*. Rīgā: Tiesiskās informācijas centrs.
10. Torgāns K. (1997) *Līgumsoda un procentu piedziņas teorija un prakse*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
11. Torgāns K. (2006) *Saistību tiesības I. daļa. Mācību grāmata*. Rīgā: Tiesu namu aģentūra.
12. Torgāns K. (1999) *Ārpus daiļrunības un vārdu spēlēm*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
13. Tieslietu ministrijas sevišķās komisijas sagatavojumā (1928) *Vietējo civillikumu kopoījums (Vietējo likumu kopoījuma III daļa)*. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab.
14. Буковский В. (1914) *Сводъ гражданскихъ узакненій губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912—1914 г.г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Том II*. Рига.
15. Bearbeitet von Bassenge, D., Edenhofer H., Heldrich, Putro T. (1997) *Buergerliches Gesetzbuch. 56 neubearbeitete Auflage*. Muenchen: Verlag C.H. Beck.
16. *Гражданское право России. Курс лекцій. Часть первая*. (1996). Отв. ред. О.Н. Садилов. Москва: Юридическая литература.
17. Стежко, В. (1998) *Основы права. Учебное пособие для неюридических факультетов*. Рига: Балтийский русский институт.

Normatīvie akti:

18. *Civillikums ievads. LR likums (1937.28.01.)* Ziņotājs, Nr. 22/23.
19. *Civillikums Otrā daļa Mantojuma tiesības. LR likums (1937.28.01.)* Ziņotājs, Nr. 22/23.
20. *Civillikums Trešā daļa Lietu tiesības. LR likums (1937.28.01.)* Ziņotājs, Nr. 22/23.
21. *Civillikums Ceturtā daļa Saistību tiesības. LR likums (1937.28.01.)* Ziņotājs, Nr. 4.
21. *Civilprocesa likums. LR likums (1998.14.10.)* Latvijas Vēstnesis, Nr. 326/330.
21. *Kredītiestāžu likums. LR likums (1995.05.10.)* Latvijas Vēstnesis, Nr. 163.
22. *Komerclikums. LR likums (2000.13.04.)* Latvijas Vēstnesis, Nr. 158/160 (2069/2071).
23. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums. (1999.01.04)* Latvijas Vēstnesis.
24. *Par soda klauzulu civiltiesībās. Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija (1978.20.01).*

Tiesu spriedumi:

25. LR Augstākās tiesas Senāta 2005. gada spriedums lietā Nr. SKC – 48.
26. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1997. gada spriedums lietā Nr. SKC-7.
27. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1997. gada spriedums lietā Nr. SPC-190.
28. LR Augstākās tiesas 1998. gada plēnuma lēmums Nr. 7.
29. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1998. gada spriedums lietā Nr. SKC-701.
30. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1996. gada spriedums lietā Nr. SKC-127.
31. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1996. gada spriedums lietā Nr. SKC-170.

Contractual Penalty Problems in Practice

Summary

Analyzing the application of the contractual penalty problem and evaluating legal consequences, on the basis of legislation of Latvian Republic and identified problems in courts' decisions, the author came to the conclusions, which are examined as theses and whose justification is opened in the text of publication:

1. Civil law defines contractual penalty as the principal function of punishment rather than recognize the damage caused reimbursement.
2. Penalty in any case can not be attributed to the withdrawal of money as a supportive function of resignation of agreement, because its task is completely different – make it harder to withdraw from the obligation fulfillment of agreement.
3. Periodically increasing contractual penalty and interest for late payment author links only the same calculation methodology.
4. The debtor is not entitled to claim a penalty waiver in those cases, when it is obvious that the creditor is not interested in the execution of the contract and repayment of the contractual penalty.
5. In Latvia describing penalty as a contractual violation the common terminology isn't used. That's why different kind of unnecessary misunderstandings in legal documents are common thing.

Key words: contractual penalty, percentage, punishment, indemnification of losses.

Проблемы применения неустойки на практике

Резюме

Анализируя проблематику применения неустойки, а также, оценивая правовые последствия, автор, принимая во внимание действующее в Латвийской Республике правовое регулирование и проблемные ситуации, идентифицированные в судебной практике, пришел к следующим выводам, оформленным в виде тезисов:

1. Гражданский закон признает основной функцией неустойки не возмещение ущерба, а наказание.
2. Неустойке не в коем случае не следует придавать функцию отступных в качестве облегчения отказа от выполнения обязательств, так как она имеет противоположную задачу — усложнить отказ от выполнения договорных обязательств.
3. Периодически возрастающую и и выраженную в процентах неустойку с процентами по задержанным платежам объединяет лишь одинаковая методика расчета.
4. Должник не имеет права просить отмены неустойки даже в случаях, когда очевидно, что кредитору не существенны как исполнение договора, так и уплата неустойки.
5. Обозначая наказание характером неустойки в Латвии не применяется единая терминология как в нормативных актах, так и на практике. В связи с этим возникают недоразумения при разрешении вопроса о том, какой из видов обеспечения обязательств применим в конкретном случае.

Ключевые слова: неустойка, проценты, наказание, возмещение ущерба.

ОТЛИЧИЕ ДОГОВОРА ФАКТОРИНГА ОТ СМЕЖНЫХ ДОГОВОРОВ

Аннотация

Цель статьи – сравнить договор факторинга со смежными договорами. Для достижения цели были поставлены следующие задачи – анализировать договор факторинга с договорами цессии, займа и подряда, а также описать отличие договора факторинга от смежных договоров. Исследовательской проблемой статьи является приравнивание договора факторинга к договорам займа, цессии или подряда, из-за недостаточного разъяснения в Коммерческом законе Латвийской Республики (далее в тексте – ЛР) договора факторинга.

Новизна исследования – автор считает, что необходимо дополнить ст. 486 Коммерческого закона ЛР. Вывод: в правоприменительной практике нет разъяснений о различии факторинговых правоотношений от смежных договоров, а также отсутствует судебная практика.

Ключевые слова: договор факторинга, договор цессии, договор займа, договор подряда.

Четвёртая часть Гражданского закона Латвии, называемая “Обязательственное право”, регулирует значительную часть сделок (договоров), заключённых на территории Латвии её резидентами (Лукашина 2002: 59). Но так же Коммерческий закон определяет требования и даёт пояснение о сделках, например, договор факторинга регулирует Коммерческий закон Латвии. Договор факторинга включает в себя различные виды обязательств, является сложной финансовой сделкой и поэтому его необходимо отличать от смежных договорных отношений.

Когда мы говорим о правоотношениях по договору финансирования, под уступкой денежного требования (договором факторинга), мы подразумеваем предпринимательские отношения. Один из участников договорных правоотношений, приобретая денежное требование (в силу поставки товара, выполнения работ или оказания услуг), не дожидаясь его исполнения (передачи денежных средств) и учитывая, что это требование в силу названных обстоятельств уже имеет рыночную стоимость, уступает его банку или иной коммерческой организации в обмен на получение финансирования.

Учитывая, что чаще всего договор факторинга отождествляют с уступкой требования и юридическую сущность обязательств, возникающих из договора факторинга, составляет уступка денежного требования (цессия). Однако, это не является правильным, так как договор скрытого факторинга не имеет ничего общего с уступкой требования (Тынель, Функ, Хвалей 2000: 419).

Выделим принципиальные различия уступки требования (цессии) и договора финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга).

Уступка требования (цессия). Гражданский закон ЛР ст. 1793 определяет, что передача принадлежащих кредитору прав может быть совершена по юридической сделке. Не важно, заключил ли ее кредитор на основании законной обязанности или добровольно, на основании закона без предъявления воли прежнего кредитора или по судебному решению.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). В данном случае, обязательства имеют договорный характер, т.е., возникают исключительно из договора. Передача происходит в форме юридической переуступки прав (суброгации) (Гетьман — Павлова 2005: 280).

Уступка требования (цессия). Предметом цессии, в соответствии со ст. 1798 Гражданского закона ЛР является непосредственно передача права (требования), не важно, вытекают ли оно из договора или из недозволенного действия.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). Предметом факторинга является финансирование (кредитование) одного лица другим в счет передачи последнему денежного требования этого лица к третьей стороне на основании заключенного договора. Из приведенного определения следует, что этот договор сложный и включает в себя несколько видов обязательств, а также является возмездным (Тынель, Функ, Хвалей 2000: 413).

Уступка требования (цессия). Уступается только право, а не то договорное отношение, из которого это право вытекает.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). Наряду с уступкой требования сторонами совершается ряд действий, напрямую с ней не связанных.

Уступка требования (цессия). Участниками могут быть любые лица, так как Гражданским законом ЛР они конкретно не определены.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга).

Финансовым агентом (одной из сторон договора факторинга) обязательно должен быть банк, иная кредитная организация либо коммерческая организация, имеющая лицензию на осуществление деятельности такого типа.

Уступка требования (цессия). Денежные средства передаются новым кредитором первоначальному кредитору в оплату приобретенного имущественного права (если цессия является возмездной).

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). Иная последовательность совершаемых действий: наоборот, денежное требование либо уступается в обмен на передаваемые денежные средства, либо передается в качестве средства обеспечения исполнения обязательств по другому договору.

Уступка требования (цессия). Должник вправе выдвигать против своего нового кредитора все требования, которые возникли у него по отношению к своему первоначальному кредитору к тому моменту, когда он узнал об уступке права.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). Должник вправе выдвигать против своего нового кредитора (банка) только денежные требования.

Уступка требования (цессия). Нормы ст. 1793—1810 Гражданского закона ЛР, регулирующие правоотношение касающиеся уступки требования, не содержат запрета на последующую переуступку права, поэтому можно предположить, что она допускается независимо от наличия специальной договоренности сторон.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). Так согласно **Коммерческому закону ЛР. ст. 472**, допускается дальнейшая переуступка денежного требования новым кредитором иному финансовому агенту только при наличии специальной договоренности сторон **Коммерческий закон ст. 472**.

Таким образом, при помощи действующего законодательства ЛР Гражданского закона и Коммерческого закона, рассмотрев и сравнив договор уступки требования (цессия) и договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга) можно прийти к выводу, что договор цессии и договор факторинга носят смежный договорной характер, но имеют существенные различия.

Не редко возникает мнение о том, что договор финансирования под уступку денежного требования (договору факторинга) не отли-

чаются от некоторых других видов обязательств. Прежде всего, факторинг путем продажи приравнивают к договору об уступке требования (цессия), а факторинг к займу (договор займа), обеспеченному уступкой требования.

Договор займа является соглашением, по которому кредитор обязуется передать деньги заемщику с обязательством возвращения получившей денежной суммой. “По общему правилу, договор займа безвозмездный, и, если он заключен как реальный, то является односторонним (займодавец имеет право требовать возврата, а на заемщике лежит обязанность вернуть полученное от займодателя). Если безвозмездный договор займа заключен как консенсуальный, то он является двухсторонним: обе стороны имеют права и несут обязанности” (Байков, Рейнгольд 2002: 72).

В связи с этим не редко встречается мнение, что договор факторинга не имеет различий с договором займа. Действительно, на первый взгляд указанные договор факторинга и договор займа практически не отличаются: фактор, также как займодавец, передает клиенту, как заемщику, денежные средства на возвратной основе.

Существует ряд различий между договором факторинга и договором займа.

Договор займа. В соответствии с Гражданским законом договор займа является реальным договором, который считается заключенным с момента передачи предмета займа заемщику (Torgāns 1998: 283). При надлежащем исполнении договора займа кредитор получает возврат суммы займа от заемщика.

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). При нормальном течении событий по договору факторинга, фактор получает денежные средства от должников клиента, то есть от третьих лиц, не являющихся стороной по факторинговому договору.

Договор займа. Доход по договору займа заключается в получении процентов за пользование денежными средствами. Обязательство заемщика — платить проценты только в том случае, если есть соглашение о возмещении по договору займа (Švarcs, Rimša 2001: 55).

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). По договору факторинга, доход фактора определяется как комиссия за факторинговое обслуживание. Эту комиссию уплачивает клиент.

Уступка денежного требования по договору факторинга может быть направлена не только на получение финансирования, но и на оказание фактором услуг.

Договор факторинга необходимо отличать также от договора поручения (агентского договора), причем наиболее значительное сходство данных договоров наблюдается при скрытом факторинге, поскольку в подобной ситуации фактор выступает юридически как агент (поверенный), хотя иные составляющие сделки факторинга отличаются от договора поручения (агентского договора).

Договор подряда. На основе договора подряда одна сторона обязуется выполнить своими инструментами и устройствами заказ второй стороне за вознаграждения, изготовить какую-либо вещь или оказать какую-либо услугу (Torgāns 2008: 115). В отличие от обычного договора подряда или возмездного оказания услуг, при факторинге предоставление фактором финансовых услуг обычно сопровождается уступкой денежного требования.

Договор факторинга содержит элементы договора подряда. Не следует его приравнивать с видом обязательств, исходящих из факторинга, так как, главной целью договора факторинга является приобретение права требования, а не выполнение определенного вида услуг.

Договор подряда. Услуги, которые не материализуются в новую или улучшенную вещь — управление событий, услуги солярия, фейерверк, лекция (Torgāns 2008: 119). Предмет договора подряда включает в себя изготовление, переработку или обработку вещи, либо иную работу, имеющую осуществленный (фактический) результат. “Прежде всего, следует отметить большой объем ответственности подрядчика, сочетающий в себе его ответственность как стороны в собственно подрядном договоре, так и ответственность, основанную на договорах, обеспечивающих его реализацию (перевозки, агентирование, страхование, перестрахование и т.д.)” (Ануфриева 2002: 253).

Договор финансирования под уступку денежного требования (договор факторинга). Предметом факторинга является финансирование, которое неотделимо от уступки, обеспечивающей его.

Вывод: На основании проведенного сравнительного правового анализа можно сделать вывод, в правоприменительной практике нет разъяснений о различии факторинговых правоотношений от смежных договоров, а также отсутствует судебная практика. Недостаточная информация о правовом регулировании факторинга негативно

влияет на использования и развития услуг факторинга на Латвийском рынке.

В связи с вышеизложенным, рационально дополнить ст. 486 Коммерческого закона ЛР и изложить ее в следующей редакции: «**Статья 468. Понятие договора факторинга** Договором факторинга является такой договор, согласно которому одна договаривающаяся сторона (клиент) берет на себя обязанность передать за оговоренное вознаграждение другое договаривающейся стороне коммерсанту (фактору) известные денежные требования клиента к третьему лицу (должнику), а также выполнить другие установленные договором факторинга обязательства».

Это договор сложный и возмездный, обязательство по которому возникают исключительно из договора, одной из сторон всегда является банк или коммерческая организация имеющая лицензию, которая осуществляет финансирование клиента под уступку денежного требования.

Библиография

1. Civillikums. CETURTĀ DAĻA. Saistību tiesības/ Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 28.01.1937.; stājies spēkā 01.03.1993., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 28.10.2010. // Latvijas Vēstnesis, 183 (4375), 17.11.2010. – <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90220>; (23.09.2011).
2. Komerclikums/ Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 13.04.2000.; stājies spēkā 01.01.2000., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 08. 07.2011. // Latvijas Vēstnesis, 107 (4505), 12.07.2011. – <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490>; (24.09.2011.).
3. Torgāns K. (2008) *Saistību tiesības*. II daļa. Rīga: TNA. 359 lpp.
4. Torgānas K. (1998) *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības*. Rīga: Mans Īpašums.
5. Švarcs F., Rimša S. (2001) *Saistību tiesības. Sevišķā daļa*. Rīga: Latvijas Universitāte.
6. Ануфриева Л.П. (2002) *Международное частное право. Особенная часть*. Москва: ЕК.
7. Байков А.М., Рейнгольд В.А. (2002) *Коммерческое право: понятие и категории*. Рига: БРИ.
8. Гетьман И. Павлова В. (2005) *Международное частное право*. Москва: Издательство Эксмо.
9. Лукашина О., Галкина В. (2002) *Предпринимательское право*. Рига: ВКІ.
10. Тынель А., Функ Я., Хвалеј В. (2000) *Курс международного торгового права*. Амалфея.

Faktoringa līguma un blakuslīgumu atšķirības

Kopsavilkums

Raksta galvenais mērķis ir salīdzināt faktoringa līgumu ar blakuslīgumiem.

Lai mērķis tiktu sasniegts, autors izvirzīja sekojošus uzdevumus – analizēt faktoringa līgumus ar cesijas, aizdevuma un uzņēmuma līgumiem, kā arī aprakstīt atšķirības starp faktoringa līgumu un blakuslīgumiem. Raksta pētījuma problēma ir faktoringa līguma pielīdzinājums cesijas, aizdevuma vai uzņēmuma līgumiem tāpēc, ka Latvijas Republikas Komerclikumā ir nepietiekams skaidrojums par faktoringa līgumu.

Pētījuma novitāte – autors uzskata, ka ir nepieciešams papildināt Latvijas Republikas Komerclikuma 486. pantu. Secinājums – tiesībaizsardzības praksē nav skaidrojumu par faktoringa saistību atšķirību no blakuslīgumiem, kā arī nav tiesu prakses.

Rakstā autors ir salīdzinājis trīs veidu līgumus, tas ir, faktoringa līgumu ar cesijas līgumu un aizdevuma līgumu. Rakstā ir salīdzināti līgumu kopīgās un atšķirīgās īpašības – līgumu definējums normatīvajos aktos un to skaidrojums, līgumu priekšmeti un līdzējušu tiesības un pienākumi, kas izriet no līguma veida. Autors rakstā ir izmantojis 10 avotus – 8 avoti ir zinātniskā literatūra krievu un latviešu valodā un 2 Latvijas Republikas likumi. Salīdzinājuma rezultātā autors ir izveidojis secinājumus un piedāvā savu priekšlikumu.

Atslēgas vārdi: faktoringa līgums, cesijas līgums, aizdevuma līgums, uzņēmuma līgums.

Difference of Factoring Agreement and Other Related Agreements

Summary

The main objective of the article is to compare the factoring agreement with ancillary contracts.

To reach the goal, the author raised the following tasks – to analyze a factoring contract with the cession, the company's and the loan contracts, and describe the differences between factoring agreement and ancillary contracts. The research problem of article is that factoring agreement equating the cession, loan or company's contracts, in the Commercial Law of the Latvian Republic is insufficient explanation of the factoring agreement.

Novelty of the research – the author considers it necessary to supplement the 486. article of the Commercial Law of the Latvian Republic. Conclusion – in law enforcement practice there is no explanation about the factoring obligation differs from ancillary contracts, and also no court practice.

In the Article, the author has compared the three types of contracts, that is, factoring agreement with the assignment agreement and loan agreement. In the article are compared the common and distinctive features of contracts – the

definition of contract in law and its interpretation, the object of contract and the rights and obligations of the parties, arising from the type of contract. Author in the article used 10 sources – eight sources of scientific literature in Russian and Latvian and two laws of the Latvian Republic. In the result of comparison, the author has created conclusions and offered his own suggestion.

Key words: factoring contract, cession contract, loan contract, company's contract.

IEPIRKUMA KOMISIJAS ATBILDĪBA

Anotācija

Iepirkumos tiek tērēti nozīmīgi valsts un pašvaldības budžeta līdzekļi. Par iepirkuma procedūras likumīgu norisi atbild pasūtītāja izveidota iepirkumu komisija, kura lēmumu pieņem ar vienkāršu balsu vairākumu. Pētījuma mērķis ir izpētīt un noskaidrot iepirkuma komisijas locekļu atbildības tiesisko regulējumu un soda veidus, kas draud par normatīvo aktu pārkāpšanu, kā arī analizēt praksē novērotos pārkāpumu rašanās iemeslus un nesodišanas sekas, sniedzot savus priekšlikumus problēmas risinājumam. Pētījuma novitāte saistīta ar to, ka šāda veida padziļināts pētījums Latvijā līdz šim nav publiski pieejams, bet iepirkuma komisijas atbildības skaidrs regulējums varētu atturēt no pretlikumīga iepirkumu rezultāta un nodokļu maksātāju naudas izlietojuma.

Atslēgas vārdi: iepirkuma komisija, atbildība.

Ievads

Visā pasaulē iepirkums tiek uzskatīts par lielu problēmu un korupcijas primāro avotu, tāpēc ir nepieciešams skaidrs un nepārprotams iepirkumu normatīvo aktu pārkāpumu atbildības regulējums. Ar atbildību saprot pienākuma apziņu; uzdevumu, pienākumu atbildēt par ko (Latviešu valodas vārdnīca 1987: 81). Juridiskā atbildība, savukārt, ir valsts piespiedu līdzeklis, kur valsts, izmantojot normatīvos aktus, ir noteikusi, kuras sabiedriskās attiecības ir aizsargājamās un veidu, kā tas ir jādara. Ja kāda no likumīgi aizsargātajām interesēm tiek pretlikumīgi aizskarta, valsts piemēro savus piespiedu līdzekļus likumā noteiktajā kārtībā un apjomā, lai pārkāpēju sodītu vai citādi nelabvēlīgi ietekmētu (Bitāns 1997: 16). Tā, piemēram, Valsts pārvaldes iekārtas likuma (turpmāk – VPIL) 71. pants nosaka, ka amatpersona likumā noteiktajos gadījumos par pārvaldes lēmumu ir atbildīga civiltiesiski, krimināltiesiski, administratīvi, bet normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos – arī disciplināri.

Finanšu ministrijas informatīvajā ziņojumā “Publisko iepirkumu pilnveidošanas iespējas” (Finanšu ministrijas informatīvais ziņojums 2011, 4. daļa) arī ir aplūkots jautājums par pasūtītāju atbildības par pārkāpumiem iepirkumu procesā pilnveidošanu. Šī raksta mērķis ir padziļināti pētīt šo jautājumu, jo arī minētajā ziņojumā vairākkārtīgi ir norādīts uz viedokļu atšķirību šajā jautājumā. Galvenokārt tiks apskatīta adminis-

trativā atbildība, kas būtu nosakāma par praksē sastopamiem pārkāpumiem. Bet, lai atrisinātu problēmu, pirmkārt, jāatrod tās cēlonis.

1. Publisko iepirkumu likums

Publisko iepirkumu likums (turpmāk – Likums) reglamentē iepirkuma komisijas darbību, nosakot, ka iepirkuma procedūru veikšanai pasūtītājs izveido iepirkuma komisiju, nodrošinot, lai šī komisija būtu kompetenta tā iepirkuma jomā par kuru slēdz līgumu. Iepirkuma komisija nodrošina iepirkuma procedūras dokumentu izstrādāšanu, protokolē iepirkuma procesa gaitu un ir atbildīga par iepirkuma procedūras norisi. Tā atlasa un vērtē pretendētus un iesniegtos piedāvājumus, tās lēmums ir saistošs pasūtītājam, ja tiek slēgts iepirkuma līgums. Iepirkuma komisijas darbu organizē un vada komisijas priekšsēdētājs, lēmumus pieņem ar vienkāršu balsu vairākumu. Ja iepirkuma komisijas balsis sadalās vienādi, izšķirošā ir komisijas priekšsēdētāja balsis. Ja par piedāvājuma izvēles kritēriju noteikts saimnieciski visizdevīgākais piedāvājums, katrs iepirkuma komisijas loceklis piedāvājumu vērtē individuāli.

Persona, kura uzskata, ka ir aizskartas tās tiesības vai ir iespējams šo tiesību aizskārums, ir tiesīga iesniegt iesniegumu Iepirkumu uzraudzības birojam (turpmāk – IUB) par pārkāpumiem un prasībām, kas attiecas uz konkrēto iepirkuma procedūru, kā arī par pasūtītāja vai iepirkuma komisijas darbību iepirkuma procedūras norises laikā.

Likums nesniedz skaidru un viennozīmīgu priekšstatu par to, kā iepirkuma procesā sadalās kompetence starp juridisku personu – pasūtītāju un fiziskām personām – iepirkuma komisiju. Pasūtītājs kopumā ir iestāde, kurā strādā cilvēki, tajā skaitā vadītājs, un viņa padotībā tiek izveidota iepirkuma komisija, kuras sastāvā viņš pats var būt, bet var arī nebūt. Ja iepirkuma komisija pieņem pretlikumīgu lēmumu saskaņā ar kuru iestādes vadītājs noslēdz līgumu, tad rezultāts ir koleģiāla bezdarbība – visi ir parakstījušies, it kā visi ir zinājuši par likuma pārkāpumu, bet pie atbildības tā īsti nevar saukt ne vadītāju, ne komisiju. Abas puses plāta rokas neziņā – iepirkumu komisija saka – ak, mēs tikai sagatavojām lēmumu, līgumu galu galā noslēdza priekšniecība. Iestādes vadītājs rāda preti – Likums nosaka, ka iepirkumu komisijas pieņemtais lēmums ir saistošs, ja tiek slēgts līgums.

Protams, ja pārkāpums ir radījis būtisku kaitējumu, piemēram, vairākus desmitus tūkstošus latu, tad no kriminālā soda neizbēgt, bet par salīdzinoši maznozīmīgiem Likuma neievērošanas gadījumiem ne adminis-

trativā, ne disciplinārā atbildība nevienam nedraud. Vārdu skaistuma konkurss – tā varētu nosaukt laika tērēšanu, radot jaunas un jaunas likuma prasības tik sarežģītu procedūru jomā kā iepirkums un tik likumību ignorējošai tautai kā latviešiem, ja par to pārkāpšanu nav nekādu sankciju. Diemžēl Likums skaidri nenorāda, kuras amatpersonas un par ko ir atbildīgas, tā situāciju raksturoja Diāna Kurpniece jau 2005. gadā (Kurpniece 2005).

Likums reglamentē arī zaudējumu atlīdzināšanu, nosakot, ka zaudējumus, kas nodarīti administratīvā procesa ietvaros, atlīdzina saskaņā ar APL un Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumu.

2. Iepirkumu uzraudzības birojs

IUB ir Finanšu ministrijas pārraudzībā esoša tiesās valsts pārvaldes iestāde, kuras darbību finansē no valsts pamatbudžeta. Finanšu ministrija uzrauga IUB attiecībā uz administratīvo procedūru, un tādejādi IUB nav īsti neatkarīgs no politiskās ietekmes. Kā savā pētījumā norāda Kaspers Šmits (*Casper Schmidt*) un Sorens Nilsens (*Søren Nielsen*): “*Vairākas personas atklāja, ka ir iepazinušās ar lēmumiem, kuri varētu būt pieņemti (pilnīgi droši) politiskas ietekmes rezultātā*” (Šmits, Nilsens 2006: 17).

IUB attiecībā uz pasūtītāju iepirkuma procedūras ietvaros saistībā ar iesniegumu izskatīšanu ir uzskatāms par funkcionāli augstāku iestādi VPIL 7. panta izpratnē, līdz ar to iesniegumu izskatīšanas komisijai ir saistoša Administratīvā procesa likuma (turpmāk – APL) 81. panta otrā daļa, kas paredz, ka augstāka iestāde ar savu lēmumu var atcelt administratīvo aktu vai atstāt to negrozītu. Minētā sakarā IUB izveidotās iesniegumu izskatīšanas komisijas (turpmāk – komisija) rīcības iespējas ir noteiktas Likuma 84. pantā. Saskaņā ar to, komisija, izskatot iesniegumu, atļauj vai aizliedz pasūtītājam slēgt līgumu. Komisijas kompetencē neietilpst uzlikt pienākumu pasūtītājam slēgt iepirkuma līgumu ar kādu konkrētu pretendentu, vai arī slēgt iepirkuma līgumu vispār, tāpat arī minētā tiesiskā regulējuma ietvaros komisija neveic izziņas procesu un nepiemēro sodoša rakstura sankcijas pasūtītājam vai tā amatpersonām. Vienlaikus, ņemot vērā to, ka iepirkuma komisiju izveido pasūtītājs, tad iepirkuma komisijas locekļu atbildības par iepirkuma procedūras norisi izvērtēšana ietilpst pasūtītāja kompetencē (IUB lēmums Nr. 4-1.2/10-32, 2010: 5).

IUB veic likumdošanas aktu ievērošanas kontroli ar pretendentu pretenziju mehānismu palīdzību (Šmits, Nilsens 2006: 17). Taču, ja nav

iesniegta sūdzība, tiek prezumēts, ka nav pārkāpuma. Bet, kā liecina prakse, tā nebūt nav. Pretendenti, ne vienmēr uzzina šos pārkāpumus, ne viss tiek atspoguļots protokolos, kā rezultātā, netiek iegūta pilna informācija, lai pamatoti varētu apstrīdēt iepirkuma komisijas lēmumu. IUB nav iespējams sodīt valsts amatpersonas par iepirkumu procedūru pārkāpumiem. Tas var pieprasīt iepirkuma procedūras dokumentus, tomēr nevar veikt pilnīgu izmeklēšanu. IUB sadarbojas ar vairākām Latvijas institūcijām, tajā skaitā ar Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroju (turpmāk – KNAB) un Latvijas Republikas Valsts kontroli (turpmāk – Valsts kontrole), informējot par iepirkuma procedūras pārkāpumiem. Tādējādi Valsts kontrole vai KNAB izlemj, vai uzsākt izmeklēšanu. Taču ļoti reti KNAB izskatītās lietas noved pie pilnīgas korupcijas gadījuma izmeklēšanas.

Attiecībā uz lēmumu pārsūdzēšanu tiesā, jāpiezīmē, ka uzņēmumam būtu ļoti dārgi un laikietilpīgi pārsūdzēt lēmumu, un, lielākā daļa uzņēmumu nevēršīsies tiesā pat tad, ja būs pārliecināti, ka cietuši no nevienlīdzīgas attieksmes vai izdarīti pārkāpumi pret viņiem (Šmits, Nilsens 2006: 18.–19).

3. Administratīvā atbildība

Administratīvo pārkāpumu likumdošanas uzdevums ir aizsargāt sabiedrisko iekārtu, īpašumu, pilsoņu sociāli ekonomiskās, politiskās un personiskās tiesības un brīvības, kā arī komersantu, iestāžu un organizāciju tiesības un likumīgās intereses. Šā uzdevuma realizēšanai Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (turpmāk – APK) nosaka, kāda darbība vai bezdarbība atzīstama par administratīvo pārkāpumu, kādu administratīvo sodu, kāda institūcija (amatpersona) un kādā kārtībā var uzlikt personai, kas izdarījusi administratīvo pārkāpumu (APK 1. pants). Bet Latvijā nav iestādes, kuras pienākumos būtu sastādīt administratīvo pārkāpumu protokolus un piemērot sodus par pārkāpumiem šajā jomā. Tomēr, neskatoties uz to, APK ir paredzēta atbildība par atsevišķiem pārkāpumiem iepirkumu jomā (APK 166.²¹–166.²⁵ panti). Tā, piemēram, par valsts vai pašvaldības pasūtījuma piešķiršanu bez izsoles (konkursa) gadījumos, kad likums prasa izsoles (konkursa) rīkošanu, arī par nevienlīdzīgu apstākļu radīšanu pretendentiem (radot vienam vai dažiem pretendentiem labvēlīgākus apstākļus) informācijas saņemšanā, piedāvājuma dokumentu sagatavošanas un iesniegšanas termiņu noteikšanā, pretendentu atlases un piedāvājumu vērtēšanas kritēriju piemērošanā vajadzētu

saukt pie atbildības, kā to paredz APK. Īpaši gadījumos, kad tiek apzināti pieļautas dažādas darbības, lai mēģinātu panākt vēlama pretendenta uzvarēšanu konkursā. Tas pats būtu attiecināms par atklātuma, publiskuma vai konfidencialitātes noteikumu neievērošanu, kā arī sagrozītu dokumentēšanu.

Tomēr, pēc autores domām, par saukšanu pie atbildības par pretendentu loka nepamatotu sašaurināšanu varētu diskutēt. Kā zināms, jebkuras prasības Konkursā vai iepirkuma procedūras dokumentos zināmā mērā ierobežo kāda iespējamā piegādātāja iespējas piedalīties iepirkuma procedūrā (IUB lēmums Nr. 4-1.2/11-163, 2011, 5. lpp.). Tāpat arī diskutējams jautājums par nepilnīgu dokumentēšanu. Jo, Likums neparedz iepirkuma komisijas sēdes protokolam konkrētu formu un saturu (IUB lēmums Nr. 4-1.2/08-294, 2008: 4). Likums nenosaka kāda informācija ir jāatspoguļo protokolā, nosakot tikai to, ka pasūtītājs nodrošina iepirkuma procedūras posma dokumentēšanu, ziņojumā iekļaujamo informāciju un to, ka jānorāda piedāvājuma noraidīšanas iemesls, tādēļ par iepirkuma norises nepilnīgu dokumentēšanu jautājums būtu diezgan strīdīgs.

APK regulētā atbildība faktiski rada iespēju saukt pie atbildības visus iepirkuma komisijas locekļus vai vadītājus. Gandrīz katrā iepirkumā varētu saskatīt nevienlīdzīgu apstākļu radīšanu, pretendentu loka nepamatotu sašaurināšanu, nepilnīgu dokumentēšanu. Bet, kamēr nav skaidri definēts tas, kas ir jāsaprot ar “nepilnīgu dokumentēšanu” vai “nevienlīdzīgiem apstākļiem”, tie vienmēr būs interpretējami jautājumi un vainīgā meklēšana prasīs daudzas izmeklēšanas darbības, un katram šādam sodam sekos nebeidzamas apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas. Te jāvērs uzmanība uz to, ka administratīvo sodu piemēro konkrētām personām par konkrētiem pārkāpumiem. Šādu sodu nevar uzlikt iepirkuma komisijai kā koleģiālai institūcijai kopumā, ņemot vērā to, ka administratīvais sods ir personisks sods un tiek piemērots katrai konkrētai atbildīgajai personai atsevišķi. Tāpat to nevar piemērot pasūtītājam kā juridiskai personai, ņemot vērā to, ka soda nomaksas pienākums, izpildot uzlikto administratīvo sodu, tādā gadījumā varētu rasties Latvijas Republikai (Finanšu ministrijas informatīvais ziņojums 2011, 19. lpp.). Ja izdarīti pārkāpumi iepirkuma procedūras organizēšanā, bet netiek konstatēts noziedzīgs nodoms, tad vainīgajai amatpersonai nevarot piemērot kriminālatbildību. Savukārt, vainīgās personas saukšana pie disciplinārās atbildības vai civilprasības rosināšana ir pašu iesaistīto institūciju ziņā, kas ne vienmēr grib vērsties pret savējiem. Tas rada labvēlīgu vidi korupcijai un veicina jaunu pārkāpumu rašanos, norāda KNAB pārstāve Ilze Jurča (LETA, 2011).

Nobeigums

Jāsecina, ka problēma tika identificēta jau sen, bet joprojām risinājums nav atrasts. APK ir paredzēta atbildība par pārkāpumiem publisko iepirkumu jomā, tomēr nav noteikta institūcija, kuras kompetencē būtu noformēt protokolus par šādiem pārkāpumiem. Iespējams, tas būtu IUB, taču tad tam ir jābūt no Finanšu ministrijas neatkarīgai institūcijai. APK vajadzīgs skaidrs un nepārprotams regulējums, jo šobrīd paredzētā atbildība ir ļoti plaši interpretējams jautājums, kas rada juridiskas neskaidribas.

Vajadzētu uzlabot arī pašu iepirkumu procedūru, Likumā un iestādēs paredzot iespēju to veikt ātrāk, labāk un lētāk. Tā kā viens no pārkāpumu cēloņiem ir darbinieku nekompetence, ievērojot, ka daudzviet iepirkumi tiek veikti “hobija līmenī”, trūkst profesionālu darbinieku, bet to apmācība prasa lielu laiku un līdzekļu ieguldījumu, tad iepirkumu speciālistiem būtu jābūt labi izglītotiem un apmācītiem, ar pietiekamu pieredzi savā nozarē. Gan laika, gan zināšanu trūkuma dēļ rodas pārkāpumi veicot iepirkumus. Taču saprātīgums ir atkarīgs no datiem, un, kad to trūkst vai tie ir kļūdaini, risinājums vienmēr būs nepareizs.

Jāveido kompetenta iepirkumu komisija, kā to paredz Likums, un jāuzlabo iepirkumu kontroles mehānisms gan pašā iestādē, gan no IUB puses, jo efektīvs kontroles mehānisms dotu būtisku ieguvumu Latvijas tautsaimniecībai, atturot pasūtītāju un komisijas locekļus no pretlikumīga nodokļu maksātāju naudas izlietojuma. Kad problēmas cēlonis tiks atrasts un novērsts, tas vedīs pie uzlabojuma, taču tikai saukšana pie atbildības un sodīšana situāciju neuzlabos.

Bibliogrāfija

1. Administratīvā procesa likums (2002). Vēstnesis 28.06.2002. Nr. 97.
2. Bitāns A. (1997) *Civiltiesiskā atbildība un tās veidi*. Rīga: AGB.
3. Finanšu ministrijas Informatīvais ziņojums “Publisko iepirkumu pilnveidošanas iespējas” <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file6754.doc> (2011.08.07.).
4. Iepirkumu uzraudzības biroja Lēmums Nr. 4-1.2/08-294, 2008. gada 12. augustā <http://www.iub.gov.lv/files/lemumi/lem2414.doc> (2011.07.07.).
5. Iepirkumu uzraudzības biroja Lēmums Nr. 4-1.2/10-32. 2010. gada 9. februārī <http://www.iub.gov.lv/files/lemumi/lem127708.pdf> (2011.04.08.).
6. Iepirkumu uzraudzības biroja Lēmums Nr. 4-1.2/11-163. 2011. gada 30. maijā <http://www.iub.gov.lv/files/lemumi/lem185284.pdf> (2011.30.10.).
7. Kurpniece D. (2005) Iepirkumu regulējums – vai uzlabojumi tiešām uz labu? http://www.politika.lv/temas/sabiedribas_integracija/4297/ (2011.07.07.).
8. Latviešu valodas vārdnīca (1987). Rīga: Avots.

9. Latvijas administratīvo pārkāpumu kodekss (1985). Ziņotājs 20.12.1984. Nr. 51.
10. LETA (2011). KNAB rosina panākt sodīšanu par pārkāpumiem iepirkumu procedūru organizēšanā. http://lv.mercell.com/Sakumlapa/Zinas/KNAB_rosina_panakt_sodisanu_par_parkapumiem_iepirkumu_proceduru_organizesana.aspx (2011.25.07.).
11. Publisko iepirkumu likums (2006). Latvijas Vēstnesis, 25.04.2006. Nr. 65.
12. Šmits K. un Nilsens S. (2006) PHARE projekts “Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja institucionālās un profesionālās kapacitātes celšana” Iepirkumu un noma komponente. http://www.knab.gov.lv/uploads/free/iepirkumi_noma.pdf (2011.07.07).
13. Valsts pārvaldes iekārtas likums (2003). Latvijas Vēstnesis 21.06.2002. Nr. 94.
14. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums (2005). Latvijas Vēstnesis 17.06.2005. Nr. 96.

Purchase Commission Liability

Summary

The public procurement is a procedure in which contracting authorities purchase goods and services. Public procurement contracts are important part of the European Union market; it makes about 17% from the European Union gross domestic product. It is generally considered as a big problem and a main source of the corruption. That is why a clear and unambiguous normative regulation for the violations of procurement laws and regulations is needed. The procurement commission, which makes its decisions by a simple majority, is responsible for lawful use of the budget.

The aim of this research is to determine and explore the legal framework of the procurement commissions' work and forms of punishment, which can be determined for violation of laws, as well as to analyze causes of the violation of laws and the consequences of the lack of punishment, in the end providing proposals for detected problems. The legal responsibility – a state enforcement means, set with the help of the laws and regulations which lays down the types of public relations that are tenable and means to protect it – will be examined in this article. The novelty of the study is that no in-depth study in this field in Latvia is available to the public, but clear and understandable regulation of the procurement commission responsibility could prevent unlawful use of the taxpayers' money.

Key words: procurement Commission, responsibility.

CESIJA JAUNOS EKONOMISKOS APSTĀKĻOS, PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI LATVIJĀ

Anotācija

Prasījuma pāreja no viena kreditora citam (cesija), attīstoties uzņēmējdarbībai Latvijā iegūst arvien lielāku nozīmi. Daudzos gadījumos cesijas līguma noslēgšana kļūst ekonomiski pamatota. Gandrīz visas saistību tiesības pirms to izpildīšanas kļūst apgrozībā par ekonomiskām vērtībām, tādējādi pavairojot sabiedrībā apgrozības līdzekļus. Darba mērķis – izanalizēt pastāvošo situāciju parādu piedziņas jomā uz cesijas līguma pamata Latvijā, konkretizēt pastāvošās problēmas. Darba praktiskā un sociālā nozīme ir pamatota ar to, ka 1937. gada Civillikums nav jaunu tiesību normu kopums, bet tikai iepriekšējo gadsimtu juridiskās domas apkopojums. Grozījumi, kuri tika izdarīti Latvijas Civillikumā laika posmā no 1992. gada līdz šodienai neskāra tiesību normas, kuras regulē prasījumu tiesību cesiju. Jaunajos ekonomiskajos apstākļos ir nepieciešams sakārtot Latvijas likumdošanu cesijas jomā un veikt pasākumus parādnieka aizsardzībai, jo cesija parasti paredz cesionāra spekulatīvus mērķus un aprēķinātais līgumsods parasti ir tik liels, ka tā samaksa ekonomiski iznīcina parādnieku. Pētījuma rezultātā autore piedāvā konkrētas izmaiņas Latvijas Republikas Civillikumā.

Atslēgas vārdi: cesija, parādnieks kreditors, parāda piedziņa.

Pret personu maiņu saistībās civiltiesību attīstības dažādos etapos bija dažāda attieksme. Dažās tiesību sistēmās jebkura civiltiesiska saistība tika saistīta ar puses personību saistībā un skaitījās, ka tiesības un saistības nevar būt nodotas, bet puses maiņa, ja arī tika pielaista, tad tikai ārkārtas gadījumā. Tirdzniecības apgrozījuma attīstība un praktiskās vajadzības gala rezultātā noveda pie tā, ka personu maiņa saistībā kļuva par parastu parādību, kurai ir ievērojama saimnieciskā nozīme. Personu maiņai saistību tiesiskajās attiecībās vienmēr katrā konkrētā gadījumā ir sava personīgā motivācija (Коллектив авторов 2004: 442).

Jebkura saistība dod tiesību prasīt zināmu darbību no otras puses. Šinī zinā saistība dod tiesību prasīt no parādnieka zināmu uzvedību. Tā ka var teikt, ka kreditoram ir zināma noteikšana par otru personu – parādnieku. Tādēļ dabīgi liekas, ka saistības ir pilnīgi personīgas dabas un tās nav pārnesamas. Tagadnes tiesības skatās uz saistību kā uz mantu. Tā kā manta apgrozās, tad tagadnes tiesības atļauj arī saistībām apgro-

zities (Čakste 1937: 30). Tieši saistību apgrozīšanai, tālāk nodošanai kalpo cesija.

Cilvēkiem ik dienas nākas konfrontēties ar savu nākotni, kura tagad ir daudz atvērtāka kā jebkad iepriekš – gan panākumiem un iespējām, gan draudiem un briesmām, ko tā nes. Arvien biežāk izskan, ka cilvēkus lielākā mērā apdraud nevis viņu pagātne, bet gan iespējamā nākotne. Mūsdienās cilvēkdrošība nav tikai personas drošība par savu dzīvību un veselību. Tā ir cieši saistīta ar personas pamattiesībām – tiesībām uz informāciju un tiesībām uz īpašumu. Viena no cilvēkdrošības sastāvdaļām, jeb cilvēka drošības vērtībām ir ekonomiskā drošība, kā arī drošība par sava īpašuma un materiālā stāvokļa saglabāšanu.

Pēdējo desmit gadu laikā Latvijā ir izveidojies un funkcionē jauns uzņēmējdarbības veids – parādu piedziņa. Firmu skaits, kas nodarbojas ar šāda veida uzņēmējdarbību Latvijā ar katru gadu pieaug. Pēc vieniem datiem Latvijā šodien darbojas 23 parādu piedzinēji (www.1188.lv), pēc citiem – 26 parādu piedzinēji (www.1189.lv). Pazīstamākie ir SIA “Creditreform Latvia”, “Lindorff Oy Latvijas filiāle”, SIA “Julianus inkasso”, SIA “Paus Konsults”. Parādu piedziņa ir pakalpojums, par kura izpildi kreditors slēdz līgumu ar parādu piedzinēju. Parasti šis līgums ir kvalificējams kā uzņēmuma līgums (līgums par noteikta darba izpildi par samaksu), taču ļoti izplatīti ir arī cesijas līgumi par prasījuma tiesību nodošanu starp veco kreditoru (cedentu – lielākoties kredītiestādi) un jauno kreditoru (cesionāru – pārsvarā parādu piedziņas firmu).

2010. gada 14. maijā Latvijā ir dibināta Latvijas ārpustiesas parādu piedzinēju asociācija (LĀPPA). To ir dibinājuši pieci vadošie parādu piedziņas uzņēmumi Latvijā – Paus Konsults SIA, Creditreform Latvijā SIA, Lindorff Oy Latvijas filiāle, Intrum Justitia SIA, Balt Risk SIA. LĀPPA ir dibināta ar mērķi aizsargāt kreditoru intereses, piedalīties parādu piedziņas nozari reglamentējošā tiesiskā regulējuma izstrādē un pilnveidošanā, pārstāvēt parādu piedziņas uzņēmumu kopējās intereses valsts varas un pārvaldes institūcijās, sabiedriskajās un starptautiskajās organizācijās, informēt sabiedrību par parāda piedziņas tirgus aktualitātēm, kā arī veidot un uzturēt Latvijas sabiedrībā izpratni par Latvijas parādu piedziņas nozares darbības principiem. Latvijas ārpustiesas parādu piedzinēju asociācijā ir 7 biedri – Paus Konsults SIA, Creditreform Latvijā SIA, Lindorff Oy Latvijas filiāle, Intrum Justitia SIA, Conventus Inkaso, Sergel SIA un UAB Gelvora filiāle Latvijā (Latvijas ārpustiesas parādu piedzinēju asociācija, <http://www.appa.lv/?cat=18>).

1. tabula

Parādu piedziņas nozares rādītāji

Vieta 2009	Uzņēmums	Apgroz., tūkst. Ls	Izmaiņas pret 08, %	Peļņa, tūkst. Ls	Rentab., %
1	Creditreform Latvija SIA	1980.97	-3.87	329.60	16.64
2	Paus Konsults SIA	1241.90	47.05	50.55	4.07
3	Lindorff Oy Latvijas filiāle	722.26	3.98	-315.77	-43.72
4	Konsultatīvā sabiedrība “Conventus” SIA	714.18	50.00	61.37	+8.59
5	Coface Latvia Credit Management Services SIA	571.28	-1.22	105.25	18.42
6	Balt Risk SIA	329.56	-17.70	0.37	0.11
7	Intrum Justitia SIA	217.39	15.82	-259.62	-119.43
8	Julianus Inkasso Latvia SIA	138.67	-85.36	-227.16	-163.82
9	IGK Servise SIA	120.02	-30.48	6.40	5.33
10	Incure Inkasso Latvia SIA	48.56	8.39	5.15	10.61
11	Sergel SIA	40.19	389.45	-78.69	-194.36

Avots: Parādu piedziņas nozares rādītāji http://www.appa.lv/wp-content/uploads/2011/02/Debtcol_comp_by_turnover.jpg

Nozares statistiku apkopojusi Latvijas Ārpusietes parādu piedzinēju asociācija, balstoties uz tās biedru – SIA “Creditreform Latvijā”, SIA “Paus Konsults”, Lindorff Oy Latvijas filiāle, SIA “Intrum Justitia”, SIA “Konsultatīvā sabiedrība “Conventus””, SIA “Sergel”, UAB “Gelvora” filiāle Latvijā – iesniegtajiem datiem. Kopējā parādu summa Latvijā ir lielāka. Analizējot parādu piedziņas nozares rādītājus (1. tabula) var secināt, ka nozare ir rentabla un strādā ar peļņu, tikai četriem uzņēmumiem no vienpadsmit 2009. gadā ir zaudējumi, kuru iemesli diemžēl LĀPPA saitā nav norādīti.

2. tabula

LĀPPA biedru statistika

	Iesniegto lietu /	Rēķinu skaits	Iesniegto lietu	Summa (LVL)
	2009	2010	2009	2010
B2B	70 609	29 605	56 662 626	25 736 799
B2C	432 434	389 156	111 002 690	131 011 461
Cesija	13 566	27 245	8 907 848	18 652 129

Avots: LĀPPA biedru statistika http://www.appa.lv/wp-content/uploads/2011/05/Rezultati_LAPPA_2010.jpg

3. tabula

LĀPPA biedru statistika

	Tiesvedību skaits			
	Brīdinājuma	kārtībā	Prasījuma	kārtībā
	2009	2010	2009	2010
B2B	635	187	394	282
B2C	3 001	1 693	1 915	825
Cesija	1 233	1 264	346	209

Avots: LĀPPA biedru statistika http://www.appa.lv/wp-content/uploads/2011/05/Rezultati_LAPPA_2010.jpg

2011. gada 29. aprīlī Lindorff Oy Latvijas filiāles saitā tiek komentēta esošā statistiskā informācija parādu piedziņas jomā: Pērn ārpustiesas parādu piedziņai iesniegtas lietas par kopējo summu 161 077 627 Ls. Juridisko personu (B2B) segmentā iesniegtas 29 605 lietas par kopējo summu 26 337 603 Ls, privātpersonu (B2C) segmentā – 389 156 lietas par kopumā 134 740 023 Ls. To liecina Latvijas Ārpustiesas parādu piedzinēju asociācijas apkopotie dati, balstoties uz nozares lielāko kompāniju iesniegtajiem rezultātiem. Apkopotā statistika rāda, ka privātpersonu segmentā iesniegto lietu skaits palicis tādā pašā līmenī kā 2009. gadā, bet iesniegtā piedzenamā lietu kopējā summa no privātpersonām pieaugusi par 21%. Savukārt, B2B segmentā redzams ievērojams kritums – salīdzinot ar 2009. gadu, par 43% samazinājies iesniegto lietu skaits, bet to summa kritusies vairāk nekā uz pusi (54%). Proti, gadu iepriekš – 2009. gadā, ārpustiesas parādu piedziņā tika iesniegtas 52 tūkstoši lietu par parādiem no juridiskajām personām ar kopējo vērtību vairāk nekā 56 miljoni latu – pērn tie ir attiecīgi 29 tūkstoši lietu nedaudz vairāk kā

26 miljonu latu apmērā. (LĀPPA: būtiski samazinājies parādu skaits biznesa sektorā, <http://www.lindorff.lv/newsroom/news/52742/8980-L%C4%80PPA:-b%C5%ABtiski-samazin%C4%81jies-par%C4%81du-skaits-biznesa-sektor%C4%81>).

Lindorff Oy Latvijas filiāles saitā netiek dots skaidrojums divas reizes pieaugušajam piedzenamo summu apjomam cesijas rezultātā. Pēc 3. tabulas datiem 2009. gadā cesijas rezultātā “nopirkto” parādu summa sastādīja Ls 8 907 848, bet jau nākamajā 2010. gadā šī summa ir jau Ls 18 652 129, kas sastāda pieaugumu 209% apmērā, turpretī, kā privātpersonu sektorā pieaugums sastāda tikai 18%. Autore vērs uzmanību uz to, ka LĀPPA biedru tiesvedību skaits prasījuma kārtībā (kas ir reāls parādu piedziņas mehānisms) ir ļoti neliels un 2010 gadā salīdzinājumā ar 2009. gadu visos segmentos samazinās. Var rasties iespaids, ka LĀPPA biedri (parādu piedziņas firmas) strādā ļoti efektīvi ar parādniekiem, nenovedot lietas līdz tiesai. Taču autorei, kā praktizējošai juristei, ir zināmi ļoti daudzi gadījumi, kad LĀPPA biedru cesijas rezultātā iegūtie prasījumi (“nopirktie parādi”) no parādniekiem netiek piedzīti gadiem ilgi, kas palielina parāda summas, jo līgumsods, kura apmērs ir bezgalīgs, jau sen ir Latvijas līgumu neatņemama sastāvdaļa, un ne telefona zvanus, ne nosūtītās vēstules, ja parādnieks nemaksā parādus, pēc autores domām, nevar uzskatīt par reālām parādu piedziņas darbībām.

Tā kā saskaņā ar Civillikuma 1806. pantu prasījums pāriet uz cesionāru kopā ar visām pie tā piederīgajām tiesībām, ciktāl par tām nav tieši noteikts izņēmums no šā noteikuma, tad cedents, slēdzot cesijas līgumu, var noteikt dažādus izņēmumus, saskaņā ar kuriem uz cesionāru pāriet tikai daļa vai arī tikai atsevišķas pie prasījuma piederīgas tiesības. Tātad – ja cesijas līgumā nav paredzēti izņēmumi, tad uzskatām, ka prasījums cedēts kopā ar visām pie tā piederīgām tiesībām (Autoru kolektīvs 2000: 306).

Parādnieka stāvoklis ar cesiju nedrīkst pasliktināties, kādēļ cesionārs, ja viņam personīgi pieder kādas priekšrocības pret parādnieku, nedrīkst tās izlietot (Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības 1937, 1807. p.).

Lielās summas, kuras tiek piedzītas no parādnieka, ļoti bieži ir saistītas ar līgumsoda aprēķinu un nesavlaicīgu cesionāra paziņojumu parādniekam par prasījuma tiesību pārņemšanu.

Līgumsodu plaši pielieto Latvijas līgumu praksē, strīdi par līgumsodu piedziņu visai bieži tiek izskatīti tiesās, un tiesas piespriestās līgumsoda summas ir visai lielas, pat vairākkārt pārsniedzot pamatparādu. Līgum-

soda apmērs, it sevišķi, ja tas noteikts procentos par katru nokavējuma dienu, var izrādīties tik liels, ka tā samaksa ekonomiski iznīcina parādnieku (Torgāns 2006: 116).

2009. gada jūnijā Civillikums tika papildināts ar 1724.1 pantu, kas stājās spēkā 2009. gada 1. jūlijā: “Līgumsoda cietējs var lūgt samazināt pieprasīto līgumsodu līdz saprātīgam apmēram, ja tas ir pārmērīgs, salīdzinot ar neizpildīšanas vai nepienācīgas izpildīšanas radīto zaudējumu vai ņemot vērā citus apstākļus. Ja līdzēji vienojušies, ka līgumsoda samaksa atsvabina šā soda cietēju no procentiem un augļiem, kas no viņa pienākas, kā arī zaudējumu atlīdzības, tad samazinātā līgumsoda apmērs nedrīkst būt mazāks par otram līdzējam nodarītajiem zaudējumiem.” Faktiski līgumsoda samazināšanas iespēju un apmēru likums pilnībā ir deliģējis tiesai, kas pēc autores domām ne visos gadījumos ir attaisnojams, jo sprieduma pieņemšanas procesā nevar izslēgt tiesneša subjektīvo viedokli (Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības 1937, 1724.1. p.).

Ziņu portālā DELFI.LV 2009. gada 18. janvārī tika ievietota informācija, ka 2009. gada 6. janvārī izveidotā biedrība “Latvijas kredītņēmēju apvienība” (LAKRA) nosūtījusi atklātu vēstuli augstākajām amatpersonām, kurā aicina veikt nekavējošus pasākumus kredītņēmēju aizsardzībai, kurā ir norādīts: “Ja netiks veikti radikāli pasākumi situācijas uzlabošanai, tad 40 tūkstošiem mājsaimniecību draud bankrots un mājokļu zaudēšana jau tuvākā gada laikā. Salīdzinājumam – laika posmā no 1940–1949. gadam savas mājas bija spiestas pamest 19 409 ģimenes. Tātad sociālā katastrofa šobrīd mēroga ziņā varētu divreiz pārsniegt okupācijas represiju laikā piedzīvoto”. Pēc LAKRA domām Latvijas banku piedāvātie un noslēgtie aizdevumu, galvojumu un ķīlas līgumi ir nesamērīgi. Tie neietver faktiski nekādu atbildību un risku uzņemšanos no banku puses. Visus kredītriskus uzņemas aizņēmējs. Kā uzsver LAKRA – ja netiks mainīta spēkā esošā likumdošana, ļoti lielai daļai Latvijas iedzīvotāju ir reālas iespējas nonākt mūsdienu verdzībā – parādu jūgā uz mūžu (Latvijas Kredītņēmēju apvienība aicina nekavējoties veikt pasākumus kredītņēmēju aizsargāšanai <http://www.delfi.lv/news/national/business/article.php?id=22975766>).

Cesija parasti paredz cesionāra spekulatīvus mērķus, jo tas, iegādājoties prasības par cenu, kura ir zem nomināla, cer piedzīt no parādnieka lielāku summu (Жюлио Л. Де ла Морандьер. 1960, т. 2: 565).

Latvijas Civillikumā nav noteikts pienākums paziņot parādniekam par noslēgto cesijas līgumu, kā arī nav noteikts termiņš, kurā cesionāram ir jāpaziņo parādniekam par prasījuma tiesību cesiju.

Autore nāk pie slēdziena, ka Latvijā ir nepieciešams, izanalizējot Latvijas, citu valstu tiesību aktus, tiesu praksi un tiesību zinātnieku darbus cesijas tiesiskā regulējuma jomā, izstrādāt konkrētus priekšlikumus Civillikuma tiesību normu pilnveidošanai, kā pirmo uzliekot cesionāram pienākumu noteiktā termiņā paziņot parādniekam par noslēgto cesijas līgumu. Autore uzskata, ka nepieciešams izslēgt līgumsodu parādu piedziņā, kas pamatota uz cesijas līgumu, vai vismaz ierobežot tā pieaugumu līdz pamatparāda apmēram, aizsargājot parādnieku un izslēdzot cesionāram pārlietu iedzīvošanās iespējas.

Bibliogrāfija

1. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības (1937) Latvijas Vēstnesis, Ziņotājs, 1, 14.01. 1993. Stājās spēkā ar 01.03.1993.
2. Autoru kolektīvs (2000), Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums.
3. Čakste K. (1937) Civiltiesības. Rīga.
4. LĀPPA biedru statistika http://www.appa.lv/wp-content/uploads/2011/05/Rezultati_LAPPA_2010.jpg.
5. LĀPPA: būtiski samazinājies parādu skaits biznesa sektorā, <http://www.lindorff.lv/newsroom/news/52742/8980-L%C4%80PPA:-b%C5%ABtiski-samazin%C4%81jies-par%C4%81du-skaits-biznesa-sektor%C4%81>.
6. Latvijas ārpustiesas parādu piedzinēju asociācija, <http://www.appa.lv/?cat=18> Parādu piedziņas nozares rādītāji http://www.appa.lv/wp-content/uploads/2011/02/Debt_col_comp_by_turnover.jpg.
7. Latvijas Kredītņēmēju apvienība aicina nekavējoties veikt pasākumus kredītņēmēj aizsargāšanai <http://www.delfi.lv/news/national/business/article.php?id=22975766>.
8. Torgāns K. (2006) Saistību tiesības 1. daļa. Rīga TNA.
9. Жюллио Л. Де ла Морандьер. (1960) Гражданское право Франции. Москва, т. 2.
10. Коллектив авторов (2004) Гражданское и торговое право зарубежных государств. Москва: «Международные отношения».

Цессия в новых экономических условиях, проблемы и решения в Латвии

Резюме

В процессе развития предпринимательской деятельности в Латвии перевод прав требования от одного кредитора другому (цессия) приобретает все большее значение. Во многих случаях заключение договора цессии становится экономически обоснованным. Почти все обязательства перед их исполнением в обороте становятся экономической величиной, таким образом увеличивая в обществе оборотные средства. Цель работы – проанализировать существующую ситуацию в сфере взыскания долгов в Латвии, конкретизировать имеющиеся проблемы. Практическая и социальная значимость работы обоснована тем, что Гражданский закон 1937 года не является совокупностью новых правовых норм, а только отражением юридической мысли предыдущих столетий. Поправки, которые были внесены в Гражданский закон с 1992 года по сегодняшний день не затронули нормы права регулирующих цессию. В новых экономических условиях необходимо упорядочить законодательство Латвии в сфере правового регулирования цессии и провести мероприятия по защите должника, ведь цессия обычно предполагает спекулятивные цели цессионария и насчитанный штраф обычно так велик, что его уплата экономически уничтожает должника. В результате исследования автор предлагает конкретные изменения в Гражданском законе Латвии.

Ключевые слова: цессия, должник, кредитор, взыскание долга.

SAISTĪBU IZPILDE BRĪDINĀJUMA KĀRTĪBĀ LATVIJĀ UN EIROPAS SAVIENĪBĀ

Anotācija

Pasliktinoties ekonomiskajai situācijai, strauji pieaug nenokārtoto parād-saistību skaits un apjoms. Kreditoram ir tiesības atrprasīt parādu gan vispārējā tiesāšanās kārtībā, kas ir ļoti dārgs un laikietilpīgs process, bez tam tas būtiski palielina tiesu noslogotību, gan, atsevišķos gadījumos – saistību piespiedu izpildes brīdinājuma kārtībā. Referātā apskatāmais civilās tiesvedības veidu Latvijā – saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā – pieļaujama maksājuma saistībās, kuras pamatotas ar dokumentu un kurām ir iestājies izpildes termiņš un Eiropas Savienības dalībvalstu procesuālo tā saucamo “Mazāk nozīmīgu prasību” regulējumu, kas visādā veidā vienkāršo parasto procedūru.

Atslēgas vārdi: saistību izpilde brīdinājuma kārtībā.

Ievads

Kopš 1999. gada 1. marta Latvijas Republikā ir spēkā Civilprocesa likums, kas ir aizstājis 1963. gadā pieņemto Civilprocesa kodeksu, tādējādi radot Latvijai kā neatkarīgai un tiesiskai valstij atbilstošu civilpro-cesuālo regulējumu. Civilprocesa likums tiek nepārtraukti uzlabots un pilnveidots, un arī šobrīd ir paredzēti būtiski Civilprocesa likuma grozī-jumi, ieviešot jaunu 30.³ nodaļu ar lietu par maza apmēra prasībām regulējumu.

Latvijas Republikas tiesās civilprocešuālajā tiesvedībā procesuālā ekonomija, kad tiesnesis izspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams, ir viens no problemātiskākajiem jautājumiem. Risinājums ātrākai parādu pie-dziņas procedūrai ir 2002. gada 31. oktobrī pieņemtie Civilprocesa likuma grozījumi, kas stājās spēkā 2003. gada 1. janvārī, papildinot Civilprocesa likumu ar 50.¹ nodaļu “Saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā”. Ar to Latvija pārņēma Vācijas un dažu citu valstu pieredzi minētajā tiesību institūtā, kas no procesuālā viedokļa kreditoram ir ātrāks un izdevīgāks parāda atgūšanas veids.

Tēmas aktualitāte pamatota ar Civilprocesa likuma papildinājumiem par “Lietas par maza apmēra prasībām”.

Referātā tiks apskatīts civilās tiesvedības veids Latvijā – saistību pie-spiedu izpilde brīdinājuma kārtībā – pieļaujams maksājuma saistībās,

kurās pamatotas ar dokumentu un kurām ir iestājies izpildes termiņš, kā arī Eiropas Savienības dalībvalstu procesuālais tā saucamo “Mazāk nozīmīgu prasību” regulējums, kas visādā ziņā vienkāršo parasto procedūru.

Saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā ir salīdzinoši jauns tiesību institūts, kas ne vien ir orientēts uz to, lai kreditoram būtu iespēja tiesas ceļā atgūt parādu, bet arī atslogo tiesu darbu un atvieglo prasījuma pieteikšanas procedūru. Vēl jo vairāk, tas prasa padziļinātu izpēti aktuālajā tiesu praksē, lai konstatētu šī tiesību institūta pozitīvās un negatīvās iezīmes, kas pēdējā laikā izskanējušas no vairākiem tiesību zinātnieku paustajiem atzinumiem un iespējamām aktuālo problēmu risinājumiem.

Saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā

Ja sākat tiesvedību, tiesa, kas izskata jūsu lietu, ievēros veselu virkni noteikumu kopumu. Civilprocess paredz dažādas procesuālās formas, no kurām viena ir vienkāršota un paātrināta tiesas procedūra saistību izpildē. Kā viena no šādām procedūrām minama saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā.

Saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā ir ātrāka un lētāka nekā prasības pieteikuma izskatīšana vispārējā prasības tiesvedības kārtībā. Arī parādniekam šis process ir izdevīgāks, jo viņam papildus atmaksājamajai parāda summai ir jāsedz mazāki tiesāšanās izdevumi nekā tad, ja process notiktu vispārējās tiesāšanās kārtībā. Brīdinājuma kārtība pēc būtības ir veids, kā panākt saistību labprātīgu izpildi, tādējādi netiek izšķirts strīds par materiālajām tiesībām, to skaitā par zaudējumiem sakarā ar līguma pārkāpumiem, tomēr netiek veicināta līgumsaistību izpilde.

Saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā regulē Civilprocesa likuma 50.¹ nodaļa un tā ir piemērojama maksājuma saistībās, kuras pamatotas ar dokumentu un kurām ir iestājies izpildes termiņš, kā arī dokumentāri pamatotās maksājuma saistībās bez noteikta izpildes termiņa par tādas atlīdzības samaksu, kas noteikta līgumā par preces piegādi, preces pirkumu vai pakalpojuma sniegšanu. Tostarp Civilprocesa likuma 406.¹ panta otrajā daļā noteikts, ka saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā nav pieļaujama šādos gadījumos: 1) par maksājumiem, kas ir saistīti ar neizpildītu pretizpildījumu; 2) ja nav zināma parādnieka dzīvesvieta; 3) ja parādnieka dzīvesvieta vai atrašanās vieta nav Latvijas Republikā; 4) ja pieprasītais līgumsods pārsniedz galvenā parāda summu.

Brīdinājuma kārtības būtība ir tāda, ka kreditors lūdz tiesu brīdināt parādnieku, lai tas saistības izpilda labprātīgi. Ja parādnieks četrpadsmit

dienu laikā pēc šī tiesas brīdinājuma saņemšanas nesniedz tiesā iebildumus vai nesamaksā parādu, tiesnesis septiņu dienu laikā pēc termiņa izbeigšanās pieņem lēmumu par saistību piespiedu izpildi.

Terminā iesniegtie parādnieka iebildumi pret maksājuma saistības pamatotību vai parāda samaksa ir pamats tiesvedības izbeigšanai saistības piespiedu izpildīšanai brīdinājuma kārtībā. Šādā gadījumā kreditors var turpināt piedziņu, ceļot prasību tiesā vispārējā kārtībā. Būtiski, ka gan kreditora pieteikums par saistības piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, gan tiesas sūtītais brīdinājums par maksājuma saistības piespiedu izpildīšanu un parādnieka atbilde uz brīdinājumu par saistības piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā ir gatavojami, izmantojot Ministru kabineta apstiprinātās veidlapas, kas neapšaubāmi atvieglo gan kreditoru, gan parādnieku, gan tiesu.

Svarīgi ir ņemt vērā, ka tiesa nepārbauda kreditora pieteikuma prasījuma pamatotību, bet gan izvērtē tikai to, vai pieteikums atbilst attiecīgo Civilprocesa likuma normu prasībām. Respektīvi, tiesa neskata lietu pēc būtības, bet tikai pārliecinās, vai ir izpildītas un ievērotas visas Civilprocesa likumā noteiktās formālās prasības. To apliecina arī Ministru kabineta apstiprinātā brīdinājuma veidlapa par maksājuma saistības piespiedu izpildīšanu, kurā ir norāde, ka “Tiesa nepārbauda pieteiktā prasījuma pamatotību!”. Šī iemesla dēļ sabiedrībā ir radušās diskusijas par tiesas lomu saistību piespiedu izpildes procesā. Kā savā pētījumā “Tiesu varas neatkarības un efektivitātes palielināšanas un nostiprināšanas rezerves” raksta Dr. iur. S. Osipova, A. Strupiša un A. Riebas, tiesas pamatuzdevums ir spriest tiesu. Tas nozīmē, ka tiesai piekrīt darbības, kas saistītas ar konfliktu un apstrīdamu pārkāpumu vai apstrīdamu sabiedriski svarīgu faktu konstatēšanu. Pētījuma autori apgalvo, ka ievērojamu daļu no visām darbībām, ko Latvijā šobrīd veic tiesneši, veido lietas, kurās nav ne strīda, ne tiesību pārkāpuma. Kā situāciju raksturo paši tiesneši, ir gadījumi, kuros viņi darbojas kā “pastkastītes”, “klerki”. Minētais attiecas tieši uz civilprocesu. Liela daļa aptaujāto respondentu pauž viedokli, ka ir nelietderīgi uzticēt tiesnešiem darbības, kur tiek prasīts tikai formāls tiesneša akcepts, bez iedziļināšanās lietas būtībā.

Pētījumā norādīts, ka no tiesnešu kompetences ir jāizslēdz saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana un lietas par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā. Pētījuma autori apgalvo, ka “jautājumā par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā izņemšanu no tiesas kompetences problēmu rada ne tik daudz juridiski, cik saimnieciski apsvērumi. Lai gan viennozīmīgi ir skaidrs, ka šeit nav strīda un tiesnesis, pildot šo

uzdevumu, nespriež tiesu, vēlme izņemt šo lietu no tiesas kompetences atduras pret zināmu aprindu pretestību tiesā un izpildvarā, jo šo vienkāršo lietu ir ļoti daudz. To izpilde (ja skatās vienu atsevišķu darbību) neprasa ievērojamu darba laiku un tiesneša intelektuālo piepūli, bet ienes ievērojamu materiālo labumu valsts nodevu veidā. [...] Daļai tiesību zinātnieku, tostarp Dr.iur. S. Osipovai, A. Strupišam un A. Riebasam, ir skaidrs, ka šīs lietas pēc būtības nepiekrīt tiesai, jo tajās neizpaužas tiesas spriešanas funkcija. Vienīgā iebilde par tiesneša kā lēmēja nozīmi saistību piespiedu izpildīšanā brīdinājuma kārtībā bija: tiesneša amata kā valsts varas reprezentētāja prestižs ir augstākais tiesu varā, tomēr tā ir atruna par autoritāti, nevis kompetenci vai kvalitāti. Tātad saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā nodošanu citām institūcijām neaizkavē iebildumi, ka tieši tiesneša kompetence ļauj izskatīt šo lietu, bet citu tik kompetentu izpildītāju nebūs. Lietu skaits saistību piespiedu izpildīšanā brīdinājuma kārtībā ir tik liels, ka to izņemšana no tiesu kompetences ievērojami atslogos tiesu darbu. Piemēram, 2009. gada pirmajā pusgadā civillietu un pieteikumu klāstā saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana (civillietu kategorija 51.1.) un saistību izpilde brīdinājuma kārtībā (civillietu kategorija 51.2.) veido būtisku īpatsvaru – 66,8% no visām pirmajā instancē skatītajām lietām un pieteikumiem.” Savukārt 2010. gadā civillietu un pieteikumu klāstā saistību izpilde brīdinājuma kārtībā (civillietu kategorija 51.2) veido ievērojamu īpatsvaru – 78% no visām pirmās instancē skatītajām lietām un pieteikumiem, tātad salīdzinājumā ar 2009. gadu to apjoms ir būtiski pieaudzis. Pamatojoties uz pēdējo apgalvojumu, iespējams, ka nākotnē saistību piespiedu izpilde varētu tikt nodota citām institūcijām, bet līdz tam vēl ir tālu, jo mūsu tiesu sistēma šādām pārmaiņām pašlaik nav gatava.

Joprojām aktuāla problēma ir korespondences saņemšana, kas dažos gadījumos ir īpaši nepilnīga. Kā piemēru var minēt gadījumus, kad tiesa, saņemot pieteicēja pieteikumu likumā noteiktajā kārtībā, pārbauda tā atbilstību, proti, nosaka, vai attiecīgā veidlapa ir aizpildīta atbilstoši Ministru kabinetā apstiprinātajam veidlapas paraugam, un nosūta parādniekam brīdinājumu (veic formālas darbības). No lietas materiāliem redzams, ka brīdinājums parādniekam nosūtīts ierakstītā pasta sūtījumā ar sūtījuma saņemšanas paziņojumu pēc deklarētās dzīvesvietas adreses. Pieteikumam pievienots AS “Latvijas pasts” paziņojums par iekšzemes un starptautiskā sūtījuma saņemšanu, kurā redzams, ka pasta sūtījums ir izsniegts citai personai, bet parādnieks, uz kuru attiecināms konkrētais sūtījums, to nav saņēmis. Pretrunīgākais šajā procesā ir tas, ka konkrētajā gadījumā tika pieprasīta informācija no AS “Latvijas pasts” ierakstīto

vēstuļu žurnāla, kurā nebija neviena ieraksta, kas attiektos uz konkrēto parādnieku. Spilgts šīs situācijas piemērs tika apskatīts arī vienā no TV 3 raidījumiem “Nekā personīgā”. Šobrīd tā ir viena no aktuālākajām problēmām. Risinājums būtu samērā vienkāršs – izmantot tiesu izpildītāju pakalpojumus, lai personīgi pret parakstu varētu nogādāt parādniekam tiesas vēstuli, pamatojoties uz Zvērinātu tiesu izpildītāju likuma 74. panta pirmās daļas 1. punktu, kurā noteikts, ka zvērināts tiesu izpildītājs pēc ieinteresēto personu lūguma piegādā tiesas pavēstes un citus dokumentus, vai izmantot notāra pakalpojumus ar uzaicinājumu ierasties pēc sūtījuma. Efektīvākais mehānisms vēstuļu nogādāšanai būtu tiesu izpildītāju pakalpojumi, tomēr noteikti rodas jautājums, kas nosaka šīs sistēmas efektivitāti. Izvērtējot situāciju, redzams, ka tiesu izpildītājs, izmantojot savas likumiskās tiesības, var personīgi piegādāt attiecīgo dokumentu, no kura parādnieks nereti atsakās tad, ja ierauga savā pasta kastē pasta uzaicinājumu ierasties pēc sūtījuma vai sastop pastnieku, aizbildinoties un meklējot daudz un dažādus iemeslus, lai atteiktos saņemt sūtījumu. Rodas jautājums, kāpēc izmantojot notāra pakalpojumus nevar nodrošināt līdzvērtīgi efektīvu mehānismu vēstule piegādei. Kā rāda darbā gūtā pieredze, notārs izmanto AS “Latvijas pasts” pakalpojumus. Tajā pašā laikā, ir pietiekami mazs Latvijas iedzīvotāju skaits (30%), kas ierodas pie notāra, lai saņemtu vēstuli, kurā norādīts parādsaistības pamatojums vai brīdinājums. Plašsaziņas līdzekļos ir izskanējuši daudzi viedokļi, kāpēc pasta sūtījumi nonāk atkritumu urnās, citu personu pasta kastītēs, bet ne pie attiecīgā adresāta. Šie publiski paustie viedokļi nav viennozīmīgi, bet ir vērā ņemami diskusijās par parāda saistību vai citas informācijas saņemšanu no valsts vai pašvaldības. Bez tam Dzīvesvietas deklarēšanas likuma 3. panta pirmā daļa nosaka, ka dzīvesvieta ir jebkuras personas brīvi izraudzīta ar nekustamo īpašumu saistīta vieta (ar adresi), kurā persona labprātīgi apmetusies ar tieši vai klusējot izteiktu nodomu tur dzīvot, kurā dzīvot tai ir tiesisks pamats un kuru šī persona atzīst par vietu, kurā tā ir sasniedzama tiesiskajās attiecībās ar valsti un pašvaldību. Arī Komerclikuma 139. pantā ir ietverta norma, kas nosaka, ka juridiskās personas juridiskā adrese ir adrese, kurā atrodas juridiskās personas vadība (sabiedrības sēdeklis). Juridiskās adreses maiņas gadījumā valde iesniedz pieteikumu komercreģistra iestādei attiecīga ieraksta izdarīšanai. Šis materiālo tiesību normas mērķis ir aizsargāt trešo personu intereses – padarīt sabiedrības vadību sasniedzamu, kā arī panākt, lai publiskā reģistrā ierakstītās ziņas atbilstu faktiskajai situācijai. Savukārt Komerclikuma 12. panta ceturrtā daļa nosaka, ka gadījumā, ja komersantam tiek nosūtītas

ziņas, dokumenti vai cita korespondence uz komercreģistrā ierakstīto tā juridisko adresi, uzskatāms, ka šāda nosūtīšana ir veikta. No šīs tiesību normas izriet, ka korespondence uzskatāma par saņemtu, ja nosūtītājs dokumentāri pierādījis: 1) ka tika nosūtīta konkrētā korespondence, tas ir, nosūtīšanas objekts un 2) ka konkrētā korespondence tika nosūtīta, tas ir, nosūtīšanas fakts. Piemēram, Vācijā šādu situāciju, kad parādnieks atsakās pieņemt viņam adresēto sūtījumu, procentuāli (73,8 %) ir mazāk nekā Latvijā. Tostarp ir likumi, kas par atteikšanos no attiecīgā sūtījuma saņemšanas, norādot nepatiesu informāciju, paredz soda naudu, un citi piespiedu mehānismi, kā iemācīt saviem pilsoņiem būt godprātīgiem. Par piemēru var minēt jau iepriekš aprakstīto situāciju, uzsverot to, ja parādnieks ļaunprātīgi izvairās no saistību izpildes, tad ir visai ticami, ka viņš atteiksies saņemt viņam nosūtīto paziņojumu. Rodas pamatots jautājums, kādēļ tiesnesis, pieņemot motivētu lēmumu par atteikšanos pieņemt pieteikumu, vienlaikus izbeidz tiesvedību. Šis lēmums pēc būtības nav pārsūdzams, kas ierobežo kreditora tiesības uz taisnīgu tiesu. Vienīgā kreditora iespēja ir pieteikumu sniegt atkārtoti un cerēt uz parādnieka godaprātu. Ir diezgan īpatnēja situācija, ka tiesnesis nepārbauda prasības pamatotību, proti, dokumentu, kas pamato kreditora prasījumu, jo daudzi mūsdienās šos gadījumus izmanto ļaunprātīgi. Ja negodprātīgais kreditors ar viltu un tiesas starpniecību saņēmis attiecīgu naudas summu, kāda ir iespēja saņemt atpakaļ izkrāpto naudu, ja tiek ierosināts kriminālprocess, kas var ilgt līdz pat desmit gadiem?

Šīs problēmas risinājumu darba autore saskata atkārtotos Civilprocesa likuma grozījumos, Civilprocesa likumā ieviešot jaunu regulējumu "Lietas par maza apmēra prasībām", kas paredz, ka lietas par maza apmēra prasībām tiesnesis ierosina uz rakstveida prasības pieteikuma pamata, ja prasības summa nepārsniedz 1500 latus. Šobrīd minētie grozījumi ir Civilprocesa likuma darba grupas izstrādē. Par pamatu šiem grozījumiem ir Eiropas Savienības dalībvalstīs ieviestā tā saucamā "Lietas par maza apmēra prasībām" procedūra, kas ir izrādījusies īpaši noderīgs instruments tādu prasību, kas nav strīdus objekts, ātrai un efektīvai izskatīšanai. Izanalizējot šobrīd spēkā esošo regulējumu saistību piespiedu izpildīšanai brīdinājuma kārtībā un jauno regulējumu "Lietas par maza apmēra prasībām", tika konstatēts, ka līdz ar jaunā regulējuma ieviešanu netiks izslēgts šobrīd spēkā esošais regulējums, jo maza apmēra lietu izskatīšanas regulējumu plānots iekļaut Civilprocesa piektajā sadaļā "Atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas īpatnības". Galvenā atšķirība šo divu civilprocesa instrumentu piemērošanā ir tā, ka Civilprocesa likuma 50.¹

nodaļas regulējums izmantojams tikai likumā stingri noteiktajos gadījumos, kad saistība neapšaubāmi netiek apstrīdēta no parādnieka puses un tas izriet no attiecīgiem dokumentiem, proti, kad parādnieks nav iebildis par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā. Savukārt jaunajā regulējumā, kas attiecas uz lietām par maza apmēra prasībām, prasības pieteikums būs izskatāms prasības tiesvedības kārtībā pēc vispārējiem noteikumiem, vienlaikus ievērojot lietās par maza apmēra prasībām paredzētos izņēmumus. Rezumējot teikto, secināms, ka saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā regulējuma piemērošana iespējama tikai tad, ja starp pusēm nepastāv strīds, savukārt lietās par maza apmēra prasībām regulējums būs piemērojams strīdu risināšanai tiesas ceļā, bet par šīm atšķirībām praksē varēs spriest tikai tad, kad jaunais regulējums būs pieņemts un kādu laiku darbojies.

Eiropas Savienības dalībvalstīs, kuras pievienojušās minētai procedūrai, tā saucamās “Lietas par maza apmēra prasībām” ir relatīvi jauns regulējums, līdz ar to vienotas tiesu prakses šajā jautājumā nav. Šī regulējuma mērķis ir veicināt vienotu tiesu praksi Eiropas Savienības dalībvalstīs, paredzot, ka katra dalībvalsts iestrādās to savos nacionālajos tiesību aktos. Arī Latvijai jāizvērtē, kā nodrošināt efektīvu un mazāk sāpīgu šī likumprojekta mehānisma ieviešanu un realizāciju praksē. Uzskatu, ka papildinot Civilprocesa likumu ar normām, kas regulētu lietas par maza apmēra prasībām, ja prasības summa nepārsniedz 1500 latus, tiktu veicināta ātrāka un efektīvāka brīdinājuma kārtības realizācija praksē. Tiesa, teorija bieži atšķiras no prakses.

Pētot Vācijas un Anglijas civilprocesaālo regulējumu, autore secina, ka ne tikai Latvija, bet arī vairākums citu Eiropas Savienības dalībvalstu, tajā skaitā Vācija un Anglija, ir ieviešas vienkāršotas un paātrinātas procedūras, kurās civilprocesa noteikumi ir brīvāki divos galvenajos gadījumos: pirmkārt, ja atbildētājs neapstrīd prasību (piemēram, citās Eiropas Savienības dalībvalstīs – tā saucamās “Maksājuma rikojuma” procedūras) un, otrkārt, ja prasības vērtība ir zem noteikta sliekšņa (piemēram, citās Eiropas Savienības dalībvalstīs – tā saucamās “Mazāk nozīmīgo prasību” procedūras). Noteikumu vienkāršošana ir saistīta ar visām procedūras fāzēm. Kā piemēru var minēt noteikumus, kas nosaka veidu, kādā prasība var tikt iesniegta, kā arī to, vai kredītoram ir jāalgo zvērināts advokāts, vai nē. Tajā pašā laikā šie noteikumi ir vienkāršoti arī saistībā ar laika posmu, kurā puses var iesniegt savus argumentus, saistībā ar obligātu uzklaušīšanas nepieciešamību vai saistībā ar to, kā tiek iegūti pierādījumi. Noteikumi arī ietver iespējamo samierināšanos, jautājumu par to, kurai

pusei ir jāsedz tiesas izdevumi pēc sprieduma taisīšanas, un to, vai pastāv apelācijas iespējas.

Vācijā, Francijā un Anglijā ir arī īpašas “Mazāk nozīmīgu prasību” procedūras, kas visādā ziņā vienkāršo parasto procedūru. Daudzos gadījumos prasību var iesniegt ar īpašas veidlapas palīdzību līdzīgi kā Latvijā. Noteikumi attiecībā uz pierādījumu iegūšanu ir vienkāršoti un reizēm ir iespējama rakstiska procedūra. Tāpat arī iespējamā apelācijas iespēja ir izslēgta vai ierobežota atkarībā no lietas būtības.

Tiesiskā regulējuma aspektā Eiropas Savienība ir izvirzījusi mērķi uzturēt un atbalstīt brīvības, drošības un tiesiskuma telpu, kurā tiek nodrošināta personu brīva pārvietošanās. Tāpēc attiecībā uz tiesu sadarbību civillietās Eiropas Savienība *inter alia* (*starp citu; turklāt*) pieņēma pasākumus, kas nepieciešami iekšējā tirgus pareizai darbībai, proti, Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 21. aprīļa Regulu (EK) Nr. 805/2004, ar ko izveido Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem. Regula paredz procedūru, kas sniedz ievērojamas priekšrocības salīdzinājumā ar ārvalstu tiesas nolēmumu atzīšanas un izpildes procedūru, ko nosaka Padomes 2000. gada 22. decembra Regula (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās, jo jaunpieņemtā procedūra neparedz otras dalībvalsts tiesu iestādes apstiprinājumu, tādejādi novēršot ar to saistīto aizkavēšanos un izdevumus.

Salīdzinājumā ar Vācijas un Anglijas tiesu praksi attiecībā par tā saucamo “Mazāk nozīmīgu prasību” procedūras vienkāršo parastos procedūru, paredzot, ka prasību var iesniegt ar īpašas veidlapas palīdzību. Vienlaikus paredzot, ka noteikumi attiecībā uz pierādījumu saņemšanu ir mīkstināti, lielākoties nodrošināt tikai rakstveida procedūru. Tāpat iespējamā apelācijas iespēja ir izslēgta vai ierobežota. Šis “Mazāk nozīmīgu prasību” koncepcija ietver visas situācijas, kad pierādīts, ka parādnieks nav apstrīdējis naudas prasījuma veidu un apmēru. No teiktā secināms, ka lietas par maza apmēra ieviešanu ir citas konstrukcijas, nekā tas ir šobrīd. Gadījumā, ja lietas par maza apmēra prasībām būtu ieviestas ar tādu mērķi, kāds paredzēts “Mazāk nozīmīgu prasības” regulā, tad rastos jautājums par saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā lietderību, jo pēc būtības šie divi regulējumi veiktu vienu un to pašu funkciju, tikai atšķirība būtu tāda, ka lietās par maza apmēra prasībām būtu ierobežots prasījuma apmērs, savukārt lielāka prasījuma apmēru pieļauj saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā, tādejādi dubļējot tiesisko regulējumu, kā arī atstājot brīvu rīcības izvēli negodprātīgiem kreditoriem.

Nobeigums

Darba autore uzsver, ka, ieviešot Civilprocesa likumā regulējumu par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, tika radīts efektīvs instruments saistību izpildes nodrošināšanai. Bieži teorija atšķiras no prakses, arī Civilprocesa likuma nodaļa par saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā tiek pastāvīgi uzlabota un pilnveidota. Ne visas idejas šīs Civilprocesa likuma nodaļas uzlabošanai, ir vērā ņemamas un īstenojamas dzīvē, bet ir vairāki priekšlikumi, kuru iestrāde Civilprocesa likumā vēl vairāk sekmētu un veicinātu saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā mērķi un jēgu – saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā kā efektīvs un ātrs instruments saistību izpildei. Kā viens no vairākiem priekšlikumiem būtu nepieciešamība papildināt Civilprocesa likumu ar normām, kas regulētu lietas par maza apmēra prasībām, ja prasības summa nepārsniedz 1500 latus, tādējādi veicinot ātrāku un efektīvāku brīdinājuma kārtības realizāciju praksē, atslogojot tiesu noslogotību. Šobrīd tie ir Civilprocesa likuma darba grupas izstrādē. Par pamatu šiem grozījumiem ir Eiropas Savienības dalībvalstīs ieviestā tā saucamā “Lietas par maza apmēra prasībām” procedūra, kas ir izrādījusies īpaši noderīgs instruments tādu prasību, kas nav strīdus objekts, ātrai un efektīvai izskatīšanai. Izanalizējot šobrīd spēkā esošo regulējumu saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā un jauno regulējumu Lietas par maza apmēra prasībām, bija konstatēts, ka līdz ar jaunā regulējuma ieviešanu netiks izslēgts šobrīd spēkā esošais regulējums saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā, jo maza apmēra lietu izskatīšanas regulējumu plānots iekļaut Civilprocesa likuma piektajā sadaļā “Atsevišķu kategoriju lietu izskatīšanas īpatnības”. Galvenā atšķirība šo divu civilprocesuālo instrumentu piemērošanā ir tā, ka Civilprocesa likuma 50.¹ nodaļas regulējums izmantojams tikai likumā stingri noteiktajos gadījumos, kad saistība neapšaubāmi netiek apstrīdēta no parādnieka puses un tas izriet no attiecīgiem dokumentiem, proti, kad parādnieks nav iebildis par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā. Salīdzinājumā ar Vācijas un Anglijas tiesu praksi attiecībā par tā saucamo “Mazāk nozīmīgu prasību” procedūras vienkāršo parasto procedūru, paredzot, ka prasību var iesniegt ar īpašas veidlapas palīdzību. Vienlaikus paredzot, ka noteikumi attiecībā uz pierādījumu saņemšanu ir mīkstināti, lielākoties nodrošinot tikai rakstveida procedūru. Tāpat iespējamā apelācijas iespēja ir izslēgta vai ierobežota. Šīs “Mazāk nozīmīgu prasību” koncepcija ietver visas situācijas, kad pierādīts, ka parādnieks nav apstrīdējis naudas pra-

sījuma veidu un apmēru. No teiktā izriet, ka lietas par maza apmēra ieviešanu ir citas konstrukcijas, nekā tas ir šobrīd. Gadījumā, ja lietas par maza apmēra prasībām būtu ieviestas ar tādu mērķi, kāds paredzēts “Mazāk nozīmīgu prasības” regulā, tad rastos jautājums par saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā lietderību, jo pēc būtības šie divi regulējumi veiktu vienu un to pašu funkciju, tikai atšķirība būtu tāda, ka lietās par maza apmēra prasībām būtu ierobežots prasījuma apmērs, savukārt lielāku prasījuma apmēru pieļauj saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā, tādejādi dublējot tiesisko regulējumu, kā arī atstājot brīvu rīcības izvēli negodprātīgiem kreditoriem.

Eiropas Savienības dalībvalstīs, kuras pievienojušās minētai procedūrai, tā saucamās “Lietas par maza apmēra prasībām” ir relatīvi jauns regulējums, līdz ar to nav vienotas tiesu prakses šajā jautājumā. Šī regulējuma mērķis ir veicināt vienotu tiesu praksi Eiropas Savienības dalībvalstīs, paredzot, ka katra Dalībvalsts to iestrādās savos nacionālajos tiesību aktos. Arī Latvijai jāizvērtē, kā nodrošināt efektīvu un mazāk sāpīgu šī likumprojekta mehānisma ieviešanu un realizāciju praksē. Tāpat, Civilprocesa likumā nepieciešams atrisināt problēmu par tiesas brīdinājuma piegādi adresātam, novēršot iespēju parādniekam ļaunprātīgi un apzināti atteikties saņemt tiesas izsūtīto brīdinājumu, tādejādi izvairoties no saistību izpildes, kā arī novēršot iespēju, ka tiesa pavēsti ierakstītas vēstules veidā ir nosūtījusi, bet parādnieks to nav saņēmis – parādniekam nemaz nav bijusi iespēja šo vēstuli saņemt pasta piegādes pakalpojuma sniedzēja vainas dēļ. Savukārt, lai disciplinētu kreditorus, Civilprocesa likumu un Krimināllikumu nepieciešams papildināt ar normām, kas paredz atbildību par nepatiesu ziņu iesniegšanu tiesā, kā arī par mēģinājumu nopelnīt ar tiesas starpniecību, tādejādi atvieglot tiesas darbu un samazinot nepatiesi iesniegto pieteikumu skaitu. Visbeidzot, būtu nepieciešams atrisināt jautājumu par tiesas lomu saistību piespiedu izpildes procesā, niekļaujot situāciju, ka tiesa izskata lietas, kuras ir tikai formālas, nevis pēc būtības. Tādejādi tā saucamās “formālās lietas” nodot izskatīšanai institūcijai, kas tikpat labi kā tiesa spēj pārbaudīt pieteikuma formālo atbilstību Civilprocesa likuma normām.

Bibliogrāfija

1. Civilprocesa likums (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.02.2011). Latvijas Vēstnesis, 28.01.2011., Nr. 16 (4414).
2. Dzīvesvietas deklarēšanas likums (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 04.02.2011). Latvijas Vēstnesis, 03.02.2011., Nr. 19 (4417).

3. Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls civillietās un komerclietās.
4. Jurista vārds. Nr. 7 (602), 2010. gada 16. februāris.
5. Komerclikums (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 13.07.2011). Latvijas Vēstnesis, 12.07.2011., Nr. 107 (4505).
6. Ministru kabineta 2009. gada 21. jūlija noteikumi Nr. 792 “Noteikumi par saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā izmantojamām veidlapām”.
7. Tiesu izpildītāju likums (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.06.2011). Latvijas Vēstnesis, 27.04. 2011., Nr. 65 (4463).
8. Ar regulu var iepazīties Eiropas Savienības Oficiālā Vēstneša *Īpašajā izdevumā latviešu valodā (nodaļa 19, sējums 07, 38.– 62. lpp.)*. Jāņem vērā, ka regula ir grozīta ar Komisijas 2005. gada 16. novembra Regulu (EK) Nr. 1869/2005 un Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 22. oktobra Regulu (EK) Nr. 1103/2008.
9. Veidlapas apstiprinātas ar Ministru kabineta 2009. gada 21. jūlija noteikumiem Nr. 792 “Noteikumi par saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā izmantojamām veidlapām”.

Fullfillment of Obligations in Warning Order in Latvian and European Union Legal Systems

Summary

Civil Procedure Law of the binding legislation on the enforcement of warning was created an effective instrument for commitments to ensure. Common theory is different from practice, the Civil Law Division of the binding enforcement notice procedures are constantly improved and perfected. Not all the ideas of the Civil Law Division improvement are significant and achievable in life, but there are a number of proposals, the incorporation of the Civil Procedure Law to further promote and facilitate the execution of the binding of warning purpose and meaning – the forced execution of warning as an effective and fast tool for relationship execution. As one of several proposals it would be necessary to supplement the Civil Procedure Law with the rules governing the case for small claims where the amount does not exceed 1500 lats, thereby facilitating faster and more efficient implementation in practice, warning order, relieving the workload of courts. Currently, they are the Civil Procedure Law Group development. On the basis of these amendments, the European Union Members States introduced the so-called “Things in Small Claims” procedure, which has proved particularly useful as a tool for action, not the subject of dispute, the rapid and efficient examination. After analyzing the existing framework of the binding performance of warning and the new rules file for small claims, it was found that with the introduction of the new regulation will not be turned off regulation currently in force the binding performance of warning, in small claims cases before regulatory plans to incorporate the Civil Procedure Law the fifth section

of “certain categories of cases features.” The main difference between the two instruments as applied in civil procedure is that the Civil Procedure Law, the 50th Division the regulation should only be used strictly by law in cases where the relationship certainly is not disputed by the debtor’s part, and it is clear from the relevant documents, namely, when the debtor has objected on the relationship of forced execution warning order. At the same time providing that the provisions relating to evidence which has been received is relaxed, mostly by providing only the written procedure. Similarly, the potential appeal is excluded or limited. These “Small Claims” concept includes all the situations in which the debtor has not contested the fine nature of the claim and its amount. From it follows that in the case of small-scale introduction of other structures than it is today. In the case of proceedings for small claims should be introduced with an objective that is intended to “Small claims” regulation, then this raises the question of the relationship of forced execution of warning effectiveness, in essence, these two frameworks perform the same function, the only difference would be that in cases of Small claims should be limited to the amount of the claim, while a larger amount of the claim permits the binding performance of warning, thus duplicating the legislative framework, as well as leaving the free choice of action dishonest creditors.

European Union Member States which acceded to the procedures, the so-called “Things in Small claims” is a relatively new framework, so there is no uniform judicial practice in this matter. This regulation aims to promote a uniform court practice in the European Union Members States, provided that each State Party to be incorporated into their national legislation. Latvia also examines how to ensure effective and less painful this bill mechanism and marketing practice. Also, civil procedure necessary to solve the problem of judicial notice to supply, eliminating the possibility for the debtor maliciously and intentionally refuse to obtain the court sent out a warning, thus avoiding the performance, as well as eliminating the possibility that a court summons by registered post has sent, but the debtor did not receive it – the debtor has not able to get that letter mail delivery service provider’s fault. In turn, to discipline the creditors, the Civil Procedure Law and Criminal Law needs to be supplemented with provisions that provide liability for false statements to the court, as well as an attempt to earn the court, thus facilitating the work of the court and falsely reducing the number of applications submitted. Finally, it would be necessary to resolve the question of judicial role in the enforcement process, not including the situation that the court hears cases which are purely formal, and not on the merits. Thus, the so-called “Formal proceedings” refer to the institution, which is just as well as the court can examine the formal compliance with the Civil Procedure Law.

Key words: obligations of warning.

KREDITORA UN PARĀDNIKA TIESĪBU SAMĒRĪGUMS SAISTĪBU BEZSTRĪDUS PIESPIEDU IZPILDĒ

Anotācija

Tēmas aktualitāti raksturo 2010. gada 17. maija Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-93-01 par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punktu un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. punktam, ar kuru tika atzīts, ka apstrīdētajās normās noteiktie personu pamattiesību ierobežojumi ir samērīgi, jo labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par individuālam nodarīto zaudējumu. Bez tam Satversmes tiesa nosprieda atzīt Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punktu un 405. panta pirmo un trešo daļu par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam, ja parādnieks pirms saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas ir brīdināts par tās uzsākšanu. Minētais spriedums stājās spēkā 2010. gada 20. maijā. Cita starpā tēmas aktualitāte ir izraisījusi plašu sabiedrības un tiesību zinātnieku diskusiju par saistību bezstrīdus piespiedu izpildes mehānismiem un izņemšanu no Civilprocesa likuma.

Atslēgas vārdi: saistību bezstrīdus piespiedu izpilde.

Ievads

Šobrīd, ekonomiskās krīzes un personu maksātspējas palielināšanās apstākļos, kas neapšaubāmi palielina tiesvedību skaitu un pārslogo tiesas, jautājums par saistību bezstrīdus piespiedu izpildi ir jo īpaši aktuāls. Jāatzīst, saistību pienācīgas un savlaicīgas izpildes jautājums arī tā saucamajos “treknajos gados” nezaudēja savu aktualitāti, taču pašlaik parādnieku saistību nepildīšana var izraisīt pat kreditora bankrotu, jo tieši šobrīd valda katastrofāls apgrozāmo līdzekļu trūkums. Tiesa, ne vienmēr parādnieks savas saistības nepilda ļaunprātīgi, bet tas neatbrīvo viņu no *pacta sunt servanda (līgumi jāpilda)* principa ievērošanas un izpildes.

Rakstā aplūkosim, kādas ir kreditora Civilprocesa likumā nostiprinātās iespējas atgūt aizdotos līdzekļus, izanalizējot civilprocesuālo saistību bezstrīdus piespiedu izpildes veidus, to priekšrocības un trūkumus.

Saistību bezstrīdus piespiedu izpilde

Pēc neatkarības atjaunošanas “Piespiedu izpildīšana pēc aktiem” ar nosaukumu “Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana” tika iekļauta Latvijas Civilprocesa kodeksā ar 1995. gada 23. februāra likumu kā trīsdesmit septītā A nodaļa. Pieņemot Latvijas 1998. gada Civilprocesa likumu, šī nodaļa ar nelielām, galvenokārt redakcionālām, izmaiņām tika iekļauta likumā kā 50. nodaļa (400.–406. pants) ar nosaukumu “Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana”. Atšķirībā no 1938. gada Civilprocesa likuma šis likums ievieša jaunu terminu “bezstrīdus” piespiedu izpildīšana. Šis jēdziens acīmredzot sevī ietver divas puses: materiāli tiesisko un procesuāli tiesisko. No materiāli tiesiskā viedokļa akts, kura piespiedu izpildi prasa pieteicējs, pēc sava rakstura ir tāds, kurā noteiktie izpildes nosacījumi ir iestājušies, parādnieks tos neapstrīd, tādēļ akts ir kļuvis neapstrīdams (bezstrīdus). Konstatējot šādus apstākļus, no procesuālā viedokļa saistību izpilde kļuvusi neapstrīdama, tādēļ likums pieļauj vienkāršotu procedūru.

Iekļaujot šo vienkāršoto procedūru Civilprocesa kodeksā un pēc tam Civilprocesa likumā, netika pieņemts visai būtisks nosacījums, kuru noteica 1938. gada Civilprocesa likuma 226. panta 1. punkts. Šajā likumā tika uzsvērts – piespiedu izpildīšanai pakļauti akti par saistībām, kas nodrošinātas ar publisku hipotēku u.c., ja vien šajos aktos norādīto saistību izpildīšana nav pašā aktā nostādīta atkarībā no tādu nosacījumu izpildīšanas, kuru iestāšanos prasītājam iepriekš jāpierāda. Šo atrunu diemžēl mūsu likumdevējs 400. pantā neiekļāva.

Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana ir ātra un samērā vienkārša iespēja kreditoram saņemt izpildu dokumentu par parāda piedzišanu bez tiesas sēdes. Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu regulē Civilprocesa likuma 50. nodaļa, tomēr šis saistību piespiedu izpildīšanas mehānisms piemērojams tikai četros, Civilprocesa likumā izsmeļoši uzskaitītos gadījumos: 1) ja saistība (parāds) nodrošināts ar publisku hipotēku vai komercķīli; 2) ja saistība (parāds) izriet no notariāli apliecināta terminēta līguma par naudas samaksu vai kustamās mantas atdošanu; 3) ja saistība (parāds) izriet no notariāli apliecināta vai zemesgrāmatā ierakstīta terminēta nomas vai īres līguma (izņēmums ir dzīvokļu nomas vai īres līgumi); 4) ja saistība (parāds) izriet no protestēta vekseļa.

Tomēr jāņem vērā, ka bezstrīdus piespiedu kārtā nav izpildāmas saistības, kas izriet no dzīvojamo telpu īres līgumiem, kā arī noilgušas saistības un saistības, kuru izpilde vērsta pret Valsts īpašumu. Tātad galvenais saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanas nosacījums ir tāds,

ka bezstrīdus kārtībā piespiedu izpildi var pieļaut tikai un vienīgi attiecībā uz iepriekš uzskaitītajām, Civilprocesa likuma 400. pantā atrunātajām saistībām, turklāt šīm saistībām ir jābūt ietvertām publiskos aktos un skaidri apliecinātām ar tiesā iesniegtajiem dokumentiem; arī saistību izpildes termiņam jābūt konkrēti noteiktam. Būtiski, ka attiecībā uz pēdējo nosacījumu, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts 2006. gada 25. janvāra spriedumā lietā Nr. SPC-7 atzina, ka par publisku hipotēku nodrošinātas saistības bezstrīdus piespiedu izpilde nav obligāti saistāma ar saistības izpildes galējo termiņu. Šajā lietā Senāts atzina – neskatoties uz to, ka saistību izpildes galējais termiņš nebija iestājies, saistību dokuments (hipotekārā kredīta līgums) noteica, ka kreditoram ir tiesības pieprasīt kredīta atmaksu pirms termiņa, ja kredītņēmējs (parādnieks) kavē kādu no kredīta pamatsummas vai procentu maksājumiem vairāk par 30 dienām. Parakstot šāda satura saistību dokumentu, parādnieks uzņēmās saistību pēc kreditora pieprasījuma atmaksāt kredītu pirms līgumā noteiktā saistību izpildes galējā termiņa. Par cik parādnieks bija pieļāvis maksājumu kavējumu, kreditoram bija tiesības vērst piedziņu uz ķīlas priekšmetu, ja nenodrošinātā kredītliguma jebkurā noteiktajā termiņā parādnieks neveica kredīta pamatsummas vai procentu par kredīta izmantošanu samaksu.

Savukārt attiecībā uz saistībām, kas nodrošinātas ar publisku komercķīlu, jāņem vērā, ka šādu saistību neizpildes gadījumus ne vienmēr nepieciešams risināt piespiedu kārtībā tiesas ceļā, jo saskaņā ar Komerckķīlas likuma 36. panta otro daļu kreditoram jeb komercķīlas ņēmējam tiesā jāvēršas tikai tad, ja viņš nav pārņēmis iekļauto mantu savā valdījumā. Proti, ja kreditors jeb komercķīlas ņēmējs iekļāto mantu ir pārņēmis savā valdījumā, viņam ir visas tiesības šo komercķīlu pārdot.

Pieteikumu par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu izlemj tiesnesis vienpersoniski uz iesniegtā pieteikuma un tam pievienoto dokumentu pamata septiņu dienu laikā no pieteikuma iesniegšanas dienas, nepaziņojot par to pieteicējam un parādniekam. Tiesneša lēmums stājas spēkā nekavējoties, tas nav pārsūdzams ne ar blakus sūdzību, ne apelācijas kārtībā, un tam ir izpildu dokumenta spēks. Parādnieks tiesneša lēmumu var apstrīdēt sešu mēnešu laikā no lēmuma nosūtīšanas dienas, ceļot prasību pret kreditoru, ja viņš uzskata, ka kreditora prasījums nav pamatots pēc būtības. Svarīgi apzināties, ka tiesai, izskatot strīdu prasības kārtībā, nav tiesiska pamata atcelt tiesneša iepriekš pieņemto lēmumu, ar kuru apmierināts pieteikums par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu, jo lēmums stājas spēkā ar tā sastādīšanas un parakstīšanas brīdi. Parādnieks var

celt apvērsuma prasību pret kreditoru, apstrīdot tikai kreditora prasījumu. To apliecina arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 11. februāra spriedums lietā Nr. SKC-47.

Ja tiesnesis atzīst, ka pieteikums nav pamatots, pieteikumā norādītā līgumsoda apmērs ir nesamērīgs ar galveno parādu vai izpildāmais akts satur patērētāju tiesības aizskarošus netaisnīgus līguma noteikumus, viņš pieņem lēmumu par tā noraidīšanu. Kā redzams no teiktā, Civilprocesa likuma 50. nodaļā noteikta civillietu izskatīšana tikai pirmās instances tiesā, turklāt lietu izskata tiesnesis bez pušu piedalīšanās, nerīkojot tiesas sēdi, bet tiesneša lēmums nav pārsūdzams un stājas spēkā nekavējoties. Tādējādi likumdevējs ir noteicis Civilprocesa likuma 50. nodaļā norādīto civillietu izskatīšanas kārtību, kas būtiski atšķiras no vispārējās civillietu izskatīšanas kārtības, kuru nosaka Civilprocesa likums un likums Par tiesu varu (skat. Civilprocesa likuma 2. pantu), un pieļauj turpmāk aprakstītos izņēmumus. Pirmkārt, atšķirībā no Satversmes 82. panta, likuma Par tiesu varu 1. panta trešās daļas un Civilprocesa likuma 4. panta šīs kategorijas lietas izskata tikai pirmās instances tiesā. Otrkārt, pieteikumu tiesnesis izlemj, nerīkojot tiesas sēdi, par lietas izskatīšanu nepaziņojot pieteicējam un parādniekam, liedzot parādniekam jebkādas procesuālās tiesības un vadoties tikai no pieteicēja apgalvojumiem. Līdz ar to parādniekam tiek liegta: a) iespēja aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā (Satversmes 92. pants, likuma Par tiesu varu 3. pants); b) personu vienlīdzība likuma un tiesas priekšā (Satversmes 91. pants, likuma Par tiesu varu 4. un 24. pants, Civilprocesa likuma 9. pants); c) iespēja izmantot sacīkstes principu (likuma Par tiesu varu 25. pants, Civilprocesa likuma 10. pants). Treškārt, lietas dalībnieki pirms lietas izskatīšanas netiek informēti par to, kurš tiesnesis lietu izskatīs, līdz ar to viņiem tiek liegtas tiesības likumā paredzētajos gadījumos izteikt tiesnesim noraidījumu (likuma Par tiesu varu 14. un 15. pants, Civilprocesa likuma 18. un 19. pants). Ceturtkārt, kā norādīts iepriekš, tiesneša lēmums stājas spēkā nekavējoties, un tam ir izpildu dokumenta spēks. Lēmums ir izpildāms saskaņā ar sprieduma izpildīšanas noteikumiem (Civilprocesa likuma 405. panta trešā daļa). No minētā var secināt, ka šis lēmums iegūst sprieduma likumīgo spēku (Civilprocesa likuma 203. pants) un tas nav pārsūdzams. Vienīgā tiesība, ko likums (Civilprocesa likuma 406. pants) piešķir parādniekam, ir tiesības 6 mēnešu laikā no lēmuma noraksta nosūtīšanas dienas celt pret kreditoru tā saucamo “apvērsuma” vai “atpakaļizpildīšanas” prasību (Rozenbergs 2006: 563). Šī norma gan ir pretrunā ar Civilprocesa likuma 203. panta trešajā daļā noteikto *res iudi-*

cata (izlemta lieta) principu, taču 203. panta trešā daļa pieļauj arī izņēmumus no šī principa, ja tos nosaka Civilprocesa likums. Civilprocesa likuma 406. pantā parādniekam piešķirtās tiesības ir jāvērtē kā leģitīmas. Tajā pat laikā jānorāda, ka likumā nekas nav teikts par tiesneša lēmuma procesuālajām sekām, ja pieteikums ar tiesneša lēmumu noraidīts (Civilprocesa likuma 405. panta ceturrtā daļa). J. Rozenbergs ir izteicis viedokli, ka “ja ar lēmumu pieteikums noraidīts, tas neatņem tiesības pieteicējam celt attiecīgu piespriešanas prasību, kura tiesai jāizskata prasības tiesvedības kārtībā” (Rozenbergs 2006: 563). Autore uzskata, ka šis viedoklis bija pamatots tajā laikā, kad tas tika izteikts, līdz ar 2009. gada 5. februāra grozījumiem Civilprocesa likuma 405. panta ceturrtās daļas pirmais teikums tika papildināts ar vārdiem: *[..] vai pieteikumā norādītā līgumsoda apmērs ir nesamērīgs ar galveno parādu, vai izpildāmais akts satur patērētāju tiesības aizskarošus netaisnīgus līguma noteikumus [..]*. Ja līdz šo grozījumu pieņemšanai tiesnesis tikai pārbaudīja, vai no pieteicēja iesniegtā akta izriet, ka saistība jāizpilda bezstrīdus kārtībā, nepārbaudot šo aktu pēc būtības, tad pēc minēto likuma papildinājumu spēkā stāšanās, tiesnesim šis akts ir jāvērtē pēc būtības no tā likumības un taisnīguma viedokļa. Tādēļ šobrīd ir neatrisināts procesuāls jautājums, vai pieteicējs var pēc būtības apstrīdēt, ceļot prasību prasības tiesvedības kārtībā, spēkā stājušos tiesneša lēmumu, ar kuru konstatēts fakts, ka līgumsoda apmērs ir nesamērīgs vai akts satur netaisnīgus līguma noteikumus.

Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkts nosaka, ka saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu ir pieļaujama pēc līgumiem par saistībām, kas nodrošinātas ar publisku hipotēku vai komerčķīlu. Par publisku uzskata hipotēku, kura ierakstīta zemesgrāmatās (Civillikuma 1367. pants). Kā norāda G. Višņakova, publiska hipotēka dod tiesības prasīt bezstrīdus piespiedu izpildīšanu vai nekustamā īpašuma pārdošanu labprātīgā izsolē tiesas ceļā (Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums, Tiesības uz svešu lietu (841.–926., 1130.–1400. p.) (1998), 222. lpp.). Vienlaikus G. Višņakova arī norāda, ka zemesgrāmatā ierakstītu hipotēku var apstrīdēt, taču tikai prasības kārtībā un hipotēka var tikt atzīta par spēkā neesošu, darījuma iekšējo trūkumu dēļ. Atšķirībā no Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 2. punkta, kurā tiek runāts par notariāli apliecinātiem un tiem juridiskā spēka ziņā pielīdzinātiem terminētiem līgumiem, šī panta pirmās daļas 1. punktā nav uzsvērts, ka šie līgumi ir terminēti. Faktiski kā 1., tā 2. punktā minētie līgumi ir terminēti, taču tiesu praksē 2. punktā minētajos gadījumos pieļauj Civil-

procesa likuma 50. nodaļas procesuālo kārtību piemērot tikai tad, ja ir iestājies līgumā noteiktais naudas samaksas galējais termiņš, turpretī 1. punktā minētajos gadījumos tiek pieļauta Civilprocesa likuma 50. nodaļas procedūras piemērošana arī tad, ja nokavēts tikai kāds no kārtējiem maksājumiem¹⁰. Šāds judikatūrā izteikts viedoklis tiek pamatos ar Civillikuma 1326. pantu, kas nosaka – ja ķīlas ņēmēja prasījuma samaksa sadalīta termiņos, ķīlu var pārdot, tiklīdz palaists kāds no šiem termiņiem. Tātad šī Civillikuma norma tiek traktēta tā, ka, konstatējot šajā pantā minētos apstākļus, aizdevējs ir tiesīgs pieprasīt aizdevuma līguma izbeigšanu un aizdotās naudas, kā arī procentu piedzišanu. Šajā sakarā būtu jānorāda, ka: 1) Civillikuma normas, kas regulē aizdevuma līgumu, šādu pamatu līguma izbeigšanai neparedz (1934.–946. p.); 2) gadījumos, kad civillikums, piemēram, Civillikuma 2040. vai 2171. pants, paredz, ka līgumu var atcelt vienai pusei prasot, prasītājam ir jāpierāda apstākļi, kas minēti šo pantu dispozīcijās, pie tam tos var konstatēt tiesa tikai prasības tiesvedības kārtībā saskaņā ar Civilprocesa likuma 8. pantu. Tādēļ esošās tiesu prakses ietekmē pastāv visai problemātisks uzskats, ka pieteicēja apgalvojums par to, ka parādnieks nokavējis kādu no kārtējiem samaksas termiņiem, ir pietiekošs pierādījums, lai tiesnesis atzītu šo faktu par pierādītu un piemērotu pret parādnieku Civilprocesa likuma 400. pantu un tam sekojošo pantu procedūru. Šī problēma nerastos, ja likumdevējs būtu pieturējies pie 1938. gada Civilprocesa likuma 226. panta 1. punkta formulējuma: *“ja šajos aktos norādīto saistību izpildīšana nav pašā aktā nostādīta atkarībā no tādu nosacījumu izpildīšanas, kuru iestāšanās prasītājam iepriekš jāpierāda”*.

Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta sprieduma (lietā Nr. 2005-18-01) secinājuma daļas 16.1. punktā ir teikts: *“Juridiskajā literatūrā pamatoti norādīts, ka tiesas spriešana nozīmē strīda izšķiršanu kontradiktoriskā procesā starp diviem un vairākiem dalībniekiem, pamatojoties uz tiesību normām. [...] Konkrētās lietas izlemšana pēc būtības notiek tādā procesā, kurā piedalās divas puses ar pretējām interesēm, savukārt galīgo lēmumu pieņem neatkarīgs arbitrs – tiesa. Tiklīdz tiesu varas institūcijas vai amatpersonas izlemj kādu lietu pēc būtības procesā, kur nav paredzēta kontradiktoriskā principa ievērošana, tā vairs nav tiesas spriešana, bet gan valsts pārvaldes darbība, piemēram, rajona (pilsētas) tiesas tiesneša lēmums par administratīvā soda uzlikšanu Latvijas Administratīvā pārkāpuma kodeksa 213. panta kārtībā”*. Kā tālāk norādīts šajā spriedumā, tiesneša lēmums, kas nav pieņemts kontradiktoriskā procesa kārtībā, pēc būtības ir administratīvais akts.

Kā redzams, Civilprocesa likuma 50. nodaļā noteiktā procesuālā kārtība nekādi neatbilst kontradiktorskā procesa principiem. Likumdevējs, nosakot šādu civillietu izskatīšanas procesuālo kārtību, ir uzdevis tiesām veikt neatkarīgu administratīvu funkciju, kas neatbilst likuma Par tiesu varu 5. punktā noteiktajai tiesas spriešanas kārtībai civillietās.

Tiesu statistika liecina, ka civillietu, tajā skaitā arī Civilprocesa likuma septītajā sadaļā iekļauto civillietu, skaits pieaug (it sevišķi Civilprocesa likuma 50.¹ nodaļā noteikto lietu skaits), kaut gan, ņemot vērā iepriekš teikto, šādu lietu izskatīšana neatbilst vispārējiem Civilprocesa likuma noteiktajiem civillietu principiem un uzliek tiesām pienākumu nodarboties ar tiesas spriešanai neatkarīgām administratīvām funkcijām, kas pēc būtības piemērojamas izpildu varai. Pēc autores domām, vienlaikus jāatzīmē visai veiksmīgās izmaiņas, kas tika izdarītas ar 2002. gada 24. oktobra grozījumiem Notariāta likumā, kad bezstrīdus mantojuma lietas, kuras līdz tam skatīja tiesas sevišķajā tiesāšanās kārtībā, tika nodotas zvērinātu notāru izskatīšanā. Tā rezultātā, pirmkārt, tika atslogots tiesu darbs un, otrkārt, šīs lietas tika izskatītas daudz ātrāk un līdz ar to arī efektīvāk.

Autore uzskata, ka ir izvērtējami vairāki problēmjaucājumi. No Civilprocesa likuma 405. panta trešās daļas izriet, ka tiesneša lēmums stājas spēkā nekavējoties, tātad tas nav pārsūdzams, un tas nozīmē, ka šīs kategorijas lietas tiek izskatītas tikai vienā tiesu instancē. Kā 2002. gada 17. janvāra sprieduma (Lieta Nr. 2001-08-01) secinājumu daļas 3. punktā atzinusi Satversmes tiesa: "Jēdziens "taisnīga tiesa" ne starptautisko cilvēktiesību dokumentu, ne Satversmes 92. panta izpratnē negarantē tiesības ikvienu civillietu pārsūdzēt apelācijas instancē". Tā paša sprieduma secinājumu daļas 4. punktā kā piemērs minēts maksātnespējas process, kurā tiesas sprieduma pārsūdzēšana augstākas instances tiesā likumā nav paredzēta. Arī šobrīd ne juridiskās personas maksātnespējas procesā (Civilprocesa likuma 363.⁷ panta pirmā daļa), ne fiziskās personas maksātnespējas procesā (Civilprocesa likuma 363.¹⁹ panta septītā daļa) spriedums nav pārsūdzams. Taču tajā pašā Satversmes tiesas spriedumā ir uzsvērts, ka likums maksātnespējas procesā paredz parādniekam iespēju aizstāvēt savas tiesības. Bez tam, tā kā maksātnespējas lietas tiesas izskata sevišķajā tiesāšanās kārtībā, ja lietā rodas strīds par tiesībām un tas izšķirams tiesā prasības kārtībā, atkarībā no strīda satura pieteikumu atstāj bez izskatīšanas vai tiesvedību aptur līdz strīda izšķiršanai (Civilprocesa likuma 258. pants). Šajā gadījumā, turpreti, Civilprocesa likuma

400. panta pirmās daļas 1. punktā un 405. panta pirmajā un trešajā daļā noteiktās normas liedz parādniekam jebkādas tiesības sevi aizstāvēt tiesā, kā arī pārsūdzēt tiesneša nolēmumu.

Kā daudzkārt norādīts Satversmes tiesas spriedumos, Satversmē noteikto tiesību ierobežojums ir pieļaujams, ja tas ir noteikts ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu, ierobežojumam ir leģitīms mērķis un ierobežojums ir samērīgs ar leģitīmo mērķi. Apstrīdētās normas ir ietvertas Civilprocesa likuma 50. nodaļā, tātad noteiktas ar likumu. Neapšaubāmi, šiem ierobežojumiem ir leģitīms mērķis – neapstrīdamu saistību ātra un efektīva izpildīšana.

Taču autore uzskata, ka parādnieka tiesību ierobežojumi nav samērīgi ar leģitīmo mērķi. Gadījumos, kad negodprātīgs pieteicējs atsauca uz apstākļiem, kuri iestājušies līguma izpildes gaitā un kuru esamību parādnieks nekādi nevar apstrīdēt, pieteicējs var panākt nekavējošu saistības izpildi, kuras sekas pēc tam ir grūti novēršamas. Katrā ziņā saudzīgāka kārtība leģitīmā mērķa sasniegšanai būtu Civilprocesa likuma 50. nodaļā norādīto bezstrīdus saistību piespiedu izpildīšanai noteikt ārpustiesas izskatīšanas kārtību, strīda gadījumā piešķirot parādniekam tiesības apstrīdēt saistību prasības tiesvedības kārtībā. Likumā (Civilprocesa likuma 406. pants) paredzētā “apsvēruma” vai “atpakaļizpildīšanas” prasība ne vienmēr ir pietiekoši efektīvs līdzeklis parādnieka tiesību aizstāvēšanai.

Satversmes 116. pants deleģē likumdevējam tiesību ierobežot Satversmē noteiktās personas tiesības, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību, kā arī izsmeloši uzskaita attiecīgos Satversmes pantus un līdz ar to arī tajos noteiktās tiesības, kuras ar parasto likumu var ierobežot. Satversmes 92. pants šajā izsmelošajā uzskaitījumā nav minēts. Tādēļ ir apsverams jautājums, vai ar likumu Saeima var ierobežot Satversmē nostiprinātās cilvēka pamattiesības, jo Satversme likumdevējam šādas tiesības nav piešķirusi. Līdz ar 2012. gada 1. janvāra grozījumiem Civilprocesa likuma 24. pantā, papildinot ar otro teikumu, kurš nosaka, ka rajona (pilsētas) tiesas zemesgrāmatu nodaļa izskata pieteikumus par bezstrīdus piespiedu izpildīšanu un saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā. Tā rezultātā, pirmkārt, tiks atslogots tiesu darbs, otrkārt, šīs lietas tiks izskatītas daudz ātrāk, bet par to varēsīm spriest pēc minēto grozījumu iedzīvināšanas praktiskajā darbā.

Nobeigums

Pēc neatkarības atjaunošanas “Piespiedu izpildīšana pēc aktiem” ar nosaukumu “Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana” tika iekļauta Latvijas Civilprocesa kodeksā ar 1995. gada 23. februāra likumu kā trīsdesmit septītā A nodaļa. Pieņemot Latvijas 1998. gada Civilprocesa likumu, šī nodaļa ar nelielām, galvenokārt redakcionālām, izmaiņām tika iekļauta likumā kā 50. nodaļa (400. – 406. pants) ar nosaukumu “Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana”. Atšķirībā no 1938. gada Civilprocesa likuma šis likums ieviesa jaunu terminu “bezstrīdus” piespiedu izpildīšana.

Būtiski ir atcerēties, ka bezstrīdus kārtībā piespiedu izpildi var pieļaut tikai un vienīgi attiecībā uz Civilprocesa likumā izsmēļoši un konkrēti atrunātajām saistībām, kurām jābūt ietvertām publiskos aktos, skaidri apliecinātām ar tiesā iesniegtajiem dokumentiem un kuru izpildes termiņam ir jābūt konkrēti noteiktam. Kreditors no parādnieka var piedzīt galveno parādu, līgumsodu un nolīgtos un likumiskos procentus, bet pēc vekseļa – arī ar protestu saistītos izdevumus un likumā noteikto atlīdzību. Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana ir ļoti efektīvs instruments, jo tiesnesis lēmumu pieņem vienpersoniski septiņu dienu laikā no pieteikuma iesniegšanas dienas un šis tiesneša lēmums stājas spēkā nekavējoties. Turklāt lēmums nav pārsūdzams ne ar blakus sūdzību, ne apelācijas kārtībā un tam ir izpildu dokumenta spēks.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi, ka pieteikums nav pamatots un pieteikumā norādītā līgumsoda apmērs ir samērīgs ar galveno parādu. Šobrīd vēl jo projām ir neatrisināts procesuāls jautājums, vai pieteicējs var pēc būtības apstrīdēt, ceļot prasību prasības tiesvedības kārtībā, spēkā stājušos tiesneša lēmumu, ar kuru konstatēts fakts, ka līgumsoda apmērs ir nesamērīgs vai akts satur netaisnīgus līguma noteikumus.

Satversmes 116. pants deleģē likumdevējam tiesību ierobežot Satversmē noteiktās personas tiesības, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību, kā arī izsmēļoši uzskaita attiecīgos Satversmes pantus un līdz ar to arī tajos noteiktās tiesības, kuras ar parasto likumu var ierobežot. Satversmes 92. pants šajā uzskaitījumā nav minēts. Tādēļ ir apsverams jautājums, vai ar likumu Saeima var ierobežot Satversmē nostiprinātās cilvēka pamattiesības, jo Satversme likumdevējam šādas tiesības nav piešķirusi.

Līdz ar 2012. gada 1. janvāra grozījumiem Civilprocesa likuma 24. pantā, papildinot ar otro teikumu, kurš nosaka, ka rajona (pilsētas) tiesas

zemesgrāmatu nodaļa izskata pieteikumus par bezstrīdus piespiedu izpildīšanu un saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā. Tā rezultātā, pirmkārt, tiks atslogots tiesu darbs, otrkārt, šīs lietas tiks izskatītas daudz ātrāk, bet par to varēsīm spriest pēc minēto grozījumu iedzīvināšanas praktiskajā darbā.

Bibliogrāfija

1. Civilprocesa likums (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.02.2011). *Latvijas Vēstnesis*, 28.01.2011., Nr. 16 (4414).
2. Komerčķīlu likums (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.01.2011). *Latvijas Vēstnesis*, 29.12.2010., Nr. 205 (4397).
3. Latvijas Republikas Satversme (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 02.11.2010). *Latvijas Vēstnesis*, 29.04.2009., Nr. 66 (4052).
4. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums, Tiesības uz svešu lietu (841.–926., 1130.–1400. p.) (1998) Rīga.
5. Civilprocesa likums. Rīga, 1938.
6. Rozenbergs J. (2006) *Civilprocesa likuma komentāri, Trešais papildinātais izdevums*. Rīga.
7. Pilnu sprieduma tekstu skatīt Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājas lapā. www.at.gov.lv/files/archive/department1/2006/cd250106.doc.
8. Pilnu sprieduma tekstu skatīt Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājas lapā – www.at.gov.lv/files/arhive/departments1/2009/47-ge.doc. vai (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2006, 298.–301. lpp.).
9. Par tiesu varu (ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 13.07.2011). *Latvijas Vēstnesis*, 26. 06.2011., Nr. 99 (4497).
10. Rozenbergs J. (2006) *Civilprocesa likuma komentāri, Trešais papildinātais izdevums*). Rīga.
11. Pilnu sprieduma tekstu skatīt Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājas lapā – www.at.gov.lv/files/arhive/departments1/2009/47-ge.doc. vai (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2006, 298.–301. lpp.).
12. Pilnu sprieduma tekstu skatīt Latvijas Republikas Satversmes tiesas mājas lapā. http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2005-18-01.htm.
13. Pilnu sprieduma tekstu skatīt portāla www.likumi.lv mājas lapā. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57803&from=off>.

Proportionality of Rights of Creditor and Debtor During the Undisputed Obligation Fullfillment

Summary

After independence, “Forced execution of the law” entitled “Commitment undisputed compulsory execution” was included in the Latvian Civil Procedure Code of 1995. On the 23th February Act as a thirty-seventh Division Assuming Latvian 1998^{td} of the Civil Procedure Law, this chapter with some, mostly editorial, changes were included in the Act at 50. Division (400th–406th Article) entitled “Commitment undisputed compulsory execution”. Unlike from 1938 of the Civil Procedure Act, this Act introduced a new term “undisputed” forced execution.

It is important to remember that an uncontested basis enforcement may be allowed only in respect of the civil Procedure Law in a comprehensive and in particular the agreed upon obligations which must be in corporate in public law, clearly proven by the court the documents and the performance period must be specifically defined. A creditor of the debtor may recover the principal debt, penalties and negotiated and statutory interest, but the bill – and to protest the expenditure involved and the statutory fee. Commitment undisputed compulsory execution is a very effective tool, because the judge decided solely within seven days from the date of filing and the judge’s decision shall take effect immediately. In addition, no decision has been appealed to the next complaint or appeal and has the executive power of the document.

Latvian Constitutional Court has recognized that the application is based on the application and indicated the amount of the penalty is proportionate to the principal debt. Now even gone unresolved procedural issue, or the applicant many appeal on the merits in an action for the requirements of civil proceedings, which entered into force the judge’s decision, which established the fact that the amount of the penalty is disproportionate or un fair act contains provisions of the Treaty.

Constitutional 116th The legislature delegated legislation restricting the person’s right to protect the rights of other people, the democratic state, public safety, welfare and morals, as well as an exhaustive list the relevant articles of the Constitution and, consequently, those rights which the ordinary laws may be limited. Constitutional 92nd Articles in this list are not mentioned. Therefore, it is should be considered whether the law the Saeima may restrict fundamental human rights enshrined in the Constitution, the Constitution because the legislature has not granted such a right. Consequently in 2012, On the first January amendments to the Civil Procedure Law, Article 24, by adding a second sentence, which states that a district (city) court land registry department shall consider the applications for undisputed compulsory execution and the execution of the binding of warning. As a result, first, will be relieved judicial work, secondly, the case will be dealt with more quickly, but it can be judged by the amendment in delivering practical work.

Key words: commitment undisputed compulsory execution.

PATĒRĒTĀJU TIESĪBU AIZSARDZĪBAS SPECIFIKA IZGLĪTĪBĀ LATVIJAS REPUBLIKĀ

Anotācija

Tiesību piemērošanas praksē un pētniecībā tiek risināti vairāki jautājumi, kas skar patērētāju tiesību aizsardzību “tradicionālajos” darījumos / pakalpojumos, bet jautājumi par patērētāju tiesību aizsardzību specifiskajās fizisko un juridisko personu darbības nozarēs – izglītībā, veselībā, zinātnē nav izpētīti un rada sarežģījumus praksē. Raksta mērķis ir izpētīt teorētiskos un praktiskos jautājumus, kas saistīti ar patērētāju tiesību aizsardzību izglītībā Latvijā, akcentējot patērētāja tiesību aizsardzības regulējuma nepilnības.

Atslēgas vārdi: Patērētāju tiesības izglītībā, izglītības kvalitāte, izglītības drošums, izglītības pakalpojuma garantija.

Mūsdienās patērētājs tiek saprasts kā īpašs tiesisko attiecību subjekts, kurš bauda speciālu aizsardzību. Akcentējot patērētāju tiesību piederību civiltiesībām, jāatzīmē, ka tiesiskās attiecības starp patērētāju un pakalpojuma sniedzēju dibinās uz civiltiesiska darījuma pamata. Tādēļ starp tiesību avotiem, kas piemērojami šajās tiesiskajās attiecībās, ir jāmin Civillikums, kā arī Komerclikums (piemēram, jautājumos par franšīzi izglītībā).

Patērētāju tiesības (un to aizsardzība) ir salīdzinoši jauna tiesību apakšnozare gan Latvijā, gan pasaulē. Par to liecina, piemēram, fakts, ka pirmais patērētāju aizsardzības likums (The mail fraud law) tika pieņemts ASV 1872. gadā, padarot sodāmu krāpšanu ar pa pastu nosūtītām precēm (viltus reklāma). Nepanākot vēlamo rezultātu, 1890. gadā ASV tika pieņemts pirmais Antitresta likums (The sherman Antitrust Act), kura mērķis bija ierobežot kartelu un monopolu veidošanos, aizsargājot konkurenci tirgū.

Džons Ficdžeralds Kenedijs 1962. gada 15. martā definēja četras fundamentālākās patērētāju tiesības (Tiesības izvēlēties, tiesības uz drošību, tiesības būt informētam, tiesības būt uzklautam), uzsverot, ka *“Patērētāji pēc definīcijas esam mēs visi, patērētāji ir pati lielākā ekonomiskā grupa, kas ietekmē un kuru ietekmē tikpat kā katrs publiskais un privātais lēmums ekonomikā. Tomēr tieši šīs grupas viedoklis bieži vien paliek nesadzirdēts.”*

Savukārt Latvijā 1992. gada 28. oktobrī tika pieņemts likums “*Par patērētāju tiesību aizsardzību*”, 1999. gada 18. martā – šobrīd spēkā esošais Patērētāju tiesību aizsardzības likums. Lai gan šis likums tiek piemērots vairāk kā 10 gadus, praksē joprojām ir konstatējama virkne problēmu, kas skar patērētāju tiesību aizsardzību, īpaši izglītībā, par ko liecina tiesībsargājošo iestāžu prakse, tiesu prakse un teorētiska rakstura problēmas, tai skaitā, norobežojot administratīvo un civiltiesisko regulējumu izglītībā.

Tātad jebkura persona, kas izglītojas izglītības iestādē, ir uzskatāma par patērētāju, jo pēc definīcijas patērētājs ir jebkura fiziska persona, kas izmanto pakalpojumu nolūkam, kurš nav tieši saistīts ar viņa uzņēmējdarbību. Jāatzīmē, ka tikai augstākajā izglītībā tiek obligāti slēgts īpašs līgums par izglītības pakalpojumu – studiju līgums. Ikviens students, atbilstoši Augstskolu likuma 46. panta otrajā daļā noteiktajam slēdz studiju līgumu. Šis līgums regulē attiecības starp augstākās izglītības iestādi un studentu – nosaka studiju maksu, studiju programmu, iegūstamo grādu vai kvalifikāciju, kā arī nosaka studenta tiesības un pienākumus. Studiju līgums ir civiltiesisks līgums, tā formu un saturu nosaka Ministru Kabineta 2007. gada 23. janvāra noteikumi Nr. 70 “*Studiju līgumā obligāti ietveramie noteikumi*”. Tomēr šie noteikumi darbojas tikai tādos gadījumos, kad abas puses labticīgi noslēdz līgumu un pilda līgumā noteikto, kā arī nevēlas viena otru maldināt. Otrs gadījums ir, kad kāda no pusēm nepilda līgumā noteikto. Civiltiesiskajās attiecībās tiesību aizskārumu (pārkāpumu) apzīmē ar terminu “*neatļauta darbība*”. Neatļauta darbība civiltiesībās var izpausties gan līguma vai cita darījuma noteikumu neievērošanā, gan pienākumu nepildīšanā, gan ārpuslīgumiskā citas personas aizskārumā. Prettiesiska ir līguma nepildīšana vispār, kā arī tā izpildes nokavējums, citu līguma noteikumu, piemēram, par kvalitāti, samaksu, nepildīšana.

Ievērojot, ka trūkst speciāla regulējuma, nosakot, kā rīkoties situācijās, kad studiju līgums iespējams nav noslēgts vai ir noslēgts aiz maldības, viltus vai spaidiem, vai kāda no pusēm nepilda līgumā noteikto, vai vēlas līgumu lauzt un par to nav precīzi atrunāts līgumā, vai citos gadījumos, kad pusēm ir radušā domstarpības līguma nosacījumos, tad Latvijā līgumu slēgšanu, izpildi un atbildību par to pārkāpšanu vispārējā veidā nosaka Civillikums.

Savukārt vispārējās un profesionālās izglītības pakāpē izglītības pakalpojuma saņemšana notiek, ievērojot nerakstītas vienošanās principu (kā izņēmums ir jāmin Latvijā maz attīstīta prakse – izglītības iestādei ar izglītojamā vecākiem atbilstoši Izglītības likuma 57. panta 3. punktā

noteiktajam slēdzot līgumu par bērna izglītošanu un aprūpi). Tātad jākonstatē, ka izglītības pakalpojuma sniegšanai ir vairāki pamati, un tikai viens no tiem ir līgumiskais.

Ievērojot minēto, kā arī specifisko izglītības attiecību raksturu, ir konstatējamas šādas patērētāju tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas iespējas izglītībā:

1. Vēršanās pie izglītības iestādes dibinātāja;
2. Iesnieguma iesniegšana Izglītības kvalitātes valsts dienestam (par jautājumiem, kas skar administratīvi tiesiskās attiecības izglītībā. Taču praksē šai uzraudzības iestādei ir jārisina arī jautājumus, kas ir saistīti ar civiltiesiskajām attiecībām un darba attiecībām izglītībā);
3. Iesnieguma iesniegšana Patērētāju tiesību aizsardzības centram;
4. Prasības pieteikums tiesā.

Vienlaikus specifiskajās nozarēs patērētāju tiesību aizsardzības problēmu risināšanā izglītībā ir iesaistītas citas institūcijas, piemēram, saistībā ar ārstniecības personu izglītību – Veselības ministrija un tās padotības iestādes, kas atbild par medicīnas izglītības saturu. Piemēram, 2010. gadā ESF projekta ietvaros veselības aprūpē studējošajiem sākotnēji tika apsolīta viena izglītība, nekā tika iegūtā, studijas pabeidzot.

Aktuāls jautājums, aizsargājot patērētāja tiesības izglītībā, ir arī izglītības pakalpojuma kvalitāte un izglītības atzišana no valsts puses. Kā parādījuši Hārvijs un Grīns, kvalitātes izpratnes iespējas var grupēt vairākās kategorijās, no kurām svarīgākās ir šādas:

- kvalitāte kā izcilība. Šo kvalitātes izpratni, debatējot par augstākās izglītības kvalitāti, bieži lieto augstākās izglītības iestāžu pārstāvji un politikas veidotāji.
- kvalitāte kā “nulle kļūdu”. (..).
- kvalitāte kā “atbilstība mērķim”. (..).
- kvalitāte kā pārveide. (..).
- kvalitāte kā sliksnis. (..).
- kvalitāte kā pilnveide. (..).

Viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem reālai augstākās izglītības iestādes attīstības nodrošināšanai ir panākt formulēto mērķu un uzdevumu izpratni visos līmeņos: administrācijā, akadēmiskajā personālā, studentos, darbiniekos. Tikai tad, ja šie mērķi un uzdevumi tiks visos līmeņos izdiskutēti un akceptēti, būs radīti priekšnoteikumi augstskolas kvalitātes attīstībai.

Tādējādi, lai pakalpojums tiktu sniegts kvalitatīvi, kā arī, lai tiktu nodrošināts atbilstošais iepriekš paredzētais rezultāts, būtu pakalpojuma

garantija, un drošums, ka pakalpojums tiktu saņemts, – ir nepieciešams patērētāja tiesību regulējošo normu kopums, kas arī veicinātu / aizsargātu izglītības pakalpojuma kvalitāti.

Jāpiekrīt arī viedoklim, ka kvalitātes (kā atbilstības noteiktajam mērķim) pamats ir klients – persona, kas pērk vai patērē organizācijas produktus (preces) / pakalpojumus. Tomēr izglītības klienta identificēšana ir komplicēta. Ievērojot Eiropas kvalitātes vadības fonda atziņu, ka “Labi rezultāti nozīmē: apmierināti klienti, apmierināti darbinieki un apmierināta sabiedrība”, ir jāatzīmē, ka izglītības pakalpojuma patērētāji ir ne tikai izglītojamie, bet arī viņu vecāki un personas, kas sedz studiju mācību izdevumus, bet plašāk – visa sabiedrība.

Pakalpojumam ir jābūt noteiktām vispārpieņemtām īpašībām, jāatbilst noteiktiem standartiem, sertifikācijas prasībām, jāatbilst pieņemtajiem un zināmajiem paraugiem, lietas izmantošanas paredzētajiem mērķiem un jāatbilst līguma noteikumiem. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 13. un 14. pants nosaka, kādos gadījumos pakalpojumi neatbilst līguma noteikumiem, savukārt šā likuma 3. panta ceturtā daļa nosaka, ka patērētāju tiesības ir pārkāptas, ja patērētājam ir sniegts nedrošs / līguma noteikumiem neatbilstošs pakalpojums. Patērētāju tiesību aizsardzības likumā noteiktie nosacījumi ir vispārēji, pēc kuriem nevar pilnvērtīgi noteikt pakalpojuma kvalitāti izglītībā. Problemātiska ir arī izglītības pakalpojuma garantija, jo no Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 16. pantā noteiktā izriet, ka garantija ir ražotāja vai pārdevēja bezmaksas apsolījums atmaksāt patērētājam par precī vai lietu samaksāto naudas summu, apmainīt precī vai lietu pret atbilstošu precī vai lietu, bez atbildības novērst preces vai lietas neatbilstību, vai veikt citas darbības, ja prece vai lieta neatbilst garantijā vai reklāmā sniegtajiem raksturojumiem. Izvērtējot Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 16. pantu, secināms, ka tajā nav atrunāta sniegtā pakalpojuma garantija izglītībā (*rekl: garantējam Jums kvalitatīvu un mūsdienām atbilstīgu izglītību*). Pie tam Latvijas izglītības praksē ir konstatējami gadījumi, kad iegūtā izglītība noveco, kļūst normatīvajiem aktiem neatbilstoša, vēl pirms tā ir iegūta.

Šie jautājumi, apgrūtinā patērētāju tiesību aizsardzību izglītībā, – radot nekontrolējamu, nepārskatāmu kvalitāti un norobežojoties no pakalpojuma garantijas sniegšanas. Tas rada negodīgas konkurences vidi izglītībā, kas savukārt palielina patērētāju tiesību pārkāpumus.

Vienlaikus ir jānodala administratīvā un civiltiesiskā rakstura jautājumus, kas skar patērētāja tiesību aizsardzību izglītībā, kas būs pamats

nodalīt gan tiesībsargājošo iestāžu, gan tiesu kompetenci (t.i., nodalīt administratīvās un civiltiesiskās attiecības izglītībā).

Nepieciešams arī būtu modernizēt Patērētāju tiesību aizsardzības likumu, paredzot specifisku regulējumu, kas skar patērētāju tiesību aizsardzību izglītībā (jo izglītībā šobrīd ir iesaistīti vismaz 456888 Latvijas iedzīvotāji).

Vienlaikus patērētāju tiesību aizsardzība izglītībā ir tieši saistīta ar tādiem jautājumiem (kas skar pakalpojuma kvalitāti un drošumu) kā izglītības programmas īstenošana (saturs, forma), atbilstošo izglītību apliecinājošu dokumentu ieguve, iegūtās izglītības atzīšana, pušu savstarpējie norēķini u.c. Tādējādi patērētāju tiesību aizsardzība izglītībā ir aktuāls temats, kuru nepieciešams pētīt, izstrādājot risinājumus patērētāju tiesību aizsardzības izglītībā modernizācijai Latvijā, attiecīgi veicinot gan patērētāja tiesību teorijas, gan prakses attīstību. “Citiem vārdiem sakot, nākamajiem desmit gadiem būtu jābūt augstas klases izglītības pieprasīšanas un iegūšanas un likuma varas reālas darbības gadiem.”

Bibliogrāfija

1. Āriņa, A. (2009) Pakalpojuma kvalitātes nodrošināšana sociālajā sistēmā. Psiholoģijas, biznesa un sabiedrības sociālās sfēras aktuālās problēmas: teorija un prakse. Rīga: “JUMI”.
2. Dobelis, K. (2002) Augstskolu kvalitatīvas izaugsmes nosacījumi un rezultāti. *Augstskolu kvalitatīva izaugsme un tās ietekme uz tautsaimniecības un zinātnes attīstību starptautiskā zinātniskā konference*. Rīga: Banku augstskola.
3. Kvalitātes rokasgrāmata procedūras un prakse. (1998) Eiropas izglītības fonds.
4. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums. Nomatīvo aktu krājums*. (2011) Rīga: TNA.
5. *Patērētāju tiesību aizsardzības likumdošana Latvijā un Pasaulē*. (2000) Rīga: Phare.
6. Torgāns K. (2006) *Saistību tiesības I daļa*. Mācību grāmata. Rīga: TNA.
7. Torgāns, K. (2009) *Civiltiesību komerciesību un civilprocesa aktualitātes Raksti 1999–2008*. Rīga: TNA.
8. Ziemele, I. (2005) *Starptautiskās tiesības un cilvēktiesības Latvijā: abstrakcija vai realitāte*. Rīga: TNA.
9. Augstskolu likums. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=37967> (2011.18.10.).
10. Izglītības likums. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=152072&from=off> (2011.19.10.).
11. Ministru kabineta 2007. gada 23. janvāra noteikumi Nr. 70 “Studiju līgumā obligāti ietveramie noteikumi”. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=152072&from=off> (2011.20.10.).

12. Consumer rights. <http://www.consumersinternational.org/who-we-are/consumer-rights> (01.09.2011.).
13. History of consumer Protection. <http://www.consumerdaddy.com/a-12-history-of-consumer-protection.htm> (2011.15.10.).
14. Izglītība – galvenie rādītāji. <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/izglitiba-galvenie-raditaji-30273.html> (2011.19.10.).
15. Sherman Anti-Trust Act”. <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=51> (2011.15.10.).

Consumer Protection in Education Sphere in the Republic of Latvia

Summary

Overall it should be noted, protection of consumer rights in education in Latvia is difficult under the present circumstances. This is followed by uncontrollable quality. Leaving aside the guarantees of service also stimulates violence of consumer rights.

The partition between administrative regulation and civil regulation, concerning protection of consumer rights in education, is required. It will be the base for partition of both law enforcement and the courts, encouraging the customer, society and its member's confidence in the education system. It also will guarantee the quality of education and justice.

It also describes the nature of consumer protection in Republic of Latvia. In addition modernization of Consumer Rights Protection Law with specific regulations concerning protection of consumer rights in education is needed.

Key words: Consumer rights in education, quality of education, security of education and warranty of education services.

“ONUS PROBANDI” NOZĪME UN DAUDZĒJĀDĀ IZPRATNE CIVILPROCESĀ

Anotācija

Pierādīšanas pienākums jeb pierādīšanas nasta juridiskajā literatūrā nereti tiek apzīmēts ar jēdzienu “*onus probandi*” (lat. Pierādījumu nasta). Abi šie jēdzieni tiek savstarpēji vienādoti un juridiskajā literatūrā saprasti kā sinonīmi, nosakot prioritāri strīda pusēm pierādījumu iesniegšanas nepieciešamību un piedalīšanos pierādīšanas procesā, ja ir uzsākta lietas izskatīšana tiesā. Jēdziens “Pierādīšanas pienākums” ir jānorobežo saturiski no jēdziena “Pienākums pierādīt”. Pierādīšanas pienākums jeb *onus probandi*, saturiski ir daudz plašāks jēdziens. Civilprocesa zinātnieku starpā pastāv diskusija par pierādīšanas pienākuma sadali starp pusēm un sekām, kuras iestājas, ja pierādīšanas pienākums netiek pilnībā ievērots. Pierādīšanas pienākuma ignorēšanas sekas ir procesa zaudēšana. pierādīšanas nastas sadalē ir pieļaujami izņēmumi, kad pašas strīda puses var vienoties par citādu pierādīju iesniegšanas kārtību, bet neviena no pusēm netiek atbrīvota no pierādījumu iesniegšanas kā tādas. *Onus probandi*, sasaistot ar atbildību un pierādīšanas procesa mērķi – noskaidrot lietā nozīmīgus faktus, ir vērtējams kā puses pienākums, bet nevis tiesība, kurš ir mainīgs, atkarībā no tā, kurai pusei savi apgalvojumi vai iebildumi par juridiski nozīmīgiem faktiskajiem apstākļiem jāpamato ar pierādījumiem.

Atslēgas vārdi: pierādījumi, pierādīšana, pierādīšanas pienākums.

Pierādīšanas pienākums jeb pierādīšanas nasta juridiskajā literatūrā nereti tiek apzīmēts ar jēdzienu “*onus probandi*” (lat. Pierādījumu nasta). Abi šie jēdzieni tiek savstarpēji vienādoti un juridiskajā literatūrā saprasti kā sinonīmi, nosakot prioritāri strīda pusēm pierādījumu iesniegšanas nepieciešamību un piedalīšanos pierādīšanas procesā, ja ir uzsākta lietas izskatīšana tiesā. Lai arī *onus probandi* kā vispārējs tiesvedības princips ir pazīstams jau romiešu tiesībās kā viens no senākajiem procesuālajiem principiem “kas tiesā kaut ko apgalvo, tam tas ir jāpierāda.” (Līcis 2003: 67), diskusijas par tā saturisko būtību un nozīmi zinātnieku vidū turpinās. Tas ir saistīts ar viedokļu atšķirību par dažādām pierādīšanas pienākuma teorijām un pierādīšanas pienākuma sadali starp pierādīšanas subjektiem.

Pierādīšanas procesa teorijā pierādīšanas pienākuma sadale un teoretiskais skatījums ir visai atšķirīgs, ja tiek aplūkotas pierādīšanas pienākuma īpatnības civilprocesā, administratīvajā procesā un kriminālprocesā,

uz to savos darbos norāda tādi autori kā Bukovskis, Treušņikovs, Mundais (Munday). Civilprocess šo pienākumu iesniegt pierādījumus, galvenokārt, uzliek tādiem pierādīšanas subjektiem kā strīda pusēm, pieļaujot arī trešo personu ar/bez patstāvīgām prasījuma tiesībām, savukārt, kriminālprocesā par pierādīšanas subjektiem var būt visi procesa dalībnieki (Strada-Rozenberga 2002: 102), tātad, šo personu loks netiek ierobežots tikai ar tām personām, kuras tieši vai netieši ir ieinteresētas lietas iznākumā, kas ir raksturīgi tikai civilprocesam.

Kriminālprocesā, attiecībā uz pierādījumu iesniegšanas pienākumu, galvenā atšķirība no civilprocesa ir tā, ka apsūdzētā vainas juridiskais slogs gulstas uz valsti, kuru pārstāv attiecīgās iestādes (policija, prokuratūra, jeb procesa virzītājs), jo apsūdzētajam ir tiesības neliecināt, izvēlēties aizstāvības veidu, kā arī visas šaubas tiek tulkotas par labu apsūdzētajam (Strada-Rozenberga 2002: 131). Tātad nevainīguma prezumpcija sargā apsūdzēto kā procesa dalībnieku un ļauj panākt sev pozitīvu procesa iznākumu arī tajā gadījumā, ja tiek izvēlēta pasīva pierādīšanas subjekta loma. Savukārt, civilprocesā strīda pusei, kurai ir uzlikts pierādīšanas pienākums, jāpierāda, ka faktu esamības jautājums ir vairāk iespējams vai neiespējams (Munday 2005: 68). Pasīva procesa dalībnieka loma var radīt negatīvu procesa iznākumu attiecīgai personai, jo privātajās tiesībās valdošā vainīguma prezumpcija pozitīva procesa iznākuma iegūšanai paredz aktīvi atspēkot vienas puses apgalvojumus un pierādījumus ar likumā noteikto pretdarbību – iebildumiem un noteiktu pierādījumu iesniegšanu.

Administratīvais process, savukārt, uzliek par pienākumu pierādīt iestādei, bet pieteicējam atbilstoši savām iespējām jā piedalās pierādījumu savākšanā (Administratīvā procesa likums, 150. pants). Tātad, katrs no norādītajiem procesiem jautājumu par pierādīšanas pienākumu regulē ņemot vērā katra procesa īpatnības un to pamatā nostiprinātos principus. Ņemot vērā šī pierādīšanas institūta atšķirības pēc procesa nozarēm, būtiski ir pievērsties pierādīšanas pienākuma civilprocesuālajiem aspektiem.

Latvijas Civilprocesa likuma (turpmāk “CPL”) īpatnība ir tā, ka CPL 93. panta pirmajā daļā ietverts vispārīgais pierādīšanas pienākuma princips, kurš nosaka, ka prasītājam jā pierāda savu prasījumu pamatotība, bet atbildētājam jā pierāda savu iebildumu pamatotība, liek domāt, ka pusēm attiecībā uz pierādījumu iesniegšanu ir uzlikts imperatīvs pienākums iesniegt visus viņiem zināmos un viņu rīcībā esošos pierādījumus, par argumentiem, kuri tiek izteikti realizējot pierādīšanas procesu civiltiesiskajā strīdā, nepieļaujot ne izņēmumus, ne arī atkāpes no tā. Taču šī

principa dziļāka teorētiskā būtība nav viennozīmīga. Neskaidrības rada arī pats Civilprocesa likums, kurš 74. panta 2. daļā ir norādījis, ka pusēm ir procesuālās tiesības iesniegt pierādījumus. Tātad, jau pašā Civilprocesa likumā ir ietverta pretruna, ka, no vienas puses pierādījumu iesniegšana ir tiesības, bet no otras puses, noteikts kā pienākums. Viedokļu atšķirība ir vērojama arī zinātnieku darbos, kas prasa šī institūta detalizētāku analīzi.

Analizējot jautājumu par onus probandi būtību, uzmanību piesaista divi jēdzieni, t.i., “pierādīšanas pienākums” un “pienākums pierādīt”. Jēdziens “Pierādīšanas pienākums” ir jānorobežo saturiski no jēdziena “Pienākums pierādīt”. Pierādīšanas pienākums jeb onus probandi, saturiski ir daudz plašāks jēdziens. Tas lielā mērā ietekmējas no sacikstes principa un procesuālā līdzsvara saglabāšanas starp civiltiesiskā strīda pusēm, kura realizāciju civilprocesā nodrošina līdztiesības princips, paredzot, ka strīda dalībnieki, kā procesa puses ar pretējām interesēm, iesniegs noteiktus faktus apliecinošus pierādījumus, iesaistoties pierādīšanas procesā mazāk vai vairāk aktīvi, jo pierādījumu neiesniegšana var radīt procesa zaudēšanas risku. Tādējādi, pierādījumu iesniegšana kā strīda puses darbība ir tikai viens no onus probandi aspektiem, lai attiecīgā puse iegūtu sev labvēlīgu strīda iznākumu nākotnē, kad tiesa, noskaidrojot faktiskos strīda apstākļus, taisīs nolēmumu lietā.

Pienākums pierādīt ir jāsaprot kā pierādīšanas sastāvdaļa, kuras rezultātā, strīda puse izvēlās savu apgalvojumu vai iebildumu pamatošanas līdzekli – pierādījumu, noteikta pierādīšanas priekšmeta robežās. Tādējādi daļēji var nepiekrīst paustajam viedoklim, ka “pierādījumu iesniegšanas pienākums klasiskā pierādīšanas procesa izpratnē neattiecas uz pierādīšanu, bet tikai rada pamatu vēlāk notiekošai pierādīšanai” (Strada-Rozenberga 2002: 129–130). Pierādīšanas process, līdz ar to arī pierādīšanas pienākums, sākas ar puses apgalvojumu, kura ticamība tiek pamatota ar atbilstošu pierādījumu. Civiltiesiskajā strīdā prasītājs nevar panākt civillietas ierosināšanu tikai ar apgalvojumu par savu civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizskārumu, tādējādi, katram sākotnējam apgalvojumam seko atbilstošais pierādījums par faktiskajiem apstākļiem, kuri ietilpst pierādīšanas priekšmetā. Vairāku zinātnieku darbos tiek akcentēts, ka, līdz brīdim, kamēr prasītājs nav pamatojis ar pierādījumiem savu prasību, tikmēr atbildētājam nekas nav jāpierāda (Licis 2003: 73). Sacikstes principa ietvaros, kamēr nav pierādīts aizskāruma, pretējai pusei nav pamata iesniegt pretargumentus un pierādījumus. Tādējādi, var teikt, ka pierādīšana sākas ar pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu noteik-

šanu, kuri ir jāpierāda atbilstoši materiālajā tiesību normā (dispozīcijā) ietvertajiem apstākļiem. Tikai pēc tam seko puses apgalvojums par noteiktu juridisko faktu pastāvēšanu, kas tiek pamatots ar atbilstošiem apstiprinošiem pierādījumiem. Tātad veidojas pierādīšanas sistēma, ar klasisko pierādīšanas pienākuma sadali starp strīda pusēm, kuras elementi sastāv no: 1. apgalvojums-pierādījums (no prasītāja puses) un 2. iebildums-pierādījums (no atbildētāja puses). Vadoties no šīs struktūras, jāsecina, ka pierādījumu iesniegšanas pienākums rodas tikai pēc noteikta viedokļa izteikuma (rakstiskā vai mutiskā formā), kuru obligāti ir jāpamato ar pierādījumu, taisot atbilstošus secinājumus, argumentējot un vērtējot. Viedokļa izpaušme tiesā, bez pierādījuma iesniegšanas un otrādi, nerada pierādīšanas pienākumu pretējai pusei, jo nepastāv arī pierādīšanas process kā tāds. Tādējādi var secināt, ka pierādīšanas pienākums ir komplicēta darbība, kuras rezultātā noteiktu apstākļu apliecinājums ir jāpamato ar pierādījumu. Līdz ar to, atsaucoties uz iepriekš norādīto juridiskajā literatūrā pastāvošo apgalvojumu, ka pierādījuma iesniegšanas pienākums neattiecas uz pierādīšanu, bet rada pamatu vēlāk notiekošai pierādīšanai, jāsecina, ka pats par sevi pierādījuma iesniegšanas pienākums tiešām neattiecas uz pierādīšanu, ja tas nav saistīts ar pierādīšanas priekšmetā ietilpstošajiem apstākļiem, uz kuriem norāda strīda puses noteikta apgalvojuma vai iebilduma pamatošanai, kas pats par sevi ir vērstas uz pierādīšanas procesa realizēšanu ar pierādījuma iesniegšanas pienākuma rašanās brīdi.

Civilprocesa zinātnieku starpā pastāv diskusija par pierādīšanas pienākuma sadali starp pusēm un sekām, kuras iestājas, ja pierādīšanas pienākums netiek pilnībā ievērots.

Civilprocesuālists V. Bukovskis norāda, ka pierādīšanas pienākums ir pierādīšanas smaguma sadalīšana starp pusēm, pieņemot, ka katra puse ir ieinteresēta noskaidrot tiesas priekšā tos faktiskos apstākļus, uz kuriem tā pamato savus prasījumus (Bukovskis 1933: 340).

Savukārt, Vācijas civilprocesa tiesībās attiecībā uz pierādīšanas pienākumu ir nostiprinājies uzskats, ka likumā nav skaidri atrodams pierādīšanas pienākuma sadalījums, bet tiek piemērots princips, ka katrai pusei pierādīšanas procesā jāiesniedz visus pierādījumus par faktiskajiem apstākļiem, kuri norādīti pusei labvēlīgā tiesību normā (Deixler Hübner 2000: 91). Var piekrist apgalvojumam, ka strīda katra puse ir ieinteresēta iegūt sev labvēlīgu spriedumu, tādējādi, pierādīšanas pienākuma regulējums nosaka sekas pierādījumu neiesniegšanai (Vogel 1997: 242). Tiesnesis var vērtēt tikai iesniegtos pierādījumus lietā un taisīt atbilstošu

spriedumu. Pierādīšanas pienākuma ignorēšanas sekas ir procesa zaudēšana. Tā ir savdabīga civilprocesuāla sankcija, kuru pusei nākas ciest, ja onus probandi princips tiek pārkāpts. Līdz ar to, var secināt, ka pierādīšanas pienākuma juridiskā daba ne tikai uzliek pusei pienākumu pierādīt civiltiesiskajā strīdā nozīmīgos apstākļus, bet arī ļauj vienlaicīgi izvēlēties ar kādiem pierādīšanas līdzekļiem procesa mērķis tiks sasniegts un kādas sekas procesa dalībnieks vēlās ciest.

Taču neskaidrs paliek jautājums par pierādīšanas pienākuma juridisko dabu, jo, ņemot vērā gan Latvijas Civilprocesa likuma nekonsekvenci, gan arī dažādos zinātnieku viedokļus, var diskutēt par to, vai onus probandi ir tiesības, kuras civilprocesā strīda puses var izmantot vai neizmantot, vai arī tas ir obligāts pienākums, no kura izpildes nav iespējams izvairīties. Krievu zinātnieks M. Treušņikovs norāda, ka procesuālo attiecību specifika izpaužas tādējādi, ka pierādīšanu vienlaicīgi var uzskatīt gan par pušu tiesībām, gan par pienākumu (Треушников 2004: 52). To var skaidrot tādējādi, ka puses apgalvojums vai iebildums rada pienākumu pierādīt, taču noteikta apgalvojuma vai iebildumu izteikšana ir puses tiesība, bet nevis pienākums. Savukārt, tiesai, kā pierādīšanas procesa dalībniekam, ir noteikts obligāts pienākums pamatot savu spriedumu lietā ar procesā iegūtajiem pierādījumiem par strīda faktiskajiem apstākļiem, tie var būt arī negatīvi, proti, attiecīgā puse nav iesniegusi pierādījumus un tiesa taisa atbilstošus secinājumus par pagātnes notikumiem.

Pēc vispārējā civilprocesuālā principa – tiesa pati nevāc pierādījumus, “pierādīšanas process nedos vajadzīgo rezultātu, ja netiks noskaidroti nozīmīgi fakti vai arī pastāvēs neskaidri un apstrīdami fakti (non liquet)” (Deixler Hübner 2000: 91). Bet, par cik, tiesnesim ir pienākums jebkurā civillietā taisīt nolēmumu, tad arī attiecībā uz non liquet gadījumiem, tiesai ir jāizvērtē apstākļi pamatojoties uz brīvo pierādījumu novērtēšanas principu (Seibl 2009: 121), kas ļauj tiesai nosvērties par labu vienai vai otrai pusei. Tās ir tā sauktās “bezpierādījumu sekas” (Vogel 1997: 245).

Igaunijas Civilprocesa likuma 230. pantā ir norāde, ka katrai no pusēm prasības tiesvedībā ir jāpierāda tie apstākļi, uz kuriem pamatojas viņas prasījumi un iebildumi, ja likumā nav noteikts citādi. Pusēm ir tiesības vienoties par citu pierādīšanas nastas sadali, kas ir atšķirīgs no likumā noteiktā (Tsviilkhohtumenetluse seadustik: 395). Tātad, pierādīšanas nastas sadalē ir pieļaujami izņēmumi, kad pašas strīda puses var vienoties par citādu pierādīju iesniegšanas kārtību, bet neviena no pusēm netiek atbrīvota no pierādījumu iesniegšanas kā tādas. Tas ir uzskatāms par puses pienākumu.

Tātad, analizējot pierādīšanas pienākumu (*onus probandi*) civilprocesā, akcents ir liekams uz šī jēdziena otru traktējumu – pierādīšanas nasta, kas jēdzieniskajā ziņā ir daudz precīzāks traktējums kā “pierādīšanas pienākums”. Dispozitivitātes principa ietekmē, pierādīšanas pienākums tiek noteikts tikai tad, ja attiecīgā strīda puse kaut ko apgalvo vai pret kaut ko iebilst. Pierādīšanas process neuzliek par pienākumu iesaistīties pierādīšanā. Tādējādi, var secināt, ka strīda pusei ir tiesības izvēlēties, vai piedalīsies pierādīšanas procesā, lai iegūtu sev labvēlīgu spriedumu. Tā ir puses, precīzāk sākotnēji atbildētāja, tiesība ieņemt pasīvu procesa dalībnieka lomu un ļaut tiesai izšķirt strīdu tikai uz pretējās puses, prasītāja, iesniegtajiem pierādījumiem. Taču, vienlaicīgi pasīvu puses rīcību un atturēšanos no savu pierādījumu iesniegšanas arī var uzskatīt par attiecīgās puses attieksmi par strīdu. Savukārt, iepriekš pieminētais jēdziens “pienākums pierādīt” ir attiecināms uz puses apgalvojumu un iebildumu pamatošanu ar noteiktiem pierādījumiem, kas katrai strīda pusei ir obligāti jāievēro, ja šāds apgalvojums vai iebildums ir izteikts procesā noteiktajā kārtībā.

Anglo-amerikāņu tiesību zinātnieku vidū attiecībā uz pierādīšanas pienākumu tiek lietots jēdziens “The legal burden”, kurš tiek definēts kā pienākums, kas uzlikts personai ar likumu, lai pierādītu faktu. To, vai puse ir izpildījusi šo pienākumu, tiesa lemj tikai vienu reizi, kad puses ir iesniegušas savus pierādījumus (Keane 2006: 83). Līdzīgs skatījums ir vērojams arī Šveices un Vācijas civilprocesuālistu darbos, kur attiecībā uz pierādīšanas nastu (die Beweislast) tiek izdalīts likumiskais pierādīšanas pienākums (gesetzliche Beweislastregeln) (Deixler Hübner 2000: 91), kurš izpaužas tādējādi, ka, ja likums nenosaka citādi, katram jāpierāda nozīmīgi fakti, kas izriet no likuma (Līcis 2003: 67).

Arī Latviešu konversācijas vārdnīca latīnisko jēdzienu “onus probandi” traktē kā “pierādīšanas nasta, kas procesa gaitā gulstas uz prāvas dalībniekiem.” (Latviešu konversācijas vārdnīca 1937, 29837. sleja). Prasītājam, pierādot tiesību vai interešu aizskārums, rodas risks atbildētājam pasīvas rīcības jeb pierādījumu neiesniegšanas gadījumā zaudēt procesu un saņemt sev nelabvēlīgu spriedumu. V. Bukovskis norādījis, ka “onus probandi” šādā gadījumā katru reiz gulstas uz to pusi, kurai pēc lietas apstākļiem jāzaudē prāva, ja tai neizdosies pārliecināt tiesu, ka pretējās puses prasījums pamatots vai nu uz nepareiziem apgalvojumiem, vai nepietiekošiem pierādījumiem” (Bukovskis 1933: 341). Vācu zinātnieks K. Balzers (Balzer, Christian) saistībā ar pierādīšanas pienākumu norāda uz pušu atbildības pienākumu. Akcentējot, ka atbildības

un pierādīšanas pienākuma norobežošana vienai vai otrai pusei ir jāizsecina no materiālajām tiesību normām. Daudzos gadījumos likums skaidri nosaka, kam, kas ir jāpierāda (Balzer 2001: 27). Ar atbildību šajā gadījumā var secināt, ir domātas sekas, kuras iestāsies pusei, ja attiecīgie pierādījumi netiks iesniegti. Par to liecina arī cita šī zinātnieka atziņa, ka process atsevišķos gadījumos attiecībā uz to pašu apstākli atbildību uzliek abām pusēm, bet tikai tad, kad viens jau ir devis pierādījumus (Balzer 2001: 27).

Tādējādi var secināt, ka onus probandi, sasaistot ar atbildību un pierādīšanas procesa mērķi – noskaidrot lietā nozīmīgus faktus, ir vērtējams kā puses pienākums, bet nevis tiesība, kurš ir mainīgs, atkarībā no tā, kurai pusei savi apgalvojumi vai iebildumi par juridiski nozīmīgiem faktiskajiem apstākļiem jāpamato ar pierādījumiem. Līdz ar to, būtu lietderīgi arī Latvijas Civilprocesa likuma 74. panta 2. daļā, kurā tiek regulētas puses tiesības, izslēgt vārdus “iesniegt pierādījumus” un ietvert šo regulējumu CPL 74. panta 7. daļā kā puses pienākumu iesniegt pierādījumus.

Bibliogrāfija

1. Administratīvā procesa likums: LR likums; stājās spēkā 01.02.2004. *Latvijas Vēstnesis*, 164 (2551), 14.11.2001.
2. Civilprocesa likums: LR likums; stājās spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. g. 3. novembris, Nr. 326/330.
3. Tsiviilkohtumenetluse seadustik, RT I 2005, 49, 395.
4. Bukovskis V. (1933) *Civilprocesa mācību grāmata*. Rīga: Autora izdevums.
4. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. (1937) 15. sējums. Rīga: A. Gulbja apgādībā.
5. Līcis A. (2003) *Prasības tiesvedībā un pierādījumi*. Rīga: Tiesu nama aģentūra.
6. Strada-Rozenberga K. (2002) *Pierādīšanas teorija kriminālprocesā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
7. Balzer Chr. (2001) *Beweisaufnahme und Beweiswürdigung im Zivilprozess: eine systematische Darstellung und Anleitung für die gerichtliche und anwaltschaftliche Praxis*. Berlin: Erich Schmidt.
8. Deixler Hübner A. (2000) *Zivilverfahren: Erkenntnisverfahren und Grundzüge des Exekutions- und Insolvenzrechts*. Wien: Orac.
9. Seibl M. (2009) *Die Beweislast bei Kollisionsnormen*. Mohr Siebeck Tübingen.
10. Vogel O. (1997) *Grundriss des Zivilprozessrechts und des internationalen Zivilprozessrechts der Schweiz*. Bern: Stampfli.

11. Keane A. (2006) *The modern law of evidence*. Sixth edition, Oxford University Press.
12. Munday R. (2005) *Evidence*. Third Edition. Oxford University Press.
13. Треушников М.К. (2004) *Судебные доказательства*. Москва: ОАО «Издательский дом «Торорец».

“Onus Probandi” Meaning and Different Understanding in Civil Procedure Law

Summary

1. Onus probandi, when related to responsibility and aim of the process of proof – to clarify the facts important to case, is regarded as a duty of a party, not just a right, and which is variable depending on which party should prove its allegations or objections related to legally significant factual circumstances. Consequently, it would be useful also to exclude words “to submit evidence” from Latvian Civilprocess Law paragraph 74. part 2, where parties rights are regulated, and include this regulation into Latvian Civilprocess Law paragraph 74. part 7 as duty of parties to submit evidence.
2. The main point of analysis of the duty of proof (onus probandi) in civil process is its concept second meaning – the burden of proof, which as a term is far more precise comparing to “the duty of proof”.
3. The case party has a right to chose either to take a part in the process of proof or not in order to achieve a favorable judgment.

Keys words: the evidence, the proving, the burden of proof.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

*Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.*

*This work has been supported by the European Social Fund within
the project “Support for Doctoral Studies at University of Latvia”.*

*Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда
в рамках проекта “Поддержка развития докторантуры ЛУ”.*

MEDIĀCIJAS INSTITŪTA MODEĻI CIVILTIESĪBU STRĪDOS

Anotācija

Pētījuma mērķis: noteikt mediācijas modeļus civiltiesību strīdos, atklāt mediācijas modeļu trūkumus un priekšrocības, aprakstīt mediācijas rezultātu juridisko nostiprinājumu.

Pētījuma objekts: mediācijas institūta teorētiskie modeļi Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civiltiesībās un komercietās”

Pētījuma uzdevumi: klasificēt un aprakstīt mediācijas institūta modeļus un sniegt skaidru jēdzienu ietvaru katram no tiem; noteikt mediācijas modeļu juridisko nostiprinājumu Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2008/52/EK; pierādīt, ka nepieciešama tiesību tālākveidošana mediācijas modeļu ieviešanas jomā.

Pētījuma novitāte: mediācijas modeļu ieviešanas nepieciešamība ir pamatota ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civiltiesībās un komercietās” tiesību normām.

Pētījumā iegūtie secinājumi: nepieciešams grozīt mediācijas institūta skaidrojumu, akcentējot galveno uzmanību uz mediācijas rezultātu; mediatora rīcība, īstenojot mediāciju, ir konfidenciāla un paliek ārpus juridiskas reglamentācijas, bet dalībvalstīm ir tiesības pašam izstrādāt mehānismus, kuri varētu ietvert uz tirgus attiecībām balstītu mediācijas risinājumu izmantošanu; mediācijas institūtu ir iespējams sadalīt uz trīs lielām kategorijām: mediācija, kuras pielietošanas rezultātam nav tiesiskas nozīmes; mediācijas, kuras pielietošanas rezultātam ir tiesiski svarīga nozīme; mediācija, kuras pielietošanas rezultātam ir aizliegts raksturs.

Atslēgas vārdi: mediācija, civiltiesiskie strīdi, mediācijas modeļi.

Mediācijas institūta jēdziens

Terminam “mediācija” ir atrodami vairāki skaidrojumi. Neiedziļinoties sīkākos skaidrojumos publikācijas autors pievienojas mediācijas institūta pētnieka A. Trossen zinātniskai definīcijai. Saskaņā ar viņa pieeju mediācijas skaidrojumam, ar to saprot konfliktu risināšanas procesu, kurā iesaistītās puses ar speciāli apmācīta starpnieka-mediatora atbalstu pašas rod konflikta atrisinājumu un līdz ar to visas procesā iesaistītās puses ir uzvarētājas (Trossen 2009). Pēc publikācijas autora domām, A. Trossen

savā mediācijas skaidrojumā, pārsvarā pievērš uzmanību un apraksta mediācijas procesu, uzsverot paša procesa norisi. Mediācijas pielietošanas rezultāts, pēc A. Trossen domām, nav svarīgs un nav būtisks. Minēto apstiprina arī turpmākais mediācijas procesa skaidrojums. Pēc A. Trossen domām, mediācija ir process, kurā divu vai vairāku personu strīds tiek risināts ārpusstiesas ceļā, izmantojot viena vai vairāku neatkarīgu vidutāju palīdzību. A. Trossen uzsver, ka mediāciju nevar uzskatīt par parastu samierināšanu, jo mediators puses nesamierina, bet ļauj tām pašām atrast abpusēji izdevīgāko risinājumu konfliktam. Viņš uzskata, ka mediācija izpaužas kā starpniecība, kur mediators – vidutājs jeb starpnieks, atrodas starp pusēm un palīdz tām rast ceļu uz atrisinājumu. Skaidrojot A. Trossen pieeju mediācijas procesa izpratnei, publikācijas autors vēlreiz nonāca pie secinājuma, ka A. Trossen saprot mediāciju kā procesu, kas nosaka izturēšanās veidu, nevis apraksta to, kādam ir jābūt procesa rezultātam. Atbilstoši viņa pieejai, mediācijas vēlamais rezultāts ir tā sauktais win-win risinājums, ar kuru abas puses ir apmierinātas un kuru tās vienprātīgi ir formulējušas. Viņš uzskata, ka tas ir galvenais mediācijas uzdevums: palīdzēt pusēm pašām atrast risinājumu, ar kuru tās ir apmierinātas. Citiem vārdiem runājot, atbilstoši A. Trossen pieejai šī jautājuma skaidrojumam, mediators veic tikai starpniecisku pakalpojumu, kurā viņš palīdz pusēm aizstāvēt savas pozīcijas savās interesēs un tai pašā laikā akceptēt un saprast otras puses vajadzības, intereses un skatījumu (Trossen 2009). Pēc savas būtības mediatora pakalpojums šajā gadījumā ir būtiska palīdzība pusēm.

Grūti nepiekrīst A. Trossen domām par mediācijas procesa primāro vietu konflikta noregulēšanā. Tomēr gribētos piebilst, ka arī mediācijas rezultātam ir atvēlēta svarīga loma alternatīvo domstarpību risināšanas jomā. Puses, griežoties pēc palīdzības pie kvalificēta mediatora, tomēr ir ieinteresētas nevis izbaudīt pašu mediācijas procesu, bet rast kompromisu un izbeigt sasāpējušo problēmu. Tai pašā laikā, pašam speciālistam, kurš praktiski īsteno mediāciju, svarīgāks būtu pats process. Tas var palīdzēt viņam gūt atbilstošu pieredzi, praktiskas zināšanas, iespējas analizēt savu rīcību. Tas ar katru uzsāktu mediācijas procesu var uzlabot viņa sniegto pakalpojumu kvalitāti un celt kompetenci.

Raksturojot mediācijas procesa tiesiskos aspektus, darba autors nonāca pie secinājuma, ka līdz pat šim laikam termins “mediācija” Latvijas tiesību sistēmā joprojām nav definēts. Juridiski jēdzienu “mediācija” definē Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK 3. pants: “Mediācija ir strukturēts process, neatkarīgi no tā, kā tas būtu nosaukts

vai minēts, kurā divas puses vai vairāki strīdā iesaistītie paši brīvprātīgi cenšas vienoties par izlīgumu ar mediatora palīdzību.” No tā ir iespējams noteikt mediācijas būtiskas pazīmes:

1. tas ir strukturēts process;
2. kurā piedalās visas konflikta puses;
3. piedalīšanās konflikta noregulējumā ir brīvprātīga;
4. samierinājumam jānotiek mediatora vadībā.

Konkrētas norādes uz mediācijas procesa praktiskām realizācijas darbībām spēkā esošajā Eiropas un Latvijas likumu sistēmā nav atrodamas. Darbojas princips, ka mediatora rīcība, īstenojot mediāciju, ir konfidenciala un paliek ārpus juridiskas reglamentācijas. Tai paša laikā zināmas dalībvalstu autonomas kompetences mediācijas efektivitātes palielināšanai un pielietošanas izplatībai ir paredzētas Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās” Preambulas 17. daļā. Tā, dalībvalstīm ir tiesības pašam izstrādāt mehānismus, kuri varētu ietvert uz tirgus attiecībām balstītu mediācijas risinājumu izmantošanu, un tām nebūtu jāpieprasa nodrošināt ar šiem mehānismiem saistītu finansējumu. Darbojas vispārēja prezumpcija, ka tādiem mehānismiem būtu jātiecas saglabāt mediācijas procesa elastību un iesaistīto pušu autonomiju, kā arī jānodrošina, lai mediācija notiktu efektīvi, objektīvi un kompetenti.

Mediācijas pielietošanas rezultātā iegūtais risinājums vienmēr ir abpusēji pieņemams abām pusēm. Lai konflikta izbeigšanas rezultātam būtu abpusēji pieņemama nozīme, pusēm pilnīgi labprātīgi un bez ārējas piespiedu ietekmes jāatrod izeju no strupceļa. Pēc darba autora domām, tikai abu pušu aktīva un brīvprātīga piedalīšanās konflikta noregulējumā var palīdzēt sasniegt abpusēji pieņemamu un labprātīgi izpildāmu rezultātu. Uz to norāda arī ES pamatlikums mediācijas ieviešanas jomā. Tā, atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās” Preambulas 13. daļai, mediācijai vajadzētu būt labprātīgai, kurā puses pašas ir atbildīgas par mediācijas procesu un var to organizēt atbilstīgi savām vēlmēm, un jebkurā laikā var to izbeigt.

Kad pilnvērtīga starpniecība nav notikusi, mediācijas process ir nesekmīgs. Svarīgi iegaumēt, ka lai kāds konflikta risinājums nebūtu panākts, mediācija rezultātu vienmēr atstāj atklātu, un tas ir saistīts ar procesa īpašībām (Trossen 2009). Mediācijas galvenais mērķis ir atjaunot status quo pozīciju, kas pastāvēja pirms konflikta rašanās, ietaupot konfliktā iesaistīto pušu resursus. Ar pušu resursiem parasti tiek apzīmēta nauda

un laiks. Pēc publikācijas autora domām, mediācija palīdz saglabāt arī t.s. nemateriālus resursus, piemēram, emocijas un pārdzīvojumus.

Mediācija mūsdienu izpratnē sākotnēji bija radusies ASV. Tādējādi daudzi ar mediāciju saistītie termini ir pārņemti no angļu valodas. Vēsturiski analizējot vārdu mediācija, ir secināms, ka tas cēlies no latīņu valodas un tulkojumā nozīmē “starpniecība”. Jēdzienam mediācija piemīt 2 izpratnes formas: pirmkārt, ar to saprot alternatīvu domstarpību risināšanas veidu. Otrkārt, ar to saprot strīdu risināšanas procesu, kas no vienas puses ir iespēja ietaupīt savus resursus un no otras puses ir iespēja sasniegt labāku un abpusēji pieņemamu risinājumu konfliktam. No turienes ir saprotama A. Trossen pieeja mediācijas skaidrojumam, kurā viņš lielāku lomu atvel pašam procesam, atstājot rezultātu otrajā vietā.

Mediācijas jēdzienam nav konkrētas izpratnes un tam ir iespējams atrast dažādus sinonīmus. A. Trossen piedāvā mediāciju dēvēt par starpniecību, bet īpašus procesa veidus saukt par ģimenes – mediāciju, vides meditāciju, biznesa mediāciju (Trossen 2009). Citiem vārdiem runājot, A. Trossen piedāvā mediācijas procesu apzīmēt ar tādu nosaukumu, kurš ir saistīts ar konflikta rašanās jomu. Viņš nonāk pie secinājuma, ka mediācija neoficiāli sastopama gandrīz visās konfliktu jomās: kopdzīves pārtraukšanas – šķiršanās mediācija, bērnu un jauniešu tiesību mediācija, mediācija mantojuma jautājumos, kaimiņu attiecību mediācija, skolu mediācija, mediācija īres lietās, mediācija privātās būvniecības tiesību jautājumos, biznesa mediācija, iestāžu iekšējā mediācija, mediācija darba tiesību jautājumos, mediācija apkārtējās vides jautājumos, mediācija publiskās būvniecības tiesību jautājumos, politiskā mediācija, vainīgā – upura izlīgums (Trossen 2009). Pēc publikācijas autora domām, mediācija patiešām ir iespējama gandrīz visās cilvēka darbības jomās, bet likums piešķir tiesiski nozīmīgo lomu tikai noteiktiem mediācijas pielietošanas rezultātiem. Pie tam, saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās” Preambulas 10. daļu, mediācijas pielietošana ir nevēlama ģimenes tiesībās un darba tiesībās. No tā ir secināms, ka dažos gadījumos, likums ne tikai piešķir tiesiski svarīgo nozīmi konflikta noregulējumam, bet arī var imperatīvi norādīt uz alternatīvo domstarpību metožu pielietošanas neiespējamību noteiktajās kategoriju lietās. Tāpēc runājot par mediāciju, korektāk būtu sadalīt šo institūtu uz trīm lielām kategorijām:

1. mediācija, kuras pielietošanas rezultātam nav tiesiskas nozīmes;
2. mediācijas, kuras pielietošanas rezultātam ir tiesiski svarīga nozīme;
3. mediācija, kuras pielietošanas rezultātam ir aizliegts raksturs.

Pēc publikācijas autora domām, korektāk būtu mediācijai, kuras pielietojšanas rezultātā ir tiesiski svarīga nozīme, piešķirt attiecīgas tiesību nozares nosaukumu, piemēram, civilprocesuālā mediācija, krimināltiesiskā mediācija, utt. Uz to netieši norāda arī Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2008/52/EK "Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās" Preambulas 10. daļa, attiecinot mediācijas institūta darbību uz noteiktu kategoriju lietām atbilstoši to piederībai konkrētai tiesību nozarei. Savukārt mediāciju pārējās cilvēka darbības sfērās, kuras rezultātā nav noteiktas juridiskas nozīmes vai tā pielietojšana likumā ir aizliegta, apzīmēt ar nosaukumu "starpniecība konflikta risināšanā".

Mediācijas process ir iespējams tikai, pastāvot neatkarīgai pusei jeb mediatoram. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK "Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās" 3. panta b) apakšpunkts definē mediatoru kā jebkuru trešu personu, kura ir lūgta efektīvi, objektīvi un kompetenti veikt mediāciju. Konkrētas prasības pret kandidātu kvalifikāciju un profesionālām spējām direktīva neparedz. Pēc publikācijas autora domām, ES dalībvalstīm minimāli jāiejaucas mediatoru sagatavošanas procesā, novērtējot tikai viņu kvalifikāciju un organizējot pārbaudes procedūras. Būtu labāk arī mediatoru kvalifikācijas un licencēšanas procesu atstāt valsts kompetencē. Dotie priekšlikumi saskan ar konvencijas Preambulas 16. daļu, kā arī 4. panta 2. daļu.

Summējot visu iepriekš teikto, mediāciju var definēt kā procesu, kurā visas konfliktā iesaistītas puses ar neitrālā trešā palīdzību, ievērojot speciālu darbību secīgumu, labprātīgi un abpusēji vienojas par kopīgiem lēmumiem, kuriem ir juridiski saistoša nozīme un kuras izbeidz konfliktu.

Pēc publikācijas autora domām, pašlaik trūkst oficiālā valsts atbalsta mediācijas pielietojšanai un atzīšanai no valsts institūciju puses. Mediācijas pielietojšanas rezultāti, risinot civiltiesiskus konfliktus, absolūtā vairākumā netiek normativizēti. Atsevišķas norādes un alternatīvo domstarpību risināšanas metožu izmantošanas iespējām ir atrodamas tikai Darba likumā, Maksātspējas likumā, kā arī dažos citos speciālajos normatīvajos aktos. Vispārējs dotā institūta nostiprinājums Civilprocesa likumā ir paviršs un nepilnīgs. Šo iemeslu dēļ, kā arī veicot Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK "Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās" implementāciju, Latvijas Republikas valdība 2009. gada 18. februārī ir pieņēmusi koncepciju par mediācijas ieviešanu civiltiesisku strīdu risināšanā. Ar dotas koncepcijas palīdzību tuvākajos 2–3 gados ir plānots būtiski paaugstināt mediācijas pielietojšanas iespējas civilajos strīdos, ieviešot jaunus teorētiskus dotā institūta modeļus.

Meditācijas institūta teorētiskie modeļi

Saskaņā ar Ministru Kabinetā 2009. gada 17. februārī atbalstīto koncepciju “Mediācijas ieviešana civiltiesisku strīdu risināšanā”, mediācijas procesa praktiskajā un tiesiskajā organizācijā izšķir 4 modeļus: tīrā meditācija, tiesas atvasināta meditācija, tiesas meditācija un integrēta meditācija. Netiešas norādes uz mediācijas modeļiem atrodamas arī Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās”. Tīrā meditācija tiek organizēta maksimāli ārpus valstiskajam regulējumam. Valsts nekādā gadījumā nemēģina iejaukties procesa regulēšanā, atstājot procesā iesaistītajām pusēm tiesības pašām izstrādāt mediācijas īstenošanas praktiskās vadlīnijas. Vienlaikus tiek uzsvērts, ka valstij tomēr jānovērtē meditācijas procesā panākto rezultātu, tādējādi cenšoties izvairīties no situācijām, kad vidutājs nekvalitatīvi ir izpildījis savu darbu. Pēc autora domām, par nekvalitatīvu mediatora darba izpildi var uzskatīt pušu konflikta formālo iztirzājumu kā rezultātā strīds starp pusēm palika neregulēts atvēlētajā laikā. Pie tam par strīda neregulējumu var uzskatīt tikai tādu stāvokli, kad vispār nav panākts nekāds rezultāts: nav atjaunots pirms konflikta stāvoklis un puses joprojām nav gatavas diskutēt par konflikta būtību. Pušu lēmumu griezties tiesā, atmetot alternatīvas domstarpību risināšanai, nevar uzskatīt par sliktu mediatora darbu, jo rezultāts (kaut gan nesekmīgs) ir panākts. Šai sakarā, pēc publikācijas autora domām, starpnieka darba galvenais mērķis ir nevis samierināt puses un panākt ārpusstarpnieka konflikta neregulējumu, bet novadīt tos līdz stāvoklim, kad tas abpusēji saprot kā un kādā virzienā nepieciešams virzīties tālāk. Tīrās mediācijas modelis paredzēts direktīvas 2008/52/EK 3. panta a) daļā, piešķirot tiesības strīdā pusēm pašām sākt mediāciju, pastāvot konfliktam.

Atbilstoši vispārējām pamatnostādnēm mediācijas procesam, tiek uzskatīts, ka ārpus regulēšanas rāmjiem jāpaliek tādiem jautājumiem, kā mediatoru apmācība, mediatoru skaits, specializācija, meditācijas pakalpojumu pieejamība, iekšējie normatīvie akti (šeit domājams, ka būs nepieciešams izstrādāt t.s. korporatīvos aktus, kas saturēs informāciju par meditācijas procesa praktisko organizāciju katras kompetentas iestādes ietvaros), mediācijas līgums, mediācijas pakalpojuma samaksas veidošanas pamatprincipi, pakļautie strīdi un mediācijas procesa iznākums, kā arī mediācijas piedāvājuma un pieprasījuma veicināšanas iespējas, kas saņemts no nevalstiskā sektora. (MK rīkojums Nr. 253 2010) Domājams, ka minēto jomu sarakstu var turpināt arī tālāk, bet jāņem vērā arī 2008.

gada 21. maija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2008/52/EK “Par konkrētiem mediatācijas aspektiem civillietās un komercietās” noteiktus ierobežojumus. Tā, piemēram, direktīvas Preambulas 10. daļā ir noteikts, ka tā nebūtu jāpiemēro tiesībām un pienākumiem, par kuriem puses nevar pašas pieņemt lēmumus saskaņā ar atbilstīgiem piemērojamiem tiesību aktiem. Tādas tiesības un pienākumi īpaši bieži ir ģimenes tiesībās un darba tiesībās. Tieši tāpēc publikācijas autors nevar piekrist publikācijā “Dažas piezīmes par mediatāciju un tās ieviešanu” (Oļevska, Bērtaitis 2010) izteiktajam viedoklim par mediatācijas pielietošanas iespēju paplašināšanu iepriekš noteiktajās kategorijās un attiecību lietās.

Atbilstoši pašreizējai situācijai alternatīvo konfliktu neregulēšanas jomā, Latviju pieskaita pie tīrās mediatācijas modeļa valstīm (MK rīkojums Nr. 253 2010). Pēc publikācijas autora domām, minētajam viedoklim var piekrist. Pašreizējais stāvoklis likumdošanā faktiski nepiešķir tiesiski svarīgo nozīmi pušu samierinājumam civiltiesiskajos strīdos. Pie tam arī visas pušu samierināšanas praktiskās darbības iznestas ārpus tiesiskajam regulējumam. Pats mediatācijas pielietošanas rezultāts tiek apzīmēts ar nosaukumu “izlīgums”.

Aprakstot mediatācijas institūtu, nepieciešams apskatīties arī pārējos dota institūta modeļus. Līdztekus tīrai mediatācijai, izšķir arī tiesas atvasinātas mediatācijas, tiesas mediatācijas un integrētas mediatācijas teorētiskas koncepcijas. Dotais mediatācijas modeļu iedalījums atrodams MK 2009. gada 18. februāra atbalstītajā koncepcijā “Mediatācijas ieviešana civiltiesisko strīdu risināšanā”. Interesanti atzīmēt, ka saskaņā ar doto koncepciju ir paredzēts līdz 2012. gada beigām ieviest pilnīgi visus mediatācijas modeļus Latvijas tiesību sistēmā. Autora uzskatā, minēta iecere ir diezgan dārgs priekš valstij, ko Latvija diez vai ir spējīga atļauties šajā grūtajā laikā. Piemēram, tiesas atvasinātas mediatācijas gadījumā ir paredzēts ieviest Civilprocesa likumā iespēju apturēt tiesvedību un deleģēt tiesas spriešanas funkcijas tiesas izraudzītam neatkarīgam un, domājams, sertificētam mediatoram. Galvenā atšķirība no tīras mediatācijas modeļa šeit ir saistīta ar izskatāma strīda pirmatnējo izskatīšanu tiesas institūcijā un tālāko lietas materiālu novirzīšanu vidutājam, tiesnesim nepieņemot lēmumu par strīda galīgo neregulējumu. Paredzot civilprocesa likumā tādas iespējas, nepieciešams stingri noteikt kritērijus un apstākļus, kādos tiesnesis būs tiesīgs apturēt tiesvedību un nosūtīt lietu pavisam citai personai. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2008/52/EK “Par konkrētiem mediatācijas aspektiem civillietās un komercietās” šai sakarā viennozīmīgu atbildi nesniedz. Norādes uz tiesas atvasinātas mediatācijas pie-

lietošanas iespējām atrodamas tikai direktīvas 3. panta a) daļā, paredzot tiesības tiesai pašai ieteikt vai noteikt samierināšanas procesu, kā arī 5. panta 1. punktā – tiesas pilnvaras ieteikt pusēm izmantot mediāciju un likt apmeklēt informatīvus pasākumus par mediācijas izmantošanu. Sikāka tiesas atvasinātas mediācijas izmantošanas tiesiska reglamentācija atstāta dalībvalstu ziņā. Centrālais jautājums, uz kuru nav vienotas pieejas, ir saistīts ar mediācijas procesa ilgumu. Direktīva nesniedz konkrētu atbildi uz jautājumu, cik ilgu laiku jādod pusēm, lai tās varētu iziet mediāciju un izbeigt konfliktu. Vispārēji tiek pieņemts, ka tiesvedība uz mediācijas piemērošanas laiku tiek apturēta. Bet lai stimulēt puses samierināties un lieki nevilcināt laiku, publikācijas autors uzskata, ka mediācijas procesam ir jābūt stingri norobežotam laika ziņā. Daļēji minēto apsvērumu pamato Direktīvas 2008/52/EK Preambulas 13. daļa, norādot uz tiesas kompetenci laika aspekta ierobežošanas jomā, dodot pusēm iespēju samierināties. Publikācijas autors nevēlas veikt spekulācijas šajā sakarā un piedāvā praktiķiem pašiem izvirzīt savus pieņēmumus par pietiekamo laiku ārpus tiesas mediācijas procesam.

Nedz direktīva 2008/52/EK, nedz 2009. gada 18. februāra koncepcijā “Mediācijas ieviešana civiltiesisko strīdu risināšanā” precīzi nenosaka gadījumus tiesas atvasinātas mediācijas uzsākšanai. Pēc publikācijas autora domām, būtiskākais kritērijs samierināšanas procesa uzsākšanai var būt, pirmām kārtām, paša pušu izteiktā vēlēšanas iesaistīties samierināšanas programmā. Otrkārt, nepieciešams nodefinēt tās lietas kategorijas, kurās būs iespējams izmantot alternatīvas domstarpību risināšanas metodes. Vispārēji atbilde tomēr atrodama 2008. gada 21. maija direktīvā “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās”. Tā, direktīvas Preambulas 10. daļa nosaka, ka tai ir jābūt piemērojamai civillietās un komercietās, vienlaikus ierobežojot mediācijas pielietošanas iespējas ģimenes tiesībās un darba tiesībās. (EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES DIREKTĪVA 2008/52/EK 2008) Būtiskais jautājums ir saistīts arī ar pieļaujamas procesuālās stadijas noteikšanu samierināšanas procesa uzsākšanai. Pēc publikācijas autora domām, vislabākais brīdis atļaut novirzīt lietu mediācijas veikšanai varētu būt lietas izskatīšanas tiesā stadijā, kad tiesnesim pašam ir iespējams iepazīties ar pušu viedokli par gatavību iesaistīties alternatīvo domstarpību risināšanas metožu programmās ārpus tiesas. Vienlaikus, nebūtu loģiski aizliegt pusēm izmantot mediācijas priekšrocības arī pārējās procesuālās stadijās līdz tiesas sprieduma pasludināšanai. Arī vidutāja atlases kritērijiem, piemērojot tiesas atvasināto mediāciju, ir jābūt stingri nodefinētiem.

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2008/52/EK “Par konkrētiem mediacijas aspektiem civillietās un komercietās” nedod viennozīmīgu atbildi uz jautājumu par tiesas atvasinātas mediācijas pielietošanas procesā panākta rezultāta tiesisko nostiprinājumu. Direktīvas 6. panta 1. daļa deklarē, ka mediācijas rezultāts rakstveida nostiprināms t.s. rakstiska izlīgumā. Pēc publikācijas autora domām, īstenojot direktīvas prasības, jānoslēdz speciāls trīspusējs līgums starp strīdā iesaistītajām personām un mediatoru par mediācijas pabeigšanu, kurā nepieciešams aprakstīt panākto rezultātu, pušu tiesības un pienākumus, pildot uzņemtas saistības un ievērojot otras puses tiesības šajā jautājumā. Pēc tam minēto līgumu nepieciešams parakstīt un iesniegt tiesā apstiprinājuma veikšanai, ievērojot Civilprocesa likuma 27. nodaļas prasības. Interesanti atzīmēt, ka noslēgta izlīguma apstiprināšana, piemērojot tiesas atvasināto mediāciju, paredzēta arī direktīvā 2008/52/EK. Tā, direktīvas 6. panta 2. daļa, piešķir dalībvalstu tiesām privilēģijas atzīt izlīguma saturu par izpildāmu ar spriedumu vai lēmumu. Pēc publikācijas autora domām, nepieciešams izveidot noslēgto mediācijas līgumu speciālu datu bāzi. Ļoti vēlams iekļaut panākto rezultātu (līgumu) dotajā datu bāzē ar mērķi nodrošināt visām ieinteresētām personām iespējas iepazīties ar konflikta būtību un konflikta galīgo noregulējumu.

Raksturojot tiesas mediācijas modeli un integrētas mediācijas modeli, tiek pieņemts, ka to ieviešanas efektivitāte būs atkarīga no tiesas atvasinātās mediācijas efektivitātes un rezultatīvātes. (MK rīkojums Nr. 253 2010) Tiesas mediācijas un integrētas mediācijas modeļi ir visai līdzīgi tiesas atvasinātas mediācijas modelim, paredzot tikai lielāku tiesneša kompetenci pušu samierināšanas jomā, pašam pildot mediatora pienākumus un necenšoties veikt apturējumus kriminālprocesa gaitā. Tā, tiesas mediācijas modelis paredz speciālā tiesas mediatora institūtu, kurš būtu tiesīgs organizēt pušu samierināšanas procesu tiesas procesa ietvaros. Tiek pieņemts, ka tas varētu būt pats tiesnesis vai pavisam cits subjekts. Pēc publikācijas autora domām, ja tiesas mediāciju veiks tiesnesis, tam jābūt tiesnesim, kurš neskata attiecīgo lietu pēc būtības. Pretējā gadījumā var rasties interešu konflikts un tiesnesis var rīkoties neobjektīvi, mēģinot panākt tādu konflikta noregulējumu, kas atbilst viņa subjektīvajiem uzskatiem par lietas un konflikta būtību. Uz aizliegumu tiesnesim vienlaikus savienot divas pozīcijas, izskatot konfliktus, netieši norāda arī Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK “Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās” Preambulas 12. daļa un 3. pants.

Integrētā mediācija kā viena no samierināšanas institūta nostiprināšanas formām paredz tiesības tiesai, tiesvedības procesā, mēģināt rast iespējas konfliktā iesaistīto pušu sadarbībai, izmantojot un savstarpēji kombinējot tiesvedības procesa un mediācijas procesa iezīmes. Pēc savas būtības dotais modelis apvieno sevī visu iepriekšminēto mediācijas formu elementus. Pēc darba autora domām, integrētas mediācijas modelis ir visai teorētiska koncepcija, kas prasīs ievērojamus naudas resursus to iedzīvināšanai praksē. Pie tam, tiesvedības procesa vairāku apturēšanas iespēju ietveršana (kurai pēc loģikas jābūt, ja mēs runājam par konflikta daļēju izskatīšanu tiesā un ārpus tas) vienlaikus paredzot starpnieka funkcijas gan neatkarīgam vidutājam, gan tiesas darbiniekam, nevar stimulēt puses ātrāk rast konflikta atrisinājumu un izbeigt lietu.

Tā kā samierināšanas viena no primārām funkcijām ir atslēgt tiesas darbu, pēc publikācijas autora domām, mediācijas darbību organizācijas deleģēšana tiesnesim viennozīmīgi tikai vairāk noslogos tiesu un vēl jo vairāk paātrinās lietu izskatīšanas ilgumu. Pie tam strīdā iesaistītas puses var traktēt tiesneša centienus panākt konflikta noregulējumu kā ierasto tiesas darba specifiku, kuru vajag imperatīvi ievērot. Rezultātā puses nebūs apmierinātas ar gala spriedumu – panākto lēmumu, kuru pie tam arī nebūs iespējams pārsūdzēt. Tādējādi no procesuālā taisnīguma un ekonomijas principa raugoties, tiesas mediācijas un integrētas mediācijas modeļu ieviešana nebūs pareizs solis tiesību sistēmas liberalizācijas virzienā.

Mediācijas pielietošanas paplašinājuma pamatojums

2009. gada 18. februāra koncepcija “Par mediācijas ieviešanu civiltiesisko strīdu risināšanā” paredz visu četru mediācijas modeļu ieviešanu Latvijā. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2008/52/EK “Par konkrētiem mediatācijas aspektiem civiltiesās un komercietās” kaut arī neuzliek par pienākumu ieviest attiecīgas dalībvalsts tiesību sistēmā visus mediācijas modeļus, bet tomēr tieši norāda uz savu galveno mērķi: maksimāli atvieglot piekļuvi alternatīvai strīda izšķiršanai un rosināt strīdu izšķiršanu ar izlīgumu. Neskatoties uz smago situāciju valstī publikācijas autors uzskata, ka pašlaik Latvija spējīga nodrošināt visu četru mediācijas modeļu pilnvērtīgu ieviešanu un funkcionēšanu. Dotais apstāklis ir saistīts ar nepieciešamību atvieglot tiesu darbu un atjaunot tiesu sistēmas darbības efektivitāti.

Mediācijas procesa laika periods ir stingri individuāls un ir atkarīgs no konfliktā iesaistīto pušu skaita, konflikta rakstura, strīda priekšmeta,

pušu attieksmes pret situāciju, kā arī no starpnieka pieredzes. Vispārēji tiek uzskatīts, ka 6 līdz 10 tikšanās jeb sesijās puses nonāk līdz domstarpību atrisinājumam. Viena sesija ilgst 1 – 2 stundas, un tikšanās notiek katru nedēļu. (Mediācija. Atbildes uz biežāk uzdotajiem jautājumiem 2008) Tas nozīmē, ka pielietojot starpniecības metodes, strīda noregulējumu var panākt minimāli 6 stundu laikā (6 sesijas x 1 stunda) 6 nedēļu periodā (1 sesija reizi nedēļā), sarežģītākos gadījumos konflikts tiks atrisināts 10 nedēļu laikā (10 sesijas reizi nedēļā), iztērējot 20 stundas uz visu samierināšanas procesu (10 sesijas x 2 stundas). Salīdzinājumā ar vispārējās tiesās izlietoto laiku uz lietas izskatīšanu, kur minimāli uz 75,3% no visām civillietām (uz 30.06.2011. – pavisam 61059 civillietas; 75,3% – 45977,43) tiek patērēti 3 mēneši jeb 12 nedēļas (3 mēneši x 4 nedēļas), pielietojot mediāciju, visas 61059 civillietas jeb 100% tiks izskatītas visilgākais 10 nedēļu laikā. Pušu ieguvums, ietaupot laiku, ir acīmredzams.

1. tabula

Civillietu izskatīšanas ilgums pirmās instances tiesās un pielietojot mediācijas metodes (30.06.2011., % no izskatītām lietām) (Tiesu darba statistikas analīze 2006.–2011. gada 1. pusgadā)

Civillietu izskatīšanas ilgums mēnešos, % īpatsvars								
—	3 mēn. (12 nedēļas)	3 līdz 6 (ieskaitot)	6 līdz 12 (ieskaitot)	12 līdz 18 (ieskaitot)	18 līdz 24 (ieskaitot)	24 līdz 30 (ieskaitot)	30 līdz 36 (ieskaitot)	36 un ilgāk
visp. tiesā	75,3	8,9	8,1	5,0	1,6	0,4	0,2	0,5
pielietojot mediāciju	100,0	–	–	–	–	–	–	–

Pamatojot mediācijas ieviešanas nepieciešamību civiltiesisko strīdu noregulēšanai, publikācijas autors nevienu vien reizi var turpināt pārējo mediācijas priekšrocību uzsverošu apstākļu uzskatījumu. Un katrs individuāli izskatīts gadījums un klasifikācija viennozīmīgi būs par likumdošanas liberalizāciju, paplašinot alternatīvu domstarpību risināšanas metožu pielietošanu. Tomēr būtiskākais, ko likumdevējs var sasniegt, paplašinot mediācijas izmantošanas iespējas civiltiesisko konfliktu risināšanas aspektā, ir saistīts ar strīdā iesaistīto pušu laika ietaupījumu un tiesas noslogotības samazinājumu. Galvenais ir jābūt politiskai gribai, lai uzņemties atbildību un pieņemt liktenīgus lēmumus, bet tas jau atsevišķās publikācijas vērts temats.

Pētījuma gaitā autors nonāca pie sekojošiem secinājumiem:

1. Pārmērīgi lielas nozīmes atvēlēšana mediācijas procesam zinātniskā definīcijā ne visos gadījumos pamatota. Skaidrojot mediācijas institūtu jāpievērš uzmanība arī mediācijas rezultātam. Puses, griežoties pēc palīdzības pie kvalificēta mediatora, tomēr ir ieinteresētas nevis izbaidīt pašu mediācijas procesu, bet rast kompromisu un izbeigt sasāpējušo problēmu. Tai pašā laikā, pašam speciālistam, kurš praktiski īsteno mediāciju, svarīgāks būtu pats process. Tas var palīdzēt viņam gūt atbilstošu pieredzi, praktiskas zināšanas, iespējas analizēt savu rīcību. Tas ar katru uzsākto mediācijas procesu var uzlabot viņa sniegto pakalpojumu kvalitāti un celt kompetenci.
2. Konkrētas norādes uz mediācijas procesa praktiskām realizācijas darbībām spēkā esošajā Eiropas un Latvijas likumu sistēmā nav atrodamas. Darbojas princips, ka mediatora rīcība, īstenojot mediāciju, ir konfidenciāla un paliek ārpus juridiskas reglamentācijas. Tai pašā laikā zināmas dalībvalstu autonomas kompetences mediācijas efektivitātes palielināšanai un pielietošanas izplatībai ir paredzētas Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK "Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās" Preambulas 17. daļā. Tā, dalībvalstīm ir tiesības pašam izstrādāt mehānismus, kuri varētu ietvert uz tirgus attiecībām balstītu mediācijas risinājumu izmantošanu, un tām nebūtu jāpieprasa nodrošināt ar šiem mehānismiem saistītu finansējumu. Darbojas vispārēja prezumpcija, ka tādiem mehānismiem būtu jātiecas saglabāt mediācijas procesa elastību un iesaistīto pušu autonomiju, kā arī jānodrošina, lai mediācija notiktu efektīvi, objektīvi un kompetenti.
3. Mediācija ir iespējama gandrīz visās cilvēka darbības jomās, bet likums piešķir tiesiski nozīmīgu lomu tikai noteiktiem mediācijas pielietošanas rezultātiem. Pie tam, saskaņā ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2008/52/EK "Par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās" Preambulas 10. daļu, mediācijas pielietošana ir nevēlama ģimenes tiesībās un darba tiesībās. No tā ir secināms, ka dažos gadījumos, likums ne tikai piešķir tiesiski svarīgu nozīmi konflikta noregulējumam, bet arī var imperatīvi norādīt uz alternatīvo domstarpību pielietošanas neiespējamību noteiktajās kategorijās lietās. Tāpēc runājot par mediāciju, korektāk būtu sadalīt šo institūtu uz trim lielām kategorijām: mediācija, kuras pielietošanas rezultātam nav tiesiskas nozīmes; mediācijas, kuras pielietošanas rezultātam ir tiesiski svarīga nozīme; mediācija, kuras pielietošanas rezultātam ir aizliegts raksturs.

Bibliogrāfija

1. EIROPAS PARLAMENTA UN PADOMES DIREKTĪVA 2008/52/EK. Par konkrētiem mediācijas aspektiem civiltietās un komercietās. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008:LV:PDF> (2011.10.10.).
2. Mediācija. Atbildes uz biežāk uzdotajiem jautājumiem. <http://www.skalbes.lv/?lp=2&id=66&lang=lv> (2011.11.10.).
3. MK rīkojums Nr. 253. Par Pasākumu plānu koncepcijas “Mediācijas ieviešana civiltiesisku strīdu risināšanā” īstenošanai (2010.–2012. gadam).” <http://www.likumi.lv/doc.php?id=209372> (2011.09.10.).
4. Oļevska, I., Bērtaitis, S. Dažas piezīmes par meditāciju un tās ieviešanu. <http://www.ifinanses.lv/lat/tiesibas?doc=1281> (2011.11.10.).
5. Tiesu darba statistikas analīze 2006. – 2011. gada 1. pusgadā. <http://www.ta.gov.lv/index.php/lv/29/58/246/index.html> (2011.11.10.).
6. Trossen, A. Mediācija – par “mediācijas” jēdzienu Latvijā Valodnieciskie aspekti. http://www.mediacija.lv/?download=mediacija_lv.pdf (2010.03.01.).

Models of the Mediation Institute in Civil Disputes

Summary

Civil disputes without any possibility of side's reconciliation are long and ineffective process, especially if they are examined in courts. That cases are mutually unbeneficial for parties because of great expenditures. As a result sides are wasting not only money, but time and nerves also. In some cases court decision is unsatisfactory and sides don't feel any relief of conflict resolution. As a result common belief in law system is shaken. Making some improvements in legislation it is possible to change the situation. This cure is called alternative dispute resolution or mediation. Nowadays it is considered to be the modern and effective way of resolving the civil disputes. There are four models of mediation, which have to be involved in Latvian legal system. In some cases it is necessary to widen court competence in process of practical appliance of mediation. In essence mediation is far fastest way of how to resolve civil disputes, than it is in court. During the mediation process completely new philosophy is used. Mediation is connected with voluntary and confidential process, when third neutral side is leading the conversation between conflict sides and do not have any rights of making obligatory decisions.

Key words: mediation, civil disputes, mediation models.

ADVOKĀTA LOMA CILVĒKTIESĪBU ĪSTENOŠANĀ

Anotācija

2011. gada 19. martā Latvijas advokatūra atzīmēja deviņdesmito gadadienu, kas bija ļoti nozīmīgs notikums. Latvijas advokatūras ilgmūžība parādīja advokātu kā tiesu sistēmai piederīgo personu svarīgo lomu valsts dzīvē. Advokatūra ir tiesiskas valsts justīcijas neatņemama sastāvdaļa un, izpildot savu profesionālo funkciju juridiskās palīdzības nodrošināšanā, Latvijas advokatūra kalpo valstij, palīdz nodrošināt cilvēktiesību īstenošanu. Advokatūrai vienmēr ir bijusi svarīga loma cilvēku dzīvē, jo ikvienam ir tiesības ne tikai zināt savas tiesības, bet arī tiesības saņemt advokāta palīdzību, kvalitatīvu juridisko palīdzību, īstenojot savas tiesības.

Visi Latvijā praktizējošie zvērinātie advokāti apvienoti Latvijas Zvērināto advokātu kolēģijā, kura ir neatkarīga Latvijas zvērināto advokātu profesionāla korporācija. Advokatūras likums reglamentē advokātu profesionālo un korporatīvo darbību.

Advokāts ir neatkarīgs, profesionāls jurists, kas pakļauts tikai likumam un kas sniedz juridisko palīdzību – advokāta uzdevums ir kā juristam palīdzēt citiem cilvēkiem, panākt viņu likumīgo interešu ievērošanu.

Advokātu darbība izpaužas personas likumīgo interešu aizsardzībā vai pārstāvībā tiesā un pirmstiesas izmeklēšanā, juridisku konsultāciju sniegšanā visu tiesību nozaru ietvaros, tai skaitā juridiskās palīdzības sniegšanā procesuālo dokumentu sastādīšanā (Advokatūras likums).

Veicot savu profesionālo darbību, zvērinātie advokāti īsteno Advokatūras likumā un Statūtos paredzētās tiesības un pilda tajos noteiktos pienākumus. Arī Advokātu tiesības un pienākumi ir nostiprināti speciālajos likumos, piemēram, Civilprocesa likumā, Kriminālprocesa likumā u.c. likumos.

Atslēgas vārdi: tiesiskā valsts, advokāts, advokatūra, cilvēktiesību īstenošana, pamattiesību īstenošana.

Svarīgs ir jautājums par advokāta lomu tiesību normu piemērošanā un to saikni ar cilvēktiesību īstenošanu. Tiesību normu piemērošana ir viens no tiesību realizācijas veidiem, taču jāatceras, ka tiesību normu piemērošana ir valsts iestāžu darbības sfēra. Rodas jautājums – vai advokātam vispār var būt loma tiesību normu piemērošanā. Ņemot vērā, ka pareizas tiesību normu piemērošanas priekšnoteikumi ir likumība, taisnīgums un ētiskums (Plotnieks 2009: 160), jāsaka, ka advokātam ir būtiska loma tiesību normu piemērošanā.

Aplūkojot tiesību normu piemērošanas stadijas, jāsecina, ka trijās stadijās no četrām ir iespējama advokāta aktīva līdzdalība, proti, juridiski svarīgu jautājumu noskaidrošanā un tiesību normas izvēlē, juridiskā kritikā, kā arī tiesību normu interpretēšanā. Vienīgā stadija, kur advokāts nepiedalās, ir tiesību normas piemērošanas akta izdošana, taču nedrīkst aizmirst arī par gadījumiem, kad tiesību normas paredz tiesību normas piemērošanas akta apstrīdēšanu vai pārsūdzēšanu, kas atkal paver plašas iespējas advokāta līdzdalībai.

Tiesību normu piemērošanas process ir ļoti specifisks un sarežģīts, tas ietekmē indivīda intereses, tāpēc šim jautājumam ir jāpievērš īpaša uzmanība. Jāņem vērā cilvēka pamattiesības, kas izriet no Latvijas Republikas Satversmes 8. nodaļas un cilvēktiesības, kas nostiprinātās starptautiskajās tiesību normās.

Atbildot uz jautājumu, ar kādiem indivīda tiesību aizsardzību mehānismiem var panākt cilvēktiesību īstenošanu, var secināt, ka to regulē daudzi normatīvie akti, piemēram, Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 10. pantā norādīti taisnīgas tiesas pamatelementi – prasība pēc neatkarīgas un objektīvas institūcijas, kas izskata lietu un prasība pēc taisnīga procesa.

Runājot par tiesību normu piemērošanas īstenošanu un advokāta līdzdalību tajā, jāsecina, ka advokāta palīdzības apjoms ir atkarīgs no paša indivīda vēlmēm attiecībā uz palīdzības apjomu. Faktiski minimālais palīdzības apjoms būtu konsultācija juridiskajos jautājumos. Gadījumos, kad persona darbojas pati, nākamais posms ir personas interešu aizstāvība vai pārstāvība, ko nodrošina advokāts.

Runājot par normatīvo regulējumu – personai ir iespēja vērsties pie advokāta juridiskās palīdzības saņemšanai, jo LR Satversmes 92. pants nosaka “ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību”. Advokatūras likuma 9. pants paredz, ka tiesības uz juridisko palīdzību ir vienādas visām personām, turklāt Advokatūras likums regulē advokātu profesionālo un korporatīvu darbību. Latvijā advokātu profesionālā korporācija ir Latvijas Zvērināto advokātu kolēģija. Advokatūras likuma 2. pantā norādīts advokatūras raksturojums – tā ir tiesiskas valsts justīcijas neatņemama sastāvdaļa.

Viens no svarīgākajiem advokāta pienākumiem norādīts Advokatūras likuma 49. pantā, kurā noteikts, ka advokātiem jāizmanto visi likumā paredzētie līdzekļi un metodes, aizstāvot un pārstāvot tās personas, kura lūgusi juridisko palīdzību, tiesības un likumīgās intereses. Advokatūras likuma 48. pantā ir norādītas advokāta tiesības vākt pierādījumus, lai pilnvērtīgi sniegt juridisku palīdzību.

Advokatūrai, kuras darbība ir saistīta ar taisnīgas tiesas nodrošināšanu, ir iespējas realizēt savu darbību, sniedzot personām juridisko palīdzību, tajā pat laikā stiprinot likumdošanas ievērošanu. Tas saistīts ar vispārējo virzību uz demokrātijas un atklātības attīstību, savstarpējo attiecību pilnveidošanu sabiedrībā un apstākļu radīšanu, kas nepieļauj pilsoņu tiesību un interešu neievērošanu.

Kā izriet no KPL 20. panta “katrai personai, par kuru izteikts pieņēmums vai apgalvojums, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tiesības uz aizstāvību, tas ir, tiesības zināt, kāda nodarījuma izdarīšanā to tur aizdomās vai apsūdz, un izvēlēties savu aizstāvības pozīciju”, un saskaņā ar KPL 66. panta 1. daļas 2. punktu katrai personai ir tiesības nekavējoties uzaicināt aizstāvi un noslēgt ar viņu vienošanos vai izmantot valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Augstākminētais atbilst cilvēktiesību garantijām, ievērojot to, ka aizturētu vai ieslodzītu personu aizsardzības principi paredz, ka katrai aizturētai personai jānodod tiesības izmantot advokāta palīdzību, sazināties un konsultēties ar viņu (General Assembly Resolution 43/173 Annex, of 9 December 1988).

Arī Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija ietver ne tikai vienlīdzības principu likuma priekšā, nevainīguma prezumpciju, tiesības uz taisnīgu un atklātu lietas izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā tiesā, un visas garantijas, kas ir nepieciešamas, lai aizstāvētu personu, kuru apsūdz sodāma nodarījuma izdarīšanā, bet arī aizturētu vai ieslodzītu personu aizsardzības principus, kas paredz, ka katrai aizturētai personai jānodod tiesības izmantot advokāta palīdzību, sazināties un konsultēties ar viņu.

Neapšaubāmi, ka viens no svarīgākiem priekšnoteikumiem pareizai tiesību normas piemērošanai, ir likumība un taisnīgums. Advokāts savā profesionālajā darbībā, aizstāvot apsūdzēto, veic aizstāvības funkciju, lai precizētu, ka tiesību norma piemērojama tikai tad, ja pierādīts, ka aizstāvamais ir izdarījis Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, un tiesību norma piemērojama tikai pamatojoties uz pierādītiem un objektīvi vērtētiem faktiem.

Šajā jomā advokātam ir ļoti plašas iespējas veicot personas aizstāvību, jo katrā krimināllietā, īstenojot aizstāvības funkciju, advokāts veic darbību par juridiski svarīgu apstākļu un piemērojamu tiesību normu noskaidrošanu klienta likumīgo interešu aizsardzības ietvaros. Vispirms advokāti iepazīstas ar aizstāvamajam inkriminētām noziedzīgā nodarījuma pazīmēm un noskaidro pārrunās ar aizstāvamo, vai šis gadījums ir bijis vai nē, vai ir kādi citi apstākļi, kas jāņem vērā konkrētā gadījumā, tai skaitā, personu attaisnojošie apstākļi. Tiesību normas piemērošanas procesā

noskaidrojami arī atbildību mīkstinošie apstākļi, ziņas par faktiem, kas nozīmīgi lietai un pozitīvi raksturo apsūdzēto, to vākšana ir ļoti būtisks posms advokāta darbībā kriminālprocesā.

Precizējot aizstāvamā pozīciju, advokāts izvērtē tiesību normas, kuru hipotēzēs sniegtais apstākļu uzskaitījums varētu atbilst objektīvi konstatētajiem faktiem, un viņš veic savu profesionālu darbību šajā jomā, aizstāvot aizstāvamo likumīgas intereses.

Advokāts, pētot krimināllietas materiālus, veicot aizstāvību pirms-tiesas procesā vai tiesas sēdē, vai sniedzot juridisko palīdzību aizdomās turētajam tiesas sēdē, izlemjot jautājumu par drošības līdzekļa piemērošanu, cenšas pierādīt un pārliecināt procesa virzītāju, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu aizstāvamai personai, jo tā ir viena no nevainīguma prezumpcijas pamatnostādņēm, kas izriet no Kriminālprocesa likuma 19. panta, kā arī ir nostiprināta starptautiskajās cilvēktiesību normās.

Izanalizējot lietas materiālus, advokāts precizē, vai noskaidroti apsūdzībā norādītie faktiskie apstākļi un atrasta atbilstoša tiesību norma, vai arī rodas šaubas, vai nu par faktiskiem apstākļiem vai tiesību normas juridisko spēku. Advokāts ir tiesīgs izteikt pamatotu lūgumu par kriminālprocesa izbeigšanu, par ekspertīzes nozīmēšanu, par papildus liecinieku nopratināšanu, par konfrontēšanas veikšanu u.c. darbībām, saskaņojot savu lūgumu ar aizstāvamo personu, vai pat gadījumos, kad nav nepieciešams klienta pilnvarojums – pēc savas iniciatīvas.

Aizstāvis neaizvieto aizstāvamo personu, bet rikojas tās interesēs. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 86. panta 5. daļu aizstāvja pienākums ir izmantot savas profesionālās zināšanas un pieredzi, kā arī visus likumā norādītos aizstāvības līdzekļus un paņēmienus, lai noskaidrotu, kādi ir attaisnojoši un atbildību mīkstinoši apstākļi personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un sniegtu tai nepieciešamo juridisko palīdzību.

Neapšaubāmi ļoti būtiska advokāta loma ir arī civilprocesā, sniedzot personai juridisko palīdzību. Katrai personai ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā, un personai, kas griezusies tiesā ir tiesības uzaicināt savā lietā zvērinātu advokātu juridiskās palīdzības sniegšanai (CPL 1. p. un 82. p.).

Šis advokāta darbs ietver juridisko konsultāciju, dokumentu sastādīšanu un juridisko palīdzību tiesā, kas kopā iekļauj tiesību normu piemērošanu. Piemēram, specifika bezstrīdus lietas izskatīšanā, ģimenes tiesībās – laulības šķiršana, bērnu tiesību aizsardzība, kad nepieciešams piemērot ne tikai Civillikuma normas, bet arī Bērnu tiesību aizsardzības

likumu, Bāriņtiesas likumu, Konvenciju par bērnu tiesībām, Eiropas Savienības regulas, jo bērnu tiesības ir prioritāras.

Advokāti arī piedalās administratīvajās lietās, administratīvo pārkāpumu lietās un citu kategoriju lietās. Advokāts ir neatkarīgs un profesionāls jurists, kas sniedz juridisko palīdzību, un advokāta uzdevums ir palīdzēt cilvēkiem un panākt viņu likumīgo interešu ievērošanu.

Latvijas Republikas Tiesībsargs R. Apsītis atbildot uz Latvijas Zvērināto advokātu padomes lūgumu sniegt atzinumu par valsts nodrošinātas advokāta aizstāvības nepieciešamību administratīvā pārkāpuma lietās, kur kā sods piemērojams administratīvais arests, norādīja: “nodrošinot minētajām personām iespēju saņemt juridisko palīdzību, valsts īsteno personas tiesības uz taisnīgu tiesu, ņemot vērā, ka profesionāla juridiska palīdzība ļauj personai pilnvērtīgi sevi aizstāvēt un saņemt tiesību aktos paredzētās garantijas” (Platpīrs 2011: 149).

Personas tiesības uz taisnīgu tiesu ir paredzētas Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā, ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 10. un 11. pantā un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā.

Vēl viens faktors, kas cieši saistīts ar advokatūru un cilvēktiesību īstenošanu, ir juridiskās palīdzības pieejamība valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības veidā. Gan krimināllietās, gan civilīetās, gan administratīvo pārkāpumu lietās ir svarīga arī juridiskās palīdzības pieejamība jebkurai personai, nedalot tās mazturīgos un turīgos, citiem vārdiem, jābūt valsts nodrošinātai juridiskai palīdzībai, lai jebkura persona būtu nodrošināta ar juridisko palīdzību. Jāpievērš uzmanība tam, ka valsts nodrošina juridisko palīdzību jebkurai personai, bet atkarībā no procesa jomas, ko reglamentē 2005. gadā pieņemtais “Valsts nodrošinātas juridiskās palīdzības likums”. Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 1. pantā ir definēts likuma mērķis – veicināt fiziskās personas tiesības uz taisnīgu tiesas aizsardzību, nodrošinot valsts garantētu finansiālu atbalstu juridiskās palīdzības saņemšanai. Tādējādi valsts nodrošina juridisko palīdzību strīdu risināšanai ārpus tiesas un tiesā, kā arī juridiskās konsultācijas sniegšanu aizskarto vai apstrīdēto personas tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzībai. Valsts nodrošina šādu juridisko palīdzību – juridisko palīdzību procesuālo dokumentu sastādīšanā, juridisko konsultāciju tiesvedības laikā, aizstāvību un pārstāvību tiesas procesos. Var secināt, ka zvērinātiem advokātiem ir būtiska loma valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā noteiktā realizēšanai.

Secinājumi

Sabiedrībā advokātiem ir svarīga loma tiesiskās kārtības nodrošināšanā, cilvēktiesību un citu personas likumīgo tiesību aizsardzības nodrošināšanā.

Cilvēktiesību nodrošināšanai ir nepieciešami brīvi pieejami mehānismi, ar kuru palīdzību cilvēks varētu panākt savu aizskarto tiesību ievērošanu. Ikvienam ir tiesības vērties tiesā, lai aizstāvētu savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā, kas izriet no Satversmes 91. un 92. panta, garantē vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, aizstāvot savas tiesības un likumiskās intereses. 2007. gada 1. janvārī Latvijā stājas spēkā Tiesibsarga likums, kura mērķis ir veicināt cilvēktiesību aizsardzību, un tiesibsarga uzdevumi ir arī, risinot strīdus cilvēktiesību jautājumos, sniegt privātpersonām atzinumus un ieteikumus cilvēktiesību pārkāpumu novēršanai.

Eiropas Cilvēktiesību konvencija uzliek par pienākumu garantēt valsti visus apstākļus, lai varētu efektīvi realizēt tiesības uz taisnu tiesu; šīs tiesības nosaka, ka “katram ir tiesības tikt publiski uzklausi tam atbilstošā laika periodā neatkarīgā un objektīvā tiesas sēdē”, ko garantē likums (6.1. pants), un advokāta loma ir izšķirošā, nodrošinot, lai augstākminētie nosacījumi tiktu ievēroti un pielietoti praksē atbilstošā veidā, jo profesionāla advokāta darbība balstās uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas principiem.

Lai nodrošinātu cilvēktiesību aizsardzību, ko garantē Eiropas Cilvēktiesību konvencija, Latvijā veiksmīgi izstrādāta un darbojas juridiskās palīdzības sistēma (valsts finansēta), kas nodrošina efektīvu tiesas pieejamību (juridiskās palīdzības likumus, kurā īstenošanā aktīva loma pieder zvērinātiem advokātiem).

Nepieciešams informēt sabiedrību par tās likumīgajām tiesībām un pienākumiem un advokātu svarīgo lomu to pamatbrīvību aizsardzībā. Advokātiem ir tiesības piedalīties diskusijās tiesību un tiesvedības jautājumos, cilvēka tiesību nodrošināšanā un aizsardzībā.

Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Praktiski dzīvē šīs Satversmes 90. pantā nostiprinātas tiesības palīdz nodrošināt tieši advokāti, jo persona ar savām problēmām un jautājumiem parasti griežas pie advokātiem, lai precizētu, kā konkrēta gadījumā viņam rīkoties, kādus cilvēktiesību īstenošanas mehānismu viņiem izmantot. Pirmkārt, sniedzot juridiskas konsultācijas, pētot klienta situāciju, advokāts pārbauda situācijas būtību un izmanto visus likumā paredzētos līdzekļus un metodes, lai aizstāvēt un pārstāvēt juridisko palīdzību lūgušās personas tiesības un likumīgās intereses.

Advokātiem, aizstāvot savu klientu tiesības un sekmējot jurisdikcijas realizēšanu, ir jāpanāk cilvēka tiesību un pamatbrīvību, ko atzīst nacionālās un Starptautiskās tiesības, ievērošana.

Bibliogrāfija

1. 27.04.1993. Advokatūras likums // Ziņotājs, 1993,m Nr. 28., stājas spēkā 21.05.1993.
2. General Assembly Resolution 43/173 Annex, of 9 December 1988.
3. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencija, 1953. gada 3. septembris.
4. LR Satversme / Pieņemta Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē. stājās spēkā 07.11.1922.
5. Latvijas Republikas Tiesībsarga 2011. gada 28. janvāra atbilde Latvijas Zvērināto advokātu padomei "Par tiesību uz taisnīgu tiesu un advokāta palīdzību nodrošināšanu". Nav publicēts.
6. Tiesībsarga likums, stājās spēkā 2007. gada 1. janvārī.
7. Platpirs V. Advokāts administratīvā pārkāpuma lietā – tiesību uz taisnīgo tiesu pilnveidošanas iespējas Latvijā. SZK "Valsts un tiesību aktuālās problēmas" zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils Universitāte, 2011.
8. Plotnieks A. *Tiesību teorija & juridiskā metode*. Rīga, 2009.
9. Valsts nodrošinātas juridiskās palīdzības likums, stājās spēkā 2005. gadā 1. jūnijā.
10. Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija, pieņemta ANO Ģenerālajā asamblejā 10.12.1948.

Lawyer's Role in the Implementation of Human Rights

Summary

On March 19, 2011 there was celebrated the 90th anniversary of the Bar of Latvia. It can be concluded that the bar as an irreplaceable component of justice in the judicial state has a significant role. The sustainability of the Bar of Latvia demonstrated the role of a lawyer as person belonging to the court system in the state. The Bar of Latvia serves the state and society acting in the interests of society, providing qualitative and available legal aid. Section 92 of the Constitution of Latvia determines that everybody has a right to lawyer's aid. Section 9 of the Law on the Bar stresses that all persons have equal rights to legal aid. Defending clients' rights and facilitating implementation of justice lawyers as independent and professional legal advisers shall try to support human rights determined by the international law and national laws and regulations and they shall always act freely and conscientiously in compliance with law and ethics. All persons have rights to ask for lawyer's aid to defend and implement their rights and defend them in all stages of the criminal procedure, represent them in

the administrative procedure and civil procedure. The sworn lawyers as persons belonging to the court system are independent and law-abiding persons when executing their main function in their professional activity – provision of legal aid. The Bar, which actions are related to provision of justice, has opportunities to act by providing legal aid to persons and at the same time facilitating observation of legislation. It is related to general orientation to the development of democracy and publicity, development of mutual relations in the society and creating conditions preventing infringement of human rights and interests.

Key words: judicial state, lawyer, the bar, observation of human rights, implementation of fundamental rights.

NOTĀRA LIETVEDĪBAI PIEĻAUJAMIE PIERĀDĪJUMI

Anotācija

Notariālajā procesā dominē dokumenta formas izvērtēšana. Tas ir pamats viedoklim, ka pierādīšanas avots notāra lēmuma pieņemšanai var būt tikai rakstveida dokuments. Tomēr izvērtējot notariālo procesu, konstatējams, ka notāra lēmuma pieņemšanā tiek pieļauti kā pierādījumu avoti, arī klientu paskaidrojumi, kas satur ziņas par faktiem, un liecinieku liecības. T.i., notariālam apliecinājumam, t.i., tikai tādās lietās, kurās nav strīda, pierādāmo faktu amplitūda ir šaurāka kā, piemēram, tiesām, tomēr nav pamata to sašaurināt tikai attiecībā uz rakstveida dokumentiem. Minētais jautājums ir aktuāls ikviena notariāla apliecinājuma gadījumā, tā kā no pierādījumu avotu amplitūdas atkarīgs, kādu faktu autentiskumu zvērināts notārs tiesīgs apliecināt.

Atslēgas vārdi: zvērināts notārs, notariāls akts, notariāls apliecinājums, pierādīšanas avots.

Zvērināts notārs apliecinājumam nodrošina pierādījumu pietiekamību. Viņš jau pirms apliecināšanas nosaka to pierādījumu avotu loku, kas būs nepieciešami notariālam apliecinājumam. Turklāt tikai un vienīgi notārs var noteikt, kuri pierādījumi nozīmīgi notariālam apliecinājumam. Izvērtējot pierādījumu avotu attiecināmību, notārs var ņemt vērā arī, vai pierādījumi ir pietiekami vai lieki.

Minētais apgalvojums atspēko viedokli (Калиниченко) par sava veida saciksti starp notāra klientiem pierādījumu nodrošināšanas sakarā, jo, piemēram, pie notariāla akta apliecināšanas, pierādīšanas pienākums gulst tikai uz ieinteresētām personām, kas likumsakarīgi panāk zvērināta notāra atteikšanos veikt notariālu darbību (apliecināt notariālu aktu) gadījumos, kad nav iesniegts rakstisks pierādījums. T.i., notārs pieņem tikai tos pierādījumus, kas nepieciešami notariāla akta apliecināšanai un/vai atteikumam pildīt amata pienākumu (Калиниченко).

Salīdzinājumam tiesās prasības tiesvedībā pierādīšana ir tiesas pārliecināšana par puses norādītā fakta patiesīgumu (Līcis 2003: 66), tā teikt, “puses zin lietu labāk nekā tiesa un tamdēļ viņas vislabāk var savākt visus vajadzīgos pierādījumus” (Bukovskis 1933: 235). Sacikstes principa ietvaros un saskaņā ar Civilprocesa likuma 93. pantu katrai pusei jāpierāda tie fakti, uz kuriem tā pamato savus prasījumus vai iebildumus.

Notāra pienākums nodrošināt pierādījumu pietiekamību ļauj vilkt paralēles ar administratīvā procesa objektīvās izmeklēšanas principu, kas paredz tiesas pienākumu lietas ietvaros noskaidrot objektīvo patiesību, nodrošināt pierādījumu pietiekamību neatkarīgi no tā, vai procesa dalībnieki ir informējuši par visiem lietas pareizai izspriešanai būtiskiem faktiem, apstākļiem vai ir sagādājuši pietiekami daudz pierādījumus (Objektīvās izmeklēšanas princips – interpretācija un piemērošana)¹.

Lai gan identiski notariālam procesam, atbilstoši minētajam principam tiesas pienākums ir nodrošināt, lai ar lietā savāktajiem pierādījumiem pietiktu lietas izlemšanai, tomēr objektīvās izmeklēšanas princips nozīmē arī nodrošināt pierādījumu pietiekamību neatkarīgi no procesa dalībnieku iniciatīvas. T.i., tiesa izmanto tai ar likumu piešķirtās tiesības, sameklējot pierādījumus lietas patieso apstākļu apliecināšanai. Pretēji minētajam notariātam nav raksturīga pierādījumu vākšana pēc savas iniciatīvas. T.i., notāra veikta pierādījumu gādāšana:

- 1) Ir atļauta saskaņā ar Notariāta likuma 66. panta pirmās daļas 2. punktu no valsts, pašvaldības un privātām iestādēm, no privātām personām. Pierādījumu loks ir ierobežots tikai ar rakstveida dokumentiem, tādiem kā, piemēram, atļaujām, apliecībām, kas nepieciešami notariāla akta taisīšanai, noslēgšanai vai nostiprināšanai. Tas nozīmē, ka, notārs nenodrošina, piemēram, liecinieku liecības privāta testa menta likumīga spēkā stāšanās sakarā. Lai gan atbilstoši 66. panta otrai daļai pierādījumu vākšanai nav nepieciešams speciāls pilnvarojums, tomēr šīs darbības nav veicamas pēc zvērināta notāra, bet gan pēc klientu iniciatīvas. Uz minēto norāda arī speciālās normas, tādas kā Ministru kabineta noteikumu Nr. 618 “Noteikumi par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu” 27., 51. punkts, u.c.
- 2) Ir zvērināta notāra pienākums normatīvā aktā atrunātos gadījumos. Caurskatot pierādījumu avotu loku, kuru vākšana ir zvērināta notāra pienākums, jāatzīst, ka šādas amata darbības mērķis ir apliecināmā dokumenta autentiskuma nodrošināšana. Piemēram, pirms darījumu apliecināšanas, kuru objekts ir zemesgrāmatā ierakstītas vai ierakstāmas tiesības, zvērinātam notāram pienākums ieskatīties valsts vienotās datorizētās zemesgrāmatas attiecīgajā nodaļā (Zemesgrāmatu likuma 132. panta trešā daļa).

Notariālā procesā pieļaujami rakstveida dokumenti kā pierādīšanas avoti, akta dalībnieku paskaidrojumi, kas satur ziņas par faktiem, kā arī liecinieku liecības. Viedokļi par notariālā procesa pierādījumu avotiem ir atšķirīgi. Piem., tas, ka notariālā procesā dominē dokumenti kā rakst-

veida pierādījumi, līdz šim ir bijis viens no galvenajiem argumentiem par notāru kompetences paplašināšanu. Tā apsverot nepieciešamību lietas par saistību bezstrīdus piespiedu izpildi un par saistību piespiedu izpildi brīdinājuma kārtībā nodot notāriem, viens no būtiskākajiem argumentiem ir pierādījumu nevērtēšana. Tiesnesis pieņem lēmumu pamatojoties uz pieteicēja iesniegtiem rakstveida dokumentiem, tiesnesim nav pieļaujams vērtēt pašu saistību pēc būtības. Savukārt notariālam procesam pieļaujamie pierādījumi atbilst tiesvedības veidam, kurā kā pierādīšanas avots var kalpot tikai un vienīgi rakstveida pierādījumi.

Tomēr nevar piekrist izplatītajam viedoklim, ka notārs tiesīgs apliecināt notariālus aktus tikai saskaņā ar rakstveida dokumentu. Kā arī pastāv viedoklis par tikai rakstveida dokumentu un klienta paskaidrojumu kā pierādīšanas avotu. T.i., fakta, kam ir tiesiska nozīme, apstiprināšanai nepieciešams rakstveida dokuments, savukārt gribas izteikuma, kuram ir tiesiska nozīme, apstiprināšanai nepieciešams personas gribas izteikums zvērināta notāra klātbūtnē. Dokumenta sagatavošanas veids – rakstveida, kura saturs tiek fiksēts uz ārēja nesēja – papīra, vai elektronisks dokuments – kā ierakstītās informācijas vienība (Feldmane 2002: 54, 71).

Fakts ir patiess, neizdomāts atgadījums, notikums (Svešvārdu vārdnīca).

Griba ir psihisku norišu kopums, kura izpaužas mērķtiecīgā, apzinātā darbībā (Latviešu valodas vārdnīca). Gribas izteikuma izdarīšana nozīmē to, ka persona gribu izpaudusi uz ārieni.

Pieminēšanas vērts ir Rīgas apgabaltiesas zvērināta notāra E. Virko savulaik sniegtais atsevišķais viedoklis (Šermukšnis I., Bulavs P., Solovjakovs J., Virko E.) Civillikuma Mantojuma tiesību daļas modernizācijas sakarā. Saskaņā ar Tieslietu ministrijas pasūtījumu veiktajā pētījumā “Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā” tika skarts arī privāta testamenta istuma noteikšanas jautājums. T.i., kopš mantojuma lietu nodošanas zvērinātiem notāriem 2003. gada 1. janvārī īpašas grūtības amatpersonām sagādājot privāta testamenta autentiskuma noteikšana. Autore līdz šim nav atbalstījusi viedokli par atteikšanos no privāta testamenta Civillikumā, kā arī iebildusi (Damane 2011: 1188–1193) zvērinātu notāru bezspēcībai privātu testamentu spēkā stāšanās gadījumā. E. Virko minējis, ka notārs neveic iesniegto pierādījumu vērtēšanu (pierādījumu attiecināmība, pieļaujamība, izprasīšana un novērtēšana, pierādīšanas līdzekļi, ekspertīzes noteikšana – kritēriji un instrumenti, ar kuriem strādā tiesa, pietrūkst bezstrīdus

procesam), ar to saprotot neiespējamību novērtēt privāta testamenta autentiskumu. Turklāt atbilstoši Civillikuma 614. pantam rakstiska privāta testamenta īstums pieņemams par pierādītu, ja tā vēl dzīvie liecinieki atzīst savus parakstus. T.i., notārs balstās uz formāliem apsvērumiem, pamatojoties uz savlaicīgi iesniegtiem pierādījumiem, un viņa darbības pamatā ir dokumenta formas atbilstības izvērtēšana.

Ir jāpiekrīt tam, ka notāra lēmumu pamatā pārsvarā ir darbs ar dokumentiem, un tam, ka dominē dokumenta formas izvērtēšana. Tomēr E. Virko apgalvojums nav kategorisks, tā kā notāra lēmumu pamatā ir arī liecinieku liecības (Sk. arī.: Braniselj 2004: 155) un akta dalībnieku paskaidrojumi, kas satur ziņas par faktiem. Piemēram, notariāla akta dalībnieka identitāti zvērināts notārs var pārbaudīt pēc “citiem ticamiem dokumentiem, [...] papildinot trūkstošās ziņas pēc divu liecinieku liecībām” (Notariāta likuma 76. panta pirmā daļa). Liecinieki liek parakstu par kriminālatbildību par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu (Notariāta likuma 76. panta otrā daļa). Turklāt liecinieku liecību pieļaujamība ir vēsturiski izveidojusies. Identisku regulējumu savulaik saturēja Notāru likuma 67. pants. Šobrīd liecinieku liecības palīdz konstatēt arīdzan privāta testamenta autentiskumu saskaņā ar iepriekš atspoguļoto. Savukārt kā piemērs akta dalībnieku paskaidrojumiem, kas satur ziņas par notāra lēmuma pamatā esošiem faktiem, ir minama Vācijas autora M. Cimmera piedāvātā situācija, kad testators novēl pēdējās gribas rīkojumā mantojumu māsas/brāļa dēlam X.

Notāra pienākums nav veikt testatora un mantotāja asinsradniecības pakāpju noskaidrošanu uz testamenta apliecināšanas brīdi (Zimmer 1999: 29). Tāpat ir apliecinājumā par laulības iziršanu laulības šķiršanas lietas uzsākšanai (Civillikuma 77. panta otrā daļa), apliecinājumā par mantojuma pieņemšanu mantošanas iesniegumā (Notariāta likuma 251. panta 1. punkts). Notāra kompetencē neietilpst un viņam nav piešķiramas tiesības, pienākums izvērtēt mantojumu pieņemšanas formu, izņemot notariālā aktā iekļauto, tātad rakstveida apliecinājumu par mantojuma pieņemšanu.

Bibliogrāfija

1. Civillikums. Otrā daļa. Mantojuma tiesības: LR likums. LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 1992. 30. jūlijs, nr. 29.
2. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, nr. 326/330 (1387/1391).

3. Par Latvijas Republikas 1937. gada Notāru likuma spēka atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 9. jūlijs, nr. 48.
4. Zemesgrāmatu likums: LR likums. LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 1993. 29. aprīlis, nr. 16.
5. Noteikumi par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu: Ministru kabineta 2008. gada 4. augusta noteikumi nr. 618. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 22. augusts, nr. 130 (3914).
6. Bukovskis, V. (1933) Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: [B.v.].
7. Damane, L. Zvērināta notāra loma testamenta apliecināšanas un spēkā stāšanās procesā šobrīd un Civillikuma modernizācijas gaitā. Grām.: (2011) Daugavpils Universitātes 52. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli // Proceedings of the 52nd International Scientific Conference of Daugavpils University. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule".
8. Feldmane, I. Dokumenti. Grām.: (2002) *Informācijas un komunikācijas tiesības*. I sējums. Autoru kolektīvs U. Ķīņa redakcijā, Rīga: Biznesa augstskola Turība.
9. Latviešu valodas vārdnīca. Bāliņa, R., Cīrule, V., Ēdelmane, I. (1987) Rīga: Avots.
10. Līcis, A. (2003) *Prasības tiesvedība un pierādījumi*. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Mācību līdzeklis tiesību zinātņu studentiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
11. Objektīvās izmeklēšanas princips – interpretācija un piemērošana. Tiesu prakses vispārinājums. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2005/Obj_izm_princips_visparinajums1.doc.
12. Svešvārdu vārdnīca: ap 19000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku savienojumu. Izlabots un papildināts otrais izdevums. (1978) Rīga: Liesma.
13. Šermukšnis, I., Bulavs, P., Solovjakovs, J., Virko, E. Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā: pētījums. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/documents/petijumi/Petijums_mantojumatiesibas.doc.
14. Braniselj, E. Länderbericht Slowenien. (2004) Notarius International, nr. 3–4.
15. Zimmer, M. (1999) Handbuch für Notarfachangestellte. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag.
16. Калиниченко Т.Г. Правовая природа нотариальных процедур: теоретический аспект. Pieejams: http://www.notariat.ru/bulletinarhiv/press_3085_23.aspx.

Admissible Evidence for Record Keeping of Notary

Summary

In every case of notarial certification there is an urgent issue on the amplitude of its proving source, which is permissible in the notarial process. The specificity of a process of notarial certification lies in that the same officer is responsible to define the amplitude of necessary proving sources. Also a notary accepts only those proofs, which are necessary for a notarial certification and /or refusal to fulfil the functions. In practice a diffused opinion – a sworn notary is entitled to do certification, inter alia, to certify notarial acts only in accordance with a written document as a proving source – is topical. I.e., certification of a fact of a legal significance requires a document formalized in writing, while certification of a declaration of intention of a legal significance requires declaration of a person's intention before a sworn notary. One should agree that a notary's decision is based on work with documents, nevertheless, also the client's explanations, which contain details of facts and testimony of witnesses, are also acceptable as a proving source.

Key words: sworn notary, notarial act, notarial certification, proving source.

PERSONAS PAMATTIESĪBU IEVĒROŠANA MANTOJUMA MASĀ ESOŠĀ NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA SADALES PROCESĀ

Anotācija

Globalizācijas procesa iespaidā pieaug pārrobežu mantošanas gadījumu skaits. Mantojuma tiesības pāraug nacionālo tiesību robežas. Normatīvie akti līdzmantiniekiem piešķir tiesības veikt mantojuma sadali, tādējādi mantojuma sadale ir īpašuma tiesību rašanās pamats. Individīda tiesības uz īpašumu ir vienas no cilvēka pamattiesībām. Eiropas integrācijas rakursā, lai Latvija nostiprinātu tiesiskas valsts reputāciju, ir svarīga mantojuma sadali reglamentējošo tiesību normu likumīga un tiesiska interpretācija. Būtiski tas ir gadījumos, kad mantojuma masā ietilpst nekustamais īpašums, jo valsts darījumiem ar nekustamo īpašumu izvirza papildus prasības. Autore analizē mantojuma masā ietilpstošā nekustamā īpašuma reālo sadali kā tiesību uz īpašumu, kas ir viena no pamattiesībām, rašanās institūtu. Pētījuma mērķis ir atklāt attiecīgo tiesību normu juridisko saturu un ietekmi uz vienu no pamattiesībām – tiesībām uz īpašumu. Tiesību zinātnē šis jautājums nav izvērtēti pētīts. Mērķa sasniegšanai kā uzdevumi izvirzīti normatīvo aktu analīze un judikatūras izpēte. Autore secina, ka izpratne par pamattiesībām atstāj iespaidu uz mantojuma sadali kā tiesību uz īpašumu rašanās veidu. Mantojuma sadali reglamentējošā normatīvā bāze Latvijā prasa vienveidīgu interpretāciju un publisko tiesību ietekmes samazināšanu, nepieciešama mantojuma sadali reglamentējošo tiesību normu Latvijā un Eiropā unifikācija.

Atslēgas vārdi: mantojuma sadale, tiesības uz īpašumu, pamattiesības, līdzmantinieki.

Tiesības uz īpašumu ir vienas no indivīda pamattiesībām. Nacionālajā līmenī tās aizsargā Latvijas Republikas Satversme, Civillikums u.c. speciālie normatīvie akti, starptautiskā līmenī – Eiropas Savienības Pamattiesību harta, kuras 17. pants nosaka, ka “Ikvienai personai ir tiesības uz īpašumu, kas iegūts likumīgi, tiesības to lietot un atsavināt, kā arī tiesības attiecībā uz to dot rīkojumu savas nāves gadījumam.” (<http://eurlex.europa.eu/lv/treaties/dat/32007X1214/html/C2007303LV.01000101.htm>). Prevalē īpašuma tiesību absolūtisma princips. Šis princips ir nostiprināts gan normatīvajos aktos, gan tiesību zinātnieku viedokļos, gan judikatūrā. Atklājot minētā principa saturu, redzams, ka “īpašums

ir pilnīgas varas tiesība par lietu, t. i. tiesība valdīt un lietot to, iegūt no tās visus iespējamus labumus, ar to rīkoties un noteiktā kārtā atprasīt to atpakaļ no katras trešās personas ar īpašuma prasību” (Civillikuma 927. pants, Ziņotājs, (29), 30.07.1992.). Tiesiskā satura ziņā, vērtējot tā teorētisko bāzi, princips ir izklāstīts saprotami. Raugoties uz principu no procesuālā (piemērošanas) skatu punkta, jāsecina, ka vismaz divās plaknēs teorētiskā skaidrība kļūst neviennozīmīga. Pirmkārt, likumdošanas procesā, likumdevējam pieņemot jaunus normatīvos aktus īpašuma tiesību jomā, jānodrošina jau esošo tiesību subjektu tiesību ievērošana. Dažādu tiesību subjektu ar normatīvajiem aktiem aizsargātajām interesēm ir jābūt sabalansētām. Absolūtais zināmā mērā kļūst relatīvs. Šāds nostādījums var būt pieņemams no sociālā taisnīguma viedokļa, jo viena īpašnieka tiesības nevar būt augstākas par cita īpašnieka (īpašnieku grupas, sabiedrības) tiesībām. Raugoties no tiesību zinātnes viedokļa, samērīguma jēdziens ir ģenerālklausula, kura prasa nepārtrauktu interpretāciju katrā konkrētā gadījumā. Ja raugāties normatīvajā regulējumā, tad jau pieminētās Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 17. pants nosprauž zināmas robežas: “Nevienam nedrīkst atņemt īpašumu, ja vien tas nav jādara sabiedrības interesēs, kā arī gadījumos un apstākļos, kuri ir paredzēti tiesību aktos, ar noteikumu, ka par zaudējumiem laikus izmaksā taisnīgu kompensāciju. Īpašuma izmantošanu var noteikt ar tiesību aktiem, ciktāl tas nepieciešams vispārējās interesēs.” Otrkārt, tieši mantojuma sadales (arī kopīpašuma sadales) procesā īpašuma tiesības zaudē savu absolūtisma dabu.

Mantojuma sadale ir tiesisks process ar mērķi mainīt īpašuma tiesību piederību, saskaņā ar līdzmantinieku gribu. Mantojuma sadale ir īpašuma tiesību rašanās veids. Cik brīvi ir līdzmantinieki savā gribas izpauzumā? Vai viņu īpašuma tiesības ir absolūtas mantojuma sadales procesā?

Mantojuma sadale ir civiltiesisks akts. Mantojuma sadales tiesisko pamatu nosaka Civillikuma 2. daļas septītā nodaļa “Līdzmantinieku savstarpējās attiecības un mantojuma dalīšana”. Formāli indivīda pamattiesības – tiesības brīvi rīkoties ar viņam piederošu īpašumu, kuru indivīds mantojis, ir ievērotas, jo saskaņā ar Civillikuma 724. pantu, “Nevienam nevar piespiest palikt mantojuma kopvaldījumā, un katrs līdzmantinieks var prasīt tā dalīšanu.” Tātad ikviens līdzmantinieks var prasīt mantojuma dalīšanu, proti, brīvi izmantot viņam piederošās īpašuma tiesības, mainot dažādu objektu (mantojuma masas) īpašuma tiesību subjektus. Šī ir pamatnostādne. Lai reāli veiktu mantojuma, kura masā ietilpst nekustamais īpašums, sadali, nepieciešams ievērot virkni tiesību normu, kas ievertas

gan Civillikumā, gan citos speciālajos normatīvajos aktos, kas regulē mantojuma sadales veidus un kārtību. Civillikuma 740. pants nosaka, ka “dalot pie mantojuma piederīgu nekustamu īpašumu dabā, jāievēro noteikumi, kas aizliedz vai nu pārāk saskaldīt nekustamus īpašumus vai vispār tos sadalīt.” (Civillikums. 2. daļa Mantojuma tiesības, Ziņotājs, (29), 30.07.1992.). Tādējādi speciālā tiesību norma ierobežo indivīda kā īpašnieka absolūtās tiesības uz īpašumu, liedzot brīvu gribas izpaudumu attiecībā uz nekustama īpašuma reālu sadali. Kādiem leģitīmiem mērķiem kalpo šis pamattiesības ierobežojums? Normatīvie akti nedod skaidru formulējumu tiem iemesliem, kas ir par pamatu reālo sadali reglamentējošo noteikumu pieņemšanai tādā, vai citādā redakcijā. Ir saprotams, ka reāli sadalīt var tikai to, kas dabā ir dalāms. Šī ir vairāk dabas zinātņu, nekā tiesiska atziņa. Attiecībā uz būvju reālo sadali no tās ir arī jāvadās, jo, izmantotas pretēji fizikas, matemātikas likumiem, arī tiesību normas nedarbosies. Citāda situācija ir izveidojusies attiecība uz zemes reālo sadali. Teritorijas plānojuma izstrādāšana ir pašvaldības kompetencē. Skaidrojumu, par to, kritērijiem pēc kuriem noteikts minimālais sadalāmās zemes vienības izmērs, nav. Reālo sadali reglamentē normatīvie akti, kas attiecas uz publisko tiesību jomu. Jāsecina, ka publiskās jomas iejaukšanās ir pārāk būtiska civiltiesiskam institūtam. Ir vesala virkne likumu, kas regulē nekustamā īpašuma reālo sadali. Tā, likuma “Par pašvaldībām” 7. panta 1. punkts nosaka, ka pašvaldības dome ir tiesīga izdod saistošos noteikumus, par republikas pilsētas vai novada teritorijas apbūvi. (likums “Par pašvaldībām”, Latvijas vēstnesis, 61 (192), 24.05.1994.) Tātad katrā republikas pilsētā vai novadā var atšķirties būvniecību, kas ietekmē un attiecas arī uz nekustamo īpašumu reālu sadali, reglamentējošās normas un prasības. Dažādās pašvaldībās ir noteikti, piemēram, dažādi minimālo zemes gabalu lielumi un līdz ar to, reālās sadales gadījumos, kopīpašnieki atrodas dažādās pozīcijās, vienā gadījumā, piemēram minimālais zemes platības lielums ir 0,6 ha, bet citos, tas ir 1 ha. Līdzmantinieki, kas neatkarīgi no atrašanās konkrētā pašvaldībā, tiesiski ir vienādā stāvoklī, reālās sadales gadījumā, nokļūst dažādos tiesiskajos stāvokļos, jo, gadījumā, ja zemes gabals atrodas vienā pašvaldībā, tad reālā sadale ir iespējama, bet, ja zemes gabals atrodas citā – tad nē. Līdzīgas tiesības pašvaldībām piešķirtas ar, “Būvniecības likuma” 7. panta 1. daļas pirmo punktu, kas nosaka, ka vietējo pašvaldību kompetencē ir izstrādāt un apstiprināt savas administratīvās teritorijas plānojumu, detālos plānojumus un to sastāvā esošos apbūves noteikumus [...] (“Būvniecības likums”, Latvijas vēstnesis, 131 (414), 30.08.1995.). Specifiskas prasības nekustamā īpašu-

ma reālajai sadalei ir noteiktas ar likumu "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām" un "Aizsargjoslu likumu" (Likums "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām", Latvijas vēstnesis, 5, 25.03.1993., "Aizsargjoslu likums", Latvijas vēstnesis, 56/57 (771/772), 25.02.1997.). Kā minētās tiesību normas tiek interpretētas?

Amatpersonas, izskatot jautājumu par līdzmantinieku vēlmi reāli sadalīt nekustamo īpašumu piemēro analogiju, vadoties no pašvaldību saistošajos noteikumos ietvertā regulējumu par apbūvi. Šādas interpretācijas tiesiskums ir apšaubāms no normas satura piemērošanas viedokļa, jo līdzmantinieki neprasa atļauju būvēt. Viņu tiesiskā griba ir vērsta tikai uz nekustamā īpašuma reālo sadali, veicot mantojuma dalīšanu. Pašvaldības saistošie noteikumi nosaka minimālo zemes gabala, kas paredzēts apbūvei, platību. Proti, cik lielam jābūt zemes gabalam, lai uz tā varētu būvēt. Mantojuma sadalē nav pamata piemērot šos noteikumus. Tiesiskās attiecības nav būvniecības ierosināšana. Šajā gadījumā sadale būtu jāatļauj, līdzmantiniekus brīdinot par apbūves neiespējamību. Tā ir līdzmantinieku prioritāra tiesība izlemt, vai viņi vēlas nekustamo īpašumu sadalīt tā, ka atsevišķie zemes gabali nebūs apbūvējami, vai nē. Katrai pašvaldībai ir tiesības un pat pienākums izstrādāt un pieņemt teritorijas plānojuma noteikumus, lai organizētu attiecīgās teritorijas apbūvi un attīstību un tās iedzīvotāju dzīvi kopumā. Savukārt, katram indivīdam ir tiesības uz likumā noteikto tiesību pilnīgu realizēšanu. Ir nepieņemami, ka īpašnieku tiesības kļūst atkarīgas no tā, vai viņa īpašums atrodas vienā vai otrā pašvaldībā, pilsētā vai laukos. Ar katru gadu pieaug to ārvalstu pilsoņu skaits, kuri manto nekustamos īpašumus Latvijā. Nacionālo tiesību normu regulējums par mantojuma sadali būtu saskaņojams ar Eiropas pieredzi šajā jautājumā, ievērojot, ka no tiesiskā viedokļa – runa iet par būtisku personas pamattiesību, bet no praktiskā viedokļa – kopīpašuma īpatsvara samazināšana ir pozitīva tautsaimniecībai.

Tiesību normu piemērotājiem, jāņem vērā arī vispārējie tiesību principi, jāmāk tulkot tiesību normas ne tikai pēc gramatiskās iztulkošanas metodes. Nevar nepieņemt D.Iļjanovas viedoklim, ka "loģiskā un objektīvā atbilde, kas nodrošinātu tiesiskās sistēmas saskaņotību, kārtību un drošību sabiedrībā, jāmeklē vispārējo principu līmenī" (Iļjanova 2005: 76). Piešķirot līdzmantiniekiem tiesības dalīt mantojumu, likumdevējs nav gribējis vienlaikus padarīt šo procesu neiespējamu vai pakļautu birokrātiskām formalitātēm. Iztulkošanā jāņem vērā arī tiesību normu hierarhija, kas noteikta ar Administratīvā procesa likuma 15. panta otro daļu. (Administratīvā procesa likums, Latvijas vēstnesis, 164 (2551), 14.11.2001) Paš-

valdību saistošie noteikumi hierarhijas ziņā ir ar mazāku juridisko spēku, kā starptautiskie dokumenti, Latvijas Republikas Satversme un Civillikums. Pilnībā jāpiekrīt S. Ozolas viedoklim, ka “ja tiesību piemērotājs minētajai tiesiskajai attiecībai [kopīpašuma sadalei – autores paskaidrojums] piemēro būvniecības, teritorijas plānošanas, vides aizsardzības regulējošās tiesību normas, vispirms jānoskaidro, vai šīs speciālās tiesību normas mērķis ir pilnībā stāties vispārējās tiesību normas vietā.” (Ozola 2008: 35). Darbā jau pieminētie speciālie normatīvie akti – “Būvniecības likums”, “Aizsargjoslu likums”, pašvaldību saistošie noteikumi par apbūvi, nav uzskatāmi, manuprāt, par tādiem, kas ņemami par pamatu kopīpašuma reālai sadalei. Vēlreiz akcentēšanu, ka minētie normatīvie akti regulē būvniecību – kur un kādas ēkas būvēt. Jautājums par mantojuma sadali, savukārt, ir jautājums par līdzmantinieku gribu, sadalīt reāli viņiem piekrietošo mantojumu, kura sastāvā ir nekustamais īpašums, nevis to apbūvēt. Nostāja, ka aizliedz reālu sadali, pamatojoties uz to, ka sadalītos zemes gabalus nevarēs apbūvēt, ir nepareiza. Attiecībā uz tādu nekustamo īpašumu, kas saistīti ar dabas aizsardzību, pieminekļu aizsardzību un saglabāšanu, sadalītajiem īpašumiem var uzlikt apgrūtinājumus, bet ne aizliegt sadalīt.

Civillikuma normas par nekustamā īpašuma sadali ir skaidras līdz brīdim, kad tās saduras ar publiskajām interesēm, publiskajām tiesībām. Strīdīgs ir jautājums par to, cik tālu valsts var ierobežot privāttiesību subjektu gribu. Kā norāda Latvijas Republikas Satversmes tiesa “viens no veidiem, kā īpašuma tiesības var ierobežot sabiedrības interesēs, ir teritorijas plānošana” (Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2005-10-03, Latvijas vēstnesis Nr. 203, 20.12.2005.) Tādējādi tiesa interpretējusi tiesību normas tā, ka teritorijas plānošana ir sabiedrības interesēs, lai realizētu attiecīgas teritorijas attīstību perspektīvā, vienādos un līdzvērtīgos apstākļos visiem attiecīgās teritorijas iedzīvotājiem. Bet attiecībā uz apskatāmo jautājumu par mantojuma masā esoša nekustamā īpašuma reālu sadali, jāsecina, ka nekustamā īpašuma reālā sadale neapdraud sabiedrības intereses. Līdzmantinieku mērķis ir mainīt īpašuma tiesību piederību, ne mainīt nekustamā īpašuma lietošanas mērķi. Likums neprasa indivīdiem norādīt iemeslus, kāpēc viņi vēlas sadalīt mantojumu, tajā skaitā dalot nekustamo īpašumu, tā ir viņu subjektīva griba un vienlaicīgi ar likumu aizsargātas tiesības. Nepareizi būtu ierobežot šīs tiesības tikai tāpēc, ka pēc reālās sadales uz jaunizveidotajiem zemes gabaliem nebūs iespējama apbūve. Tas ir pavisam cits jautājums, kā īpašnieki izmantos

viņu īpašumā nonākušos atsevišķos zemes gabalus. Viņiem būs saistošs pašvaldības teritorijas plānojums un tas būs viņiem jārespektē.

Aplūkojot minētos faktus, veicot to analīzi kopsakarībā ar tiesību normu izpēti, autore nonāk pie šādiem secinājumiem un priekšlikumiem:

- 1) izpratne par pamattiesībām un to ievērošanu konkrētā nacionālā valstī atstāj iespaidu uz mantojuma sadale kā tiesību uz īpašumu rašanās veidu;
- 2) teritorijas plānošanas normatīvie akti ierobežo līdzmantinieku tiesības prasīt mantojuma sadali un tāpēc būtu jāparedz vienoti nekustamo īpašumu reālās sadales kritēriji valstī, kas pie tam teritorijas ziņā ir neliela, kopumā, tajā skaitā nosakot visā valstī vienotu jaunveidojamā zemes gabala minimālo platību;
- 3) dalot nekustamo īpašumu, kas ietilpst mantojuma masā, tiesību normu piemērotājiem jārespektā indivīda privāttiesiskā griba, atceroties, ka tiesības uz īpašumu ir vienas no cilvēka pamattiesībām.
- 4) notiekošie Eiropas integrācijas procesi un pārrobežu mantošana prasa mantojuma tiesību modernizāciju ar mērķi tuvināt nacionālos normatīvos aktus Eiropas valstu normatīvajiem aktiem un tiesiskajai pieredzei.

Bibliogrāfija

1. Administratīvā procesa likums, Latvijas vēstnesis, 164 (2551), 14.11.2001.
2. Aizsargjoslu likums, Latvijas vēstnesis, 56/57 (771/772), 25.02.1997.
3. Būvniecības likums, Latvijas vēstnesis, 131 (414), 30.08.1995.
4. Civillikums, 2. daļa Mantojuma tiesības, Ziņotājs, (29), 30.07.1992.
5. Iljanova, D. (2005) *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Nodibinājums "Ratio iuris".
6. Likums "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām", Latvijas vēstnesis, 5, 25.03.1993.
7. Likums "Par pašvaldībām", Latvijas vēstnesis, 61 (192), 24.05.1994.
8. Ozola, S. (2008) Vispārējie tiesību principi kopīpašuma reālās sadales lietās. *Likums un tiesības*, Nr. 2: 35.
9. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2005-10-03, *Latvijas vēstnesis* Nr. 203, 20.12.2005.

Соблюдение основных прав лица в процессе раздела недвижимого имущества являющегося составной частью наследственной массы

Резюме

Процессы глобализации приводят к росту увеличения случаев межгосударственного наследования. Наследственное право перерастает рамки национального права. Законом предусмотрено право наследников на раздел наследства. Таким образом, раздел наследства является основанием возникновения права собственности. Право индивида на собственность является одним из основных прав. Поэтому, в процессе интеграции Латвии в Европейскую правовую систему, что-бы Латвия оправдала статус правового государства, особенно важна законная и правовая интерпретация тех правовых норм, которые регулируют раздел наследства, в том числе раздел недвижимости. Нормы законодательных актов к разделу недвижимости выдвигают особые требования. В частности, требования по минимальному размеру единицы новообразуемого земельного участка. Эти требования устанавливаются на уровне самоуправления, поэтому в разных самоуправлениях установлены разные требования. Автор, анализируя соответствующие правовые нормы, в контексте с правом индивида на собственность, на свободное распоряжение имуществом, пришла к выводу, что при интерпретации норм о разделе наследства, разделе недвижимости, необходимо основываться на правовой принцип — право индивида на свободное распоряжение своим правом на имущества, своим имуществом. Ситуация в Латвии требует одинаковой на всей территории страны интерпретации соответствующих законодательных актов и уменьшение влияния публичного права на раздел наследства, в том числе — на раздел недвижимости.

Ключевые слова: раздел наследства, право на собственность, основные права, наследники.

LAULĀTO MANTISKO ATTIECĪBU INSTITŪTS – PŪRS, EIROPAS SAVIENĪBAS ĢIMENES TIESĪBU UN LATVIJAS CIVILLIKUMA KONTEKSTĀ

Anotācija

Raksta mērķis ir parādīt pūra institūta vēsturisko izcelsmi, atvēlētā apjoma ietvaros, izvērtēt tā esamības pamatojumu un nepieciešamību Latvijas Republikas Civillikumā un tā “saderību” ar cilvēktiesību pamatprincipiem dzimumlīdztiesības aspektā. Eiropas tiesiskās telpas attīstības kontekstā ģimenes tiesību jomā, īpaša vieta ir pūra institūtam, kas līdz šim Latvijā nav plašāk pētīts aspekts. Lielāka skaidrība šai jautājumā ir nepieciešama vadoties no praktiskiem apsvērumiem, jo iespējams dzimumlīdztiesības pārkāpuma strīds, kas var izcelties sakarā ar patreizējo Latvijas Civillikuma redakciju, var būtiski skart Latvijas valsts intereses. Vienlaikus jāatzīmē, ka pūrs ir iekļauts 1988. gada 24. jūnija Eiropas Kopienas Padomes Direktīvas 88/361 par Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 67. panta īstenošanu, I Pielikuma, 1. panta kapitāla aprītes tipu nomenklatūras XI sadaļā – Personīgā kapitāla aprīte – C daļā un norāda uz pūra eksistenci ģimenes tiesību telpā Eiropā. Saistībā ar personu un kapitāla brīvu pārvietošanos, veidojas līdz šim nebijis daudzums, dažādas etniskās izcelsmes jauktu ģimeņu. Tamdēļ ģimenes tiesisko attiecību integrētam regulējumam vienotajā Eiropā ir būtiska nozīme. Vienlaikus agrākais pūra modelis, zaudējis savu sākotnējo jēgu un tā esamība tiesiskajā laukā aktualizē cilvēktiesību jautājumu, izpratni par dažādu kopienu, grupu savstarpējām attiecībām, arī tiesiskām, mūsu pašu attieksmi, stereotipus un aizspriedumus, un liek nopietni analizēt nacionāli valstiskās atšķirības tiesību aktos, vērtējot cik lielā mērā dažādos tās posmos nepieciešams to vai nu pārvarēt, vai saglabāt (Тихомиров 1996: 414). Šai sakarā jāatbild uz jautājumu vai laulībā, kur abiem laulātajiem ir jābūt tiesībās vienlīdzīgiem, ar pūra piešķirumu tikai sievai, kā Latvijas Civillikuma 111. pantā izlasāms, pūrs var būt nodots vīram, mūsdienās ģimenes tiesiskajās attiecībās netiek reanimēts no Eiropas “skatuves” aizgājušais patriarhālas sabiedrības modelis. Pastāvošais regulējums iespējamā strīda gadījumā ir absolūti nepietiekams un neskaidrs, tai pašā laulības šķiršanas, vai sievas nāves gadījumā un domājot par Eiropas integrācijas tiesiskajām tendencēm ne tikai ģimenes tiesību un mantojuma tiesību, bet arī pamattiesību ievērošanas un nodrošināšanas jomā atgādina un norāda mums uz izmaiņu likumdošanā nepieciešamību.

Atslēgas vārdi: pūrs, ģimenes tiesības, cilvēktiesības, tiesību integrācija.

Īevads

Piedāvātā tēma – Laulāto mantisko attiecību institūts – pūrs, Eiropas Savienības ģimenes tiesību un Latvijas Civillikuma kontekstā, skar daļu no izstrādes stadijā esoša pētījuma. Tā mērķis ir parādīt pūra institūta vēsturisko izcelsmi, izvērtēt tā esamības pamatojumu un nepieciešamību Latvijas Republikas Civillikumā un tā “saderību” ar cilvēktiesību pamatprincipiem dzimumlīdztiesības aspektā.

Eiropas tiesiskās telpas attīstības kontekstā ģimenes tiesību jomā, īpaša vieta ir pūra institūtam, kas līdz šim Latvijā nav plašāk pētīts aspekts. Skaidrība šai jautājumā būtu nepieciešama vadoties no praktiskiem apsvērumiem, jo iespējamais dzimumlīdztiesības pārkāpuma strīds var būtiski skart valsts intereses tamdēļ, ka Latvijai sasītošās starptautiskās tiesību normas noteic vispārīgus dzimumlīdztiesības principus un ietver valsts apņēšanās tās nodrošināt, taču, ja konstatējama diskriminācija uz dzimuma pamata, kur vienam dzimumam tiek pasīktinātas tiesības, balstoties tieši uz dzimumu bioloģiskajām atšķīrībām, tad tas var tikt traktēts kā tiešā diskriminācija uz dzimuma pamata.

Tomēr jāatzīmē, ka ar pūra jēdzienu sastopamies arī 1988. gada 24. jūnija Eiropas Kopīenu Padomes Direktīvā 88/361 par Eiropas Kopīenas dibināšanas līguma 67. panta īstenošanu, kur I Pielīkuma, 1. panta kapitāla aprītes tipu nomenklatūras XI sadaļā – Personīgā kapitāla aprīte – C daļā, atrodam arī pūru, kas tādējādi norāda uz tā eksīstenci ģimenes tiesību telpā arī ārpus Latvijas robežām Eiropā.

Saīstībā ar personu un kapitāla brīvu pārvīetošanos ES, veidojas līdz šim nebījis daudzums, dažādas etniskās izcelsmes jauktu ģīmeņu. Tamdēļ ģīmenes tiesīsko attīcību integrētā regulējumā, tai skaitā laulāto mantas (pūra) pārvīetošanai pāri robežām (jāatceras, ka ne visas ES dalībvalstīs ir Šengenas līguma dalībnieces), ir būtiska nozīme. Vienlaīkus agrākais pūra modelis, zaudējis savu sākotnējo jēgu un tā esamība tiesīskajā laukā aktualīzē cilvēktiesību jautājumu, izpratni par dažādu kopīenu, grupu savstarpējām attīcībām, arī tiesīskām, mūsu pašu attīeksmi, stereotīpus un aizspriedumus, un liek nopietni analizēt nacionāli valstīskās atšķīrības tiesību aktos, vērtējot cik lielā mērā dažādos tās posmos nepīecīesāms to vai nu pārvārēt, vai saglabāt (Тихомиров 1996: 414). Jārod atbilde uz jautājumu vai laulībā, kur abi laulātie it kā ir tiesībās vienlīdzīgi, ar pūra piešķīrumu tikai sievai, un kā Latvijas Civīllikuma 111. pantā izlasāms, pūrs var būt nodots pārvāldībā vīram, mūsdīenās netīek reanimēts no Eiropas “skatuves” aizgājušāis patriarhālas sabīedrības modelis

ģimenes tiesiskajās attiecībās. Bez tam, jānorāda, ka šis regulējums iespējamā strīda gadījumā ir absolūti nepietiekams un neskaids, tai pašā laulības šķiršanas, vai sievas nāves gadījumā un domājot par Eiropas integrācijas tiesiskajām tendencēm ne tikai ģimenes tiesību un mantojuma tiesību, bet arī pamattiesību ievērošanas un nodrošināšanas jomā, atgādina un norāda mums uz izmaiņu likumdošanā nepieciešamību.

Pūra izcelsmes īss vēsturiskais apskats

Pētot pūra institūta definīcijas dažādos avotos redzam, ka gluži tāpat, kā pats pūra institūts, arī tā definīcijas, lielā mērā ir ietekmējušās no sabiedrības, iekārtas un laikmeta, kurā radušās. Visbiežāk sastopamies ar definīciju, kur noteikts, ka pūrs ir *nauda, preces vai īpašums*, ko sieviete dod vīram, stājoties laulībā. No vienas puses, pūrs bija pašas sievas vai citu personu sarūpēts ieguldījums (dažkārt pūru sarūpēt palīdzējuši dzimta, kopiena), jaunajam pārim uzsākot kopdzīvi, izveidojot ģimeni, no otras puses, tas kalpoja kā sievas tiesa ģimenes īpašumā, kuru drīkstēja izmantot visi ģimenes locekļi. Laulības šķiršanas vai vīra nāves gadījumā, pūrs visbiežāk kalpojis sievietes turpmākās dzīves nodrošinājumam un bijis kā īpaša veida sievas vai atraities aizsardzības mehānisms, pret iespējamu sliktu apiēšanos ar viņu no vīra vai vīra ģimenes puses. Reti avotos norādīts, ka pūrs ir *dāvana*, stājoties laulībā un, kas kā laulību nosacījums no līgavas vai līgavaiņa puses, tiek ienests laulībā un sastāv no *zemes, tituliem* vai *skaidras naudas* pienesuma vai, ka pūrs ir *naudas summa* vai *preces*, ko maksā vecākiem nākotnes vīrs vai sieva. Šāds pūra traktējums visticamāk saistīts ar izpirkuma institūta pastāvēšanu agrīnajā ģimenes tiesību veidošanās stadijā, un ir bijis pazīstams un plaši izplatīts saderināšanās un arī laulību rituāls daudzu tautu kultūrās, kas lielākoties pieejamos avotos tiek minēts kā pūra institūta priekšgājējs un radies 3000 gadu pirms mūsu ēras, Senajā Ēģiptē, Mezopotāmijā un bijis inku un acteku kultūru sastāvdaļa. Ģermāņu ciltīm tas radies ap 2000 gadu pirms mūsu ēras, Rietumeiropā no 600–1000 mūsu ēras gadsimtam. Ir atrodams arī skaidrojums, ka izpirkuma un pūra institūts radies laikmetā, kad matrilokālā (laulātā pāra apmešanās sievasmātes mājā vai tās tuvumā) sistēma pārveidojās par patrilokālo. Jāsecina, ka šodien tomēr nav vienots viedoklis par to, kad tieši pūra un izpirkuma institūts radies, un to vairs nav iespējams precīzi noteikt. Dažādajos seno laiku avotos sastopam gan izpirkumu, gan pūru, tā, piemēram, Bībelē – Vecajā Derībā (Mozus 22: 28–29, Exodus 22: 16–17), Hammurabi likumu kodeksā vai grieķu daiļ-

literatūras vissenākajā pieminekļī – Homēra eposā “Odiseja”. Nav noliedzams, ka ligavas izpirkšanai un pūram, senajos laikos jebkurā no cilvēku kopienām bija būtiska nozīme un savs racionāls pamats: vecākiem tika dota zināma kompensācija par darba roku zudumu, tā kalpoja arī kā atlīdzība par meitas auklēšanu un audzināšanu un veicināja saišu veidošanos starp abām jaunajām ģimenēm. Pūrs pieminēts arī latviešu tautas dziesmās, Barona Dainu skapja digitālajā versijā starp publicētajām 225 000 dainām, atrodamas 3597 dainas, kurās minēts pūrs. Tam veltīts pat vairāk dainu kā Dievam, kuram dainu pūrā saskaitāmas aptuveni 3500 dainas. Viduslaikos starp bagātiem un ietekmīgiem sabiedrības ļaudīm, pūrs bija arī nozīmīgs un vērā ņemams veids, bieži vien pat neatņemama valsts un politikas veidošanas sastāvdaļa, blakus tam, tas bija arī veids, kā stiprināt saikni starp šīm divām radnieciskās saites ieguvušajām ģimenēm. Dažkārt tas bija arī lojalitātes apliecinājums, vai pat teritoriālo jautājumu risinājums. Piemēram, 1661. gadā, Portugāles karaliskā ģimene, Burgenzas (angļu val. Braganza) Katrīnai apprecoties ar Anglijas, Skotijas un Īrijas karali Kārli II, kā Katrīnas pūru nodeva Marokas Tanžēru un Indijas pilsētu Mumbaju (agrākais nosaukums – Bombeja). Savukārt Vilhelms Ketlers, kas pēc tēva nāves 1587. gadā kļuva par Zemgales hercogu, 1609. gadā apprecējās ar Brandenburgas-Prūsijas princesi Sofiju (1582.–1510.), kā sievas pūru saņemot iepriekš Prūsijai ieķīlāto Grobiņas novadu, tādējādi sekmējot latviešu apdzīvoto teritoriju apvienošanu. Šis piemērs ir interesants arī no cita aspekta, proti, pūra lomas, vai funkcijas, kā tas ticis izmantots, šai gadījumā tā bija valsts teritorija, kura Livonijas kara gaitā tika ieķīlāta Prūsijai. Pieminēšanas vērts ir arī šī laikmeta cits gadījums, lai gan tas noticis aiz Eiropas robežām, proti, pūra loma Amerikas pirmā prezidenta Džordža Vašingtona (1732.–1799.) dzīvē, kad 26-gadīgais jauneklis apņēma par sievu – atraitni Martu Deindridžu, kurai bija divi pirmās laulības bērni. Jaunās atraitnes bagātīgais pūrs – 6 tūkstoši hektāru zemes un 150 vergu un mantojumā no brāļa saņemtais īpašums, palīdzēja Džordžam Vašingtonam kļūt par bagātāko cilvēku Virdžīnijā un veidot savu politisko karjeru ceļā uz ASV pirmā prezidenta posteni.

Kaut arī pūra institūts uzplaukst viduslaiku Eiropā un kļūst turpat vai par obligātu laulību sastāvdaļu, kas tolaik nozīmēja, ka sievietei bez pūra nebija pat cerību apprecēties, rietumu pasaulē 19. gadsimta beigās, 20. gadsimta sākumā, pūra loma nobāl. Tomēr vēl ar vien ir ļoti daudz valstu tostarp Indija, Dienvidaustrumu Āzija, Ķīna, Āfrika, kur arī šodien bez pūra vai izpirkuma maksas arvien vēl nav iespējams noslēgt laulību.

Pūrs mūsdienu Eiropā

Kaut arī šķiet, ka mūsdienu kontinentālās Eiropas valstīs pūra institūts tikpat kā izzudis, acīmredzot romiešu tiesību ietekme uz kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu un Eiropas atvērtība ir veicinājusi to, ka tajā dzīvo liels skaits imigrantu, tai skaitā arī liela arābu un musulmaņu kopiena, kuras ietvaros pūra institūta darbība saglabājusies, tamdēļ pūra ietekme ir pat nozīmīgāka, nekā tas sākotnēji varētu šķist. Tā, rakstā “First Person: Dr. Suhaib Hasan”, kas publicēts *Financial Times Limited*, sniedzot interviju Davidam Patrikarakosam, Dr. Suhaihs Hasans, norāda, ka musulmanim turēšanās pie islāma likumiem, šariāta izpratnē, nozīmē dzīvot saskaņā ar musulmaņu mācību. Dr. Suhaihs Hasans saskaņā ar islāma likumiem ir tiesnesis islāma šariāta padomē, kas 1982. gadā izveidota Lielbritānijā, lai palīdzētu Apvienotās Karalistes sabiedrībā risināt jautājumus, kas saistīti ar islāmu. Visi šariāta padomes zinātnieki un tiesneši ir beiguši islāma universitātes musulmaņu zemēs, vai ir *Darul uloom* privāto institūciju (tulkojumā no arābu valodas nozīmē zinību skola), kas māca islāmu Indijā un Pakistānā, absolventi. Dr. Suhaihs Hasans strādā kā tiesnesis un lemj par tiem jautājumiem, kas skar britu musulmaņu ikdienas dzīvi – finanšu, mantojuma, laulības šķiršanu un tml. lietas. Krimināllietas tiek atstātas Lielbritānijas tiesu jurisdikcijai. Saskaņā ar Lielbritānijas tiesībām gan vīrietis, gan sieviete var vērsties tiesā laulības šķiršanas gadījumā. Savukārt saskaņā ar islāma likumiem, vīrs var izbeigt laulību, ja viņš uzskata, ka tā būs labāk. Visbiežāk vīrs divu liecinieku klātbūtnē vienkārši sievai paziņo: “Es šķiros no tevis!” Vienīgais, par ko šai gadījumā saskaņā ar šariātu ir jāpārliecinās, vai vīrs ir devis sievietei pūra tiesu, kas ir dāvana no līgavaiņa līdz līgava kļūst par viņa sievu. Ja vien vīrs to nav atdevis, vai izmaksājis, viņš nevar saņemt laulības šķiršanu, kas arī rada problēmas, jo sievietes mēdz apgalvot, ka viņām vajag pūru, lai atbalstītu savus bērnus uz ko negatīvi reaģē vīri norādot, ka Apvienotajā Karalistē bērna intereses tiek aizstāvētas un šķirtās sievas saņem pabalstu no valsts. Musulmaņu sabiedrībā šī situācija tiek uztverta kā dilemma. Ja šķiršanos pieprasījusi sieva, tai jāatdod pūrs vīram, iekams tas nav izdarīts, šķiršanās nevar notikt. Kā redzams no šīs intervijas, islāma šariāta padome vēlas panākt, ka Lielbritānijas tiesību aktos tiek izdarītas izmaiņas gan attiecībā uz pūru, gan arī attiecībā uz šariāta padomes statusu, atzīstot tās par sava veida starpniecības iestādēm, kuru lēmumi kļūtu saistoši izpildei Lielbritānijā. Kā uzskata islāma šariāta padome, tas Apvienotajai Karalistei nāktu tikai par labu, jo tad musul-

maņu sabiedrībai uz likumiska pamata būtu nodota atbildība par šo jomu. Tā kā mūsdienu Eiropā ir vairāk kā 53.7 miljoni musulmaņu, no kuriem vairāk kā 16 miljoni dzīvo Eiropas Savienības teritorijā pie kopējā ES aptuvenā iedzīvotāju skaita uz 2007. gada 1. janvāri – 497 miljoni, redzams, ka ES pašreiz ir ļoti liels procents iedzīvotāju, kuri šeit dzīvodami vēlas, lai vietējā likumdošanā tiktu ieviestas šariāta tradīcijas laulības šķiršanas, tai skaitā – arī pūra institūta jomā.

Par to, ka Apvienotajai Karalistei šis ir liels problēmjautājums, var pārliecināties arī tās parlamenta mājas lapā, kur šais jautājums, tostarp, par pūru, atrodami gan pētījumi, gan arī cilvēktiesību dokumenti (Memorandum submitted by Rights of Women). Arī kāda cita publikācija, 2010. gada oktobrī “*The Economist*”, raksta par šo pašu tēmu, kas liecina par samērā lielu spiedienu šai jautājumā. Raktā norādīts, ka Hārvardas Juridiskajā skolā (ASV) ir islāma finansēts projekts, kas ir svarīgs arī Eiropai, tā vienkāršā iemesla dēļ, ka 40% britu izcelsmes musulmaņu aptaujā atzinuši, ka viņiem patiktu šariāta ideju piemērošana Lielbritānijā. Aptaujātie norāda, ka pretēji dažu histēriskajām runām, neviens jau neiesaka izmantot islāma sodu sistēmu (piemēram, nomētāt neuzticīgu sievu ar akmeņiem līdz nāvei, autores iespraudums) jebkurā no rietumu demokrātijām, tamdēļ neesot iemesla par to baidīties, jo neviens taču šodien neiebilstot, ka divi britu musulmaņu izcelsmes pilsoņi, risina savus tirdzniecības strīdus šādā šariāta kārtībā, bet brīnumainā kārtā laulāto strīdu risināšana nez kamdēļ šķiet nepieņemama. Tamdēļ acīmredzams, ir jāpanāk, ka šiem lēmumiem citās, arī laulību lietās, būtu jāklūst par likumisku, tiesiskā kārtībā nostiprinātu strīdu risināšanas veidu.

Vienlaikus Eiropas valstu lielākajā daļā attieksme pret šo institūtu klūst samērā vienaldzīga, jo lielākajā Eiropas valstu daļā, to civiltiesībās, pūra institūts vairs nav sastopams. Agrāko laiku ģimenes patriarhālo modeli nomainījis cits – dzimumu līdztiesības modelis, tādējādi, kamēr Dienvidaustrumāzijā pūra institūts mūsdienās ir par cēloni daudzām traģēdijām, Eiropas valstu lielākajā daļā šis institūts vairs nepastāv.

Starp atšķirīgu nostāju padošām valstīm, jāmin Francija, un jānorāda uz samērā neseno – 2004. gada Francijas Civilt kodeksu. Tā 952. pantā, atsaucoties uz pūru, norādīts, ka nekustamo īpašumu, kas saņemts pūrā un ieķīlāts, šķiršanās gadījumā jāatgriež dāvinātājam tādā stāvoklī, kādā tas ir bijis dāvinājuma brīdī (pūra nodošanas brīdī) bez aprūtinājumiem un hipotēkām, izņemot tos gadījumus, kad pirmslaulības nolīgumā noteiktās dāvanas (līgavaiņa puses dāvanas) nav iespējams atgriezt sākotnējā apmērā un, ja cits īpašums nav pietiekams, lai to kompensētu un apmie-

rinātu pūra devēja laulāto pilnībā, šādā gadījumā likums pieļauj apgrūtinājumu un hipotēku attiecībā pret pūru. Savukārt Francijas 2004. gada Civilt kodeksa 963. pantā norādīts, ka īpašums, kas ir iekļauts dāvinājuma sastāvā, tai gadījumā, kad tas tiek atsaukts pēc likuma, apdāvinātajam jāatgriež dzimtā brīvs no visiem apgrūtinājumiem un hipotēkām, un nav atsavināms pat pakārtoti uz restitūcijas tiesību pamata un tiek atjaunots tiesībās uz sievas pūru, lai izpildītu pirmslaulības līgumā noteikto. Tam tā jānotiek pat gadījumā, ja dāvana sniegta laulības atbalstīšanai un iekļauta līgumā kā laulības nosacījums. Pie šiem izņēmumiem, jāmin arī Austrijas civiltiesības, kur vēl pavisam nesenā pagātnē, 20. gs beigu posmā, laulības īpašuma jautājuma regulējumam, bija veltīta 28. nodaļa, nosakot līgavas izpirkuma maksu, kas tomēr atcelta ar jauno ģimenes reformas aktu.

Arī Katalonijas Civiltiesību kompilācijas laulāto mantisko attiecību pamatā bija noteikumi (40/1960. g. 21. jūlijs), kas nāca no tradicionālajām romiešu tiesībām (piemēram, dāvanu aizliegums laulāto starpā), pūra un ar to saistīto tiesību pārvaldība, arī laulību līgumi pirms laulību noslēgšanas, kur tika atrunāti pūra un ar to saistīti jautājumi visās detaļās – sadaļā “Pūra režīms”. Galvenā vieta šeit tika ierādīta vīra pienākumam šķiršanās gadījumā, nosakot atgriezt atpakaļ visus augļus vai ienākumus, kas gūti, un kas nav patērēti, kā arī jebkādus guvumus, ko viņš varēja būt guvis, administrējot sievas pūra daļu un lietojot sievas aktīvus. Vēlāk, 1984. gadā, speciālais “pūra režīms” tika atcelts. Katalonijas parlaments pieņēma jaunu Katalonijas Civiltiesību kompilācijas versiju. Šobrīd ģimenes tiesību jomā ir pieņemta Katalonijas Civilt kodeksa otrā grāmata (2010. gada 29. jūlijā), bet jau pirms tam – 1998. gadā tika pieņemts Ģimenes kodekss, ar kuru likvidēts pūra institūts. Ar 2010. gadu Ģimenes kodekss tiek implementēts Katalonijas Civilt kodeksa otrajā grāmatā. Pūra institūta tajā vairs nav, tikai dāvinājums sakarā ar laulību – 4. sadaļa, pp. 231–27 līdz 231–29, saistībā ar ko pūrs vai citi ienākumi, kas domāti kopējās ģimenes dzīves atvieglošanai, kā arī ienākumi no tiem, jāizlieto vispirms, lai norēķinātos par kopējiem ģimenes izdevumiem. Kā redzam, būtu pārsteidzīgi uzskatīt, ka pūrs un izpirkuma maksa Eiropā ir pilnībā izzudušas no mūsdienu laulību institūta. Kaut arī Rietumu pasaulē šādas laulības veido mazāk kā 1 procentu no kopējā laulību skaita, šī prakse vēl arvien ir ļoti populāra Āfrikā, Tuvo Austrumu un Dienvidaustrumu zemēs, kas saistībā ar pēdējā laika notikumiem, un to sakarā krasi pieaugušo patvērumu un bēgļu meklētāju skaitu Eiropā, arī nelegālo imigrantu pieplūdumu, ir pārdomu vērts un vērā ņemams jautājums.

Joprojām līgavainim līgava ir jāzīpērķ no vecākiem Ķīnā, Indijā, Taizemē, Mjanmā un Indonēzijā, tādās Āfrikas kontinenta valstīs kā – Dienvidāfrikā, Tanzānijā, Ganā, Senegālā, Ruandā, Kenijā, Ugandā, Nigērijā, Vidusāzijā – Kazahstānā, Kirgizstānā, Uzbekistānā, Dienvidamerikas kontinentā pie Amazones upes baseina pamatiedzīvotājiem un arī pie tādiem Peru pamatiedzīvotājiem, kā ararainiem (Peru pamatiedzīvotāji – araraini (angļu val. Urarina)), kas ir joprojām izolēti dzīvojoša etniska grupa u.c. Kaut arī pūra loma un piemērošanas prakse šodienas Ķīnā un Indijā ir samazinājusies, tomēr pūra pastāvēšana rada smagas problēmas. Par milzīgo pūra lomu un ietekmi uz sabiedrības dzīvi un procesiem tajā mūsdienās, liecina arī Pakistānas sieviešu intervijas *Euro-news*, kas tika sniegtas saistībā ar 2010. gada vasaras plūdiem (2010. gada augustā) un 6,3 baļļu zemestrīci Pakistānā, Indijā un Afganistānā (2010. gada 17. septembrī). *Euronews* intervijās, šo katastrofu sakarā, sievietes visvairāk uztraucās par to, ka zemestrīcē un plūdus tām zudis pūrs un nevis par to, ka dabas katastrofu rezultātā nogalināti radnieki, iznīcināta pajumte, dokumenti, vai klasiskā rietumu cilvēka izpratnē, citas dzīvei svarīgas lietas. Tāda pati situācija raksturota 2010. gada 14. marta žurnāla “*The Economist*” rakstā “Karš pret mazuļiem – meitenēm”. Raksts norāda uz problēmu, ka sakarā ar to, ka Ķīnā pastāv viena bērna valsts politika, kā arī sakarā ar to, ka vēl arvien daudzas ģimenes turas pie tradīcijas, ka meitām jādod pūrs, miljoniem jauno pāru, pēc ultrasonogrāfijas izdarīšanas, noskaidrojot, ka gaidāmais bērns ir meita, izvēlas tās nogalināt. Tādējādi Ķīnā un Indijas ziemeļos uz katrām 100 meitenēm piedzimst vairāk nekā 120 zēnu. Pie ievērojamā šo valstu iedzīvotāju kopējā skaita, tas ir jau radījis problēmas, jo ir ārkārtīgi daudz neprecētu, jaunu vīriešu. Pieaudzis noziedzības līmenis, cilvēku tirdzniecība, seksuālā vardarbība, palielinājis sieviešu pašnāvību īpatsvars. Šī parādība izplatījusies arī citās Austrumāzijas valstīs, pat Taivānā un Singapūrā. Raksts norāda uz bērnu – meiteņu fiziskās iznīcināšanas trīs galvenajiem iemesliem: seno laiku vēsturiskās pagātnes paliekām cilvēku prātos, kad priekšroka tika dota dēļiem, modernās sabiedrības vēlmi pēc mazākas ģimenes, un ultraskaņas skenēšanas un citu tehnoloģiju negatīvo lomu, dodot iespēju identificēt augļa dzimumu, un bērnu – meiteni padarot par upuri ļaundabīgai apstākļu kombinācijai uz seno aizspriedumu un modernās sabiedrības iespēju un vēlmju pamata. Dienvidkorejā ir izdevies šo modeli izmainīt, taču lielā mērā pateicoties tam, ka tā kļuvusi bagāta un sabiedrība kļuvusi izglītotāka, sapratusi diskriminācijas novēršanas un vienlīdzīgu tiesību attīstības nozīmi un priekšrocības. Ja Ķīnas vai Indijas

sabiedrībai būtu jāgaida uz šo labklājības līmeņa pieaugumu, tad visdrīzāk tas būtu vairāku paaudžu jautājums. Tomēr ir acīmredzams, ka ir nepieciešams veikt daudz ātrākas darbības, tā kā tas ir pašu šo sabiedrību interesēs. Faktiski šķiet ir acīmredzams, ka pūra sākotnēji iecerētā funkcija daudzviet ir izkropļojusies un pāraugusi sabiedrības attīstību kavējošā, apdraudošā un baisā statistikā, no kuras Eiropai jāmacās, jo pasaules globalizācijas ietekmē norobežošanās vairs nespēs kalpot par nacionālo vai ekonomisko interešu aizsardzības stratēģisko modeli.

Vienlaikus tomēr jāsecina, ka Eiropas kontekstā šobrīd pastāv daudz maz vienota izpratne un regulējums, attiecībā uz laulības institūtu, laulāto likumiskajām vai līgumiskajām mantiskajām attiecībām, arī attiecībā par laulāto mantas šķirtību vai laulāto mantas kopību, ar atsevišķām katrai konkrētai valstij piemītošām īpatnībām. Sievietes Rietumu pasaulē mūsdienās strādā algotu darbu vai ir pašnodarbinātas personas, tām ir pašām savi, patstāvīgi ienākumi, sociālais nodrošinājums pabalstu un pensiju veidā, līdz ar to vajadzība pēc pūra, atraities tiesas, zudusi. Ja valstis atzīst, ka cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas, tad kāda šodien ir pūra institūta faktiskā loma? Agrāk tam piemita sievietes, kā mazāk aizsargātā ģimenes locekļa atbalsta funkcija, atsevišķos gadījumos arī laulību sargājošā funkcija. Šobrīd pūra institūta saglabāšana kontinentālās Eiropas telpā drīzāk izskatās, kā arhaisks, cilvēka pamattiesībās nebalstīts fenomens. Nevar nepieņemt Krievijas profesora, juridisko zinātņu doktora J. Tihomirova paustajai atziņai, par juridisko valsts lietu pārvaldības dabas tiesisko regulējumu, vērtību un citu pārmaiņu periodā, kur autors raksta, ka likums pats par sevi ir kādu iekšējo pārmaiņu rezultāts (Тихомиров 1996: 64). Vērtējot jautājumu attiecībā uz pūra institūta saglabāšanu Latvijas Civillikumā, jāizšķiras cik nozīmīgas un nepieciešamas šīs mantotās pūra došanas tradīcijas tiesību normu ietērpā ir un kā tās iespaido ģimenes tiesiskās attiecības mūsdienās. Šodien, diskriminācijas nepieļaujāmība, ir valstu tiesību sistēmas būtisks elements, kaut arī šī termina definīcija un raksturojumi dažādu valstu nacionālajos un starptautiskajos juridiskajos dokumentos ir atšķirīgi. Taču tieši tamdēļ no tiesību doktrīnas viedokļa jautājums ir aktuāls un ir pamats rosināt diskusiju arī par iespējamās dzimumu nelīdztiesības problēmām, gan attiecībā par pūra institūtu kā tādu, gan kontekstā ar laulības šķiršanas procedūru, radot vielu un vietu tiesību jaunradei, praksei, kuras rezultātā sekotu atbilstoši lēmumi, lai samazinātu iespējamās kļūdas. No vienas puses tas šķiet nav pat tik daudz likumdošanas, cik politiskās stratēģijas jautājums, tāpēc ir jāizvērtē, vai šodienas Eiropas Savienības valstu dažādo

grupu un kopienu mērķi ir fundamentāli nesavietojami un pretrunīgi, vai nē. No otras puses, jautājumus par valsts un tiesību regulējumu dažādos sabiedrībā ritošos procesos ar savstarpējo mijiedarbību tajos, ir pastāvējis vienmēr.

Bibliogrāfija

1. 1988. gada 24. jūnija Eiropas Kopienu Padomes Direktīva Nr. 88/361. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1988:178:0005:0018:EN:PDF> (2011.07.02).
2. Civillikums (2003) Rīga: Firma “AFS”.
3. About presidents: George Washington, <http://www.whitehouse.gov/about/presidents/georgewashington> (2010–12–12).
4. Antropoloģijas termini latviešu valodā <http://antropologubiedriba.wikidot.com/antropologijas-termini-latviesu-valoda-m> (2011-03-02).
5. Berger, A. (2004), *Encyclopedic dictionary of Roman law: The lawbook exchange*, New Jersey, Ltd, Clark 392. Pp.
6. Bride price, http://wn.com/bride_price, World news, Bride price (2011–10–02).
7. Ciematniece, I. (2008) “Laulāto mantisko attiecību regulējums Latvijā”. *Jurista Vārds*, Nr. 20 (254).
8. Courland, <http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivonia/Courland.htm> (2011–03–20).
9. Dainu skapis, <http://www.dainuskapis.lv>, pūr (2011–02–20).
10. Darul uloom, <http://www.darululoom-deoband.com/english/index.htm>, (2010–10–26). Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-081/EN/KS-SF-08-081-EN.PDF (2010.05.08).
11. Dowry, en.wikipedia.org/wiki/Dowry (2010–08–09).
12. Glossary, http://www.chronique.com/Library/Glossaries/glossary-KCT/gloss_d.htm (2011–10–02).
13. Lazdiņš J., Osipova, S. (1996) *Latvijas un Eiropas viduslaiku tiesību vēsturē sastopamie jēdzieni un to skaidrojumi*, Rīga.
14. Lang A. “Homer”, <http://ebooks.adelaide.edu.au/l/lang/andrew/homer/chapter11.html>, (2011–16–02).
15. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 21, Number 4, Fall 2007, Pp. 151–174, <http://www.econ.ubc.ca/asiwan/siwan-jep.pdf> (2011–03–02).
16. King Lists Europe, Eastern Livonia Ketlers Vilhelms, Kurzemes hercogs, http://vesture.eu/index.php/Ketlers_Vilhelms_Kurzemes_hercogs, skatīts 2011–02–20, http://www.agceep.net/eventdoc/AGCEEP_Specific_Prussia.eue.htm#evt263002 (2011–02–20).
17. Legislative Scrutiny: Policing and Crime Bill – Human Rights Joint Committee, <http://www.publications.parliament.uk/pa/jt200809/jtselect/jtrights/68/68we14.htm>.

18. Love for Sale: Dowries and Bride Prices, The Bride Price Is A Turn About For The Groom <http://hubpages.com/hub/LoveForSale>, Love for Sale: Dowries and Bride Prices, The Bride Love for Sale: Dowries and Bride Prices. Origin Of The Bridal Shower, <http://hubpages.com/hub/LoveForSale>, Love for Sale: Dowries and Bride Prices. Origin Of The Bridal Shower (2011–12–02).
19. Price Is A Turn About For The Groom (2010–08–04).
20. Mozus 22: 28–29, Exodus 22: 16–17, T.B.S. 217KINGSTON ROAD, LONDON, SW 19 3NN ENGLAND. http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JIW/is_3_58/ai_n14932706/, 2010-12-12.
21. Financial Times Limited, “First Person: Dr. Suhaib Hasan” <http://www.ft.com/cms/s/2/9064931e-a0f6-11de-a88d-00144feabdc0.html>, Financial Times Limited, 19.09.2009. (2010–09–10).
22. RESEARCH PAPER 07/41 2 MAY 2007 A political introduction to India, <http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp2007/rp07-041.pdf>.
23. RESEARCH PAPER 07/41 2 MAY 2007 A political introduction to India (2011–03–20). Dowry, <http://www.parliament.uk/search/results?q=dowry> (2011–03–20).
24. Saprovska A., Dainu Dievs – kā latviešu tautas garīguma ideāls, <http://www.marasloks.lv/public/?id=32&ln=lv>, Agnija Saprovska, Dainu Dievs – kā latviešu tautas garīguma ideāls (2011–09–11).
25. Джордж_Вашингтон, http://ru.wikipedia.org/wiki/Джордж_Вашингтон (2010–10–10). История Латвии от Лывонской войны до конца 18 века. <http://rianova.narod.ru/ist/istoria2.html> (2011–03–20).
26. Общероссийский классификатор видов экономической деятельности, р. “Брачный Выкуп.” http://linai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=101&Itemid=50 (2011–16–02).
27. Тихомиров Ю.А. (2007) *Курс сравнительного правоведения*. Москва: НОРМА.
28. Тихомиров Ю.А. (1996) *Управление на основе права*. Москва: НОРМА.

Institution of Matrimonial Property – Dowry in the Context of EU Family Law and Latvian Civil Law

Summary

The research deals with decisive choices to be made in the legal system in Latvia in order to implement basic human rights stated in Satversme and to comply with European legal integration trends. Institution of matrimonial property – dowry presence of archaic institution in contemporary Latvian Civil law has not been widely studied before. That’s why there is no common understanding, on how it corresponds to the European Economic Community conditions of gender equality law and what is general public opinion in Latvia about this

subject. The Latvian Civil Law was restored in 1993 reviving 1937th Latvian Civil Law, together with The Family Law Part which was fundamentally changed in some paragraphs but remained unchanged and retained institutions which were previously traditional for Latvians: such as engagement and dowry. COUNCIL DIRECTIVE of 24 June 1988 for the implementation of Article 67 of the Treaty (88/361/EEC) THE COUNCIL OF THE EUROPEAN COMMUNITIES states that the internal market comprises an area without internal frontiers in which, the free movement of capital is allowed, due to Annex I, Article 1 about the capital movements, Section XI – Personal capital movements – Part C, also includes a dowry. The research tries to look in to why such an archaic legal institution is still present in the modern law, to analyse it through gender equality framework and explain regulatory failure in this context, to offer solutions for this problem from the theoretical and practical perspectives. To understand the topics complexity article gives a short view on it in historical perspective examining the continuities and discontinuities in this social institution in different regions and era's – starting from ancient world to nowadays: the king of Babylon Hammurabi times up to the modern Southeast Region societies and in Baltics, examines pre-historical origin of dowry, its roots, sense and meaning in historical context. That helps to understand the origin of dowry preconditions, justification, location, and the role in modern family property legal framework, and the usefulness of need of maintaining it in the Latvian Civil Law, as well as, gives the clarity on this issue within gender equality framework, which is included as the legal principle in Constitution of Latvia Republic. Modern Latvian and the European reality, is that such a model does not fit any longer.

Key words: dowry, family law, human rights, legal integration.

LAULĪBAS IZBEIGŠANAS UN AR TO SAISTĪTĀS PROBLĒMAS LATVIJĀ

Anotācija

Latvijā pastāv zināmas problēmas saistītas ar laulības šķiršanu. Lai šķirt laulību laulātajām jānorāda iemesls, kuru novērtēs tiesa. Piemēram, laulību var šķirt, ja laulība ir izirusi – nepastāv laulāto kopdzīve un nav vairs sagaidāms, ka laulātie to atjaunos. Kā arī papildus norādāmi fakti, par to, vai puses ir vienojušas par bērna aizgādību, otra vecāka saskarsmes tiesības izmantošanas kārtību, uzturlīdzekļiem un laulības laikā iegūtās mantas sadali. Līdz ar to ir svarīgi novērtēt laulības šķiršanas procedūras nepilnības un šis raksts palīdzēs noteikt dažus svarīgus aspektus laulības šķiršanas procedūrā Latvijā.

Atslēgas vārdi: šķiršanas process, laulības šķiršana, šķiršanās pamats, tiesas lēmums par laulāto šķirtu dzīvošanu, kopīgās mantas sadale, uzturlīdzekļi.

Laulību šķirt tiesa ļaujoties uz viena laulātā pieteikumu vai uz abu laulāto pieteikumu. Prasību pieteikumā tiesai papildus norādāmi šādi fakti:

1. no kura laika puses dzīvo šķirt;
2. vai otrs laulātais piekrīt laulības šķiršanai;
3. vai puses ir vienojušas par bērna aizgādību, otra vecāka saskarsmes tiesības izmantošanas
4. kārtību, uzturlīdzekļiem un laulības laikā iegūtās mantas sadali vai piesaka attiecīgus prasījumus.

Laulību var šķirt tikai tad ja: laulība ir izirusi – nepastāv laulāto kopdzīve, nav vairs sagaidāms, ka laulātie to atjaunos, un ja laulātie dzīvo šķirti vismaz trīs gadus. Ir uzskatāms, ka laulātie dzīvo šķirti, ja viņiem nav kopīgas saimniecības un viens no laulātajiem to noteikti negrib atjaunot, noliedzot laulības kopdzīves iespējamību. Kopīga saimniecība var nepastāvēt arī tad, ja laulātie šķirti dzīvo kopīgā dzīvoklī.

Šādās situācijās, kad cilvēki, kam faktiski laulības dzīve ir izirusi, dzīvo vienā dzīvoklī, ir sastopamas bieži, jo personām trūkst līdzekļu, lai iegādātos vai īrētu jaunu mājvietu. Lai šāda kopā dzīvošana netiktu ieskaitīta, kopdzīvē pavadītajos gados, likums ir paredzējis ētisku normu, lai atvieglotu šķiršanas procesu. Ja laulātie dzīvo šķirti mazāk nekā 3 gadus, laulību var šķirt, ja:

1. laulības turpināšana ir neiespējama tādu iemeslu dēļ, kuri ir atkarīgi no otra laulātā un kuru dēļ kopdzīve ar viņu būtu neizturama cietirdība;
2. abi laulātie pieprasa laulības šķiršanu vai viens laulātais piekrīt otra laulātā prasībai šķirt laulību;

Viens no laulātajiem uzsācis kopdzīvi ar citu personu un šajā kopdzīvē ir piedzimis bērns vai gaidāma bērna piedzimšana. Ja tiesa uzskata, ka, ir iespējams saglabāt laulību, tā laulāto samierināšanas nolūkā var atlikt lietas izskatīšanu uz laiku līdz sešiem mēnešiem.

Ja abi laulātie ir vienojušies un vēlas šķirt laulību, trīs gadus nenodzīvojuši šķirti, turklāt neredz iespēju samierināties un atjaunot kopdzīvi, tiesai tas ir pietiekams iemesls, lai laulātos izšķirtu. Ja vienam no laulātajiem ir izveidota jauna ģimene, kurā vēl ir gaidāms bērns, tas nerada šaubas par to, ka kopdzīve starp laulātajiem nevar atjaunoties un laulāto ģimenes dzīve ir neatgriezeniski izjukusi. Par neizturamu cietirdību pret laulāto ir uzskatāma ne tikai fiziska vardarbība pret otru laulāto, bet arī morāla vardarbība, kas izpaužas draudos, emocionālā šantāžā. Šāda neizturama cietirdība ir traktējam arī kā fiziska vai morāla vardarbība pret laulāto bērniem.

Nav gan tiešas skaidrības, kā tiesa var izvērtēt laulāto iespējas samierināties, jo likums nesniedz tiešas un skaidras norādes, līdz ar to neskaidrs ir jautājums, kādus kritērijus lēmuma pieņemšanai tiesa ņems vērā. Pieņemot, ka tiesa izvairīsies no subjektīviem priekšrakstiem par laulības būtību, laulātajam vajadzēs iepazīstināt tiesu ar savas dzīves personīgiem un intīmiem apstākļiem, mēģinot pamatot laulības šķiršanas nepieciešamību un samierināšanas bezjēdzību. Nav izslēgts, ka tas viss izrādīsies velti, jo tiesa izvērtēs, ka viss šis subjektīvais strīds no objektīvā viedokļa nav ievēribas cienīgs. Atliek secināt, ka laulāto samierināšanas noteikšana tiks piemērota nevis tad, kad to vēlēšies vai nevēlēšies paši laulātie, bet gan tad, kad par to lems tiesa. Gribētos gan jautāt, kam laulības turpināšanas iespējas ir skaidrāk redzamas – laulātajiem vai tiesai. Dažādās valstīs ir paredzēti dažādi termiņi laulāto samierināšanai, piemēram, Lielbritānijā samierināšanās termiņš ir noteikt deviņu mēnešu garumā. Tā kā minimālais samierināšanās termiņš nav noteikt, tas varētu būt diena, stunda vai minūte. Samierināšanas noteiktajā laikā pusēm obligāti nav jādzīvo šķirti. Zviedrijas likumdevējs atšķirībā no Latvijas ir paredzējis, ka pēc viena laulātā prasības tiesa var aizliegt apmeklēt vienam otru, draudot ar naudas sodu vai brīvības atņemšanu. Šādā gadījumā gan samierināšana zaudē savu galveno uzdevumu – laulāto attiecību uzlabošanu,

jo, aizliedzot tikties, tas kļūst par nerealizējumu uzdevumu, tomēr paliek iespēja realizēt citu ar laulības šķiršanu saistītu jautājumu (uzturlīdzekļi, īpašuma sadale utt.) noregulēšanu. Laulāto samierināšanos pozitīvais rezultāts var izpausties prasības atsaukšanā vai tiesvedības izbeigšanā. Prasības iesniedzējs vai iesniedzēji, panākot samierināšanos, var atsaukt savu iesniegto laulības šķiršanas prasību. Tiesvedību var arī izbeigt, ja prasītājs atsakās no savas prasības par laulības šķiršanu vai puses spējūšas samierināties.

Praksē ievērojamu īpatsvaru veido lietas, kurā tiesvedība izbeigta sakarā ar laulības šķiršanas prasības atsaukumu.

Laulību nešķir, ja: laulātie nav vienojušies par bērna aizgādību; laulātie nav vienojušies par bērna uzturlīdzekļiem; laulātie nav vienojušies par kopīgas mantas sadali; sevišķu iemeslu dēļ laulība ir nepieciešama nepilngadīga bērna interesēs. Laulības šķiršanas lieta izskatāma, piedaloties abām pusēm, bet, ja atbildētājs bez attaisnojoša iemesla neierodas pēc tiesas uzaicinājuma, viņu var atvest uz tiesu piespiedu kārtā, ko veic tiesas norādītā policijas iestāde. Taču nereti ir situācijas, kad viena no pusēm dzīvo, piemēram, ārvalstīs vai kādu citu iemeslu dēļ nevar ierasties uz tiesas sēdi, tad tiesa var atzīt par pietiekamu lietas izskatīšanai šīs personas rakstveida paskaidrojumu vai tās pilnvarota pārstāvja piedalīšanos. Ja atbildētāja dzīvesvieta nav zināma, viņš aicināms uz tiesas sēdi ar publikāciju laikrakstā "Latvijas Vēstnesis". Šādā gadījumā tiesa var izskatīt lietu bez atbildētāja piedalīšanās tiesas sēdē, neesot arī viņa paskaidrojumiem. Agrāk tiesa vienā tiesvedībā ar laulības šķiršanu varēja izskatīt tikai prasījumus par dzīvesvietas noteikšanu bērnam, līdzekļiem bērna uzturēšanai un laulāto kopīgas mantas sadali, ja tās sastāvā nebija nekustamais īpašums. No 2003. gada 1. janvāra lietās par laulības šķiršanu vai neesamību prasījumi, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām, izspriežami vienlaikus. Šādi prasījumi ir strīdi par: aizgādības noteikšanu; saskarsmes tiesības izmantošanu; uzturlīdzekļiem bērnam; līdzekļiem laulātā iepriekšējā labklājības līmeņa vai uztura nodrošināšanai; kopīgo ģimenes mājokli un mājāsaimniecības vai personiskās lietošanas nodrošināšanai; laulāto mantas dalīšanu (arī tad, ja tas skar trešās persona). Jautājumus par aizgādību tiesību piešķiršanu, bērna aprūpi un saskarsmes tiesības izmantošanas kārtību tiesa pieprasa bāriņtiesas atzinumu un uzaicina tās pārstāvi piedalīties tiesas sēdē, kā arī noskaidro bērna viedokli, ja viņu to var noformulēt. Laulības šķiršanas lietas izskatāmas un spriedums pasludināms slēgtā tiesas sēdē. Dokumentu kopijas (pilns dokumentu teksts) izsniedzams trešajām personām tikai tad, ja tas tieši attiecas

uz personām. Taisot spriedumu laulības šķiršanas lietā, tiesa: Izspriež visus prasījumus, kuri izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām un par kuriem celtas prasības, kā arī nosaka, vai pusei, stājoties laulībā, savu uzvārdu mainījusi, piešķirams pirmslaulības uzvārds; sadala starp pusēm tiesāšanas izdevumus, ņemot vērā viņu materiālo stāvokli.

No 2011. gada 1. februāra stājās spēkā grozījumi Notariāta likumā, kas nosaka, ka laulības šķiršanu var veikt zvērināts notārs, gan tikai gadījumā, ja par tās šķiršanu panākta laulāto vienošanās. Laulība var tikt šķirta ne ātrāk kā 30 dienas pēc lietas uzsākšanas – šajā termiņā vienam vai abiem laulātajiem ir tiesības atsaukt savu iesniegumu. Ja laulātie savstarpēji nav vienojušies par laulības šķiršanu vai attiecībā uz kādu no jautājumiem, kas skar kopīgu nepilngadīgu bērnu vai kopīgu mantu, laulību var šķirt tikai tiesa.

Jau šobrīd pie zvērinātiem notāriem vēršas iedzīvotāji, kas nonākuši pie nepieciešamības šķirt laulību un vēlas sakārtot šī jautājuma formālo pusi – tas apstiprina, ka konkrētā likumdošanas iniciatīva ir bijusi lietderīga. Katras ģimenes iziršanas gadījums ir ļoti individuāls un sarežģīts ne tikai laulātajiem un bērniem, bet arī vecvecākiem, radiem un draugiem. Tāpēc laulības šķiršanas praksi uzsākot, Latvijas Zvērinātu notāru padome rūpīgi apkopo visus jautājumus un neskaidrības, lai gādātu par notāru prakses saskaņošanu, nepieciešamības gadījumā sniedzot ierosinājumus prakses pilnveidošanai. Iedzīvotāji var vērsties pie jebkura Latvijas zvērinātā notāra, kā arī izmantot padomes mājas lapu un informatīvos tālrunus.

Notāru birojos atzīst, ka par šķiršanu lavīnu runāt būtu pārspīlēti, bet interese ir pārsteidzoši liela. Cilvēki pierakstās uz konsultācijām un taujā kādi dokumenti jāiesniedz, lai šķirtu laulību. Garas rindas neveidojas tikai tāpēc, ka notāriem reģionu pilsētās darba ir mazāk nekā pirms krīzes, kad bija darba pilnas rokas ar nekustamā īpašuma lietām. Tagad šo nišu aizpildīs laulības šķiršanas lietas. Zvērinātu notāru padomes priekšsēdētāja Sandra Jakušenoka skaidro, ka laulība netiek šķirta uzreiz tajā pašā dienā, kad pāris ierodas pie notāra, tiek dotas 30 dienas, taču strīdu jautājumos laulību joprojām šķir tiesa. S. Jakušenoka uzskata, ka jaunā kārtība ir cilvēkiem emocionāli komfortablāka, jo nav ne prasītāju, ne atbildētāju, atvieglots ir arī tiesu darbs. Viņasprāt, laulības institūciju tas nekādīgi neapdraud, jo pie notāra nāk tikai tie pāri, kas jau spējuši vienoties. Tas, ka šķirties gribētāju būs tika daudz, bija sagaidāms, jo daudzi pāri laulībā skaitījās tikai uz papīra un reāli jau sen bija šķirušies.

Notāri atzīst, ka pie viņiem ierodas tikai tie pāri, kas spējuši vienoties gan par uzturlīdzekļu maksāšanu bērniem, gan sadalījuši mantu. Visticamāk, cilvēki jau kādu laiku dzīvojuši šķirti un tagad, izmantojot valsts pretimnākšanu, attiecības vēlas nokārtot. Zvērināts notārs šķir laulību, ja laulātie par to ir vienojušies un ja laulātajiem nav kopīga nepilngadīga bērna un kopīgas mantas kā arī, ja laulātajiem ir kopīgs nepilngadīgs bērns vai kopīga manta un laulātie ir noslēguši rakstveida vienošanos par nepilngadīga bērna aizgādību, saskarsmes tiesībām, bērna uzturlīdzekļiem un kopīgas mantas sadali. Ja piekritība šķir laulību pārrobežu lietā nav noteikta Latvijas Republikai, zvērināts notārs laulības šķiršanas lietu neuzsāk un paziņo par to laulātajiem.

Zvērināts notārs uzsāk laulības šķiršanas lietu tad, kad saņemts abu laulāto kopīgs iesniegums par laulības šķiršanu, pirms tam pārlicinoties, vai šo laulības šķiršanas lietu nav uzsācis cits zvērināts notārs.

Iesniegumam par laulības šķiršanu pievieno laulības apliecības oriģinālu vai dzimtsarakstu iestādes iesniegtu norakstu vai izrakstu, vai izziņu no civilstāvokļa aktu reģistra. Ja laulātajiem ir kopīgs nepilngadīgs bērns vai kopīga manta, iesniegumam par laulības šķiršanu pievieno rakstveida vienošanos par kopīga nepilngadīga bērna aizgādību, saskarsmes tiesībām, bērna uzturlīdzekļiem un kopīgas mantas sadali. Zvērināts notārs, kas saņēmis iesniegumu par laulības šķiršanu, attiecīgo lietu reģistrē laulības šķiršanas lietu reģistrā. Laulības šķiršanas lietu reģistru ved Latvijas zvērinātu notāru kolēģija, laulības šķiršanas lietu reģistrā ieraksta zvērināts notārs, kurš ved laulības šķiršanas lietu.

Laulības šķiršanas lieta ir uzsākta dienā, kad tā reģistrēta laulības šķiršanas lietu reģistrā. Par laulības šķiršanas lietas uzsākšanu zvērināts notārs paziņo abiem laulātajiem. Katram laulātajam ir tiesības atsaukt iesniegumu par laulības šķiršanu. Atsaukumu izsaka rakstveidā un bez nosacījumiem. Paraksts uz atsaukumu apliecināms pie zvērināta notāra vai citas Civillikuma 1474. pantā norādītās personas, pants norāda "Darījuma dalībnieki var noslēgt to notariālā vai Pagastiesu likumos paredzētā vai privātā kārtībā, apmierināties ar mutisku vienošanos vai sastādīt rakstisku aktu, slēgt darījumu liecinieku klātbūtnē vai bez tiem, kā arī darīt to atklātībai zināmu vai ne. Šis noteikums neattiecas uz tiem gadījumiem, kuros likums prasa noteiktu darījuma noslēgšanas kārtību".

Tādā gadījumā zvērināts notārs izbeidz laulības šķiršanas lietu, reģistrējot šo faktu laulības šķiršanas lietu reģistrā. Ja atsaukumu iesniedzis viens laulātais, zvērināts notārs informē otru laulāto par atsaukumu un par laulības šķiršanas lietas izbeigšanu. Izbeigta laulības šķiršanas lieta

nav atjaunojama. Laulības šķiršanas lietas izbeigšana nav šķērslis jaunam laulības šķiršanas iesniegumam. Ja zvērināts notārs noteiktajā termiņā 30 dienu laikā nav saņēmis laulības šķiršanas atsaukumu, viņš šķir laulību, taisot notariālo aktu par laulības šķiršanu (laulības šķiršanas apliecību). Laulība ir šķirta no dienas, kad zvērināts notārs taisījis laulības šķiršanas apliecību. Pie notāra noslēgt laulību sanāk vienkāršāk un ātrāk, ja laulātie ir jau vienojušies.

Lai gan izmaiņas notariāta likumā ir pieņemtas tikai šī gada sākumā, bet ir iesniegti jau simtiem iesniegumu par laulības šķiršanu, kas tiešam atvieglo darbu šķirot daudz sarežģītākas laulības šķiršanas nekā pie notāra.

Līdz 2003. gada 1. janvārim Civilprocesa likumā bija noteikts, ka tiesai spriedumā jānorāda, vai laulības iziršanā vainojams viens vai abi laulātie. Šādam tiesas konstatējumam bija un arī pašreiz ir prejudiciāla nozīme uztura un līdzekļu iepriekšējai līmeņa nodrošināšanai, piedziņas iespējai, jo tos var saņemt tikai tas šķirtais laulātais, kas pašas ar savām darbībām nav veicinājis laulības iziršanu. Arī pirms laulības šķiršanas lietas ierosināšanas, laulātais, ja nepieciešams, var prasīt no otra laulātā, kurš veicinājis šķirtu dzīvi, nodrošināt labklājības līmeni, kas ir līdzvērtīgs līdz šķirtajai dzīvei bijušajam līmenim, vai arī uzturu, vajadzības gadījumā – arī apkopšanu. Pienākums nodrošināt iepriekšējo labklājības līmeni vai uzturu izbeidzas:

1. ja pagājis tikpat ilgs laiks, cik ilgusi laulība;
2. līdz bērns sasniedz pilngadību.

Ar brīdi, kad spriedums, ar kuru tiek šķirta laulība, stājas spēkā, personu starpā beidz pastāvēt tiesības un pienākumi, kas izriet no laulāto savstarpējām tiesiskajām attiecībām. Pēc laulības šķiršanas persona ir tiesīga doties jaunā laulībā. Taču līdz ar laulības šķiršanu bijušajiem laulātajiem var rasties jauni pienākumi un tiesības, kas izriet no laulības šķiršanas. Savukārt ir jāņem vērā, ka pēc otra laulātā lūguma tiesa, ja tas neaizskar bērna intereses, var liegt laulātajam, kurš veicinājis laulības iziršanu, saukties laulībā iegūtajā uzvārdā. Laulības šķiršana pati par sevi var arī neietekmēt vecāku atbildību pār bērniem. Taču, šķirot laulību, laulātajiem vienlaikus ir jāvienojas pār aizgādības noteikšanu, saskarsmes tiesību izmantošanu un uzturlīdzekļiem bērniem Civilprocesa 238. pants nosaka: “ lietās par laulības šķiršanu ir aizliegts izskatīt atsevišķi iepriekš minētos jautājumus, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām, it īpaši no vecāku un bērnu tiesiskajām attiecībām”.

Laulības šķiršanās sekas vecāku atbildības jautājumos. Ja pēc laulības šķiršanas bijušie laulātie dzīvo šķirti, vecāku kopīga atbildība pār bērniem Latvijas nacionālo tiesību izpratnē – vecāku kopīga aizgādība turpinās. Taču attiecīgi ikdienas aizgādību (vecāku atbildību) īsteno tas no vecākiem, pie kura bērns dzīvo, pienākums gādāt par bērna uzturēšanu nebeidzas, ja bērns nedzīvo kopā ar vienu no vecākiem vai abiem vecākiem. Vienlaikus ir iespējamas arī tādas situācijas, kad bērns atrodas viena no vecāku atsevišķā aizgādībā, pamatojoties uz tiesas nolēmumu vai vecāku savstarpēju vienošanos. Šādā gadījumā vecākam, kuram nav aizgādības tiesības, tik un un tā saglabājas saskarsmes tiesības (tiesības uzturēt tiešus kontaktus un personiskas attiecības ar bērnu). Taču šajā gadījumā tam vecākam, kura atsevišķā aizgādībā bērns neatrodas, nav arī pienākums piedalīties bērna aprūpē, proti, nodrošināt uzturlīdzekļus bērnam. Laulības šķiršanās sekas jautājumā par uzturlīdzekļiem bērniem. Vienlaikus ar laulības šķiršanu, ir izšķirams jautājums par uzturlīdzekļiem bērniem. Laulības šķiršana neietekmē abu vecāku pienākumu uzturēt bērnu. Šķirot laulību, bērna vecāki var savstarpēji vienoties par uzturlīdzekļiem bērniem, taču tajos gadījumos, kad vecāki nespēj panākt vienošanos, strīdu vienlaikus ar laulības šķiršanu izšķir tiesa. Es uzskatu, ka šķirot laulību tiesa ņem vērā katra laulātā materiālo stāvokli, lai noteiktu kurš no laulātajiem ir spējīgs nodrošināt sava bērna materiālo stāvokli un kuram no laulātajiem ir mazāki finansiālie ienākumi. Ir svarīgi, ja tiesa izlemj, jo bieži vien starp vecākiem nav nekādas sapratnes un viņus vada tikai dažādi strīdi kas tikai paildzina un apgrūtina tiesas darbu.

Civilprocesa likuma 238. panta noteikumiem “laulība nevar tikt šķirta, kamēr laulātie nav panākuši savstarpēju vienošanos par to savstarpējās mantas sadali. Ja laulātie savstarpēji nevar vienoties, tad abu laulāto savstarpējie prasījumi par mantas sadali”. Es uzskatu, ka bieži vien ir gadījumi, kad laulātie nevar savā starpā vienoties, un tad sāk rasties dažādas problēmas kas tikai paildzina un apgrūtina tiesas darbu. Tā pēc būtu labāk ja abi laulātie jau iepriekš vienotos par mantas sadali un citiem jautājumiem kas saistīti ar viņu laulības šķiršanu.

Laulības šķiršanas gadījumā likumiskos mantu sadales jautājumus nosaka Civillikuma noteikumi. Ātrs laulātais ir tiesīgs paturēt to mantu, kas viņam/viņai ir piederējusi pirms laulības, kā arī to atsevišķo mantu, ko katrs laulātais ir ieguvis laulības laikā. Savukārt tā manta, ko laulības laikā laulātie iegūst kopīgi vai viens no viņiem, bet ar abu laulāto līdzekļiem vai ar otra laulātā palīdzību, ir abu laulāto kopīgā manta. Par abu laulāto mantu tiek pieņemts, ka tā pieder abiem laulātajiem kopīgās daļās,

ja vien kāds no laulātajiem nepamato un nepierāda citādāku mantas dalījuma kārtību. Savukārt, ja laulāto mantiskās attiecības tiek regulētas laulības līgumā, tad arī mantas sadales jautājumi laulības šķiršanas gadījumā tiek noteikti atbilstoši līguma noteikumiem.

Attiecībā uz pienākumu maksāt uzturlīdzekļus (uzturēt) bijušajam laulātajam. Bijušais laulātais var prasīt līdzekļus iepriekšējās labklājības līmeņa nodrošināšanai vai līdzekļus uzturam no otrā laulātā samērā ar viņa mantas stāvokli. Pienākums nodrošināt šādu līdzekļu sniegšanai bijušajam laulātajam ir tajos gadījumos, kad laulātais, no kura šādi līdzekļi tiek prasīti, ir ar savām darbībām aicinājis laulības iziršanu. Taču jāņem vērā, ka šiem līdzekļiem, ko bijušais laulātais prasa, ir jābūt nepieciešamiem. Tādējādi bijušajam laulātajam nav pienākuma nodrošināt iepriekšējo labklājības līmeni vai uzturu bijušajam laulātajam, kā arī šāda pienākuma izpilde var tikt izbeigta, ja:

1. bijušais laulātais ir devies jaunā laulībā;
2. bijušā laulātā ienākumi nodrošina attiecīgi iepriekšējo labklājības līmeni vai uzturu;
3. bijušais laulātais izvairās iegūt līdzekļus uzturam ar savu darbu;
4. ir citi apstākļi, kas liecina, ka zudusi nepieciešamība saņemt līdzekļus no bijušā laulātā.

Pienākums nodrošināt iepriekšējo labklājības līmeni vai uzturu bijušajam laulātajam izbeidzas arī tajos gadījumos, kad pēc laulības šķiršanas pagājis tikpat ilgs laiks, cik attiecīgi ilgusi šķirtā laulība. Tomēr gadījumos, kad bijušo laulāto kopīgs bērns šajā laikā nav sasniedzis pilngadību un ir tā bijušā laulātā aizgādībā, kuram ir tiesības prasīt līdzekļus, šis pienākums turpinās, līdz bērns sasniedz pilngadību. Manuprāt tā arī jābūt, kad pēc laulības šķiršanas otrs laulātais turpina nodrošināt nepilngadīgo bērnu, jo bieži vien ir situācijas, ka viens no laulātajiem pie kura bērns dzīvo diemžēl nevar apgādāt bērnu tikai ar saviem ienākumiem, un otra laulātā materiālais atbalsts palīdz bērna audzināšanā.

Bibliogrāfija

1. Civillikums/ Latvijas Republikas likums/Pieņemts 28.01.1937. – stājies spēkā 01.09.1993 ar grozījumiem, kas pieņemti 30.06.1994. Ziņotājs 10.06.1993., Nr. 22/23 www.likumi.lv 28.03.2010].
2. http://ec.europa.eu/civiljustice/divorce/divorce_lat_lv.htm.
3. <http://latvijasnotars.lv/lv/actual/news/entry/122/>.
4. <http://www.notariats.lv/lv/zinas/39520/sacies-laulibu-skiršanas-bums-pie-notariem-veidojas-rindas>.

Termination of Marriage and Other Related Problems in Latvia

Summary

Divorce is a formal legal process. The legal process for divorce may also include issues of spousal support, alimony and separation of property. Applying the family (matrimonial) law it's important to remember the particularity of legal system. Specificity of matrimonial law determines rules of legislation. It's important for spouses to prove to the court reasons for divorce. It's possible also to get divorce by a notary, but only if spouses don't have any pretensions.

Key words: divorcement, the legal dissolution of a marriage, divorcer, separation of spouses, separation of property, alimony.

VARDARBĪBA ĢIMENĒ

Anotācija

Vardarbība ģimenē ir problēmjautājums, kas prasa rast tam risinājumu sabiedrībā kopumā, t.sk. likumdošanas jomā. Šī problēma jārisina ne tikai tiesībaizsardzības iestāžu praktiskajā darbībā. Publikācijā sniegts ieskats vairākos vardarbības teorētiskajos aspektos, kā arī atainota šīs problēmas aktualitāte ANO dokumentos un ES direktīvās, par kuru ieviešanu Latvijā tiek diskutēts šobrīd.

Atslēgas vārdi: vardarbība, vardarbības cēloņi un veicinošie apstākļi, ANO dokumenti, ES regulas.

Vēlme patiesi atgriezties Eiropā liek mums pārdomāt ne vien likumdošanas atbilstību Eiropas Padomes izvirzītajām prasībām dalībvalstīm, bet risināt arī citas kopīgas problēmas. Viena no nozīmīgākajām problēmām arī Eiropā ir un paliek vardarbība ģimenē dažādās tās izpausmes formās. Šī problēma diemžēl nav sveša arī Latvijā, sabiedrībai, tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem, tiesību zinātņu speciālistiem.

Ar vardarbību ģimenē parasti saprot fizisko, seksuālo, verbālo, emocionālo un ekonomisko aizskārumu ciklu, kas atkārtojas arvien biežāk un kas tiek izmantots pret sievieti no partnera (vīra, drauga) puses ar mērķi iegūt pār viņu kontroli un varu (http://www.pretvardarbibu.lv/vardarbiba_gimene_pret_sievieti). Partnera vardarbība pret sievieti ģimenē atbilstoši 1979. gada ANO Konvencijai par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu ir viena no diskriminācijas pret sievieti formām. Vardarbība pret sievieti ir uz dzimumu balstītas vardarbības rīcība, kā rezultātā rodas vai var rasties fizisks, seksuāls vai garīgs kaitējums vai ciešanas sievietei, ieskaitot šādas darbības draudus, piespiedu darbības vai patvaļīgu brīvības atņemšanu, neatkarīgi, vai tā notiek sabiedriskās vai privātās dzīves ietvaros (ANO Deklarācijas par vardarbības pret sievieti izskaušanu 1. pants, 1993. gada 20. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija Nr. 48); Latvijas valsts ir ratificējusi 1979. gada ANO Konvenciju par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu un apņēmusies veikt visus attiecīgos pasākumus, lai likvidētu diskrimināciju attiecībā uz sievietēm no jebkādas personas, organizācijas vai uzņēmuma puses, tai skaitā, no vardarbības ģimenē.

Vardarbība pret sievieti ietver fizisku, seksuālu un garīgu vardarbību ģimenē, tajā skaitā sišanu, sieviešu dzimuma bērnu seksuāla izmantošanu ģimenē, vardarbību pūra dēļ, izvarošanu laulībā, sieviešu ģenitāliju kropļošanu un citu tradicionālo praksi, kas nodara kaitējumu sievietēm, vardarbību, kas nenotiek laulības ietvaros, kā arī ar ekspluatāciju saistītu ar vardarbību (ANO Deklarācijas par vardarbības pret sievieti izskaušanu 2. panta (a) daļa, 1993. gada 20. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija Nr. 48); ANO ir atzinusi, ka tieši pret sievietēm vērstā vardarbība ir tā, kas nopietni kavē sieviešu iespējas izmantot tiesības un brīvības uz vienlīdzīgiem pamatiem ar vīriešiem, bet sabiedrībā valdošie aizspriedumi un paražas attaisno uz dzimumu balstītu vardarbību kā sievietes aizsardzības vai kontroles formu.

Statistikas apkopojumi no dažādām pasaules valstīm liecina par to, ka katra trešā sieviete ir sista, izvarota vai citādā veidā cietusi no vardarbības vismaz reizi mūžā, lielākajā daļā gadījumu uzbrucējs ir bijis viņas ģimenes loceklis; Pasaules Veselības organizācijas dati liecina par to, ka aptuveni 70% nogalināto sieviešu slepkavas ir viņu vīriešu dzimuma partneri; Eiropas Padomes statistika liecina par to, ka katra ceturtdā sieviete savā mūžā ir cietusi no vardarbības ģimenē un 6–10% sieviešu cieš no vardarbības ģimenē katru gadu. (http://www.pretvardarbibu.lv/vardarbiba_gimene_pret_sievieti.)

Pētījumi, kas veikti Austrālijā, Kanādā, Izraēlā, Dienvidāfrikā un Savienotajās Valstīs parāda, ka 40%–70% slepkavībās bojā gājušo sieviešu ir nogalinājuši to vīri vai draugi. 2004. gadā ASV ģimenes locekļa vai dzīvesbiedra nogalināto personu skaits sasniedza 2396. 43% mirušo bija sievas vai draudzenes, 43% vecāku nogalinātie bērni un 26% bija citi ģimenes locekļi. Pēdējo 5 gadu laikā šī tendence ir bijusi vairāk vai mazāk nemainīga.

Gandrīz trešā daļa amerikāņu sieviešu (31%) ir atzinušas, ka savas dzīves laikā ir tikušas pakļautas fiziskai vai seksuālai vardarbībai no vīru vai draugu pusēs.

90–95% no vardarbības ģimenē cietušo ir sievietes. Gandrīz katra piektā vidusskolniece ir ziņojusi par fizisku vai seksuālu vardarbību no randiņa partnera pusēs.

Dažādu rasu sievietes ir apmēram vienādā mērā pakļautas vardarbības riskam no dzīvesbiedra pusēs.

Pasaules Veselības organizācija (PVO) norāda, ka 48 dažādās pasaules vietās veiktajās aptaujās ir konstatēts, ka 10–69% aptaujāto sieviešu ir savas dzīves laikā cietušas no dzīvesbiedra fiziskās vardarbības. PVO arī

norāda, ka dažās valstīs veiktās aptaujas atklāj, ka 40–70% nogalināto sieviešu ir mirušas no dzīvesbiedra rokas.

1997. gada publicētajā UNICEF (Apvienoto Nāciju Starptautiskais Bērnu fonds) ziņojumā ir norādīts, ka pasaules mērogā 25%–50% vardarbībā cietušo sieviešu ir cietušas no dzīvesbiedra rokas. (Š. Banča, Nepieņemamais status quo: Vardarbība pret sievietēm un meitenēm, situācijas attīstība 45 valstīs, UNICEF, 1997. g.)

2006. budžeta gadā Minesotas štatā realizēto piekauto sieviešu sabiedrības aizstāvības programmu ietvaros palīdzība sniegta 37010 sieviešu un bērnu. 2006. budžeta gadā Minesotas štatā ārkārtas patversmju pakalpojumus izmantoja 5295 piekauto sieviešu un 5131 bērnu.

2006. budžeta gadā Minesotas štatā ārkārtas viesnīcas, moteļa pakalpojumus izmantoja 434 piekautās sievietes un 535 bērni.

2004. gadā Minesotas štatā tika iesniegtas 12376 prasības par aizsardzības līdzekļu piemērošanu.

Minesotas štatā apmēram 25% no sesto un devīto klašu skolniekiem ir atzinuši, ka pieaugušie, kas dzīvo ar viņiem vienā mājsaimniecībā, ir tos fiziski ietekmējuši. Apmēram līdzīgs skaits studentu ir ziņojuši par mājsaimniecībā notiekošā varmācībā cietušajiem.

Kanādā ir aprēķināts, ka ik gadu tiešās izmaksas, ko krimināltiesiskajai sistēmai rada vardarbība pret sievietēm, sasniedz 684 miljonus Kanādas dolāru, savukārt policijas izmaksas ir 187 miljons dolāru, bet 294 miljoni dolāru tiek tērēti konsultācijām un apmācībām. Kopumā uz šiem jautājumiem tiek tērēts vairāk kā miljards dolāru gadā.

Saskaņā ar 1998. gadā Somijā veiktajiem pētījumiem, pret sievietēm vērstās vardarbības rezultātā tiešās veselības aprūpes, sociālās aprūpes, policijas, tiesu un ieslodzījuma vietu izmaksas, kā arī netiešās izmaksas, ko rada zaudētās dzīvības un zaudētie darba gadi sasniedz 101 miljonu eiro gadā. (Statistikas dati apkopoti konferences “Ģimenes vardarbība – juridiskā reforma un institūciju sadarbība” materiālos, 2011. gada 4. oktobris, Daugavpils)

Minesotas štatā seksuālās varmācības radītās izmaksas ik gadu svārstās ap 8 miljardiem ASV dolāru.

2004. gadā 998 Minesotas štata iedzīvotāji saņēma sadzīves vardarbības rezultātā nepieciešamo neatliekamo palīdzību vai stacionāro ārstēšanu. 97% no cietušajiem bija sievietes.

Tikai 30% no sadzīves vardarbības cietušo ir griezušies pēc medicīniskas palīdzības traumu ārstēšanai.

Vardarbība ģimenē ir viena no lielākajām sabiedrības veselības problēmām, kuras risināšanai no ASV veselības aprūpes budžeta tiek tērēti vairāk kā 5,8 miljardu ASV dolāru.

Ģimenēs notiekošās vardarbības dēļ ASV ik gadu zaudē 1,7 miljonus nostrādātu dienu. Tādējādi darba devēji ik gadu no vardarbības cietušo darbinieku kavējumu, zemāka darba ražīguma, lielākas kadru mainības, veselības aprūpes un drošības dēļ zaudē 3–5 miljardus ASV dolāru (Statistikas dati apkopoti konferences “Ģimenes vardarbība-juridiskā reforma un institūciju sadarbība” materiālos. 2011. gada 4. oktobris, Daugavpils).

Oficiālas statistikas Latvijā par vardarbību ģimenē, t.sk. pret sievieti, nav. Statistikas dati ir pieejami tikai par noziedzības rādītājiem vispār, kuros ir ietverti dati par vardarbīgiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Lai stratēģija vardarbības ierobežošanai ģimenēs būtu iedarbīga, tā jābalsta uz skaidri formulētām vardarbības teorijas pamatnostādņēm. Iespēju robežās, lai efektīvi koordinētu reakciju uz vardarbības problēmu, jānodrošina, ka visas sabiedrības grupas atzīst šo viedokli.

Centrāleiropas, Austrumeiropas valstīs un bijušās Padomju Savienības republikās tiek diskutēts par dažādiem šo teoriju atzariem. Viena no pirmajām teorētiskajām pamatnostādņēm, kas tika izstrādāta ASV nosaka, ka vīrieši, kas sit sievietes ir garīgi slimi, un, ka sievietes, kas šādas vardarbīgas attiecības nepārtrauc, arī ir garīgi slimas. Kā izrādījās, šī teorija ir maldīga. Vardarbīgo attiecību skaits izrādījās daudz lielāks nekā teorētiski uzskatīja, un psihologu veiktie eksperimenti neapstiprināja hipotēzi par garīgo slimību kā vardarbības cēloni. Patiesībā daudzi varmākas un to upuri psiholoģiskajos eksperimentos uzrādīja “normālus” rezultātus.

Cita teorija atkal apgalvo, ka vīrieši piekauj sievietes tādēļ, ka šāds uzvedības modelis ir ticis īstenots to ģimenē. Neskatoties uz to, ka statistikā parādās saistība starp vīriešu varmācību un bērnībā mājās novēroto mātes piekaušanu no tēva puses (šādi vīrieši piekauj savas sievas septiņreiz biežāk), līdzīga saikne attiecībā uz meitenēm, kas pieredzējušas mātes sišanu un tādēļ vēlāk kļuvušas par vardarbības upuriem statistikā nav konstatējama. Turklāt daudzi vīrieši, kuri atzina, ka bērnībā tiem nācies novērot vardarbību ģimenē, pieaugot nemaz neizturējās varmācīgi pret saviem dzīvesbiedriem.

Trešā teorija apgalvo, ka sistemātiskas piekaušanas rezultātā sievietes cieš no “iedzītās bezpalīdzības” sajūtas un zaudē spēju pretoties vardarbībai vai pārtraukt attiecības. Teorija ignorē ekonomiskos, sociālos un ģimenes apstākļus, kas liek sievietēm turpināt attiecības. Tas ir pretrunā arī ar pieredzi, ko sievietes gūst aktīvi meklējot iespēju pasargāt sevi.

Pētījumi liecina, ka piekautās sievietes dažādos veidos pretojas vardarbībai un izmanto vairākas izdzīvošanas jeb pretošanās taktikas.

Ceturrtā teorija uzsver, ka varmākas darbojas saskaņā ar “vardarbības ciklu”, kurā vardarbīgie periodi mijas ar nožēlu. “Vardarbības cikla” teorija tomēr neatbilst daudzu piekauto sieviešu pieredzei. Liela daļa piekauto sieviešu norāda, ka dzīvesbiedrs nekad nav nožēlojis vardarbīgo izturēšanos, un vardarbība ir bijusi nevis epizodiska, bet gan pastāvīga kopdzīves daļa.

Iepriekšminētās teorijas ir devušas ceļu mūsdienu izpratnei par iemesliem, kas liek vērst vardarbību pret sievietēm. Izpratne par to, kā un kāpēc vīrieši sit sievietes, izveidojās ilgu gadu gaitā intervējot kā cietušos, tā arī varmākas. Jaunākajā modelī atspoguļojas tas, ka varmākas izmanto vardarbību un cietsirdību, lai iegūtu un saglabātu kontroli, varu pār upuri.

Neskatoties uz to, ka vienkāršu atbilžu nav, pētījumi parāda, ka vardarbība ģimenē

ir cēlusies no daudzās kultūrās izplatīta tradicionālā uzskata, ka sieviete gan privātajā, gan sabiedriskajā dzīvē vienmēr pilda padotā funkciju. Apvienoto Nāciju Organizācijas Deklarācija par cīņu ar vardarbību pret sievietēm definē vardarbību pret sievietēm, kā “vēsturiskas netaisnības – neproporcionālas vīriešu un sieviešu varas attiecību dinamikas – izpausmi”. Vienlaicīgi varmācība tiek izmantota arī kā līdzeklis, lai izplatītu un uzspiestu priekšstatu par sievieti kā padotā funkcijas pildītāju.

Deklarācijā par cīņu ar vardarbību pret sievietēm ANO un tās dalībvalstis nosoda vardarbību ģimenē kā vienu no galvenajiem sabiedrībā lietotajiem līdzekļiem sievietes nostādīšanai zemākā pozīcijā salīdzinājumā ar vīrieti (http://www.stopvaw.org/Theories_of_Violence.html 22).

Lai veiksmīgi pārvarētu un cīnītos pret vardarbību ģimenē, vardarbības cēloņi jānošķir no vardarbības iemesliem (ieganstiem).

Vardarbības cēloņus skaidro dažādas teorijas. Kā galvenos atslēgas vārdus vardarbībai pret sievieti no partnera puses tās piemin: patriarhālu sabiedrību; vardarbību kā iemācītu uzvedības modeli; varmākas un upura izpratni par dzimumu lomām; cīņu par varu; vardarbīgu sabiedrību; vīrieša brīvību; psiholoģiskos aspektus. Alkohols un citas atkarības tiek minēts kā vardarbību pastiprinošs apstāklis, bet ļoti reti tas ir vardarbības patiesais cēlonis.

Vardarbības iemesli var būt visdažādākie – nepaklausība varmākam; nepienācīga mājas darbu veikšana (atbilstoši varmākas izpratnei); pārāk liela laika pavadīšana ar bērniem; kavēšanās darbā u.tml. iemesli, kas nekādā gadījumā neattiecas uz vīrieša vardarbīgo uzvedību.

Bibliogrāfija

1. 1979. gada ANO Konvencijai par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu. // http://www.stopvaw.org/Theories_of_Violence.html 22.
2. ANO Deklarācijas par vardarbības pret sievieti izskaušanu 1993. gada 20. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcija Nr. 48. // http://www.pretvardarbibu.lv/vardarbiba_gimene_pret_sievieti.
3. Konferences “Ģimenes vardarbība-juridiskā reforma un institūciju sadarbība” materiāli., 2011. gada 4. oktobris, Daugavpils.
4. Banča Š. Nepieņemamais status quo: Vardarbība pret sievietēm un meitenēm, situācijas attīstība 45 valstīs, UNICEF, 1997. g.

Насилие в семье

Резюме

Насилие в семье проблематичный вопрос, требующий разрешения в обществе в целом, в т.ч. в законодательстве. Эту проблему следует решать не только в практической деятельности правоохранительных органов. В статье представлено несколько теоретических аспектов понятия насилия, отражена актуальность данной проблемы в документах ООН и в директивах ЕС, о введении в действие которых в Латвии дискутируется сегодня.

Ключевые слова: насилие, директивы ЕС, декларации ООН, жертвы насилия.

**ПРОБЛЕМЫ УНИФИКАЦИИ И ГАРМОНИЗАЦИИ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЛАТВИИ СО СТАНДАРТАМИ ЕС
В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ**

Аннотация

Статья посвящена анализу механизма формирования производственной демократии в ЕС и Латвии. Развитие производственной демократии является одной из основных функций трудового права и одновременно действенным инструментом повышения эффективности общественного производства, качества труда, реализации сформулированной Международной организацией труда (МОТ) концепции достойного труда. В работе проанализированы содержание, процедуры и конститутивные признаки основных организационно-правовых форм производственной демократии, а именно: информирования и консультирования работников, организации и проведения коллективных переговоров, формирования Европейского комитета предприятия, привлечения работников к участию в управлении предприятиями, участия работников в досудебном разрешении трудовых споров.

На основе, проделанной в статье аналитической работы, автор высказывает собственное мнение по существу затронутых в статье вопросов и формулирует предложения по дальнейшему совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: производственная демократия, информирование, консультирование, привлечение работников к участию в управлении предприятиями, участие работников в управлении предприятиями, организационно-правовые формы участия работников в управлении предприятиями, право работников на информацию, Европейский комитет предприятия, специальный переговорный орган.

Крупнейшим достижением общих политик ЕС является создание, последовательное развитие и устойчивое функционирование права ЕС. Учитывая далеко незаконченный процесс формирования и структуризации права ЕС, отражающего и способствующего реализации наиболее важных вопросов жизнедеятельности этого интегративного образования, особую актуальность приобретает проблема сближения, т.е. унификации и гармонизации правовых актов ЕС и национальных правовых систем государств-участников.

Вступление Латвии в ЕС ознаменовало собой дальнейший этап в формировании демократического социально-правового государства, совершенствовании политической жизни страны, развитии экономики, социальной сферы, образования и культуры, природопользования и охраны окружающей среды, обеспечения прав человека, законности и правопорядка в контексте общих направлений дальнейшего развития европейской интеграции и использования с учетом национальных особенностей выдержавшего проверку временем европейского правового инструментария.

Экономические, политические и иного рода цели и задачи ЕС, направленные на мирное, демократическое и социально-ориентированное развитие человечества в третьем тысячелетии, заставляют государства-участников ЕС вносить в свои правовые системы и системы законодательства, в правоприменительную практику существенные изменения. Предлагаемые государствам-членам образцы правовых решений, представляющих собой набор минимальных правовых стандартов, необходимы для обеспечения единообразия в различных областях социально-экономической, политической и культурной жизни, решения правовых проблем не только на интеграционном, но и на национальном уровне. Поскольку данными стандартами рельефно отображаются не только достижения, но и проблемы, основополагающие тенденции и перспективы развития права ЕС, дальнейшая эволюция национального права должна осуществляться под знаком воплощения в нем лучших черт и качеств этой наднациональной правовой системы.

В целях утверждения социальной солидарности, содействия более справедливому распределению полученного дохода между наемными работниками и работодателями, повышению заинтересованности работников в результатах финансово-хозяйственной деятельности предприятий в большинстве стран ЕС приняты специальные нормативно-правовые акты, направленные на расширение и углубление демократических начал организации наемного труда, создание разнообразных организационно-правовых форм участия работников в управлении предприятиями. Производственная демократия в государствах-членах ЕС базируется на сочетании законодательного и коллективно-договорного методов регулирования отношений работников, работодателей и представителей тех и других.

Одним из важнейших условий и предпосылок участия коллектива работников в управлении производством является предоставление

ему своевременной и достаточной для формирования своего мнения по существу того или иного вопроса информации.

Необходимыми правомочиями права работников на информирование и консультации являются: (1) право работников и их представителей на получение информации о делах предприятия и консультации; (2) право работников и их представителей высказать свое мнение и быть выслушанными при принятии решений работодателем. Понятия «информирование» и «консультирование» раскрываются Директивой Совета 2002/14/ЕС, в соответствии с которой «информирование» понимается как передача работодателем представителям работников данных в целях их ознакомления с определенной проблемой и соответствующего ее изучения, а «консультирование» — как обмен мнениями и проведение диалога между работниками и работодателями. Так же эти понятия раскрываются Директивой Совета 2001/86/ЕС от 8 октября 2001 года «О дополнении статуса европейского акционерного общества правилами, регулирующими привлечение работников к управлению». Аналогичные нормы-определения помещены в ст. 11 Трудового закона (в дальнейшем — ТЗ).

Информация представителям работников должна предоставляться заблаговременно в том виде и того содержания, которые позволили бы им должным образом изучить соответствующую проблему и подготовиться к консультированию.

Вышеуказанные положения получили практическое воплощение применительно к актуальной на современном этапе развития ЕС проблеме трансграничных слияний хозяйственных обществ в Директиве 2005/56/ЕС Европейского Парламента и Совета от 26 октября 2005 года «О трансграничных слияниях хозяйственных обществ, основанных на объединении капиталов».

В свою очередь консультирование должно проводиться: (1) для обеспечения приемлемости расписания, методов и содержания; (2) на соответствующем уровне, как со стороны руководства, так и со стороны представительства работников, в зависимости от характера обсуждаемых вопросов; (3) на основе информации, предоставляемой работодателем, и мнения представителей работников, которое они уполномочены высказывать; (4) таким образом, чтобы гарантировать возможность встречи представителей работников с работодателем и получить ответ на мнение, которое они смогли сформулировать, и узнать основания этого ответа; (5) с целью достижения согласия по решениям в рамках полномочий работодателя.

Действенным инструментом расширения демократических начал в управлении предприятиями являются коллективные переговоры, способствующие утверждению договорного метода регулирования трудовых отношений, согласованию социальных интересов работников и работодателей и в этой связи утверждению социального мира в сфере труда. Основные связанные с коллективными переговорами вопросы урегулированы в Конвенции МОТ №154 (1981 г.) «О коллективных переговорах» и принятой в ее развитие одноименной Рекомендацией МОТ №163. Конвенцией МОТ №154 (1981 г.) «О коллективных переговорах» коллективные переговоры определяются как переговоры, которые проводятся между одним предпринимателем, группой предпринимателей или одной или несколькими организациями предпринимателей, с одной стороны, и одной или несколькими организациями трудящихся – с другой, в целях: (1) определения условий труда и занятости; (2) регулирования отношений между предпринимателями и трудящимися; (3) и/или регулирования отношений между предпринимателями или их организациями и одной организацией или несколькими организациями трудящихся.

Если национальным законодательством признается существование представителей трудящихся, то данный термин распространяется также и на переговоры с ними. В этой Конвенции подчеркивается, что ее положения не препятствуют функционированию систем трудовых отношений, где коллективные переговоры проходят в рамках примирительного или арбитражного механизма или органов, в которых ведущие переговоры стороны добровольно принимают участие.

Признание права на коллективные переговоры рассматривается в качестве одного из инструментов конкретной и важнейшей цели МОТ – достижения социальной справедливости в сфере труда. Вместе с тем в ряде национальных правовых порядков констатируется стремление правительства к выполнению более активной роли в ходе коллективных переговоров.

Коллективные переговоры включают в себя собственно процедуру переговоров между социальными партнерами и заключение коллективно-договорного соглашения. К числу наиболее значимых конститутивных признаков правового регулирования коллективных переговоров можно отнести следующие: (1) право на коллективные переговоры – основополагающее право; (2) коллективные переговоры являются, с одной стороны, одним из важнейших прав работодателей и их организаций, а с другой стороны – организаций трудя-

щихся; (3) право на коллективные переговоры должно признаваться повсеместно (за исключениями, предусмотренными конвенцией № 98 и национальным законодательством); (4) цель коллективных переговоров состоит в регулировании условий занятости в широком смысле и отношений между сторонами; (5) коллективные переговоры должны иметь обязательный характер; (6) независимость и неподконтрольность организаций трудящихся работодателям и отсутствие неоправданного вмешательства властей, как условия действенной реализации права на коллективные переговоры; (7) организации трудящихся должны иметь возможность заключать коллективный договор от имени своих членов; (8) принцип добросовестности ведения коллективных переговоров; (9) свобода, добровольность ведения коллективных переговоров, являющиеся основополагающим элементом принципа свободы объединения; (10) использование в коллективных переговорах процедур применения и посредничества в соответствии с законом и при условии установления разумных временных ограничений; (11) вмешательство законодательных или исполнительных органов власти, результатом которого является отмена или изменение содержания свободно-заключенных коллективных соглашений, противоречит принципу добровольности коллективных переговоров; (12) допустимость ограничений содержания будущих коллективных переговоров в отношении оплаты труда, навязываемых властями, как часть программы экономической стабилизации или структурной перестройки экономики, допускается только при условии предварительных консультаций с организациями работодателей и трудящихся и при соблюдении таких условий, как: применение этих ограничений в качестве исключительных мер, действующих только в необходимой степени и в течение разумного времени, сопровождающихся адекватными гарантиями, обеспечивающими защиту уровня жизни соответствующих групп трудящихся.

Европейский комитет предприятия

Правом ЕС непосредственно регламентируется информирование и консультации работников в компаниях «европейского масштаба». В этой связи следует упомянуть о принятой 22 сентября 1994 года Советом Директиве 94/95/ЕС «Об учреждении на предприятиях и группах предприятий, действующих в масштабе Сообщества, Европейского комитета предприятия или процедуры в целях информи-

рования работников и проведения с ними консультаций», предусматривающей создание в действующих в ЕС организациях и группах организаций европейского комитета (совета) предприятия или учреждение процедуры с целью информирования работников и проведения с ними консультаций. К числу организаций, упомянутых в этой Директиве, относятся корпорации или группы корпораций, удовлетворяющих следующим требованиям: (1) общая численность работников составляет не менее 1000 человек; (2) наличие у корпорации или группы корпораций подразделений на территории двух или более государств-членов, в каждом из которой число работающих не меньше 150 человек.

Сюда же относятся и такие корпорации, в которых органы управления и принадлежащие корпорации предприятия находятся в разных государствах-членах ЕС. В каждой из таких компаний по инициативе то ли руководства компании, то ли группы работников численностью не менее 100 человек, должен быть создан «специальный переговорный орган».

Учитывая, что на подобных предприятиях работники испытывают естественные затруднения в организации, центральное руководство для улучшения права работников на получение информации и проведение с ними консультаций инициирует переговоры об учреждении Европейского комитета предприятия или процедуры информирования и консультаций, либо начинает переговоры по письменному запросу не менее ста работников или их представителей, которые принадлежат, как минимум, к двум предприятиям, расположенным по меньшей мере в двух государствах-членах. С этой целью образуется специальная группа по проведению переговоров.

Центральное руководство совместно со специальной группой по проведению переговоров могут вместо Европейского комитета предприятия учредить одну или несколько процедур информирования и проведения консультаций. Соответственно, соглашение должно предусматривать порядок, в котором представители работников могут собираться для обмена мнениями по поводу сообщаемой им информации.

Определяющим началом взаимодействия работников и работодателей в соответствии со ст. 9 Директивы 94/95/ЕС является принцип «духа сотрудничества». Учитывая чрезвычайно широкую формулировку, этот принцип так и не получил легального толкования, однако вытекающий из него конструктивный характер взаимодействия работников и работодателей, готовых искать и находить решение зло-

бодневных социальных проблем предприятия. В соответствии с данной директивой и в целях обеспечения права коммерческого общества Европейского Сообщества и группы работников на информацию и консультации, если господствующее коммерческое общество осуществляет коммерческую деятельность в Латвии, был принят Закон ЛР от 29 марта 2001 года «О коммерческом обществе Европейского Сообщества и информировании группы работников коммерческого общества Европейского Сообщества и консультациях с ними». В соответствии с упомянутым законом господствующим предприятием группы коммерческих обществ ЕС признается коммерческое общество, осуществляющее прямое или косвенное существенное влияние на одно или несколько коммерческих обществ группы коммерческих обществ ЕС, на которые другое коммерческое общество не в состоянии прямо или косвенно влиять.

Количественный состав специальной группы по проведению переговоров об образовании Европейского Совета работников от 3 до 17 членов (ч. 1 ст. 8). Европейский Совет работников создается на срок в 4 года в составе не менее 3 и не более 30 членов. Если в состав Европейского Совета работников избирается более 9 членов, образуется Комитет Европейского Совета работников. В отношении членов Европейского Совета работников и Комитета Европейского Совета работников действуют те же меры защиты и гарантии, которые предусмотрены для представителей работников на национальном уровне в государстве, в котором эти органы действуют.

Разработанный Еврокомиссией проект новой директивы предусматривает предоставление дополнительных полномочий Советам европейских предприятий, дальнейшее совершенствование и повышение эффективности их деятельности. Предполагаемые изменения преследуют следующие цели: (1) дальнейшее уточнение концепции «информации и консультации»; (2) определение компетенции Советов европейских предприятий и координации национальных и европейского уровней «информации и консультации»; (3) совершенствование правил ведения переговоров на уровне компании; (4) обучение представителей трудящихся в Советах европейских предприятий, установление их обязанности отчитываться о своей деятельности перед представляемыми ими работниками и признании ими роли профессиональных союзов; (5) приспособление Советов европейских предприятий к возможным существенным структурным изменениям компаний; (6) упрощение законодательства путем замены трех

различных Директив (94/95/ЕС, 97/74/ЕС и 2006/109/ЕС) на одну обновленную и современную директиву.

Практически одновременно (2 июля 2008 года) Еврокомиссия опубликовала доклад о Соглашениях, заключаемых между администрацией и представителями работников в компаниях, расположенных в нескольких странах ЕС. Принимая во внимание, что этими соглашениями регулируются такие важные вопросы, как вопросы реструктуризации, равенства возможностей, основных прав работников, их образования, здравоохранения, стандартов безопасности на рабочих местах и т.д., Еврокомиссия сформировала специальную рабочую группу для поддержки этой ценной социальной инициативы и придания ей правового оформления на основе начал прозрачности и соблюдения баланса интересов.

**Нормативная база привлечения работников к управлению,
понятие и содержание понятий “участие в управлении”
и “привлечение работников к управлению”**

Трудовое право ЕС устанавливает общие положения привлечения работников к управлению в наднациональных юридических лицах, возможность создания которых предусмотрена европейским законодательством. К настоящему времени приняты Регламент №2157/2001/ЕС Совета от 8 октября 2001 года о статусе европейского акционерного общества (SE) и Регламент №1435/2003 от 22 июля 2003 года о статусе европейского кооператива, а также две директивы, закрепляющие стандартные положения о привлечении работников к управлению, проведении коллективных переговоров, примерные правила, посвященные информированию и консультациям с работниками: Директива Совета 2001/86/ЕС от 8 октября 2001 года «О дополнении статуса европейского акционерного общества правилами, регулирующими привлечение работников к управлению» и Директива Совета 2003/72/ЕС от 22 июля 2003 года «О дополнении статуса европейского кооперативного общества правилами, регулирующими привлечение работников к управлению». Нормы указанных Директив непосредственно связаны с вышеказанными Регламентами о европейском акционерном обществе и европейском кооперативе и при разработке этих документов составляли их неотъемлемую, существенную часть. Однако в окончательную редакцию соответствующих Регламентов не вошли.

Бросается в глаза сходство обеих Директив. В обеих директивах (ст. 2 Директивы 2001/86/ЕС и ст. 2 Директивы 2003/72/ЕС) понятие «участие в управлении» рассматривается как влияние, которое представляющий работников орган и/или представители работников оказывают на функционирование общества: (1) путем реализации права избирать или назначать часть состава наблюдательного или административного органа общества или (2) путем реализации права рекомендовать к назначению или возражать против назначения части или всего состава членов наблюдательного или административного органа общества.

На этих предприятиях создаются специальные органы представления работников и органы ведения коллективных переговоров между работниками и работодателями.

Заслуживает внимания опыт Германии, §100 Акционерного закона которого предусматривает, что не менее трети членов состава наблюдательного совета должны быть работниками соответствующего, принадлежащего данному акционерному обществу предприятия. При определении состава наблюдательного совета от наемных работников должны учитываться требования Закона от 4 мая 1976 года об участии работополучателей (работников) в управлении и ряда других законов (Жалинский, Рёрихт 2001: 514).

Одним из важных шагов по преодолению последствий глобального экономического кризиса, безусловно, является принятая Еврокомиссией в июле 2008 года «Обновленная социальная программа для народа Европы в XXI веке», основной идеей которой является насущная необходимость перейти к обновленному обществу, к строительству «социальной рыночной экономики». Данная программа ориентирует значительно усовершенствовать и развить информирование и консультирование работников в связи с деятельностью предприятий, на которых они заняты, усилить участие работников в принятии на предприятиях, особенно трансевропейского масштаба, решений, добиваться подписания между работниками и администрацией трансевропейских компаний специальных соглашений, законодательно закрепить на европейском уровне гибкие возможности работы на дому с применением компьютерной техники. В свою очередь, «привлечение работников к управлению» понимается как информирование, проведение консультаций, участие в самом управлении или любой иной механизм, с помощью которого представители

работников могут оказывать воздействие на принятие решений в рамках предприятия (ст. 2 Директивы Совета 2001/86/ЕС от 8 октября 2001 года «О дополнении статуса европейского акционерного общества правилами, регулирующими привлечение работников к управлению»). Важно отметить, что проблема привлечения работников к участию в управлении длительное время была одним из препятствий к созданию европейских юридических лиц (Кашкин 2009: 139).

В соответствии с Директивой 2005/56/ЕС Европейского Парламента и Совета от 26 октября 2005 года «О трансграничных слияниях хозяйственных обществ, основанных на объединении капиталов», общество, выступающее результатом трансграничного слияния, по общему правилу, предполагающему изъятия, установленные настоящей Директивой, подчиняется правилам об участии работников в управлении, которые действуют в государстве-члене, в котором определен его юридический адрес.

Гарантии и защита представителей работников, участвующих в управлении предприятиями

Представителям работников, участвующим в управлении предприятиями должны быть обеспечены защита и гарантии, аналогичные тем, которые действуют для представителей работников законодательством и/или практикой государства, являющегося местом их трудовой деятельности. Они не могут подвергаться какой-либо дискриминации в связи с выполнением ими на законных основаниях своих полномочий как представителей работников; им должна быть предоставлена адекватная защита на случай любого рода санкций, включая увольнение с работы.

Учитывая настоятельную необходимость усиления диалога и повышения взаимного доверия с целью уменьшения риска, придания организации работы большей гибкости, обеспечения получения работниками обучения на предприятии, а также убеждения работников в необходимости совершенствования, повышения способности работников предпринимать меры и действия, направленные на повышение их трудоспособности, вовлечения работников в формирование деятельности предприятий и улучшение их конкурентоспособности, Европейский Парламент и Совет 11 марта 2002 года приняли Директиву 2002/14/ЕС «Об установлении общих положений об информировании и консультировании работников в Европейском

Сообществе». Цель этой Директивы – создание общей системы, включающей в себя принципы, определения и положения, касающиеся информирования и консультирования.

Важной гарантией участия работников в управлении предприятиями являются нормы, закрепленные в ст. 9 ТЗ, устанавливающей запрет на неблагоприятные последствия, ст. 11 ТЗ, предусматривающей, что выполнение обязанностей представителя работников не может быть основанием для отказа в заключении трудового договора, его расторжения или иного ограничения прав работника.

Как отмечается Директивой 2005/56/ЕС, не затрагиваются права работников, предусмотренные национальным законодательством в соответствии с требованиями Директивы 2002/14/ЕС «Об установлении общих положений об информировании и консультировании работников в Европейском Сообществе», Директивой 94/95/ЕС Совета от 22 сентября 1994 года «Об учреждении на предприятиях и группах предприятий, действующих в масштабе Сообщества, Европейского комитета предприятия или процедуры в целях информирования работников и проведения с ними консультаций». Само же участие работников в управлении, возникшем в результате трансграничного слияния хозяйственном обществе, должно строиться в порядке и на основе принципов закрепленных в Регламенте №2157/2001/ЕС Совета от 8 октября 2001 года о статусе европейского акционерного общества (SE) и Директиве Совета 2001/86/ЕС от 8 октября 2001 года «О дополнении статуса европейского акционерного общества правилами, регулирующими привлечение работников к управлению».

В расширении производственной демократии значительное место занимает участие представителей работников в досудебном разрешении трудовых споров (конфликтов), которое выступает в качестве действенного инструмента утверждения социального мира и выражается в их участии в формировании и деятельности Комиссий по трудовым спорам (КТС), согласительных комиссий, формируемых сторонами коллективного трудового договора для разрешения возникающих между ними споров по поводу прав и интересов (ст. 25 ТЗ).

Библиография

1. Конвенция МОТ №154 (1981 г. г.) о содействии коллективным переговорам // <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>.
2. Рекомендация МОТ №163 (1981 г. г.) о содействии коллективным переговорам // <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>.
3. Padomes Regula (EK) Nr. 2157/2001 (2001. gada 8. oktobris) par Eiropas uzņēmēj sabiedrības (SE) statūtiem // OV L 294, 10.11.2001., 1./21. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 06 Sējums 04 Lpp. 251 – 271.
4. Padomes Regula (EK) Nr. 1435/2003 (2003. gada 22. jūlijs) par Eiropas Kooperatīvās sabiedrības (SCE) statūtiem // OV L 207, 18.8.2003., 1./24. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 17 Sējums 01 Lpp. 280–303.
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2002/14/EK (2002. gada 11 marts), ar ko izveido vispārēju sistēmu darbinieku informēšanai un uzklaušīšanai Eiropas Kopienā // OV L 80, 23.3.2002., 29/34. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 05 Sējums 04 Lpp. 219–223.
6. Padomes Direktīva 2001/86/EK (2001. gada 8. oktobris), ar ko papildina Eiropas uzņēmēj sabiedrības statūtus darbinieku iesaistīšanas jomā // OV L 294, 10.11.2001., 22./23. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 06 Sējums 04 Lpp. 272–282.
7. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/56/C (2005. gada 26. oktobris) par kapitālsabiedrību apvienošanas (dokuments attiecas uz EEZ) // OV L 310, 25.11.2005., 1./9.
8. Padomes Direktīva 94/45/EK (1994. gada 22. septembris) par to, kā izveidot Eiropas Uzņēmumu padomi vai procedūru darbinieku informēšanai un uzklaušīšanai Kopienas mēroga uzņēmumos un Kopienas mēroga uzņēmumu grupās // OV L 254, 30.9.1994., 64./72. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļā 05 Sējums 02 Lpp. 232 – 240.
9. Padomes Direktīva 97/74/EK (1997. gada 15. decembris), ar ko uz Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienoto Karalisti attiecinā Direktīvu 94/45/EK par to, kā izveidot Eiropas Uzņēmumu padomi vai procedūru darbinieku informēšanai un uzklaušīšanai Kopienas mēroga uzņēmumos un Kopienas mēroga uzņēmumu grupās // OV L 10, 16. 1.1998., 22./23. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļā 05 Sējums 03 Lpp. 261– 262.
10. Padomes Direktīva 2006/109/EK (2006. gada 20. novembris), ar ko pielāgo Direktīvu 94/45/EK par to, kā izveidot Eiropas Uzņēmumu padomi vai procedūru darbinieku informēšanai un uzklaušīšanai Kopienas mēroga uzņēmumos un Kopienas mēroga uzņēmumu grupās, saistība ar Bulgārijas un Rumānijas pievienošanas// OV L 10, 16. 1.1998., 22./23. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļā 05 Sējums 03 Lpp. 261–262.
11. Padomes Direktīva 2003/72/EK (2003. gada 22. jūlijs), ar ko papildina Eiropas Kooperatīvās sabiedrības statūtus darbinieku iesaistīšanas jomā // OV L 207, 18.8. 2003., 25./26. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 05 Sējums 04 Lpp. 338–349.

12. 20.06.2001. likums "Darba likums" // Latvijas Vēstnesis, 105 (2492), 06.07.2001.; Ziņotājs, 15, 09.08.2001.) [stājas spēkā 01.06.2002.] ar grozījumiem līdz 04.03. 2010.
13. 2001. gada 29. martā likums "Par Eiropas Kopienas komercsabiedrību un Eiropas Kopienas komersabiedrību grupu darbinieku informēšanu un konsultēšanos ar šiem darbiniekiem // Ziņotājs. Nr. 10., 17.05.2001.
14. Жалинский А., Рёрихт А. (2001) *Введение в немецкое право*. Москва: Спарк.
15. Кашкин Ю.С. (2009) *Трудовое право Европейского Союза: учебное пособие*. Москва: Волтерс Клувер.

Problems of the Latvian Legislation Unification and Harmonisation with the EU Standards in the Context of Industrial Democracy Development

Summary

1. One of the most important steps towards overcoming of global economic crisis consequences, undoubtedly, is "Renewed social agenda for the 21st century Europe" approved by the European commission in July 2008. The basic idea of this agenda is the urgent necessity to come to renewed society, to construction of "social market economics". The realisation of this idea is impossible without the gradual widening and development of industrial democracy, having a favourable influence on humanisation of social politics and norms of acting labour legislation, which is the basic direction of workers' activity and interest increase in the production efficiency increase and securing workers' labour rights, and the further improvement of wage labour legal regulation.
2. It is presented that unification of the Latvian labour legislation to the EU Standards, both in a whole, and in the sphere of industrial democracy development, is quite successful. Many EU directives' norms are successfully implemented into the body of acting labour legislation. In this connection the problem of their adequate realisation acquires the principal significance in law enforcement.

Key words: industrial democracy, informing, consulting, workers' involvement in participation in enterprise management, workers' participation in enterprise management, organisational-legal forms of workers' participation in the enterprise management, workers' rights on information, European Business Council, special negotiation body.

Problēmas, saistītas ar Latvijas likumdošanas unifikāciju un harmonizāciju ar ES standartiem ražošanas demokrātijas kontekstā

Kopsavilkums

1. Viens no svarīgiem soļiem globālās ekonomiskās krīzes seku pārvarēšanā, bez šaubām, 2008. gada jūlijā Eiropas Komisijas pieņemta "Atjaunotā sociālā programma Eiropas tautai 21. gadsimtā", kuras pamatideja ir akūta nepieciešamība pāriet pie atjaunotās sabiedrības, pie "sociālās tirgus ekonomikas" celtniecības. Šīs idejas īstenošana dzīvē ir neiespējama bez ražošanas demokrātijas konsekventas paplašināšanas un attīstības, kurai ir labvēlīga ietekme uz darba likumdošanas sociālās politikas un darbībā esošo normu humanizāciju, kas ir pamatvirziens paaugstinot darbinieku aktivitāti un ieinteresētību ražošanas efektivitātes paaugstināšanā un darbinieku darba tiesību nodrošināšanā, uz turpmāko algota darba tiesiskās regulēšanas uzlabošanu.
2. Latvijas darba likumdošanas unifikācija ar ES standartiem, gan kopumā, gan arī ražošanas demokrātijas sfērā norit diezgan veiksmīgi. Daudzas ES direktīvu normas ir veiksmīgi ieviestas darbībā esošā darba likumdošanā. Šajā sakarā to adekvātas īstenošanas problēma iegūst principiālu nozīmi tiesību piemērošanas praksē.

Atslēgas vārdi: ražošanas demokrācija, informēšana, konsultēšana, darbinieku iesaistīšana dalībai uzņēmumu vadībā, darbinieku piedalīšanas uzņēmumu vadībā, darbinieku dalības uzņēmumu vadībā organizacionāli-tiesiskās formas, darbinieku tiesības uz informāciju, Eiropas uzņēmuma komiteja, speciāls sarunu orgāns.

ПРОБЛЕМЫ РАСТОРЖЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО ИНИЦИАТИВЕ РАБОТОДАТЕЛЯ

Аннотация

Цель статьи – привлечь внимание к проблематике правового регулирования расторжения трудового договора по инициативе работодателя в процессе глобализации и выявить основные тенденции его развития в рамках Европейского Союза.

Задачи статьи – проанализировать основания расторжения трудового договора по инициативе работодателя в трудовом праве Германии.

Для большинства физических лиц основной формой реализации свободы труда в условиях рыночной экономики является трудовой договор, а для экономически активной части населения основным источником существования является заработная плата. В связи с этим, расторжение трудового договора по инициативе работодателя, с одной стороны, затрагивает жизненные интересы работника и членов его семьи, так как работник лишается основного источника дохода не по своей инициативе, а с другой стороны, позволяет работодателю гибко и эффективно осуществлять хозяйственную деятельность предприятия и управлять персоналом. Для нормального развития экономики государства и для обеспечения гарантированных физическим лицам прав и свобод (в том числе в области наемного труда) необходимо неукоснительное соблюдение всеми субъектами трудовых правоотношений трудового законодательства. Статистические данные Государственной трудовой инспекции ЛР (далее – ГТИ ЛР) показывают, что в 2009 году ГТИ ЛР рассмотрело 1145 заявлений о незаконном увольнении с работы (*Анализ рассмотренных заявлений Государственной трудовой инспекцией в 2009 году*). В том же году латвийскими судами первой инстанции было рассмотрено 362 иска о восстановлении на работе (*Количество рассмотренных гражданских дел в судах первой инстанции в 2009 году*), что на 236 исков больше чем в 2008 году (*Количество рассмотренных гражданских дел в судах первой инстанции в 2008 году*). Судами апелляционной инстанции в 2009 году было рассмотрено 101 дело (*Количество рассмотренных гражданских дел в судах апелляционной инстанции в 2009 году*), а в 2008 году – 64 дела (*Количество рассмотренных гражданских дел в судах апелляционной инстанции в 2008 году*). Выше приведенные статистические данные свидетельствуют о возрастающем количестве споров между работниками и работодателями в отношении расторжения трудового договора по инициативе работодателя. Все выше сказанное делает актуальной выбранную тему.

Ключевые слова: увольнение, незаконное увольнение, расторжение трудового договора.

В Европе в XX веке сформировались две главные модели правовой регламентации индивидуальных расторжений трудового договора по инициативе работодателя. Первая модель допускает увольнение с предупреждением без уважительных причин по усмотрению работодателя. Вторая модель допускает два вида увольнения, но при этом оба по уважительным причинам: первый (обычный) — с предупреждением; второй (чрезвычайный, иррегулярный, дисциплинарный) — без предупреждения (Киселев 1999: 154). Первая модель преобладала до Второй мировой войны и сохранилась лишь в небольшой группе стран до наших дней. В настоящее время превалирует вторая модель. Ее главными классифицирующими признаками является — наличие уважительной причины и, как правило, предупреждение. В Америке доктрина «найма по воле работодателя» (*employment “at-will”*) окончательно утвердилась в конце XIX века. Согласно этой теории работодателя могли увольнять работников в любое время по своему желанию, если иное не было предусмотрено трудовым договором. В решении Верховного суда штата Теннесси, принятом в 1884 году указывалось, что нет оснований вмешиваться в осуществление права работодателя «увольнять или оставлять на работе наемных работников, если на это есть веская причина или ее нет, или даже эта причина не имеет под собой никаких оснований» (Бернам 2006: 964). Такие действия работодателя сами по себе не являются незаконными. В дальнейшем эта доктрина перетерпела изменения (50-е года XX века), признав право работника оспаривать в судебном порядке незаконное увольнение (*wrongful discharge* — англ. яз.) при наличии серьезных обстоятельств (Gould IV 2004: 225). Далее в данной статье будем использовать термин «увольнение», как равнозначный термину «расторжение трудового договора по инициативе работодателя».

Профессор Тони Гоноре (*Tony Honore*) проводя сравнительно-правовой анализ института расторжения трудового договора в Англии, Франции и Германии делает заключение, что до 1870 года существовали строго субординционные отношения между работником и работодателем, с 1870 года существовала презумпция фактического равенства сторон трудовых отношений, а начиная с 1960-х годов, трудовое законодательство направленно на защиту интересов рабочих, как слабой стороны в трудовых отношениях, в том числе и от несправедливого увольнения (Honore 1982: 31–33).

Нормативные акты ЕС не регулируют вопросы, связанные с основанием увольнений по инициативе работодателя (Polis 2004: 53).

Только ст. 30 Хартии основных социальных прав трудящихся (в редакции 2000 года) закрепляет положение о том, что каждый рабочий имеет право на защиту от необоснованного увольнения (*unjustified dismissal* – англ. яз.), согласно праву Сообщества, национальному праву и практике. Защита от несправедливого увольнения относится к основным правам человека и поэтому составляет центральный элемент «Социальной модели Европы» (Bercusson 2009: 382). В области международного трудового права, данный вопрос регламентирует ст. 4 Конвенции Международной Организации Труда № 158 «Прекращение трудовых отношений по инициативе предпринимателей» от 2 июня 1982 года. В ст. 3 данной Конвенции указано: в понимании данной Конвенции термины «увольнение» и «прекращение трудовых отношений» означают прекращение трудовых отношений по инициативе предпринимателя. Объектом правового регулирования данной Конвенции является расторжение трудового договора по инициативе работодателя. Согласно нормам Конвенции, трудовые отношения с трудящимися не прекращаются, если только не имеется законных оснований для такого прекращения, связанного со способностями или поведением трудящегося или вызванного производственной необходимостью предприятия, учреждения или службы.

В настоящее время нормы позитивного трудового права европейских стран (Германия, Франция, Швеция) не содержат исчерпывающего (закрытого) перечня оснований для увольнения по инициативе работодателя. Увольнение допускается при наличии «уважительной причины». Содержание понятия «уважительная причина» раскрывается и уточняется, как правило, в судебной практике, коллективных договоров и правовой доктрине (Киселев 2005: 137). Порядок расторжения трудового договора только при наличии оснований, указанных в законе, был присущ трудовому законодательству социалистических стран. На территории Латвийской Республики, почти на протяжении 30 лет, действовал Кодекс Законов о труде Латвии (далее – КЗоТ ЛР), который вступил в силу с 1 апреля 1972 года. КЗоТ ЛР содержал исчерпывающий перечень оснований для увольнений по инициативе работодателя. Вступивший в силу с 1 июня 2002 года Закон ЛР «О труде» (далее – ЗТ ЛР), как и ранее действующий КЗоТ ЛР, так же содержит «закрытый» перечень оснований для увольнения работников, данный в ч. 1 ст. 101 ЗТ ЛР. Это означает, что только нормы права, а не индивидуальные акты участников общественных отно-

шений в сфере труда, ни подзаконные акты, ни локальные нормативные акты, издаваемые работодателем, дополнительных оснований расторжения трудового договора по инициативе работодателя предусматривать не могут (Байков, Решетилова 2006: 82).

На территории Литовской Республики действует Закон «О трудовых договорах» от 28 ноября 1991 года. Ч. 1 ст. 30 данного Закона предоставляет работодателю право увольнять работников не только по основаниям предусмотренным в Законе, но и при наличии важных обстоятельств, не предусмотренных Законом и с выплатой компенсации. Литовский законодатель выбрал средний путь между двумя сложившимися моделями оснований для расторжения трудового договора по инициативе работодателя. С одной стороны законодатель сохранил точный перечень оснований для увольнения работников, тем самым защитил права работников от незаконных увольнений. А с другой стороны, предоставил работодателю право самому гибко решать вопрос, связанный с осуществлением кадровой политикой на предприятии.

Представляется целесообразным рассмотреть правовую регламентацию увольнений в Германии, так как законодательство этого государства оказывало и оказывает большое влияние на процесс формирования позитивного частного права европейских стран, в том числе и на трудовое право. Хотя последнее представляет собой сплав, амальгаму частного и публичного права (Киселев 2005: 59). Основными источниками, регулирующими расторжение трудового договора по инициативе работодателя в Германии являются следующие нормативно-правовые акты:

- 1) Гражданское уложение Германии (*Bürgerliches Gesetzbuch* – нем., далее – «BGB») от 1900 года;
- 2) Закон «О защите от несправедливого увольнения» от 1969 года (*Kündigungsschutzgesetz* – нем., далее – «KdSchG»);
- 3) Закон «Об учреждении работы» от 2001 года (*Bundesgesetzblatt* – нем., *Works Constitution Act* – англ., далее – «WCA»);
- 4) Федеральный закон «О защите материнства» от 2002 года (*Mutterschutzgesetz* – нем., далее «MPA»);
- 5) Федеральный закон «О суде по трудовым спорам» от 1953 года (*Bundesarbeitsgericht* – нем.).

BGB устанавливает легальную дефиницию трудового договора (§611 BGB), а также содержит основания для увольнения и регла-

ментирует порядок увольнений (§622 – 628 BGB). Следуя римской традицией, BGB не выделяет трудовые отношения в отдельный институт. Как и в *Corpus Iuris Civilis* трудовые отношения (найм труда) в BGB относятся к договорам об оказании услуг (Дренбург 1911: 297; Виндшейд 1875: 368; Дигесты Юстиниана 2009: 464). Позитивное трудовое право Германии не содержит легальной дефиниции «расторжения трудового договора». Согласно доктринальной дефиниции расторжение — это одностороннее волеизъявление одной стороны договора другой стороне о прекращении договорных отношений и вступающее в силу с момента получения извещения другой стороной (Termination of employment contrac 2005: 9). Как правило, в трудовом праве европейских стран, термином «увольнение» (*dismissal* — англ. яз.) обозначается расторжение трудового договора по инициативе работодателя. Расторжение трудового договора по инициативе работника обозначается, как увольнение по собственному усмотрению (*resignation* — англ. яз.) (Termination of employment Digest 2011: 2.).

Немецкое трудовое законодательство различает обычное увольнение (*ordinary termination*) — §622 BGB и чрезвычайное увольнение (*extraordinary termination*) — §626 BGB. При обычном увольнении требуется письменное предупреждение (уведомление) работника об увольнении, под которым понимается одностороннее волеизъявление работодателя о расторжении трудового договора, которое вступает в силу с момента получения его работником (German Labour Law 2005, 9 p.). Аналогичное определение расторжения трудового договора дано в судебной практике и в доктрине частного права Латвии. Так П. Муциниекс предлагает следующее определение: «Расторжение — это одностороннее извещение работника или работодателя противной стороне, в котором выражено желание прекратить трудовой договор через известный промежуток времени или незамедлительно, к тому же не имеет юридического значения, согласна ли противная сторона с тем или нет» (Mucinieks 1934: 77–78; «О применении закона, при рассмотрении споров вытекающих из прекращения и изменения трудовых договоров» Сенат Верховного Суда ЛР; Миронов 2005: 187; Никольский 2008: 105). Закон предусматривает только письменную форму предупреждения, электронная форма исключается (§623 BGB). Трудовые отношения прекращаются с момента истечения срока предупреждения. Срок предупреждения устанавливается ч. 2 §622 BGB, согласно которой, минимальный срок уведомления составляет че-

тыре недели, и срок предупреждения увеличивается на один месяц с увеличением трудового стажа у данного работодателя.

§626 BGB предоставляет право для каждой из сторон, при наличии серьезного основания, расторгнуть трудовой договор без предварительного предупреждения, если имеются факты, на основании которых с учетом обстоятельств дела и оценки интересов обеих сторон, продолжение трудовых отношений невозможно. Договор можно расторгнуть только в течение двух недель с момента, когда лицо узнало об обстоятельствах, дающих право для расторжения договора.

Конструкция §622 BGB предоставляла право работодателю увольнять работников по собственному усмотрению с уведомлением, без объяснения причин увольнения, с точки зрения защиты прав и интересов работников данная норма открывало широкие возможности для произвола со стороны работодателя. Работник оставался не защищенным в правовом плане. Поэтому в 1969 году вступил в силу Закон «О защите от несправедливого увольнения». Под действие данного Закона попадают работники с трудовым стажем не менее 6 месяцев и работающих на предприятиях с количеством работников не менее 5 человек. Ст. 1 PADA содержит легальную дефиницию несправедливого увольнения, согласно которой, расторжение трудового договора считается недействительным, если нарушены социальные права. Увольнение считается социально оправданным (*socially justified* – англ.) в том случае, если его причина вызвана личными качествами или поведением работающего, а также настоятельной производственной необходимостью, когда дальнейшее обеспечение занятости работающего становится на данном предприятии невозможным (ч. 2 ст. 1 PADA).

К социально-оправданным основаниям трудовое право Германии относит следующие основания:

- 1) увольнение по основаниям, связанным с возможностью лица. Как правило, к таким основаниям суд относит: недостаточность квалификации, физические или психические особенности, не позволяющие выполнять трудовые обязанности, преклонный возраст и серьезная болезнь.
- 2) увольнение по основаниям, связанным с поведением. Поведение работника, дающее право на его увольнение, должно быть противоправным, например, систематическое опоздание на работу. Но не всякое противоправное поведение может быть основанием

для увольнения, например: разовое опоздание на работу. Если основание увольнения является социально оправданным, но нарушена процедура увольнения, например: если работодатель не обеспечивает работника письменным предупреждением, то увольнение может по-прежнему считаться несправедливым (Protection against dismissal 2008).

- 3) увольнение по оперативным причинам (*betriebsbedingte Kündigung* — нем.). Увольнение является законным только тогда, если это обусловлено срочными оперативными требованиями. Они могут относиться к экономическим, техническим или организационным изменениям на предприятии. К таким мероприятиям принято относить: уменьшение объема продаж или производства, не получение заказов и так далее. В компетенцию суда не входит оценка целесообразности и обоснованности осуществления оперативных мероприятий. Переход предприятия к новому собственнику, сам по себе не может быть основанием для расторжения трудового договора. Увольнение считается социально неоправданным, когда на том же самом предприятии или на другом предприятии этой фирмы может быть предоставлено другое рабочее место. Если работодатель решил уволить работника, по оперативным причинам, работодатель, прежде всего, должен осуществить социальный выбор (*social choice* — англ.), руководствуясь принципом социальной справедливости. Увольнение считается социально неоправданным, если работодателем при отборе кандидатов совершенно или не в полной мере учитывал социальные права работника. Как правило, при решении вопроса об увольнении, во внимание принимается: трудовой стаж, возраст, обязательства работника. Например: пожилые и состоящие в браке работники имеют в большей мере защиту от увольнения по сравнению с молодыми или не состоящими в браке лицами (German Employment Law 2004). В случае оперативного увольнения работникам выплачивается выходное пособие.

При любом увольнении работодатель обязан учитывать интересы работника, но в данном случае интересы работодателя в расторжении трудового договора перевешивают интересы работника на продолжения трудовых отношений. Благодаря судебной практике, в настоящее время, нашел широкое применение принцип пропорциональности. Согласно данному принципу, увольнение является последним

средством в тех случаях, когда работодатель не может использовать менее радикальные средства, такие как предупреждение или увольнение, в случае если работник не согласится продолжать трудовые отношения в соответствии с предложенными работодателем изменениями трудового договора.

Трудовое право Германии содержит ряд исключений для расторжения трудового договора по инициативе работодателя. Так дополнительной правовой защитой обладают следующие категории работников: представители работников, беременные женщины и женщины в период кормления детей грудью, рабочие инвалиды.

Заключение

В процессе исследования было установлено, что исчерпывающий перечень оснований для расторжения трудового договора по инициативе работодателя в нормах позитивного права, был характерен для социалистических стран. Начиная с 60-х годов XX столетия, в трудовом праве европейских странах стал развиваться институт защиты работников от несправедливого увольнения. В настоящее время в позитивном трудовом праве европейских стран, как правило, не устанавливается закрытый перечень оснований для увольнений. Все сказанное выше позволяет утверждать, что происходит процесс диффузии норм позитивного трудового права. Трудовое законодательство бывших социалистических стран перенимает опыт европейских стран и предоставляет работодателю более широкие полномочия в отношении увольнений работников. По мнению автора, в области трудового права Латвии возможно перенятие опыта трудового права Германии. К положительным сторонам, следует отнести:

- 1) создание специализированных судов по рассмотрению трудовых споров. Создание таких специализированных судов способствует более скорому и объективному рассмотрению дел в суде;
- 2) реальная возможность и желание профсоюзов отстаивать права своих членов и принимать активное участие в вопросах связанных с увольнением работников, а также возможность продолжать трудовые отношения во время судебного разбирательства;
- 3) принятие специальных нормативных актов, направленных на защиту отдельных категорий работников, позволяет более детально регламентировать данный вопрос;
- 4) принятие во внимание размера долговых обязательств при решении вопроса об увольнении;

- 5) разработка работодателем и осуществление программ по переквалификации увольняемых работников, что повышает конкурентноспособность работников на рынке труда;
- 6) открытый перечень оснований для увольнений, предоставляет судам быстро и эффективно реагировать на изменения в общественных отношениях при рассмотрении споров о незаконном увольнении, а работодателю предоставляет более широкие полномочия и возможности в осуществлении кадровой политики.

Библиография

1. Bercusson, B. (2009) *European Labour Law. Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Darba likums // Latvija Vēstnesis, 2001, Nr. 105.
3. *German Labour Law*. (2005) German: Lorenz & Partner.
4. *German Employment Law*. // <http://www.avrio.net/609.0.html> (2011.25.08)
5. Gould IV, W. (2004) *A primer on American labor law*. 4th edition. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.
6. Honore, T. (1982) *The quest for security: employees, tenants, wives*. – London: Stevens & Sons.
7. Gailums, I. (2003) *Darba likums. Komentāri. Tiesu prakse. 3. grāmata un D daļa*. Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja.
8. Mucinieks, Š. *Sociālā likumdošana* (Pirmā puse). (1934). R.: Valters un Rapa,
9. Latvijas PSR darba likumu kodekss // LPSR AP un Valdības Ziņotājs, 1972, Nr. 16., 17.
10. LR Augstākās tiesas 2008. g. tiesu prakses apkopojums “Par likumu piemērošanu, izšķirot tiesās strīdus, kas saistīti ar darba līguma izbeigšanos vai grozīšanu” // <http://www.at.gov.lv/lv/info/summary/2005>.
12. Polis F. (2004) *Īevads Eiropas Savienības darba tiesībās*. Rīga: RSEBA.
13. *Protection against dismissal*. Germany. // <http://www.eurofound.europa.eu/emire/GERMANY/PROTECTIONAGAINSTDISMISAL-DE.htm> (2011.25.08).
14. *Termination of Employment Digest*. (2011) // <http://www.ilo.org/public/english/dialogue/ifpdial/downloads/term/digest.pdf> (10.09.2011).
15. *Анализ рассмотренных заявлений Государственной трудовой инспекцией в 2009 году* // http://www.vdi.gov.lv/files/vdi_izskatitie_iesniegumi_2009.pdf.
16. Байков А., Решетилова Н. (2006) *Трудовое право. Курс – конспект лекций и контрольные задания для заочного и дистанционного обучения*. Рига: БКИ.
17. Бернам У. (2006) *Правовая система США*. М.: Новая юстиция.
18. Виндшейд. (1875) *Об обязательствах по римскому праву*. Част 2. С.-Петербург.
19. *Гражданское уложение Германии* (2004). Москва: Волтерс и Клувер.

20. *Дигесты Юстиниана.* (2009) М.: Статут.
21. Дернбург. (1911) *Пандекты. Том 2. Обязательственное право.* Москва.
22. Закон Германии «О защите от несправедливого увольнения» // <http://www.rechtsrat.ws/gesetze/kschg/01.htm>.
23. Закон Германии «Об учреждении работы» // <http://www.rechtsrat.ws/gesetze/kschg/02.htm>.
24. Закон Литовской Республики «О трудовых договорах» // http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaireska.showdoc_e?p_id=187978.
25. Зеленая книга «О модернизации трудового права для решения проблем возникших в 21 веке» // http://eur.lex.europa.eu/LexUriServ/site/lv/com/2006/com2006_0708lv01.pdf.
26. Киселев И.Я. (2005) *Сравнительное трудовое право:* учеб. Москва: Проспект.
27. Киселев И.Я. (2005) *Трудовое право России и зарубежных стран.*
28. *Международные нормы труда:* учеб. Москва: Эксмо.
29. Конвенция МОТ №158 “Прекращение трудовых отношений по инициативе предпринимателей” // *Latvijas Vēstnesis.* 1995. №38.
30. *Количество рассмотренных гражданских дел в судах апелляционной инстанции в 2009 году* // <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3229>.
31. *Количество рассмотренных гражданских дел в судах апелляционной инстанции в 2009 году* // <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3109>.
32. *Количество рассмотренных гражданских дел в судах первой инстанции в 2009 году* // <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3227>.
33. *Количество рассмотренных гражданских дел в судах первой инстанции в 2008 году* // <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3106>.
34. Миронов В. (2005) *Трудовое право.* М.: ООО Журнал «Управление персоналом».
35. Никольский В. (2008) *Трудовое право: Учебно-методический комплекс.* Москва: ЕАОИ.
36. Федеральный Закон Германии «О защите материнства» // <http://www.rechtsrat.ws/gesetze/kschg/03.htm>.
37. Федеральный Закон Германии «О суде по трудовым спорам» // <http://www.rechtsrat.ws/gesetze/kschg/04.htm>.
38. Хартия основных социальных прав трудящихся // http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
39. *Цивилистические правовые традиции под вопросом.* (2007) По поводу докладов Doing Business Всемирного банка. Москва.

Darba līguma uzteikuma problēmas pēc darba devēja iniciatīvas

Kopsavilkums

Izmeklēšanas laikā tika secināts, ka, darba attiecību izbeigšanas pamatu pēc darba devēja iniciatīvas nostiprināšana pozitīvo tiesību normās, bija tipisks sociālistiskās valstīs. Sākot ar XX gadsimta 60-tajos gados, Eiropas valstīs sāka attīstīties institūts, lai aizsargātu darbiniekus pret prettiesisko atlaišanu. Šobrīd Eiropas valstīs, kā parasti, uzteikuma pamatu uzskaitījums nav nostiprināts pozitīvo tiesību normās. Darba devējam ir tiesības atlaist darbiniekus pēc saviem ieskatiem, rakstveidā paziņojot darbiniekam, ja pastāv svarīgs iemesls. Bet jebkurā gadījumā, atlaišanas jābūt sociāli pamatots. Viss iepriekš tiekto liecina, ka notiek tiesību difūzija. Darba likumdošana bijušo sociālistisko valstu pārņem Eiropas pieredzi, un tā dod lielākas pilnvaras devējam saistībā ar atlaišanu no darba. Savukārt, Eiropas valstīs ir tendence palielināties nodarbināto aizsardzībai pret patvaļīgu atlaišanu.

Atslēgas vārdi: atlaišana, prettiesiskā atlaišana, darba līguma uzteikums.

Problems of Termination of Employment Contract by the Employer

Summary

During the investigation it was concluded that establishing an exhaustive list of grounds for termination of employment by the employer in the norms of positive law, was typical of the socialist countries. Beginning with the 60-ies of XX century, in the labor law of the European countries began to develop institution to protect workers from unfair dismissal. At present, the positive employment law of the European countries, as a rule, the list of grounds for dismissal is not installed. All the above suggests that the process of diffusion of the norms of positive law. Labor legislation of the former socialist countries takes over the European experience and provides greater powers to the employer with respect to layoffs of workers. In turn, the labor law of the European countries there is a tendency to increase the protection of employees against arbitrary dismissals of employers.

Key words: dismissal, unfair dismissal, termination of employment contract.

NOZIEDZĪGA NODARĪJUMA SUBJEKTA VECUMA IEROBEŽOJUMI

Anotācija

Romāņu-ģermāņu tiesībās tiek prezumēts, ka persona sasniedzot noteiktu vecumu, no nākošās dienas spēj izprast savas rīcības būtību un atbildēt par to. Par to, vai šādu praksi var uzskatīt par pareizu, var spriest pēc konkrētiem piemēriem, kad 13-gadīgi pusaudži aukstasinīgi nogalina vai izdara citus sevišķi smagus noziegumus un prasmīgi slēpj sava nodarījuma pēdas. Loģisks ir jautājums, vai šajā gadījumā formāli juridiskā pieceja nav pretrunā ar taisnīguma principu kā visu tiesību pamatu? Nav spējīgs atrisināt pastāvošo problēmu priekšlikums mehāniski pazemināt noziedzīga nodarījuma subjekta vecuma robežu līdz 12 gadiem. Par saprātīgu kompromisu varētu uzskatīt vecuma robežas, no kuras iestājas kriminālatbildība, pazemināšanu, vienlaikus pieaicinot atzinuma sniegšanai par konkrētā pusaudža spēju izprast savas rīcības būtību un atbildēt par to, speciālistu – sociologu, vai sociālo psihologu. Šajā gadījumā parādās iespēja izmantot šaubas, kuras rodas tiesai iztiesājot krimināllietu, tikai iespējamā apsūdzētā stāvokļa uzlabošanai.

Atslēgas vārdi: noziedzīga nodarījuma subjekts, juvenālā justīcija, nepilngadīgais, mazgadīgais, nepilngadīgo tiesas.

Romāņu-ģermāņu tiesību sistēmā noziedzīga nodarījuma subjekta doktrinālajās definīcijās tiek norādīts, ka šim jēdzienam atšķirībā no noziedznieka personības ir nevis sociāls, bet krimināltiesisks raksturs. Ar noziedzīga nodarījuma subjektu saprot juridisko pazīmju kopumu, balstoties uz kuru fiziska persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, tiek saukta pie kriminālatbildības. Par tādām vispāriņņemtām pazīmēm tiek uzskatīta personas pieskaitāmība un noteikta vecuma sasniegšana (Боровых 1993: 8). Pētot noziedzīga nodarījuma subjekta jēdzienu Krievijas profesors V. Pavlovs akcentē, ka ar visām trim nepieciešamajām pazīmēm (fiziska persona, pieskaitāma persona, sasniegusi noteiktu vecumu) noziedzīga nodarījuma subjekts ir noziedzīga nodarījuma sastāva neatņemams elements, kas visciešāk ir saistīts ar kriminālatbildības jēdzienu (Павлов 1999: 183). Ar noziedzīga nodarījuma subjekta vecumu šaurākā izpratnē saprot kalendāro laika posmu no personas dzimšanas līdz kādam konkrētam brīdim, kad tā ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un ir saucama pie kriminālatbildības. Savukārt plašākā izpratnē ar to saprot ierobežotu

personas psihofizioloģisko stāvokli, kuru nosaka medicīniski-bioģiska, sociāli-psiholoģiska un tiesiska rakstura izmaiņas cilvēka personībā. Par personas spējām apzināties savas rīcības faktisko raksturu un tās sociālo nozīmi, kā arī spējām to vadīt ievērojot citu personu, sabiedrības un valsts intereses var liecināt viņas psihofizioloģiskais briedums un garīgās veselības stāvoklis (Боровых 1993: 8). Ja personas garīgās veselības stāvokļa noteikšana problēmas nerada (to nosaka tiesu psihiatrijas speciālists), tad ar psihofizioloģiskā brieduma noteikšanu var rasties nopietni sarežģījumi. Formāli juridiskais šā jautājuma risinājums darbojas jau vairākus gadu desmitus. Varētu teikt, ka augstāk citēto autoru koncepcijas ir novecojušas un to analīze ir neauglīga nodarbe, taču zināms “sastingums” šajā joma valda arī pašreiz.

Viens no Latvijas krimināltiesību pamatlicējiem – profesors U. Krastiņš savā publikācijā žurnālā “Jurista vārds” norāda uz acīmredzamām lietām: “...Tas nozīmē to, ka personas psihiskais stāvoklis sakarā ar viņas mazgadību ir jāpielīdzina nepieskaitāmības stāvoklim un līdz ar to tiek izslēgta viņas vaina noziedzīgā nodarījumā. Vainīgums ir atkarīgs no personas spējas uztvert un izprast ārējās pasaules lietas, parādības un procesus un rīkoties atbilstoši apstākļiem. Mazgadīgajam šādas spējas ir ierobežotas līdz tādai pakāpei, kas līdzinās nepieskaitāmības stāvoklim, tāpēc saskaņā ar likumu viņu nav pamata saukt pie kriminālatbildības” (Krastiņš 2009: 2).

Turpinājumā tiek minēti apsvērumi, par kuru loģiskumu nevar būt šaubu: “Katra bērna garīgās attīstības pakāpe noteiktā vecumā ir atšķirīga atkarībā no dažādiem apstākļiem (audzināšanas, attieksmes pret izglītību, vispārējā veselības stāvokļa, materiālās situācijas u. tml.)” (Krastiņš 2009: 2).

Savukārt domas nobeigums izskan tradicionālā juridiska pozitīvisma garā, kas norāda uz nepārvaramu šķērslī visā romāņu-ģermāņu tiesību sistēmas pastāvēšanas laika posmā: “Taču, risinot kriminālatbildības jautājumu likumpiemērošanas praksē, jāievēro likumā noteiktā vecuma robeža saukšanai pie kriminālatbildības un saskaņā ar KL 11. pantu tā ir četrpadsmit gadu vecuma robeža.” (Krastiņš 2009: 2).

Rodas iespaids, ka absolūtais vairums klasisko juristu izvairās no jebkādām diskusijām par kriminālatbildības iestāšanas vecuma robežu. Tai pašā laikā arī viņi atzīst, ka minimālās vecuma robežas noteikšana, no kuras iestājas kriminālatbildība, ir sarežģīts uzdevums, kas prasa nopietnu socioloģisku pamatojumu. Dažādās valstīs šis jautājums tiek risināts dažādi. Dažās musulmaņu tiesību sistēmas valstīs, Īrijā un Šveicē kriminālatbildība iestājas no septiņu gadu vecuma, ar atrunu, ka par tās

realizācijas formu nevar būt sods. Anglijā minimālā vecuma robeža ar kuru iestājas ierobežota kriminālatbildība, sākotnēji bija astoņi gadi, bet vēlāk tika pacelta līdz 10 gadiem. Saskaņā ar Francijas Kriminālkodeksu minimālais kriminālatbildības vecums ir trīspadsmit gadi. Bulgārijā, Vācijā, Rumānijā, Norvēģijā, Japānā, Korejas Tautas Demokrātiskajā Republikā un arī Latvijā kriminālatbildība saskaņā ar likumu iestājas no četrpadsmit gadiem. Vēl tālāk ir gājusi Somija, kur kriminālatbildība iestājas no sasniedzot piecpadsmit gadu vecumu. NVS valstīs un dažās citās valstīs minimālais vecums, no kura iestājas kriminālatbildība ir noteikts diferencēti, atkarībā no izdarītā noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpes, par pamatu uzskatot, ka kriminālatbildība iestājas no sešpadsmit gadu vecuma, bet atsevišķos gadījumos – no 14 gadu vecuma. Nosakot šo izņēmuma kategoriju likumdevējs vadījās nevis no noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpes, bet gan no to izplatības un pusaudža spējām apjaust šo nodarījumu bīstamību un prettiesiskumu. Arī šajā gadījumā ir redzams, ka likumdevējs tīri socioloģisku kategoriju mēģina ievietot formālās robežās, kas no loģiskā viedokļa ir ne tikai apgrūtinājoši, bet pat neiespējami.

Nosakot konkrētu vecuma robežu, no kuras persona var tikt saukta pie kriminālatbildības, likumdevējs prezumē, ka, sasniedzot noteiktu vecumu, pusaudzis, sākot ar pirmo minūti pēc pusnakts, kas seko viņa dzimšanas dienai, kļūst spējīgs apzināties savas rīcības būtību un tās seku kaitīgumu. Tādu viedokli varētu uzskatīt par absurdu, ja tas nebūtu nostiprināts normatīvajos aktos. Problēmas saknes ir meklējamas paša noziedzīga nodarījuma satura analizē. Līdzko mēs sākam vērtēt noziedzīgu nodarījumu ka tīri juridisku kategoriju abstrahējoties no tā socioloģiskās dabas, mēs neizbēgami nonākam loģiskā strupceļā.

Angļu un franču krimināltiesībās noziedzīgs nodarījums tiek definēts drīzāk kā socioloģiska, nevis formāli juridiska kategorija. Tādējādi, angļu-sakšu, jeb Vispārējās krimināltiesības, var uzskatīt par atvasinājumu no dabiskajām tiesībām, kurām bez šaubām ir lielāka saikne ar sociālo nevis formāli juridisko nozieguma traktējumu. No šā paša aspekta ir jāpēta arī pats precedents kā tiesību avots. Neskatoties uz savu kauzālo raksturu, tas daudz lielākā mērā nekā ģermāņu norma, ir spējīgs atbilst sabiedrības attīstības līmenim un noskaņojumam katrā konkrētā gadījumā. Par vienu no precedentu tiesību īpatnībām var uzskatīt ne visai precīzi noteikto kriminālatbildības iestāšanās vecuma robežu. Ja romāņu-ģermāņu tiesībās tiek prezumēts, ka persona sasniedzot noteiktu vecumu, no nākošās dienas spēj izprast savas rīcības būtību un atbildēt par to, tad Anglijas tiesa

katru konkrētu gadījumu skata individuāli. Par to, vai šādu praksi var uzskatīt par nepareizu, var spriest pēc konkrēta piemēra, kad Daugavpili 2009. gadā 13-gadīgs pusaudzis aukstasinīgi nogalināja savu 11-gadīgo paziņu un prasmīgi noslēpa sava nodarījuma pēdas. Tikai pēc tam, kad viņam tika izskaidrots, ka saskaņā ar likumu viņš nevar tikt saukts pie kriminālatbildības, viņš izstāstīja visas notikuma detaļas. Nevar būt šaubu, ka šis pusaudzis apzinājās sava nodoma noziedzīgumu un tik pat apzināti tiecās to īstenot.

Līdzīga situācija ir izveidojusies arī citās romāņu-ģermāņu sistēmas valstīs, kur juristi piedāvā to atrisināt izmantojot to pašu formāli juridisko pieeju – pazemināt noziedzīga nodarījuma subjekta vecuma robežu līdz 12 gadiem. Savukārt, pavisam nesen angļu mediķi nākuši klajā ar pilnīgi pretēju atzinumu – veicot veselu virkni pētījumu, viņi nāca pie atzinuma, ka jaunieša organisms no psihofizioloģiska viedokļa noslēdz savu attīstību tikai aptuveni 20 gadu vecumā, kas liek uzskatīt, ka šo vecumu varētu noteikt par tādu, sasniedzot kuru personu varētu saukt pie kriminālatbildības. Kļūst acīmredzams, ka formāli juridiskā pieeja nav spējīga atrisināt pastāvošo problēmu.

Par saprātīgu kompromisu varētu uzskatīt vecuma robežas, no kuras iestājas kriminālatbildība, pazemināšanu, vienlaikus nosakot obligātu komplekso psiholoģiski-psihiatrisko ekspertīzi, vai arī pieaicinot atzinuma sniegšanai par konkrētā pusaudža spēju izprast savas rīcības būtību un atbildēt par to, speciālistu – sociologu, vai sociālo psihologu. Šajā gadījumā parādās iespēja izmantot šaubas, kuras rodas tiesai iztiesājot krimināllietu, tikai iespējamā apsūdzētā stāvokļa uzlabošanai. Turklāt, tas pēc savas būtības saskanētu ar teoriju, kas mazgadīgu personu uzskata par nepieskaitāmu.

Šādu pieeju, tāpat, kā probācijas institūta piemērošanu kontinentālo tiesību sistēmas valstīs, var uzskatīt par tipisku romāņu-ģermāņu un angļu-sakšu tiesību konverģences piemēru. Dažādu tiesību sistēmu mijiedarbības apstākļos Eiropas Savienības robežās tāds risinājums varētu būt optimāls, jo vairāk tādēļ, ka Eiropas Cilvēktiesību Tiesa, saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju, skata praksē sastopamās situācijas pamatojoties nevis uz nacionālajiem tiesību aktiem, bet gan uz “Likumu” ar lielo burtu, kas šajā gadījumā uztverams kā dabisko tiesību atvasinājums. Savukārt, dabiskās tiesības pēta noziedzīgu nodarījumu tieši kā socioloģisku, nevis formāli juridisku kategoriju. Zīmīgi ir tas, ka tāda koncepcija saskan ar akadēmiķa A. Sokolova “saprātīgo tiesību” ideju, kas paredz atteikšanos no dogmatisma kontinentālo tiesību lokā (Соколов 2002: 210).

Par loģisku turpinājumu tam var uzskatīt jaunas normas iekļaušanu Krievijas Kriminālkodeksa 20. panta 3. daļā, kas paredz vecuma nepie-skaitāmību, ka pamatu atbrīvošanai no kriminālatbildības un soda. Tā paredz iespēju prokuratūrai un tiesai ņemt vērā acīmredzamas nepilngadīgā intelekta un gribas atpalcības izpausmes. Saskaņā ar šo normu nepilngadīga persona, kura sasniegusi vecumu, no kura viņa formāli var tikt saukta pie kriminālatbildības, ir atbrīvojama no tās, ja viņa noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī savas psihofizioloģiskas atpalcības (kas nav saistīta ar psihisku slimību) dēļ nav spējīga pilnā mērā apzināties savas rīcības faktisko raksturu un vadīt to. Tādu atpalcību var izraisīt iedzimtais vai nepareizas audzināšanas rezultātā iegūtais infantilisms. Šādu personas īpašību konstatēšanu ir jāuztic kompleksām tiesu psiholoģiski-psihiatris-kām ekspertu komisijām, kuru sastāvā jābūt speciālistiem bērnu un jauniešu psiholoģija un psihiatrijā (Бергов 2006).

Savukārt esošo situāciju juvenālās justīcijas jomā Baltijas valstīs pietiekami precīzi definē G. Sakalauska: "...pateicoties dažādiem centieniem veikt likumdošanas reformu un iekļaut jaunus un modernus instrumentus reaģēšanai uz nepilngadīgo noziedzību, viss regulējums kopumā ir kļuvis grūti saprotams bet tā instrumentus kļuvis sarežģīti lietot atbilstīgā veidā – caurskatāmība un sistemātiska struktūra (kas kontinentālajās tiesību sistēmās tiek uzskatīts par nepieciešamām) nav tikušas ievērotas.

Mēs nezinām, cik lielā mērā loģiskais pamats un struktūras, kas bija raksturīgas kriminālajai justīcijai pirms Baltijas valstu neatkarības, vēl saglabā ietekmi Latvijā un Igaunijā. Taču mēs varam skaidri saskatīt duālo sodu un audzinošo pasākumu sistēmu. Vēlreiz jānorāda, ka tā nav unikāla iezīme, kas atrodama Baltijas valstīs, taču Baltijas valstīs tā liekas īpaši spēcīga vai attīstīta. Un tas varētu būt, daļēji pateicoties vecās sistēmas apvienojumam ar centieniem vecaja struktūrā ieviest un integrēt jaunus, modernus instrumentus, kas rezultātā, kā jau iepriekš norādīts Gintauta Sakalauska ziņojumā, ir radījis mulsinošus regulējuma džungļus" (Judins 2009).

Ir skaidrs, ka efektīvi risināt nepilngadīgo noziedzības un tās radītā kaitējuma problēmu nav iespējams bez loģiskas un pārdomātas juvenālās justīcijas sistēmas izveides. Par vienu no pirmajiem soļiem tās izveidē vajadzētu kļūt speciālo tiesu izveidei nepilngadīgo lietu iztiesāšanai. Pro-tams, ka tiesnešiem, kas izskata tādas lietas jāatbilst noteiktām prasībām. Par piemēru var minēt Lielbritānijas tiesu sistēmu. Lielbritānijas tiesnešiem, kuri izskata nepilngadīgo lietas, ir jāatbilst noteiktām prasībām, proti – tiem jābūt ne vecākiem par 65 gadiem un kompetentiem speciālajās

zinātnēs (Petrova 2004: 85). Par tādām zinātnēm var uzskatīt socioloģiju, sociālo psiholoģiju un pedagoģiju, kas kārtējo reizi apliecina to, ka noziedzīga nodarījuma subjektu, kā arī pašu noziedzīgu nodarījumu nevar vērtēt kā abstraktu juridisku kategoriju, kas atrauta no socioloģiskā satura.

Bibliogrāfija

1. Judins A. (2009) Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā. ESF projekts. Rīga.
2. Krastiņš U. (2009) Noziedzīga nodarījuma subjekts un vainīgums krimināltiesībās // *Jurista vārds*. Nr 18.
3. Petrova S. (2004) Speciālās tiesas nozīme nepilngadīgo likumisko interešu un tiesību nodrošināšanā // *Latvijas policijas akadēmijas raksti 11*. Rīga.
4. Боровых Л. (1993) *Проблема возраста в механизме уголовно-правового регулирования*. Автореф. дисс....канд. юрид. наук. Санкт-Петербург.
5. Павлов В. (1999) Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступлений среди несовершеннолетних // *Ювенальная юстиция и профилактика правонарушений*. Санкт-Петербург.
6. *Уголовное право* (2006) / Под ред. профессора Н. Г. Кадникова. Москва: Городец.
7. Соколов А. (2002) *Правовое государство: от идеи до ее материализации*. Калининград: ФГУИПП «Янтарный сказ».

Ограничения возраста субъекта преступления

Резюме

Актуальность исследования. В континентальном праве предполагается, что лицо достигшее определенного возраста со следующего после дня рождения дня способно осознавать значение своего деяния и руководить им и наоборот – вплоть до этого дня оно не способно осознавать значения своих действий. Такое положение приводит к тому, что 13-летние подростки все чаще безнаказанно совершают хладнокровные убийства и другие тяжкие преступления. Такое положение дел не может исправить механическое понижение возраста привлечения к уголовной ответственности. Наиболее приемлемым выглядит комплексное решение этой проблемы с созданием специального правосудия по делам несовершеннолетних.

Цель исследования: Анализ логического и правового обоснования ограничения возраста субъекта преступного деяния с выявлением существующих проблем и предложением их решений.

Научная новизна исследования связана с тем, что на доктринальном уровне исследования данного направления в Латвии не проводились.

Ключевые слова: субъект преступления, ювенальная юстиция, несовершеннолетний, малолетний, суды несовершеннолетних.

Age Limitations of the Crime Subjects

Summary

Topicality of the research. In Roman-German Law it is presumed that a person reaching prescribed age from the next day is able to understand the essence of their activity and to take responsibility for it. As to whether such a practice may be regarded as correct, can be judged by concrete examples, when the 13-year-old adolescents in cold blood kill or commit other especially serious crimes and skilfully conceal their offence marks. The logical question is whether in this case, a formal legal approach is not inconsistent with the principle of fairness as the entire legal basis? Not able to solve the current problem a proposal for a mechanical lowering of the age limit of crime subject to 12 years. A reasonable compromise might be considerable lowering of the age limit from which criminal liability comes into force, simultaneously involving the specialist – sociologist or social – psychologist to give resolution on a particular adolescent's ability to understand the nature of their actions and be responsible for them. In that case there could be possibility to use doubt which arises adjudging the criminal case only to improve the position of a possible accused person.

The aim and the tasks of the research. The aim of the research is to study the logical and legal basis of the existing criminal offence subject age limit, to identify existing problems and offering particular solutions.

The scientific topicality of the research is involving the facts that in the doctrinal level such kind research in Latvia has not been carried out.

Key words: crime subject, juvenile justice, a minor, a juvenile, juvenile courts.

PRETRUNAS PIESKAITĀMĪBAS KRITĒRIJU PIELIETOŠANĀ, PIEMĒROJOT MEDICĪNSIKA RAKSTURA PIESPIEDU LĪDZEKĻUS

Anotācija

Raksta mērķis ir pētīt ierobežotās pieskaitāmības institūtu Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma izpratnē. Ierobežotās pieskaitāmības stāvoklis tiek noteikts, pamatojoties uz medicīnisko un juridisko kritēriju. Pieskaitāmība un nepieskaitāmība ir krimināltiesiskas kategorijas. Saistība ar tiesu psihiatriju šiem jēdzieniem ir tikai tāpēc, ka nepieskaitāmība tiek noteikta, ņemot vērā personai konstatētos psihiskos traucējumus vai garīgo atpalcību (hronisku psihisku slimību). Ja pieskaitāmības/ nepieskaitāmības noteikšanas gadījumos, medicīniskā kritērija esamība un pielietošana praksē nerada šaubas, tad juridiskais kritērijs nedod faktiski nekādu objektīvu norādi par tā pareizu piemērošanu. Medicīnas darbinieka kompetence juridiskā kritērija pielietošanā ir apšaubāma, jo tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinums tiek balstīts uz medicīnisko kritēriju. Savukārt, tiesību piemērotāja izvērtējums nebalstās uz objektīvi noteiktiem kvalitatīviem un kvantitatīviem rādītājiem. Šie apstākļi var apdraudēt taisnīguma nodibināšanu lietās par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. Un tāpēc, rodas jautājums, kā tiesību piemērotājs – tiesnesis, kuram jāspriež tiesa lietās, kur apsūdzētais ir ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, izvērtē juridiskā kritērija esamību.

Atslēgas vārdi: medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi, nepieskaitāmība, ierobežotā pieskaitāmība, juridisks kritērijs, medicīniskais kritērijs.

Kriminālatbildības pamatu Latvijas Republikā regulē Krimināllikums, kas nosaka, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. (Krimināllikuma 1. pants). Pastāvot kriminālatbildības pamatam, jānosaka arī noziedzīga nodarījuma subjekta atbildība tam, lai personu varētu atbildēt par Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu, kuru viņa izdarījusi tīši vai aiz neuzmanības – personas vecums, ar kuru iestājas kriminālatbildība un personas pieskaitāmība, kas nosaka personas spēju apzināties savas darbības vai bezdarbības raksturu un to vadīt (Juridisko terminu vārdnīca 1998: 204). Ja persona, kas nodarījuma izda-

rīšanas laikā atradusies nepieskaitāmības stāvoklī, tas ir, psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības dēļ nav varējusi saprast savu darbību vai to vadīt, tā pie kriminālatbildības nav saucama (Krimināllikums 13. pants). Savukārt, ja persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības dēļ nav bijusi spējīga visā pilnībā saprast savu darbību vai to vadīt, tas ir, atradusies ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, tai atkarībā no nodarījuma konkrētajiem apstākļiem tiesa var mikstināt piespriežamo sodu vai atbrīvot šo personu no soda. (Krimināllikuma 14. pants).

Ierobežotās pieskaitāmības stāvoklis tiek noteikts, pamatojoties uz medicīnisko un juridisko kritēriju (Георгадзе, Царгасова 2002: 31). Būtībā pieskaitāmība un nepieskaitāmība ir krimināltiesiskas kategorijas. Saistība ar tiesu psihiatriju šiem jēdzieniem ir tikai tāpēc, ka nepieskaitāmība tiek noteikta, ņemot vērā personai konstatētos psihiskos traucējumus vai garīgo atpalcību (hronisku psihisku slimību). Šie apstākļi veido arī ierobežotās pieskaitāmības medicīnisko kritēriju. Ja pieskaitāmības/ nepieskaitāmības noteikšanas gadījumos, medicīniskā kritērija esamība un pielietošana praksē nerada šaubas, tad juridiskais kritērijs nedod faktiski nekādu objektīvu norādi par tā pareizu piemērošanu. Medicīnas darbinieka kompetence juridiskā kritērija pielietošanā ir apšaubāma, jo tiesu psihiatriskās ekspertīzes atzinums tiek balstīts uz medicīnisko kritēriju. Savukārt, tiesību piemērotāja izvērtējums nebalstās uz objektīvi noteiktiem kvalitatīviem un kvantitatīviem rādītājiem. Šie apstākļi var apdraudēt taisnīguma nodibināšanu lietās par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. Un tāpēc, rodas jautājums, kā tiesību piemērotājs – tiesnesis, kuram jāspriež tiesa lietās, kur apsūdzētais ir ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, izvērtē juridiskā kritērija esamību.

Juridiskais kritērijs ietver apstākļus, ka personai ir konstatēti psihiski tādi traucējumi, kas nerada nepieskaitāmības stāvokli, bet kuru dēļ persona nav varējusi visā pilnībā saprast savu rīcību, tās faktisko raksturu vai bīstamības pakāpi vai to vadīt. Juridisko kritēriju raksturo intelektuālā pazīme (apziņa) un gribas pazīme (regulācija) (Дмитриев 2005: 178). Jāsecina, ka domājot par juridisko kritēriju, tiek analizētas personas psiholoģiskās spējas, ņemot vērā tās rakstura īpašības un spēju pieņemt situāciju un orientēties tajā. Intelektuālā pazīme – personas spēja saprast savas rīcības faktisko raksturu, spēja izprast situāciju no juridiski – tiesiskās puses, spēja prognozēt juridisko seku iestāšanās iespējamību, spēja būt kritiskam attiecībā pret izdarīto. Savukārt gribas pazīme ietver to, ka persona pilnā apmērā nespēj vadīt savu rīcību, t.i., rīcības motivāciju,

spēju regulēt savu rīcību, lēmuma pieņemšanas procesu, spēju lēmumu realizēt. Būtiska nozīme juridiskā kritērija definēšanā ir tieši personas emocionālai – gribas pazīmei, kas saskatāma personas rīcībā, bet lai konstatētu juridiskā kritērijs esamību, jākonstatē ir vismaz viena no šīm juridiskā kritērija pazīmēm (Дмитриев 2005: 178).

Ņemot vērā iepriekš minēto, jāpiekrīt A.V. Raguļinas paustajam viedoklim, ka juridiskais kritērijs jādefinē citādā redakcijā un kritērijus, pamatojoties uz kuriem tiek noteikta ierobežotā pieskaitāmība, nepieciešams papildināt ar psiholoģisko kritēriju un īslaicīgo vai pārejošo kritēriju.

Psiholoģiskais kritērijs ietver šādas pazīmes:

1. īpašs emocionāls stāvoklis noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā – emocionāls uzbudinājums, nervu sasprindzinājums;
2. psihiski traucējumi, kas var ietekmēt personas emocionālo stāvokli.
3. intelekta attīstības līmenis – iespaidojamība, citu viedokļu pārņemšana, personas spēja realizēties sociālajā vidē. (Дмитриев 2005: 178).

Nosakot personas spēju saprast savu rīcību un to vadīt, jāņem vērā ne tikai iepriekš minētās personas psiholoģiskās īpašības, bet vēl arī šādi kritēriji:

1. psihopatoģiskie kritēriji, kas saistīti ar slimības iemesliem un slimības attīstības procesu un tās sekas uz personas raksturu un veselību, t.i., smagi emocionāli gribas traucējumi; negatīvas personības izmaiņas – psihiskā enerģētiskā potenciāla un personības līmeņa kritums, personības regress, kā arī kritiskās un prognozes funkciju traucējumi.
2. sociālie kritēriji: sociālo funkciju īpatnības; darba spējas, ģimenes stāvoklis un attiecības ģimenē; attiecības mikrovidē; ikdienas dzīves organizēšana saskaņā ar ikdienas vajadzībām, tieksme ļaunprātīgi lietot psiho aktīvas vielas, tieksme izdarīt noziedzīgas darbības. (Дмитриев 2005: 168).

Īslaicīgais vai pārejošais kritērijs ietver apstākļus, kas liedz personai pilnībā saprast konkrēto situāciju un rīkoties atbilstoši tai. Psihiskā anomālija vai novirze no normas, kas var rasties ne tikai psihisku traucējumu rezultātā, bet arī dziļu emocionālu pārdzīvojumu rezultātā, ietver apstākli, ka persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī tieši šīs anomālijas vai novirzes dēļ nespēj pilnībā saprast savu rīcību un vadīt to.

Ņemot vērā iepriekš minēto, jāsecina, ka juridiskais kritērijs ietver psiholoģisko kritēriju un īslaicīgo vai pārejošo kritēriju, kas tiesību piemērošanai ļauj spriest par personas spēju saprast savu darbību visā pilnībā vai to vadīt.

Ierobežotās pieskaitāmības stāvokli nosaka, ja:

1. persona noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā psihisko traucējumu vai garīgās atpalicības dēļ nav bijusi spējīga visā pilnībā saprast savu darbību vai to vadīt vai
2. personai, kas pēc noziedzīga nodarījuma izdarīšanas vai sprieduma taisīšanas saslīmusi ar psihisku slimību, kura atņēmusi tai spēju visā pilnībā saprast savu darbību vai to vadīt.

Lemjot jautājumu par personas atzīšanu par ierobežoti pieskaitāmu, gadījumos, kad tā saslīmusi pēc noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, arī tiek ņemts vērā medicīniskais un juridiskais kritērijs, kuri raksturo šo personas psihisko stāvokli. Bet jāņem vērā, ka šajā situācijā, personas kā noziedzīga nodarījuma izdarītāja spēja saprast savu rīcībā visā pilnībā un to vadīt, ir jāskata no citiem aspektiem.

Ja persona ir saslīmusi ar psihisku slimību pēc noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, saslīmšana personai liedz pilnvērtīgi piedalīties tiesvedībā, jo:

1. persona nespēj novērtēt apstākļus, kuriem ir būtiska nozīme lietā;
2. nespēj iesniegt pierādījumus, kuriem būtu nozīme aizstāvības īstenošanas procesā;
3. nespēj pilnvērtīgi saprast savas procesuālās tiesības un pienākumus;
4. nespēj saprast apsūdzības būtību un soda mērķi.

Šajā situācijā ierobežota ir personas spēja izmantot savas procesuālās tiesības uz aizstāvību un spēja adekvāti uztvert sodu. Šajā kriminālprocesa stadijā netiek lemts jautājums vai persona ir apzinājusies noziedzīga nodarījuma izdarīšanas faktu un sekas.

Ņemot vērā iepriekš minēto, autore uzskata, ka nav korekta izskaidrojuma ierobežotās pieskaitāmības juridiskajam kritērijam. Jāsecina, ka juridiskā kritērija esamība tiek pamatota uz psiholoģisko un īslaicīgo (pārejošo) kritēriju. Un diskutējams jautājums ir par juridiskā kritērija definējumu un vai tas atbilst tiesību piemērotāja kompetencei.

Pētot šo jautājumu, jāsecina, ka juridiskā kritērija iztulkošana un pielietošana praksē, piemērojot krimināltiesiskas un kriminālprocesuālas normas ir aktuāls un diskutējams jautājums un nepieciešams būtu veikt pētījumu, lai noskaidrotu tiesību piemērotāja izpratni par juridiskā kritērija piemērošanu praksē, kas ir viens no apstākļiem nosakot ierobežotas pieskaitāmības stāvokli.

Bibliogrāfija

1. Kriminālprocesa likums, stājas spēkā 01.10.2005., likuma redakcijā, kas stājā spēkā 01.01.2011.
2. Krimināllikums, stājas spēkā 01.04.1999., likuma redakcijā, kas stājā spēkā 01.01.2011.
3. *Rokasgrāmata kriminālprocesā tiesnešiem.* (2010). Kūtra G. zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
4. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. (2007) *Krimināllikuma zinātniski – praktiskais komentārs* 1. Vispārīgā daļa. Rīga: AFS.
5. Георгадзе З, Царгасова Э. (2002). *Судебная психиатрия*. Москва: Закон и право.
6. Дмитриев (2005). *Медицинская и судебная психология*. Курс лекций. Москва.

Contradictions in the Use of Mental Capacity Criteria in Applying Compulsory Measures of a Medical Nature

Summary

The state of diminished mental capacity is being defined on the basis of medical and legal criteria. Mental capacity and incapacity are the categories of the Criminal Law. Relation with Forensic Psychiatry this concept has only because of mental incapacity which is diagnosed taking into account derangements or retardation (chronic mental illness). If in cases of diagnosing mental capacity/incapacity, existence of the medical criteria and use in practise cause doubt, legal criterion actually does not give any objective indication about the correct application. Medical expertise in applying the legal criteria is questionable because court psychiatric expert opinion is based on medical criteria. In its turn judgement of appliers of the law is not based on an objective assessment of certain qualitative and quantitative factors. These conditions can endanger the establishment of justice in cases of applying compulsory measures of medical nature. Therefore, arises question how applier of the law – a judge which has to administer the law in cases where the accused is a person in the state of diminished mental capacity, appraises existence of legal criterion.

Key words: Forensic Psychiatry, mental illness, mental incapacity.

ASISTĒTĀ PAŠNĀVĪBA – CIETUŠĀS PERSONAS PAMATTIESĪBAS VAI NOZIEDZĪGS NODARĪJUMS LATVIJAS, BEĻĢIJAS UN NĪDERLANDES KRIMINĀLTIESĪBU SKATĪJUMĀ

Anotācija

Raksts tiek veltīts vienam no komplicētākajiem XX un XXI gadsimta ētikas, medicīnas un tiesību zinātnes jautājumiem – (ārsta) asistētai pašnāvībai, par kuras praktizēšanas pieļaujamību nav gūts vienots viedoklis. Par pētījuma mērķi autors izvirza jautājumu – vai tiesības lūgt citai personai asistēt pašnāvībā ietilpst cilvēka pamattiesību spektrā un vai personas, kas veikusi pašnāvības atbalstīšanu, darbības ir atzīstamas par noziedzīgu nodarījumu Latvijas, Beļģijas un Nīderlandes krimināltiesību skatījumā. Ņemot vērā, ka Eiropā normatīvais regulējums un tiesu prakse šajā jautājumā joprojām nav vienveidīga, raksta mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi – vadoties no starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem un judikatūras noteikt, vai cilvēkam kopš dzimšanas piemītošās tiesības uz dzīvību vienlaikus sevī ietver arī tiesības uz nāvi, un vai personai pēc cietušās personas lūguma ir tiesības sniegt tai atbalstu pašnāvības izdarīšanā, pat ja tas ir noticis aiz līdzcietības un ar mērķi atbrīvot mirstošu cilvēku no slimības izraisītām fiziskām sāpēm un ciešanām.

Izpētes gaitā autors secina, ka, lai arī cilvēkam kopš dzimšanas piemīt tiesības uz dzīvību un, likumdevējs pie noteiktiem apstākļiem ārsta asistētās pašnāvības ir atzinis par leģitīmām, tātad ļaujot pacientam dzīves vietā izvēlēties nāvi, valstij saglabājas pienākums aizsargāt ikviena, tostarp nedziedināmi slima cilvēka, dzīvību pat pret viņa gribu, un jebkura tās nesankcionēta apdraudējuma gadījumā vainīgo personu saukt pie kriminālatbildības, kā tas ir Nīderlandē. Savukārt tajās valstīs, kur minētais “vieglās nāves” veids nav kriminalizēts, kā tas, piemēram, ir Latvijā un Beļģijā, likumdevējam, ievērojot dzīvības sargāšanas principu, nacionālajos krimināllikumos būtu jāparedz atbildība par pašnāvības atbalstīšanu, normu veidojot ar privileģētu sastāvu.

Atslēgas vārdi: (ārsta) asistētā pašnāvība, tiesiskais regulējums Latvijā, Beļģijā un Nīderlandē, kriminālatbildība par pašnāvības atbalstīšanu, cilvēka pamattiesības, indivīda tiesības uz dzīvību un nāvi.

Mūsdienu straujā medicīnas attīstība gadsimtu gaitā ir izmainījusi uzskatus par cilvēka dzīvības vērtību un dzīves kvalitāti kā tādu, vienlaikus mainoties arī uzskatiem par nāvi. Par pagrieziena punktu ne vien medicīnā, bet arī visas cilvēces vēsturē, pamatoti var uzskatīt XVII gadsimtu, kad angļu filozofs Frensis Bekons (*Francis Bacon*; 1561–1626) ieviesa terminu

“*eitanāzija*”, ar to saprotot vieglāku aiziešanu no šīs pasaules, un atzīstot, ka ārstam papildus viņa tiešiem pienākumiem ir arī jāatvieglo nāve bez sāpēm (Субботин 1974: 165), turklāt šāda atvieglošana var izpausties ne vien aktīvi iedarbojoties uz pacienta ķermeni, bet arī tikai sagādājot pašnāvības veikšanai nepieciešamos medikamentus un līdzekļus jeb asistējot pašnāvībā. Minētā atziņa iesakņoja uzskatu, ka ar nāvi var manipulēt, nosakot tās iestāšanās kārtību un laiku un, kas ne mazāk būtiski – arī tās veidu.

Attīstoties eitanāzijas institūtam ne vien teorijā, bet arī praksē, gadsimtu gaitā izveidojās vairāki tās patstāvīgie veidi un katrs no tiem raksturojas ar izteikti individuālām pazīmēm. Par visbiežāk praktizēto eitanāzijas veidu pamatoti var atzīt “*asistēto pašnāvību*”, ar ko mūsdienās saprot gadījumus, kad cita persona palīdz, asistē, sagādājot līdzekļus, sniedzot padomus pašnāvības izdarītājam (Kastenbaum [w.y.]: 268), taču personai pašai neiejaucoties eitanāzijas aktā. Savukārt, ja tas ir ārsts, kurš palīdz citai personai izdarīt pašnāvību, šāda ārsta darbība tiek saukta par “*ārsta asistēto pašnāvību*” (Euthanasia Definitions). Nav mazsvarīgi piebilst, ka minētie eitanāzijas veidi, t.i., asistētā pašnāvība un ārsta asistētā pašnāvība, visos gadījumos raksturojas tikai un vienīgi ar līdzcietību pret nedziedināmi slimu cilvēku, ar nolūku atbrīvot viņu no slimības izraisītām nepanesamām fiziskām sāpēm un ciešanām un, kas jo īpaši svarīgi, aiziešanu persona visos gadījumos veic pati, bet pašnāvības atbalstītāja loma aprobežojas vienīgi ar “*vieglās nāves*” akta sagatavošanu un/vai personas nodrošināšanu ar nepieciešamajiem līdzekļiem sava nolūka izpildei.

Līdz ar (ārsta) asistētās pašnāvības praktizēšanas aizsākumiem uzskats, ka nāve, kas tradicionāli tika uztverta par ļaunumu un galvenokārt asociējās ar ciešanām, var būt arī patikama un viegla, ja tā atbrīvo nedziedināmi slimu cilvēku no sāpju nomocītā ķermeņa, aizsāka līdz pat mūsdienām nerimstošas diskusijas, kā vienu no svarīgākajiem jautājumiem minot – vai nedziedināmi slimam cilvēkam ir tiesības lūgt ārstu vai jebkuru citu cilvēku sagādāt viņam līdzekļus pašnāvības veikšanai vai arī jebkādiem citiem veidiem asistēt aiziešanā no dzīves ar mērķi šādi atbrīvot sevi no slimības izraisītām nepanesamām fiziskām sāpēm un ciešanām, un vai ārstam vai jebkuram citam cilvēkam ir tiesības apmierināt šo lūgumu pat tajos gadījumos, kad tas noticis aiz līdzcietības, atbilde uz ko nav rasta līdz pat šai dienai, sabiedrību sašķeļot “*vieglās nāves*” piekritējos un noliedzējos. Turklāt pēdējos gados minētais jautājums īpaši aktuāls kļuvis tieši tiesību doktrīnā un arī judikatūrā, kur to skata caur cilvēka

patmattiesību prizmu, cenšoties gūt vienotu atziņu, vai tiesības uz dzīvību vienlaikus sevi ietver arī tiesības uz nāvi, kas kalpotu par atbildi “ (ārsta) asistētās pašnāvības” leģitimitātei gan tajās valstīs, kur šāds “vieglās nāves” veids ar likumu nav legalizēts, bet atsevišķos gadījumos tiek praktizēts, gan arī tajās Eiropas valstīs, kur tā praktizēšana ar likumu ir atļauta, ievērojot un izpildot visus nepieciešamos priekšnosacījumus, kā tas, piemēram, ir Nīderlandē un Beļģijā.

Nenoliedzami, tiesību uz dzīvību garantēšana ir ikkatras demokrātiskas valsts un sabiedrības neatņemama sastāvdaļa. Šādas tiesības piemīt ikvienam indivīdam jau no dzimšanas brīža un ir nostiprinātas ne vien Eiropas valstu konstitūcijās, bet arī virknē starptautisko cilvēktiesību dokumentu, tostarp, Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. pantā (Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. 1998. gada 1. novembris), ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 6. pantā (Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. 1966. gada 16. decembris), ANO Ģenerālās Asamblejas 1948. gada 10. decembrī pieņemtajā Vispārējā cilvēktiesību deklarācijas 3. pantā (Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: ANO Ģenerālās Asamblejas deklarācija. 1948. gada 10. decembris. 1994. 2. lpp.) un daudzviet citur.

Tiesības uz dzīvību garantē, ka nevienam patvarīgi nedrīkst atņemt dzīvību un neviens nedrīkst to apdraudēt, izņemot gadījumus, rzt strikti atrunāti starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos, taču nevienā no tiem nav pieminēta eitanāzija, tādējādi izvērsot atklātu diskusiju jautājumā – vai dzīves izbeigšana ar “vieglās nāves” palīdzību ir ierindojama cilvēka patmattiesību spektrā un vai cilvēkam dzīvības vietā ir tiesības izvēlēties nāvi.

Kā norādīts Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām komentāros, Eiropas Cilvēktiesību tiesa nav nosodījusi Nīderlandes eitanāziju legalizējošu likumu pakta 6. panta kontekstā un atzinusi, ka brīvprātīgās eitanāzijas praktizēšana (līdz ar to arī ārsta asistētā pašnāvība, kas visos gadījumos var tikt balstīta tikai un vienīgi uz nedziedināmi slimas personas brīvprātīgi izteiktu lūgumu – *aut. Piez.*) “izņēmuma gadījumos” bija pieļaujama. (Joseph, Schultz, Castan 2004: 191–192) Arī attiecībā uz Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju literatūrā norādīts, ka, lai arī ārvalstu likumos nepastāv vienota regulējuma un starptautisko standartu eitanāzijas sakarā, tā nav pretrunā ar Konvenciju, bet tai pat laikā, vadoties no tiesu prakses analizējamā jautā-

jumā, Konvencijas 2. pants negarantē ikviena tiesības uz nāvi. (Arai, Bleichrodt, Flinterman 2006: 391–392).

Vienā no iepriekšējām publikācijām autors jau norādījis, ka, lai arī cilvēkam kopš dzimšanas piemīt ne tikai tiesības uz dzīvību, bet arī tiesības brīvi lemt pār savu ķermeni un no dzīves aiziet, sevi nonāvējot, (ārsta) asistētās pašnāvības gadījumā cilvēka griba izbeigt savu dzīvi visos gadījumos skars arī citu indivīdu, pēc būtības pēdējam uzspiežot veikt deliktu pat tajos gadījumos, ja tā loma aprobežosies tikai ar pašnāvības veikšanas atbalstīšanu. (Poļaks 2010: 25). Turklāt šādas rīcības sociāli bīstamā daba nemainīsies arī tajos gadījumos, kad šādas darbības par likumīgām un pamatotām noteiktā laika posmā būs atzinis likumdevējs, pieņemot (ārsta) asistētās pašnāvības legalizējošu likumu, jo valsts pienākums aizsargāt ikviena cilvēka dzīvību pat pēc šāda tiesiskā regulējuma ieviešanas saglabājas.

Nozīmīgu ieguldījumu asistētās pašnāvības problēmas juridisko aspektu precizēšanā ir sniegusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, kas 2002. gadā Diānas Pritijas lietā (Case of Pretty v. The United Kingdom, Application no. 2346/02, Strasbourg, 29 April 2002. Final Judgment 29/07/2002. The European Court of Human Rights.) savā spriedumā norādīja, ka tiesības uz dzīvību nevar tikt interpretētas kā diametrāli pretējas tiesības, t.i., kā tiesības uz nāvi, un vienlaikus no Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. Panta neizriet cilvēka pašnoteikšanās tiesības izvēlēties nāvi, nevis dzīvību. Taču, neraugoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņām, ne vien atsevišķu Eiropas valstu normatīvais regulējums, bet arī tiesu prakse aplūkojamajā jautājumā līdz šim nav bijusi vienveidīga.

Viena no nedaudzajām Eiropas valstīm, kura ārsta asistētās pašnāvības praktizēšanu ir atzinusi par likumīgu, ir Nīderlande, 2002. gada 1. aprīlī spēkā stājoties “Dzīvības izbeigšanas uz pieprasījuma un asistēto pašnāvību likumam” (Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act. 2002). Tomēr, kā norādīts pašā likumā, gadījumos, kad konstatē, ka sertificēts ārsts ir pārkāpis likuma priekšrakstus, vainīgā persona var tikt saukta pie atbildības saskaņā ar Nīderlandes kriminālkodeksa 294. panta otro daļu kā par asistēšanu pašnāvībā, par to paredzot cietumsodu uz laiku līdz trim gadiem vai ceturtais kategorijas naudas sodu. (Wetboek van Strafrecht.) Šādi likumdevējs ir atzinis, ka, lai arī ārsta asistētās pašnāvības praktizēšana pie noteiktiem apstākļiem ir pieļaujama, valsts joprojām turpina aizsargāt ikviena indivīda, tostarp nedziedināmi slimas personas, dzīvību no jebkura tās nesankcionēta ap-

draudējuma. Turklāt Nīderlandē pastāvošais normatīvais regulējums ir atzīstams par juridiski korektu, jo (ārsta) asistētās pašnāvības ne vien netiek pilnībā dekriminālizētas, bet tiek atzītas par patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu, kriminālkodeksā ietverot atsevišķu pantu ar privilēģētu sastāvu. Šā panta sankcijas apmēra proporcionāls samazinājums skaidrojams ar to, ka likumdevējs ņēmis vērā noteikumu, ka aiziešanu no dzīves ar (ārsta) asistētās pašnāvības palīdzību realizē pats cietušais ar savām aktīvām darbībām tai laikā, kad ārsta vai jebkuras citas personas loma pašnāvības procesā ir nosacīti pasīva un aprobežojas vienīgi ar atbalstīšanu. Tomēr ne visās valstīs, kas legalizējušas ārsta asistētās pašnāvības, ir vērojams identisks tiesiskais regulējums.

Tā 2002. gada 23. septembrī arī Beļģijā spēkā stājās eitanāzijas likums (The Belgian Act on Euthanasia of May, 28th 2002.), kas ne vien pēc savas struktūras, bet arī pēc tajā ietvertiem priekšrakstiem līdzinās Nīderlandes likumam. Tomēr atšķirībā no Nīderlandes, Beļģijā ārsta vai jebkuras citas personas veiktās asistētās pašnāvības ir dekriminālizētas pilnībā un neviens no Beļģijas kriminālkodeksa (Уголовный кодекс Бельгии 2004) pantiem atbildību par šādu nodarījumu neparedz. Domājams, ka ieviešot šādu tiesisko regulējumu, likumdevējs ir pieļāvis juridisku kļūdu, pēc būtības atzīstot, ka ne vien indivīdam ir pašnoteikšanās tiesības jautājumā par dzīvības izbeigšanu ar pašnāvības palīdzību, sava nodoma realizācijai piesaistīt kādu trešo personu, bet arī ārstam vai jebkurai citai personai ir tiesības apmierināt šādu lūgumu. Turklāt nesodāmības principa radīšana mazina arī uz ārsta asistētām pašnāvībām attiecināmo likumā ietvērto priekšrakstu juridisko nozīmību, to pārkāpuma rezultātā aprobežojoties vien ar iespējami rīt ārstu piemērojamo administratīvo un/vai civiltiesisko atbildību tai laikā, kad apdraudētās intereses ir atzīstamas par prioritāri aizsargājamām, salīdzinot ar pārējām, un ko visefektīvāk spētu nodrošināt vienīgi krimināltiesības.

Asistētā (ārsta) pašnāvība nav atzīstama par noziedzīgu nodarījumu arī Latvijā, līdz rīt atbildība “vainīgajai” personai iestāties nevar, jo “cietušās” personas darbības, kas pēc būtības ir šā nodarījuma tiešs izdarītājs, t.i., pašnāvība, pati par sevi nav kriminālsodāma rīcība, kas vienlaikus izslēdz arī līdzdalībnieka – šajā gadījumā atbalstītāja, veikto darbību noziedzīgo raksturu, kas izriet arī no Krimināllikuma 20. panta pirmajā daļā (Krimināllikums. LR likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 17.06.1998.) ietvertā principa. Tai pat laikā jānorāda, ka šāds noziedzīga nodarījuma sastāvs Latvijai nebūt nav svešs, jo jau divos krimināllikumos, kuru jurisdikcija savulaik attiecās arī uz mūsu valsti, t.i., 1903. gada 22.

marta Sodu likumos (Уголовное уложение 22. марта 1903. г.) un 1933. gada 24. aprīļa Sodu likumā (1933. g. 24. aprīļa Sodu likums.) bija ietvertas normas ar privileģētiem sastāviem, paredzot atbildību par pašnāvības atbalstīšanu, līdzīgi kā tas šobrīd ir Nīderlandē.

Ne vien atbilstoša tiesiskā regulējuma neesamība, bet arī līdz šim no likumdevēja puses juridiskā vērtējuma nesniegšana (ārsta) asistētās pašnāvības jautājumā, šādi ignorējot nodarījuma realizācijas procesā apdraudējumam pakļautās intereses, t.i., cilvēka dzīvību, ir atzīstama par neētisku un juridiski nepieļaujamu situāciju. Šajā sakarībā šķiet nozīmīga savulaik profesora P. Minca paustā atziņa, analizējot jautājumu par pašnāvības atbalstīšanas kā nodarījuma noziedzīgo dabu: “Cita lieta ir svešas personas pašnāvības *pabalstīšana* vai *pierunāšana* uz to, tādēļ ka pabalstītājam vai uzkūditājam iznīcināmā dzīvība ir sveša un likums to apsarga pat rzt tā tā īpašnieka gribu, publiskās interesēs. ... Šis apsvēruma atstāts bez ievēribas tikai attiecībā uz pašu pašnāvnieku. No otras puses tiesības kriminālpolitisku apsvērumu dēļ dziļi ieinteresētas priekšstata nostiprināšanā par cita dzīvības neaizskaramību visādos nosacījumos.” (Mincis 2005: 228).

Lai arī šobrīd sociālekonomisko apsvērumu dēļ (ārsta) asistētās pašnāvības legalizācija Latvijā nebūtu pieļaujama, minēto “vieglās nāves” veidu būtu jāatzīst par patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu ar privileģētu sastāvu, Krimināllikuma XII nodaļā “Nonāvēšana” ietverot normu, kas paredzētu atbildību tieši par palīdzības sniegšanu pašnāvības izdarīšanā jeb asistēto pašnāvību, kas izdarīta aiz līdzcietības un pēc cietušā lūguma.

Bibliogrāfija

1. Arai, Y, Bleichrodt, E, Flinterman, C. (2006) *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Fourth Edition.* Antwerpen – Oxford: Intersentia.
2. Case of Pretty v. The United Kingdom, Application no. 2346/02, Strasbourg, 29 April 2002. Final Judgment 29/07/2002. The European Court of Human Rights. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=euthanasia&sessionid=40520458&skin=hudoc-en> (2009. 18. 12).
3. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. 1998. gada 1. novembris. http://www.coe.lv/konv_sar.php?kid=5 (2010. 21. 07).
4. Euthanasia Definitions. <http://www.euthanasia.com/definitions.html> (2011. 10. 11).
5. Joseph, S, Schultz, J, Castan, M. (2004) *The International covenant on civil and political rights. Cases, Materials, and Commentary. Second Edition.* United States (New York): Oxford University Press.

6. Kastenbaum, R. (w.y.) *Macmillan Encyclopedia of Death and dying. Volume 1. A-K.* [w.p.]: Thomson Gale.
7. Krimināllikums. LR likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 17.06. 1998. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
8. Mincs P. (2005) *Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem.* Rīga: Tiesu namu aģentūra.
9. Poļaks R. (2010) "Eitanāzijas krimināltiesiskie aspekti." *Jurista vārds*. Nr. 32 (627): 25. lpp.
10. Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. 1966. gada 16. decembris. <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (2011. 09. 11).
11. Termination of Life on Request and Assisted Suicide (Review Procedures) Act. <http://www.euthanasie.org/nvve-english/pagina.asp?pagkey=72087> (2011. 12. 11).
12. The Belgian Act on Euthanasia of May, 28th 2002. <http://www.kuleuven.be/cbmer/viewpic.php?LAN=E&TABLE=DOCS&ID=23> (2011. 29. 10).
13. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: ANO Ģenerālās Asamblejas deklarācija. 1948. gada 10. decembris. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi.* (1994) Apvienotās nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994.
13. *Wetboek van Strafrecht.* " http://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/TweedeBoek/TitelXIX/Artikel294/geldigheidsdatum_12-11-2011 (2011. 12. 11).
14. 1933. g. 24. aprīļa Sodū likums. (1934) Rīga: [b.i.].
15. Субботин А. Л. (1974) *Бекон Ф.М.* Москва: издательство "Мысль".
16. Уголовный кодекс Бельгии. (2004) Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.
17. Уголовное уложение 22 марта 1903. г. (1904) С.-Петербургъ: издание Н.С. Таганцева.

**Ассистируемое самоубийство основное право лица,
или преступное деяние в уголовном праве Латвии, Бельгии и Нидерландов**

Резюме

1. Под (врачом) ассистирующим в самоубийстве в нынешнее время понимают случаи, когда иное лицо (сертифицированный врач) помогает, ассистирует, снабдив средствами, давая советы исполнителю самоубийства, или подключает его к механическому устройству, предназначенному для совершения самоубийства, самому ни при каких обстоятельствах не вмешиваясь в акт эвтаназии.
2. Хотя с момента рождения человеку присуще право на жизнь и, в независимости от того, что законодатель при установленных им обстоятельствах признал врачом ассистируемые самоубийства легитимными, таким образом позволяя пациенту вместо жизни выбрать смерть, у го-

сударства сохраняется обязанность защищать жизнь любого, в том числе безнадежно больного человека, даже вопреки его желанию, и в случае любой несанкционированной угрозы жизни, привлечь виновное лицо к уголовной ответственности, как это предусмотрено на данный момент в Нидерландах.

3. Хотя и в правовой доктрине до сих пор не сложилось единообразного мнения по вопросу – включает ли в себя право человека на жизнь и право на смерть, право человека выбирать жить или умереть рассматривается как сугубо добровольный и ненаказуемый выбор только до тех пор, пока в уходе из жизни не приняло участие какое либо другое лицо. В тоже время обстоятельство, что участие другого лица в процессе самоубийства произошло по ясно выраженной просьбе потерпевшего лица и из сострадания, не влияет на общественную опасность данного деяния, которому во всех случаях должно сопутствовать уголовная ответственность.
4. Несмотря на то, что в данное время, исходя из социально – экономических обстоятельств, легализация (врачом) ассистируемых самоубийств в Латвии не было бы допустимым, данный вид “лёгкой смерти” следовало бы признать самостоятельным преступным деянием с привилегированным составом, включив в XII отдел Уголовного закона норму, которая предусматривала бы ответственность именно за пособничество в самоубийстве или ассистируемое самоубийство, совершенное из сострадания и по просьбе потерпевшего.

Ключевые слова: (врачом) ассистируемое самоубийство, правовое регулирование в Латвии, Бельгии и Нидерландах, уголовная ответственность за пособничество в самоубийстве, основные права человека, право индивида на жизнь и смерть.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

*Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
“Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.*

*This work has been supported by the European Social Fund within
the project “Support for Doctoral Studies at University of Latvia”.*

*Эта работа выполнена при содействии Европейского социального фонда
в рамках проекта “Поддержка развития докторантуры ЛУ”.*

PĀRMAIŅU LAIKS SODA NOTEIKŠANAS JAUTĀJUMOS UN TO VĒRTĒJUMS

Anotācija

Raksts veltīts soda noteikšanas jautājumam, kas kļuvis īpaši aktuāls pēc Kriminālsodu politikas koncepcijas pieņemšanas un uz tā pamata topošā likumprojekta par grozījumiem Krimināllikumā. Viens no svarīgiem pieturas punktiem Kriminālsodu politikas koncepcijā un grozījumu likumprojektā ir Latvijas krimināltiesību sistēmas tuvināšana ar Eiropas valstīm jeb, citiem vārdiem sakot, runa iet par integrācijas tendencēm. Latvijas krimināltiesību sistēma soda noteikšanas jautājumos ir nedaudz atpalikusi no vadošo Eiropas valstu tiesībām un pārmaiņas patiešām ir gaidāmas un nepieciešamas, taču šo pietiekami nozīmīgo soli nedrīkst sasteigt ar ātriem, nepārbaudītiem likuma grozījumiem. Rakstā akcentēta uzmanība uz Krimināllikuma grozījumu likumprojektā ietvertiem jauniem soda noteikšanas principiem, kuri nav tik viennozīmīgi atbalstīti. Īpaša uzmanība tiek pievērsta atbildību mikstinošo un pastiprinošo apstākļu vietai modelētā krimināltiesību sistēmā, paralēli tiek veikts salīdzinājums ar vēl pastāvošām nostādņēm, kā arī ar soda noteikšanas principiem citās Eiropas valstīs. Līdz ar to tiek pēti ne tikai iecerētie likuma grozījumi, bet arī iespējamais krimināltiesību modelis, tā atbilstība Latvijas tiesību teorijā pastāvošām atziņām un to gaidāmo rezultātu lietderīguma pakāpei.

Atslēgas vārdi: soda noteikšanas principi, atbildību mikstinoši un pastiprinoši apstākļi.

Krimināllikums Latvijā stājies spēkā 1999. gada 1. aprīlī un tas bija nozīmīgs solis, lai nomainītu novecojošās nostādnes un modernizētu soda noteikšanas principus. Neapšaubāmi, šis likums ir viens no Latvijas tiesību sistēmas pamatelementiem, kura grozīšana un pilnveidošana ir diezgan būtiska. Gadiem ejot, rodas nepieciešamība precizēt likuma nosacījumus, lai noritētu intensīvāks darbs pie tiesību sistēmas integrācijas vadošo Eiropas valstu tiesībās. Tiesību teorētiķu vidū arvien biežāk izskan viedoklis, ka Krimināllikumā vēl joprojām tiek saglabāta padomju gados mantotā represīvā sodu sistēma (Lieģis 2010), un to pēc iespējas ātrāk jānomaina.

Likuma trūkumi īpaši spilgti izcelti apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakses apkopojumā, kuru 2008. gada 1. jū-

lijā apstiprināja ar Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu kopsapulces lēmumu (Tiesu prakses apkopojums 2008). Atbilstoši kopsapulces lēmumā paustām atziņām, Krimināllikuma 46. panta pirmās daļas nosacījumus jāsaprot tādējādi, ka “tiesa piespriež sodu tādā apmērā, kādu nosaka šā likuma sevišķās daļas pants, kas paredz atbildību par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, un ievērojot šā likuma vispārīgās daļas noteikumus”. Tādējādi visos gadījumos pie soda noteikšanas jāievēro Krimināllikuma vispārīgās daļas noteikumi, kas reglamentē soda noteikšanu atkarībā no vainas formas, noziedzīgā nodarījuma stadijas, personas lomas nodarījumā, ja tas izdarīts dalībā vai līdzdalībā utt. Atbilstoši šā panta otrajai daļai tiesai, nosakot sodu, un prokuroram, sastādot priekšrakstu par sodu, jāņem vērā: 1) izdarītā nodarījuma raksturs un radītais kaitējums, 2) vainīgā personība, 3) atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi. Nosauktie faktori ir nodalāmi un analizējami patstāvīgi, nepieļaujot to nepamatotu attiecināšanu uz kādu no šiem izvērtējuma kritērijiem vai arī viena un tā paša apstākļa ņemšanu vērā vairākkārtīgi, pie tam obligāti jāievēro to uzskaites secību.

Prakse rāda, ka tiesas nolēmumu motivējošajā daļā praktiski vienmēr norāda uz minētajiem faktoriem, taču nereti tas līdzinās formālai atsaucei (Tiesu prakses apkopojums 2008. Sk. arī Liholaja 2006: 26–29). Var izdarīt secinājumu, ka šajā aspektā tomēr likuma formulējums ir samērā precīzs, bet “klibo” tā priekšrakstu īstenojums. Tādēļ Kriminālsodu politikas koncepcijā piedāvā soda noteikšanas principus pilnveidot, iekļaujot Krimināllikumā detalizētākus norādījumus, kas katrā konkrētajā gadījumā palīdzētu izvēlēties taisnīgu sodu. Tā koncepcijā tiek norādīts kā “likumā jāparedz, ka personai, kura pirmo reizi saukta pie kriminālatbildības un ir izdarījusi mazāk smagu noziegumu, piespriež sodu, kas ir vieglāks par brīvības atņemšanas sodu. Piemērojot brīvības atņemšanas sodu, tiesai īpaši rūpīgi jāmotivē pieņemtais lēmums.” Tāpat tiek norādīts, kā “bargāki sodi ir piemērojami tajos gadījumos, ja, ievērojot lietas apstākļus, vainīgā personību un atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus, ir secināts un motivēts brīvības atņemšanas sodam alternatīvo sodu piemērošanas nelietderīgums (Kriminālsodu politikas koncepcija 2009).

Būtiski atzīmēt, ka Eiropā pagaidām nav vienota krimināltiesību modeļa un katra valsts izvēlas sev tīkamo – tiesību sistēmai atbilstošu. Lisabonas līguma pieņemšana, neapšaubāmi, ir tikai mazs solis uz tā panākšanu, taču pagaidām visnotaļ nosacīti varam runāt par tā sauca-

majiem krimināltiesību blokiem jeb valstu tiesību nošķiršanu pēc kopīgam pazīmēm. Šajā gadījumā par kritēriju jāņem soda noteikšanas principi. Latvijas krimināltiesībām ir raksturīgs tas, ka sevišķās daļas normās tiek iekļautas relatīvas sankcijas, kā arī relatīvas sankcijas kopā ar alternatīvām sankcijām. Tādējādi tiesnešiem ir noteiktas robežas, kā arī alternatīvas iespējas, ko piemēro, vadoties no savas profesionālās pieredzes un pārliecības par taisnīga soda izvēli. Līdztekus minētajam var runāt arī par pakāpju sistēmas elementu esamību Latvijas krimināltiesībās. Viens no tādiem elementiem ir Krimināllikuma 49. panta nosacījumi, kad, ievērojot vairākus vainīgā atbildību mīkstinošos apstākļus un vainīgā personību, tiesai ir tiesības noteikt sodu, kas ir zemākas par minimālo robežu, jeb “zemāka pakāpe ar relatīvi noteikto sankciju”.

Lai pilnīgāk nodrošinātu taisnīgumu un individualizācijas principa ievērošanu, likumā noteiktajos gadījumos personu atzīst par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā un sodu nosaka arī prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu (Krimināllikums 1998). Šis nosacījums ir visnotaļ diskutabls un viennozīmīgi atzīt, ka tas atbilst romāņu – ģermāņu tiesību saimes tradīcijām, nav iespējams. Tāpat viennozīmīgi nevar vērtēt arī Krimināllikuma 49¹. panta nosacījumu (Grozījumi Krimināllikumā 2010), kas dod tiesnesim tiesības neievērot sankcijas robežu un sodu mīkstināt vai noteikt vieglāku soda veidu gadījumos, ja tiek aizskartas personu tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā (Krimināllikums 1998). Tas liecina par liberalizācijas tendencēm, kas no soda individualizācijas principa ir pozitīvi vērtējams. Turklāt ar šiem nosacījumiem vairākkārt pieaugusi tiesnešu un prokuroru izvēles brīvības pakāpe, kas prasa no tiem lielāku atbildības sajūtu un kompetences līmeņa palielināšanu. Spriežot pēc Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu kopsapulces lēmumu apkopojuma datiem, tiesnešiem pārmet Krimināllikuma 49. panta pārāk biežu un neprecīzu piemērošanu, kad tiek ignorēti atbildību pastiprinoši apstākļi, tādēļ var prognozēt, ka arī 49¹. panta nosacījumi varētu tikt pārprasti.

Krimināllikuma 49¹. pantā minētie nosacījumi ir Latvijas krimināltiesību jauninājums, kas neizriet no materiālām tiesībām, bet gan to nepieciešamību diktē procesuālo tiesību pārkāpums. Līdz ar to rodas jautājums – vai tas ir viens no krimināltiesību sistēmas transformācijas jauninājumiem, kas tuvinātu integrēšanu Eiropā, vai tomēr tas ir viens no līdzekļiem, kā slēpt kriminālprocesuālas nepilnības? Iekļaujot 49¹. pantu Krimināllikumā, likumdevējs neapšaubāmi atzīst varbūtību, ka “saprātīgā termiņa robeža” tiek pārkāpta un tiek piedāvāts risinājums,

lai mazinātu personas tiesību aizskāruma sekas. Saprātīgā termiņa robeža, kurā jāveic nepieciešamās izmeklēšanas darbības, tiek noteiktas, vadoties no noziedzīgo nodarījumu klasifikācijas kriminālpārkāpumos, mazāk smagos, smagos vai sevišķi smagos noziegumos. Tādējādi jāsecina, ka sevišķi smagam noziegumam tiek iedalīts adekvāti ilgāks izmeklēšanas laiks un tādēļ saprātīgais termiņš ir vairakkārt lielāks, nekā izmeklējot kriminālpārkāpumus.

Tomēr, pārāk neiedziļinoties kriminālprocesuālos jautājumos, jāatgādina, ka šobrīd notiek intensīvs darbs pie Krimināllikuma grozījumu projekta. Šā projekta pamatmērķis ir “tuvināt Latvijas kriminālsodu sistēmu Eiropas Savienības valstu praksei, atsakoties no padomju laika mantojuma – represīvās sodu sistēmas” (Lieģis 2010). Ar represīvo sodu sistēmu saprot gan sankcijas bargumu, soda veidus, gan soda noteikšanas kritērijus. Tādēļ piedāvāts būtiski mainīt – samazināt sankcijas robežu, papildus ieviešot alternatīvus sodus. Bet kas tad notiks ar minēto Krimināllikuma 49¹. pantu, ja sankcija tiek samazināta?

Turpinot domu, būtu naivi pieļaut, ka kriminālprocesuālās darbības efektivitāte un ātrums pats par sevi paaugstinās un izmeklētāji spēs iekļauties jau samazināta saprātīgā termiņa robežās. Atliek tikai piekrist J. Baumaņa viedoklim, ka Krimināllikuma dekriminalizācijas tendences var draudēt ar krimināltiesību sistēmu sabrukumu, jo “jebkuru apjomīgu grozījumu ieviešana ir saistīta ar nostiprinātās sistēmas graušanu (Baumanis 2011: 21.–23.)”. Ja panta sankcija tiek samazināta, tad izmeklētājiem jāsaisteidz savas darbības ne tikai lai atbilstoši likuma normām neiestājas noilgums, bet jācenšas arī iekļauties saprātīgā termiņa robežās, kas pat šobrīd sagādā grūtības. Un visbeidzot, nosakot soda apmēru, tomēr paliek lielāka vai mazāka varbūtība arī tiesai mīkstināt jau “likumdevēja samīkstināto sodu”.

Atgriežoties pie Krimināllikuma grozījumu projekta jāpiemin, ka kriminālpārkāpums “jaunā skatījumā” būs tāds noziedzīgs nodarījums, par kuru nav paredzēta brīvības atņemšana. Šis jauninājums nav tik slikts, bet tas tiek likts likumā ar mērķi sabalansēt pārējo likuma pantu sankcijas mīkstināšanas sekas un tas jāskata vienmēr to kontekstā. Pretējā gadījumā šis grozījums ir bezjēdzīgs, kas iet pretim iecerētajam kursam uz represīvas puses samazinājumu. Tādējādi, kaut gan likumdevējs mazina lielāko daļu pantu sankcijas un virzās uz kombinēto sodu sistēmu (Gratkovska, Zemzars 2011: 8–13), tomēr iekļauj arī apgrūtinājumus. Vislabāk to ilustrēt ar kādu noteiktu piemēru, kādu jaunajā likumprojektā ir pietiekami daudz. Analizējot Krimināllikuma 234. pantu par gāzes pistoļu (revolveru)

un to mūcības neatļautu izgatavošanu un pielietošanu ir redzams ka: *“par gāzes pistoles (revolvera) vai tai paredzētas ar kairinošas vai paralizējošas iedarbības vielām pildītas mūcības izgatavošanu bez attiecīgas atļaujas paredzēts sodīt ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz simt piecdesmit minimālajām mēnešalgām”* (Krimināllikuma grozījumu likumprojekts 2011). Savukārt Krimināllikuma aktuālajā redakcijā par to pašu draud sods ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadam vai ar arestu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz simt piecdesmit minimālajām mēnešalgām (Krimināllikums 1998). Brīvības atņemšanas sods ir acīmredzami samazināts par vienu gadu, bet tas īstenībā neko nenozīmē nepabeigto noziedzīgo nodarījumu stadijā. Ja šobrīd tas tiek iekļauts kriminālpārkāpumos – sods brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par diviem gadiem, vai vieglāks sods, tad nākotnē tas būs mazāk smags noziegums. Krimināllikums tieši nosaka, ka par mēģinājumu izdarīt kriminālpārkāpumu persona nav saucama pie kriminālatbildības (Krimināllikums 1998), un ja likumdevējs šo nosacījumu negroza, tad drīzumā par šīs neatļautās darbības mēģinājumu iestāsies kriminālatbildība. Secinājums: notiek soda samazināšanai pretējais process! Tas pats ir ar mēģinājumu viltot dokumentu, zīmogu vai spiedogu (KL 275. p. 1. d.) un pasta apmaksas zīmes vai starptautiskos pasta atbildes kuponus (KL 278. p.).

Līdzīgs likuma normas izkropļojums notiek arī Krimināllikuma 46. pantā, kurš ietver soda noteikšanas vispārīgos principus. Likumprojektā tiek piedāvāts, nosakot soda veidu, ņemot vērā atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus, aprobežojoties tikai “ar izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, kā arī vainīgā personību”. Savukārt “nosakot soda apmēru, ņemt vērā atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus un, ievērojot piemērojamā soda veida vidējo lielumu, motivēti izvēlēties mazāku vai lielāku soda apmēru. Soda veida vidējo lielumu plānots noteikt, saskaitot konkrētā Sevišķās daļas panta sankcijā paredzētā soda veida maksimālo un minimālo apmēru un iegūto rezultātu dalot uz pusēm. Brīvības atņemšanas sodu par mazāk smaga nozieguma izdarīšanu paredzēts piemērot, ja soda mērķis nav sasniedzams, nosakot kādu no panta sankcijā paredzētajiem vieglākiem soda veidiem” (Krimināllikuma grozījumu likumprojekts 2010).

Autorprāt, šo noteikumu jāsaprot tikai un vienīgi tā, ka noziedzīgā nodarījuma raksturam, radītajam kaitējumam un vainīgā personībai nav nekādas ietekmes uz soda apmēru! Tas nonāk pretrunā ar esošās sistēmas

pamatnostādņēm, bet iekļaut tajos kaut kādu racionālu graudu nav iespējams, jo likuma (grozījumu) formulējums ir samērā precīzs un pārprast to nav iespējams. Šis nosacījums būs darbaspējīgs tikai tad, ja pastāv sodu alternatīva – izvēles iespēja, tai pat laikā soda vidēja lieluma aprēķināšana attāli atgādina tuvināšanos franču sistēmas nostādņēm. Šo divu nosacījumu vienlaicīga iekļaušana Krimināllikumā var ne tikai sagādāt grūtības tos piemērojot, bet vispār apturēt turpmāko krimināltiesību attīstību. Lietderīgi izvērtēt šo nosacījumu sistēmisko atbilstību ar piedāvātiem Krimināllikuma Sevišķas daļas grozījumiem.

Ņemot vērā, ka likumprojektā vairākkārt tiek uzsvērts mērķis nodrošināt “represīvas sodu sistēmas samazinājumu”, nevar palikt nepamanīta Krimināllikuma 159. panta pirmā daļa (izvarošana bez kvalificējošam pazīmēm), kurā patreizējā soda sankcija – brīvības atņemšana uz laiku līdz septiņiem gadiem un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās (Krimināllikums 1998) ir pieaugusi, un pārvēršas par: “soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no diviem līdz desmit gadiem un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem” (Krimināllikuma grozījumu likumprojekts 2010). Ja šajā gadījumā nepastāv soda veida alternatīva, tad tiesnesis, nosakot soda apmēru, rēķina vidējo lielumu (šeit ir ap sešiem gadiem), ņem vērā atbildību mikstinošos un pastiprinošos apstākļus un motivē savu izvēli. Tajā pat brīdī nav skaidrs, kāda mērā vērtējams izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturs, radītais kaitējums, vainīgā personība, ja šie kritēriji nebūs saistāmi ar soda apmēra noteikšanu? Visbeidzot jāsecina, ka nākotnē pētāmā nozieguma soda vidējais lielums būs diezgan tuvs pašreiz esošajai sankcijas maksimālajai robežai. Vai nav dīvaini, ka tajā pat laikā soda sankcija, kas paredzēta par tīšu smagu miesas bojājumu, tiek samazināta par trim gadiem un, ja tagad tā ir “brīvības atņemšana uz laiku līdz desmit gadiem un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās”, tad nākotnē tiek paredzēts, ka par to pašu jā-soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz septiņiem gadiem un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās. Visnotaļ piesardzīgi vajadzētu vērtēt piedāvātos grozījumus, jo tiem nevar atrast racionālu izskaidrojumu, un nav skaidrs, kāpēc izvarošanas gadījumā sankcijai jābūt lielākai, bet tīša smaga miesas bojājuma gadījumā, kad personai tiešām nodarīts dzīvībai bīstams sakropļojums, tajā skaitā kāda orgāna vai orgānu funkciju zaudēšana, nepārejoša invaliditāte, grūtniecības pārtraukšana, tad tas ir mazāk kaitīgs nodarījums!

Var mēģināt atsaukties uz tādiem principiem, kā humānisms, taisnīgums, ētiskums, lai pamatotu grozījumu lietderīgumu, taču tad jo vairāk

nav saprotams Krimināllikuma 47. pantā iecerētais grozījums, kad plānots atbildību mīkstinošos apstākļus sadalīt: – obligāti atzīstamos; – tādos likumā norādītos, kurus var atzīt; – kurus var atzīt pat tad, ja tie nav paredzēti likumā, bet kas ir saistīti ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Ja patlaban grūtniecības stāvoklis vienmēr tiek uzskatīts par atbildību mīkstinošu, tad likumprojektā tas tiek pielīdzināts otrās kategorija apstākļiem, kad tiesnesim ir iespēja to arī neatzīt par mīkstinošu. Vadoties no vispārējā humānisma pozīcijas, grūtniecei, neatkarīgi no tā, kad iestājās grūtniecība, pat iespējams pēc noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, vajadzētu piespriest pēc iespējas zemāko soda apmēru. Jāatceras, ka līdz ar vainīgo sodīšanu pastarpināti sods skars arī gaidāmo bērnu (Энциклопедия уголовного права 2008: 325). Pašreiz tiesai nepieciešams konstatēt, ka noziedzīgais nodarījums izdarīts grūtniecības periodā, pat tad, ja nav cēloņsakarības starp šo apstākli un rīcību.

Vēlme grozīt un ierobežot atbildību mīkstinošos apstākļus nav adekvāta, salīdzinājumā ar pietiekami lielu atbildību pastiprinošo apstākļu klāstu. Virzoties uz tuvināšanos ar Eiropu, nebūtu slikti atgādināt, ka atbildību mīkstinoši apstākļi gan Austrijas kriminālkodeksā, gan Šveices kriminālkodeksā dominē pār pastiprinošiem, bet Vācijas un Dānijas kriminālkodeksā atbildību pastiprinošie apstākļi pat nav iekļauti (Sk Fischer 2001: 375). Integrācijas procesu vajadzētu uzsākt ar būtisko atšķirību likvidēšanu, bet pagaidām var secināt, ka iecerētais mērķis – “atteikšanās no padomju represīvās sodu sistēmas”, nav īstenojams, ja rezultātā soda smagums vairakkārt pieaug.

To pašu var teikt par sodu elastīgumu un liberalizācijas tendencēm, kad tiesnešu izvēles iespējas nevis palielinās, bet tās nemitīgi ierobežo ar jauniem likuma nosacījumiem. Tā likumprojektā piedāvātā iespēja pilnveidot Krimināllikuma 49. pantu, to papildinot ar pirmo prim daļu, kad tiesa “nosakot brīvības atņemšanas sodu, kas ir zemāks par minimālo robežu, kāda par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēta likuma sevišķajā daļā, personai nedrīkst piespriest mazāk kā: 1) pusi no panta sankcijā paredzētā minimālā soda par smaga nozieguma izdarīšanu; 2) divas trešdaļas no panta sankcijā paredzētā minimālā soda par sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu” (Krimināllikuma grozījumu likumprojekts 2010), liecina par mēģinājumu strikti reglamentēt tiesas iespējas soda izvēles ziņā, tajā pat brīdī ar citiem likuma grozījumiem tiek būtiski sadragāta esošā sistēma. Grozot likumu, jāpievērš lielāku uzmanību sistēmas stabilitātes jautājumiem, bet integrēšanos Eiropā nevar sekmēt haotiskas, brīžiem savstarpēji pretrunīgas normas.

Bibliogrāfija

1. Grozījumi Krimināllikumā. / LR likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 21.10.2010, stājās spēkā 01.01.2011. // Latvijas Vēstnesis, 10.11.2010., Nr. 178.
2. Krimināllikuma Grozījumu likumprojekts. 2010. gada 20. septembrī tika atbalstīts MK komitejas sēdē. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMLik_010910_KL.1028.doc.
3. Krimināllikums. / LR likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 17.06.1998, stājās spēkā 01.04.1999. // Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998., Nr. 199/200.
4. Strafgesetzbuch (Deutschland) // <http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>.
5. Strafgesetzbuch (Österreich) // <http://www.ibiblio.org/ais/stgb.htm>.
6. Уголовный кодекс Франции (2002) / науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой; пер. с французского Н.Е. Крыловой. — Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.
7. Kriminālsodu politikas koncepcija. / Ministru kabineta rīkojums Nr. 6. Pieņemts Latvijas Republikas Ministru kabinetā 09.01.2009. // Latvijas Vēstnesis, 13.01.2009., Nr. 6.
8. Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un augstākās tiesas krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse 2008 1. jūlijs // http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2008/tiesu_prakses_apkopojums_2_2008.doc.
9. Baumanis, J. (2011) Dekriminalizācija kā pirmstiesas izmeklēšanu ietekmējošs faktors. *Jurista Vārds*, 1. marts, Nr. 9.
10. Gratkovska I., Zemzars U. (2011) Kriminālsodu politikas aktualitātes. *Jurista Vārds*, 3. maijs, Nr. 18.
11. Fischer, T. (2001) *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*. München: Verlag C.H. Beck.
12. Krastiņš U., Liholaja V. (2004) *Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
13. Krastiņš U., Liholaja V., (2006) *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
14. Krastiņš U., Liholaja V. (2008) *Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Beļģija, Dānija, Nīderlande*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Liholaja V. (2006) Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds*, 12. decembris, Nr. 49.
16. Pakalne L. I. Liegīs uzsver nepieciešamību pieņemt grozījumus Krimināllikumā. 28.09.2010. Pieejams: http://www.tm.gov.lv/lv/jaunumi/tm_info.html?news_id=3618.
17. Энциклопедия уголовного права (2008) / науч. ред. — Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина.

Время перемен в вопросах назначения наказания

Резюме

Данная статья содержит ряд современных исследований, затрагивающих теоретические и практические вопросы назначения наказания в уголовном праве Латвии. Актуальность данной работы связана с принятием Концепции политики уголовных наказаний, на основе которой уже разработан законопроект поправок для Уголовного закона Латвии. По мнению автора, необходимо детально проанализировать необходимость данных поправок и изучить их влияние на стабильность и эластичность уголовно – правовой системы Латвии. Повышенное внимание уделено принципам назначения наказания и их влиянию на строгость судебного приговора. В целях устранения неточностей необходимо изучить и системную сопоставимость разработанных поправок.

Ключевые слова: принципы назначения наказания, обстоятельства смягчающие и отягчающие уголовную ответственность.

KRIMINĀLPROCESUĀLĀS AIZTURĒŠANAS LOMA UN VIETA PROCESUĀLO PIESPIEDU LĪDZEKĻU SISTĒMĀ

Anotācija

Personas aizturēšana par noziedzīga nodarījuma izdarišanu uz aizdomu pamata ir uzskatāma par kriminālprocesuālās piespiešanas visefektīvāko un nepieciešamāko piespiedu līdzekli, kas zināmā mērā rada iespēju veikt nepieciešamās procesuālās darbības kriminālprocesu izmeklēšanā.

Raksta mērķis ir parādīt, ka likumdošanā pastāv daži problēmjautājumi, kas saistīti ar aizturēšanu, kas nav pietiekoši reglamentēti vai ir neprecīzi un pieprasa to dziļāku analīzi. Minēto problēmjautājumu risinājumu ir mēģināts meklēt šai rakstā.

Pamatojoties uz kriminālprocesuālo normu un citu tiesību nozaru normu, zinātniskās literatūras analīzi, kā arī uz prakses apkopojumiem, autors piedāvā izstrādāt priekšlikumus aizturēšanas tiesiskajai reglamentācijai un rekomendācijas personas aizturēšanas piemērošanas prakses pilnveidošanai, kas ļautu paaugstināt aizturēšanas piemērošanas efektivitāti. Šai aspektā arī izpaužas pētījuma problemātika un novitāte.

Pētījuma secinājumi atainoti raksta kopsavilkumā, proti: aizturēšana būtiski ietekmē personas cilvēktiesības, jo ir vērtējama kā iejaukšanās personas pamattiesībās un brīvībās. Līdz ar to likumdevējam jāparedz atbilstoša atbildība par personas nelikumīgu aizturēšanu arī administratīvā kārtībā, kā arī atbilstoši starptautiskajiem standartiem, jāreglamentē šīs tiesību institūts nacionālajā likumdošanā.

Atslēgas vārdi: tiesības uz brīvību, aizturēšana, brīvības atņemšana, procesuālie piespiedu līdzekļi.

Piespiedu līdzekļu izmantošana kriminālprocesā vienmēr nozīme noteikto cilvēktiesību ierobežojumu. Cilvēktiesību ierobežojumu likumīgumu kriminālprocesā novērtē atbilstoši ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas noteikumiem, ievērojot nacionālo tiesību prasības.

Starptautiskie tiesību avoti, pieļaujot personu brīvības ierobežošanu īpašos gadījumos, vienlaikus definē saistošus noteikumus, kuru mērķis ir novērst patvaļīgu un nepamatotu personu pamattiesību apjoma sašaurināšanu. (Judins, Kronberga 2011: 6–7).

Piemēram, ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām paredz, ka personu nedrīkst patvaļīgi, bez likumā noteiktā pamata un neievērojot tajā paredzēto procedūru, arestēt vai turēt apcietī-

nājumā. Katram, kam atņemta brīvība, arestējot vai turot apcietinājumā, ir tiesības uz viņa lietas izskatīšanu tiesā, lai šī tiesa varētu nekavējoties izlemt, vai viņa aizturēšana ir likumīga, un dot norādījumu par viņa atbrīvošanu, ja aizturēšana ir nelikumīga.

Savukārt Eiropas Cilvēktiesību konvencija (turpmāk tekstā – ECK) paredz gadījumus, kad pieļaujama brīvības atņemšana personai.

ECK 5. panta 1. daļā noteiktās “tiesības uz personisko brīvību” runā par personisko brīvību tās klasiskajā izpratnē, t.i., personas fizisku brīvību. Ja aiztur personu uz aizdomu pamata par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ja kā drošības līdzekli piemēro apcietinājumu vai ja tiesa piespriež apsūdzētajam brīvības atņemšanas sodu, personai tiek atņemta brīvība ECK 5. panta 1. daļas izpratnē. Lai secinātu, vai arī kādos citos gadījumos aizdomās turētajai vai apsūdzētajai personai būs atņemta brīvība, Eiropas Cilvēktiesību tiesa prasa vadīties no konkrētās lietas apstākļiem, ņemot vērā šādus kritērijus: piemērotā līdzekļa veids; piemērotā līdzekļa ilgums; piemērotā līdzekļa sekas un piemērotā līdzekļa izpildes veids.

Starptautiskajās attiecībās notiekošie integrācijas un globalizācijas procesi, kuros aktīvi piedalās arī Latvija, rada apstākļus, lai Latvijas tiesību sistēma atbilstu starptautiski tiesiskajiem standartiem cilvēktiesību jomā.

Starptautisko standartu realizācija praktiskajā darbībā ir pamats, lai veidotu pēc iespējas optimālāku kriminālprocesa realizācijas mehānismu, kurš balstīts uz maksimālu cilvēktiesību nodrošināšanu. (Kazaka 2008: 30–31).

Latvijas Republikas Satversmes 94. pantā deklarēts, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību, atrunājot, ka brīvību drīkst atņemt vai ierobežot tikai likumos paredzētajos gadījumos.

ECT savā praksē ir atzinusi, ka personas brīvība būs atņemta “likumā noteiktā kārtībā”, “likumīgi”, ja šī brīvības atņemšana būs veikta saskaņā ar likumā noteikto procedūru un citiem noteikumiem.

Tomēr ECT ir arī uzsvērusi, ka šajā sakarā tāpat ir svarīga likumā noteiktās procedūras interpretācija, kas atsevišķos gadījumos var arī padarīt brīvības atņemšanu par nelikumīgu. Īpaši raksturīgi tas ir gadījumos, kad likums nav pietiekami precīzi formulējis attiecīgo procedūru personas turēšanai nebrīvē.

Papildus, lai brīvība būtu atņemta “likumīgi”, nedrīkst, lai brīvības atņemšana notiktu patvaļīgā veidā.

Latvijā pēdējos gados tika veiktas daudzas un dažādas pārmaiņas sakarā ar Kriminālprocesa likuma pieņemšanu, kas stājās spēkā 2005. gada 01. oktobrī, un šīs pārmaiņas attiecās arī aizturēšanas institūtiem.

Kriminālprocesa likuma (turpmāk tekstā – KPL) 12. panta 2. daļa nosaka, ka cilvēktiesības var ierobežot tikai tajos gadījumos, kad to prasa sabiedrības drošības apsvērumi, un tikai šajā likumā noteiktajā kārtībā atbilstoši noziedzīgā nodarījuma raksturam un bīstamībai.

Saskaņā ar KPL 242. panta 1. daļu un 2. daļu kriminālprocesa nodrošināšanai personas tiesības var ierobežot ar vienu no esošajiem procesuālajiem piespiedu līdzekļiem:

- 1) aizturēšana;
- 2) ievietošana ārstniecības iestādē ekspertīzes izdarīšanai;
- 3) piespiedu atvešana (nav saistīts ar brīvības atņemšanu);
- 4) arī drošības līdzekļi ir procesuālie piespiedu līdzekļi. Tos var piemērot tikai aizdomās turētajam un apsūdzētajam.

Kriminālprocesuālā piespiešana – tas ir viens no kriminālprocesuālās piespiešanas veidiem, un jebkurā valstī tā tiek uzskatīta kā pazīme, kas piemīt valstij un varai, piespiešana – nepieciešamais elements tiesiskās regulēšanas mehānismā. Procesuālā piespiedu līdzekļa būtība izpaužas tādējādi, ka piemēro pret personas gribu un vēlmi, attiecībā pret kuru šis piespiedu līdzeklis tiek piemērots.

Piespiešanai kriminālprocesā ir gan kopīgas pazīmes, kas raksturīgas citu tiesību (valsts, administratīvā, civilprocesuālā, krimināltiesību u.c.) nozarēm (*imperativitāte, tiesību normu realizācijas veids, tiesību ierobežojuma identitāte*), tā arī specifiskās īpatnības (tiesību nodrošināšanas paņēmieni, tiesiskā veida pamats, mērķis, piemērošanas subjekti utt.). Piespiedu līdzekļiem ir raksturīgas sekojošas iezīmes: tie ir valsts piespiedu veidi, kurus piemēro pilnvarotās iestādes un amatpersonas; piemērošanas pamati ir jāpierāda; piemēroti tikai procesuālajā likumā noteiktā kārtībā un tikai pēc kriminālprocesa uzsākšanas; personas brīvību un tiesību ierobežojumam ir jābūt reāli nepieciešamam un minimālam.

Ar brīvības atņemšanu saistītie piespiedu līdzekļi ir procesuāls piespiedu līdzekļu veids, kura būtība ir personas brīvības atņemšana uz likumā noteikto laiku un likumā paredzētajā kārtībā. Šie piespiedu līdzekļi dziļi skar personas, kurai tie piemēroti, personisko dzīvi un vienu no personas pamattiesībām – brīvi pārvietoties. Tāpēc šo piespiedu līdzekļu procesuālā kārtība un piemērošanas tiesiskie pamati ir detalizēti un sīki reglamentēti Kriminālprocesa likumā. Jebkura iejaukšanās cilvēka tiesībās uz personisko brīvību jāpamato ar pietiekami konkrētām likumā noteiktām normām. Tas vienādi attiecas uz iejaukšanās materiālajiem priekšnosacījumiem, piemēram, veidu un apjomu, gan arī uz tās piemērošanas

procesu, izpildi un kontroli. Turklāt, jo būtiskāk paredzētais piespiedu līdzeklis ietekmē attiecīgas personas tiesības, jo augstākas ir prasības pēc likuma konkrētības. (Krauss, Pastile, Rusanovs 2004: 12).

Katra piespiedu līdzekļa piemērošana ir jāuzskata kā izņēmuma situācija, tā ir rūpīgi apsverama, un ikviena piespiedu līdzekļa piemērošana ir atbilstoši motivējama. Te jāatceras, ka piespiedu līdzekļa piemērošana nav mērķis, bet gan tikai līdzeklis tiesiska mērķa sasniegšanai. Tāpēc arī to piemērošanai ir jābūt tiesiskai. (Meikališa, Strada-Rozenberga 2006: Nr. 26).

Piespiedu līdzekļu, tai skaitā arī aizturēšanas, pamata vispārīgs raksturojums ir sniegts KPL 241. pantā, kura pirmā daļa attiecas uz jebkuru piespiedu līdzekli.

Procesuālā piespiedu līdzekļa piemērošanas pamats ir personas pret darbība kriminālprocesa mērķa sasniegšanai konkrētājā procesā vai atsevišķas procesuālās darbības veikšanai, savu procesuālo pienākumu nepildīšana vai nepienācīga pildīšana.

Vācijas kriminālprocesuālā zinātnē aizturēšana kā viens no procesuālajiem piespiedu līdzekļiem un citas procesuālās darbības, kas ierobežo cilvēktiesības, tiek apskatītas kā procesuālo piespiedu līdzekļu institūts.

Tā, piemēram: pēc K. Amlunga domām ar terminu procesuālie piespiedu līdzekļi saprot visas procesuālās darbības, kas pārkāpj cilvēktiesības, neatkarīgi no tā, vai tiek piemērota tieša vardarbība, veicot šīs darbības. Šīs darbības jādēvē "*Grundrechtseingriff*" – iejaukšanās cilvēktiesībās (Amelung 1976: 14–20; Amelung 1987: 757).

Turpretim, profesors F. Šreders apgalvo, ka termins – iejaukšanās cilvēktiesībās nav procesuāls, jo tas nenorāda procesuālās piespiedu funkcijas, tāpēc veiksmīgāks kriminālprocesuāls termins ir procesuālie piespiedu līdzekļi (Schröder 1985: 1028–1030).

Amerikas tiesību zinātnē šai sakarā izceļ personas tiesības uz "privacy", ar ko jāsaprot cilvēka tiesības kontrolēt "savu dzīves vidi" un "savu personību", proti, tiesības būt brīvam no nepamatotiem apcietinājumiem, aizturēšanas, kratīšanas, īpašuma izņemšanas un t.t.

Tāpēc var secināt, ka personu var uzskatīt par aizturētu no brīža, kad viņai tikušas liegtas iespējas būt "liktam mierā", t.i. iespējas brīvi pārvietoties un rīkoties "ar savu dzīves vidi un savu personību", neatkarīgi no iemesliem, kāpēc tas noticis un no aizturētā nogādāšanas ilguma līdz izmeklēšanas veikšanas vietai.

Analizējot procesuālo piespiedu līdzekļu, t.sk. arī aizturēšanas, pamatojumu spēkā esošajā KPL, var secināt, ka procesuālo piespiedu līdzekļu

piemērošanai jābūt kā krimināltiesiskiem, tā arī kriminālprocesuāliem priekšnoteikumiem. Proti, jāpastāv tādu apstākļu kopumam, kas pieļauj un padara par nepieciešamu procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanu.

Pie materiāli-tiesiskā procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanas pamatojuma var attiecināt noziedzīgo nodarījumu un attiecīgo personu, attiecībā pret kuru konkrētajā etapā saskaņā ar KPL normām var tikt piemēroti procesuālie piespiedu līdzekļi.

Pie procesuāli-tiesiskā pamatojuma var attiecināt ticamus, faktiskus datus par personas neatbilstošu uzvedību.

Kriminālprocesuālās attiecības rodas sakarā ar krimināltiesiskām attiecībām, tāpēc, ka tajās tiek noteikta piespiedu līdzekļu piemērošanas kārtība par noziedzīgo nodarījumu.

Secināms, ka procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanas pamats ir noziedzīgais nodarījums.

Preventīvo mēru – procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošana rodas tikai tad, kad tiek konstatēts noziedzīgais nodarījums.

Procesuālo piespiedu līdzekļu pielietošanas gadījumā tiek noteikti faktiskie dati, spriežot pēc kuriem, secināms, ka pastāv apstākļi, kas prasa pielietot minētos līdzekļus.

Pie minētajiem datiem minami tādi, ka persona savu procesuālo pienākumu nepildīšana vai nepienācīga pildīšana, turpinās noziedzīgas darbības, traucēs pirmstiesas kriminālprocesu vai tiesu vai izvairīsies no šā procesa vai tiesas.

Ari attiecībā uz aizturēšanas pamatu jāsecina, ka likumā ir noteiktā pakāpē apstiprināts pieņēmums, par to, ka persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu.

KPL normu analīze dod pamatu izdarīt secinājumu, ka praktiski tikai ticamas faktiskas ziņas, kas saņemtas no likumā paredzētiem avotiem, var būt par pamatu kriminālprocesuālā piespiedu līdzekļu piemērošanai, bet nevis iepriekš paredzamas ziņas.

Ja aiztur personu, balstoties uz aizdomām par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ir jābūt faktiem, kas pamato šīs aizdomas. Ja nebūs attiecīgu faktu, kas liecinās par pamatu šādām aizdomām, tad personas aizturēšana būs izdarīta patvaļīgā veidā.

Aizdomām, uz kuru pamata persona tiek aizturēta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ir jābūt pamatotām. "Pamatotas aizdomas", ka izdarīts krimināli sodāms nodarījums, paredz, ka eksistē tādi fakti vai informācija, kas ļautu objektīvam novērotājam secināt, ka attiecīgā gadī-

jumā persona varētu būt izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. (Krauss, Pastile, Rusanovs 2004: 15).

Faktiem, kas rada aizdomas, ka persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, nav jābūt tādiem, kas nepieciešami, lai pamatotu notiesāšanu vai pat lai celtu apsūdzību. Tomēr, aizdomām ir jābalstās uz daudz konkrētākiem faktiem.

Attiecībā par aizturēšanas tiesiskā pamata esamību, jāsecina, ka KPL 59. panta 2. daļas 2. punkts nosaka, ka atkarībā no iegūtajiem pierādījumiem pieņēmums iedalāms šādi – kad atsevišķi fakti dod pamatu uzskatīt, ka noziedzīgu nodarījumu izdarījusi šī persona (personu var aizturēt). Aizturēšana piemērojama, ja pastāv aizturēšanas nosacījumi, kas norādīti KPL attiecīgā pantā. Tiešais pieņēmums, ka persona izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, varētu tikt definēts kā aizturēšanas vispārīgais pamats, jo atsevišķi fakti dod pamatu uzskatīt, ka noziedzīgu nodarījumu izdarījusi šī persona (personu var aizturēt), tomēr, pamatu nevar realizēt bez aizturēšanas nosacījumu ievērošanas.

Var piekrist profesores K.Stradas-Rozenbergas viedoklim, ka aizturēšana ir vērtējama kā piespiedu līdzeklis, faktiski ne teorētiski, ne šobrīd arī no likuma viedokļa nav apšaubāms.

Izvērtējot aizturēšanas saturu, t.i., tajā iekļautos ierobežojumus, jāatzīst, ka tā ir pilnīga brīvības liegšana personai, ko pareizi ir arī norādījis likumdevējs KPL 263. pantā, tieši lietojot vārdu “brīvības atņemšana” un ieskaitot aizturēšanu ar brīvības atņemšanu saistīto piespiedu līdzekļu lokā (Strada-Rozenberga 2008: 149).

Arests, aizturēšana vai ieslodzīšana var tikt īstenota tikai stingri saskaņā ar likuma noteikumiem, un to var veikt kompetentās amatpersonas vai personas, kuras ir pilnvarotas šim nolūkam.

No KPL 265. panta 1. daļas izriet, ka aizturēt personu pēc savas iniciatīvas vai procesa virzītāja uzdevuma, var valsts policijas darbinieks vai izmeklēšanas iestādes darbinieks, vai arī prokurors.

Tāda veidā, veicot uz kriminālprocesa mērķa sasniegšanu vērstas darbības un ierobežojot personas brīvību, stingri jāseko, vai ir ievēroti likuma noteiktie šo tiesību ierobežošanas kritēriji.

Krimināllikums 293. pants paredz atbildību par apzināti nelikumīgu aizturēšanu, ja tā izdarīta mantkārīgā nolūkā vai aiz atriebības, vai citas personiskas intereses dēļ un ja to izdarījis tiesnesis, prokurors vai pirms tiesas izmeklēšanas iestādes darbinieks.

Var piekrist dr. iur D. Mežuļa viedoklim, ka KL 293. pantā nodarījuma apdraudējuma tiešais objekts kā jurisdikcijas apdraudējuma elements

ir noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas, kriminālvajāšanas un krimināllietu izteisināšanas kārtība, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. No šīm interesēm jānorobežo tādi jurisdikcijas interešu apdraudējumi, kas notiek administratīvā procesa ietvaros, piemēram, aizturēšana, pārkapjot Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (LAPK) 253.–255. panta prasības. Ja šāda aizturēšana ir notikusi nelikumīgi, tad vainīgo personu var saukt pie disciplinārbildības, jo KL 293. pants nelikumīgu administratīvo aizturēšanu neaptver.

Tas, ka nelikumīga administratīva aizturēšana nav pakļauta krimināltiesiskai represijai, ir secināms, ka nav noteikta personas aizsardzība pret nelikumīgu administratīvu aizturēšanu un personas aizsardzību pret šādu pamattiesību aizskārumu valsts negarantē (Mežulis 2008: 89–90).

Tomēr, «brīvības liegšana veido iejaukšanos pamattiesībās un nesaraunami saistīta ar laika elementu. Būtiski ir noteikta attiecība starp atrašanās vietas un piespiedu elementu intensitāti no vienas puses un iejaukšanās ilgums no otrās puses».

Var piekrist profesores K.Stradas-Rozenbergas viedoklim, ka atsevišķa persona, kurai liegta brīvība, tiesību realizācija var izrādīties neiespējama aizturēšanas īslaicīguma dēļ, nekādā ziņā nevar būt par pamatu atzinumam, ka vispār nav brīvības atņemšanas un ka uz to neattiecas citi brīvības atņemšanas tiesiskuma un procesuālo prasību nodrošināšanas kritēriji (Strada-Rozenberga 2008: 149).

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Foka pret Turciju* konstatēja, ka kad personu pret viņas gribu iesēdināja policijas automašīnā, izmantojot spēku un nogādāja uz policijas iecirkni, tad tas, ka spēks tika izmantots, lai prasītāju iesēdinātu automašīnā, pēc ECK ieskata, ir ietekmēšanas elements, kas ietekmēja netikai prasītājas pārvietošanas iespēju, bet arī viņas brīvību. No tā izriet, ka prasītājai bija atņemta brīvība ECK 5. panta izpratnē, un ka šis noteikums ir piemērojams šajā lietā.

Var piekrist D. Mežuļa viedoklim, ka turpinot aizturēšanas institūta pilnveidi, būtu apsverams jautājums par KL 293. pantā atbildību, jāparedz ne vien par personiskas intereses dēļ izdarītu nelikumīgu aizturēšanu, bet gan par jebkādu apzināti nelikumīgu aizturēšanu. Atbildība jānosaka ne vien par apzinātu kriminālprocesa normu pārkāpumu, bet arī par apzināti administratīvo pārkāpumu procesu reglamentējošo noteikumu ignorēšanu. (Mežulis 2008: 100).

Bibliogrāfija

1. Kazaka S. (2008) Kriminālprocesuālā aizturēšana un tiesības uz brīvību un drošību. Zinātniski pētnieciskā projekta “Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” rakstu krājums, 30–46. lpp.
2. Mežulis D. (2008) Aizturēšanas krimināltiesiskie faktori. Zinātniski pētnieciskā projekta “Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” rakstu krājums, 87–102. lpp.
3. Strada-Rozenberga K. (2008) Kriminālprocesuālās aizturēšanas kā kriminālprocesuālā piespiedu līdzekļu būtība – nacionālie un starptautiskie aspekti. Zinātniski pētnieciskā projekta “Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” rakstu krājums, 147–169. lpp.

Rakstiem žurnālos:

4. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā. Procesiālie piespiedu līdzekļi un sankcijas, *Jurista Vārds*, Nr. 26 (429), 2006. gada 4. jūlijs.

Materiāliem no interneta:

5. Amelung K. (1976) Rechtsschutz gegen strafprozessuale Grundrechtseingriffe. Berlin, S. 14–20. <https://mms.mruni.eu/DownloadFile.aspx?FileID=214> (2010. 24. 10).
6. Amelung K. (1987) Zur dogmatischen Einordnung strafprozessualen Grundrechtseingriffe // *Juristenzeitung*, S. 757. <https://mms.mruni.eu/DownloadFile.aspx?FileID=214> (2010. 24.10).
7. Judins A., Kronberga I. Apcietinājums Latvijas kriminālprocesā. Biedrība “Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS”. Publicēts 2011. gada 1. aprīlī. http://www.providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Apcietinajums%20Latvijas%20kriminalprocesa.pdf (2010. 24. 10).
8. Foka v. Turkey. European Court of Human Rights (Application no. 28940/95) www.orthodoxchristian.info/pages/Foka.doc (2010. 24. 10).
9. Krauss D., Pastile J.K., Rusanovs E. (2004) Strasbūras tiesu prakse apcietinājuma piemērošanā. Spriedumu fragmentu izlase. Rīga: Latvijas Vēstnesis. <https://www.archive.politika.lv/index.php?f=359> (2010. 24. 10).
10. LU Cilvēktiesību institūta sagatavots materiāls. Aizdomās turēto un apsūdzēto tiesības uz personisko brīvību un drošību. <http://www.politika.lv/index.php?f=671> (2010. 24. 10).
11. Schröder F. Chr. Eine funktionale Analyse des strafprozessualen Zwangsmittel // *Juristenzeitung*, 1985. S. 1028–1030. <https://mms.mruni.eu/DownloadFile.aspx?FileID=214> (2010. 24. 10).
12. Латаускаене Э., Матулене С. Концепция мер процессуального принуждения в Уголовно-процессуальном кодексе Литовской Республики. <https://mms.mruni.eu/DownloadFile.aspx?FileID=214> (2010. 24. 10).

Роль и место уголовно-процессуального задержания в системе уголовно-процессуального принуждения

Резюме

Уголовно-процессуальное задержание один из уголовно-процессуальных институтов, применение которых к индивиду существенно ограничивает права человека и является одним из суровых механизмов государственных мер принудительного характера, которое связано с отнятием свободы, поскольку затрагивают основные права человека — право свободно перемещаться и свободно определять свое место нахождения.

Задержание является существенным вмешательством в право человека на свободу, поэтому, осуществляя задержание, необходимо соблюдать условия, которые определены, чтобы охранять права человека.

Право человека на свободу можно отнять только в исключительных случаях, которые определены законом.

Задержание полностью правильно относят к принудительным мерам, применение которых нарушает свободу лица, поскольку оно соответствует всем признакам лишения свободы.

Задержание является типичной превентивной мерой принудительного характера, поскольку в обеспечении соответствующего процесса осуществляется против лица, в отношении которого имеются обоснованные подозрения о совершении этим лицом преступного деяния.

В статье 293 Уголовного закона необходимо предусмотреть ответственность не только за незаконное задержание из иного личного интереса, но и за любое незаконное задержание, связанное с умышленным нарушением норм, регламентирующих административное задержание.

Ключевые слова: право на свободу, задержание, лишение свободы, меры процессуального принуждения.

STATE-ENSURED LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL PROCEDURE IN LATVIJA

Annotation

The aim of the article is the Institution of State-ensured Legal Assistance in Criminal Procedure in Latvia.

Each man is entitled to protection in accordance with his own choice, in order to ensure his rights and protect the legal interests at all stages of criminal procedure. Legislation of Latvia has materially changed after restoration of independence and the legal reforms following it, widening human rights and their implementation chances in the field of legal assistance, as well.

Aim of the article is to study the main difficulties of the state-ensured legal assistance (protection) in criminal procedure, as well as to develop suggestions about the possible development of existing system of Latvia.

As a result of the study the author of the article has worked out suggestions, which can increase the efficiency of the state-ensured legal assistance by decreasing the amount of required expenses.

In the article author make several conclusions:

1. The existing procedure of granting legal assistance, in the author's judgment, is satisfactory, but it needs changes, it would be especially topically in connection with the decrease of time expenditure by the claimant needed for invitation of defender in the criminal procedure;
2. Analyzing the information given in the statistics, one can conclude that demand for the state-ensured legal assistance was growing each year by about 8–10% (taking the number of received notifications as the basis);
3. There is uncoordinated cooperation between LLA, Sworn Lawyers Council and Ministry of Interior (specifically, State Police), which actually cooperate inefficiently with each other.
4. At the moment the person that has requested the state-ensured legal assistance can receive the first consulting not earlier than in 4 weeks after the moment of acceptance of application.

Key words: Legal aid, Criminal process, Criminal law, The law of the state to provide legal assistance.

Only guarantee of balance of rights and duties of all procedure's participants ensures achievement of aims of the criminal procedure, namely, to define such order of criminal procedure – criminal deeds investigation, pursuit and criminal case adjudication, which provides

efficient application of Criminal Law's norms and just adjustment of criminal legal relations without unjustified interference in the person's life.

Models of rendering legal assistance, institutional mechanism and their development in Latvia

One of the most substantial human rights, which are guaranteed both by the international norms and the Constitution of the Republic of Latvia, is the availability of legal process. Rights to legal assistance as an integral part of the rights to just trial are constitutionally guaranteed fundamental human rights. The country's duty to ensure the person with rights to the state-ensured legal assistance both in criminal procedure (CP), Civil Procedure (CPr) and the Administrative Procedure (AP) is defined by the national and international legal norms.

To reflect the modern tendencies in the fight against criminal and to be economical, the Latvian criminal procedure must comply with the international standards. All these elements have equally significant meaning that is why consciousness of tendencies helps solving the rest of tasks.

State-ensured legal assistance in criminal procedure

On June 1, 2005 the State-ensured legal assistance law came into effect (hereinafter referred to as the LAL). The Law regulates the general provisions of rendering the state-ensured legal assistance. Article 5 and 9 of the Law, as well as Chapter VI regulate the volume of the state-ensured legal assistance in the criminal procedure.

Speaking of legal assistance in criminal procedure, first of all, one must understand the circle of the persons, which have the rights to defense within the frames of criminal procedure. Chapter V of the Criminal Procedural Law describes the circle of the abovementioned persons.

Nowadays there is a material problem in connection with the defense ensuring in the criminal procedure from the funds of the state budget. Basing on the norms included in the Criminal Procedural Law for defense ensuring in the criminal procedure it is possible to invite sworn lawyers or their assistants. Claimants face the problems that on weekends and holidays it is impossible to invite the sworn lawyer to take part in procedural activities, which have concluded an agreement with the Legal

Assistance Administration, because so far no sworn lawyer in several state regions has concluded such an agreement. Sworn Lawyer who has not concluded agreement with the Legal Assistance Administration, has no duty to ensure the state-paid legal assistance, and in case if the claimant turn to the lawyer with a request to ensure defense, the lawyer has undoubted rights, without explanation of reason, to refuse from it. The lawyers in these cases excuse themselves by being busy in other cases, or it is impossible to reach them on the phone. It is especially important in the cases when the participation of defender in the procedural activities is compulsory, for instance, when underage persons have been arrested and their questioning must be performed, and the time for finding a lawyer might substantially delay the progress of criminal procedure.

The system of rendering state-ensured legal assistance existing in Latvia in general corresponds to the requirements of Latvia, still, deficiencies were found out; their correction requires amendments in the legislative acts. One of the topical problems in rendering state-ensured legal assistance is lack of mutual interaction between LLA, the State Police and the Sworn Lawyers Council, which is negatively reflected on the legal assistance quality.

Evaluation of activity of legal assistance institution – disadvantages of the existing system and their possible solutions

One can conclude that the main problems, which are connected with the work of lawyers being assigned for rendering state-ensured legal assistance in cases, are:

- 1) insufficient financing;
- 2) shortcomings in normative acts;
- 3) structural problem.

Insufficient financing

Due to insufficient financing lawyers refuse to render legal assistance within the frames of criminal procedure, because they think that the rates and assistance volume in hours offered by the state cannot provide the lawyer with normal case administration.

Shortcomings in normative acts

The author has expressed his thoughts about this topic previously in the Paper; in order to not repeat thoughts once again, the author concludes that amendments' necessity in the normative acts is justified, but, first of

all, it is necessary to evaluate the further impact of amendments on the system in general.

The main structural problems

1. Lack of a unified free-of-charge legal assistance ensuring system centre.

The claims for the quality of state-ensured legal assistance do not exist in Latvia; there is no corresponding monitoring procedure. As an exception disciplinary responsibility of the lawyers can be mentioned, still, it is a reaction to the consequences and it does not allow providing the lawyers' quality control in full.

2. Statistics on free-of-charge legal assistance rendering is not known in details.

LLA can summarize the data only about those cases, when the lawyers submit a notice about legal assistance rendering, still, according to the results of inquiry, some sworn lawyers have stated that they had rendered legal assistance to persons of moderate means, but they did not inform the LLA about it.

3. LLA, Sworn Lawyers Council and State Police work in an uncoordinated way.

Suggestions

1. To evaluate a chance of allowing the person inviting also different other persons to be defender together with the lawyer. It must be done, of course, with the court's permit, and in such case the lawyer and the invited person implement the person's defense jointly;

2. To evaluate a chance of involving financing for rendering state-ensured legal assistance from outside-of budget financing sources, because it will in no way worsen the situation in rendering legal assistance; even opposite – it will give a chance of increasing the quality and the quantity of legal assistance. The procedure of granting tax discounts can be used as the motivating factor for the financers;

3. It is necessary to develop normative base that complies with the offered changes, including, one must work out the State Lawyers Law, make amendments in the Criminal Procedural Law, the State-ensured Legal Assistance Law, the Advocacy Law;

4. To develop the criteria of case investigation. Existence of the mentioned criteria will allow the third person at any time learning about

the case and the quality of services rendered by the lawyers. It will allow decreasing the dishonest attitude of lawyers towards fulfillment of their duties;

5. To consider a chance of attracting the financing from other sources, not only from the state budget.
6. To develop a common activity plan for LLA, Sworn Lawyers Council and State Police in rendering of the state-ensured legal assistance.
7. To evaluate a chance of granting % of legal assistance depending on the person's material status and case peculiarities.

Bibliography

1. Ekonomidiss K. (2003) *Problēmu risināšanas iespējas un stratēģijas juridiskās palīdzības sistēmas reformas atbalstam Latvijā*. Rīga.
2. Siliņa R. (2008) *Aizstāvības nodrošināšanas modelis. Jurista vārds*. Nr. 4.
3. *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 1998.
4. Стецовский Ю.И. (2007) *Адвокатура и государство*. Москва: Юристъ.
5. Eiropas Padomes 1998. gada 1. novembra redakcija “*Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*” // <http://www.likumi.lv> (2011.10.15).
6. Eiropas Parlamenta, Eiropas Padomes un Eiropas Komisijas “*Eiropas Savienības pamattiesību harta 2007/C 303/01*” // <http://www.likumi.lv> (2011.10.15).
7. Latvijas Republikas 21.04.2005. likums “*Kriminālprocesa likums*” (“LV”, 74 (3232), 11.05. 2005.) [spēkā ar 01.10.2005.] // <http://www.likumi.lv> (2011.10.15).
8. Latvijas Republikas 15.02.1922. likums “*Latvijas Republikas Satversme*” // “LV”, 43, 01. 07. 1993.) [spēkā ar 07.11.1922.] // <http://www.likumi.lv> (2011.10.15).
9. Latvijas Republikas 17.03.2005. likums “*Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums*” (“LV”, 52 (3210), 01.04.2005.) [spēkā ar 01.06.2005.] // <http://www.likumi.lv> (2011.10.15).
10. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Juridiskās palīdzības administrācija // <http://www.jpa.gov.lv> (2011.10.15).
11. 06.10.2003. Satversmes tiesas spriedums “*Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 96. panta otrās daļas 1. teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 92. pantam*” // “LV”, 138 (2903), 07.10.2003.) <http://www.likumi.lv/doc.php?id=79612&from=off> (2011.10.05).

Правовая помощь, обеспеченная государством, в уголовном процессе Латвийской республики

Резюме

Только гарантирование сбалансированного соблюдения прав и обязанностей всех участников процесса обеспечивает достижения целей криминального процесса. Право на юридическую помощь, как неотъемлемая часть права на справедливое судебное разбирательство является конституционно гарантированным правом человека. Право на справедливое судебное разбирательство не имело бы смысла, если в определенных случаях государство не обеспечивало бы юридическую помощь, особенно тогда, когда персона не может себе это позволить, например, освободить, либо оплатить судебные издержки, предоставить юридическую консультацию и представление либо защиту в суде.

Исходя из вышесказанного, и проведенного автором статьи исследования можно сделать следующие выводы:

- 1) почти каждый житель Латвии регулярно вовлечен в спор, для решения которого необходимы хотя бы минимальные юридические знания либо понимание;
- 2) проанализировав в статистике имеющуюся информацию, можно сделать вывод, что каждый год спрос на юридическую помощь возрастает на 8–10%;
- 3) на данный момент, лицо обратившееся за государством обеспеченной юридической помощью, может получить первую консультацию не раньше чем через 4 недели с момента принятия заявления;
- 4) отсутствие единого центра оказания юридической помощи, снижает эффективность системы, так как много времени занимает согласование между различного уровня учреждениями.

Исходя из выводов, автор статьи предлагает следующие предложения, которые возможно повысить эффективность и доступность системы оказания юридической помощи:

- 1) рассмотреть возможность, наряду с защитником (адвокатом), приглашать также специалистов в различных отраслях. Данное, конечно, должно быть согласовано с судом и в случае разрешения защитники должны работать в команде;
- 2) рассмотреть возможность привлечения финансирования для оплаты юридических услуг из внебюджетных источников;
- 3) необходимо провести изменения в законах регулирующих оказание государством оплаченной юридической помощи, с целью разработки единой системы поведения;
- 4) разработать критерии рассмотрения дела, для анализа качества юридической помощи;
- 5) рассмотреть возможность предоставления юридической помощи, исходя из материалов дела и финансового состояния персоны.

Ключевые слова: юридическая помощь; уголовный процесс; уголовный закон; закон о государством обеспеченной юридической помощи.

ĪPAŠAS KRIMINĀLTIESISKĀS SADARBĪBAS FORMAS

Anotācija

Ši raksta mērķis vērst juristu uzmanību jauniem sadarbības instrumentiem, formām krimināltiesību jomā, kuru attīstības nepieciešamību raksturo pieaugoša cilvēku, kapitāla, pakalpojumu brīva kustība pasaulē. Problēma ir tā, ka mūsdienīgas modernas tehnoloģijas, pieaugoša migrācija, augsta mobilitāte un noziedzīgo nodarījumu pārrobežu transnacionālais raksturs, noziedzīgo grupējumu augsta organizētība un profesionālisms ir tie faktori, kuri apliecina pieaugošu nepieciešamību pēc tiesībsardzības iestāžu starpvalstu sadarbības modernizācijas un tiesiskās noteiktības pilnveidošanās. Šis publikācijas uzdevums, neveicot nacionālo tiesībsardzības iestāžu un kriminālprocesuālo reformu analīzi sakarā ar jauno tiesisko instrumentu jaunradi, ir raksturot strukturālās novitātes krimināltiesību jomā, izvērtējot starpinstitucionālās sadarbības virzienus un pastāvošās problēmas, sniegt teorētisku priekšstatu par novitāšu ietekmi uz sadarbības kvalitāti. Uzdevuma mērķis ir rast visefektīvāko sadarbības ceļu transnacionālo organizēto pārrobežu noziedzīgo nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā, optimāli izmantojot pastāvošos tiesiskos instrumentus un juridiski noteiktas institūciju pilnvaras.

Secinājums ir sekojošais, ka prioritārie virzieni ir uzticamas pārrobežu sadarbības izveidošana, tās stiprināšana, vienkāršošana un efektivitātes palielināšana, kas starp citiem pasākumiem paredz konkrētu kriminālprocesu norises koordināciju, tiešo kontaktu dibināšanu, sadarbības attīstību pierādījumu iegūšanas un nodrošināšanas procesā.

Atslēgas vārdi: Eiropas krimināltiesību institūcijas, Eiropols, OLAF, Eiropas tiesiskās sadarbības tīkls, Eiropas prokuratūra, tiesībsardzības iestāžu sadarbība.

Brīvības, drošības un tiesiskuma telpas veidošana nav iespējama bez pārnacionālo institūciju izveidošanas un kopējo tiesisko instrumentu pieņemšanas. Eiropas Savienībā kopš 1998. gada tiek veidoti sadarbības tīkli un radītas institūcijas, kuru kompetence ir noziedzības apkarošana, finansiālo interešu aizsardzība, starpvalstu tiesiskās sadarbības attīstība. Autoresprāt, ir ārkārtīgi svarīgi noteikt katras jaunizveidotas institūcijas dibināšanas mērķus, precīzi paredzēt tās kompetences apjomu un sadarbības mehānismus ar citām institūcijām jau sākotnējā izveidošanas stadijā.

Robežu kontroles atcelšana deva iespēju brīvi pārvietoties. Šī iespēja tika izmantota arī noziedzīgo darbību realizācijas nolūkā. Tas ietekmēja politikas maiņu Eiropas Savienībā drošības jomā, kas ilgstoši bija dalībvalstu iekšējās kompetences jautājums.

Pakāpeniski tiek radītas starpvalstu sistēmas informācijas apmaiņai, kā Šengenas Informācijas Sistēma, Prīmes sistēma un krimināltiesību institūcijas, kā Eurojust, Eiropols, OLAF, Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls, kā arī vairāki jauni tiesiskie instrumenti (Padomes Pamatlēmums 2002/584/TI).

Vēl pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā ar Padomes vienoto rīcību 98/428/TI tika izveidots Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls – EJN (European Judicial Network Manual p. 1139–1188.), lai atbalstītu tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās. Izveidotā tīkla darbības efektivitāte sevi apliecināja un deva pamatu darbības turpināšanai. Līdz ar ko 2008. gadā Padome pieņem Lēmumu 2008/976/TI par Eiropas Tiesiskās sadarbības tīklu. Tīkla darbība paredz dažāda līmeņa kontaktpersonu tikšanās (Guidelines on the Structure and functioning of the European Judicial Network p. 1131–1138), kuru laikā dalībvalstu pārstāvji apspriež tiesiskās sadarbības problēmas, tīkla darbības efektivitāti, nodrošina juridiskas un praktiskas informācijas apmaiņu par dalībvalstu tiesu un procesuālajām sistēmām, par juridisko instrumentu tekstiem ES līmenī. Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkls izveidots ar mērķi atbalstīt tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās, bet, autoresprāt, tīkla darbībā iegūtā pieredze būtu ļoti noderīga nacionālo krimināltiesību pilnveidošanas un modernizācijas procesā.

Lai uzlabotu dalībvalstu kompetento iestāžu darba koordināciju un sadarbību, 2002. gadā ar Padomes Lēmumu 2002/187/TI tika izveidots Eurojust (Sensburg 2009: 75).

Eurojust ir dalībvalstu kompetento iestāžu pārstāvju ar līdzvērtīgu kompetenci grupa. Pārstāvjus norīko saskaņā ar dalībvalsts tiesību sistēmu, tie var būt prokurori, tiesneši vai policijas darbinieki. Viņu uzdevums ir veikt informācijas apmaiņu, saskaņot izmeklēšanas procesus un ierobežot problēmas, kas rodas starp dalībvalstu tiesībaizsardzības iestādēm. Eurojust darbības mērķi precīzi definējusi Eurojust juridiska dienesta pārstāve J.F. Castillo Garcia, proti, tas ir: uzlabot sadarbības efektivitāti smagas pārrobežu noziedzības apkarošanā, īpaši, ja tā ir organizēta un skar divas vai vairākas dalībvalstis (Castillo Garcia 2010, Triere).

Eurojust pamatuzdevumi ir, koordinējot prokuratūras iestāžu sadarbību, atvieglot lietu koordināciju smagas organizētas noziedzības apkaro-

šanā, atbalstīt izmeklēšanu, ja iesaistītas vismaz divas valstis, kā arī vienkāršot tiesiskas palīdzības lūgumu izpildi. Vājās zināšanas par Eurojust kompetenci rada tiesībaizsardzības iestāžu darbinieku vidū aplamu viedokli, jo tiek uzskatīts, ka tā ir Eiropas prokuratūra. Jāatceras, ka Eurojust nav piešķirtas tiesības uzturēt apsūdzību dalībvalstu tiesās. Turklāt, ja konfliktsituācijas atrisināšanai pastāv citi alternatīvi mehānismi vai starpvalstu vienošanās, tad Eurojust netiek iesaistīts sadarbībā. Vienlaikus ir gadījumi, par kuriem dalībvalstīm ir obligāti jāziņo Eurojust, piemēram, ja tiek organizēta kontrolētā piegāde.

Ilgstoši tiek diskutēts par Eurojust kompetences paplašināšanu. Ir izteikti viedokļi par nepieciešamību apkopot datus, kas saistīti ne tikai ar aizdomās turamo personu, bet arī par cietušajiem un lieciniekiem. Tā savukārt būtu dziļa iejaukšanās pamattiesībās, kas pieļaujama tikai konvencionāli (Eurojust, 2001). Informāciju Eurojust, analogiski arī Eiropolam, piegādā dalībvalstu kompetentās iestādes. Analizējot šo procesu, būtiski atzīmēt, ka dalībvalstu kompetentās iestādes atbild par informācijas iegūšanas likumību, par tās precizitāti un nodošanas savlaicīgumu.

1995. gadā izveidotais Eiropas policijas birojs (turpmāk Eiropols), savu darbību uzsāka 1999. gadā 1. jūlijā Hāgā (Ratzel 2009: 16–21.), 2010. gadā kļuva par ES aģentūru. Statusa maiņa bija nepieciešama sakarā ar sākotnējo pilnvaru pārskatīšanu un darbības jomu paplašināšanu, lai stiprinātu Eiropola operatīvā atbalsta funkciju attiecībā uz valstu policijas iestādēm, kas bija apgrūtināta ar sarežģīto konvencijas ratifikācijas procesu dalībvalstīs.

Eiropola galvenais uzdevums ir uzlabot dalībvalstu policijas sadarbību, atbalstot dalībvalstis organizētās noziedzības, terorisma un citu smagu noziedzības veidu, kas ietekmē divas vai vairākas dalībvalstis, novēršanā un apkarošanā. Noteikto uzdevumu sasniegšanai Eiropols uztur informācijas sistēmu, kurā tiek savākta, analizēta un glabāta saistošā informācija. Eiropola informācijas pārvaldības līdzekļi ietver Eiropola informācijas sistēmu (EIS), analīzes darba datnes (AWF) un SIENA lietojumprogrammu. EIS ietver to personu personas datus, tostarp biometrisko identifikācijas informāciju, datus par kriminālsodāmību un saiknēm ar organizēto noziedzību, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīgiem nodarījumiem, kuri ietilpst Eiropola kompetencē (COM (2010) 385).

Eiropols attīstījās, mainot juridisko statusu un arī kompetences jomas, kas šodien ir daudz plašākas, proti: Eiropola kompetencē ir organizētā noziedzība, terorisms un citas smagas noziedzības formas, kā uzskaitīts I pielikumā, kuras skar vienu vai vairākas dalībvalstis tā, ka šo noziedzīgo

nodarījumu apmēra, nozīmes vai seku dēļ vajadzīga kopēja dalībvalstu pieeja (Padomes Lēmums 2009/371/TI).

Ņemot vērā attīstības tendences un plānoto Eiropola funkciju paplašināšanu ir jāparedz arī uzdevumu spektra pilnveidošanu. Pašlaik viens no Eiropola galvenajiem uzdevumiem ir “informācijas un izlūkdatu vākšana, uzglabāšana, apstrāde, analīze un apmaiņa” (Padomes Lēmums 2009/371/TI), kas, pēc raksta autores domām, neliedz iespēju paredzēt arī informācijas realizāciju kriminālprocesā vai kriminālmeklēšanas pasākumu ietvaros. Šodienas darba organizācija starp Eiropolu un kompetentajām dalībvalstu iestādēm ar valsts vienības starpniecību mazina efektivitāti, nerada uzticības nepieciešamo līmeni, prasa daudz vairāk laika informācijas realizācijai, kas apdraud pierādījumu nodrošināšanas iespējas. Palīdzība izmeklēšanā būtu daudz praktiskāka, ja Eiropols ne tikai nosūtītu, bet arī līdzdarbotos informācijas realizācijā. Paredzētās tiesības veikt vai koordinēt konkrētās lietas, ko uzsākušas attiecīgās dalībvalstu kompetentās iestādes, autoresprāt, ir lietderīgi papildināt ar tiesībām nepieciešamības gadījumā reāli vadīt un organizēt izmeklēšanu. Eiropola rīcībā esošā informācija, tehniskās iespējas un citi ES mēroga līdzekļi būtu tieši pieejami, tādējādi likvidējot neefektīvo starpniecību, kā arī palielinot uzticību Eiropola amatpersonām, kas netiktu uzskatītas par “savējo svešinieku”, piemēram, kopējā izmeklēšanas grupā.

Eiropola darbības pamatā ir informācija. Autoresprāt, tieši operatīvas sadarbības trūkuma dēļ lielākā daļa transnacionālo organizēto pārobežu noziedzīgo nodarījumu paliek neatklāta. Tādējādi ir lietderīgi attīstīt tieši operatīvo sadarbību, piemēram Eiropolā izveidojot atsevišķo struktūrvienību, kura būtu kompetenta iniciēt un veikt operatīvās darbības pasākumus ES mērogā.

Lisabonas līgums paredz pakāpenisku Eiropola stiprināšanu, nepārsniedzot dalībvalstīs paredzēto pasākumu apjomu. Pašlaik Eiropola loma ir ierobežota dalībvalstu kompetento iestāžu sadarbības atbalstīšanā, bet Lisabonas līgums to paplašina operatīvo pasākumu koordinācijā, organizēšanā un vadišanā. Kā vienu no nākotnes perspektīvām Eiropola attīstībai varētu izvērtēt iespēju legalizēt, piemēram, ES operatīvo detektīvdarbību (Operatīvas darbības likums, 16. p.). Latvijā šajā aspektā vienīgi jāpapildina Operatīvās darbības likumā minētie subjekti, kam ar likumu piešķirtas tiesības savas kompetences ietvaros veikt operatīvās darbības pasākumus. Savukārt minēta likuma 19. pantā operatīvās darbības pasākumu uzsākšanai un veikšanai ir paredzēts pamatojums – starptautisku un ārvalstu tiesībaizsardzības un valsts drošības un aizsardzības iestāžu pie-

prasījums vai vienošanās. Jaunas iniciatīvas informatīvi varētu atbalstīt arī Eiropas birojs krāpšanas apkarošanai (turpmāk OLAF).

Līdz Eiropas Krāpšanas apkarošanas biroja izveidošanai (OJ 1999 L136) nevienas Eiropas Savienības institūcijas uzdevumos netika noteikta kontrole pār nodokļu maksātāju līdzekļu izmantošanas lietderību. Krāpšana rada zaudējumus Eiropas Savienībai, korupcija apdraud īstenojamus projektus, ES institūciju reputāciju. Pēdējā reorganizācija 2006. gada paplašināja OLAF nozīmi starptautiskajā sadarbībā. Latvijā sadarbība ar OLAF 2002. gadā tika noteikta Finanšu ministrijai, un tā pilda Krāpšanas apkarošanas koordinācijas dienesta (AFCOS Anti – fraud Coordination Service) funkcijas (Ministru kabineta rīkojumu Nr. 495). OLAF darbībai pilnveidojoties, mainījās arī nacionālo kontaktpunktu raksturs, proti, tika izveidota Padome, kurā iekļauti 12 locekļi, kas pārstāv Finanšu ministriju, Valsts ieņēmumu dienestu, Ģenerālprokuratūru, Iepirkumu uzraudzības biroju, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroju, Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministriju, Tieslietu ministriju, Zemkopības ministriju un Valsts policiju (Finanšu ministrijas rīkojumu Nr. 182). Autoresprāt, ir diskutablas OLAF attiecības ar Komisiju: no vienas puses, tas ir Komisijas pakļautībā esošs dienests, kas citviet tiek minēts kā Komisijas sastāvdaļa, kam, no citas puses, ir piešķirta pilnīga neatkarība izmeklēšanā. Interesants fakts, ka OLAF zināmā mērā darbojas kā tiesiskās Eiropas ģenerators pret kriminālās noziedzības starptautisko raksturu, kas nodara kaitējumu Kopienas interesēm. Pēc būtības OLAF kompetencē ir starptautiska rakstura noziedzīgie nodarījumi, kuru rezultātā tiek apdraudēti Eiropas Savienības aktīvi. Šis apstāklis būtu jāņem vērā, nosakot nacionālus kontaktpunktus. Diemžēl atsevišķi Valsts Ieņēmuma dienesta (turpmāk VID) pārstāvji pat nezina par tādas organizācijas kā OLAF pastāvēšanu, turpretī pēc informācijas VID mājas lapā kā sadarbības struktūras ir noteiktas visas VID struktūrvienības.

Starpinstitucionālā pārrobežu sadarbības pamatā ir informācijas apmaiņas process, tas ir noteikts arī savstarpējās vienošanās par sadarbību. Datu vākšana, uzglabāšana un pārrobežu apmaiņa notiek vispārējai risku analizē, draudu novērtējumā, noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā un atklāšanā.

Pēc Lisabonas līguma stāšanās spēkā ir pieaugusi Eiropas Savienības ietekme nacionālajās krimināltiesībās un kriminālprocesuālās tiesībās. ES ir iezīmējusies tendence harmonizēt kriminālprocesuālās tiesības, tomēr preambulās joprojām tiek norādīta atsauce uz savstarpējas atzišanas principu.

Pēc autores domām, ātra, efektīva un visaptveroša sadarbība iespējama, ja dalībvalsts tiesībaizsardzības iestāžu darbība balstās uz attiecīgo normatīvo regulējumu, kurā detalizēti atrunāti sadarbības mehānismi ar pārnacionālajam institūcijām, noteiktas kompetences robežas un uzdevumu veikšanā iesaistīti sava darba profesionāļi.

Bibliogrāfija

1. Castillo Garcia J.F. (2010) Supporting investigators and prosecutors in the EU: the strengthened role of Eurojust. Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier.
2. Ratzel. M.P. (2009) The Business, Potential and Limitations of Europol. The new in Europe police. The professional journal for further education and training. Issue 01/2009.
3. Sensburg P.E. (2009) Europarecht. Ein Studienbuch fuer die Polizei. Goettingen: Hubert & Co.
4. Krimināllikums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, nr. 199/200.
5. Operatīvas darbības likums. LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 30. decembris, nr. 131. 16. pants.
6. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula nr. 1073/1999 par izmeklēšanu, ko veic Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF) Oficiālais Vēstnesis L136, 31/05/1999/ Lpp. 1–7.
7. Padomes Lēmums 2009/371/TI ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Euro-polu). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 121/37. 4. pants.
8. Commission Decision of 28 April 1999 1999/352 establishing the European Anti-Fraud Office (OLAF) (OJ 1999 L136).
9. Padomes Pamatlēmums 2002/584/TI par Eiropas apcietināšanas orderi un par nodošanas procedūrām starp dalībvalstīm bija pirmais konkrētais pasākums, ar ko krimināltiesību jomā īstenoja savstarpējas atzišanas principu.
10. Padomes Pamatlēmums 2003/577/TI par to, kā Eiropas Savienībā izpilda īpašuma vai pierādījumu iesaldēšanas rīkojumus, attiecas uz vajadzību tūlīt savstarpēji atzīt rīkojumus, lai novērstu pierādījumu iznīcināšanu, pārveidošanu, pārvadāšanu, nodošanu vai aplabāšanu. Tomēr tas attiecas tikai uz daļu no tiesu iestāžu sadarbības jomas krimināllietās, kas saistīta ar pierādījumiem, un uz turpmāko pierādījumu nodošanu attiecas savstarpējās palīdzības procedūras.
11. Padomes Lēmums 2009/426/TI par Eurojust stiprināšanu un ar kuru groza Lēmumu 2002/187/TI, ar ko izveido Eurojust, lai pastiprinātu cīņu pret smagiem noziedzumiem Oficiālais Vēstnesis L 138, 04/06/2009 Lpp. 0014–0032.
12. Padomes Lēmums 2008/976/TI par Eiropas Tiesiskās sadarbības tīklu. Oficiālais Vēstnesis L 348 24/12/2008, 0130–0134 lpp.

13. Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei. Pārskats par informācijas pārvaldību brīvības, drošības un tiesiskuma jomā. Briselē, 20.7.2010, COM (2010) 385.
14. Ministru kabineta rīkojumu Nr. 495 "Par kontaktiestādes noteikšanu sadarbībai ar OLAF Eiropas Krāpšanas apkarošanas biroju" 2002. gada 11. septembrī Sadarbības ar OLAF hronoloģija. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/?lat/eiropas_savieniba/olaf/sadarbibas_ar_olaf_hronologija (aplūkots 24.02.2011.).
15. 2007. gada 19. februārī saskaņā ar Finanšu ministrijas rīkojumu Nr. 182. Par Eiropas Kopienas finanšu interešu aizsardzības koordinācijas padomes personālsastāvu.
16. European Judicial Network Manual. The Hague: 2009, Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier. 2010, Page 1139–1188.
17. Guidelines on the Structure and functioning of the European Judicial Network. Documentation Summer Course on European Criminal Justice. Trier: Academy of European Law Trier, 2010, Page 1131–1138.
18. EUROJUST – Vorläufer einer künftigen europäischen Staatsanwaltschaft? Entschließung der 62. Konferenz der Datenschutzbeauftragten des Bundes und der Länder vom 24.–26. Oktober 2001. Pieejams: <http://www.sachsen-anhalt.de/LPSA/index.php?id=20333> (2011.02.01.).
19. History. <http://www.europol.europa.eu/index.asp?page=faq> (2011.02.02.)
20. The Fight against Fraud. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/olaf/mission/mission/index_en.html (2011.06.01.).
21. Starptautiskās sadarbības struktūras un organizācijas. Pieejams: <http://www.vid.gov.lv/default.aspx?tabid=4&id=702&hl=1&mod=33> (2011.24.02.).
22. OLAF rokasgrāmata – darbības procedūras. Pieejama: <http://ec.europa.eu/dgs/olaf/legal/manual/short/LV.pdf> (2010. 25.01.).
23. Rat der Europäischen Union Interinstitutionelles Dossier: 2010/0817 (COD) Brüssel, den 29.Oktober 2010 (05.11) pieejams: <http://eurocrim.jura.uni-tuebingen.de/cms/de/doc/1474.pdf> (2011.04.01.).
24. Europäischer Raum der Freiheit, der Sicherheit und des Rechts. pieejams: http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0022_de.htm (2011.20.01.).

Особые формы уголовно-правового сотрудничества

Резюме

Институциональное сотрудничество предусматривает всё больше координированных мероприятий. В публикации упомянутые учреждения сотрудничают в рамках материальных и процессуальных норм, что в свою очередь ещё более обременяет механизм сотрудничества. В компетенциях учреждений указываются различные категории преступных деяний. Упрощение и повышение эффективности сотрудничества практически невозможно без унификации преступных деяний и сближения процессуальных действий.

В основе межграницного сотрудничества учреждений находится процесс обмена информацией, который также указан в совместных соглашениях о сотрудничестве. Сбор, сохранение и обмен данными происходит с целью всеобщего анализа риска, для оценки опасности, раскрытия преступных деяний.

После вступления в силу Лиссабонского договора возросло влияние Европейского Союза на уголовное и уголовно – процессуальное право. В Европейском Союзе обозначилась тенденция гармонизировать уголовно – процессуальное право, однако в преамбулах по прежнему указана ссылка на принцип взаимопризнания.

Автор считает, что быстрое, эффективное и всестороннее сотрудничество возможно только основываясь на соответствующее нормативное регулирование, в котором оговорены механизмы сотрудничества с наднациональными учреждениями, определены границы компетенций и задачи, в решении которых принимают участие профессионалы.

Ключевые слова: Европейские учреждения уголовного права, Европол, Олаф, Европейская сеть правового сотрудничества, сотрудничество правоохранительных учреждений.

HABITOLOĢIJAS NOZĪME NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU ATKLĀŠANĀ, PROBLĒMAS

Anotācija

Šobrīd tiesībaizsardzības iestāžu rīcībā nav izveidota vienota personas identifikācijas sistēma ar kuras palīdzību būtu iespējams identificēt personu, kura tiek meklēta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, pielietojot jaunākos sasniegumus habitoloģijā, biometrijā. Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību aizsardzības iestāžu vajadzībām nav izstrādāta vienota un precīza metodoloģija, kas nodrošinātu vienotu habitoloģijas – terminoloģijas un paņēmieni izmantošanu veidojot personu aprakstus, kā arī nav izveidota vienota informācijas sistēma, kas nodrošinātu personu meklēšanu un identifikāciju.

Darba mērķis: Izvērtēt habitoloģijas vēsturisko, tiesisko, praktisko nozīmi un pielietošanas iespējas noziedzīgu nodarījumu atklāšanā.

Uzdevumi: Izpētīt habitoloģijas vēsturiskos aspektus personas identifikācijā; Izpētīt atsevišķu valstu tiesisko un praktisko pieredzi personas identifikācijā pielietojot šo valstu izstrādātās metodes habitoloģijā; Sniegt priekšlikumus un rekomendācijas personas identifikācijā, pielietojot vienotas pamatnostādnes – izstrādājot vienotu metodoloģiju personas apraksta un fotoattēla veidošanā.

Darbā autors izklāsta habitoloģijas iespējas personas identifikācijā ES, sniedz priekšlikumus personas aprakstīšanas vienotas metodoloģijas izveidošanai un vienotas datu sistēmas izveidošanai pielietojot personas biometriskos datus, kas nodrošinātu vienotu izpratni par personas identifikāciju pēc fotoattēla un personas apraksta.

Atslēgas vārdi: biometrija, habitoloģija.

Mācību par cilvēka ārienes pazīmēm sauc par habitoloģiju (latīņu vārds habitus – izskats, veidols). Tā ir kriminalistikas apakšnozare, kas pēta likumsakarības, pēc kurām veidojas cilvēka ārējā izskata objektīvs attēlojums. Uz šo likumsakarību pamata tiek izstrādāta ārējo pazīmju aprakstīšana klasifikācija, līdzekļi, paņēmieni un metožu sistēma, lai šo informāciju fiksētu un izmantotu noziegumu izmeklēšanā, meklējamo personu atrašanā. Habitoloģijas rekomendāciju pamatā ietvertas likumsakarības, kuru ietekmē cilvēks uztver cita indivīda ārējo izskatu (Kavalieris 2003: 103.).

Habitoloģija ir kriminālistikas apakšnozare, kas pēta likumsakarības, pēc kurām veidojas informācija par cilvēka ārienes pazīmēm, un uz to

izzināšanas pamata izstrādā šo pazīmju klasifikāciju, kā arī līdzekļu, paņēmieni un metožu sistēmu to fiksācijai.

Habitoloģijas pamatā ir vairāku dabas zinātņu, galvenokārt antropoloģijas un anatomijas konstatētā katra cilvēka ārējā veidola (izskata) individualitāte, kā arī tā relatīvā noturība un nemainība. Individualitāte izpaužas formu neatkārtojamībā pēc ārējā ķermeņa daļu izmēriem un īpatnībām, kurām savukārt it pazīmju kopums, izmēru izvietojums un konfigurācija, kas individualizē konkrētu individu. Personas ārējam veidolam piemīt relatīva noturība, jo dzīves laikā dažas pazīmes tiek pakļautas vecuma, patoloģiskām un mākslīgām izmaiņām. Praksē visbiežāk apraksta un veido kompozicionālo portretu pēc personas galvas anatomiskām pazīmēm, taču to apjoms ne vienmēr ļauj identificēt personu. Tāpēc ir izveidojusies nepieciešamība tiesību aizsardzības iestāžu vajadzībām izveidot un ieviest automatizētu personas identifikācijas sistēmu (Evardsons 2007: 326), kurā tiek izmantoti vienoti un visiem vizuāli uztverami personas ārējā izskata apraksta elementi un vienoti nosacījumi aizturēto, notiesāto personu fotografēšanai.

Noziedznieka meklēšanas metodi pēc tā ārienes pazīmēm izmantoja jau tālajā senatnē. Piemēram, aprakstot izbēgušo personu jau 14. gadā pirms mūsu ēras to raksturoja pēc auguma un ķermeņa daļām, raksturojot to lielumu, kā arī sniedzot par personu pazīmes, kuras ir raksturīgas tikai šai personai – tetovējums. Šādi apraksti deva priekšstatu par meklējamo personu, kaut gan bieži vien tika norādītas personas vispārīgas pazīmes (auguma garums), pēc kurām atpazīt personu nebija iespējams. Arī šobrīd ir gadījumi, kad meklējamai personai norāda tikai vispārīgās pazīmes, kas to neļauj identificēt citu personu vidū.

18. gadsimtā personu meklēšanas prakse pierādīja, ka ir nepieciešams izveidot vienveidīgu personas ārējo pazīmju apraksta sistēmu, kuru izmantojot varētu atpazīt meklējamo personu, to aprakstot arī gadījumos, ja tai nav īpašas ārējās pazīmes (piemēram, rēta, anatomiskas izmaiņas, tetovējumu utt.). Šādu sistēmu izveidoja franču antropologs, kriminālists Alfons Bertiljons (1853.22.04.–1914.3.02.). A. Bertiljons 1879. gadā sāka veikt mērījumus ieslodzītajiem. “Mērīdams ieslodzīto augumu, galvas garumu un apmēru, roku, pirkstu un pēdu garumu, viņš pārliecinājās, ka dažādu cilvēku atsevišķu ķermeņu daļu izmēri var sakrist, taču vienlaicīgi četrus, piecus ķermeņa daļu izmēri nekad nebūs vienādi” (Гyceв 1927: 233). Parīzes policijas prefektūras identificēšanas dienesta vadītājs (1880.–1914.), šo sistēmu nosauca par “vārdisko portretu”. Šīs sistēmas būtība izpaudās tādējādi, ka ar speciālu, viennozīmīgi saprotamu terminoloģijas

palīdzību, stingri noteiktā secībā, tika veikts cilvēka ārienes apraksts. A. Bertiljona metodi pilnveidoja Šveices kriminālists R. Reiss, kas tādā veidā tiek izmantota daļēji arī šobrīd un to vispārējie noteikumi ir:

1. ārienes aprakstam jābūt maksimāli pilnīgam;
2. personas aprakstā jāievēro noteiktā secība (no demogrāfiskajām pazīmēm uz vispārīgām anatomiskajām pazīmēm un uz sevišķām pazīmēm);
3. ārienes aprakstā jālieto vienveidīga un nepārprotama terminoloģija.

Policijas darbā bieži rodas situācijas, kad jānoskaidro cilvēka personība pēc viņa ārienes pazīmēm. Kriminālistikas mācību grāmatās augstāk minētās funkcijas saprot ar terminu “vārdiskais portrets”, kas kopumā neatspoguļo visu nepieciešamo informāciju par personu, lai to varētu identificēt. Habitoloģija 21. gadsimtā veido tikai vienu no modernās biometrijas sastāvdaļām. Biometrijas dati ir personai piemītošo fizisko īpašību un rādītāju kopums (sejas attēls /”habitoloģija”/, pirkstu un delnu pēdas vai nospiedumi /“daktiloskopija”/) utt. Pasaulē, izmantojot mūsdienu tehnoloģiskās iespējas ar vien vairāk personu identifikācijā tiek izmantotas metodes un tehniskie līdzekļi ar mērķi identificēt personas. Zinātnieki ir aktīvi pievērsušies pielietot habitoloģijas zināšanas biometrijā, personu identifikācijas tehnoloģiju (tehnisko) izstrādē un to integrēšanā ikdienas vajadzībām, kas ir viena no ērtākajām personas identificēšanas metodēm. Personas biometriskās īpašības nevar pazaudēt, tās var tikai mainīties personai augot vai novecojot. Definējot terminu biometrija no grieķu valodas to var definēt kā “bios” – “dzīvība” un “metron” – “mērs”, kas ir statistisko metožu kopums, kuru lieto bioloģiska rakstura informācijas iegūšanā, apstrādē un izmantošanā (Jain A. K., Ross A., and Nandakumar K., Introduction to Biometrics, Springer, November 2011). Pie biometriskiem parametriem pieder personu sejas ģeometrija, balss, roku pēdas un nospiedumi, acs tīklene, auss forma, DNS un citi individuālie personas raksturojošie parametri. Mūsdienu tehniskās ierīces un metodes ļauj precīzi fiksēt praktiski visu personu biometriskos datus – parametrus. Biometrijas datu apstrāde ir jebkuras ar biometrijas datiem veiktas darbības, ieskaitot datu iegūšanu, reģistrēšanu, glabāšanu, sakārtošanu, pārveidošanu, izmantošanu, salīdzināšanu, nodošanu, pārraidīšanu, izpaušanu, bloķēšanu vai dzēšanu (Biometrijas datu apstrādes sistēmas likums).

Šobrīd daudzu valstu zinātnieki ir izanalizējuši, pārstrādājuši metodes un algoritmus, lai tās varētu identificēt izmantojot automatizētas personu atpazīšanas sistēmas, it īpaši pievērsot uzmanību apstākļiem (piemēram, personas seja daļēji aizsegta, persona maskējusies, attēla fotogrāfijas vai

video attēla kvalitāte utt.), kas līdz šim bieži vien ierobežoja iespējas personu identificēt (Liand S. Z., Jain A. K., *Handbook of Face Recognition*, Second Edition, Springer, October 2011). Autors darbā analizēs tikai atsevišķu biometrijas datu praktiskās un tiesiskās izmantošanas iespējas personu identifikācijā, t.i. personas identifikāciju, pēc personas ārienes pazīmju, vienotas metodoloģijas apraksta un personas fotogrāfijām, pielietojot automatizētu personas identifikācijas sistēmu. Personas ārējam veidolam ir relatīva noturība, jo dzīves laikā atsevišķas personas pazīmes tiek pakļautas vecuma, patoloģiskām vai mākslīgām izmaiņām (plastiskās operācijas).

Habitoloģijas ieteikumu pielietojuma efektivitāti veicina divi apstākļi:

1. izpētei pakļautās personas visbiežāk ir kriminogēnas personas visaktīvākajā vecumā – 17 līdz 30. gadiem, bet tieši šajā dzīves posmā āriene mainās vismazāk;
2. parasti starp personas ārienes pazīmju uztveri, uztvertās informācijas reproducēšanu paiet relatīvi neliels laika posms, kurā atpazīstamā persona praktiski neizmainās.

Praksē visbiežāk ir jāapraksta persona anatomiskās pazīmes, taču tās ne vienmēr raksturo konkrēto individu. Personas atpazīšana, pēc ārējām pazīmēm iespējama tikai tāpēc, ka ikvienai personai ir konkrēti viņam piemītošs individuālo pazīmju kopums, kas atšķir viņu no citiem. Persona individualitāte izpaužas formu neatkārtojamībā, kas atspoguļojas ķermeņa daļu izmēros, to izvietojumā un konfigurācijā (piemēram, pieri ir šādas pazīmes: izmērs, kontūra un izvietojums pa vertikāli). “Modernajā biometrijā” ietilpst personu ārienes pazīmju izzināšana, fiksācijas, reprodukcijas līdzekļu un paņēmieni sistēma, kas nodrošina efektīvu habitoloģijas informācijas izmantošanu noziegumu atklāšanā un noziedznieku meklēšanā.

Personas apraksts jāveido ar mērķi, lai pēc personas aprakstā iekļautajām pazīmēm varētu to identificēt. Aprakstā bez vispārīgām personas pazīmēm nepieciešams iekļaut sevišķas pazīmes, kas individualizē un raksturo konkrēto personu. Īpaša uzmanība, aprakstot personu, ir jāpievērš sevišķām pazīmēm (piemēram, rētas, dzimumzīmes, tetovējumi utt.). Visdetalizētākais personas apraksts ir iespējams veikt notiesātai personai, jo šo personu ir iespējams aprakstīt, to vērojot ilgākā laika posmā.

Latvija. Informāciju par aizturēto, notiesāto personu datu sistēmās ievadīja un izmantoja saskaņā ar Sodurēģistra likumu, kurš zaudējis spēku un Ministru kabineta noteikumiem Nr. 687 “Kārtība un apjoms, kādā iesniedzamas ziņas Sodurēģistram un izsniedzamas Sodurēģistrā

iekļautās ziņas” noteiktajām prasībām. Aizturētās, notiesātās personas aprakstam izmanto veidlapu, kas izstrādāta, saskaņā ar 19.10.2001. IeM rikojumu Nr. 722 apstiprinātā “Informācijas sistēmas “Kontingents” veidošanas un izmantošanas instrukcija”. Personas apraksts sastāv no vispārīgām biogrāfiskām pazīmēm, anatomiskām, sevišķām anatomiskām un personas uzvedības pazīmēm. Jāatzīmē, ka veidlapā aprakstot personu sevišķās pazīmju un tetovējumu apraksts ir izdalīti atsevišķi, kas no kriminālistiskā viedokļa ir nepareizi, jo ar sevišķām pazīmēm ir jāsaprot to pazīmju kopums (piemēram, rēta, deguna īpatnības, tetovējums utt.), kas individualizē konkrēto personu. Augstāk minētā informācija par katru personu tiek ievadīta automatizētā sistēmā. Papildus bez personas apraksta tiek veikta aizturētās, notiesātās personas fotografēšana. Fotografēšanu veic pēc signalitiskās fotografēšanas nosacījumiem (personas pretskats, labais profils un kreisais profils, personas pilns augums, pielietojot mērlineālu). Latvijā nav izveidota vienota personu apraksta veidošanas metodoloģija, kurā būtu noteiktas prasības par sistēmā obligāti iekļaujamo informāciju par personas aprakstu un fotografēšanas nosacījumiem, atkarībā no personas procesuālā stāvokļa (piemēram, aizturētais, notiesātais, meklējamais par likumpārkāpumu, bezvēsts pazudušais, neatpazīts liķis).

Lielbritānija. Personu identifikācijai izmanto policijas informācijas sistēmu (“Police National Computer”), kas izveidota 1974. gadā, kurā iekļauj aprakstoša rakstura informāciju par aizturēto personu – likumpārkāpēju. Aprakstā tiek iekļautas persona īpašās pazīmes uz redzamām ķermeņa zonām. Policijas darbinieks var pārbaudīt vai personai ir īpašās pazīmes ar apģērbu nosegtajās ķermeņa zonās tikai atsevišķos gadījumos (piemēram, ja ir zināms, ka personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu ir noteikta īpaša pazīme /tetovējums/, noteiktajā ķermeņa zonā. Aizturētās personas tiek fotografētas pielietojot digitālo video kameru, kas ir attālināti vadāma. Šobrīd Lielbritānijā nav izveidota centralizēta nacionālā datu bāze attiecīgās informācijas uzkrāšanai.

Vācija. Aizturētās, notiesātās un aizturētās personas tiek aprakstītas, saskaņā ar Vācijas Federālās Kriminālpolicijas biroja izstrādātiem noteikumiem. Veidlapu, kuru aizpilda par notiesāto, aizturēto personu satur informāciju par personas ārējo aprakstu (piemēram, anatomiskās pazīmes, tetovējumi, īpašās pazīmes valodas dialekts, ķermeņa izmēri, svešvalodu zināšanas utt.). Aizturēto, notiesāto personu fotografēšanu veic pielietojot digitālo pases fotogrāfiju apmaiņas kvalitātes standartu, ko izstrādāja Vācijas Federālais Kriminālpolicijas birojs sadarbībā ar “PG EBIS” (Di-

gitālo pases fotogrāfijas apmaiņas kvalitātes standarti (148. Kriminālpolicijas sēde, Kīle, 14./15.03.2001.). Aizturēto, notiesāto personas fotografēšanu veic no trijām personas sejas pozīcijām (pretskats, labais profils, kreisais – pusprofils), kā arī to fotografē pilnā augumā.

Polija. Aizdomās, notiesāto personu datu apkopošana tiek veikta saskaņā ar Kriminālprocesa kodeksu un Policijas likumu, Iekšlietu ministra regulu (rikojumu). Aizturētai personai apraksta tai raksturīgās īpašās pazīmes, ko veic šim mērķim apmācīti darbinieki. Aizturētās personas fotografēšanu veic saskaņā ar izstrādātiem noteikumiem (Nr. 170 poz. 1203, 2001/09/19, 5 pielikums) ar vienu vai divām digitālām kamerām, no četrām personas sejas pozīcijām (pretskats, profils – labais, kreisais – pusprofils).

Habitoloģijas – izmatošana (personas identifikācija pēc fotoattēla) biometrijā sākās 2003. gadā, kad ASV tika sākta šī jautājuma koordinēšana nacionālajā līmenī un ICAO apstiprināja projektu par personu biometrisku datu integrēšanu mašīnlasāmajos ceļošanas dokumentos. Kā viens no personas identifikācijas biometrijas elementiem ir personas fotografēšana, ko jāveic atbilstoši tām prasībām, kas izvirzītas personu apliecinājošiem dokumentiem vai arī normām, kas noteiktas tiesību aktos, kuri reglamentē šo jomu. Eiropas Savienības dalībvalstu personu apliecinājošiem dokumentiem, tai skaitā personu fotoattēliem ir saistoši šādi normatīvie akti:

- Eiropas Savienības Padomes regula (EK) Nr. 2252/2004 (2004. gada 13. decembris) par drošības elementu un biometrijas standartiem dalībvalstu izdotās pasēs un ceļošanas dokumentos;
- Eiropas Savienības dalībvalstu valdību pārstāvju 2004. gada 8. jūlija rezolūcija, kas papildina 1981. gada 23. jūnija, 1982. gada 30. jūnija, 1986. gada 14. jūlija un 1995. gada 10. jūlija rezolūcijas par vienotā pasu formāta parauga ieviešanu.
- Eiropas Kopienų komisijas 2005/II/28 lēmums, ar kuru nosaka tehniskās specifikācijas drošības elementu un biometrijas standartiem dalībvalstu izdotās pasēs un ceļošanas dokumentos;
- Starptautiskās Civilās Aviācijas organizācijas – ICAO standarts Doc.–9303 “Machine Readable Travel Documents”, Six Edition – 2005, Part 1, “Machine Readable Passports”, Volume 1, Machine Readable Passports without additional data storage” un Part 1 Volume 2 “Machine Readable Passports, Specifications for Electronically Enabled Passports with Biometric Identification Capability”.

Autors uzskata, ka standartizēta signalītisko personu fotoattēlu veidošana, pielietojot biometrijas standartā noteiktās prasības, nodrošinātu

vienotu personu ārienes pazīmju fiksāciju ar mērķi sekmēt aizturēto, notiesāto personu, apcietinātu personu, meklējamo personu, kā arī liķu identifikāciju. Lai veidotu vienotus nosacījumus fotografējot personas būtu nepieciešams noteikt, ka tās fotografējot tiek veidoti sekojoši fotoattēli – pretskats, labais profils un kreisais pusprofils (pagriežot personu 3/4 pagriezienā pret sevi), kā arī jāfotografē personu sevišķās prasības, ja tādas pastāv (piemēram, rēta, tetovējums utt.), izmantojot mēroga lineālus. Ieteicams arī fotografēt personas visā augumā pievienojot augumam mēroga lineālu, lai parādītu personas auguma un miesas uzbūves lielumu, kā arī kreiso un labo pusprofilu, ja personas sejas labajā vai kreisajā profilā ir krasas atšķirības (piemēram, rēta). Fotografējot neatpazītu liķi, ir jāfotografē personas galvas – sejas pretskats, labais profils un kreisais pupprofilss, pilns augums un esošās sevišķās pazīmes.

Vienlaicīgi nepieciešams noteikt normatīvajos aktos, ka video novērošanas sistēmas un ar tām iegūtos personas attēlus var izmantot automatizētās sistēmās, lai identificētu personu, kuras tiek meklētas par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu vai saistībā ar to, kā arī noteikt, ka personu fotoattēlus un personas ārējo pazīmju aprakstus, to identifikācijas nolūkā, var integrēt personas identifikācijas sistēmās. Personu identificē pēc sejas elementu – uzacu, acu, deguna, lūpu novietojuma un izmēra utt. Ar programmatūras palīdzību apstrādā, “Web” – kameras saņemtos attēlus un salīdzinot tos ar datu bāzē esošajiem personu sejas datu parametriem. Lai personu varētu atpazīt un identificēt arī gadījumā, ja galva ir nedaudz noliekta vai pagriezta, var izveidot galvas trīsdimensiju attēlus. Video ierakstos, kuri uzņemti pirms kriminālprocesa uzsākšanas var būt nofiksēti noziedzīga nodarījuma izdarīšanas momenti, epizodes vai noziedzīgā nodarījuma mēģinājumi, kuros atspoguļotas personas, priekšmeti (piemēram, autotransports, persona – tās seja).

Izvērtējot augstāk minēto autors secina, ka nepieciešams izstrādāt ES normatīvo akta projektu, kas nosaka kārtību un prasības vienotai ES personas identifikācijas automatizētai sistēmas izveidei, nosakot precīzu iekļaujamo personu loku, vienotas metodoloģijas ieviešanas kārtību – kādā ir jāveic personas ārējais apraksts, kādā ir jāveic personas fotografēšana un kārtību kādā informāciju ievada un izmanto automatizētās personas identifikācijas sistēmās nacionālā līmenī un starptautiskā līmenī. Izstrādājot personas apraksta un fotoattēlu veidošanas metodoloģiju nepieciešams noteikt minimālo un obligāto informācijas apjomu, kas obligāti jāiekļauj aprakstot personu (piemēram, personas biogrāfiska informācija, anatomiskās pazīmes un sevišķās pazīmes, noslieces un prasmju

pazīmes), kā arī prasības, kas jāievēro veidojot personas fotoattēlus. Piemēram, fotoattēlu kvalitātei ir jāatbilst personas biometrijas datu fotoattēlu iegūšanas kvalitātei, ko nosaka standarts – ISO/IEC FCD 19794-5. Papildus autors vērs uzmanību, ka veidojot personu automatizētās identifikācijas sistēmas ir jāparedz, ka tās ir integrējamas ar citām sistēmām un datu bāzēm, lai personu varētu identificēt pēc cietušā un liecinieka sniegtās liecības, izveidotā personas kompozicionālā portreta, pēc personas ārējā apraksta, kā arī pēc fotoattēla, kas iegūts no video novērošanas sistēmām (1. pielikums, automatizētās personas identifikācijas sistēmas projekta vizuālā shēma).

Bibliogrāfija

Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):

1. Evardsons A. (2007) *Kriminālistikas tehniskie līdzekļi*. Rīga: SIA Biznesa augstskola Turība.
2. Гусев А.А. (1927) *Дактилоскопия и другие методы*. Москва.
3. Autoru grupa Kavaliera A. Vadībā (2003) *Kriminālistika*. 1. daļa, Kriminālistiskā tehnika. Rīga: SIA P&Ko.

Raksti žurnālos:

4. Liand S. Z., Jain A. K. (2011) *Handbook of Face Recognition*, Second Edition, Springer, October.
5. Jain A. K., Ross A. (2011) Nandakumar K., *Introduction to Biometrics*, Springer, November.

Normatīvie akti:

6. Sodū reģistra likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2001,11. oktobris, Nr. 156 (2543), zaudējis spēku 2005, 21. oktobrī.
7. Biometrijas datu apstrādes sistēmas likums: LR likums, Latvijas Vēstnesis, 2007. 14. jūnijs, Nr. 95 (3671); zaudējis spēku 2009, 24. jūnijā.
8. Kārtība un apjoms, kādā iesniedzamas ziņas Sodū reģistram un iesniedzamas reģistrā iekļautās ziņas: MK noteikumi Nr. 687, Latvijas Vēstnesis, 2006, 22. augusts, Nr. 138 (3506).
9. ISO/IEC FCD 19794-5 Biometric data interchange formats – Part 5: Face image data (2011.11.03.).

Materiāli no interneta:

10. Facial recognition system. <http://www.answers.com/topic/facial-recognition-system> (2011.03.10.).
11. Informācijas sistēmas “Kontingents” veidošanas un izmantošanas instrukcija. Iekšlietu ministrijas rīkojums Nr. 722., 2001, 19. novembris. <http://www.ic.iem.gov.lv/?q=lv/node/100> (2011.03.10.).

Role of Habitology in Criminal Detection, Problems

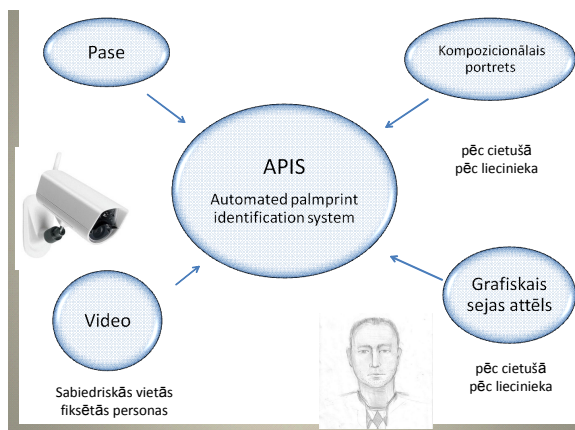
Summary

In assessing the above-mentioned countries experience, we can conclude that the law enforcement agencies personal description is made depending on the person given the procedural status (convicted, the suspect, detainee, etc.). Mostly it is carried out according to each country's national legislation, and the basis for the design of the person describing the requirements, but the systems of information to be included on the description of the person is different and not integrated into the EU single information system, because there is no set uniform requirements for personal information to be included in the description (specific guidance). Given the above author to develop a single information system, developed based on the methodology, thus facilitating the identification, using the included biographical information, the anatomical characteristics and the particular characteristics, inclinations and skill characteristics, as well as photographs, obtained using the standard requirements for photo quality. In addition to the author points out that creating such automated personal identification system is necessary to provide the opportunities for integration with other databases to identify persons including the victim, witness testimony to establish the parties' compositional portrait and identify the person as established by the description and picture as well as the photo obtained from video surveillance systems.

Key words: biometrics, habit.

1. pielikums

Automatizētās personas identifikācijas sistēmas projekta vizuālā shēma

* A. Evaradona personīgais prezentācijas materiāls par tēmu: "Kriminālistiskās tehnikas loma un iespējas organizēto grupu noziegumu atklāšanā"

PAPILLĀRLĪNIJU RAKSTU PĒDU UZ LĪĶA ATRAŠANAS, VIZUALIZĒŠANAS UN IZŅEMŠANAS PRAKTISKIE ASPEKTI

Anotācija

Noziedzīgu nodarījumu notikumu vietās visbiežāk tiek atrastas, fiksētas un izņemtas cilvēka roku pirkstu un delnu pēdas. Šo pēdu vizualizēšanas metožu pieaugošā loma vērojama situācijā, kad nav iespējams identificēt eventuos lieciniekus noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Transformācijas apstākļos būtiski pieaug zinātnes loma sniedzot arvien jaunus risinājumus gan teorētiskā, gan praktiskā dimensijā sekmējot jaunu metožu ieviešanu praksē. Attīstoties papillārlīniju rakstu pēdu vizualizēšanas metodēm, vienlaicīgi tiek meklēti arī jauni risinājumi to pielietošanai uz objektiem ar dažādām virsmām, piemēram, uz liķa.

Raksta mērķis: Liķa kā izpētes objekta nozīmīguma palielināšana, rodot jaunas iespējas noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un personas identificēšanā, veicot papillārlīniju rakstu pēdu atrašanu, vizualizēšanu un izņemšanu no liķa ādas.

Raksta uzdevums: Pētījuma eksperimentālās sērijas uzdevums bija rast visprogresīvāko un visefektīvāko pēdu vizualizēšanas metodi uz cilvēka ādas.

Pētījuma problēma: Pētījuma eksperimentālās sērijas laikā aktualizējās problemātika ar pēdu veidošanās apstākļu pielīdzināšanu eksperimentāli atstātajām pēdām.

Novitāte un galvenie secinājumi: Veiktā pētījuma rezultāti apliecināja fizikālās metodes (papillārlīniju rakstu pēdu apstrāde ar daktiloskopisko pulveri un Marabu putna spalvu otiņu) priekšrocības pēdu vizualizēšanas procesā, bet savukārt pēdu pārkopēšanas procesā sevi vislabāk rekomendēja silikona pasta ISOMARK. Kopumā veikto pētījumu sērija apstiprināja laika perioda, apkārtējās vides temperatūras, gaisa mitruma, liķa temperatūras un ādas stāvokļa būtiskumu.

Atslēgas vārdi: eksperimentālā sērija, fizikālā metode, apkārtējās vides temperatūra, ādas stāvoklis.

Papillārlīniju rakstu pēdu salīdzinoši lielā izplatība notikumu vietās, kā arī to izmantošana personas identifikācijai izmantojot datu bāzes, kuru izmantošana būtiski samazina personas identifikācijas laika periodu, piešķir šīm pēdām lielu lomu noziedzīgu nodarījumu atklāšanā. Protams, vislabākie rezultāti papillārlīniju rakstu pēdu vizualizēšanā ir tieši uz līdzinām virsmām, taču ņemot vērā papillārlīniju rakstu izplatību jāņem vērā arī iespējamās virsmas, uz kurām šīs pēdas var veidoties. Viena no šādām virsmām ir cilvēka āda.

Cilvēka āda kā papillārlīniju raksta pēdu uztvērējobjekts zinātniekus jau ieinteresējusi sen, veicot praktisko eksperimentu sēriju meklējot visprogresīvāko un visefektīvāko pēdu vizualizēšanas metodi.

Viena šādu praktisko eksperimentu sērija tika veikta Freiburgas Tiesu medicīnas institūta direktora profesora Dr. med. S. Pollaka vadībā.

Pirms eksperimenta uzsākšanas detalizēti tika izpētīti citu zinātnieku eksperimenti papillārlīniju rakstu pēdu vizualizēšanā uz cilvēka ādas, piemēram, radioelektronogrāfijas metode, pārklājot papillārlīniju rakstu pēdas ar svina pulveri (Grahams); joda tvaiku metode, pārkopējot vizualizētās papillārlīniju rakstu pēdas uz sudraba plāksnes (Šins, Argju, Mūnijs, Paže, Adkoks, Hammers); ciānakrilāta metode, pārklājot papillārlīniju rakstu pēdas ar ciānakrilāta tvaikiem (Vilkinsons, Vatkins, Geberts, Li); kā arī fizikālo metodi, pārklājot papillārlīniju rakstu pēdas ar daktiloskopisko pulveri un pārkopējot uz daktiloskopiskās plēves (Fišers, Mūnijs, Hammers) (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 129).

Praktisko eksperimentu sērijas mērķis bija izstrādāt vienkārši izmantojamu daktiloskopisko pēdu uz liķa ādas vizualizēšanas un fiksēšanas metodi, lai pielietotu to kriminālistikā.

Gada laikā S. Pollaka vadībā tika veikta praktisko eksperimentu sērija ar nosaukumu “Daktiloskopiskās pēdas uz cilvēka ādas”. Eksperimentu veikšanā dalību ņēma dažādi policijas dienesti un tiesu medicīnas institūti.

Eksperimenti tika veikti uz 10 vīriešu un 10 sieviešu liķiem, kuri bija nosūtīti uz tiesu-medicīnisko obdukciju (autopsiju). Liķu vecums bija no trim mēnešiem līdz astoņdesmit sešiem gadiem. Viens no būtiskākajiem aspektiem pēdu vizualizēšanā ir laika periods no pēdu atstāšanas līdz pēdu vizualizēšanas uzsākšanai, tāpēc pēcnāves laiks veicot eksperimentālo sēriju variējas no sešām stundām līdz četrām dienām.

Pētījuma laikā būtiska uzmanība tika pievērsta sekojošiem parametriem, kurus savos pētījumos detalizēti bija aprakstījis Sampsons: spiedienspēkam (spēks, kāds pielietots pēdu veidošanas procesā), upura ādas īpatnībām, ādas virsmas temperatūrai, apkārtējās vides temperatūrai un gaisa mitrumam, laika periodam no pēdu atstāšanas momenta līdz pēdu vizualizēšanas uzsākšanai (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 130).

Eksperimenta laikā papillārlīniju rakstu pēdas tika atstātas uz pēc iespējas sausas, gludas un nebojātas ādas virsmas. Pirms pēdu atstāšanas, uz ādas virsmas tika sazimētas un sanumurētas pēdu atstāšanas vietas. Atstājot pēdas tika pielietotas vairākas variācijas:

- pēdas tika atstātas ar roku dabīgi izdalīto tauku-sviedru vielu;
- pēdas tika atstātas rokas pārklājot ar citu ķermeņa daļu (piere, kakla skausta daļa) dabīgi izdalīto tauku-sviedru vielu;
- pēdas tika atstātas ar rokām, kuru papillārlīniju virsma pārklāta ar krēmu (pirms pēdu atstāšanas tika nogaidīts, kamēr krēms iesūksies ādā) (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 131).

Uz katra no eksperimentā izmantotā ķermeņa tika uzlikta divdesmit pēdas pielietojot dažādu spiedienspēku, kurš netika mērīts, bet atstājot pēdas tika apzīmēts kā viegls, vidējs vai stiprs. Tāpat arī pēdu veidošanas procesā tika veidotas pēdas, kuru atstāšanas apstākļi tika pielīdzināti pēdas veidošanās procesam, ķermeni paceļot un pārvietojot, kā arī imitējot ķermeņa vilkšanu.

Veicot pēdu vizualizēšanu pēdas tika apstrādātas ar:

- joda tvaikiem;
- magnētisko pulveri pielietojot magnētisko otu;
- apputeksnējot pēdas ar Marabu putna spalvu otu (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 132).

Ar pulveri pārklātās pēdas tika fiksētas fotografējot pielietojot makro objektīvu ar polarizācijas filtru. Pēdas, kuras tika apputeksnētas ar tumšo magnētisko pulveri fiksēja ar pēdu fiksēšanas foliju, baltu želantīna foliju vai atlējuma pastu ISOMARK.

Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka ar joda tvaikiem aptvaikotās eksperimentālās pēdas atspoguļojās kā brūngani traipi, kuros nebija saskatāmi papillārlīniju raksti. Tāds pats rezultāts bija apstrādājot eksperimentālās pēdas ar magnētisko pulveri. Savukārt apstrādājot eksperimenta gaitā atstātās pēdas ar Marabu putna spalvu otiņu tika gūts pozitīvs rezultāts papillārlīniju rakstu pēdu vizualizēšanā (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 132).

Pēdu fotografēšanas procesā tika konstatēta sekojoša problēma, kontrasts starp papillārlīniju rakstu un fonu bija neliels (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 132). Tas izskaidrojams ar pēdu veidojošās vielas un pēduztvēreobjekta virsmas līdzvērtīgajām adhēzīvajām īpašībām. Bet izgaismojot pēdas slīpi krītošā mākslīgā apgaismojumā pēdas bija saskatāmas labāk un līdz ar to tās bija iespējams nofotografēt, ar mērķi veikt šo pēdu tālāko izpēti.

Pēc pēdu fotografēšanas tika veikts eksperimenta nākošais posms, pēdu izņemšana ar caurspīdīgo pēdu izņemšanas foliju. Šī metode sevi neattaisnoja, jo uz folijas stipri atainojās ādas struktūra, kā arī pielipa

ādas daļiņas, kas savukārt apgrūtināja papillārlīniju raksta pārkopēšanu uz folijas. Labākus rezultātus uzrādīja želantīna folija, jo šī folija nepielīp pēduzverējobjekta virsmai tik stipri kā caurspīdīgā folija, līdz ar to labāk pārkopējas papillārlīniju raksta pēdas. Būtiski šajā eksperimentā bija tas, ka pārkopējot pēdas uz želantīna folijas, šo pārkopēšanas procesu dažkārt varēja veikt piecas reizes un katra nākošā pārkopētā pēdas kopija bija labāka par iepriekšējo. Kā alternatīvs pēdu pārkopēšanas materiāls želantīna folijai ir silikona pasta ISOMARK. Ļoti labi šī metode sevi nodemonstrēja pārkopējot pēdas no cilvēka ādas virsmas ar apmatojumu un nelīdzenām virsmām (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 133).

Kopumā eksperimentālās sērijas laikā tika atstāti 486 eksperimentālās pēdas, no kurām 150 pēdas varēja saskatīt papillārlīniju rakstu, bet savukārt 59 no šīm pēdām varēja izmantot tālākai izpētei ar mērķi izmantot šīs pēdas personas identifikācijai (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 133).

Attiecībā par pēdu substanci, eksperimenta gaitā noskaidrojās, ka pēdas, kuras tika atstātas ar tauku – sviedru vielu vispār nebija iespējams vizualizēt. Savukārt pēdu, kuras tika atstātas ar citu ķermeņa daļu tauku – sviedru vielu, kā arī ar krēmu, vizualizēšana bija sekmīga (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 133).

Eksperimenta laikā izrādījās, ka spiedienspēkam ar kādu atstāta pēda nav būtiskas nozīmes, jo izrādījās, ka jebkuras intensitātes tvēriena un pieskāriena pēdā ir iespējams saskatīt papillārlīnijas. Piemēram, satvēriena veidotājās pēdās bija vērojama situācija, ka pirkstu nagu falangas pēdā papillārlīniju raksts nebija saskatāms, bet vidējā un pamatfalangā, kā arī plaukstas daļā un iekšā atstātajā pēdā papillārlīnijas bija saskatāmas (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 134).

Eksperimenta gaitā tika pievērsta uzmanība arī ķermeņa vietai uz kuras tika atstātas eksperimentālās pēdas un ādas īpatnībām. Cilvēka vecums būtiski neietekmēja eksperimenta rezultātu, būtisks bija ādas stāvoklis. Pēdu kvalitāti būtiski ietekmēja apmatojums uz ādas, kurš papillārlīnijās veidoja pārrāvumu. Tāpat arī pēdu kvalitāti būtiski ietekmēja sīkās krunciņas, kaut arī ādas virsma bija gluda. Eksperimenta gaitā noskaidrojās, ka vislabāk pēdas varēja vizualizēt uz tādām ķermeņa daļām kā apakšstilbiem, pēdu locītavu un kāju apvidū, bet visliktākie rezultāti tika iegūti, ja pēdas tika atstātas krūšu, kakla un plecu rajonā, jo šajās ķermeņa daļās ir vairāk tauku dziedzeru (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 134).

Eksperimenta laikā apkārtējās vides temperatūra, pie kuras tika uzglabāti liķi vienmēr bija zem 27°C. Izpētāmo liķu ādas virsma savukārt nebija zemāka par 25°C. Savukārt vislabākie rezultāti bija pie temperatūras 10–15°C nekā pie augstākas temperatūras. Kaut gan eksperimenta laikā netika mērīta temperatūra rokai ar kuru tika atstātas eksperimentālās pēdas, bet subjektīvi tā vienmēr bija augstāk nekā liķa temperatūra (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 134).

Arī Sampsonu veiktie pētījumi apstiprināja, ka daktiloskopisko pēdu fiksēšana uz cilvēka ādas var izdoties tikai tad, ja:

- āda ir gluda un netraumēta;
- eksperimentālā pēda uzlikta ar taukainu roku;
- eksperimentālās pēdas tika uzliktas, kad liķa temperatūra jau bija zem 27 C°;
- līdz pēdu fiksēšanas brīdim apkārtējās vides temperatūra nevar paaugstināties vairāk par 27 C°;
- pēdu meklēšana ir veiksmīga, ja ādas temperatūra ir 22 C° un zemāk;
- pēdu vizualizēšana notiek agrākajā pēcnāves laika intervālā (laboratorijas apstākļos līdz 72 stundām pēc nāves iestāšanās brīža). (Lenertz, Schönborn, Bohnert 2002: 135).

Eksperimenta rezultāti apstiprināja iepriekš veikto pētījumu rezultātus un uzrādīja, ka ir iespējams bez īpašu materiālu lietošanas un laika tērēšanas nofiksēt pirkstu pēdas uz cilvēka ādas. Izmēģinājumu sērija neuzrādīja, ka pēdas jāizpēta pēc iespējas īsākā laika periodā pēc to uzlikšanas. Ar metodēm, kas tika izmantotas, lai nofiksētu pēdas, kas bija uzliktas iepriekšējā dienā, varēja sasniegt labus rezultātus un dabūt derīgas pēdas.

Runa par daktiloskopisko pēdu fiksēšanu uz miruša cilvēka ādas var būt tad, ja noziedznieks aizticis upuri pēc nāves, piemēram, transportējot liķi. Pašreiz nav iespējams konstatēt, kā var vizualizēt pēdas, kuras tika uzliktas uz dzīvām personām vai īsi pēc nāves. Tāpēc pastāv zināma skepse, ka būtiskais priekšnosacījums, lai izvērtētu pirkstu nospiedumus, ir tāds: pēdai jābūt uzliktai ar taukainu roku uz aukstas ādas, kura nav siltāka par upura ādu. Tādos apstākļos ir pieņemams, ka papillārliniju raksts saglabāsies un nepazudīs.

Bibliogrāfija

1. Lenertz, O., Schönborn, S., Bohnert, M. (2002) "Daktyloskopische Spuren auf Menschlicher Haut – Ergebnisse einer praxisorientierten Versuchreihe". Archiv für Kriminologie. 210: 129–138.

Finding, Visualization and Removal Practical Aspects of Papillary Line Patterns from Body

Abstract

Human's fingerprints and palm prints are mostly found, fixed and seized on the crime scenes. The role of visualization methods of such prints is getting more important, especially in situations when it is not possible to identify probable witnesses of a crime. Under the circumstances of transformation the role of science is growing. It gives new solutions both in theory and practice, and promotes enforcement of new methods. Along with development of methods of visualization of papillae pattern prints there is also being searched for new solutions of their use on objects with different surfaces, for example, on a dead body. Practical application of such methods might increase the importance of a dead body as a research object and might give new possibilities for a person's identification and detection of crime. The task of a series of experiments was to find the most progressive and effective method of visualization of prints on the human skin. The results of the research have fortified that usage of physical method (treatment of papillae pattern prints with dactyloscopic powder and Marabu brush) is the most effective one. Silicone pasta ISOMARK is better used for copying of prints. The research has verified the importance of period of time, temperature of environment, air humidity, temperature of a corpse and condition of skin.

Key words: a series of experiments, physical method, temperature of environment, condition of skin.

POLICIJAS ZINĀTNES ATTĪSTĪBA EIROPĀ

Anotācija

Pētījuma temata aktualitāte. Policijas zinātnes attīstība perspektīvas Eiropā un ar to saistītie pētījumu rezultāti atspoguļoti publicētos materiālos (Polizeiliche Handlungslungslehre – Polizeiwissenschaft, Schriftenreihe der Polizei – Führungsakademie, PFA, 2000. Aktuelle probleme der entwicklung der polizeiwissenschaften und der polizeilichen praxis, Polizeiakademie in Bratislava, Slowakische Republik, 2000. Perspectives of police science in Europe. Final Report, European Police College, April, 2007). Pētījumu materiālos ir publicēti dažādi viedokļi, bet tomēr vairākums aizstāv viedokli, ka Eiropā jāattīsta policijas zinātne kā atsevišķa zinātnes nozare.

Raksta ideja ir ieskicēt policijas zinātnes attīstības perspektīvas Eiropā un radīt diskusiju par iespēju attīstīt policijas zinātni Latvijā.

Latvijā 2001. gadā ar Zinātnes padome lēmumu policijas tiesības tika iekļautas juridiskās zinātnes apakšnozares klasifikācijā. Policijas tiesības ir juridisko zinātņu apakšnozare, kura teorētiski un empīriski pēta policiju kā institūciju, tās darbības tiesiskumu, organizāciju, uzdevumus un lomu sociālajā struktūrā, tās darba stilu, efektivitāti, kā arī izpausmes veidu un attieksmi pret sabiedrību.

Pētījuma mērķis un uzdevumi. Pētījuma mērķis ir izpētīt policijas zinātnes attīstības perspektīvas Eiropā. Izvirzītais mērķis tika sasniegts realizējot sekojošus pētījuma uzdevumus: apskatot policijas zinātnes vēsturi, policijas zinātnes aktuālos jautājumus. Analizējot policijas izglītības un apmācības problēmas Eiropā.

Pētījuma zinātniskā novitāte ir saistīta ar to, ka pētījumā tiek mēģināts izsekot policijas zinātnes attīstības perspektīvām Eiropā.

Apkopojot, var secināt, ka var izveidoties konflikts starp teoriju un praksi, ja netiks veikta nepieciešamā pētniecība policijas zinātnes jomā, lai nodrošinātu efektīvu policijas darbību.

Atslēgas vārdi: policijas zinātne, policijas darbība.

Policijas pētījumi tādās jomās kā policijas tiesības, kriminoloģija, kriminālistika, utt. ir prezentējuši virkni empīrisko pētījumu un teorētisko diskusiju. Lai gan pētījumos tiek izmantota starpdisciplināra pieeja, tomēr vēl joprojām nav attīstīta policijas zinātne.

Policijas zinātnes vēsture

Lai gan terminam “policijas zinātne” mūsdienu sociālajās zinātnēs nav vispārpieņemtas nozīmes un citi to apzīmē kā policijas pētījumi vai zinātniskie pētījumi saistībā ar policiju, tam tomēr ir un citi to apzīmē kā policijas pētījumi vai zinātniskie pētījumi saistībā ar policiju, tam tomēr ir senas tradīcijas.

Uz 18. gadsimta sākumu attiecas pirmais mēģinājums zinātniski analizēt policijas darbības jomu, kurā ietilpa visa iekšējā valsts pārvalde, ieskaitot justīciju un finanses. Francijā, aizsteidzoties priekšā citām valstīm, sāka veidoties zinātne par policiju. Bet šajā zinātnē visa policijas darbība tiek apskatīta nevis no tiesību un to tiesisko robežu noteikšanas viedokļa, bet gan vienīgi no filozofiskā viedokļa, vadoties no tautas labklājības kopējās laimes sasniegšanas galamērķa, kuru izstrādāja vācu filozofs H. Volfs. Tātad zinātne par policiju tās veidošanās pirmsākumos bija filozofiska, nevis juridiska.

18. gadsimtā policijas zinātne bija valdības zinātne, ļoti plašs jēdziens, kas ietvēra gandrīz visus valdības uzdevumus. Līdzīgi kā franču vārds “police”, tā arī vācu “polizei” attiecās uz veselu virkni valdības aktivitāšu ilgi pirms laika, kad pastāvēja policijas spēki, kuru uzdevums bija tās īstenot – tas notika galvenokārt 19. gadsimtā. (Matvejevs 2007: 25–32).

Policijas zinātne kļuva par akadēmisku disciplīnu dažās Eiropas valstīs 19. gs., un tā bija iekļauta universitāšu programmās. Pat tajās valstīs, kur nelietoja terminu “policijas zinātne”, tika izveidotas līdzīgas universitātes disciplīnas, ko apzīmēja ar terminiem “politiskā zinātne” vai pat “militārā zinātnes”.

20. gs. vārdu “policijas zinātne” valdības nozīme sāka izzust, to aizstāja ar kriminoloģijas un kriminālistikas nozīmi. Kopš 1970. gadiem lielākā daļā Eiropas valstu parādās empīriskie policijas zinātniskie pētījumi, kas notiek divējādi: pētījumus veic akadēmiskais personāls par policijas darbību un pētījumi, ko ierosina pati policija.

Policijas darbība balstās un arvien vairāk balstīsies uz zināšanām. Nākotnē policijas vadībai un policijas darbiniekiem būs nepieciešama labāka izglītība un plašākas zināšanas par policijas darbu un izaicinājumiem, ar ko būs jātiek galā.

Kopš 1970. gadiem policijas pētījumi Eiropā saistīti ar policijas un tās aktivitāšu vēsturisko pirmsākumu, un attīstības izpēti. Lielākā daļā Eiropas valstu policijas funkcijas pakāpeniski tiek atdalītas no militārā spēka lietošanas, un valdnieku privātās intereses tiek balstītas uz tiesību

aktiem, lai nodrošinātu taisnīgumu un tiesu varu un kalpotu visas sabiedrības interesēm. Citi pētījumi temati, sekojot vēsturiskajai perspektīvai, ir saistīti ar policijas un politikas savstarpējo iedarbību, kā arī policijas funkciju un lomas dažādošanu.

Policijas zinātne un pētījumi var aptvert ļoti plašu lomu spektru, ko policija ieņem kā noziegumu novēršanas, kā pakalpojumu sniedzēji, kā kārtības nodrošinātāji un nekārtību un domstarpību novēršēji. Mūsdienās policijas darbiniekiem ir jāpārvalda informācijas tehnoloģijas un to izmantošana un jātiek galā ar krīzēm.

Policijas aktivitāšu stratēģijas un stili ir kļuvuši par svarīgu policijas pētījumu sastāvdaļu. Kriminālizmeklēšanas process, policijas darbības modelis, kas vērstas uz kopienu interesēm, ASV zinātnieka Hermaņa Goldšteina (*Herman Goldstein*) “uz problēmām orientētais policijas” darba stils (Goldstein 1997: 236–258), un policijas darbība, balstīta uz slepeno informāciju, ir dažādie stili, kas zināmi un par ko tiek diskutēts daudzās Eiropas valstīs. Ielūkojoties policijas pētījumos, kas skar pašu policijas organizāciju, tad daudz tiek diskutēts par vadības problēmām un policijas darba kultūru.

Policijas zinātne

Kas ir zinātne? Zinātne ir pētnieciskās darbības sfēra, kuras mērķis ir jaunu zināšanu radīšana un sistēmiska sakārtošana (Vedins 2008: 14).

Vai policijas zinātne ir fundamentāla vai lietišķa? Policijas zinātne veic zinātniskus pētījumus par policiju kā institūciju un policijas darbību kā procesu. Kā lietišķa zinātne tā apvieno radniecīgas zinātniskās izziņas metodes un subjektus policijas aktivitāšu jomā, ieskaitot to, ko policija dara, kā arī ietekmi no ārpuses, kas atstāj iespaidu uz sabiedrisko kārtību un policijas darbību. Policijas zinātne ir pētnieciskās darbības sfēra, kuras mērķis ir jaunu zināšanu radīšana un sistēmiskā sakārtošanā, kas attiecas uz policijas darbības realitāti. Policijas zinātne atrodas grūti risināmu jautājumu viduspunktā, kas skar pētījumu, apmācību, izglītības, pilnveides un inovāciju būtību. Tā nav zinātne pati ar saviem likumiem, tā apvieno radniecīgas zinātniskās izziņas metodes, tādas kā sociālas zinātnes, kriminoloģija un kriminālistika.

Kā lietišķa zinātne tā uzrunā policijas pētījumus veicošo akadēmisko pasauli, kā arī policijas darbiniekus, kas iesaistīti apmācībā, izglītībā, pētniecībā un problēmu atrisināšanā, meklējot zinātnē balstītus risinājumus.

Pirmkārt, policijas zinātne tās plašā izpratnē un vispārējā nozīmē, kā dažādu zinātņu nozaru izmantošanas iespēja, lai sekmētu policijai izvirzīto mērķu sasniegšanu. Piemēram, policijas tiesību, kriminālistikas, kriminoloģijas un citu zinātņu nozaru izmantošanas iespēju pētīšana.

Otrkārt, policijas zinātne tās šaurā nozīmē koncentrējas uz policiju kā institūciju un viņas darbību sabiedrības kontroles jomā.

Var izdarīt secinājumu, ka dotajā policijas zinātnes jēdziena pirmajā nozīmē iet runa par dažādu zinātņu nozaru pētījumu rezultātu izmantošanu policijā (profesionālismu un specializāciju).

Otrā gadījumā, policijas zinātne tiek orientēta uz policiju kā institūciju tās organizācijas un darbības attīstību uz zinātnes pamatiem.

Ar “policiju” mēs saprotam valsts institūciju (vai institūcijas), kas ar nelielām atšķirībām, pazīstama visās Eiropas valstīs (Indrikovs 2007: 13–21). Pretēji tai – “policijas darbība” – ir process: termins, ko varam piemērot sabiedrības drošības un sabiedriskās kārtības nodrošināšanai (Matvejevs 2007: 35–46), noziedzības novēršanai un atklāšanai, reaģējot uz izsaukumiem un saistībā ar noziedzīgā nodarījumā cietušajiem. Bez policijas te var būt iesaistītas bezpeļņas organizācijas kā nevalstiskas organizācijas vai arī peļņu nesošas organizācijas privātā sektorā. Tātad te ir runa par policijas darbību kā jaukta tipa aktivitātēm, kurā ņem dalību arī citas organizācijas. Lai gan policijas darbības pasūtītājs parasti ir valsts, tradicionālā valsts policija tagad ir atbildīga tikai par daļēju policijas pakalpojumu sniegšanu daudzās Eiropas valstīs. Pārējo nodrošina privātais sektors, citas valsts sektora institūcijas. To varētu nosaukt par policijas darbības mūsdienīgu “daudzpusību” un viens no policijas zinātnes būtiskākiem jautājumiem būtu izpētīt šīs paplašinātās policijas darbības izpratnes nozīmi.

Turpmākā policijas zinātnes un pētījumu attīstība nevar aprobežoties ar policiju kā institūciju, zinātniskie pētījumi attiecībā uz drošību un policijas darbību paplašināsies, veidojot vispārīgāku izpētes līmeni.

Eiropas pieeja policijas zinātnei

Galvenais mērķis Eiropas pieejai policijas zinātnei ir policijas institūciju, policijas filozofiju, darba procesu un viedokļu par problēmām salīdzināšana. Salīdzināšanas nolūks policijas darbības jomā ir iegūt informāciju par līdzīgiem jautājumiem un problēmām ārzemēs, salīdzinot savus sasniegumus ar citiem, panākt labāku izpratni vienam par otru Eiropā, labāk saprast pašiem savas aktivitātes un uzsākt vai palielināt

starptautisko ekspertu komunikāciju. (Perspectives of police science in Europe 2007).

Salīdzinošā pieeja (lai arī bieži tikai kā papildu aspekts) sakārto pieredzes un informācijas apmaiņu sistemātiskā veidā, dodot iespēju mācīties vienam no otra. Tas ir nopietns solis ceļā uz Eiropas identitāti, ļaujot zināt, kas notiek, kāpēc notiek un kādi būtu alternatīvie ceļi, lai to paveiktu.

Policijas zinātne ir lietišķā zinātne un tā seko citu zinātņu salīdzinošām perspektīvām un metodoloģiskajiem standartiem.

Metodoloģija ietver divas pieejas: skatoties no augšas uz leju – tā ir tuvāka sociālo zinātņu metodoloģijai. Skatoties no realitātes policijas darbības, tā rada metodes attīstoši problēmām. Un pretēji: pirmās ir problēmas un pētnieciskā darba jautājumi un tad, kā otrais solis, tiks izvēlēta un attīstīta piemērota metodoloģiskā pieeja.

Mūsdienas policijas darbs nav autonoma, neatkarīga profesija. Tas lielā mērā ir atkarīgs no sabiedrības attīstības, politikas un noziedzības struktūrām. Mainīgās noziedzības struktūras prasa izmaiņas policijas darbībā un piemērotu instrumentu pieņemšanā – policijas darbā izmaiņas ir jāuztver kā normāla parādība. Lai nodrošinātu zinātniskos pētījumus un zināšanas, policijas zinātnei Eiropā nepārtraukti jādiskutē par šādiem jautājumiem: Kādas ir galvenās tendences sabiedrības, noziedzības un policijas darbības attīstībā, kuras ietekmē to, kā darbojas policija? Kāda ir policijas misija? Kāda ir policija savā darbībā? Kas ir policijas darbs? Kādi ir eiropiski problēmu risināšanas veidi, kādas ir atšķirības un šķēršļi?

Sastopoties ar pašreizējām nacionālās un starptautiskās policijas pētniecības, izglītības un apmācības aktivitātēm, var apgalvot, ka daudzas no tām ir atsevišķas problēmas, ko nosaka praktiskās vajadzības, bet vispārīgie jautājumi policijas kultūrā tiek lielākā vai mazākā mērā atstāti bez ievērības. Varētu būt, ka tas ir saistīts ar zinātniski pētniecisko darba un apmācību kultūru, kuru nosaka praktiskā un empīriskā dominēšana un bailes no “teorijas”.

Tiklīdz pētnieks kādā policijas institūcijā tiek turēts aizdomās, ka viņš rada “teoriju” “praktisku zināšanu” vietā, viņš ātri vien tiek izslēgts no spēles. Bet policijas zinātnei ir nepieciešama “teorija”. Ne tikai piemērotu metodoloģisko aspektu dēļ, bet arī diskusijās par galvenajiem jautājumiem. Viens no svarīgākajiem uzdevumiem nākotnē ir aptvert galvenos aspektus policijas darbībā, novērojot, analizējot, aprakstot un dodot ieguldījumu specifiskā pētniecības un apmācību aktivitātēs.

Otrs aspekts ir turpināt apspriešanu un iekļaut Eiropas policijas zinātnes attīstības vēsturi pētniecības darba un apmācību aktivitātēs. Tas vārētu būt arī Eiropas identitātes elements zinātniski pētniecisko un apmācību aktivitāšu jomā.

Pievēršot uzmanību pārrobežu perspektīvai, jāskaidro ar salīdzinošo aspektu. Līdz pēdējam laikam Eiropas valstīs trūka salīdzinošo pētījumu.

Nepieciešami salīdzinošie pētījumi par tādām jomām kā policijas sistēmas, policijas filozofijas, policijas vēsture, policijas darba stili, policijas kultūras, utt., un tas ir svarīgs uzdevums saistība ar nākotnes perspektīvām.

Jāsecina, ka policijas zinātne vēl nav sasniegusi citu radniecīgu zinātņu līmeni, piem., politoloģijas līmeni, kur politisko sistēmu salīdzināšanai ir ierādīta centrālā vieta. Tomēr ārpus Eiropas Savienības sistēmas pastāv policijas darbības salīdzināšanas tradīcija, kuras metodes, pieeju un rezultātus būtu jāiekļauj nākotnes pētnieciskajā darbā.

Domājot par salīdzinošo pētījumu mērķiem, jāmin divi aspekti: teorētiskais un praktiskais. Salīdzinošā pieeja uzskata policijas zinātņi par starptautisku vai eiropiski orientētu disciplīnu. Tā ir atslēga, lai izprastu un izskaidrotu, kas notiek Eiropā policijas darbības jomā. Citiem vārdiem sākot, par šīm jomām nav izpratnes bez salīdzinošas izpētes.

Praktiskā nepieciešamība nosaka vēl vienu pētniecības mērķi. "Darbības līmeņa kritēriju" nozīmē mācīšanos salīdzinot.

Valstu ietvaros policijas darbības koncepcijas un to pielietojumu praksē var apgūt, valstīm salīdzinot savas sistēmas un darba rezultātus. Darbības vērtējuma kritēriji ieviešami praksē Eiropas policijas darbības jomā, tiklīdz starptautisko ekspertu grupas ir tos pārrunājušas. Līdz šim nav atrasta sistemātiska pieeja, kā to paveikt. Vēl vairāk, papildus ceļi informācijas vākšanai būtu pārveidojami sistemātiskā pieejā, lai iegūtu un izplatītu zināšanas, kas balstās uz zinātniski pētnieciskā darba rezultātiem. Pat atsevišķu problēmu jautājumu salīdzinošie pētījumi varētu būt solis pretim efektīva izvērtējuma izstrādei, pat ja netiktu lietots šis termins.

Policijas zinātne, ķeroties pie salīdzinošas problēmu izpētes Eiropas kontekstā, varētu kļūt par pārbaudes akmeni turpmākiem pētījumu jautājumiem.

Papildu dimensija policijas zinātnē ir tā, kas vairāk sakņojas politikā nevis teorijā. Apskatot jautājumi par to, kā policijas darbība saplūst un apvienojas dažādās Eiropas valstīs, var apsvērt, cik lielā mērā attīstība

vienā ir bijusi veiksmīgāka nekā citās. Te viens no aspektiem ir policijas darbības efektivitātes izvērtēšana (Matvejevs 2005: 60–66).

Policijas izglītība un policijas apmācība

Boloņas procesam ir dziļa ietekme uz universitāšu/augstāko mācību iestāžu/sistēmu Eiropā (Augstākā izglītība Eiropā 2009: Boloņas procesa virzība).

Dažās Eiropas Savienības dalībvalstīs policijas apmācības un izglītības sistēma mainās, virzoties pretī Boloņas procesa rekomendāciju pieņemšanai (Schindler 2007: 25–40).

Policijā domas dalās par attieksmi pret turpmākās policijas izglītības attīstības risinājumiem (Smits, Emodts 1999: 50–53).

Policijas apmācība ietver procesu, kurā iegūst zināšanas, apgūst prasmes un iemaņas, lai varētu veikt specifiskus profesionālos uzdevumus. Zemāka ranga policijas darbiniekiem jāiet šis ceļš, lai iegūtu prasmi izpildīt specifiskus, ar policijas darbu saistītus uzdevumus.

Policijas izglītības mērķis arī ir zināšanas, prasmes un domāšanas veids, bet to māca, vairāk attīstot domāšanu, izpratni, tas ir vairāk vērst uz problēmu risināšanu un analīzi. Policijas izglītības mērķauditorija ir pieredzējušies darbinieki un tie, kuri vēlas ieņemt augstāku amatu.

Policijas zinātne piedāvā palīdzību gan policijas izglītībai, gan policijas apmācībai. Saturs (policijas izglītības temati), metodoloģija (pētījumi un problēmu risināšanas metodes) un intelektuāla attīstība (kritiskā domāšana) ir sastāvdaļas saiknei starp policijas izglītību un policijas zinātni. Tas veicina un attīsta studentu spējas vispārināt, saskatīt attiecības un efektīvi darboties jaunās situācijās, ko pilnībā nevar vizualizēt vai definēt.

Policijas apmācība vairāk balstās uz praktisko pieredzi un praktiskām iemaņām tā nebūtu jāizslēdz no policijas zinātnes.

Mūsdienu sabiedrībā, kas balstīta uz zināšanām, praktiskās iemaņas un prasmes var tikt balstītas uz zināšanām, kas iegūtas no zinātnes, un pētījumu rezultātiem, lai gan tās mērķis nav radīt zinātniskus ceļus problēmu risināšanai. Policijas apmācību un izglītības sistēmas Eiropas Savienības dalībvalstīs parāda nepieciešamību sadarboties praktiskā darba veicējiem ar akadēmisko personālu, policijas darbiniekiem ar pētniekiem.

Policijas zinātnes rezultātu īstenošana policijas praksē ir liels nākotnes izaicinājums.

Daži uzskata, ka būtu jānošķir policijas apmācība no policijas izglītības, sakot, ka policijas pētnieciskais darbs var brīvi attīstīties tikai, ja

to veic zinātniski pētnieciskajos institūtos neatkarīgi no policijas. Citi aizstāv viedokli, ka jāintegre policijas apmācība un izglītība, pārveidojot Eiropas Savienības nacionālās Policijas akadēmijas par akreditētiem akadēmiskiem institūtiem augstskolu (universitātes) sistēmā, tādā veidā padarot pozitīvo ietekmi, ko policijas pētījumi un augstākā izglītība atstāj uz policijas organizāciju, iespējami lielāku.

Boloņas process nodrošina šīs attīstības vispārīgo struktūru, kurā par akreditāciju ir atbildīgas nacionālas akreditācijas institūcijas.

Otra pieeja, kas ir sakritīga ar iepriekšminēto, ir izveidot Eiropas mēroga kopējas studiju programmas vadlīnijas policijas apmācībām un izglītībai. (Garonskis 2007: 15).

Bibliogrāfija

1. Aktuelle probleme der entwicklung der polizeiwissenschaften und der polizeilichen praxis (2000) Polizeiakademie in Bratislava, Slowakische Republik.
2. Goldstein, H. (1979) *Improving Policing: A Problem-Oriented Approach*. Crime & Delinquency 25, 236–258.
3. Garonskis, A. (2007) Eiropas policijas akadēmijas loma mūsdienu policijas darbinieku izglītošanā. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences materiāli. Policijas augstākās izglītības vadības problēmas. LPA. 11–20.
4. Indrikovs Z. (2007) Policijas jēdziens demokrātiskā valstī. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. Nr. 3, 13–21.
5. Matvejevs A. (2007) Policijas institūta un policijas tiesību zinātnes veidošanās sākumi // *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 1, 25–32.
6. Matvejevs A. (2007) Sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības jēdzienu definējums un analīze. // *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 2, 35–46.
7. Matvejevs A. (2005) Valsts policijas darbības efektivitātes vērtēšanas tiesiskie kritēriji // *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 3, 60–66.
8. Polizeiliche Handlungslungslehre – Polizeiwissenschaft, Schriftenreihe der Polizei Führungsakademie, PFA. 2000.
9. Publikācija “Augstākā izglītība Eiropā 2009: Boloņas procesa virzība” www.eurydice.org (2011.26.09.).
10. Publikācija “*PERSPECTIVES OF POLICE SCIENCE IN EUROPE*” *Final Report, European Police College, April, 2007*. www.cepol.europa.eu/ (2011. 26.09.).
11. Schindler, T. (2007) *Die polizei auf dem weg nach Bologna*. *Journal, Zeitschrift Für Polizeiwissenschaft und Polizeiliche Praxis*. *Respublik Österreich* 2, 25–40.
12. Smits, S., Emodts M. (1999) Saistība starp izglītību, pieredzi un policijas darba izpildi // *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. Nr. 2, 50–53.
13. Vedins I. (2008) Zinātne un patiesība. Rīga: Avots.

Развития полицейской науки в Европе

Резюме

Цель исследования заключается в рассмотрении перспективы развития полицейской науки в Европе, что послужило бы началом научной дискуссии по этому вопросу.

Полицейская наука может быть инструментом интеграции на национальном и международно уровне в будущем. Ее перспективы развития в Европе зависят от активности академических и полицейских кругов.

Ключевые слова: полицейская наука, полицейская деятельность.

Police Scientific Development in Europe

Summary

The study aims to look at police scientific development outlook in Europe, which could serve as the beginning of scientific debate on this issue.

Police science might be an instrument of integration, both nationally and internationally in the future. Perspectives of its development in Europe are dependent on both the academic and community policing activities.

Key words: police science, police activity.

THE NOVELTY AND OPPORTUNITIES
FOR IMPROVEMENT OF SCHENGEN COOPERATION.
LATVIAN OUTLOOK

Annotation

Schengen cooperation, which has removed internal border controls within much of the European Union, is a major achievement in the Area of freedom, security and justice.

Latvia became a member of the Schengen area on 21 December of 2007, when the internal land and sea border control was abolished. Air border control was removed in March of 2008.

The great advantage of Schengen is to make it easier for people to move around by abolishing internal border checks. They can travel freely in the Schengen area, which makes for economic, regional and cultural dynamism within Europe and especially the border areas. Though organized crime and illegal migration are not limited by state borders. Therefore, despite no border checks, all the appropriate authorities of the Schengen states closely cooperate. Apart from the exchange of information, mutual cooperation involves e.g. radio communication, establishing joint contact centers, delegating liaison officers to other countries or cross-border surveillance and hot pursuit, which allow police authorities of one country under some conditions to continue in their activities in the territory of the neighboring country.

Nevertheless, there are some problems of cross-border cooperation in the Schengen framework, which will be addressed in the paper outline.

As far as concrete measures for enhancing police co-operation within Schengen framework are concerned in several policy areas, there are three great axes around which measures to improve police co-operation in the European Union can be grouped: the first regards the flow of information, the second actual cross-border co-operation, and the third creating a common culture, common instruments and methods.

Key words: European Union, Schengen cooperation, police, police co-operation.

Schengen cooperation, which has removed internal border controls within much of the European Union, is a major achievement in the Area of freedom, security and justice.

The Schengen cooperation dates back to 1985, when France, Germany and the Benelux countries signed the Schengen Agreement and, five years

later, the Schengen Implementing Convention, which extended the Agreement and made it more concrete. These documents were gradually developed by other legal acts called the Schengen acquis, applicable to all Member States with agreed exceptions. At the end of 2007, there was an unprecedented expansion of the Schengen area from 15 to 24 Member States. Latvia became a member of the Schengen area on 21 December 2007, when the internal land and sea border control was abolished. Air border control was removed in March 2008.

The great advantage of Schengen is to make it easier for people to move around by abolishing internal border checks. They can travel freely in the Schengen area, which makes for economic, regional and cultural dynamism within Europe and especially the border areas. Though organized crime and illegal migration are not limited by state borders. Therefore, despite no border checks, all the appropriate authorities of the Schengen states closely cooperate. Police co-operation was thought of as one of the “complementary measures to safeguard internal security” (Article 17 of the Schengen Agreement of 1985). Apart from the exchange of information, mutual cooperation involves e.g. radio communication, establishing joint contact centers, delegating liaison officers to other countries or cross-border surveillance and hot pursuit, which allow police authorities of one country under some conditions to continue in their activities in the territory of the neighboring country.

The countries commit themselves to cooperating and helping each other in preventing and solving crime. This cooperation, however, is limited to requests which are not in the exclusive competence of judicial authorities or which are not connected with the use of coercive measures by the requested party. Communication between police authorities in these cases is direct. It is important that the written information provided by the requested contracting party may be used by the requesting party as evidence in criminal proceedings only with the consent of the competent judicial authority of the requested contracting party.

At the same time, Schengen cooperation aims to protect people and their property through increased cooperation between the police forces, customs authorities and external border control authorities of all the Member States. These new forms of cooperation have been introduced to offset any risk of a security deficit connected with the abolition of internal borders. In the context of police cooperation, the Schengen acquis provides for improved systems of communication between police forces, hot pursuit of criminals and the cross-border surveillance of suspects, as

well as mutual operational assistance and direct exchanges of information between police authorities. This is an enormous advantage in the fight against terrorism, organized crime, trafficking in human beings and illegal immigration. At the same time, strict uniform rules adopted under the Schengen agreements ensure the protection of data and protect people against any infringements of their fundamental rights.

In order to become a full-fledged member of the Schengen, Latvian law enforcement authorities set up such priorities: change of understanding, implementation of compensatory measures, improvement of cooperation (especially with Estonia and Lithuania as neighbor countries) and personnel training.

Seeking to develop and strengthen mutual cooperation between Latvian law enforcement authorities and the relevant authorities of neighbor countries on the 7th of June 2006 during the Council of Ministers of the Baltic States the Government of Latvia signed governmental agreements with Lithuania and Estonia on cooperation in combating organized crime and other offences and on joint actions in border regions (<http://www.likumi.lv/doc.php?id=146896>) (<http://www.likumi.lv/doc.php?id=211887>). These agreements define categories of exchanged information, provisions on application of Articles 39 and 46 of Schengen Convention, cross-border surveillance and hot pursuit, joint patrolling, protection of personal data and compensations. The next step was to draw up inter institutional agreements, so Cooperation Agreement on Cross-Border Cooperation between the Police Department under the Ministry of the Interior of the Republic of Lithuania and the State Police of the Ministry of the Interior of the Republic of Latvia was signed on the 15th–16th of November, 2007. In its turn the Regional Police Department of Vidzeme has cooperation agreement with West Prefecture of Estonian Police.

There is a very close and effective cooperation between Valka district of Latvia and Valga district of Estonia. In general Valka and Valga are separated by border but in reality these two towns are almost as one, just separated by a creek. Thereof cross-border cooperation is an everyday work in this area. The police departments in Valka and Valga in 2010 participated in 18 joint patrols – 13 in Valga and 5 in Valka. Meetings and practical exercises with Estonian colleagues are organized on regular basis.

Also other regional units of the State Police regularly participate in joint patrols with police units of neighboring countries. For example, the Regional Department of Kurzeme from the 1st September of 2009 till

the 1st of January of 2010 participated in 8 joint patrols with Lithuanian colleagues. The results are following – 49 vehicles were checked, 2 administrative protocols were drawn up concerning offences of traffic regulation and 10 administrative protocols concerning other offences. One of joint patrols was aimed to combat illegal fishing. There was organized common practical exercise on hot pursuit where 17 officials from Latvia and 4 from Lithuania participated. The Regional Department of Zemgale participated in 5 joint patrols; as a result 10 administrative protocols have been drawn up.

At the national level there is an active and effective cooperation between the State Police and the State Border guard. For instance in year 2010 the number of initiated cases has increased (in 2010 – 342 cases, 2009 – 152), especially in relation to cases about counterfeit of residence permit, illegal migration and persons who asks for refugee status. In 2010 the officials of the State Police prepared 2784 reports to examine these requests.

One of the most important measures that have been taken concerning the control of borders, the issue of visas and residence permits and the fight against crime in order to compensate for the abolition of internal border controls is Schengen Information System (hereafter – SIS). The SIS gives the national police, border-surveillance and visa-issuing authorities permanent access to the latest information on persons who are wanted, missing or banned from residence and also on lost and stolen property. The SIS has been in operation since 1995, Latvia joined it in September, 2007. Now it is impossible to imagine the work of the State Police without SIS, this information system has a great added value. The results using SIS become better and better every year. The SIS is a major accomplishment in the field of police co-operation in the Union. By March 2003, more than 11 million records on wanted persons and objects had been recorded. Over 35.000 positive identifications of persons or objects are reported annually to the national SIRENE. The success is mainly due to the central role which SIS plays in the concept of the abolition of border controls, the performance of external border controls, its integration in the normal national police and border-control applications, and the intense follow-up on the level of the Council Working Groups under each EU Council Presidency. SIS has fulfilled the high expectations of the law-enforcement community. Over time, more sophisticated functionalities mean that the SIS could gradually evolve into a tool that could be used for other purposes, to better reflect the reality of shared

responsibilities for a common security area. An example of such a more sophisticated functionality would be the possibility to store biometric data. An essential benefit of such an evolution would be the possibility to run more precise searches in order to avoid the problems of today's alphanumeric searches that will inevitably become less precise as the database grows. Availability of SIS gives it indisputable advantage comparing for example with Interpol data bases that are not available to ordinary police officer. Especially SIS facilitates investigation of stolen vehicles that due to abolition of internal borders very often are transported abroad. SIS as well facilitates operational activities, for example Article 99 of the Convention that prescribes discreet surveillance.

The central authority of the State Police for information exchange in the Schengen framework is International Cooperation Bureau of the Central Criminal Department of the State Police. Bureau coordinates cross-border cooperation with the competent authorities of other member states of the Schengen area in the cases of application of the Articles 40 and 41 of the Convention. The State Police College ensures regular practical exercises on these issues. For example, in year 2010 there were organized 6 cross-border trainings on cross-border hot pursuit and in 2011 8 training sessions on the same topic.

Secondment of Liaison officers is one the most effective instruments of cross-border police cooperation. The State Police had the Liaison officer in the United Kingdom for more than 5 years. In 2009 for instance the Liaison officer initiated 185 new cases. Due to economic crisis in 2009 the Liaison officer was withdrawn back to Latvia. The Liaison officer ensures substantial support concerning exchange of information in relation to wanted and missing persons, extradition etc.

Nevertheless, there are some problems of cross-border cooperation in the Schengen framework. Next, the author will review some of such problems which over time proved in real practice.

The first problem clearly is associated with a process of mutual exchange of information between Member States. For example, fairly often answers for requests are not got in time; it complicates the work of persons directing the proceedings because of strict terms defined in Latvian national legislation. From the other hand this may be compensated with so called Swedish initiative that foresees urgent terms for answering information requests. The great advantage of this instrument is that received information in the framework of this document is recognized as evidence in criminal proceedings that facilitates investigation.

Speaking about identity papers, there is a problem that if the person informs about loss of his/her passport, in substance the use of this document becomes invalid and its use illegal. So the competent authorities should remove this document but sometimes it does not happen on time, so it causes circumstances for illegal use of identity documents.

In addition sometimes there are collisions between data inserted in SIS and Interpol data bases. For example the person from the third country in accordance with Interpol data is wanted for arrest for robbery but in accordance with SIS in the Schengen area this person is wanted for arrest because of identity documents' theft. In Schengen area priority is for SIS data, but out of Schengen this person would be detained for offence inserted in Interpol information systems.

Article 44 of the Schengen Convention contains the short-term obligation, as well as a long-term undertaking, to improve communication links, in particular in border areas. There is, however, not enough information available to determine the extent to which this has actually been done. The links to be established are not limited to phone and fax, but also encompass data and computer links. The options to examine in the long term focus on improvement of radio communications. Radio communications are mostly hindered by the technical diversity of the two main communication standards, TETRA and TETRAPOL. Besides interoperable communication systems, the exchange of phone numbers and frequency tables, plus knowledge of the language of the other Member State are equally necessary for efficient communication. Therefore there is a need to strongly support language training of police officers as one of the key issues to make cross-border police co-operation work.

Police in border areas could also consider using GSM/GPRS phones to contact their equal number across the border when direct contacts are necessary. Although it may seem self-evident, there is resistance among some police services on the grounds of risks to confidentiality and dependence on commercial providers. As some Member States' police have proven, however, such concerns can be addressed by using encryption.

One more example of actual unsolved issues is minors that on regular basis leave social institutions like orphanages and go abroad. Factually the residence country of this minor should provide return journey but because of lack of financial resources this is a problem because consular services are not provided with money for these purposes. Taking into

account that Latvia is a small country there are few such cases but as we know for some member states it is an important issue.

Also international co-operation is further complicated by the co-existence in many countries of different police bodies, e.g. civil-status police, military-status police, national, regional, local police or a fully regionalized police. From an organizational perspective, it is understandable that the co-existence of several separate police corporations complicates co-operation, including the sharing of information. Member States have therefore usually designated one service which is competent for all international contacts. It is essential that each Member State organizes its internal coordination in such a manner that all relevant services will be able to participate in international co-operation.

The next problem relates to lack of empirical research on police co-operation within Schengen area. Current scientific research regarding police co-operation has a number of shortcomings. There is not much research done as such on this subject and the research which does exist is often limited to a normative analysis of treaties, institutions, competencies and procedures, but does not sufficiently cover the real functioning of existing co-operation. Conversely, research may often focus on certain aspects of police co-operation and not offer adequate insight into the organization and functioning of the larger whole. Most research does not cover the concrete problems confronting the Union in the area of cross-border crime. Furthermore, research usually remains limited to an analysis of the methods of co-operation and does not pay adequate attention to its necessary incorporation into the police and judicial systems of the Member States. Little research has been done into the investments necessary for such co-operation and the possible adaptation of the national systems to it.

Finally, there is a lack of statistical data on the main crime phenomena in the Member States. Such data is necessary to identify differences in the occurrence and seriousness of these phenomena. Their availability would enable the development of effective policy measures at EU level.

The author therefore considers that the problems and measures described below for the main policy areas are essential to concretely improve and speed up police co-operation in the Schengen area. All of them could be implemented within the existing provisions. There are three great axes around which measures to improve police co-operation in the Schengen area can be grouped: the first regards the flow of information, the second actual cross-border co-operation, and third – with creation of a common culture, common instruments and methods.

Bibliography

1. The Schengen acquis – Convention implementing the Schengen Agreement of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic on the gradual abolition of checks at their common borders // Official Journal L 239, 22/09/2000 P. 0019–0062.
2. Agreement between the government of the republic of Latvia and the government of the republic of Lithuania on cooperation in combating organized crime and other offences and on joint actions in border regions // Latvijas Vēstnesis, 01.11.2006, N. 174.
3. Agreement between the government of the republic of Latvia and the government of the republic of Estonia on cross – border cooperation in combating crime // Latvijas Vēstnesis, 11.10.2006, N. 162.

Jaunami un iespējas Šengenas sadarbības uzlabošanai. Latvijas izredzes

Kopsavilkums

Šengenas sadarbība Eiropas Savienībā – kontroles atcelšana pie iekšējām iesaistīto dalībvalstu robežām, tādējādi ļaujot īstenot personu brīvu pārvietošanos, taču vienlaicīgi ieviešot dažādus kompensējošos mehānismus, lai tādējādi palīdzētu dalībvalstīm cīnīties pret nelikumīgu migrāciju un efektīvāk veikt noziedzības apkarošanu. Šie pasākumi pavēra pilnīgi jaunas iespējas tiesībaizsardzības iestāžu pārrobežu sadarbībai. Ir panākts veiksmīgs līdzsvars starp vajadzību ātri reaģēt uz noziedzīgiem nodarījumiem un ievērot valsts suverenitāti. Saskaņā ar Šengenas konvenciju, izveidotie jaunie līdzekļi ir kļuvuši par kritēriju starptautiskai sadarbībai policijas, krimināltiesību un robežkontroles jautājumos. Tie ir izmantoti kā paraugs daudzos divpusējos un daudzpusējos instrumentos, jo daudzas valstis ir atzinušas to lietderību. Latvija kļuva par Šengenas zonas dalībvalsti 2007. gada 21. decembrī, kad tika likvidēta iekšējā robežkontrole uz sauszemes un jūras robežām. 2008. gada martā tika likvidēta arī gaisa robežas kontrole.

Šengenas zonas lielākā priekšrocība ir cilvēku brīvas pārvietošanās nodrošināšana, atceļot iekšējo robežkontroli. Cilvēki var brīvi pārvietoties Šengenas zonas ietvaros, kas tādējādi Eiropā kopumā un it īpaši pierobežas rajonos veicina ekonomisko, reģionālo un kultūras dinamiku. Tai pat laikā arī organizētai noziedzībai un nelegālai migrācijai robežas ir atvērtas. Tāpēc, neskatoties uz to, ka Šengenas valstu starpā nepastāv robežkontrole, attiecīgo valstu tiesībsargājošās iestādes cieši sadarbojas. Šengenas konvencija paredz dažādus savstarpējās sadarbības instrumentus, piemēram, pastāvīgi informācijas apmaiņas risinājumi, vienu radiosakaru shēmas, kopīgu sadarbības punktu izveidi uz robežām, sakaru virsnieku deleģēšanu, pārrobežu novērošanu un vajāšanu, kas pie noteiktiem nosacījumiem ļauj policijas iestādēm nepieciešamības gadījumā turpināt savas darbības kaimiņu valsts teritorijā.

Tomēr prakse laika gaitā ir parādījusi, ka šajā dalībvalstu savstarpējā sadarbībā pastāv arī dažādas problēmas, kuras arī tiek apskatītas referāta izklāstā.

Autora definētie priekšlikumi, lai uzlabotu policijas sadarbību Šengenas zonas ietvaros, fokusējas nosacītās trīs dimensijās: pirmkārt, pasākumi attiecībā uz informācijas plūsmas uzlabošanu, otrkārt, pasākumi attiecībā uz faktisko pārrobežu sadarbības procesu uzlabošanu, un, treškārt, pasākumi attiecībā uz kopīgas kultūras, kopīgu instrumentu un metožu veicināšanu.

Atslēgas vārdi: Eiropas Savienība, Šengenas sadarbība, policija, policijas sadarbība.

Новизна и возможности улучшения Шенгенского сотрудничества.

Прогноз для Латвии

Резюме

Шенгенское соглашение, которое удалило внутренние границы в пределах большей части Европейского союза, является главным достижением в области свободы, безопасности и правосудия. Латвия стала членом Шенгенской зоны 21 декабря 2007 года, когда был отменен внутренний контроль сухопутной и морской границы. Контроль воздушный границы был удален в марте 2008 года.

Самым большим преимуществом Шенгенской зоны является свободное перемещение людей в связи с отменённым контролем внутренних рубежей. Люди могут свободно путешествовать в Шенгенской зоне, а это в свою очередь улучшает экономическую, региональную и культурную динамику в пределах Европы и, особенно в пограничных областях. В тоже же время государственные границы открыты также для организованной преступности и незаконной миграции. Поэтому, несмотря на открытие границы, все соответствующие органы власти Шенгенских государств близко сотрудничают. Конвенция Шенгенской зоны предусматривает механизмы сотрудничества, как например, обмен информацией, сопряжённую радио-коммуникацию, объединенные центры контактов на границах, а также трансграничное наблюдение и преследование, которые разрешают полицейским одной страны при некоторых условиях продолжать их деятельность на территории соседней страны.

Однако практика показала, что есть некоторые проблемы трансграничного сотрудничества в Шенгенской зоне, которые рассматриваются в данном реферате.

Конкретные меры для того, чтобы улучшить полицейское сотрудничество в пределах Шенгенской зоне, могут быть включены в три большие сферы: во-первых, улучшение в потоке информации, во-вторых, улучшение фактического трансграничного сотрудничества, и, в-третьих, создание общей культуры, общих инструментов и методов.

Ключевые слова: Европейский союз, Шенгенское сотрудничество, полиция, полицейское сотрудничество.

KRIMINĀLPOLICIJAS STARPVALSTU SADARBĪBAS PROBLĒMAS EIROPAS SAVIENĪBAS IETVAROS

Anotācija

Raksta mērķis ir izpētīt kriminālpolicijas starpvalstu sadarbības mehānismus Eiropas Savienībā un izanalizēt galvenās problēmas šīs sadarbības praktiskajā realizācijā. Raksta uzdevumi – iezīmēt praksē visplašāk pielietojamos kriminālpolicijas starptautiskās sadarbības mehānismus, izskatīt ar to realizāciju saistītās praktiskās problēmas un sniegt priekšlikumus to risināšanā. Pasaulē notiekošie globalizācijas procesi veicinājuši arī noziedzības attīstību un izešanu ārpus vienas valsts robežām, kas nosaka nepieciešamību tiesībsardzības iestādēm attiecīgi reaģēt un nodrošināt starptautisko sadarbību noziegumu atklāšanā un izmeklēšanā. Mūsdienų apstākļos tas ir nepieciešams nosacījums un līdzeklis, lai sabiedrībā nostiprinātu un garantētu sabiedrisko kārtību un drošību, likumību, cilvēka tiesības gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Šobrīd bez noslēgtajiem starpvalstu divpusējiem līgumiem par sadarbību krimināltiesību jomā, arī Eiropas Savienības ietvaros uzsākta un turpinās aktīva sadarbība noziedzības novēršanas un apkarošanas jomā. Kriminālpolicijai praktiskajā darbā sadarbojoties ar citu Eiropas valstu policiju nākas saskarties ar dažādām tiesiska un praktiska rakstura problēmām. Rakstā apskatīti galvenie kriminālpolicijas starpvalstu sadarbības mehānismi Eiropas Savienībā un aprakstītas pastāvošās problēmas šajā jomā. Tāpat autors piedāvā iespējamus problēmu risinājumus.

Atslēgas vārdi: starpvalstu sadarbības mehānisms, klasifikācija, noziedzība, noziegumu atklāšana un novēršana, Eiropas Savienības normatīvie dokumenti.

Pasaulē notiekošās izmaiņas politikā, ekonomikā, sociālajā sfērā, sabiedrības globalizācijas procesi, atvērtās robežas, informācijas tehnoloģiju attīstība ir veicinājušas arī noziedzības attīstību. Pēdējos gadu desmitos pasaulē arvien plašāku izplatību iegūst dažādi noziedzīgu nodarījumu veidi, kuru novēršana un apkarošana vairs nav iespējama tikai ar vienas valsts tiesībsardzības spēku iesaistīšanos. Tas viss radījis nepieciešamību tiesībsardzības iestādēm, tai skaitā policijai, atbilstoši reaģēt un nodrošināt starptautisko sadarbību noziegumu atklāšanā un izmeklēšanā, jo daudzu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, novēršanā un atklāšanā ir nepieciešama vairāku valstu efektīva, koordinēta un saskaņota policijas iestāžu sadarbība. Jāatzīst, ka mūsdienų apstākļos bez šādas koordinētas un efektīvas dažādu valstu policiju sadarbības sabiedrībā nav iespējams

nodrošināt un garantēt sabiedrisko kārtību un drošību, likumību, cilvēka tiesības gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī, tādējādi šādai sadarbībai ir ārkārtīgi liela nozīme valsts iekšējās drošības nodrošināšanā. Kopš dažādu valstu policiju starptautiskās sadarbības procesu uzsākšanas nepārtraukti tiek meklētas jaunas, efektīvas sadarbības formas un veidi, kas drīzāk ir pretreakcija uz šīm negatīvajām noziedzības tendencēm. Taču līdzšinējā noziedzības starptautiskās attīstības un izplatības prakse liecina par to, ka nākotnē tiesībaizsardzības iestādēm ir jātiecas uz proaktīvu darbību noziedzīgu nodarījumu novēršanā, īpaši gadījumos, ja iet runa par noziedzības starptautisko dimensiju.

Ņemot vērā tēmas aktualitāti un sociālo nozīmi, zinātniskajā literatūrā ir sastopamas vairāku autoru piedāvātās tiesībaizsardzības iestāžu, tai skaitā policijas, starptautiskās sadarbības klasifikācijas. Dažādu autoru darbos šī klasifikācija tiek piedāvāta pēc dažādām kategorijām, piemēram, gan pēc sadarbības līmeņiem, gan pēc sadarbības sfērām, formām, gan pēc noziedzīgo nodarījumu veidiem u.c. Autors uzskata, ka minētajai klasifikācijai ir gan teorētiska, gan praktiska nozīme, jo tā veicina problēmas vispusīgu izpēti. Taču īpaši autors gribētu izcelt no praktiskā viedokļa vienkāršāko un pielietojamāko 1997. gada Austrijā notikušajā Starptautiskajā Policijas vadītāju simpozijā (The International Police Executive Symposium (IPES)) noformulēto policijas starptautiskās sadarbības klasifikāciju pēc līmeņiem, kas paredz vairākus savstarpēji saistītus policijas sadarbības līmeņus – makro, meso un mikro līmeņi. Makrolīmenis ir saistīts ar dažādiem starptautiskiem līgumiem un nacionālo likumu un noteikumu harmonizāciju. Meso līmenis ir saistīts ar policijas un citu likumu realizējošu institūciju operatīvajām struktūrām, praktisko darbību, tiesvedību un tehnoloģijām. Mikro līmenis iekļauj specifisku likumpārkāpumu izmeklēšanu un sevišķu noziedzības formu prevenciju un kontroli (Dilip K., Kratoski P. 1999).

Sobrīd bez noslēgtajiem starpvalstu līgumiem par sadarbību krimināltiesību jomā, arī Eiropas Savienības (turpmāk – ES) ietvaros uzsākta un turpinās aktīva sadarbība noziedzības novēršanas un apkarošanas jomā, kas ietver dažādu konvenciju pieņemšanu, uz kuru pamata tiek izdoti dažādi ES normatīvie dokumenti – pamatlēmumi (piemēram, nozīmīgs ir Eiropas Pamatlēmums par Eiropas apcietināšanas orderis, Padomes Pamatlēmums par to, kā ES izpilda īpašuma vai pierādījumu iesaldēšanas rīkojumu u.c.), direktīvas, regulas, tiek veidotas dažādas komisijas (piemēram, Baltijas jūras reģiona valstu Speciālā komisija organizētās noziedzības apkarošanai – Task Force), iestādes un aģentūras (piemēram, Eiropols,

Frontex u.c.), biroji (piemēram, Eiropas justīcijas birojs Eurojust, Eiropas birojs krāpšanas apkarošanai – OLAF u.c.), centri (piemēram, Eiropas centrs cīņai ar terorismu – TREVI u.c.). Jāsaka pat vairāk – starpvalstu sadarbības attīstīšana ir noteikta kā viena no ES prioritātēm.

Ierobežotā raksta apjoma dēļ autors pievērsīsies tikai dažiem, visplašāk pielietojamiem kriminālpolicijas starptautiskās sadarbības mehānismiem.

Runājot par kriminālpoliciju sadarbības nozīmīgiem un saistošiem ES normatīvajiem dokumentiem obligāti jāmin viens no pirmajiem tiesībsargājošo iestāžu starptautiskās sadarbības nozīmīgākajiem tiesību aktiem – 1959. gada 20. aprīlī noslēgtā Eiropas Padomes Konvencija par savstarpējo palīdzību krimināllietās, kas paredz iespējamās palīdzības sniegšanu procesuālajās darbībās attiecībā uz nodarījumiem, “sodu piemērošana par kuriem laikā, kad tiek lūgta palīdzība, piekrīt Pieprasītājas Puses tiesu varas iestāžu jurisdikcijai”. 2000. gadā ES ir aktualizēts šīs jomas normatīvais regulējums, proti, pieņemts jauns normatīvais akts – Konvencija par ES dalībvalstu savstarpēju palīdzību krimināllietās. No praktiskā viedokļa tiesiskās palīdzības lūgums parasti ietver pasākumu kompleksu, kurus jāveic kompetentajām institūcijām. Tiesiskajai palīdzībai krimināllietās ir vairākas stadijas: sagatavošanās, lūguma nosūtīšana, lūguma saņemšana, izvērtēšana, pieņemšana izpildīšanai vai atteikšanās izpildīt, izpildīšana un atbildes nosūtīšana. Ņemot vērā nacionālās normatīvās bāzes un citas īpatnības, starptautiskās tiesiskās palīdzības process var ilgt no dažām nedēļām līdz pat gadiem. Taču kopumā jāsecina, ka neskatoties uz to, ka starptautiskās tiesiskās palīdzības krimināllietās lūguma institūts pastāv jau vairāk nekā 50 gadus, tas kā patstāvīgs tiesiskais instruments ir aktuāls arī šodien, jo praksē tiesiskā palīdzība ir kompetento tiesībsardzības iestāžu starptautiskās sadarbības pamatveids. Pēdējā laikā dažādās tiesībsardzības iestāžu tikšanās reizēs tiek runāts par nepieciešamību meklēt šim tiesiskajam instrumentam vienkāršotas formas, jo kā jau tika minēts – atsevišķos gadījumos krimināltiesiskās palīdzības lūguma izpilde var aizņemt pārāk daudz laika. Tāpat tiek izvērtēta iespēja izmantot modernās informācijas tehnoloģijas, kas arī varētu būtiski samazināt krimināltiesiskās palīdzības lūgumu izpildes laiku. Attīstoties starptautiskajai sadarbībai, kontaktiem radās ideja par Eiropas Tiesiskās sadarbības tīklu (no Latvijas puses tajā piedalās Tieslietu ministrija kopā ar Ģenerālprokuratūru). Citu funkciju starpā Eiropas Tiesiskās sadarbības tīkla darbība nodrošina efektīvu tiesiskās palīdzības lūgumu nosūtīšanu un izpildi.

Šobrīd ES ietvaros attīstās ideja par jauniem instrumentiem uz tradicionālās savstarpējās palīdzības lūgumu bāzes. Jaunie instrumenti balstītos

uz savstarpējas atzišanas principa bāzes. Minētais princips paredz arī informācijas apmaiņas paātrināšanu starp dalībvalstīm u.c. Starp ES prioritātēm ir noteikts attīstīt starpvalstu sadarbību. Iepriekšminētā sadarbība krimināltiesiskās palīdzības lūgumu izpildes ietvaros ir ieguvusi turpinājumu jaunā sadarbības mehānismā – apvienotās (vai kopējās) izmeklēšanas grupas. Šāda tiesiska instrumenta ieviešanu paredzēja 2000. gada Konvencijas par ES dalībvalstu savstarpēju palīdzību krimināllietās 13. pants. Uz šī pamata 2002. gadā tika pieņemts ES Padomes Pamatlēmums par kopējām izmeklēšanas grupām (jāatzīmē, ka Latvijas Kriminālprocesa likumā tiek lietots jēdziens – apvienotās izmeklēšanas grupas (Kriminālprocesa likuma 75. nodaļa)). Neskatoties uz to, ka ir pagājuši jau gandrīz desmit gadi kopš minētā Pamatlēmuma pieņemšanas, tomēr šis starptautiskais sadarbības mehānisms – kopējās izmeklēšanas grupas joprojām ir attīstības stadijā. Šobrīd praksē diemžēl konstatējams, ka neskatoties uz visām priekšrocībām un šī starptautiskās sadarbības mehānisma efektivitāti konkrētu noziegumu izmeklēšanā un atklāšanā, tas tomēr nav ieguvis plašu izplatību. Minētajam ir vairāki iemesli – kopējo izmeklēšanas grupu veidošana ir ilgstoša, birokrātiska procedūra, kas prasa arī relatīvi ievērojamus finanšu resursus. Latvija objektīvu iemeslu dēļ neveido kopējas izmeklēšanas grupas, taču vajadzības gadījumā, rūpīgi izvērtējot lietderību, iesaistās citu valstu veidotajās grupās.

No būtiskiem ES normatīviem dokumentiem noteikti jāmin arī Šengenas konvencija, kas tika parakstīta 1990. gadā, ar kuru īstenoja 1985. gadā parakstīto Šengenas līgumu. Minētā konvencija paredz īstenot nodomu atcelt personu pārvietošanās kontroli pie kopīgām robežām un atvieglot pārvadājumu veikšanu un preču apriti. Latvijai iestājoties ES 2004. gadā, pievienošanās Šengenas konvencijai kļuva par vienu no būtiskākajām prioritātēm. Kā galvenie nosacījumi, kas valstij jāizpilda, lai pievienotos Šengenas konvencijai, ir SIRENE Latvijas biroja un Šengenas informācijas sistēmas (turpmāk – SIS) izveidošana. Šengenas informācijas sistēma ir visu Šengenas līguma slēdzēju pušu kopīga informācijas sistēma, kurā tiek apkopotas ziņas no visām Šengenas līguma dalībvalstīm, kas ir saistošas tiesībaizsardzības iestādēm. Neapšaubāmi, abi nosacījumi tika izpildīti, taču attiecībā uz SIS izmantošanu policijas ikdienas darbā ir konstatējamas vairākas problēmas, kas saistītas ar informācijas pieejamību (piekļuvi SIS) un Valsts policijas darbinieku nepietiekošajām zināšanām attiecībā uz SIS lietošanu. Lai gan 2010. gadā, vērtējot Valsts policijas kompetento struktūrvienību darba rezultātus SIS izmantošanā (iekļauto ziņojumu skaits, policijas struktūrvienību rīcība, konstatējot personu vai

objektu, par kuru SIS ziņojumus ir iekļāvušas citas dalībvalstis u.t.t.), var secināt, ka Valsts policijas struktūrvienību amatpersonas arvien vairāk izprot SIS iespējas, kā rezultātā vērojams pakāpenisks SIS iekļauto ziņojumu skaita pieaugums, tomēr vienlaikus SIS izmantošanā ir vēl vērojama prakses, pieredzes un zināšanu trūkums, līdz ar to šī jautājuma risināšanai nākotnē nepieciešams organizēt Valsts policijas struktūrvienību amatpersonām profesionālās apmācības seminārus šajā jomā. Tāpat 2012. gadā ir ielānota Šengenas konvencijas ieviešanas novērtēšana. Šogad notikušajā Baltijas valstu policijas vadības tikšanās tika aktualizētas vairākas problēmas saistībā ar minētās konvencijas piemērošanu. Kopš 2007. gada atcelta robežkontrolē ES iekštelpā un kopš 2008. gada lidostās.

Lai veiktu kompensējošus mehānismus personu kontrolē ir noteikta ārzemnieku deklarēšanās naktsmītnē. Šengenas Konvencijas 45. pants paredz, ka ārzemniekiem ir jāaizpilda deklarācijas veidlapas un viesnīcu personālam tās ir jāaizglabā un jānodod tiesībaizsardzības iestāžu rīcībā. 2007. gada 3. aprīlī tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 226 "Noteikumi par ārzemnieka deklarācijas veidlapas aizpildīšanas, glabāšanas un nodošanas kārtību", kas noteica kārtību, kādā veicama ārzemnieku deklarāciju veidlapu izpilde. Minētajos noteikumos tika izdarīti grozījumi, kas paredzēja svītrot iepriekš noteikto 24 stundu termiņu aizpildīto deklarāciju iesniegšanai Valsts policijas teritoriālajā struktūrvienībā vai elektroniskai iesniegšanai Valsts policijas mājas lapā internetā. Vienlaicīgi tika ieviests nosacījums, ka komersants aizpildītas deklarācijas uzglabā vienu gadu un izsniedz deklarāciju tikai pēc Valsts policijas vai Valsts robežsardzes rakstiska pieprasījuma (līdzīga problēma iezīmējas arī Lietuvā). Vēl viens problemātisks aspekts ir saistīts ar Valsts policijas amatpersonu nepietiekošajām svešvalodu zināšanām. No *Schengen Facility* programmas ietvaros apmācītajām amatpersonām tikai 15% ir palikuši strādāt policijā.

Šengenas konvencijas piedāvātās brīvas personu pārvietošanās pāri robežām un atvieglota preču aprīte atvēra iespējas arī noziedzīgajai pasaulei, kas, iegūstot pārrobežu raksturu un izmantojot moderno tehnoloģiju iespējas, ir strauji attīstījusies un organizējusies, savukārt ES, valstis, tiesībaizsardzības iestādes ne vienmēr ir spējīgas attiecīgi nekavējoties reaģēt uz šīm negatīvajām sociālajām parādībām, jo tam ir dažādi tiesiska, organizatoriska un praktiska rakstura šķēršļi. Viens no praktiska rakstura šķēršļiem ir efektīva, operatīva informācijas apmaiņa. Gan Šengenas konvencija, gan ES Hāgas programma par brīvības, drošības un tiesiskuma telpas ieviešanu definē informācijas pieejamības nepieciešamību. Apzino-

ties, ka “savlaicīga pieeja precīzai un atjauninātai informācijai un izlūkdatiem ir būtisks elements, lai tiesībaizsardzības iestādes varētu sekmīgi atklāt, novērst un izmeklēt noziegumus vai noziedzīgu darbību, jo īpaši zonā, kurā iekšējā robežkontrole ir atcelta. Tā kā noziedznieku darbības tiek veiktas slepeni, tās jākontrolē, un informācijas apmaiņai par tiem jābūt īpaši paātrinātai”), 2006. gadā ES tika pieņemts Pamatlēmums 2006/960/TI par ES dalībvalstu tiesībaizsardzības iestāžu informācijas un izlūkdatu apmaiņas vienkāršošanu. Šajā pamatlēmumā kā viens no svarīgākajiem informācijas un izlūkdatu apmaiņas elementiem ir minēts informācijas apmaiņas ātrums un tās sniegšanas termiņu ierobežojumi. Pamatojoties uz minēto pamatlēmumu, Latvijā 2009. gada 12. martā pieņemts likums “Noziedzīgo nodarījumu novēršanas, atklāšanas un izmeklēšanas ziņu apmaiņas likums”, kura mērķis ir: “tiesībaizsardzības institūciju sadarbības ietvaros nodrošināt ātru ziņu apmaiņu starp Latviju un citām dalībvalstīm, lai novērstu, atklātu un izmeklētu noziedzīgos nodarījumus,” un kas nosaka diezgan īsus atbildes sniegšanas termiņus (6. pants).

Kā vēl viens būtisks kriminālpolicijas starptautiskās sadarbības mehānisms ir jāmin Eiropols. 2010. gada 1. janvārī stājās spēkā ES Padomes Pamatlēmums (2009/371/TI) par Eiropas policijas biroja (turpmāk – Eiropols) izveidi, ar kuru mainīts Eiropola tiesiskais ietvars, kompetence, struktūra un darba organizācija. Jaunais paplašinātais Eiropola mandāts, kas paredz cīņu gan ar organizēto noziedzību, gan arī ar smago noziegumu apkarošanu, sniedz lielāku rīcībasēju Eiropolam un tā dalībvalstīm. Minētais savukārt ļauj prognozēt, ka informācijas apmaiņas apjomi, izmantojot Eiropolu, turpinās pieaugt. Jāatzīmē, ka šobrīd praktiski Eiropolam ir piešķirta viena no centrālajām lomām informācijas apmaiņas jomā un noziedzības analīzes sistēmā ES. Viens no Eiropola analītiskajiem dokumentiem ir organizētās noziedzības draudu novērtējuma ziņojums (tā sauktā OCTA). Eiropola OCTA, kuras izstrāde ir noteikta 2004. gada Hāgas programmā brīvības, drošības un tiesiskuma stiprināšanai ES (apstiprināta ES Padomē 2004. gada 13. decembrī) sastāv no nacionālajām OCTA. Tāpat OCTA sagatavošanā ir iesaistītas ES institūcijas, tai skaitā Eurojust, Frontex, OLAF u.c., kuru rīcībā ir informācija par organizētām grupām vai/un kuras ir iesaistītas organizētās noziedzības apkarošanā. Atbilstoši Eiropas Padomes nostājai OCTA ir viens no būtiskākajiem stratēģiskajiem dokumentiem, jo vadoties no šī dokumenta ES tiek noteikti prioritārie noziedzības apkarošanas virzieni un plānoti atbilstoši pasākumi politiskā, stratēģiskā un operatīvā līmenī. Latvijā nacionālās OCTA izstrādes organizēšana un koordinācija notiek Valsts policijā, ņemot vērā

to, ka VP ir centrālā nacionālā iestāde sadarbībai ar Eiropolu, kur VP uzdevums šajā jomā ir informācijas, tai skaitā operatīva rakstura informācijas, apmaiņa un koordinācija starp nacionālajām drošības un tiesībsardzības iestādēm un Eiropolu. Latvijā OCTA izstrādes darba grupā piedalās kompetento nacionālo tiesībsardzības un drošības iestāžu pārstāvji, t.i., no Valsts policijas, Drošības policijas, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja, Valsts ieņēmumu dienesta Finanšu policijas pārvaldes, Valsts ieņēmumu dienesta Muitas kriminālpārvaldes, Tieslietu ministrijas Ieslodzījuma vietu pārvaldes, Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanas dienesta (Kontroles dienesta) un Iekšlietu ministrijas Valsts robežsardzes. Diemžēl jāatzīmē, ka šajā sadarbības procesā ir vērojamas zināmas problēmas, kas saistītas ar nacionālajā OCTA izstrādē iesaistīto iestāžu dažādo izpratni par OCTA iekļaujamo informāciju un Eiropola izstrādāto metodoloģiju OCTA sagatavošanā.

Kopumā jāsecina, ka pašlaik pastāv pietiekošs dažādu kriminālpolicijas starptautiskās sadarbības mehānismu skaits, taču dažādu objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ ne visi no šiem mehānismiem tiek izmantoti pietiekami efektīvi. Arī spēkā esošais ES un Latvijas nacionālais regulējums, kas attiecas uz Latvijas kriminālpolicijas sadarbību ar citu valstu policiju, ir pietiekami optimāls, taču joprojām paliek aktuāls jautājums par efektīvu esošo resursu un normatīvajos aktos piedāvāto iespēju izmantošanu. Ņemot vērā pārrobežu noziedzības attīstības tendences un to, ka kriminālpolicijas starpvalstu sadarbībā informācijas apmaiņa ir viens no pamatdarbības virzieniem, ir nepieciešams turpināt aktīvu darbu pie ātras informācijas apmaiņas nodrošināšanas ar ārvalstu partneriem, īpaši cīņā ar organizēto noziedzību un sevišķi smagu un smagu noziegumu apkarošanā, tāpat ir nepieciešams kāpināt informācijas apriti izmantojot dažādu ES institūciju, aģentūru iespējas. Šajā sakarībā jāturpina aktīva dalība Eiropola analītiskajos rīcības failos, starptautiskajās operācijās un kopīgos izmeklēšanas pasākumos. Jāveic arī pasākumi sekmīgai pārrobežu vajāšanas un novērošanas nodrošināšanai. Ievērojot to, ka Latvijā ar katru gadu palielinās starptautiskās sadarbības ietvaros saņemto, apstrādāto dokumentu skaits, pieaug izdodamo personu pārņemšanas un konvojēšanas no ārvalstīm uz Latviju skaits, pieaug Latvijas Eiropola nacionālās nodaļas nepieciešamība sniegt atbalstu izmeklēšanās, nodrošinot informācijas nodošanu attiecīgo valstu nacionālajām vienībām, piedalīties Eiropola koordinētajās operācijās, Eiropola analītiskajos rīcības failos, Eiropola organizētajos projektos, var prognozēt, ka ar laiku var aktualizēties jautājums par Valsts policijas starptautiskajā sadarbībā (pa krimināl-

policijas līniju) iesaistīto struktūrvienību kapacitātes palielināšanu. Attiecībā uz rakstā iezīmēto problēmu ar Valsts policijas amatpersonu nepietiekošajām zināšanām un prasmēm, ir nepieciešams turpināt darbinieku apmācības un kvalifikācijas pilnveidošanu nacionālā un starptautiskā līmenī dažādos aktuālos noziedzības apkarošanas jautājumos, īpaši, operatīvās darbības jomā un saistībā kriminālprocesu pirmstiesas izmeklēšanu.

Bibliogrāfija

Normatīvie akti:

1. ES padomes 1959. gada 20. aprīļa Konvencija par savstarpējo palīdzību krimināllietās // Latvijas Vēstnesis Nr. 91/92 (806/807), 09.04.1997.
2. 9.05.2000. Konvencija par Eiropas Savienības dalībvalstu savstarpēju palīdzību krimināllietās, ko padome pieņēmusi saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 34. pantu (pieņemta 2000. gada 29. maijā) // Latvijas Vēstnesis Nr. 69 (3017), 01.05.2004.
3. Konvencija, ar ko īsteno Šengenas nolīgumu (1985. gada 14. jūnijs) // Oficiālais Vēstnesis L 239/19, 22.9.2000. ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:02:42000A0922\(02\):LV:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:02:42000A0922(02):LV:PDF)).
4. ES Hāgas programma par brīvības, drošības un tiesiskuma telpas ieviešanu// Oficiālais Vēstnesis C 53/1 03.03.2005. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF>).
5. ES padomes 2002. gada 13. jūnija Pamatlēmums (2002/465/TI) par kopējām izmeklēšanas grupām // Oficiālais Vēstnesis L 162, 20/06/2002 Lpp. 0001–0003 (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002F0465:LV:HTML>).
6. ES padomes 2006. gada 18. decembra Pamatlēmums 2006/960/TI par ES dalībvalstu tiesībaizsardzības iestāžu informācijas un izlūkdatu apmaiņas vienkāršošanu // Oficiālais Vēstnesis L 386, 29.12.2006., 89 lpp. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2006F0960:20061230:LV:PDF>).
7. ES padomes 2009. gada 6. aprīļa Pamatlēmums (2009/371/TI) par Eiropas policijas biroja Izveidi // Oficiālais Vēstnesis L 121/37, 15.05.2009. (http://www.dvi.gov.lv/likumdosana/files/Lemums_par_Eiropas_policijas_biroja_izveidi.pdf).
8. 21.04.2005. likums “Kriminālprocesa likums” // Latvijas Vēstnesis Nr. 74 (3232), 11.05.2005. 12.03.2009. likums “Noziedzīgo nodarījumu novēršanas, atklāšanas un izmeklēšanas ziņu apmaiņas likums”// Latvijas Vēstnesis Nr. 51 (4037), 01.04.2009.

Materiāli no interneta:

9. Dilip, K., Kratoski, P. International police co-operation: a World perspective <http://www.ipes.info/summaries/austria.asp>.

Проблемы межгосударственного сотрудничества уголовной полиции в Европейском Союзе

Резюме

В мире происходящие процессы глобализации способствуют и развитие преступности и выхода ее за пределы одного государства, что определяет необходимость правоохранительным органам соответствующе реагировать и обеспечивать международное сотрудничество в раскрытии преступлений. В современных условиях это необходимое условие и средство, чтобы обеспечить и гарантировать общественный порядок и безопасность, законность, права человека на национальном и международном уровне. На данный момент без заключенных международных двусторонних договоров о сотрудничестве в сфере уголовного права, так же в рамках Европейского союза начато и продолжается активное сотрудничество в сфере предупреждения и борьбы с преступностью. Криминальная полиция в практической работе сталкивается с рядом юридических и практических проблем. В статье рассмотрены основные механизмы международного сотрудничества криминальной полиции и описаны существующие проблемы в этой области.

Ключевые слова: механизм и классификация международного сотрудничества, преступность, раскрытие и предупреждение преступлений, нормативные документы Европейского Союза.

Criminal Police International Cooperation Problems in the Framework of the European Union

Summary

World globalization processes also contribute to the development of crime and going beyond national boundaries, which requires law enforcement agencies to respond and provide international cooperation in crime detection and investigation. In today's circumstances, it is a necessary condition and a means to strengthen the community and to guarantee public order and safety, legality, human rights, both nationally and internationally. In the European Union, in addition to already signed intergovernmental agreements on bilateral cooperation in criminal matters, there has been started and is continuing active cooperation in crime prevention and fight against it. Criminal police departments in their practical work, collaborating with other police forces in European countries, are confronted with different legal and practical problems. The paper examines some of these problems.

Key words: mechanism and classification of international cooperation, criminality, investigation and prevention of crime, legislation of European Union.

SOCIĀLO GARANTIJU TIESISKAIS REGULĒJUMS POLICIJAS DARBINIEKU LABKLĀJĪBAI

Anotācija

Autore pievērsīsies sociālo garantiju tiesiskajam regulējumam, kurš tiesiski nosaka policijas darbinieku un robežsargu labklājības līmeni. Līdz ar ekonomiskās situācijas maiņu 2008. gada nogalē notika arī sociālo garantiju krass samazinājums, veicot virkni grozījumu likumos un Ministru kabineta noteikumos. Autore pētīs sociālo garantiju tiesiskā regulējuma dinamiku laika posmā no 2008. gada beigām līdz 2011. gadam. Pašlaik tiesiskais regulējums saistībā ar sociālajām garantijām ir transformēts Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likumā. Lai arī šis normatīvais akts mēģina unificēt gan civiliedzīvotāju, gan militārpersonu, gan Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm sociālo garantiju tiesisko regulējumu, autore izdala problēmu esošajā sistēmā – pastāv būtiska atšķirība militārpersonu, civiliedzīvotāju un amatpersonu labklājības līmeni. Raksta mērķis: analizēt tiesisko regulējumu saistībā ar policijas darbinieku un robežsargu sociālajām garantijām, lai secinātu labklājības līmeņa izmaiņas. Uzdevumi: izpētīt sociālo garantiju un labklājības jēdzienu definīcijas un saturisko jēgu; analizēt sociālo garantiju tiesisko regulējumu 2008.–2011. gadam un izstrādāt priekšlikumus tiesiskam regulējumam, lai uzlabotu labklājības līmeni policijas darbiniekiem un robežsargiem. Novitāte atklāsies analīzes procesā, pētot pašreizējo sociālo garantiju tiesisko regulējumu un priekšlikumu izstrādē, lai visā valsts pārvaldē piemērotu vienādu tiesisko regulējumu valsts pārvaldes darbinieku labklājības līmeņa īstenošanai. Autore secina, ka Atlīdzības likuma atsevišķas normas attiecībā uz policijas darbinieku un robežsargu sociālajām garantijām, salīdzinājumā ar militārpersonām un civiliedzīvotāju ierēdņiem, ir samazinātas. Līdz ar ko ir izstrādājami grozījumi minētajā normatīvajā aktā, lai varētu īstenot likuma mērķi – līdzvērtīgu nosacījumu ieviešana valsts institūciju ierēdņu, militārpersonu un amatpersonu atlīdzības noteikšanā.

Atslēgas vārdi: sociālās garantijas, labklājība, atlīdzība, kompensācija.

Jebkuras normāli funkcionējošas valsts sociālās sistēmas neatņemami faktori ir sociālā aizsardzība un sociāli ekonomisks iedzīvotāju atbalsts. Tirgus attiecību apstākļos cilvēks var nodrošināt savu eksistenci un savas vajadzības tikai ar ienākumu gūšanu no sava darba vai īpašuma. Tomēr ne visiem ir savs īpašums, no kura gūt peļņu, vai kuri strādā algotu darbu

(slimība, vecums, bērna piedzimšana, dažādi ekoloģiski, ekonomiski u.c. apstākļi). Šīs personas nevarētu eksistēt bez valsts sociālās palīdzības un aizsardzības, bet valsts ir objektīvi ieinteresēta šīs sabiedrības daļas atbalstīšanā.

Neviens normatīvais akts nenosaka, kas ir sociālās garantijas vai personas sociālā aizsardzība. Vienīgi likums *Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums* (turpmāk tekstā – Atlīdzības likums), skaidrojot, kas ir atlīdzība, skar arī sociālo garantiju jautājumu, norādot, ka šī likuma izpratnē sociālās garantijas ir pabalsti, kompensācijas, apdrošināšanas un likumdevēja norādītu izdevumu segšana (Atlīdzības likums, 3. pants). Ministru kabinets arī definējis, ka valsts dienestā sociālo garantiju sistēma ir motivējošs elements darba un publiski tiesisko attiecību uzsākšanai un saglabāšanai valsts sektorā (Par koncepcijas “Par valsts dienestā (civildienestā, tiesā, prokuratūrā, Valsts kontrolē, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja, Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs un Ieslodzījuma vietu pārvaldē) nodarbināto personu sociālo garantiju sistēma”).

Jēdziena sociāls izcelsme meklējama franču valodā *social* un latīņu valodā *socialis*, kas nozīmē saistīts ar sabiedrību, cilvēku dzīvi un attiecībām sabiedrībā, tām raksturīgs, arī sabiedrīks (www.letonika.lv); draudzīgs vai saistīts ar savstarpējām cilvēciskām attiecībām (The Random House Dictionary, 1247). Garantija izcelsme rodama franču valodā *garantir*, kas nozīmē nodrošināt (norisi, stāvokli), bet garantija franču *garantie* jurisprudencē nozīmē saistību izpildes nodrošinājumu civiltiesībās, kā arī nodrošinājums tam, lai kaut kas notiktu vai nenotiktu (www.letonika.lv). Kaut kas, kas tiek uzskatīts par drošu; darbība, kas sniedz aizsardzību (The Random House Dictionary, 585).

Jēdzienu sociālās garantijas var skaidrot kā materiālu un juridisku līdzekli, lai realizētu sabiedrības sociāli – ekonomiskās un sociāli politiskās cilvēka tiesības. Autore piedāvā šādu sociālās garantijas jēdzienu – valsts vai iestādes noteiktie likumīgie atvieglojumi vai “labumi”, ko darbinieks saņem par savu darbu. Pie sociālajām garantijām jāattiecinā – algu, piemaksas, atvaļinājumus, veselības vai dzīvības apdrošināšanu, pabalstus, dažādus papildus apmaksātus pasākumus – transporta vai dzīvesvietas kompensācijas u.c. pasākumus. Sociālās garantijas ir viens no spēcīgākajiem faktoriem, kas motivē darbinieku izvēlēties konkrēto darbu un veidot profesionālo karjeru. Šis nav vienpusēji izdevīgs darījums – arī darba devējs, ieguldot resursus savu darbinieku sociālajā aizsardzībā,

iegulda savā attīstībā, atlasot un uzturot stabilu, motivētu un profesionālu darbinieku kolektīvu.

Eiropas Savienība dalībvalstu sociālās drošības sistēmas netiek saskaņotas, dalībvalstīm ir dota brīva izvēle (Deklarācija par sociālo progresu un attīstību, 3. pants) izlemt, piemēram, kuras personas ir sociāli apdrošināamas, kādi pabalsti un pēc kādiem noteikumiem piešķirami, kādai jābūt sociālās apdrošināšanas iemaksu likmei, kā aprēķināmi pabalsti u.c. Valstij ir jāvadās ne tikai no nacionālajām konstitucionālajām normām, bet arī no starptautisko tiesību normām. Eiropā ikvienam ir tiesības uz sociālo drošību un valsts pienākums ir uzturēt sociālās drošības sistēmu, kā arī valstīm jāaņem progresīvi paaugstināt sociālās drošības sistēmu (Eiropas sociālā harta). Latvijai saistoša ir Eiropas Sociālās hartas norma, ka visiem strādājošiem un to apgādājamiem ir tiesības uz sociālo drošību (Eiropas Sociālā harta, 2. pants).

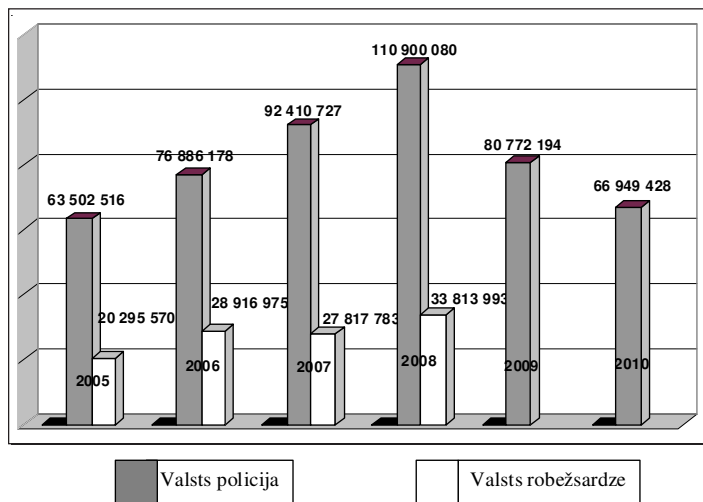
Sociālās aizsardzības nodrošināšana policijas darbiniekam vai robezsargam ir cilvēka pamattiesību jautājums. Policists un robezsargs ir tāds pats cilvēktiesību subjekts kā ikviens sabiedrības loceklis, uz kuru attiecas sociālās aizsardzības sniegtie labumi.

Sociālās aizsardzības sistēma nostiprināta valsts konstitucionālajās tiesībās. 1998. gadā Latvijas Republikas Satversmi papildināja ar astoto nodaļu "Cilvēka pamattiesības", kurā tiek atzītas un nostiprinātas vispārpieņemtās cilvēka pamattiesības un brīvības: tiesības uz darba samaksu, uz iknedēļas brīvdienām un ikgadēju apmaksātu atvaļinājumu, tiesības uz sociālo nodrošinājumu vecuma, darbnespējas, bezdarba un citos likumā noteiktajos gadījumos.

Labklājības jēdziens saistīts ar pārticību, turību, drošas nākotnes izredzēm un veiksmi saimnieciskos darījumos (www.termini.lza.lv). Precīzākai iedzīvotāju labklājības līmeņa noteikšanai ekonomiskajā aspektā paredzēts, koriģēts kāda perioda nacionālā kopprodukta lielums, no kura atskaitīta summa, kas norāda uz labklājības līmeņa samazināšanos, piemēram, vides saglabāšanas, militārie izdevumi, bet pieskaitīti nedeklarētie un ārpustirgus ienākumi, piemēram, brīvā laika novērtējums (Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca, 329).

Lai sasniegtu labklājību, priekšnosacījums ir katras personas rošība, labs darbs un čaklums, uzņēmuma, valsts saimnieciskā attīstība, sociāli ekonomiskā stabilitāte u. c. Līdz ar to labklājības līmeni nosaka četru elementu mijiedarbība: personas individuālais pretenziju līmenis, ieguldītais darbs šī līmeņa sasniegšanai, saņemtais atalgojums un valsts spēja nodrošināt sociālo garantiju sistēmu.

Sociālo garantiju izmaiņu tiesiskais regulējums 2008.–2011. g. Policijas darbinieka un robežsarga labklājību var saistīt ar sociālajām garantijām, kuras valstij būtu jānodrošina. Autore analizēja budžeta līkni laika posmā no 2005.–2010. gadam Policijas un Robežsardzes iestādēs, to shematiski attēlojot 1. diagrammā.

1. diagramma. Valsts policijas un Valsts robežsardzes budžets

Izanalizējot Valsts policijas un Valsts robežsardzes publiskos pārskatus no 2005.–2010. gadam, autore secināja, ka publiskie pārskati nesniedz detalizētu informāciju par atalgojumu, respektīvi, neizdala šādu budžeta sadaļu. Valsts policija gada pārskatos papildus norādījusi, ka procentuāli atalgojumam paredzēti no 52% līdz 53% iestādes budžeta. Autore secina, ka policijas darbinieku labklājība pieauga un tika samazināta līdzīgi kā iestādes budžetam. Valsts robežsardze 2009. un 2010. gadā nenorāda, kāds ir kopējais budžets, tikai norāda, kāds ir budžeta samazinājums atsevišķos segmentos. Tāpat Valsts robežsardze nav norādījusi, kāda daļa no iestādes budžeta ir atalgojumam. Līdz ar to grūti vērtēt robežsargu labklājības līmeni.

Tālāk autore pētīja sociālo garantiju tiesisko nostiprinājumu normatīvajos aktos. Līdz 2009. gada beigām speciālā norma, kura regulēja sociālās garantijas, bija Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma

vieta pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums (turpmāk – Dienesta gaitas likums). Likums paredzēja šādas sociālās garantijas: atalgojums, mācību izdevumu segšana, kvalifikācijas paaugstināšana, komandējumu izdevumu segšana, normēts darba laiks, virsstundu apmaksā, nakts stundu tarifs, pārtraukumi darbā, apmaksāts ikgadējais atvaļinājums, atvaļinājuma pabalsts, izdienas pabalsts katrus piecus nepārtraukti nodienētos gadus (tikai robežsargiem), pabalsti (bērna piedzimšana, ģimenes locekļa nāve, atvaļināšanas gadījumā, nelaimes gadījumos), kompensācijas (pārceļot uz citu struktūrvienību, ceļa izdevumi pārceļšanas gadījumā, uzturdevas kompensācija), veselības aprūpe, pensija.

Tomēr realitātē redzams, ka policijas darbinieku un robežsargu sociālo garantiju jautājums ir bijis nepietiekošs: atalgojuma dēļ no darba Iekšlietu ministrijas struktūrvienībās no dienesta atvaļinās profesionāli darbinieki. 1997. gada beigās valdība, izdarot grozījumus valsts budžetā, palielināja darbinieku darba algu un uzturdevas kompensāciju par aptuveni 25%. Tika plānots arī 2009. gadā palielināt darbinieku atalgojumu par 10% (Auziņa 2007: 8).

Izmainoties ekonomiskajai situācijai, reāli 2009. gads nozīmēja sociālo garantiju ievērojamu samazinājumu, grozot jau esošos normatīvos aktus vai izstrādājot un pieņemot jaunus. Sociālo garantiju tiesiskais regulējums tika mainīts divos veidos – no Dienesta gaitas likuma sociālo garantiju normas transformējot Atlīdzības likumā, tās samazinot, vai arī izslēdzot atsevišķus sociālo garantiju jautājumus no Dienesta gaitas likuma. Tā grozījumi skāra darba samaksu, atvaļinājumus, papildatvaļinājumus, mācību atvaļinājumus u.c. jomas, kas ļauj autorei izdarīt secinājumu, ka policijas darbinieku un robežsargu labklājības līmenis krasi kritās. Vienlaicīgi ar tiesiskā regulējuma maiņu tika pārkāpts tiesiskās palāvības princips, jo būtiski samazināja sociālās garantijas, kuras normatīvie akti paredzēja.

Sociālo garantiju samazinājums pēc minētajiem likuma grozījumiem 2009. un 2010. gadā bija šāds (2011. gadā sociālās garantijas nav samazinātas):

1. samazināts uzturdevas apmērs no 120 Ls uz 50 Ls (Ministru kabineta 27.01.2009. noteikumi Nr. 84 90. punkts; Ministru kabineta 15.12.2009. noteikumi Nr. 1490 3. punkts);
2. netiek apmaksāts virsstundu darbs, to kompensē ar atpūtas laiku (Atlīdzības likums 14. panta 7. daļa);

3. samazināta samaksa par prombūtnē esošas amatpersonas darba izpildi no 50% uz 20% no attiecīgajam amatam noteiktās mēnešalgas (Atlīdzības likums 14. panta 1. daļa);
4. atcelts izdienas pabalsts (Ministru kabineta 15.12.2009. noteikumi Nr. 1490 2. punkts);
5. netiek izmaksātas prēmijas, netiek veikta materiālā stimulēšana un netiek izmaksāts atvaļinājuma pabalsts (Atlīdzības likums Pārejas noteikumu 8. panta 2. apakšpunkts);
6. samazināta mācību maksas kompensācija no 50% uz 30% no gada mācību maksas (Atlīdzības likums 26. pants);
7. samazināts atvaļināšanas pabalsts no trīs viena mēneša vidējās izpeļņas apmērā uz viena mēneša vidējo izpeļņu vai 95% no mēneša vidējās izpeļņas atkarībā no nodarbinātības ilguma pie attiecīgā darba devēja (Atlīdzības likums Pārejas noteikumu 8. panta 5. apakšpunkts);
8. samazināts bērna piedzimšanas pabalsts no sešu uz divu mēneša amatalgu apmēru (Atlīdzības likums Pārejas noteikumu 7. panta 1. apakšpunkts);
9. samazināts pabalsts amatpersonas nāves gadījumā no vienas mēnešalgas uz 50% no Vienas mēnešalgas (Atlīdzības likums Pārejas noteikumu 8. panta 3. apakšpunkts);
10. tiek noteikts, ka valsts vai pašvaldību institūcijas neapdrošina to amatpersonu veselību, kurām noteikta apmaksāta veselības aprūpe (Atlīdzības likums 37. panta 1. daļa un 39. pants).

Eiropas policijas ētikas kodekss nosaka, ka policijas darbiniekiem ir tādas pašas sociālās un ekonomiskās tiesības kā citiem sabiedriskajiem darbiniekiem tik lielā mērā, cik vien iespējams (The European Code of Police Ethics, 32 section). Arī Atlīdzības likuma mērķis ir panākt valsts un pašvaldības institūciju amatpersonu (darbinieku) atlīdzības noteikšanā līdzvērtīgu nosacījumu ievērošanu (Atlīdzības likums, 1. pants). Autore veica salīdzinājumu, kā atlīdzības sistēma tiesiski noregulēta valsts dienestā esošām personām – militārpersonām, civildienesta darbiniekiem un amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm. Autore uzsver, ka ir vērojama atšķirība atlīdzības tiesiskajā regulējumā, kas atspoguļojas naudas izteiksmē un noteikti ietekmē personas labklājību:

1. tabula

Atlīdzības tiesiskais regulējums

Nr.	Atlīdzības veids	Militār- persona	Policijas darbinieks/ robežsargs	Civildie- nesta ierēdnis
1	2	3	4	5
1.	Darba samaksa			
	1.1. piemaksas:			
	– līdz 20% apmērā no mēnešalgas, ja papildus saviem tiešajiem amata pienākumiem:			
	* aizvieto prombūtnē esošu amatpersonu	X	X	X
	* pilda vakanta amata pienākumus	X	X	X
	* papildus amata aprakstam pilda citus pienākumus	X	X	X
	– piemaksa par nakts darbu 50% apmērā no tām noteiktās stundas algas likmes		X	X
	– piemaksa par virsstundu darbu			X
	– virsstundu darbu kompensē ar atpūtas laiku		X	
	– speciālās piemaksas			
	* par īpašu risku			
	* par izdienu	X	X	
	* par speciālo dienesta pakāpi	X	X	
	1.2. prēmijas			
	– saskaņā ar ikgadējo darbības un tās rezultātu novērtēšanu reizi gadā (nevar pārsniegt 120% no mēnešalgas)			X*
	– par darba kvalitāti un darba ieguldījumu, par drošsirdīgu un pašai- liedzīgu rīcību (nevar pārsniegt 120% no mēnešalgas)	X	X	
	– par tāda noziedzīga nodarījuma novēršanu vai atklāšanu, kas radījis vai varēja radīt būtisku kaitējumu (nevar pārsniegt 120% no mēnešalgas)		X	

1	2	3	4	5
2.	Sociālās garantijas			
	2.1. pabalsti			
	– atvaļinājuma pabalsts	X*	X*	X
	– sakarā ar ievainojumu, sakropļojumu, pildot amata pienākumus,	X	X	diferencē pa gadiem
	– sakarā ar ģimenes locekļa vai apgādājamā nāvi	X	X	
	– pārcelšanās pabalsts	X	X	
	– izdienas pabalsts (ik pēc 5 izdienas gadiem)	X		
	2.2. kompensācijas			
	– kompensācija mācību izdevumu segšana (līdz 30% no gada maksas)	X	X	X
	– mācību izdevumu segšana	X	X	X
	– transporta izdevumu kompensācija	X	X	X
	– ar pārcelšanos saistīto izdevumu kompensācija	X	X	
	– par dzīvojamās telpas īri un komunālajiem maksājumiem	X		
	– uzturdevas kompensācija	X	X	

* – neizmaksā 2010. un 2011. gadā

Ir divas būtiskas atalgojuma sistēmas nevienlīdzības – uzturdevas kompensācija (karavīriem Ls 120, bet policijas darbiniekam vai robežsargam Ls 50) un dzīvojamās telpas īres un komunālo maksājumu kompensācija, kura noteikta tikai karavīriem Ls 100 apmērā.

Tā kā kompensācijām netiek piemēroti nodokļi, militārā dienesta karavīriem ir būtiskas finansiālas priekšrocības, salīdzinot ar Iekšlietu ministrijas sistēmas amatpersonām.

Tāpat militārā dienesta karavīrs ik pēc pieciem profesionālā dienesta gadiem saņem vienreizēju pabalstu pēdējo triju mēnešalgu un piemaksu apmērā, ja ar viņu pagarina līgumu, policijas darbiniekiem un robežsargiem šī norma Atlīdzības likumā netika iekļauta, kaut gan Dienesta gaitas likumā tā bija.

2011. gada vasarā Iekšlietu ministrijā tika izveidota darba grupa, kuras uzdevums bija veicināt sociālo garantiju tiesiskā regulējuma uzlabošanu, lai paaugstinātu Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm labklājību. Darba grupa izstrādā priekš-

likumus, lai tuvinātu reālo situāciju Atlīdzības likuma mērķim – līdzvērtīgu nosacījumu ieviešanu atlīdzības noteikšanā valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzībai.

Secinājumi. Pētot un analizējot normatīvos aktus par policijas darbinieku un robežsargu sociālo garantiju tiesisko regulējumu, kurš vienlaicīgi nosaka arī labklājības līmeni, autore secina, ka sociālo garantiju apjoms un saturs (arī ierobežojumi) atspoguļo ekonomisko situāciju valstī. Svarīgi arī, ka nevienā normatīvā aktā nav deklarēta likumdevēja un valdības nostāja attiecībā uz sociālajām garantijām – vai tās tiks atjaunotas, izdarot grozījumus normatīvajos aktos, ekonomiskajai situācijai uzlabojoties, vai tiks kompensēti radītie sociālo garantiju zaudējumi, vai sociālās garantijas paliks līdzšinējā līmenī. Līdz ar to labklājības līmenis policijas darbiniekiem un robežsargiem pagaidām saglabājas pašreizējā līmenī, bet autore prognozē, ka, pieaugot inflācijai, līmenis pasliktināsies.

Un visbeidzot – nepieļaujami, ka viena normatīvā akta ietvaros, kura mērķis ir balansēt un izlīdzināt atlīdzības noteikšanu valsts un pašvaldību institūciju amatpersonām un darbiniekiem, pastāv atšķirība atlīdzības sistēmā policijas darbiniekiem un robežsargiem un militārā dienesta karavīriem.

Bibliogrāfija

1. Auziņa Z. (2007) Palielinās algas. Kārtība un Drošība. Decembris, Nr.0: 8. lpp.
2. *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca* (2000). Rīga: Zinātne.
3. *The Random House Dictionary* (1984). New York: The Random House college dictionary. Latvijas Republikas Satversme.
4. ANO Ģenerālā Asambleja (1948) *Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija*.
5. ANO Ģenerālā Asambleja (1966) *Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām*.
6. ANO Ģenerālā Asambleja (1969) *Deklarācija par sociālo progresu un attīstību*.
7. Council of Europe Committee of Ministers (2001) *The European Code of Police Ethics*.
8. Likums “Valsts civildienesta likums” (2000).
9. Likums “Par Eiropas sociālo hartu” (2001).
10. Likums “Militārā dienesta likums” (2002).
11. Likums “Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likums” (2006).

12. Likums “Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums” (2009).
13. Valsts policijas gada pārskats 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 <http://www.vp.gov.lv/?id=189> (2011.17.10.).
14. Valsts robežsardzes 205, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010. gada publiskais pārskats <http://www.rs.gov.lv/index.php?top=0&cid=904> (2011.17.10.).

Правовое регулирование социальных гарантий в сфере благосостояния работников полиции

Резюме

В статье автор обращается к правовому регулированию социальных гарантий, которые правомерно определяют уровень благосостояния работников полиции и пограничников. Цель статьи: анализировать связь правового регулирования с социальными гарантиями работников полиции и пограничников, для выявления изменения уровня благосостояния.

Изменения в экономической ситуации в конце 2008 года и связанный с этим ряд изменений в законах и правилах Кабинета министров способствовали резкому снижению уровня социальных гарантий. Автор исследует динамику правового регулирования социальных гарантий в период с конца 2008 года до 2011 года.

В настоящее время связь правового регулирования с социальными гарантиями трансформирована в Законе о компенсациях работникам и должностным лицам государственных организаций и организаций самоуправлений. Пусть даже этот нормативный акт пытается унифицировать правовое регулирование социальных гарантий и гражданским лицам, а также военным, и должностным лицам системы МВД со специальными званиями, автор выделяет проблему в настоящей системе – существует существенная разница между уровнями благосостояния военных, гражданских и должностных лиц. Задания: исследовать дефиницию и содержание понятия социальных гарантий и благосостояния, анализировать правовое регулирование социальных гарантий 2008 – 2011 годов и выработать предложения правовому регулированию, для улучшения уровня благосостояния работников полиции и пограничников. Новизна открывается в процессе анализа, исследуя настоящее правовое регулирование социальных гарантий и разрабатывая предложения, чтобы во всем государственном управлении применяли бы одинаковое правовое регулирование уровня благосостояния работников государственных управлений.

Автор заключает, что настоящее правовое регулирование социальных гарантий допускает существенный уровень благосостояния работающим в государственном управлении. Необходимо разработать поправки в Законе о компенсациях, для уравнивания размера социальных гарантий.

Ключевые слова: социальные гарантии, благосостояние, вознаграждение, компенсация.

FIZISKA SPĒKA PIELIETOŠANA POLICIJAS DARBĪBĀ – TIESISKIE ASPEKTI UN AKTUĀLĀS PROBLĒMAS

Anotācija

Temata aktualitāte: Eiropas Padomes un Eiropas Savienības dalībvalstu tautas, atbilstoši savu valstu juridiski saistošo starptautisko cilvēktiesību līgumu nosacījumiem, ir apņēmušās veidot uz kopīgām vērtībām balstītu harmonisku nākotni. Tā pamatā ir atziņa, ka starptautiskā miera un drošības elements ir cilvēka tiesības, to atzišana un aizsardzība. Arī Apvienoto Nāciju Organizācijas 1994. gada Tautas attīstības pārskatā aizsāka plašas diskusijas ne tikai par centieniem paplašināt tradicionālo izpratni par drošības konceptu, bet arī iekļaujot virkni jaunu nemilitāru draudu un tās centrā novietojot individu. Tādi autori kā Dess Gaspers un Sabīne Elkaira (Gasper 2007: 3) plaši analizē vajadzību pieejas un secina, ka tieši pamatvajadzību nodrošināšana ir centrālais vienojošais elements starp cilvēktiesībām un cilvēkdrošību. Valsts vara ar tās tiesībaizsardzības sistēmu ir tā, kurai jānodrošina cilvēktiesību ievērošana, to cieņa un aizsardzība privāto un publisko tiesību subjektu attiecībās, kā arī privāto subjektu savstarpējās attiecībās. Jāatzīst, ka Satversmē (“LV”, 43, 01.07.1993.) ietvertās tiesību normas, kuras paredzētas indivīda dzīvības, brīvības un neaizskaramības, kā arī goda un cieņas aizsardzībai ir izpelnījušās nedalāmu uzmanību, kā rezultātā tiesiskajā telpā ir izveidojusies plaša diskusija par vairākiem būtiskiem jautājumiem, kas skar policijas darbību sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā. Arī Satversmes tiesas lietu analīze (Satversmes lietas no 1998. gada līdz 2010. gada beigām) vairākkārt ilustrē cilvēkdrošības jomas, kas ietver un ir attiecināmas uz Satversmes pamattiesību nodaļu- attiecīgi personiskā (fiziskā) drošība kā viens no cilvēkdrošības centrālajiem elementiem.

Raksta mērķis ir izpētīt tiesiskās reglamentācijas īpatnības un analizēt problēmjaudājumus, kas ir saistīti ar policijas darba organizāciju, darbības pamatprincipiem, darbinieka tiesībām un pienākumiem lietot fizisku spēku sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā.

Atslēgas vārdi: policijas darbība, spēka pielietošana, cilvēktiesību ievērošana.

Policijas, kā tiesībaizsardzības institūcijas darbības viens no galvenajiem uzdevumiem ir nodrošināt sabiedrisko kārtību un garantēt sabiedrības drošību. Šajā kontekstā, ar jēdzienu “sabiedriskā kārtība” plašākā nozīmē jāsaprot visu to noteikumu vai principu kopumu, uz kuriem pamatota sabiedrība un, kuri nodrošina sabiedrības normālu funkcionēšanu (UN Doc E/CN.4/1984/4 1984). Sabiedriskā kārtības jēdziens šaurākā

nozīmē iekļauj ne tikai visu sabiedrisko attiecību sistēmu, bet arī noteiktu kopumu, kas veidojas dažādās sociāli politiskās dzīves sfērās un vietās, piemēram, sabiedriskās vietās. Sabiedriskā kārtība kā viens no tiesīb-aizsardzības institūciju aizsardzības objektiem prasa ne tikai savienošanu ar visu indivīdu tiesību un brīvību aizsardzību, bet paredz arī zināmu tiesību ierobežojumu personām, kuras izdara likumpārkāpumus. Nosakot to, ka policija ir apbruņota, militarizēta valsts vai pašvaldības institūcija, kuras pienākums ir aizsargāt personu dzīvību, veselību, tiesības un brīvības, īpašumu, sabiedrības un valsts intereses no noziedzīgiem apdraudējumiem (Ziņotājs, 37, 24.09.1992.), likumdevējs tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem vienlaikus noteicis arī likumīgas tiesības nepieciešamības gadījumā, piemēram, sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā pielietot spēku leģitīmu mērķu sasniegšanai.

Tiesību normu apjoms, kas nosaka policijas darba organizāciju, darbības principus, tai skaitā arī policijas darbinieka tiesības lietot fizisku spēku ir ievērojami plašs. Starptautiskā līmenī tās pamatu veido Deklarācija par policiju, Tiesiskās kārtības nodrošināšanas amatpersonu uzvedības kodekss, Eiropas policijas ētikas kodekss, Pamatprincipi par tiesiskās kārtības nodrošināšanas amatpersonu spēka un šaujamo ierociņu pielietošanu u.c. Lai gan daudzi no šiem tiesību aktiem pieņemti kā vadlīnijas valstīm par veicamajiem pasākumiem, lai nodrošinātu personas dzīvību, brīvību un drošību aizsardzību, nenoliedzami, tie valstīm rada arī tiesisku interesi prasīt šo normu ievērošanu un savos nacionālajos tiesību aktos ieviest tos principus, kuri noteikti starptautiskajos tiesību aktos. Nacionālā līmenī policijas kompetences saturs, pilnvaras un tiesības pielietot fizisku spēku pamatā ir formulētas likumā “Par policiju”. Saskaņā ar likuma 13. pantu, policijas darbiniekam, pildot dienesta pienākumus, ir tiesības lietot fizisku spēku, lai:

- 1) atvairītu uzbrukumu personām, policijas darbiniekiem un personām, kas pilda dienesta pienākumus sabiedrības drošības garantēšanā un cīņā pret noziedzību. Šī punkta ietvaros subjekts pret, kuru var tikt vērst uzbrukums ir ne tikai policijas darbinieks (persona, kura ieņem amatu Valsts policijā vai Drošības policijā un kurai piešķirtas speciālā dienesta pakāpe), bet arī cita persona, kas pilda dienesta pienākumus sabiedrības drošības garantēšanā un cīņā pret noziedzību. Likuma “Par policiju” izpratnē policija sastāv no Valsts policijas, Drošības policijas, Pašvaldības policijas un Ostas policijas, taču jāatzīst, ka ir vēl arī citi operatīvās, kriminālprocesuālās un administratīvās darbības subjekti, kuri pilda policejiskās funkcijas. Piemēram, adminis-

trativās darbības subjekti, kuriem ir tiesības administratīvo pārkāpumu lietās veikt tādas piespiedu līdzekļus, kā administratīvo aizturēšanu, izdarīt personu un mantu apskati un mantu izņemšanu ir Valsts policija, Drošības policija, Pašvaldības policija, Valsts robezsardze, Militārā policija, Muitas Kriminālpārvalde un Finanšu policija, Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs, Valsts vides aizsardzības dienesta pilnvarotas amatpersonas, Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonas, Zemessardze (Matvejevs 2009: 142);

- 2) lai atvairītu uzbrukumu ēkām, telpām, celtnēm un transportlīdzekļiem neatkarīgi no to piederības vai atbrīvotu apbruņotu personu ieņemtos objektus;
- 3) lai atbrīvotu ķīlniekus;
- 4) lai novērstu masu nekārtības un sabiedriskās kārtības grupveida pārkāpumus. Šī punkta ietvaros sabiedriskās kārtības sfēra ir cieši saistīta ar masu pasākumu organizēšanu, kuros koncentrējas liels cilvēku skaits, piemēram, politiskie pasākumi (mītiņi, gājieni, demonstrācijas), ekonomiskie (piketi, bada streiki), kultūras un izklaides pasākumi (festivāli, koncerti, pilsētu svētki), sporta pasākumi (olimpiādes, futbola un hokeja sacensības), reliģiskie un citi masu pasākumi;
- 5) lai aizturētu un nogādātu policijas iestādē likumpārkāpējus, kā arī savaldītu aizturētās, arestētās, apcietinātās un notiesātās personas, ja tās nepakļaujas vai pretojas policijas darbiniekiem vai ir pamats uzskatīt, ka tās var bēgt vai nodarīt kaitējumu apkārtējiem cilvēkiem vai sev;
- 6) pārtrauktu ļaunprātīgu nepakļaušanos likumīgām prasībām, kuras izvirza policijas darbinieki vai citas personas, pildot dienesta pienākumus sabiedriskās kārtības garantēšanā vai cīņā pret noziedzību. Šī punkta ietvaros būtiski nošķirt ļaunprātīgu nepakļaušanos no pretošanās policijas darbiniekam, kas pildot uzlikto pienākumus, nodrošina sabiedrisko kārtību. Ļaunprātīga nepakļaušanās policijas darbinieka, robezsarga vai zemessarga likumīgam rīkojumam vai prasībai Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (Ziņotājs, 51, 20.12.1984.) 175. panta izpratnē ilustrē to, ka tiesību pārkāpuma objekts ir noteiktā pārvaldes kārtība. Par ļaunprātīgu nepakļaušanos likumīgam rīkojumam jāuzskata atteikšanās izpildīt vairākkārt izteiktos policijas darbinieka rīkojumus vai prasības, vai arī, ja nepakļaušanās izteikta asā formā, kas liecina par acīmredzamu necieņas izrādīšanu tiesībaizsardzības iestādei, kas nodrošina sabiedrisko kārtību un drošību. Ļaunprātīga nepakļaušanās parasti izpaužas bezdarbībā, taču tā var būt saistīta arī ar aktīvām darbībām, piemēram, pārkāpēja

bēgšana no policijas darbinieka pēc tā atkārtota pieprasījuma apstāties (Žeivots 2005: 37). Pretošanās atšķirībā no ļaunprātīgas nepakļaušanās vienmēr izpaužas aktīvā fiziskā pretdarbībā pret policijas darbinieku un viņa pilnvarām, kuras tam piešķirtas pildod pienākumus sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā. Aktīvas pretošanās gadījumā persona parasti izrāda pretošanos pielietojot konkrēta veida fizisku spēku (mēģina cīnīties, grūst, bēgt utt.), kā arī, gadījumos, ja persona gatavojas pielietot kādu bīstamu priekšmetu – auksto ieroci vai šaujameroci. Arī pamudinājums vai pieprasījumus trešajai personai izrādīt pretestību policijas darbinieka likumiskajām prasībām, var tikt interpretēts kā personas aktīva pretošanās. Par pretošanos varas pārstāvim vai citai valsts amatpersonai, ja tā izpilda tai uzlikto dienesta pienākumus, vai par pretošanos personai, ja tā piedalās noziedzīga vai cita prettiesiska nodarījuma novēršanā vai pārtraukšanā, vai par šo personu piespiešanu izpildīt acīmredzami prettiesiskas darbības, ja pretošanās vai piespiešana izdarīta, lietojot vardarbību vai piedraudot ar vardarbību, persona tiek saukta pie kriminālatbildības saskaņā ar Krimināllikuma 270. pantu ("LV", 199/200 (1260/1261), 08.07.1998.). Tāpat pie kriminālatbildības tiek saukta persona par pretošanos varas pārstāvim, masu nekārtību organizēšanas laikā, ja tās saistītas ar grautiņiem, postījumiem, dedzināšanu, mantas iznīcināšanu vai ar vardarbību pret personu.

Analizējot likuma "Par policiju" 13. panta saturu, jāatzīst, ka likumdevējs nosakot policijas darbiniekiem likumīgas tiesības nepieciešamības gadījumā pielietot fizisku spēku leģitīmu mērķu sasniegšanai, vienlaikus piešķīris arī zināmu rīcības brīvību – noteikt spēka pielietošanas veidu un intensitāti ņemot vērā konkrētās situācijas raksturu un personas individuālās iezīmes. Viennozīmīgi minētais pants satur atsauci uz nepieciešamības izvērtēšanu, proti, ikviena policijas darbinieka pienākumu katrā konkrētajā situācijā izvērtēt ne tikai kādu spēka veidu un apjomu pielietot, bet vai vispār spēka pielietošana konkrētā situācijā ir nepieciešama. Minētā panta saturs vienlaikus norāda arī ciešo saistību ar indivīda pamattiesībām un policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības pamatprincipu ievērošanu. Pamatprincipi par tiesību sargāšanas amatpersonu spēka un šaujamerocu izmantošanu nosaka to, ka 1) policijas darbinieks spēku drīkst lietot tikai gadījumos, ja konkrēto tiesību un pilnvaru izmantošana attiecīgajos apstākļos ir samērojama ar nodarījuma smagumu. 2) spēka pielietošana pieļaujama tikai gadījumos, ja citi līdzekļi ir neefektīvi un nesola iecerēto rezultātu. 3) spēka pielietošana pieļaujama tikai

stingrā saskaņā ar likumu, policijas darbinieks lieto tikai likumā noteiktos speciālo līdzekļu veidus. Latvijā speciālo līdzekļu veidus un kārtību, kādā tos lieto policijas darbinieki un robežsargi nosaka Ministru Kabinets ("LV", 15 (4413), 27.01.2011.). Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākkārt norādījusi, ka fiziska spēka pielietošana pret personu, kuras nepieciešamību nav izraisījusi personas uzvedība (tātad šī pretestība), aizskar cilvēka cieņu un pārkāpj tiesības, kas noteiktas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 3. pantā [nevienu cilvēku nedrīkst spīdzināt vai cietsirdīgi vai pazemojoši ar viņu apieties vai sodīt]. Atšķirība starp jēdzieniem "spīdzināšana", "necilvēcīga" vai "pazemojoša" izturēšanās vai sodīšana izriet principā no radīto ciešanu intensitātes un smaguma. Lai darbības tiktu kvalificētas kā spīdzināšana, tām ir jāizraisa nopietnas un nežēlīgas ciešanas (Ireland v. The United Kingdom, appl. No. 5310/71 1978: 167). Satversmes 95. pants, arī Kriminālprocesa likums ("LV", 74 (3232), 11.05.2005) paredz augstu spīdzināšanas aizlieguma standartu nosakot to, ka tiesībsargājošo institūciju amatpersonām, veicot kriminālprocesu, jāievēro starptautiski atzītās cilvēktiesības un spīdzināšanu ne tikai nedrīkst veikt, bet arī nedrīkst piedraudēt ar šādu darbību veikšanu.

Neskatoties uz to, ka no starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem un Satversmes 1. pantā nostiprinātā tiesiskuma principa izriet prasība, lai valstī darbotos tāds izmeklēšanas mehānisms, kas ļautu ātri un objektīvi izmeklēt visus iespējamus tiesībaizsardzības institūciju darbinieku pārkāpumus, jāatzīst, ka efektīvs tiesību aizsardzības mehānisms cilvēktiesību izpratnē šobrīd darbojas tikai daļēji. Ticība tam, ka policijas darbinieki savus pienākumus vienmēr veic atbildīgi un godprātīgi tiek mazināta ikreiz, kad vainīgās amatpersonas netiek sauktas pie atbildības par savu negodprātīgo rīcību. Ja ir parādījusies informācija par šādiem pārkāpumiem, bet tai neseko ātra un efektīva reakcija, tad tiem, kas tendēti tā izturēties, sāk likties, ka viņi var droši rīkoties un palikt nesodīti. Neveicot efektīvus cilvēktiesību pārkāpumu novēršanas pasākumus, neizbēgami tiek veicināta to vērtību graušana, kas veido demokrātiskas sabiedrības pamatus. Savukārt tur, kur amatpersonas stājas tiesas priekšā par savu rīcību, tas tiek uztverts kā vēstījums, ka šāda rīcība netiek pieļauta un sabiedrībai ļauj noticēt, ka neviens nestāv augstāk par likumu. Analizējot Valsts policijas disciplinārās prakses pārskatus par 2007.– 2010. gadu, jāsecina, ka pārkāpumu skaits, kas saistīts ar policijas darbinieku dienesta (amata vai darba) pilnvaru pārsniegšanu, vardarbību pret personu un citu profesionālās ētikas principu un uzvedības noteikumu neievērošanu joprojām ir nemainīgi liels. Vēl viens būtisks aspekts, ka izvērtējot cilvēk-

drošības jomu aktualitātes atspoguļojumu Tiesībsarga lietās (par pamatu autore ņem Tiesībsarga gada pārskatus par laika periodu no 2007. gada līdz 2010. gadam), jāsecina, ka Tiesībsarga birojā indivīdi visvairāk vērsušies gadījumos, kad bijusi aizskarta viņu personiskā (fiziskā) drošība.

Šobrīd dienesta disciplīnas un likumības nostiprināšanas jautājumi Valsts policijas struktūrvienībās ir Iekšējās drošības biroja kompetencē. Ikviena persona birojā var adresēt iesniegumu vai sūdzību par policijas darbinieka nepamatotu vai pārmērīgu fiziskā spēka pielietošanu, nepamatotu aizturēšanu, aizdomām par policijas darbinieka iesaistīšanos koruptīvos darījumos, kā arī par jebkuru citu pārkāpumu. Lai gan Valsts policijas Iekšējās drošības birojs atrodas tiešā Valsts policijas priekšnieka pakļautībā un savu lēmumu pieņemšanā ir neatkarīgs no jebkuru citu Valsts policijas amatpersonu ietekmes, tas tomēr nemazina pēdējo gadu laikā vairākkārt notikušās diskusijas tiesiskajā telpā par biroja darbības neatkarīgumu un efektivitāti.

Secinājumi

1. Apvienoto Nāciju Organizācijas, kas aizsāka plašas diskusijas par centieniem paplašināt tradicionālo izpratni par drošības konceptu, šobrīd tās definīcijā iekļāvušas ne tikai virkni jaunu nemilitāru draudu, bet tās centrā novietoja indivīdu. Cilvēkdrošības un cilvēktiesību kopējais elements ir fokusēšanās uz pamatvajadzību nodrošināšanu no valsts puses, tādējādi pasargājot cilvēka fizisko eksistenci.
2. Policijas darbinieka pienākumi sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā prasa ne tikai savienošānu ar visu indivīdu tiesību un brīvību aizsardzību, bet paredza arī zināmu tiesību ierobežojumu personām, kuras izdara likumpārkāpumus. Tas nozīmē, ka indivīda pamattiesības pilnā apjomā var tikt nodrošinātas tikai demokrātiskā sabiedrībā, kurā pilnvērtīgi funkcionē tiesībaizsardzības institūcijas ar pietiekami augstu administratīvo kapacitāti, augsti izglītotiem darbiniekiem cilvēka tiesību ievērošanā un aizsardzībā.
3. Valsts policijas disciplinārās prakses pārskati, nevalstisko un citu organizāciju statistikas dati ilustrē to, ka tiesībaizsardzības institūciju amatpersonu pārkāpumu skaits, kas saistīti ar dienesta pilnvaru pārsniegšanu, vardarbību pret personu un citu profesionālās ētikas principu un uzvedības noteikumu neievērošanu pēdējo 4 gadu griezumā joprojām ir nemainīgi liels. Tas parāda to, ka efektīvi cilvēktiesību pārkāpumu novēršanas pasākumi tiek īstenoti nepietiekami.

Bibliogrāfija

1. Human Development Report 1994. New Dimensions of Human Security. UNDP, Oxford University Press, 1994. p. 22.
2. Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984). Article 22.
3. Pamatprincipi par tiesību sargāšanas amatpersonu spēka un šaujammieroču izmantošanu. *Pieņemti 8. Apvienoto Nāciju Organizācijas Kongresā par noziegumu novēršanu un apiešanos ar likumpārkāpējiem, kas notika Havanā, Kubā, no 1990. gada 27. augusta līdz 7. septembrim.*
4. 15.02.1922. likums "Latvijas Republikas Satversme" ("LV", 43, 01.07.1993.).
5. 04.06.1991. likums "Par policiju" (Ziņotājs, 37, 24.09.1992.).
6. 07.12.1984. likums "Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss" (Ziņotājs, 51, 20.12.1984.).
7. 17.06.1998. likums "Krimināllikums" ("LV", 199/200 (1260/1261), 08.07.1998.; Ziņotājs, 15, 04.08.1998.).
8. 21.04.2005. likums "Kriminālprocesa likums" ("LV", 74 (3232), 11.05.2005.; Ziņotājs, 11, 09.06.2005.).
9. 18.01.2011. MK noteikumi Nr. 55 "Noteikumi par speciālo līdzekļu veidiem un kārtību, kādā tos lieto policijas darbinieki un robežsargi" ("LV", 15 (4413), 27.01.2011.).
10. *Ireland v. The United Kingdom*, appl. No. 5310/71, 18 January 1978, para. 167 – Series A, No. 25, Does Article 3 of the European Convention on Human Rights Enshrine Absolute Rights?" Addo M.K., Grief N, European Journal of International Law, skatīt: www.ejil.org/pdfs/9/3/665.pdf.
11. Satversmes tiesas lietas. <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> (Satversmes tiesas mājas lapa, skatīta 30.09.2011.).
12. Gasper, D. (2007) Human Rights, Human Needs, Human Development, Human Security: Relationships between Four International "Human" Discourses. *Forum for Development Studies*. No. 1, p. 39.
13. Matvejevs, A. (2009) *Policijas darbības teorijas attīstības tendences*. Rīga. 142. lpp.
14. Žeivots, M. (2005) Par ļaunprātību un nepakļaušanos. *Administratīvā un kriminālā justīcija*. LPA., Nr. 1., 37. lpp.
15. Latvijas Republikas Tiesībsarga 2007.–2010. gada pārskati. http://www.tiesibsargs.lv/lat/publikācijas/gada_zinojumi/ (Tiesībsarga biroja mājas lapa, skatīta 30.09.2011.).
16. Valsts policijas disciplinārās prakses pārskati. Skatīti Valsts policijas iekšējā mājas lapā: <http://www.intranet.gov.lv/>.

Use of the Physical Force in Police Work – Legal Aspects and Current Problems

Summary

It should be admitted that legal norms included in the Constitution which are provided for the protection of an individual's life, liberty and inviolability as well as honour and dignity have merited inseparable attention as the result in the legal area has developed wide discussion about several essential questions which concern police activity in guaranteeing public order and safety. The topicality of the theme intensifies the fact that in human safety field individual's personal (physical) safety is illustrated as the central element.

The aim of the report is to research individualities of legal regulation and to analyze problem issues related to the rights and duties of the police officer to use physical force.

Key words: police work, use of force, respect of human rights.

Применение физической силы в деятельности государственной полиции – правовые аспекты и актуальные проблемы

Резюме

Следует признать, что Конституция содержит положение о жизни человека, свободы и неприкосновенности, чести и достоинства, которые удостоились неделимого внимания, в результате чего в правовом пространстве создались обширные дискуссии по ряду ключевых вопросов, касающихся полицейской деятельности гарантируя общественный порядок и безопасность. Актуальность темы подтверждает тот факт, что сфера актуальности личной (физической) безопасности человека иллюстрируется в качестве центрального элемента.

Цель статьи изучить особенности правовой регламентации и анализа проблемных вопросов, о праве и обязанности сотрудников полиции применить физическую силу.

Ключевые слова: деятельность полиции, применение силы, соблюдение прав человека.

SABIEDRISKĀ KĀRTĪBA KĀ SABIEDRĪBAS DROŠĪBAS PRIEKŠNOTEIKUMS SOCIĀLI EKONOMISKO PĀRMAIŅU APSTĀKĻOS

Anotācija

Temata aktualitāte: Sabiedriskā kārtība un drošība ir galvenie aizsardzības objekti visām tiesībaizsardzības institūcijām. Kā sociāli tiesiskām kategorijām, kuras aptver specifisku sabiedrisko attiecību sfēru, tām raksturīga virkne īpatnību, kas nosaka tiesībaizsardzības institūciju darbības saturu šo attiecību aizsardzībā. Pirmkārt, sabiedriskā kārtība un drošība skar ikvienu individu bez izņēmuma, ko regulē ne tikai tiesību normas, bet arī citas sociālās normas – morāle, paražas, tradīcijas u.c. Otrkārt, sabiedriskās kārtības un drošības joma ir cieši saistīta ar tādām bīstamām antisociālām parādībām kā narkomānija, alkoholisms, prostitūcija, klaidonība, ubagošana. Atkarībā nonākušām personām, “nabadzīgajiem” ir lielāks risks izdarīt likumpārkāpumus un nonākt ieslodzījumā nekā, tiem, kuri dzīvo privileģētākos apstākļos un necieš no atkarībām (*unodc* 2010, p. 2). Treškārt, sabiedriskās kārtības un drošības sfēra ir nesaurājami saistīta ar dažādiem publiskiem pasākumiem, kuros koncentrējas liels cilvēku skaits, kā arī ārkārtas situācijām stihisku nelaimju, ugunsgrēku, tehnogēno avāriju, katastrofu un epidēmiju gadījumā. Sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības kopējais elements ir fokusēšanās uz individu personisko (fizisko) drošību, indivīda aizsardzību no dažādiem apdraudējumiem. Īpaši būtiski tas ir ekonomisko pārmaiņu apstākļos, ņemot vērā, ka ekonomiskā krīze skar visas iedzīvotāju grupas. Tas norāda tikai uz to, ka pieaug tiesībaizsardzības institūciju loma, drošības politikas plānošanas un īstenošanas nozīme, ar mērķi pasargāt iedzīvotājus no draudiem un nedrošības.

Raksta mērķis ir analizēt sabiedriskās kārtības jēdzienu un saturu, kā vienu no *sabiedrības drošības garantēšanas priekšnosacījumiem sociālekonomiski mainīgajos apstākļos*.

Atslēgas vārdi: sabiedriskā kārtība, sabiedrības drošība.

Drošības jēdzienam ir vairākas dimensijas: veselības drošība, ekonomiskā drošība, personiskā (fiziskā drošība), ekoloģiskā drošība, kopienas drošība un politiskā drošība (Pārskats par tautas attīstību 2002/2003: Cilvēkdrošība 2003: 29). Daļa šo dimensiju vistiešākajā veidā pārklājas ar drošības politikas jautājumiem – sargāt valsts kopējās vērtības, pamatintereses, neatkarību un integritāti, stiprināt valsts drošību, saglabāt mieru un stiprināt starptautisko drošību, veicināt starptautisku sadarbību, attīstīt

un stiprināt demokrātiju un tiesiskumu, kā arī cilvēktiesību un pamatbrīvību ievērošanu.

Ir jāņem vērā, ka drošības jēdziens sastāv gan no objektīvā, gan no subjektīvā komponenta. Cilvēka drošības objektīvos rādītājus raksturo dažādi statistikas dati un dzīves līmeņa mērījumi, piemēram, ienākumu līmenis, noziedzības līmenis, īpašums, iedzīvotāju līdzdalība politikā u. tml. To raksturo arī cilvēkdrošības indekss (Human Security Index, HSI). Savukārt subjektīvā drošība ir salīdzinoši netverama parādība, kuras tendences var analizēt, aplūkojot individu viedokļus, priekšstatus un sajūtas par to, cik droši un pasargāti tie jūtas (Goucha 2003: 321). Drošības sajūtu indivīds var sagādāt sev pats, smelties to ģimenē, nevalstiskajās organizācijās, vai arī no valsts. Faktiskais sabiedrības drošības stāvoklis var nesakrist ar indivīda priekšstatiem un pieņēmumiem par to. Tomēr tie parāda iedzīvotāju izpratni par to, kāds ir viņu drošības stāvoklis, un ļauj izdarīt secinājumus, vai valsts ar savu politiku ir spējusi reaģēt uz iedzīvotājiem aktuālākajiem apdraudējumiem.

Draudi dažādās jomās un sektoros ir vieni no būtiskākajiem drošības indikatoriem valstī. Drošības izpratnes pamatā uzsver visus iespējamus apdraudējumus, kuri var izraisīt indivīda nedrošību un bailes (Buzan 1991: 20). Aplūkojot apdraudējumus, kuri tiek identificēti drošības kontekstā, var secināt, ka tikai daļa no tiem atbilst tradicionālajai izpratnei par to, kas būtu uzskatāms par draudiem. Proti, uz valsti centrētas drošības izpratnes skatījumā līdzīga veida apdraudējumi indivīda drošībai ir uzskatāmi drīzāk par bīstamām situācijām un riskiem, nevis draudiem. Piemēram, narkotisko vielu izplatība, sabiedriskās kārtības pārkāpumi, masu nekārtības vai mežu izcīršana tradicionālās drošības ietvaros būtu skatāmi kā daļa no plašākiem drošības sektoriem. Pēc Aizsardzības ministrijas pasūtījuma veiktās Latvijas iedzīvotāju aptaujas norāda, ka pēdējo gadu laikā narkomānija, noziedzība, ekonomiskie un vides jautājumi tika uzskatīti par būtiskākajiem apdraudējumiem personīgajai un sabiedrības drošībai. Arī Eiroparometra aptauja norāda uz stabilu augstākminēto draudu klātbūtni jau ilgākā laika periodā.

Sabiedriskās kārtība ir viens no sabiedrības drošības nodrošināšanas priekšnosacījumiem, jo, piemēram, sabiedriskās kārtības nodrošināšana kādā konkrētā administratīvā teritorijā vienlaikus ir arī sabiedrības drošības garants, jo novērš draudus personu dzīvības, veselības un īpašuma drošībai. Šo jēdzienu ciešā saistība ir skaidrojama ar to, ka abi jēdzieni skar sabiedrisko attiecību sistēmu, kas veidojas atbilstoši tiesiskajām un

sociālajām normām un vienlaikus arī identificē paaugstinātas bīstamības objektus un priekšmetus attiecībā pret individu un sabiedrību kopumā. Lai gan sabiedriskā kārtība un sabiedrības drošība ir galvenie aizsardzības objekti tiesībaizsardzības institūciju darbībā, joprojām nav vienotas zinātniski pamatotas izpratnes par abu jēdzienu saturu un būtību. Latvijas Republikas likumos sabiedriskā kārtības un drošības definējums nav atrodams, bet Krimināllikuma 20. nodaļā ir noteikts noziedzīgu nodarījumu pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību sastāvs ("LV", 199/200 (1260/1261), 08.07.1998). Šajā nodaļā ietvertos noziedzīgos nodarījumus nosacīti var iedalīt vairākās grupās atkarībā no tā, kādas konkrētas intereses tiek apdraudētas, taču tie visi ir vērsti pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību – cilvēku sabiedrisko attiecību sistēmu, kas nodrošina sabiedrisko mieru, normālus apstākļus darbam un atpūtai, kā arī personas tiesību un likumīgo interešu aizsardzību. Apdraudot sabiedrisko kārtību un mieru, vienlaikus var tikt nodarīts kaitējums personas veselībai, juridisku un fizisku personu īpašumam, interesēm, normālai iestāžu, uzņēmumu un organizāciju darbībai (Liholaja 2001: 307). Arī Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (Ziņotājs, 51, 20.12.1984.) 13. nodaļā ietverti administratīvie pārkāpumi, kas apdraud sabiedrisko kārtību, piemēram, sīkais huligānisms, ko 167. panta ietvaros definē kā lamāšanos ar necenzētiem vārdiem sabiedriskās vietās, apvainojošu uzmākšanos un citām tamlīdzīgam darbības, kas traucē sabiedrisko mieru un kārtību.

Sabiedriskā kārtība plašākā nozīmē ir visu to noteikumu vai principu kopums, uz kuriem pamatota sabiedrība un, kuri nodrošina sabiedrības normālu funkcionēšanu (UN Doc E/CN.4/1984/4 1984). Sabiedriskā kārtības jēdziens šaurākā nozīmē iekļauj ne tikai visu sabiedrisko attiecību sistēmu, bet arī noteiktu kopumu, kas veidojas dažādās sociāli politiskās dzīves sfērās un vietās, piemēram, sabiedriskās vietās. Sabiedriskās kārtības definīcijai šaurākā nozīmē ir praktiska nozīme tiesībaizsardzības institūciju darbībā, jo tādā veidā iespējams akcentēt uzmanību uz konkrētu noziedzīgu nodarījumu un administratīvo pārkāpumu profilaksi un novēršanu, kuri apdraud sabiedrisko kārtību un drošību. Sabiedriskās kārtības nodrošināšanas mērķis ir garantēt personu un sabiedrības drošību, radīt labvēlīgus apstākļus iestāžu, organizāciju un sabiedrisko apvienību normālai funkcionēšanai, individu cilvēciskajai pašcieņai un godam, kā sabiedrības tikumībai.

Sabiedriskās kārtības saturs ir sabiedrisko attiecību sistēma, kura veidojas ievērojot un izpildot tiesību, morāles un citas sociālās normas. Reālo

sabiedrisko kārtību veido nevis noteiktās tiesību un sociālās normas, bet faktiskās attiecības, kādas izveidojušās pamatojoties uz tām. Sabiedriskās kārtības pamatu veido tiesiskā kārtība un attiecības starp indivīdiem. Tiesiskā kārtība, kas ir likumības prasību realizācija cilvēku uzvedībā, individuālo un kolektīvo subjektu tiesiska darbība ir sabiedriskās kārtības sastāvdaļa un noteikta kvalitāte.

Apdraudējums sabiedriskai kārtībai pamatā tiek saistīts ar sabiedriskām/publiskām vietām, kur koncentrējas liels cilvēku skaits, apmierinot savas materiālās un emocionālās vajadzības. Līdzīgi kā ar sabiedriskās kārtības un drošības definīciju, arī sabiedriskas vietas definējums Latvijas tiesību aktos nav atrodams. Vairāki autori sabiedriskās vietas iedala trīs kategorijās:

- 1) pastāvīgās sabiedriskās vietas – ielas, laukumi, parki, skvēri, ceļi utt.;
- 2) pagaidu sabiedriskās vietas – tirdzniecības vietas, kultūras un izklaides centri, sabiedriskais transports, stadioni utt.;
- 3) epizodiskas sabiedriskās vietas – cilvēku koncentrēšanās notiek epizodiski, piemēram, kultūras vai izklaides pasākums pļavas vai meža ielokā.

Tāpat attiecību regulēšanas līdzekļi sabiedriskās kārtības sfērā ir tiesību normas un citas sociālās normas (morāles normas, paražas, ētikas un uzvedības noteikumi). Ar tiesību un sociālo normu palīdzību tiek noteikti vispārējie uzvedības noteikumi, tiek ieviesti aizliegumi noteiktu darbību veikšanai, tiek noteikta atbildība par tiesību pārkāpumiem, tiek noteikti tiesībaizsardzības institūciju amatpersonu uzdevumi, pienākumi un tiesības sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā.

Polīcijas, kā tiesībaizsardzības institūcijas darbības viens no galvenajiem uzdevumiem ir nodrošināt sabiedrisko kārtību un garantēt sabiedrības drošību. Saskaņā ar policijas uzdevumiem policijas darbinieka pamatpienākumi atbilstoši dienesta kompetencei ir nodrošināt kārtību uz ceļiem, ielās, laukumos, parkos, sabiedriskā transporta līdzekļos, lidostās, ostās, stacijās un citās publiskās vietās, lai garantētu personu un sabiedrības drošību. Polīcijas darbiniekam, pildot viņam uzliktos pienākumus sabiedriskās kārtības un drošības garantēšanā, ir tiesības prasīt, lai personas pārtrauc likumpārkāpumus un citu rīcību, kura traucē policijas pilnvaru izpildi, kā arī pielietot pret likumpārkāpējiem paredzētos piespiedu līdzekļus (Ziņotājs, 37, 24.09.1992.). Kā redzams, sabiedriskā kārtība kā viens no tiesībaizsardzības institūciju apsargājamiem objektiem prasa ne tikai savienošānu ar visu indivīdu tiesību un brīvību aizsardzību, bet paredz

arī zināmu tiesību ierobežojumu personām, kuras izdara likumpārkāpumus.

2010. gada 22. februāra noteikumi Nr. 5 “Valsts policijas Dienesta pienākumu izpildes organizācija un kontrole sabiedriskās kārtības nodrošināšanas un satiksmes uzraudzības jomā” nosaka, ka sabiedrisko kārtību atbilstoši savai kompetencei nodrošina Valsts policijas kārtības policijas struktūrvienības. Galvenais uzdevums veicot sabiedriskās kārtības nodrošināšanu un satiksmes uzraudzību ir panākt likumpārkāpumu novēršanu, kā arī satiksmes negadījumu un tajos cietušo personu skaita samazināšanu. Sabiedriskās kārtības nodrošināšanai policijas darbinieki var izmantot dienesta transportlīdzekli, kuģošanas līdzekli, suni vai zirgu, sakaru līdzekli, dažādas mērierīces, kā arī normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos un kārtībā lietot dienesta ieroci, speciālos līdzekļus, pretpūļa barjeru, norobežojošu žogu vai citu līdzekli. Policijas darbinieki, atbilstoši savai kompetencei, veic preventīvus pasākumus, novērš likumpārkāpumus un nodrošina sabiedrisko kārtību īpašu uzmanību pievēršot:

- 1) personām, kuru uzvedība izraisa aizdomas, ka tā varētu izdarīt likumpārkāpumu;
- 2) apstākļiem, kas varētu viecināt likumpārkāpuma izdarīšanu;
- 3) personu pulcēšanās vietai, lai savlaicīgi novērstu iespējamās nekārtības un likumpārkāpumus;
- 4) pirmsskolas vecuma bērnam, kurš atrodas publiskā vietā bez vecāku, vai personas, kas viņu aizstāj, uzraudzības;
- 5) bērnam, kurš līdz 16 gadu vecumam nakts laikā atrodas publiskā vietā bez vecāku, vai personas, kas viņu aizstāj, uzraudzības;
- 6) personai, kura atrodas bezpalīdzības stāvoklī, lai sniegtu viņai palīdzību;
- 7) personai, kura psihisku traucējumu dēļ, alkoholisko, narkotisko, psihotropo vai apreibinošo vielu lietošanas ietekmē pārkāpj sabiedrisko kārtību.

Bibliogrāfija

1. Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984). Article 22.
2. 04.06.1991. likums “Par policiju” // Ziņotājs, 37, 24.09.1992.
3. 07.12.1984. likums “Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss” // Ziņotājs, 51, 20.12. 1984.

4. 17.06.1998. likums “Krimināllikums” // “LV”, 199/200 (1260/1261), 08.07.1998.; Ziņotājs, 15, 04.08.1998.).
5. Buzan B. (1991) *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.
6. Goucha M., Aravena F. R. (Eds.) (2003) *Human Security, Conflict Prevention and Peace in Latin America and the Caribbean*. Santiago: UNESCO, FLAS CO-Chile.
7. Krastiņš U, Liholaja V, Niedre A. (2001) *Krimināltiesības. Vispārīgā un sevīšķā daļa: Mācību grāmata*. Papildinātais izdevums. Aut. kolektīvs: Tiesu namu aģentūra.
8. Pārskats par tautas attīstību 2002/2003: Cilvēkdrošība, 2003.
9. Eurobarometra sabiedriskās domas aptauju (61.–75.) ziņojumus par Latviju. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm.
10. Situācija Latvijas drošības un valsts aizsardzības jomā. Pieejams: http://www.mod.gov.lv/lv/Ministrija/Sabiedrības_viedoklis/.
11. Narkotiku atkarības ārstēšana ar veselības aprūpes, nevis sodu palīdzību. Pieejams: www.unodc.org/documents/.../Final_eBook_Sept_2010_LV.pdf.

Public Order as a Public Safety Condition During the Circumstances of Socially Economic changes

Summary

Public order and safety are main protection objects for all law enforcement institutions. As socially legal categories which involve specific public relations sphere it has several features which prescribe the contents of the activities of law enforcement institutions in protection these relationships. Especially substantially it is in economically changeable conditions taking into account that economical crisis affects all groups of inhabitants, pointing not only the essentially important role of law enforcement institutions in inhabitant protection from threat and insecurity as well as the importance of the planning of social politics and its implementation.

The aim of the article is to analyze the concept and contents of the public order as one of the main preconditions in guaranteeing public safety in socially economical changeable conditions.

Key words: public order, public safety.

Общественный порядок как детерминант безопасности в условиях социально-экономических перемен

Резюме

Правопорядок и безопасность являются основными объектами воздействия для всех правоохранительных учреждений. Как социально правовым категориям, охватывающим специфическую область общественных отношений, им характерны ряд особенностей, определяемых содержанием деятельности данных учреждений. Особенно существенным это является в экономически изменчивых обстоятельствах связанных с экономическим кризисом. Вышеназванное указывает не только на особую роль правоохранительных органов при защите населения от разного рода угроз, но и на значение планирования и реализации общей политики безопасности.

Целью статьи является проведение анализа содержания и сущности правопорядка как важнейшей предпосылки гарантирования безопасности общества в эпоху социальных перемен.

Ключевые слова: общественный порядок, общественная безопасность.

TIESISKĀ SADARBĪBA NOZIEDZĪGOS NODARĪJUMOS PRET PERSONAS DZIMUMNEAIZSKARAMĪBU

Anotācija

Eiropas Savienības kopējo drošību ietekmē bīstamas un smagas negācijas – starptautiskais terorisms, cilvēka tirdzniecība, narkobizness utt., radot lielus tiešos materiālos zaudējumus. Raksta mērķis – apskatīt tiesiskās sadarbības iespējas noziedzīgos nodarījumos pret dzimumneaizskaramību, izceļot cilvēka tirdzniecības problemātiku. Kā arī aprakstīt policijas aktivitātes informācijas apmaiņa procesā ar Eiropolu. Šodien, noziedzība kļūst aizvien organizētāka, bīstamāka izraisot lielākus tiešos materiālos zaudējumus un prasa pielietot iespaidīgākus līdzekļus tās apkarošanai. Tas nosaka nepieciešamību veidot tiešu un operatīvu starpvalstu tiesībsargājošo iestāžu informācijas apriti. Minētā kontekstā īpaša nozīme ir tiesiskai sadarbībai gan ES ietvaros, gan ārpus tās. Tāpēc ES valstu policijas spēki aizvien aktīvāk sadarbojas, īpaši ar Eiropas policijas biroja jeb Eiropola starpniecību. Eiropols ir sava veida platforma starptautiskā sadarbības jomā, noziegumu atklāšanā un informācijas apmaiņā. Arī Latvijas tiesībsargājošās iestādes, noziedzības apkarošanai, sniedz informāciju Eiropolam, vai izmanto Eiropolu informācijas pieprasīšanai no citām ES dalībvalstīm vai trešajām valstīm, ar kuriem Eiropols noslēdzis sadarbības līgumus. Eiropols palīdz dalībvalstīm efektīvāk apkārot nopietnus noziegumus visā Savienības teritorijā.

Tomēr, prakse parāda, ka informācijas apmaiņas process noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā joprojām ir sarežģīts un nepilnīgs. Problēma izpaužas tajā, ka pat valsts līmenī kriminālpolicijas dienesti cīnās par katru nozīmīgu ziņu, iegūtu pierādījumu, tādejādi informācija tiek sargāta un netiek izpausta. Vienlaikus minētā prakse rada priekšnoteikumus sadarbības vājināšanai. No otras puses, intensīvāk sniedzot informāciju, dalībvalstīm jāsekmē Eiropola kompetences paplašināšanu – iegūt starptautisko izmeklētāju statusu.

Atslēgas vārdi: cilvēku tirdzniecība, drošība, Eiropols, fiktīvās laulības, seksuāla vardarbība, tiesiskā sadarbība.

Pasaules statistika ataino vardarbības, īpaši seksuālās, problēmas nopietnību plašā aspektā. Turklāt vardarbība ir viens no galvenajiem nāves iemesliem Eiropā. Latvijā līdzās bezdarbam un zemajiem ienākumiem, kā aktuāla Latvijas sabiedrības drošības problēma tiek minēta noziedzības izplatība. “Integrācijas procesi, kas aktīvi attīstās mūsdienā pasaulē, pakāpeniski mazina valsts robežu nozīmi, padara tās atvērtākas

starptautiskajai saskarsmei. Rada arī jaunas sabiedriskās problēmas, īpaši aktuāla pēdējos gados – tradicionālās noziedzības pieaugums” (Vilks 2007: 20). Atzīstams, sociālā atstumtība un ekonomiskā migrācija, mēklējot labāku dzīvi ir viens galvenajiem cilvēku tirdzniecību veicinošiem faktoriem. Saskaņā ar Starptautiskās Migrācijas organizācijas datiem katru gadu par cilvēku tirdzniecības upuriem kļūst aptuveni 2000 Baltijas valstu iedzīvotāju. Aiz tā drošība pieder pie svarīgākajām cilvēka pamata vajadzībām un veido tā dzīves kvalitāti. Satversme nodrošina ikvienas personas tiesības uz personas neaizskaramību un aizsargā no citu subjektu iejaukšanās personas integritātē. Arī Eiropas Savienība ir prezumējusi, personas tiesību un drošības garantēšana ir viena no galvenajām Eiropas Savienības prioritātēm. G. Stendings atzīst “drošības pamats ir paškontrole, un atbildīga drošība ir nepieciešams nosacījums īstenai brīvībai un autonomijai” (Standing 1999: 27).

Drošība plašā nozīmē ir komplekss jēdziens, tā saistāma ar viss dažādākām sabiedrības un cilvēka dzīves sfērām – sabiedriskā drošība, nacionālā drošība, satiksmes drošība, cilvēkdrosība, darba drošība, sociālā drošība un citas. Piemēram, “Tiesiskā drošība nozīmē, ka pastāv vispārēji likumi, ka valsts spēj tos īstenot un netiek pieļauta pretlikumīga darbība” (Horns 1999: 70). Franču vēsturnieks Ž.K.Česno uzskata, ka “mūsdienās nepieciešamība pēc ikdienas drošības visās jomās ir kļuvusi gluži vai neierobežota. Sociālā drošība, personiskā drošība, tehnikas drošība un citas drošības sfēras tuvojas savai pašreiz iespējami maksimālai attīstības pakāpei (<http://isec.gov.lv/drosiba/index.shtml>).”

Vēsturiski, “par noziedzības apkarošanu jebkurā valstī de iure un de facto atbildīga vienmēr ir bijusi policija. Kā valsts apsūdzības palīgs tradicionāli tā bija orientēta uz tradicionālajām izmeklēšanas metodēm un stingri pakļauta atbilstošām nacionālo tiesību normām (Pastille, Rusanovs 2003: 24). Policijas darbs pārsvarā ir saistīts ar informāciju, tās iegūšanu, apstrādi un realizēšanu. Informācija [lat. *informatio* ‘izskaidrojums, izklāsts] – ziņas, dati, ko cilvēki vāc, apstrādā, glabā, tiražē un nodod cits citam (Svešvārdu vārdnīca 2007: 305). Lai iegūtu informāciju Latvijas tiesību sargājošās iestādes arvien biežāk sniedz informāciju Eiropalam, vai izmanto Eiropolu informācijas pieprasīšanai no citām ES dalībvalstīm vai trešajām valstīm, ar kuriem Eiropols noslēdza sadarbības līgumus. Starptautiskā sadarbība ir nepieciešama un neatņemama mūsu kriminālās justīcijas sistēmas sastāvdaļa. “Vispārinot to varētu atzīmēt ar robežu atvēršanu – tieši ar to saistīta iespēja, ja tā var teikt, ceļot pāri robežām

cilvēkiem, pakalpojumiem, precēm, informācijai un pat idejām. Bet cilvēki, pakalpojumi, preces, informācija un idejas nav tikai pozitīvas. Labajam blakus vienmēr ir bijis sliktais, tostarp arī noziedzība (Meikališa 2001: 10–11). Īpaši tas izpaužas organizētās noziedzības apkarošanas jomā. Cilvēku tirdzniecība ir globāla, sarežģīta sociāla un krimināla problēma. “Cilvēku tirdzniecība ir ļoti dinamisks rūpals. Tās organizētāji īsteno savus noziedzīgos nodomus, veiksmīgi pielāgojoties visiem tiesībsargājošo iestāžu pretpasākumiem un ar nepārspējamu izdomu meklējot jaunus veidus, kā turpināt noziedzīgās darbības (Cilvēku tirdzniecības gadījumu izmeklēšana 2005: 6). Organizētās noziedzības grupējumi, veidojot starptautiskus noziedzīgus tīklus, veiksmīgi izmanto gan legālo, gan nelegālo migrāciju. Piemēram, Īrijas tiesību akti nemaz nebija uzskatījuši imigrantu stāšanos fiktīvajā laulībā par noziegumu. Pēc Īrijas Tieslietu ministrijas statistikas citas dalībvalsts pilsoņu, pamatojoties uz noslēgto laulību ar kādu no ES pilsoni, uzturēšanās atļaujām 2009. gada pieteicās 2129 cilvēki, kas bija gandrīz par tūkstoti vairāk nekā trīs gadus iepriekš. 384 pieteikumi nāca no pakistāniešiem – 116 bija precējušies ar Latvijas, 50 ar Polijas un 47 ar Igaunijas pilsonēm. Latvijas sievietes bija apņēmuši arī 36 indieši (Jolkina 2010: 474).

Eiropola direktors R. Vainvraigts (Rob Wainwright) nelegālās imigrācijas un cilvēktirdzniecība novēršanas un ierobežošanas darba atskaitē par 2010 akcentējis, cilvēka tirdzniecība ierobežošana ir prioritārs noziegums Eiropas telpā (<https://www.europol.europa.eu/>). Programmas Cilvēku tirdzniecības novēršana 2009.–2013. gadam galvenais mērķis ir sekmēt cilvēku tirdzniecības novēršanu. Apstiprinātā programmā ir norādes, ka pašlaik Latvijā trūkst pētījumu, kas sniegtu pilnvērtīgu un pamatotu informāciju par situāciju cilvēku tirdzniecības un tās novēršanas jomā, tāpēc Iekšlietu ministrijai un Labklājības ministrijai uzdots veikt pētījumus gan par esošo situāciju, gan īstenoto pasākumu efektivitāti cilvēku tirdzniecības novēršanas, apkarošanas un upuru sociālās rehabilitācijas jomā.

Cilvēku tirdzniecība ir ekspluatācijas nolūkos izdarīta cilvēku: savelošana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana vai saņemšana. Tajā noziedzīgi iesaistītās personas tiek ekspluatētas visdažādākajos veidos: lauksaimniecībā, apkalpojošā sfērā, ogļu raktuvēs, zivsaimniecībā, seksuālās ekspluatācijas nolūkos, nelegālā adopcijā, orgānu tirdzniecībā un citur. Turklāt par cilvēku tirdzniecības upuri var kļūt jebkura dzimuma, rases, vecuma un statusa cilvēks ikvienā no pasaules reģioniem. Valsts policijas statistika ataino, 2011. gada 5. mēnešos reģistrēti 9 cilvēku tirdzniecības

gadījumi, personu nosūtīšana seksuālai izmantošanai, sutenerisms, iepriekšējā gadā – 10 (<http://www.vp.gov.lv/?id=542&said=542&topid=542>).

Starptautiskie statistikas dati vēsta, katru gadu arvien lielāks skaits cilvēku kļūst par cilvēku tirdzniecības upuriem, galvenokārt seksuālas izmantošanas 43%, tomēr daudzi tiek nodarbināti piespiedu kārtā arī kā nelegāls vai nepietiekami apmaksāts darbaspēks lauku saimniecībās un privātās māsaimniecībās – 32%. Starptautiskā darba organizācija aprēķinājusi, ka šis skaitlis pārsniedz 2,45 miljonus un lielāko daļu veido sievietes un bērni (www.cilvektirdznieciba.lv/index.php?id=68).

Neskatoties uz valstu aktīvo pret darbību aizvien uz zinām par cilvēka tirdzniecības gadījumiem. Sadarbojoties ar policijas partneriem ārpus Latvijas. 2011. gada 29. jūnijā Starptautiskā lidostā “Rīga” Valsts policijas darbinieki aizturēja vīrieti, kas tiek turēts aizdomās par sieviešu vervēšanu, lai tās nodarbotos ar prostitūciju Vācijā. Aizturētais vīrietis Latvijā vervēja sievietes, organizēja tām lidojumu uz Vāciju, kur tām bija jānodarbojas ar prostitūciju. Iespējams, sievietes ir zinājušas, ar ko viņām būs jānodarbojas, un par to viņām tika piedāvātas lielas naudas summas. Šajā gadījumā cietušās ir divas sievietes. Tomēr jāņem vērā, ka pēdējo gados vērojama tendence palielināties vīriešu, kuri ar viltu tiek pakļauti arī seksuālais verdzībai, tirdzniecības apjoms, tieši nabadzīgā Austrumeiropā. Dažkārt pedofili apzināti izvēlas zēnus, jo sabiedrība vairāk koncentrējas uz meitenēm, tālab zēnu izmantošanu vēl grūtāk atmaskot. IOM dati liecina, ka laikā no 2004. gada līdz 2006. gadam Baltkrievijā 28,3% un Ukrainā 17,6% no visiem upuriem bija vīrieši. Bet ārpus tā paliek bezvēsts pazudušās personas, piemēram, Baltkrievijā vien aptuveni 800 tūkstoši cilvēku, iespējams pret savu gribu, pazuduši bez vēsts. 2010. gada septembrī Spānijas policija aizturēja 14 personas, kuras seksuālais izmantošanai pakļāvušās apmēram 80 cilvēku no Brazīlijas. Tā bija pirmā reize, kad saskaras ar vīriešu tirdzniecības tīklu.

Ziņojumā par cilvēku tirdzniecību, kas ir visaptverošākais pētījums par šo problemātiku pasaulē, Igaunija un Baltkrievija iekļauta to valstu sarakstā, kurām pievēršama īpaša uzmanība cilvēku tirdzniecības problēmu sakarībā. Ziņojumā norādīts, ka 2010. gadā tās nav rikojušās pietiekami enerģiski, apkarojot prostitūciju un piespiedu darbu. “Igaunija sievietēm, kas tiek pakļautas piespiedu prostitūcijai, ir gan izcelsmes, gan tranzitvalsts, gan arī galamērķis. Sievietes no Igaunijas lauku apvidiem galvaspilsētā Tallinā spiestas kļūt par prostitūtām, turklāt igauņietes arī tiek iesaistītas seksa tirdzniecībā Somijā, Nīderlandē, Lielbritānijā, Vācijā

un Itālijā (<http://www.delfi.lv/news/world/other/asv-cilvektirdzniecibas-problemvalstu-grupa-iekļauj-igauniju-un-baltkrieviju.d?id=39308069>”). Par Latviju atzīmēts, kaut arī valsts veikums pilnā mērā neatbilst minimālajiem cilvēka tirdzniecības izskaušanas standartiem, tomēr valdība īsteno nopietnus centienus, lai situāciju uzlabotu. Latvijā 2010. gadā bijuši manāmi skaidri uzlabojumi cilvēka tirdzniecības jomā, īpaši attiecībā uz starpresoru sadarbības un cilvēku tirdzniecības apkarošanas jomas vadības stiprināšanu. 2009. gada ziņojumā Latvija bija ierindota 2. līmenī jeb līmenī ar īpašas novērošanas statusu, kas nozīmē, ka valsts, risinot cilvēku tirdzniecības problēmu, nedara visu nepieciešamo.

Pēdējā laikā Latvijā visplašāk izplatīta jaunu sieviešu vervēšana fiktīvām laulībām ar trešo valstu pilsoņiem, un šādu gadījumu skaitam ir tendence augt. Notiek arī vīriešu vervēšana, bet to apjoms nav tik iespaidīgs. Fiktīvo laulību skaits ES pieaug, kopš 2006. gada pieaug to trešo valstu pilsoņu skaits, kuri iegūst tiesības kā ES pilsoņa laulātais. Īrijā 2006. gadā bija – 1207, 2009. gadā 2129. 2010. gada sešos mēnešos jau tās pieteica 1182 personas. Rodas jautājums kāpēc Īrija? Atbilde ir vienkārša, tā ir nauda kaut neliela, bet ienākums un nepietiekama Īrijas iestāžu nepietiekama kontrole. Autore uzskata, ka bezcerības sajūta, nabadzība, bezdarbs un sociālā neaizsargātība ir vadošais spēks lai piekristu fiktīvajam darījumam. Tādā veidā izbēgot no nebeidzamā posta. Laikraksts “Irish Time” raksta, simtiem sieviešu ierodas Īrijā un slēdz laulības ar trešo valstu pilsoņiem, kuri kā ES pilsones laulātais iegūst pastāvīga iedzīvotāja tiesības. Īrijas Tieslietu ministrijas dati norāda, ka 2010. gadā līdz augustam bija 266 līgavaiņi no Pakistānas. Vairāk kā trešā daļa 115 līgavas bija sievietes no Latvijas, Indijas, Bangladešas un Nigērijas vīrieši slēguši laulību ar galvenokārt ar Austrumeiropas sievietēm (<http://www.irishtimes.com/newspaper/weekend/2010/1009/1224280691092.html>). Kopumā tas ir drauds gan upurim, gan arī terorisma drauds Eiropai.

2009. gada septembrī Valsts policijā tika ierosināts kriminālprocess, pēc Krimināllikuma 154.1. panta 3. daļas, par Latvijas sieviešu organizēšanu braucieniem uz Īriju, lai tur slēgtu fiktīvas laulības ar vīriešiem, kas nav Eiropas Savienības pilsoņi, Pirmstiesas izmeklēšanā noskaidroti pieci Latvijas pilsoņi, kuri nodarbojās ar sieviešu vervēšanu, piedāvājot labi apmaksātas darba iespējas Īrijā, gan slēpjot patieso brauciena mērķi, gan neslēpjot to. Sievietēm tika teikts par iespēju noslēgt fiktīvas laulības bez nolūka izveidot ģimeni ar trešo valstu pilsoņiem. Par cietušām tika atzītas trīs Latvijas pilsones (<http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/36235/latvija-darbojusas-piecas-personas-fiktivo-laulibu-organizesanai-irija>).

Fiktīvo laulību skaits pieaug visā Eiropas teritorijā. Daudzās valstīs fiktīvo laulību izmeklēšana ietver – pāra uzraudzību un laulāto intervēšanu. 2010. gada jūnijā Lielbritānijas imigrācijas dienesta darbinieki sakarā ar aizdomām par fiktīvu laulību slēgšanu aizturējuši 19 gadus vecu sievieti no Polijas un 30 gadus vecu iebraucēju no Indijas. Līgavainis un līgava, kuri bija ģērbti kāzu tērpos, tika apcietināti drīz vien pēc tam, kad atbrauca uz dzimtsarakstu nodaļu (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-1323588/Bride-groom-led-away-handcuffs-police-bust-suspected-sham-marriage.html>). Lielbritānijas Imigrācijas dienestā atzīmēts, ka Lielbritānijā fiktīvo laulību skaits, kas tiek noslēgtas starp Eiropas Savienības pilsoņiem un ieceļotājiem no ārpus ES esošām valstīm ar katru gadu tikai palielinās. 2009. gadā aizdomās par fiktīvu laulību noslēgšanu tika aizturēti 529 cilvēki aizdomām, kas ir divas reizes vairāk nekā 2008. gadā. Dažāda vecuma sievietes nav tik veiksmīgi tikušas no gūsta, turētas gūstā, ieslēgtas istabā, turētas aukstā telpās bez ūdens un ēdiena, izvarotas un pārcietušas fizisku vardarbību.

Izvērtējot iespējamus cilvēku tirdzniecības riskus ONAP par tādu ir atzinis arī fiktīvas laulības, bez nolūka izveidot ģimeni noslēgšanu ārvalstīs. Tādēļ Valsts policija ir sagatavojusi priekšlikumus izmaiņām Krimināllikumā par fiktīvo laulību organizēšanas kriminalizēšanu (2011. g. martā tika virzīti izvērtēšanai Tieslietu ministrijas pastāvīgajā darba grupā).

Jāpiekrīt, pilnīgi apkarot noziedzību nav iespējams, jo tā attīstās līdz ar citiem sociālās dzīves procesiem un iegūst jaunas formas, pirms policijas dienesti spēj izstrādāt pret darbības mehānismu. Noziedzīgie nodarījumi sava transnacionālā rakstura dēļ, valstis piespiež sadarboties ar ārvalstu kolēģiem (Krutova, 2010, 4 lpp.). Kā viena no Valsts policijas prioritātēm ir starptautiskā sadarbība, izmantojot Eiropas policijas biroja jeb Eiropola kapacitāti. Tātad, ikviena valsts veic pasākumus, lai nodibinātu vai stiprinātu nacionālo sadarbību starp dažādām institūcijām noziedzības samazināšanai un konkrētu noziegumu atklāšanai. Sava veida platforma starptautiskā sadarbības jomā, noziegumu atklāšanā un informācijas apmaiņā ir Eiropols.

Lai apkarotu smagus noziegumus, pagājušā gadsimta 90. gados radās nepieciešamība veidot tiešus un ātrus kontaktus starp dalībvalstu policijas dienestiem. Tajā laikā vairākas valstis pauda neapmierinātību ar Interpols darbību, jo informācijas iegūšana un apmaiņa ieilga mēnešu, bet atsevišķos gadījumos arī gadus. Interpols, uzkrājot un pilnveidojot nacionālo policiju metodes un līdzekļus cīņai ar noziedzniekiem, zināmā mērā – tāpat kā

paši policijas spēki – vienmēr gāja aiz noziedzības, palīdzot realizēt efektīvus pasākumus pret noziedzības starptautisko aspektu... Ar pareizu NCB darba organizāciju iespējams dažu stundu, bet dažreiz sekunžu laikā saņemt vispārinātu unikālu informāciju (Krutova 2010).

Kopš 2002. gada 1. janvāra Eiropols ir pilnvarots apkarot smagus starptautiskās noziedzības veidus. Starptautiska rakstura noziegumi ir noziegumi, kuriem piemīt starptautisks raksturs, tie pārkāpj starptautiskās attiecības vai rada draudus to attīstībai – “to noziegumu objekts ir ar vispār kriminālu raksturu iekšējo tiesību nozīmē: 1) noziegumi pret sabiedrisko drošību un starptautisko attiecību stabilitāti, kuri uzskatāmi par starptautiskā terorisma izpausmes aktiem, 2) noziegumi pret cilvēka tiesībām un brīvībām, 3) noziegumi pret sabiedrisko un ekonomisko drošību, 4) ekonomiska rakstura noziegumi, 5) noziegumi pret iedzīvotāju veselību un tikumību (Liholaja, 2003: 117–118).

Eiropola mērķis ir, sadarbojoties ar dalībvalstīm, uzlabot dalībvalstu kompetento iestāžu efektivitāti un sadarbību, novēršot un apkarojot terorismu, nelegālu narkotisko vielu apriti un citus smagus starptautiskās noziedzības veidus, ja ir faktiskas norādes, ka ir iesaistīta kāda organizētās noziedzības struktūra un minētais noziedzīgais nodarījums ietekmē divas vai vairākas dalībvalstis, un attiecīgo noziedzīgo nodarījumu lielums, nozīmīgums un sekas prasa dalībvalstu kopīgu rīcību (Eiropola konvencija). Eiropols veic noziedzības kriminoloģisko analīzi ES un dod šajā jomā atbilstošiem pētījumiem ekspertu vērtējumu. Eiropolam ir piešķirta vispārēja koordinatora loma, kas ievāc informāciju no valstīm, salīdzina un analizē to. Eiropas datoru sistēma ir veidota, lai atrastu informāciju par noziedzīgiem nodarījumiem un personām, lai konstatētu šo personu starptautiskos sakarus. Informāciju Eiropolam sniedz dalībvalstis, izvērtējot tā svarīgumu. Valsts policijā darba ar Eiropolu koordinējoša struktūrvienība ir LR IeM Valsts policijas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes Starptautiskās sadarbības biroja *EIROPOLA* Latvijas nacionālā nodaļa, kuras uzdevums ir sniegt atbalstu un koordinēt Eiropola, ārvalstu un Latvijas kompetento dienestu sadarbību cīņā ar transnacionālo organizēto noziedzību, terorismu un citām smagām noziedzības formām.

Galvenais Eiropola datorizētas informācijas apstrādes sistēmas mērķis ir palīdzēt Eiropolam un tās dalībvalstīm atklāt starptautisko organizēto noziedzību. Šim nolūkam IS tiek apkopota informācija no Eiropola dalībvalstīm par organizētās noziedzības raksturojošiem objektiem – noziegums, persona, identitātes dokuments, noziedzīgais grupējums, organizācija, komunikāciju līdzekļi, norēķinu līdzekļi, pārvietošanās līdzekļi,

ieroči, valūta, ierīces, ķīmiskās vielas, multimediju pielikumi un to saistību ar personu vai nozieguma objektu.

Jāņem vērā, veidojoties jaunajām informācijas tehnoloģijām, pieaugot informācijas intensitātei, tehnoloģijas un datu bāzes ir kļuvušas ne tikai par noziedzības objektiem, bet arī izteikti krimināla rakstura ieročiem (Kriminoloģija, 2004, 480 lpp.). Informācijas nodošanas ilgums ir mirklis, tomēr tieši cilvēciskie kontakti starp dažādu valstu tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem rada pamatu starptautiskai sadarbībai.

Eiropas tiesībsargājošās iestādes vēl joprojām meklē sadarbības pilnveidošanos. Eiropas valstis tiecas nodrošināt saviem pilsoņiem drošību, bet tai pat laikā jauno tehnoloģiju izplatība un cilvēces atkarības no tām ir globāls risks. Saprotams, ka tiesību aizsardzības institūcijām jāspēj aktīvāk izmantot jaunās iespējas. VP darba plāns 2011. gadam Eiropola Latvijas nacionālās nodaļas darbības pilnveidošanai paredz: – operatīvās informācijas aprites nodrošināšanai risināt jautājumu par aizsargātu elektroniskās informācijas apmaiņas kanālu izveidošanu starp VP GKRP SSB Eiropola Latvijas nacionālo nodaļu un kompetentajām Latvijas tiesību aizsardzības iestādēm; – veikt pasākumus Eiropola Latvijas nacionālās nodaļas elektronisko informācijas apmaiņas sistēmu akreditācijai Nacionālajā drošības iestādē; – veikt pasākumus, lai izveidotu starp savienojumu starp Eiropola Latvijas nacionālo nodaļu un nacionālajām tiesībsardzības iestādēm (www.vp.gov.lv).

Neraugoties uz pozitīviem piemēriem tiesiskās sadarbības jomā, informācijas apmaiņas process noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā joprojām ir sarežģīts un nepilnīgs. Pat valsts līmenī kriminālpolīcijas dienesti cīnās par katru nozīmīgu ziņu, iegūtu pierādījumu, tādejādi informācija tiek sargāta un netiek izpausta. Vienlaikus tas rada priekšnoteikumus sadarbības vājināšanai. Eiropola nākotnes plānos ietilpst paplašināt kompetenci, piedalīties konkrētu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā – baudīt starptautisko izmeklētāja statusu. Tādēļ dalībvalstīm jāatbalsta un jāsekme šī procesa attīstība, pieliekot pūles intensīvāk līdzdarboties informācijas apmaiņā.

Bibliogrāfija

Monogrāfijas:

1. Jolkina A. (2010) *Piesmieta Misis Eiropa*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC.
2. *Cilvēku tirdzniecības gadījumu izmeklēšana*. (2005) IOM Starptautiskā Migrācijas organizācija Rīga: SIDA.

3. Liholaja A. (2003) *Starptautiskās krimināltiesības*. Rīga: Tiesu nama aģentūra.
4. *Kriminoloģija* (2004) Rīga: Nordik.
5. Pastille J.K., Rusanovs E. (2003) *Operatīvajās darbībās iegūto pierādījumu izmantošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
6. Standing G. (1999) *Global Labour Flexibility: Seeking Distributive justice*. London: Macmillan Press.
7. *Svešvārdu vārdnīca. 3 izdevums* (2007) Rīga: Jumava.

Rakstiem krājumos:

8. Vilks A. (2007) Eiropas Savienības kopējā krimināltiesiskā politika: ieskats vēsturē un attīstības perspektīvas. *Rīgas Stradiņa universitāte Zinātniskie raksti 2007. gada sociālo zinātņu pētnieciskā darba publikācijas*. Rīga: 2008, 20–25 lpp.

Rakstiem žurnālos:

9. Horns N. (1999) Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. // *Likums un Tiesības*, 1. sējums Nr. 3.
10. Meikališa Ā. (2001) “Par starptautisko sadarbību krimināllietās.” // *Jurista Vārds*. Nr. 11, (204), 10–11.
11. Krutova Ē (2010) Interpols un Eiropols: konkurenti vai partneri? *Administratīvā un Kriminālā Justīcija* Nr. 4 (53) 3–9.

Normatīvie akti:

12. Konvencija par Eiropas Policijas biroja izveidi, kuras pamatā ir Līguma par Eiropas Savienību K3. Pants (Eiropola konvencija).
13. Programma cilvēku tirdzniecības novēršanai 2009.–2013. gadam.

Materiāli no interneta:

14. ASV cilvēktirdzniecības problēmvalstu grupā iekļauj Igauniju un Baltkrieviju. LETA. <http://www.delfi.lv/news/world/other/asv-cilvektirdzniecibas-problemvalstu-grupa-ieklaus-igauniju-un-baltkrieviju.d?id=39308069> (2011.26.10.).
15. Bride and groom are led away-handcuffs-police-bust-suspected-sham-marriage. The Daily Express. (2010.25.10.). <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1323588/Bride-groom-led-away-handcuffs-police-bust-suspected-shammarriage.html>.
16. Ireland’s sham marriage scam. The Irish Time (2010.09.10). <http://www.irishtimes.com/newspaper/weekend/2010/1009/1224280691092.html> (2011.27.10.).
17. Latvijā darbojušās piecas personas fiktīvo laulību organizēšanai Īrijā. LETA. 2010.24.12. <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/36235/latvija-darbojusas-piecas-personas-fiktivo-laulibu-organizesanai-irija> (2011.29.10.).
18. Noziedzības tendences. <http://www.vp.gov.lv/?id=542&said=542&topid=542> (2011.27.10.).

19. Kas ir bērnu drošība? <http://isec.gov.lv/drosiba/index.shtml> (2011.14.11).
20. Rob Wainwright Director of EUROPOL on “Preventing and curbing illegal immigration and trafficking in human beings in the European Union.” <https://www.europol.europa.eu/> (2011.25.10).
21. Pētījums “Cilvēku tirdzniecība Latvijā: stereotipi un situācijas raksturojums”. www.cilvektirdznieciba.lv/index.php?id=68 (2011.25.10).
22. VP darba plāns 2011. gadam. Valsts policijas mājas lapa: www.vp.gov.lv (2011.30.10.).

Judicial Cooperation in Crimes against Person Sexual Inviolability

Summary

The aims of the paper are examine the international cooperation in crimes against person sexual inviolability especially of human being trafficking. Also the describe activity of state police cooperation with Europol which assisted Member States to combating serious crimes across the Union. However, practice shows that the information exchange process of criminal investigation is still complicated and incomplete. The problem consists in the fact that even the national criminal police authorities are struggling for every important data, get the evidence, so the information are protected and not disclosed. At the same time the practice creates the preconditions for cooperation weaken. On the other hand, intensified by providing information, Member States should promote Europol extension to get international status of the investigator.

Key words: human trafficking, Europol, judicial cooperation, sexual violence, security, sham marriage.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Daina OSE (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktorante
daina.ose@navigator.lv

Elīna STANKEVIČA (Latvija)

Mg. iur., Biznesa augstskolas
“Turība” doktorante
elina@dalkia.lv

Aleksejs ŠAFOROSTOVS (Latvija)

Mg. iur., Biznesa augstskolas
“Turība” doktors
aleksejs.saforostovs@vraa.gov.lv

Jānis ROZENFELDS (Latvija)

Latvijas Universitātes profesors
law@rozenfelds.lv

Iveta NIKOLĀJEVA (Latvija)

Mg. iur.

Aleksandrs MATVEJEVS (Latvija)

Dr. iur., Daugavpils
Universitātes docents
aleksandrsmatvejevs5@inbox.lv

Александр БАЙКОВ (Латвия)

Dr. iur., ассоциированный
профессор Даугавпилсского
университета
aleks_baikov@inbox.lv

Viesturs BRIDIĶIS (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktors
bre64@inbox.lv

Linda DAMANE (Latvija)

Mg. iur.

Inga KUDEIKINA (Latvija)

Mg. iur.
ingakudeikina@inbox.lv

Galina MAKAROVA (Latvija)

Dr. iur., Rēzeknes Augstskolas
docente
advokāti@inbox.lv

Владимир МИКУЦКИЙ (Латвия)

Mg. iur., докторант Biznesa
augstskolas “Turība”
lawyer2005@inbox.lv

Vita NEMENOVA (Latvija)

Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorante
vitanemenova@gmail.com

Jānis RADIONOVS (Latvija)

Dr. iur., Daugavpils
Universitātes docents
janrad@inbox.lv

Una SKRASTIŅA (Latvija)

Mg. iur., Biznesa augstskolas
“Turība” doktorante

Оскар ШКУТ (Латвия)

Mg. iur., докторант Балтийской
Международной Академии

Jacek ZIELIŃSKI (Poland)

Dr. hab., prof. Siedlce
University of Natural Sciences
and Humanities
ja-nka6@wp.pl

Juris ZĪVARTS (Latvija)

Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes, doktors
jzivarts@inbox.lv

Ērika KRUTOVA (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktorante
prutik4@inbox.lv

Ivans Jānis MIHAILOVS (Latvija)

Rīgas Stradiņa universitātes
docents, Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmijas
doktorants

Inese KALNIŅA (Latvija)

Mg. iur.

Anatolijs KRIVIŅŠ (Latvija)

Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorants
anatolijs777@gmail.com

Ļubova KOVAĻA (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitāte

Antanas MAKŠTUTIS (Lithuania)

Prof. Dr. Habilitated The
General Jonas Žemaitis Military
Academy of Lithuania, Mykolas
Romeris University

Vladas TUMALAVIČIUS

(Lithuania)

Master in Law The General
Jonas Žemaitis Military
Academy of Lithuania, Mykolas
Romeris University

Renāte FILA (Latvija)

Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorante
renatef@inbox.lv

Rihards GULBIS (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktorants
rihards.gulbis@inbox.lv

Svetlana DERUKA (Latvija)

Dr. iur.

Tengizs DŽIBUTI (Latvija)

Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorants
tengiz@marchal.lv

Gvelesiani IRINA (Georgia)

Dr. iur.

Jānis TEIVĀNS-TREINOVSKIS

(Latvija)

Dr. iur., Daugavpils
Universitātes asociētais
profesors
janisteivans@inbox.lv

Liene KREZEVSKA (Latvija)

Mg. iur., Biznesa augstskolas
“Turība” doktorante

Aldona KIPĀNE (Latvija)

Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorante
aldonakipane@inbox.lv

Vita ZUKULE (Latvija)

Mg. iur.
vita.zukule@koledza.vp.gov

Rihards POĻAKS (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktorants

Vadims KALAŠNIKOVS (Latvija)

Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktorants
ka.vadim@inbox.lv

Māris GABRĀNS (Latvija)

Mg. iur., Baltijas Starptautiskās
Akadēmijas doktorants

Aigars EVARDSONS (Latvija)
Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitātes doktorants

Aelita ZĪLE (Latvija)
Mg. iur., Rīgas Stradiņa
universitāte
aelita_zile@inbox.lv

Jana ZĪLE (Latvija)
Dr. iur., Daugavpils tiesas
tiesnese

Artis VELŠS (Latvija)
Mg. iur., Associate Professor of
Information Systems
Management Institute
artis.velss@vp.gov

Rauls KVIESĪTIS (Latvija)
Mg. iur.
rauls.kviesitis@vp.gov

Kitija BITE (Latvija)
Mg. iur., Latvijas Universitātes
doktorante
bitija@inbox.lv

Kristīne KUZŅECOVA (Latvija)
Mg. iur.
kristine.kuznecova@koledza.vp.gov

Nikolajs JEFIMOVS (Latvija)
Mg. iur., Daugavpils
Universitātes doktorants
geliogabal@inbox.lv

Tehniskās redaktore: **J. Amosova, Vita Šotaka**
Maketētāja: **Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 10.10.2012. Pasūtījuma Nr. 38.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.